

Agiemin Baubec

Limba turc/ contemporan/
(Türkçenin grameri)

Agiemin Baubec

LIMBA TURC? CONTEMPORAN?

(Türkçenin grameri)

Editura Universității din București
2005

© Editura Universității din București
Șos. Panduri, 90–92, București – 050663; Telefon/Fax: 410.23.84
E-mail: editura_unibuc@yahoo.com
Internet: www.editura.unibuc.ro

Tehnoredactare computerizată: *Victoria Iacob*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BAUBEC, AGIEMIN
Limba turcă contemporană (Türkçenin grameri)/
Agiemin Baubec – București: Editura Universității din
București, 2005
326 p.
Bibliogr.
ISBN 973-737-007-4

811.512.161

SUMAR

Cuvânt înainte	11
Önsöz	13
Bibliografie selectivă	15
Abrevieri (sigle și semne)	17
Introducere	19
FONETICĂ-FONOLOGIE (<i>Ses bilgisi-Ses bilimi</i>)	43
Fonetică (<i>Ses bilgisi</i>)	43
Aspectele foneticii	43
Fonologia sau fonetica funcțională (<i>Ses bilimi veya görevsel sesbilimi</i>)	43
Fonemele vocalice (<i>Ünlü fonemler</i>)	44
Vocalele lungi primare	47
Vocalele lungi etimologice	48
Vocalele lungi secundare	48
Vocalele lungi expresive	48
Fonemele consonantice (<i>Ünsüz fonemler</i>)	49
Vocalismul silabei neinițiale. Armonia vocalică și consonantică (<i>Ünlü ve ünsüz uyumu</i>)	50
Armonia vocalică	50
Armonia vocalică palatală (<i>Büyük ünlü uyumu</i>)	50
Armonia vocalică labială (<i>Küçük ünlü uyumu</i>)	51
Armonia consonantică	52
Grupuri consonantice (<i>Ünsüz grupları</i>)	53
Structura silabei (<i>Hece yapısı</i>)	54
Accentul (<i>Vurgu</i>)	56
Alternanța consoanelor surde cu consoanele sonore (<i>Yumuşak ve sert ünsüz arasında değişimler</i>)	58
Accidente fonetice (<i>Ses hadiseleri</i>)	59
MORFOLOGIE (<i>Yapıbilgisi</i>)	60
Structura morfologică a cuvântului în limba turcă. Aglutinarea (<i>Türk dilinin morfolojik yapısı</i>) ..	60
Clasificarea părților de vorbire (<i>Kelime çeşitleri</i>)	63
Structura morfologică a cuvântului	64
Morfemul radical, tematic și flexionar	64
Substantivul (İsim-Ad)	65
Categoría genului (<i>İsimlerde cins</i>)	66
Categoría numărului (<i>İsimlerde sayı</i>)	67
Categoría apartenenței (<i>İsimlerde iyelik</i>)	71
Categoría cazului (<i>İsimlerde hal</i>)	73
Funcțiile sintactice ale cazurilor (<i>Durumların sentaktik görevleri</i>)	78
Categoría determinării și nedeterminării (articulat și nearticulat)	83
Formarea substantivelor (<i>İsim yapımı</i>)	84
Derivarea substantivelor (<i>İsim üretimi</i>)	84
Compunerea (<i>Birleşim. Birleşik kelime</i>)	89

Schimbarea valorii gramaticale – substantivizarea (<i>Başka kelime sınıflarından isimler</i>)	93
Substantivizarea contextuală	93
Substantivizarea contextuală ocazională	94
Substantivizarea morfologică	94
Adjectivul (Sıfat)	94
Adjective calificative (<i>Niteleme sıfatları</i>)	95
Adjective determinative (<i>Belirtili sıfat</i>)	96
Formarea adjectivelor (<i>Sıfat yapımı</i>)	96
Adjective derivate de la rădăcini nominale (<i>İsimden sıfat yapımı</i>)	97
Adjective derivate de la rădăcini verbale (<i>Fiilden sıfat yapımı</i>)	98
Adjectivele diminutive (<i>Küçültme sıfatları</i>)	99
Adjective cu forme intensive (<i>Berkitme sıfatları</i>)	100
Adjective formate prin compunere – adjective compuse (<i>Birleşim yoluyla yapılmış sıfatlar-birleşik sıfatlar</i>)	101
Trecerea altor părți de vorbire în categoria adjectivelor – adjectivizarea (<i>Sıfat olarak kullanılan kelimeler-sıfatlaşma</i>)	102
Gradele de comparație ale adjectivelor (<i>Sıfatlarda karşılaştırma dereceleri</i>)	102
Pronumele (Zamir)	103
Pronumele personale (<i>Kişi zamirleri</i>)	104
Pronumele posesive-predicative (<i>İyelik ekleri</i>)	105
Pronumele demonstrative (<i>İşaret zamirleri</i>)	106
Pronumele reflexive (<i>Dönüşlülük zamirleri</i>)	106
Pronumele interogative (<i>Soru zamirleri</i>)	108
Pronumele nehotărâte (<i>Belirsizlik zamirleri</i>)	109
Pronumele negative (<i>Olumsuzluk zamirleri</i>)	109
Trecerea altor părți de vorbire în categoria pronumelui sau pronominalizarea (<i>Başka kelimelerin zamir görevinde kullanılmaları</i>)	109
Numeralul (Sayı)	110
Numeralele cardinale (<i>Asıl sayı</i>)	111
Numerale ordinale (<i>Sıra sayısı</i>)	112
Numerale distributive (<i>Üleştirme sayıları</i>)	113
Numerale colective (<i>Topluluk sayıları</i>)	113
Numerale aproximative (<i>Oranlama sayıları</i>)	114
Numeralul <i>bir</i> (<i>Bir sayısı</i>)	114
Adverbul (Zarf veya Belirteç)	115
Clasificarea adverbilor după formă	115
Adverbe primare	115
Adverbe derivate	115
Adverbe compuse și locuțiuni adverbiale	116
Clasificarea adverbilor după înțeles	117
Adverbele de timp (<i>Zaman zarfları/belirteçleri</i>)	117
Adverbele de loc (<i>Yer/yön zarfları/belirteçleri</i>)	118
Adverbele de mod (<i>Tarz/durum zarfları/belirteçleri</i>)	119
Adverbele de cauză (<i>Sebeup zarfları</i>)	120
Gradele de comparație ale adverbilor (<i>Zarflarda karşılaştırma dereceleri</i>)	120
Verbul (Fiil)	121
Formele verbale personale	121
Formele verbale nepersonale	121
Infinitivul și numele de acțiune (<i>Mastar fiil</i>)	122
Categoriile gramaticale ale verbului (<i>Fiil çatısı, kipi, zamanı, şekli, şahsı ve sayısı</i>)	123
Diateza verbului (<i>Fiilin çatısı</i>)	123
Diateza activă (<i>Etken fiil</i>)	123
Diateza reflexivă (<i>Dönüşlü fiil</i>)	124

Diateza pasivă (<i>Edilgen fiil</i>)	125
Diateza factitivă (<i>Ettirgen fiil</i>)	126
Diateza reciprocă/reciprocității (<i>İsteş/karşılıkh çatı</i>)	128
Modul, timpul și persoana verbului (<i>Fiilde kip, zaman ve kişi anlamı</i>)	129
Modurile personale (<i>Çekimli fiiler</i>)	133
Modul imperativ (<i>Emir kipi</i>)	133
Modul indicativ (<i>Haber kipi</i>)	135
Prezentul I (sau în -yor) (<i>Şimdiki zaman</i>)	135
Prezentul-viitor (<i>Geniş zaman</i>)	140
Timpul prezent-durativ (<i>Sureklik bildiren şimdiki zaman</i>)	145
Trecutul (<i>Geçmiş zaman</i>)	146
Timpul trecut nedeterminat sau preteritul (<i>Belirsiz geçmiş zaman</i>)	149
Imperfectul determinat (<i>Şimdiki zamanın hikâyesi</i>)	152
Imperfectul nedeterminat (<i>Geniş zamanın hikâyesi</i>)	154
Mai mult ca perfectul I (<i>Belirli geçmiş zamanın hikâyesi</i>)	156
Mai mult ca perfectul II (<i>Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi</i>)	159
Timpul trecut durativ (<i>Surekli bildiren geçmiş zaman</i>)	161
Viitorul (<i>Gelecek zaman</i>)	163
Timpul viitor categoric (<i>Gelecek zaman</i>)	163
Timpul viitor în trecut (<i>Gelecek zamanın hikâyesi</i>)	166
Modul condițional-optativ (<i>Dilek şart kipi</i>)	169
Timpul trecut determinat al modului condițional-optativ (<i>Dilek şartın hikâyesi</i>)	171
Timpul trecut nedeterminat al modului condițional-optativ (<i>Belirsiz geçmiş zamanın şartı</i>)	173
Condiționalul timpurilor indicativului (<i>Haber kipi zamanlarının şartı</i>)	173
Condiționalul timpurilor necesitativului (<i>Gereklik kipinin şartı</i>)	177
Modul necesitativ (<i>Gereklik kipi</i>)	179
Timpul trecut determinat al necesitativului (<i>Gerekliğin belirli geçmiş zamanı</i>)	180
Timpul trecut nedeterminat al necesitativului (<i>Gerekliğin hikâyesi</i>)	181
Modul conjunctiv (<i>İstek kipi</i>)	182
Timpul prezent (<i>Şimdiki zaman</i>)	182
Timpul trecut determinat (<i>İsteğin hikâyesi</i>)	183
Timpul trecut nedeterminat (<i>İsteğin rivayeti</i>)	183
Modurile nepersonale (<i>Çekimsiz fiil kipleri</i>)	185
Modul infinitiv și numele de acțiune (<i>Mastar-ad fiil</i>)	185
Modul participiu sau participiile (<i>Sıfat fiileri</i>)	187
Modul gerunziu – Gerunziile sau converbele (<i>Zarf-fiil</i>)	189
Aspectul verbal și formele perifrastice ale verbului (<i>Karmaşık ve tasvir fiileri</i>)	193
Aspecte verbale formate cu sufixe verbale	193
Negativul	193
Aspectul imposibilitativ (imposibilității)	194
Aspectul frecventativ-intensiv	194
Aspecte verbale formate pe cale analitică	194
Aspectul posibilitativ sau posibilității	194
Aspectul incoativ	194
Aspectul acțiunii instantanee	194
Aspectul iterativ-durativ	194
Aspectul intențional	195
Aspectul aproximativ	195
Aspectul întreruperii spontane	195
Aspectul rezultativ	196
Aspectul prezumtiv	196
Formarea verbelor (<i>Fiil yapımı</i>)	196
Formarea verbelor pe cale sintetică	196

Verbe nederivate (radicale)	197
Verbe derivate	197
Formarea verbelor pe cale analitică	200
Postpoziția (Edat)	203
Postpozițiile simple sau propriu-zise (<i>Kök olan edatlar</i>)	204
Postpozițiile simple sau propriu-zise care se construiesc cu numele în cazul absolut și pronumele în genitiv	204
Postpozițiile care se construiesc cu cazul dativ	208
Postpozițiile care se construiesc cu cazul ablativ	209
Numele postpoziționale sau postpozițiile-nume (<i>Addan üreme edatlar</i>)	211
Conjuncția (Bağlaç)	216
Clasificarea conjuncțiilor după forma și funcția lor	216
Conjuncțiile coordonatoare (<i>Sıralama bağlaçları</i>)	217
Conjuncțiile copulative (<i>Birleştirici bağlaçlar</i>)	217
Conjuncțiile disjunctive (<i>Ayırma bağlaçları</i>)	219
Conjuncțiile adversative (<i>Karşıtlama bağlaçları</i>)	220
Conjuncțiile conclusive (<i>Vargı bağlaçları</i>)	221
Conjuncțiile alternative (<i>Almaşma bağlaçları</i>)	221
Conjuncțiile subordonatoare (<i>Yan cümle bağlaçları</i>)	221
Interjecția (Ünlem)	222
Interjecțiile primare (pure)	222
Interjecțiile derivate	223
Onomatopeea (Yansıma)	225
SINTAXA (SÖZ DİZİMİ)	227
Obiectul sintaxei	227
Mijloacele de exprimare a raporturilor sintactice	228
Sintaxa propoziției	230
Clasificarea propozițiilor	230
Clasificarea semantică a propozițiilor	230
Propozițiile enunțiative	230
Propoziția enunțiativă propriu-zisă	231
Propoziția enunțiativă optativă	231
Propoziția enunțiativă imperativă	232
Propoziția enunțiativă condițională	233
Propoziția enunțiativă necesitativă	233
Propozițiile interogative	234
Propozițiile exclamative	234
Clasificarea structurală a propozițiilor	235
Propozițiile neanalizabile	235
Propozițiile analizabile	235
Propozițiile simple și propozițiile dezvoltate	236
Propoziții bimembre și propoziții monomembre	236
Propoziții verbale și propoziții nominale	237
Propozițiile incidente	238
Părțile propoziției. Clasificarea părților de propoziție	240
Părțile principale	240
Părțile secundare	241
Părțile simple de propoziție	242
Părțile dezvoltate de propoziție	243
Părțile complexe ale propoziției	243
Subiectul	245
Subiectul simplu	246
Subiectul multiplu	246

Subiectul complex	248
Predicatul	248
Predicatul verbal	248
Predicatul nominal	250
Copula	250
Numele predicativ	251
Numele predicativ simplu	251
Numele predicativ complex	254
Acordul predicatului cu subiectul	254
Atributul	256
Atributul adjectival	256
Atributul adjectival complex	258
Atributul substantival	261
Îzafetul I	262
Îzafetul II	263
Îzafetul III	264
Îzafetul persan	267
Atributul substantival complex	267
Atributul substantival reduplicat	268
Atributul pronominal	268
Atributul circumstanțial	269
Atributul predicativ	270
Atributul predicativ multiplu	273
Complementul direct	274
Complementul direct simplu	274
Complementul direct complex	277
Complementul indirect	278
Complementul indirect în dativ	278
Complementul indirect în locativ	279
Complementul indirect în ablativ	279
Complementul indirect complex	280
Complementul relativ	282
Complementul de agent	283
Complementul circumstanțial de loc	283
Circumstanțialul complex de loc	286
Complementul circumstanțial de timp	286
Complementul circumstanțial complex de timp	289
Complementul circumstanțial de mod	292
Circumstanțialul complex de mod	294
Complementul circumstanțial de măsură	298
Complementul circumstanțial comparativ	299
Circumstanțialul comparativ complex	300
Complementul circumstanțial de cauză	301
Circumstanțialul complex de cauză	302
Complementul circumstanțial de scop	302
Circumstanțialul complex de scop	302
Complementul circumstanțial instrumental	303
Complementul circumstanțial sociativ	303
Complementul circumstanțial de excepție	304
Complementul circumstanțial complex de excepție	304
Complementul circumstanțial condițional	304
Complementul circumstanțial concesiv	305
Sintaxa frazei	306

Coordonarea	306
Coordonarea copulativă	307
Coordonarea disjunctivă	308
Coordonarea adversativă	309
Coordonarea conclusivă	310
Subordonarea	310
Subordonarea paratactică	311
Subordonarea lexicală	311
Subordonarea morfologică	312
Subordonarea intonațională	317
Subordonarea interogativă indirectă	318
Subordonarea conjuncțională	319
Vorbirea directă și vorbirea indirectă	323
Vorbirea directă independentă	323
Vorbirea directă legată	324
Vorbirea indirectă subordonată	325
Vorbirea indirectă liberă	325

Cuvânt înainte

Limba turcă este limba unei vechi și bogate culturi și civilizații și, în același timp, este una din limbile care, într-o oarecare măsură, au influențat limba română. Însușirea ei într-o formă aprofundată nu ar fi decât un câștig pentru fiecare, mai ales în condițiile în care relațiile, pe toate planurile, dintre România și Turcia au perspective deosebite de dezvoltare.

Lucrarea de față, care cuprinde fonetica-fonologia, morfologia și sintaxa limbii turce, se adresează în primul rând studenților secției de Limba și Literatura Turcă din cadrul Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București. De asemenea, ea va putea fi utilizată de către studenții altor secții și facultăți care, într-o formă sau alta, studiază limba turcă, precum și de către elevii unor școli unde se predă limba turcă, de către alte grupuri sau persoane care sunt interesate de cunoașterea limbii turce contemporane.

În ceea ce privește problemele de fonetică, ne-am limitat la prezentarea celor mai importante fapte de limbă, care prezintă și o importanță practică, considerând că nu este util să separăm într-un capitol special faptele de fonologie, ele fiind tratate laolaltă cu problemele de fonetică.

În abordarea problemelor de morfologie s-a avut în vedere faptul că două grupuri distincte sunt constituite de nume (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul și adverbul) și de verbe: fiecare dintre aceste grupuri de părți ale vorbirii prezintă particularități lexicale care le disting net pe una de cealaltă.

Clasificarea lexico-gramaticală a părților de vorbire se face luând în considerare atât conținutul lor semantic, cât și valoarea lor gramaticală, însușiri pe care orice parte de vorbire le posedă în același timp și în aceeași măsură. Pornind de la sensul lexico-gramatical al cuvintelor, de la particularitățile lor morfologice și de la funcțiile lor sintactice, întregul fond lexical al limbii turce a fost împărțit în următoarele grupe principale:

1. **Cuvinte semnificative** (substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, adverbul și verbul).
2. **Cuvinte auxiliare** (conjunțiile, postpozițiile și numele postpoziționale).
3. **Interjecțiile și onomatopeele.**

Grupul sau îmbinarea de cuvinte, propoziția și fraza reprezintă cele trei unități ale sintaxei care formează obiectul unei analize detaliate în cadrul capitolului **Sintaxă**. Aici se acordă o importanță deosebită analizei așa-numitelor **părți secundare complexe ale propoziției**, care sunt constituite din diferite forme nominale ale verbului și care exprimă aproape toate raporturile de subordonare pe care, în limba română și în alte limbi flexionare, le exprimă diversele propoziții subordonate. Acestea, datorită complexității lor

logice și sintactice, sunt numite și **cvasi-propoziții**, deoarece forma nominală respectivă a verbului reprezintă al doilea centru de predicție al propoziției, iar grupul de cuvinte care conține o asemenea formă nominală este asemănător, din punct de vedere al conținutului, cu o propoziție.

Animat de dorința de a ușura cât se poate de mult utilizarea fenomenelor de limbă teoretică pentru nevoile practice, respectiv pentru înțelegerea mai lesnicioasă și însușirea adecvată cu adevărat a limbii turce, am făcut peste tot în lucrare, și referiri la modurile de întrebuințare ale unor categorii fonetice, morfologice și sintactice, utilizând pentru ilustrare materialul oferit de gramaticile celor mai de seamă turcologi turci și străini. Aceste lucrări sunt: Ailearov, Ș. S., *Ucebnik tureckogo jazyka*, Moscova, 1954; Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Istanbul, 1974; *Grammaire de langue turque. Dialecte osmanli*, Paris, 1921; Traducerea turcească: Ali Ulvi Elöve, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Istanbul, 1941; Ediskun, Haydar, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Istanbul, 1963; Emre, Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, Istanbul, 1945; Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Istanbul, 1972; Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Istanbul, 1975; Hacıeminoğlu, M. Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Istanbul, 1971; Kononov, A. N., *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*, Moscova-Leningrad, 1956; Lewis, G. L., *Turkish Grammar*, Oxford, 1967; Maizel, S. S., *Arabskie i persidskie elementy v tureckom jazyke*, Moscova, 1945 și *Izafet v tureckom jazyke*, Moscova-Leningrad, 1957; Severtjan, E. V., *Fonetika tureckogo literaturnogo jazyka*, Moscova, 1955; Zülfikâr, Hamza, *Dilbilgisi*, Ankara, 1976.

Concepția și redactarea unei asemenea lucrări a implicat mari dificultăți. Țin să aduc pe această cale mulțumirile mele Conf. dr. Luminița Munteanu, care prin sugestiile și observațiile prețioase făcute a contribuit la îmbunătățirea acestei lucrări.

A. Baubec

ÖNSÖZ

Romanya’da Türkoloji öğretimi için o unutulmaz 1957 yılında Bükreş Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Doğu Dilleri Bölümünde Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nın da açılacağını duyunca, Köstence’de liseyi yeni bitirmiş olan bir genç olarak ilk işim, gelecekle ilgili tüm hayallerimi bir kenara bırakarak, Türkoloji öğrenimi görmek için, bu bölüme giriş sınavına katılmaya koşmak olmuştur. Bugün, bir dönüp geri baktığımda, o günlerin heyecanını yeniden yaşar gibiyim. Geçen bunca yıl boyunca, önce öğrenci, sonraları da öğretim üyesi olduğum bu bölümde, birçok kuşak Romen türkologunu yetiştirmiş, Türkçe’yi öğrenmekte gerekli olan ders kitapları ve antolojileri hazırlamış, Türk Dili ve Diyalektolojisi bilim dalında Romanya’da ilk doktor ünvanını kazanmış, Türkçe-Romence ve Romence-Türkçe Sözlük ve Konuşma Kılavuzlarını, yine ilk defa olarak yayınlamış olmaktan son derece gururluyum.

Romence adı *Günümüz Türk Dili* olan bu *Türkçenin Grameri* kitabım da, Romanya’da bu kapsam ve seviyede basılan ilk kitaptır. Bu dilbilgisi kitabımda, Türkiye Türkçesi’nin geçirdiği evreleri, başlıca özelliklerini, gelişmekte olduğu yönlerini ve bugünkü eğilimlerini belirtmeye çalıştım. Bu çalışmamın, başta Romen Üniversiteleri’nde okuyan Türkoloji öğrencilerinin gereksinimleri olmak üzere, Türkçe’yi öğrenmek isteyen Romenlerin ve genel dilbilim araştırmalarında dilcilerin gereksinimlerini de karşılayabilecek nitelikte olduğuna inanıyorum.

Ötekileri gibi, bu kitabım da Türkiye’nin, bu defa konuştuğu diliyle, Romanya’da daha iyi tanınmasını ve böylelikle halklarımızın birbirine daha da yakınlaşmasını sağlayacağına inanıyorum.

Agiemin Baubec

Bibliografie selectivă

- Ailearov, Ș. S., **Učebnik tureckogo jazyka**, Moscova, 1954.
- Aksan, Doğan, **Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Ankara, 2000.
- Aksoy, Ömer Asum, **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, Ankara, 1970.
- Arat, Reşid Rahmeti, **Türk şivelerinin tasnifi**, în **Türkiyat Mecmuası** X, Istanbul, 1953.
- Atalay, Besim, **Türk Dilinde Ana Kelimeler veya Türkçede Türetme Sözlüğü**, Ankara, 1967.
- Banguoğlu, Tahsin, **Türk Grameri, Birinci Bölüm: Sesbilgisi**, Ankara, 1959.
- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, Istanbul, 1974.
- Baskakov, N. A., **Tjurskie jazyki**, Moscova, 1961.
- Baskakov, N. A., **Vvedenie v izučenie tjurkskih jazykov**, Moscova, 1969.
- Baubec, Agiemin; Baubec Geafar, Deniz, **Limba turcă fără profesor**, București, 1995.
- Bazin, Louis, **Structures et tendances communes des langues turques (Sprachbau)**, în **PhTF**, I, Wiesbaden, 1959, p. 11–13.
- Benzing, J., **Classification of the Turkic Languages**, în **PhTF**, I, Wiesbaden, 1959, p. 1–5.
- Caferoğlu, Ahmet, **Die anatolischen und rumelischen Mundarten**, în **PhTF**, I, Wiesbaden, 1959, p. 239–260.
- Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi, I**, Ediția a II-a, Istanbul, 1970; **Türk Dili Tarihi, II**, Istanbul, 1964.
- Deny, J., **Grammaire de la langue turque**. Dialecte osmanli, Paris, 1921; traducerea în turcă: Elöve, Ali Ulvi; **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)**, Istanbul, 1941.
- Deny, J., **Principes de Grammaire Turque**, Paris, 1955.
- Deny, J., **L’Osmanlı moderne et le Turc de Turquie**, în **PhTF**, I, Wiesbaden, 1959, p. 182–236.
- Dilâçar, A., **Türk Diline Genel bir Bakış**, Ankara, 1964.
- Dilâçar, A., **Türkiye’de Dil Özleşmesi**, Ankara, 1969.
- Dimitriev, N. K., **Tureckij jazyk**, Moscova, 1960.
- Drimba, Vladimir, **Syntaxe comane**, București-Leiden, 1973.
- Drimba, Vladimir, **Repartiția graiurilor turcești din Dobrogea**, în **SCL**, nr. 1, p. 51–77.
- Drimba, Vladimir, **Cercetări asupra foneticii găgăuze**, (I–II), în **SCL**, XII (1961, nr. 3, p. 399–419 și nr. 4, p. 555–575).
- Dobrișan, Nicolae, **Curs de fonetică și morfologia limbii arabe contemporane**, București, 1975.
- Dizdaroğlu, Hikmet, **Türkçede Sözcük Yapma Yolları**, Ankara, 1962.
- Ediskun, Haydar, **Yeni Türk Dilbilgisi**, Istanbul, 1963.
- Emre, Ahmet Cevat, **Türk Dilbilgisi**, Istanbul, 1945.
- Emre, Ahmet Cevat, **Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, I, Fonetik**, Istanbul, 1949.
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Istanbul, 1972.
- Gabain, Annemarie von, **Alttürkische Grammatik**, Leipzig, 1950.
- Gencan, Tahir Nejat, **Dilbilgisi, 2**. Baskı, Istanbul, 1971.
- Gordlevski, V. A., **Grammatika tureckogo jazyka**, Moscova, 1928.
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Istanbul, 1970.
- Gramatica limbii române**, vol. I–II, București, 1963.
- Hazai, Gy., **Kurze Einführung in das Studium der türkischen Sprache**, Budapest, 1978.

- İmer, Kâmile, **Türk yazı dilinde dil devriminin başlangıcından 1965 yılı sonuna kadar özleşme üzerine sayıma dayanan bir araştırma**, in *Türkoloji Dergisi* v/1, Ankara, 1973, p. 175–190.
- Introducere în lingvistică**, ed. II, București, 1965.
- Issledovanija po sravnitelnoj grammatike tjurkskih jazykov, I-II**, (Pod obsčej redakciej N. K. Dimitrieva i N. A. Baskakova), Moscova, 1958–1962.
- Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskih jazykov** (Pod redakciej N. K. Dimitrieva, N. A. Baskakova, E. I. Ubrjatova), Moscova, 1955–1956, 1961–1962.
- Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov** (Glavnyj redaktor akademik V. V. Vinogradov), Moscova, 1966.
- Karamanlıoğlu, Ali, **Türk Dili (Nereden Geliyor, Nereye Gidiyor)**, Istanbul, 1972.
- Kononov, A. N., **Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka**, Moscova-Leningrad, 1956.
- Korkmaz, Zeynep, **Türk Dilinin Tarihî akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi**, Ankara, 1963.
- Kowalski, Tadeuz, **Les éléments ethniques tures de la Dobroudja**, in „Rocznik Orientalistyczny”, XIV (1938), p. 6-80.
- Lewis, G. L., **Turkish Grammar**, Oxford, 1967.
- Maizel', S. S., **Arabskie i persidskie elementy v tureckom jazyke**, Moscova, 1945.
- Maizel', S. S., **Izafet v tureckom jazyke**, Moscova-Leningrad, 1957.
- Malov, S. E., **Pamiatniki drevnetjurskoj pis'mennosti**, Moscova-Leningrad, 1951.
- Mansuroğlu, Mecdut, **Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi**, in *TDED IV*, Nr. 3, Istanbul, 1951, p. 215–226.
- Martinet, André, **Elemente de lingvistică generală**. Traducere și adaptare la limba română, de Paul Miclău, București, 1970.
- Manges, Karl H., **The Turkic Languages and Peoples**, Wiesbaden, 1968.
- Nemeth, Julius, **Türkische Grammatik**, Berlin und Leipzig (ed. engl., 1962).
- Nicolaus, Poppe, **Introduction to Altaic Linguistics**, Wiesbaden, 1965.
- Özdemir, Emin, **Dil Devrimimiz**, Ankara, 1969.
- Philologiae Turcicae Fundamenta, I**, Wiesbaden, 1965 (citat PhTF).
- Pokrovskaja, L. A., **Grammatika gagauzskogo jazyka, Fonetika i morfologija**, Moscova, 1964.
- Ramsted, G. J., **Einführung in die altaische Sprachwissenschaft, I, Lautlehre**, Helsinki, 1957; II, **Formenlehre**, Helsinki, 1952.
- Räsänen, Martti, **Materialen zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen**, Helsinki, 1949.
- Räsänen, Marti, **Materialen zur Morphologie der türkischen Sprachen**, Helsinki, 1957.
- Sevortjan, E. V., **Fonetika tureckogo literaturnogo jazyka**, Moscova, 1955.
- Sezer, Ayhan, **Turkish-English Contrastive Grammar**, Ankara, 1995.
- Tekin, Talat, **Orhon Yazıtları**, Ankara, 1988.
- Tekin, Talat, **A New Classification of Turkic Languages**, in *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, Ankara, 1991, p. 5-18.
- Tekin, Talat, **Orhon Yazıtları, Kül Tegin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, Istanbul, 1995.
- Tratat de lingvistică generală**, București, 1971.
- Vasil'jev, D. D., **Korpus Tjurkskix runičeskix pamjatnikov bassejna Jeniseja**, Leningrad, 1983.
- Zülfikâr, Hamza, **Yabancılar için Türkçe Dersleri**, Ankara, 1976.
- Zülfikâr, Hamza, **Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler (İnceleme – Sözlük)**, Ankara, 1995.

Abrevieri (sigle și semne)

A., Ac., ac. – acuzativ
Abl. – (caz) ablativ
Abs. – (caz) absolut
Adj. – adjectiv
Adv. – adverb
ar. – arab
D., dat., Dat. – dativ
de ex. – de exemplu
dimin. – diminutiv
ed. – ediție
engl. – englez(ă)
F., fem. – feminin
fig. – figurat
fr. – francez(ă)
G., gen., Gen. – (caz) genitiv
gr. – grec
gram. – gramatică
imper. – imperativ
M. – masculin
m.m.ca perf. – mai mult ca perfect
neg. – negativ
nehot. – nehotărât
nr. – număr
num. – numeral
PhTF – Philologiae Turcicae Fundamentum
per. – persan

pers. – persoană
pl. – plural
postp. – postpoziție
prep. – prepoziție
prez. – prezent
pron. – pronume
prop. – propoziție
refl. – reflexiv
s., subst. – substantiv
SCL – Studii și Cercetări Lingvistice
sing. – singular
ș.a. – și altele
tc. – turc
TDED – Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
v. – vezi
vb. – verb
vi. – verb intransitiv
vt. – verb tranzitiv
vol. – volumul
/ – bara oblică; sufixele din dreapta și din stânga barei oblice sunt variantele fonetice ale aceluiași sufix.
< – derivă din
// – bare oblice; fonemul este cuprins între două oblice.
[] – paranteze drepte; alofonele fonemului.

Introducere

Pentru a studia și explica etapele de dezvoltare a limbii turce – la fel, de altminteri, ca și pe acelea ale altor limbi turcice –, precum și factorii care au influențat această limbă de-a lungul timpului, condiționându-i evoluția, transformările lingvistice și diversele modificări survenite până când s-a ajuns la stadiul actual și pentru ca rezultatele acestor cercetări să fie juste, trebuie ca istoria acestei limbi să fie studiată în strânsă legătură cu istoria poporului turc, care a vorbit și vorbește această limbă. Numai în acest fel pot fi explicate diversele etape ale dezvoltării ei și diversele legături ale acesteia cu alte limbi din aceeași familie sau din alte familii de limbi.

În cele ce urmează, ne vom referi la locul limbii turce – ca, de altfel, și al celorlalte limbi turcice – în marea familie a limbilor lumii și, de asemenea, la limba-bază din care provine limba turcă (limbile turcice).

I. Limbile altaice. Teoria altaică¹

Se numește „teoria altaică” teoria potrivit căreia așa-numitele limbi altaice (vorbite pe un teritoriu vast, în regiunea munților Altai din Asia Centrală) sunt înrudite genetic, descinzând dintr-o limbă comună, numită **altaica comună** sau **protoaltaica**. Existența familiei limbilor altaice a fost stabilită atât pe baza criteriului tipologic sau structural, cât și pe baza criteriului genealogic de clasificare a limbilor. Clasificarea tipologică – bazată pe analiza comparativă, strict descriptivă pe plan sincron, a structurii morfologice a cuvântului –, a pus în evidență afinitatea structurală a limbilor altaice, gruparea lor în același tip aglutinant de limbi, din care fac parte și alte limbi decât cele altaice ca, de exemplu, limbile fino-ugrice. Spre deosebire de clasificarea tipologică, dar completând-o și precizând-o pe aceasta, clasificarea genealogică a reușit ca, pe baza metodei comparativ-istorice de cercetare, nu numai să confirme afinitatea tipologică a marelui număr de limbi numite altaice, ci și să stabilească afinitatea lor genetică, descendența lor din aceeași limbă-bază – altaica comună –, gruparea lor în aceeași familie de limbi, deosebită de alte familii de limbi de tip aglutinant. Familia limbilor altaice este formată din următoarele patru grupuri de limbi, asupra înrudirii cărora sunt de acord toți adepții teoriei altaice:

1. Limbile turcice

2. **Limbile mongolice**. Acest grup cuprinde următoarele limbi: **mongola**, **monguara**, **dagura**, **magola**, **santa** sau **dunsian** și **baolan**.

3. **Limbile tunguso – manciuriene**.

¹ Nikolaus Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden, 1965, p. 125–156.

A. Limbile tunguse: tungusa sau evenki, lamuta, salona, neghidala.

B. Limbile manciuriene: manchu, goldi sau manai, orochi, udehe, ulcha și gūčen sau gūrčen.

4. Limba coreeană, vorbită în R.P.D. Coreeană și în Coreea de Sud. Are șase dialecte și este puternic influențată de limba chineză.

La aceste grupuri de limbi, unii savanți adaugă și japoneza.

Prima ipoteză despre înrudirea limbilor altaice datează din secolul al XVIII-lea și se datorează suedezului Philipp Johann von Strahlenberg. (*Das norund östeliche Theil von Europa und Asia, insomeit das gantze Russische Reich mit Sibirien und grossen Tatarei in sich Begreiffet*, Stockholm, 1730; el a stabilit o serie de asemănări între un mare număr de limbi, pe care le numește „limbile tătare” și pe ai căror vorbitori îi împarte în șase grupuri: 1) popoarele fino-ugrice (pe care le numește uiguri), tătarii Baraha și hunii; 2) popoarele turco-tătare; 3) samatiezii; 4) mongolii și manciurienii; 5) tungușii; 6) „triburile care trăiesc între Marea Neagră și Marea Caspică”.

Această clasificare este incoerentă și conține unele erori (popoarele fino-ugrice nu sunt turcice; între Marea Neagră și Marea Caspică trăiesc și popoare iraniene și caucaziene).

În secolul al XIX-lea, Max Müller (*The Languages of the Seat of War in the East*, London – Edinburgh – Leipzig, 1855, pune bazele teoriei turanice: lingvistica comparată având deja baze destul de solide, Müller grupează, pe baza unui criteriu morfologic (structura gramaticală aglutinantă), un mare număr de limbi, pe care el le numește „turanice”: în afară de cele numite de Strahlenberg, și siameza, tibetana, dravidiana și malaieza. Le-a numit „turanice” după Turan (în Asia Centrală), patria primitivă ipotetică a turcilor. Or, ocupând un teritoriu foarte vast, limbile turanice nu pot fi privite ca având particularități comune, tot atât de clar definite ca acelea ale limbilor indo-europene și semitice, cu care el le compară.

O nouă perioadă începe cu finlandezul M. A. Castrén („*Über die Personalaffixe in den altaischen Sprachen*”, în *Kleinere Schriften*, Berlin, 1856); după el, numai structura gramaticală aglutinantă este insuficientă pentru a proba afinitatea limbilor, esențială este identitatea morfemelor. Castrén a demonstrat identitatea sufixelor personale în limbile fino-ugrice, samoicde, turcice, mongolice și tungoso-manciuriene, pe care el le numește „altaice” (familie din care exclude toate celelalte limbi propuse de predecesorii săi). Ceea ce Castrén numește „limbile altaice” sunt, de fapt, „limbile uralo-altaice”, constând din două familii diferite.

Teoria uralo-altaică a făcut carieră îndelungată. La aceste limbi s-a adăugat și japoneza. În prezent, teoria uralo-altaică este susținută de puțini savanți.

Întemeietorul lingvisticii comparate altaice moderne este G. J. Ramstedt (*Einfühchafrung in die altaishchez Sprachwissens*, 3 vol., Helsinki, 1957-1965), profund cunoscător al tuturor acestor limbi. A stabilit un mare număr de corespondențe fonetice și morfologice între limbile turcice, mongolice, tungoso-manciuriene și coreeană.

În afara de gramatica comparată a lui Ramstedt, s-au mai publicat: W. Kotwicz, *Studia nad jezikami altajskimi*, Cracovia, 1953; Nikolaus Poppe, *Vergleichende*

Grammatik der altaischen Sprachen. Teil 1: Vergleichende Phonetik. Wiesbaden 1960; *Introduction to Altaic Linguistic*, Wiesbaden 1965.

Au apărut și gramatici comparate ale limbilor altaice particulare: M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*. Helsinki, 1949; *Materialen zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1957; *Issledovanija po sravnitel'noj grammatike tjurkskih jazykov* (4 vol.), Moscova, 1955–1962; *Istoričeskoe razvitie leksiki tjurkskih jazykov*, Moscova, 1961; N. Poppe, *Introduction to Mongolian. Comparative Studies*, Helsinki, 1955; G. D. Sanžeev, *Sravnitel'naja grammatika mongolskih jazkov* (2 vol.), Moscova, 1953–1963; V. J. Cincius, *Sravnitel'naja grammatika tunguzo-man'čžurskih jazykov*. Leningrad, 1949; J. Benzing, *Die tungusischen Sprachen*. Wiesbaden, 1956.

Ideea înrudirii genetice a limbilor altaice nu este acceptată în unanimitate de specialiști. Argumentele aduse împotriva teoriei altaice de către adversarii ei și de către cei care privesc cu rezervă această teorie – și unii și ceilalți vorbind de „ipoteza altaică” – pot fi rezumate astfel: faptele comune limbilor altaice nu sunt suficiente sau nu sunt destul de clare pentru a face ca teoria (sau ipoteza) altaică să poată fi acceptată ca un adevăr indiscutabil; ele reprezintă, în realitate, împrumuturi reciproce, mai mult sau mai puțin vechi, unele datând din epoci foarte îndepărtate (de exemplu, împrumuturi mongole din prototurcă).

Este adevărat faptul că gramatica comparată altaică prezintă încă numeroase lacune și puncte rezolvate în mod provizoriu, cu toate progresele remarcabile pe care această disciplină le-a înregistrat în secolul trecut. Această situație se datorează faptului că unele aspecte ale istoriei popoarelor și limbilor altaice sunt încă insuficient lămurite: originea popoarelor altaice este încă destul de obscură; aceste popoare au fost, în trecut, extrem de mobile, iar schimbările succesive de teritoriu care au avut loc în cursul nenumăratelor lor migrații nu sunt cunoscute în toate detaliile. La acestea se adaugă faptul că unele limbi altaice sunt vorbite de popoare care, la origine, vorbeau o altă limbă decât cea pe care o vorbesc astăzi și pe care au adoptat-o într-o epocă insuficient determinată (de exemplu, unele populații turcice din sudul Siberiei – caragașii, coibalii ș.a.m.d. – sunt de origine samoiedă).

Cu toate acestea, numeroasele particularități comune care au fost deja identificate în cele patru grupuri de limbi ale familiei altaice dovedesc într-o măsură suficientă înrudirea acestor limbi. Un mare număr dintre aceste particularități probează afinitatea structurală, tipologică a limbilor altaice. Iată câteva dintre ele:

Fonetică

1. Armonia vocalică, adică fenomenul de asimilare progresivă a vocalelor din silabele neinițiale ale unui cuvânt la vocala din silaba inițială a aceluiași cuvânt.

2. Armonia consonantică (consecință a armoniei vocalice), potrivit căreia anumite consoane (în special **k**, **g** și **l**) sunt ocurente numai în cuvinte cu vocalism palatal (anterior), iar alte consoane (**q**, **ɣ**, **ɬ**) – numai în cuvinte cu vocalism nepalatal (posterior).

3. Tendința (puternică mai ales în limbile turcice) de a evita consoanele sonore la inițiala cuvântului.

4. Absența consoanelor geminate în rădăcina cuvântului și în sufixele izolate.

5. Absența grupurilor de consoane la inițiala cuvântului.

6. Silabele nu sunt închise de două consoane decât atunci când prima dintre ele este o lichidă (**l, r**) sau o fricativă (**s, ş, k**), ca în cuvintele turceşti **sert, alt, üst** etc.

Morfologie

1. Absenţa genului gramatical.
2. Radicalele (rădăcinile) sunt cuvinte reale, adică pot fi folosite în vorbire fără nici un sufix sau desinenţă. Radicalul verbal (de exemplu, turcescul **gel** – „a veni”) nu este o abstracţie (ca în limbile indo-europene sau semitice), ci are valoare de imperativ, persoana a doua, singular; la fel, radicalul nominal este în acelaşi timp şi cazul absolut, corespunzând ca funcţie cu nominativul din limbile flexionare, adică având funcţia de subiect singular al unei propoziţii (spre deosebire, de exemplu, de românescul **casă**).
3. Structura morfologică aglutinantă, adică flexiunea şi formarea cuvintelor, se realizează prin adăugarea mecanică de sufixe la radicalul cuvântului, ceea ce are drept rezultat transparenţa sistemului şi regularitatea gramaticii, într-o măsură mai mare decât, de exemplu, în limbile indo-europene sau în cele semitice. Nu există prefixe şi infixi.
4. Folosirea unui număr relativ mare de sufixe verbale, care exprimă diatezele.
5. Existenţa unei singure declinări şi a unui singur mod de conjugare.
6. Părţile de vorbire, în special numele, sunt slab diferenţiate: orice nume poate avea funcţie de substantiv sau de adjectiv (de exemplu „bun” şi „bunăţate”: vechea turcă **ädgü**, mongolă **sayin** şi evenki **aya**), de adjectiv şi de adverb, ori de substantiv, adjectiv şi adverb. Aceleaşi sufixe se pot adăuga la substantive şi la adjective (de exemplu: **baş-la-** „a începe” şi **qara-la-** „a înnegri”).

Două grupuri clar distincte formează numai numele şi verbele: numele nu poate avea funcţie de verb, şi invers; sufixele nominale sunt diferite de cele verbale şi nu pot fi folosite decât pentru categoria respectivă. Există puţine nume şi verbe omonime.

7. Una dintre caracteristicile generale ale limbilor altaice o constituie marele număr şi importanţa formelor nominale ale verbului: formele substantivale (infinitivul şi numele de acţiune), formele adjectivale (participiile) şi formele adverbiale (gerunziile sau converbele şi locuţiunile gerunziale sau converbiale).

Timpurile indicativului sunt, la origine, forme verbale nepersonale, cu sufixe personale predicative. De exemplu, aoristul turcesc *gelirim* < participiu **gelir** „care vine (va veni)” + sufixul predicativ de persoana întâi singular **-im** (cf. *zengin* + *im* „sunt bogat”).

8. În sfârşit, este foarte probabil că limbile altaice au fost, la origine, monosilabice sau bisilabice, cu a doua silabă deschisă.

Sintaxă

1. Ordinea cuvintelor în propoziţie se supune următoarei reguli generale: orice element secundar precedă elementul principal, şi anume:

- a) determinantul precedă determinatul (tc. *güzel ev* „casă frumoasă”; *ev sahibi* „proprietarul casei”);
- b) complementul (direct, indirect sau circumstanţial) precedă cuvântul determinat (tc. *eve geldim* „am venit acasă”);
- c) subiectul precedă predicatul (tc. *ev yandı* „casa a ars”); în cazul propoziţiilor nominale, copula la persoana a treia este facultativă (tc. *ev güzel(dir)* „casa este frumoasă”);

2. Raporturile de subordonare, redată în limbile indo-europene prin propoziții subordonate legate de regentă, prin conjuncții, pronume relative etc., sunt redată de obicei în limbile altaice prin cvasi-propoziții: cvasi-propoziția este un grup de cuvinte terminat printr-o formă nominală (în locul formei personale) a verbului, grup care se inseră ca element (complement, atribut sau subiect) în propoziția principală, ca și cum ar fi un cuvânt obișnuit (tc. *kardeşim geldiklerine inanmıyor* „fratele meu nu crede în faptul că ei au venit”);

3. Coordonarea prin juxtapunere este un procedeu frecvent în toate limbile altaice (tc. *geldi biliyorum*, „știu (că) a venit”).

În concluzie, afinitatea genetică a limbilor altaice nu este definitiv probată, dar au fost puse deja în evidență foarte multe fapte comune, care fac ca ea să nu poată fi negată cu hotărâre. Ultimul cuvânt în această problemă, va putea fi spus numai după ce vor fi reconstituite limbile proturcă, promongolă, promanciuriană, protunguză și procoreeană – ceea ce este încă un deziderat al disciplinelor respective.

II. Limbile turcice

La baza cercetărilor privind limbile turcice stă clasificarea genealogică a acestor limbi, fără de care nu este posibil studiul lor comparativ-istoric.

Formarea limbilor înrudite este un proces strâns legat de istoria societății, de istoria popoarelor sau populațiilor care vorbesc sau au vorbit aceste limbi. Datorită unor condiții istorico-sociale, o populație oarecare, vorbind o limbă unitară, poate să scindeze în mai multe grupuri, între care legăturile pot să devină din ce în ce mai slabe sau chiar să înceteze cu totul. Această scindare duce la apariția dialectelor, iar dacă ea se accentuează, dialectele se diversifică tot mai mult și, treptat, se transformă în limbi distincte, dar înrudite prin originea lor.

Limbile turcice sunt numeroase și răspândite pe un teritoriu foarte vast, în Europa și Asia. Încercările de clasificare a lor sunt și ele numeroase, cele mai vechi datează – la fel ca și pentru alte familii de limbi – din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Începând din a doua jumătate a acestui secol al XIX-lea, clasificările sunt din ce în ce mai complete și capătă o bază științifică mai solidă. Contribuții importante la această problemă au adus următorii savanți: H. Vambéry (*Etymologisches Wörterbuch der Turko – Tatarischen Sprachen*, Leipzig, 1878), Wilhelm Radloff (*Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Cap. XVIII: *Classification der Türk dialecte nach den phonetischen Erscheinungen*, Leipzig, 1882–1883), Martti Räsänen („*Materialen zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*”, în *Studia Orientalia XV și XXI*, Helsinki, 1949, 1957), K. Grönbech (*Der türkische Sprachhan I*, Kopenhagen, 1936), G. J. Ramstedt (*Einführung in die altaiche Sprachwissenschaft, I. Lautlehre*, Helsinki 1957, *II. Formenlehre*, Helsinki 1952), S. E. Malov (*Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti*, Moscova – Leningrad, 1951), N. A. Baskarov (*Issledovania po sravnitel'noj grammatike tjurkskih jazykov*, II, Moscova, 1956; *Tjurkskie jazyki*, Moscova, 1960), J. Benzing (*Einführung in das studium der altaischen Philologie und der Turkologie*, Wiesbaden, 1953), K. H. Menges (*Classification of the Turkic Languages*, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I. Wiesbaden, 1959, p. 5–10), A. Dilâçar (*Türk Diline Genel bir Bakış*, Ankara, 1964, Nicholas Poppe (*Introduction to Altaic Linguistics*,

Wiesbaden, 1965), Telât Tekin (*A New Classification of Turkic Languages*, în *Türk Dilleri Araştırmaları*, Ankara, 1991, p. 5–18) etc.

Numărul acesta mare de încercări se explică, în primul rând, prin faptul că limbile turcice sunt cunoscute în mod inegal și, în mare parte, incomplet: dacă unele dintre ele sunt bine cunoscute și studiate, în schimb altele sunt foarte puțin studiate (de exemplu, *salaria* și *hotona*), iar unele limbi dispărute nu sunt cunoscute deloc sau aproape deloc (de exemplu, *avara*, *sabira* ș.a.m.d.); lipsa unor cercetări aprofundate face ca unele idiomuri turcice (de exemplu, *caracalpaca*, *găgăuza*) să fie considerate limbi independente de către unii savanți, sau dialecte, de către alții. În al doilea rând, lipsa unui consens în ceea ce privește clasificarea limbilor turcice se datorează și concepțiilor diferite ale cercetătorilor: unele clasificări sunt făcute exclusiv pe baza criteriului geografic, adică al răspândirii geografice actuale a popoarelor turcice; altele au la bază exclusiv criteriul cronologic (de exemplu, clasificarea lui Malov, care stabilește patru grupuri: limbile turcice cele mai vechi – bulgara, uigura, ciuvașa și iacuta; limbile vechi – oguza inscripțiilor de pe Orhon și Ienisei, tuvina, hacasa, uigura inscripțiilor uigure vechi, tofalara); limbile noi – turca, turcmena, azera, găgăuza, uzbeka și alte limbi moderne, dar și cumana, pecenegă și ceagatai; limbile cele mai noi – bașchira, cazaha, tătara, caracalpaca, chirghiza, cumăca, nogai, oiota și altele)².

Cele mai multe clasificări moderne au la bază criteriul lingvistic, combinat, într-o măsură mai mare sau mai mică, cu alte criterii (geografic și istoric). Cel care încearcă în modul cel mai consecvent să țină seama de istoria limbilor turcice în clasificarea acestor limbi este N. A. Baskakov³. Schema de clasificare propusă de Baskakov este, însă, foarte complicată și difuză (de exemplu, limbile oguze sunt împărțite în patru grupuri, dintre care trei – oguzo-turcmen, oguzo-bulgar și oguzo-selciuk – aparțin ramurii hunice de vest, iar cel de-al patrulea, grupul uiguro-oguz, aparține ramurii hunice de est); pe de altă parte, bazele istorice de la care pornește autorul nu sunt totdeauna sigure și verificate, ci, uneori cel puțin, presupuse sau deduse (împărțirea tuturor limbilor în cele două mari ramuri hunice este discutabilă, de vreme ce istoria răspândirii geografice a hunilor nu se cunoaște în toate detaliile, iar limba hună este aproape complet necunoscută). Cu toate acestea, clasificarea lui Baskakov rămâne o încercare deosebit de valoroasă, care va sugera fără îndoială noi clasificări pentru o soluție definitivă în această problemă.

Desigur, nu vom putea, aici, nici măcar să trecem în revistă toate clasificările propuse până în prezent⁴.

Cea mai clară clasificare a limbilor turcice ni se pare a fi aceea a lui G. J. Ramstedt⁵, amendată și completată de M. Räsänen⁶ pe baza clasificării anterioare, cu deosebire, pe baza celei a lui W. Radloff⁷. Această clasificare se întemeiază pe tratamentul diferit al unor

² Vezi S. E. Malov, *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'mennosti*, Moscova – Leningrad, 1951, p. 6–7.

³ Vezi N. A. Baskakov, *Vvedenie v izucenie tjurkskih jazykov*, Moscova, 1969; *Tjurkskie jazyki*, Moscova, 1960.

⁴ Vezi A. Dilâçar, *Türk Diline Genel bir Bakış*, Ankara, 1964.

⁵ G. J. Ramstedt, *Einführung in die altaiche Sprachwissenschaft, I. Lautlehre*, Helsinki, 1957–1965, p. 23–56.

⁶ M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen II*, Helsinki, 1949, p. 91–147.

⁷ W. Radloff, *Phonetik der nördlichen Türksprachen* (Cap. XVIII: *Classification der Türk dialecte nach den phonetischen Erscheinungen*, Leipzig, 1882–1883).

fenomene fonetice existente în următoarele șase cuvinte turcești: 1. **dokuz**, 2. **ayak**, 3. **ol-**, 4. **dağ**, 5. **sarı**, 6. **kalan** – respectiv 1. **-r ~ -z**; 2. **-d(-δ-) > -d-, -t- ~ -r- ~ -z- ~ -y-**; 3. conservarea sau căderea lui **b-**; 4. **-γ** în cuvântul **taγ > tau ~ tü** etc.; 5. **-ïγ ~ ïq > -ï**; 6. **-ly- > -l-**).

Pe baza acestor criterii, limbile turcice se împart în următoarele șase grupuri principale:

I. Limba ciuvașă, cu cele șase variante specifice grupului (1. *tăχχăr* (în loc de *dokuz*); 2. *ura* (în loc de *ayak*); 3. *pul-* (în loc de *ol-*); 4. *taγ > táw* ~ (în loc de *dağ*); 5. *sarà* (în loc de *sarı*); 6. *kalan* ~ *yulnà* (> *kalan*).

II. Limba iacută cu variantele: 1. *toγis*; 2. *ataq*; 3. *pol*; 4. *taγ > tia*; 5. *sari*; 6. *qalyan*.

III. Grupul nord-estic sau grupul tuva-hacas, limbi vorbite în special în regiunea munților Altai (1. *toquz*; 2. a) *adaq*, b) *azaq*, c) *ayak*; 3. *pol-*; 4. *taγ*; 5. *sariγ*; 6. *qalyan*.

După tratamentul lui **-d- (-δ-)** în formele corespunzătoare turcescului *ayak*, limbile din acest grup se împart în următoarele subgrupe:

a) Limbile **-d** (*adaq*): limba vechilor inscripții de pe Orhon și Ienisei, vechea uigură, apoi tuvina și caragasa.

b) Limbile **-z** (*azaq*): limba hacasă (cu dialectele sagai, beltir, kača etc.) și uigura galbenă.

c) Limbile **-y** (*ayaq*): șora, ciulâma și dialectele tuba, kumanda, lebed, çalkan.

IV. Grupul de nord-vest sau căpceac (1. *toquz* ~ *toγuz*; 2. *ayaq*; 3. *bol-* ~ *bul-*; 4. *tau*; 5. *sari*; 6. *qalyan*): căpceaca (cumana) și pecenega, apoi limba altai (cu dialectele altai, telent și telenghit), chirghiza, cazaha, caracalpaca, nogai, cumâca, caraceai-balcara, caraima (orientală și occidentală), tătara de pe Volga (cu dialectele sale), dialectele tătarești siberiene, tătara crimeeană (cu tătara dobrogeană), bașchira.

V. Grupul de sud-est, sau carluc, sau ceagatai (1. *toquz*; 2. *ayaq*; 3. *bol-*; 4. *taγ*; 5. *sariq* ~ *seriq*; 6. *qalyan*): limba ceagatai (sau vechea uzbekă), uzbeka, uigura (modernă) și salara.

VI. Grupul de sud-vest, sau oguz, sau turcmen (1. *doquz*; 2. *ayaq*; 3. *ol-*; 4. *daγ*; 5. *sari*; 6. *qalan*): turcmena, azera, turca și găgăuza.

Cea mai simplă și mai clară clasificare a limbilor turcice este, după părerea noastră, cea propusă de Nicholas Poppe (*Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden, 1965, p. 33–36).

Spre deosebire de predecesorii săi menționați mai sus, Poppe detașează ciuvașa (care este o limbă **r** și **l**) de celelalte limbi turcice (care sunt limbi **z** și **š**, de exemplu, turcica *toquz* ~ *doquz* = ciuvașa tăccăr „nouă”, turcica *qış* = ciuvașa *çel* „iarnă” etc.); în plus, Poppe reduce numărul fenomenelor lingvistice care servesc drept criteriu de clasificare (și anume la trei: corespondentele formelor turcești *ayak*, *dağ* și *sarı*); în sfârșit, el neglijează limbile turcice vechi, considerând că acestea se clasifică altfel decât limbile turcice moderne.

Pe baza acestor principii, Poppe clasifică limbile turcice moderne în cinci grupuri, care coincid cu ultimele cinci grupuri din clasificarea lui Ramstedt – Räsänen (primul grup în clasificarea acestora fiind constituit de ciuvașă și de limba din care ea s-a dezvoltat, protobulgara). Aceste grupuri sunt:

I. Limba iacută: *ataγ* „picior”, *tia* „munte”, *sari* „galben”.

II. Grupul de nord-est sau tuva-hacas, împărțit în trei subgrupuri, după corespondentele lui *ayak*: a) *adaq* (tuvina, caragasa sau tofalaria); b) *azak* (hacasa și uigura-galbenă); c) *ayak* (șora, ciulâma, tuba și dialectele sale). Toate aceste subgrupuri au în comun formele *tay* „munte” și *sari* „galben”.

III. Grupul de nord-vest sau câpceac (limbile: altai, başchiră, caracalpacă, caraceai-balcară, cumăcă, cazahă, chirghiză, caraimă, nogai, tătara de pe Volga, tătara crimeeană și tătara dobrogeană): *ayaq*, *taw* ~ *tı*, *sari*.

IV. Grupul de sud-est, sau ceagatai, sau carluc (urbeca, uigura, salara): *ayaq*, *tay*, *sariq*.

V. Grupul de sud-vest sau oguz (sau turcmen): turca, azera, turcmena, găgăuza: *ayak*, *dağ*, *sari*.

Fiecare dintre aceste grupuri de limbi posedă numeroase particularități lexicale comune, în afara fondului lexical comun tuturor limbilor turcice. Iată câteva exemple: pentru limbile oguze (turcmene) sunt caracteristice cuvinte ca următoarele:

- „mână” *el*; în celelalte limbi: *qol* (cu diverse variante);
- „creier”: *beyin*; în celelalte limbi: *mıy* și *meye* (cu diverse variante, ca spre exemplu, în tătara dobrogeană alături de *mıy* existând și forma *mıyın*);
- „lup”: *kurt*, în celelalte limbi: *börü* și *qaşkır* (cu diverse variante. În tătara dobrogeană, alături de *qaşkır* se folosește și *kurt*, ca în limbile oguze);
- „burtă, abdomen”: *karın*; în celelalte limbi: *qursaq* și *iç* (cu diverse variante).

Pentru limbile siberiene sunt caracteristice cuvinte ca:

- „frunte”: *cavaq* (tuvină), *camac* (hacasă); în limbile oguze: *alın*; în celelalte limbi: *mañlay* și *mannay*;
- „ochi”: *qaraq* (altai, tuvină), *carac* (iacută, hacasă); în celelalte limbi: *göz*, *köz*, *koz* și alte variante.

Astfel de exemple se mai pot da în număr foarte mare. Ne vom opri încă asupra unuia care ilustrează în modul cel mai pregnant varietatea și bogăția sinonimelor și repartiția acestora pe grupurile de limbi menționate. Astfel, pentru „rădăcină”, în limbile oguze se folosește termenul *kök*; în limbile câpceace: *tamır* (cu variante); în limbile carluce (uigură, uzbekă): *yıldız* (cu diverse variante); în limbile siberiene: *tazıl* ~ *dazıl* (în altai și tuvină), *silis* și *tarut* (în iacută); *çilege* (în ciuvașă).

Deosebiri mai importante, în ceea ce privește lexicul, între diversele limbi turcice, au apărut datorită influențelor exercitate de numeroase limbi străine cu care acestea au intrat în contact⁸.

Cele mai vechi împrumuturi lexicale sunt cele din sanscrită, vechea iraniană și chineză; stabilirea exactă și completă a acestora ridică, în stadiul actual al cercetărilor, numeroase dificultăți; dar totuși, un număr însemnat de astfel de împrumuturi au putut fi deja identificate. Împrumuturile din sanscrită au intrat în limbile turcice în epoca veche

⁸ J. Deny, „*Les langues turques, les langues mongoles, les langues toungouzes*”, *Les langues du monde*. Nouvelle edition, Paris, 1952, p. 319–330; Doğan Aksan, „*Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk yazı Dilinin Eskiliği üzerine*”, în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, Ankara, 1971; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971, p. 112–113; Ragıp Hulusi Özden, *Dilimizde Yerleşmiş Yabancı Unsurlar*, în *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* I/1, İstanbul, 1946; Hasan Eren, *Anadolu Ağzlarında Rumca, Slavca ve Arapça Kelimeler* în *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, Ankara, 1960.

turcică, prin limba veche uigură, ai cărei vorbitori, uigurii, profesau, în mare parte, religia buddhistă. În limba veche uigură s-a tradus o bogată literatură religioasă buddhistă, care conține un număr însemnat de termeni din domeniul religiei și al eticii ca, de exemplu, *nirvan* „nirvana” (stare mistică de fericire realizată prin detașarea de grijile vieții și prin contopirea sufletului individual cu esența divină), *arzi* „sihastru”; *maytri* „dragoste”, *sadu* „bun” și altele. Unele dintre împrumuturile din sanscrită se folosesc și astăzi, în multe limbi turcice, mai ales în cele răsăritene (de exemplu: *sudur* „tratată despre înțelepciune”, *erdine* „obiect prețios, bijuterie”, *čeri* ~ *čerü* „oaste, ostaș”, *čaqır* „roată” și altele.

Influenței vechi iraniene – care s-a exercitat asupra limbilor turcice prin limbile sogdiană, partă, horezmiană și farsi – i se datorează în special termeni privitori la modul de viață sedentară, la agricultură și la irigații, folosiți în limbile turcice din Asia Centrală; de exemplu: *kent* „oraș”, *arna* „canal de irigație”, *künde* „plug”, *böz-bez* „pânză”, *çadır-çatır* „cort”, *bor* „vin”, *şākār* „zahăr”. De origine veche iraniană sunt și o serie de termeni religioși ca, de exemplu, *quda-qudai* „Dumnezeu”, *yazd* „Dumnezeu”, *nom* „credință, religie”, *fristī-pristi* „înger”, *tamu-tamuq-tamu* „iad”; *moçuč* „mag”, *patyamvar* „apostol” (cf. *peygambar* < iraniana modernă) și altele.

Împrumuturile din limba chineză au pătruns în vechea turcică, mai ales în vechea uigură, fie direct, fie prin intermediul limbilor mongole și tunguzo-manciuriene; unele dintre aceste împrumuturi vechi se întrebuințează și în diverse limbi turcice contemporane; de exemplu: *čay-şay* „ceai”, *čanaq-şanaq* „strachină”, *ütüg-ütü-iti* „fier de călcat”, *biti-* „a scrie”, *tuy* „steag” și altele.

Deosebit de numeroase sunt împrumuturile chineze în limbile vorbite pe teritoriul Chinei (uigură, salară, uigura galbenă și dialectele chirghize vorbite în China).

Veche și importantă este, apoi, influența mongolă, care s-a exercitat încă din epoca veche turcică, dar mai ales în timpul și după marile invazii mongole din secolul al XII-lea. Elemente lexicale mongole se găsesc, într-un număr mai mare sau mai mic, în toate limbile turcice, în special în limbile siberiene, în uigură, chirghiză, bașchiră, cazahă și caracalpacă.

Iată câteva exemple:

qaraul „paznic, strajă”, *ulus* „stat, țară”, *nökär-nögär* „camarad, soldat, servitor”, *abaqay-apaqay* „femeie”, *talay-taluy* „mare” și altele. În limbile iacută și tuvină, influența mongolă este atât de puternică (25% și, respectiv, 30% din întregul fond lexical), încât ea a antrenat modificări profunde nu numai în sistemul lexical, ci și în sistemul fonetic și gramatical al acestor limbi.

Influențe uralice (ugro-finice, samoiede, ostiace, ceremice) se întâlnesc mai ales în vocabularul limbii ciuvașe și al limbilor siberiene.

Multe dintre limbile turcice, în special cele sudice (turca, azera, turcmena, uigura, urbeca, tătara, inclusiv cea dobrogeană, cumâca și altele) au fost supuse, odată cu răspândirea islamului (secolele X–XV) și mai târziu, unei puternice influențe arabe și persane (moderne). Împrumuturile lexicale din cele două limbi aparțin domeniilor religiei și științelor, terminologiei economice și social-politice, fiind totodată folosite pentru exprimarea unor noțiuni abstracte. Foarte productiv este, în limbile menționate, procedeul de formare a verbelor compuse și a locuțiunilor verbale din nume (substantive, adjective și masdaruri) arabe, în mai mică măsură persane, cu ajutorul verbelor auxiliare și al verbelor cu valoare auxiliară, altele decât *etmek* și *bolmak-olmak*; de exemplu, în turcă

memnun etmek „a mulțumi; a-i face pe plac” (*memnun* (ar.) „mulțumit”), *memnun olmak* „a fi mulțumit”, *razı etmek* „a-l mulțumi” (*razı* (ar.) „mulțumit, satisfăcut”, *razı olmak* „a fi de acord”, *sabretmek* „a răbda, a avea răbdare” (*sabır* (ar.) „răbdare”), *teslim etmek* „a preda” (*teslim* (ar.) „predare, înmânare”), *teslim olmak* „a se preda”, *tıraş etmek* „a bărbieri, a tunde” (*tıraş* (pers.) „retezat, rotunjit, tuns”), *tıraş olmak* „a se bărbieri, a se tunde”, *pişman etmek* „a face să regrete/să îi pară rău” (*pişman* (pers.) „regret, căință, părere de rău”), *pişman olmak* „a se căi, a regreta” și altele.

Dar, influența arabă și persană nu s-a limitat la lexic, ci a afectat și fonetica, fonologia, morfologia și sintaxa limbilor amintite. În domeniul foneticii și fonologiei, de exemplu, din limba arabă au fost împrumutate, în osmana medie, consoana glotală *ain*, iar din limba persană au fost împrumutate, în toate limbile despre care am vorbit, consoanele *h* și *z*, în cele mai multe dialecte uzbece (care stau la baza limbii uzbece literare), sistemul fonologic al vocalelor a fost complet schimbat sub influența persană, prin pierderea armoniei vocalice. Din domeniul morfologiei pot fi menționate, de exemplu, relativ numeroasele sufixe derivative și instrumente gramaticale împrumutate din cele două limbi.

Un rol important în îmbogățirea lexicului tuturor limbilor turcice vorbite în fosta Uniune Sovietică l-a avut limba rusă. Influența rusă s-a exercitat, pe cale orală, încă din Evul mediu (de exemplu, în *Codex cumanicus*, de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, întâlnim cuvinte de origine rusă ca *izba* „cameră”, *salam* „paie”, *samala* „smoală” etc.) și s-a intensificat din ce în ce mai mult în secolele XVII–XIX. Dar, influența rusă pătrunde masiv, mai ales pe cale administrativă (școală, presă, relații economice, armată etc.) după Revoluția din 1917. Multe popoare turcice sunt organizate în republici, regiuni și raioane autonome încep să folosească scrierea chirilică, în locul scrierii arabe, pentru propriile lor limbi, se integrează în orânduirea social-economică a statului sovietic. Toate aceste procese au favorizat exercitarea unei presiuni extraordinar de puternice a limbii ruse, în primul rând în domeniul vocabularului, dar și în celelalte sectoare ale limbii.

Dintre limbile din Europa occidentală care au influențat limbile turcice trebuie amintite, în primul rând, franceza, apoi italiana. Din franceză a împrumutat limba turcă și, prin intermediul acesteia, azera, un număr important de termeni relativi la cultura materială și spirituală occidentală modernă, iar din limba italiană au fost împrumutați în turcă (prin negustori genovezi și venețieni) și în tătară (crimeeană), o serie de termeni referitori în mod special la comerț și navigație.

Dintre celelalte influențe mai pot fi amintite următoarele: din limbile caucaziene au fost împrumutate multe cuvinte de către limbile turcice din Caucaz și Daghestan (azera, caraima-balcară, cumâca, nogai); numeroase împrumuturi din greaca bizantină și din neogreacă se întâlnesc în turcă și, în mai mică măsură, în găgăuză și în tătară (crimeeană).

Elemente ebraice au fost împrumutate în limba caraimă, datorită religiei mozaice profesată de vorbitorii acestei limbi.

Dintre limbile slave, în afară de rusă, bulgara, ucraineana și poloneza au lăsat unele influențe lexicale: prima dintre ele – în limba turcă (mai ales în dialectele turcești vorbite în Bulgaria) și în găgăuză, iar celelalte două – în armeno-câpceacă (vorbită în secolele XVI–XVIII) și în caraimă. Unele împrumuturi lexicale sârbești se întâlnesc în dialectele turcești vorbite în fosta R.F. Iugoslavia.

Și limba *română* a exercitat și continuă să exercite o puternică influență asupra lexicului dialectelor turcești, tătărești și nogai vorbite în Dobrogea. Dar, nu numai atât: chiar turca din Turcia cunoaște câteva cuvinte de origine românească: *masa*, *kalas* (< Galați) „scândură”, *mamaliga*, *kopil* „copil de stradă” și alte câteva.

Limba română a exercitat o influență deosebit de puternică asupra limbii tătare și asupra graiurilor turcești din Dobrogea. Această influență este mai pregnantă în domeniul sintaxei și, mai ales, în cel al lexicului. Ordinea cuvintelor într-o propoziție dezvoltată este, de multe ori, schimbată, pe primul loc aflându-se complementul și nu subiectul, iar predicatul nu ocupă totdeauna ultimul loc, acesta revenindu-i subiectului sau complementului. De multe ori, ordinea cuvintelor în propoziție este foarte apropiată de aceea din limba română, în special în limbajul generației tinere; de exemplu, *başlagan erkez birden qonuşmaya* „au început toți să vorbească în același timp” (în loc de: *erkez birden qonuşmaya başlagan*), *babam keldi körmege bızni* „Tata a venit să ne vadă” (în loc de *babam bızni körmege keldi*) etc.

În ceea ce privește lexicul, limba română a exercitat și continuă să exercite o influență deosebit de puternică asupra graiurilor turcești din Dobrogea, a tătarei dobrogene.

Împrumuturile străine, vechi și noi, pătrunse în toate limbile turce, se adaptează – cu foarte rare excepții – normelor lingvistice ale acestor limbi. Pentru formarea de derivate de la aceste împrumuturi sunt folosite modelele de derivare și sufixele derivate turce, iar pentru flexiunea lor sunt folosite paradigmele declinării, conjugării și sufixele posesive-predicative existente în limbile turce respective.

III. LIMBA TURCĂ (TURCA DIN TURCIA)

A. Epoca formării limbii turce

După cum se știe deja, limba turcă constituie, împreună cu azera, turcmena și găgăuza, grupul de sud-vest sau oguz. Ultima denumire a fost dată acestui grup de limbi în conformitate cu o realitate istorică: aceea a descendenței lor din limba vorbită între secolele VI–XIII de către una dintre populațiile turcece cele mai răspândite și mai importante din punct de vedere istorico-politic, oguzii. Etnonimul *oguz* apare documentar, pentru prima dată, în secolul al VIII-lea, atât în inscripțiile orhonice, cât și în sursele istorice și geografice bizantine și arabe, sub forma *oγuz* și (în sursele arabe) *γuzz*. În inscripțiile orhonice apare mai ales forma *toquz oγuz* „nouă oguzi” care denumește, foarte probabil, o federație de triburi oguze⁹.

În secolele VI–VIII, turcii oguzi au format un imperiu întins în Mongolia, constituit dintr-o confederație de nomazi, condusă de un *qayan* și formată din zece uniuni tribale (*onok* „zece săgeți”). Dominația oguză asupra Mongoliei a durat până în anul 745, când a fost înlăturată și înlocuită de dominația uigură, aceasta fiind înlocuită, la rândul ei, după un secol, de cea chirghiză.

Încă din secolul al VI-lea, oguzii și-au extins dominația și asupra altor regiuni mai spre vest, până în fluviul Syr Darja (deci, până prin Uzbekistanul de astăzi) și până în

⁹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, ediția a II-a, Ankara, 1972.

Turkestan (Turcmenia de astăzi). În secolele următoare, după desființarea imperiului lor din Mongolia, îi găsim pe oguzi migrând mereu spre vest și sud-vest, ajungând, în secolul al XI-lea, până în estul și sud-estul Europei (inclusiv în Țările Românești, unde istoria noastră îi cunoaște sub numele de uzi) și în imperiul bizantin.

În diferitele zone unde s-au stabilit, oguzii au întemeiat diverse formațiuni politice, mai mult sau mai puțin stabile și durabile. Cea mai importantă dintre acestea a fost Imperiul selgiukid, care a stăpânit un teritoriu vast, timp de trei secole (XI–XIII).

Denumirea *selgiuk* sau *selgiukid* nu se raportează la o populație numită astfel: ea provine de la numele întemeietorului dinastiei selgiukide, Selğuq bin Duqaq, turcmen din ramura oguzilor (pomenit de Mahmud Kaşgari), care în secolul al X-lea a emigrat din Turcmenia în Transoxiana, a adoptat islamul și a luat parte, în fruntea unui grup de luptători nomazi, la luptele dintre karakanizi și samanizi.

Puterea politică a familiei lui Selğuq a fost fondată, la începutul secolului al XI-lea, de nepotul său, Tuyrul Beg, care, împreună cu fratele său, Čayar Beg, și în fruntea unor triburi oguze conduse de ei, au cucerit Khorasanul, Horezmul, Bagdadul, apoi au înaintat tot mai spre vest, până în Caucaz și în Asia Mică.

Cuceririle au continuat sub succesorii lui Tuyrul Beg, anume Alp Arslan și Malikşah: primul dintre aceștia a purtat un război cu împăratul bizantin Diogenes, pe care l-a învins, făcându-l prizonier, în anul 1071, la Malazgirt, în Anatolia orientală; Malikşah a cucerit o parte din Anatolia și din Siria. Astfel, li s-a deschis turcilor selgiukizi intrarea în Asia Mică, care fusese până atunci dărz apărată de bizantini contra presiunilor exercitate de musulmani.

Imperiul selgiukizilor s-a împărțit în diverse regate sau sultanate: în Irak, Siria, Kerman (Persia) și Asia Mică. Cel mai important dintre toate acestea a fost sultanatul din Asia Mică, cu capitala la Konya (vechiul Iconium), fondat de Süleyman Şah. Acesta a primit de la împăratul Mihail VII recunoașterea cedării definitive a provinciilor cucerite de la bizantini¹⁰.

Capitala Konya a devenit un important centru cultural și artistic dezvoltat sub influența arabă și, mai ales, persană, precum și un important centru politic.

Imperiul selgiukid a durat până în anul 1299, când a fost înlocuit de Imperiul osman (sau otoman): în acest an, s-a declarat independent de selgiukizi, întemeind o dinastie proprie, emirul Osman, căpetenia unui trib oguz sau turcmen (numit Kayıl), care imigrase în Anatolia prin sudul Caucazului.

Sediul noului imperiu s-a mutat de la Konya la Eskişehir. Expansiunea turcă a continuat, la puțin timp după instaurarea dinastiei otomane, cu și mai multă energie decât în timpul selgiukizilor: ea a început în anul 1354, prin ocuparea unei mari părți din Peninsula Balcanică; în 1453, Mahomed al II-lea înlătură definitiv pe bizantini din întreaga Asie Mică, odată cu ocuparea Constantinopolului. Această expansiune continuă până în secolul al XVII-lea, când Imperiul otoman ocupa, pe lângă regiunile deja amintite, și o parte din ținuturile Caucazului, Siria, Arabia și Africa de Nord (exceptând Marocul)¹¹.

În urma unor procese sociale, politice și economice complexe (care depășesc cadrul preocupărilor noastre), Imperiul otoman se destramă, apoi se dizolvă: la 29 octombrie 1923 este proclamată republica Turcia.

¹⁰ Faruk Sümer, *op. cit.*, p. 92–138; Refik Özdek, *Türklerin Altın Kitabı*, Istanbul, 1990, p. 191–240.

¹¹ Vezi Refik Özdek, *op. cit.*, p. 297–348.

În acest cadru istoric (schițat în linii foarte generale) s-a dezvoltat limba turcă (numită de diverși cercetători și limba *osmanlie* sau *turca-osmanlie*, *turca-anatoliană* sau *turca din Turcia*). Această limbă este, în esență, limba oguză (sau, cel puțin, limba unor triburi oguze), transmisă, într-o formă evoluată, până în zilele noastre, la fel cum limba română reprezintă limba latină într-o formă evoluată, așa cum este ea în teritoriile locuite de români.

Deci, în principiu, istoria limbii turce trebuie să aibă ca punct de plecare limba vorbită de vechile triburi oguze și să urmărească evoluția ei în timp și în spațiu până în zilele noastre. În practică, însă, acest lucru este deosebit de greu de realizat pentru perioadele anterioare secolului al XIII-lea, de când datează primele monumente de limbă turcă scrisă în Asia Mică. Prima dificultate constă în faptul că nu putem individualiza cu certitudine limba oguză în ansamblul limbii vechi turce. Unii cercetători admit că limba oguză este reprezentată de inscripțiile runiforme orhonice (eventual, și cele ieniseice, pe care însă alți cercetători le pun la baza limbii chirghize). Pe de altă parte, s-a constatat că limba veche turcă este puțin diversificată, limba inscripțiilor orhono-ieniseice fiind puțin diferențiată de limba inscripțiilor și manuscriselor vechi uigure, care cel puțin teoretic trebuie să fie raportate la grupul lingvistic de sud-est (ceagatai, uigura modernă, uzbeka etc.).

Foarte probabil că limba veche turcă (și, în primul rând, aceea a inscripțiilor orhono-ieniseice) trebuie avută în vedere, atunci când se studiază istoria limbii turce, în sensul că în ea trebuie identificate faptele lingvistice de tip oguz, adică acelea care se regăsesc în limbile moderne din grupul oguz (inclusiv în turcă) și acelea care pot să explice, prin metoda comparativ-istorică, faptele corespunzătoare din aceste limbi. Or, cu rare și neînsemnate excepții, o cercetare sistematică în acest sens nu s-a făcut până acum și nici o raportare sistematică la vechea turcă a celorlalte limbi turcice, neoguze. O altă dificultate constă în marea sărăcie documentară a etapelor intermediare ale evoluției limbii oguze, între secolele al VIII-lea (de când datează inscripțiile orhonice) și al XIII-lea. De fapt, unica etapă intermediară atestată este aceea consemnată, la începutul secolului al XI-lea, de Mahmud Kaşgari. După cum se știe, dicționarul acestuia constituie prima încercare rudimentară, desigur, de gramatică comparată a limbilor turcice; printre altele, se dau aici și fapte de limbă oguză, cu observația că această limbă era apropiată de limba căpceacă și ambele limbi sunt comparate cu uigura. Materialele comparative aduse în discuție sunt deosebit de prețioase pentru studiul istoriei limbilor oguze moderne, inclusiv al limbii turce. Printre fenomenele fonetice și morfologice caracteristice limbilor oguză și căpceacă sunt, de exemplu, următoarele:

- 1) *oguz, căpceac d-* = *uig. t-*: *deve* = *teve* „cămilă”
- 2) *oguz, căpceac b-* = *uig. m-*: *bin* = *min* „looo”
- 3) *oguz, căpceac baran* „care se duce” = *uig. bargan*
- 4) *oguz, căpceac* (participiul viitor-necesitativ) *barası yır* = *uig. bargu yır* „loc unde trebuie să te duci” și altele.

Din păcate însă, materialele de limbă oguză consemnate de Mahmud Kaşgari sunt, pe de o parte, puțin numeroase și, pe de altă parte, adeseori nesigure sau chiar neverosimile, fiind datorate, foarte probabil, unor confuzii cu alte limbi sau dialecte neoguze. Toate aceste materiale trebuie, prin urmare, să fie supuse unei severe analize critice, lucru care nu s-a făcut până acum.

În sfârșit, o altă dificultate constă în lipsa unui studiu de fonetică și gramatică comparată a limbilor turcice de sud-vest (oguze), studiu care ar putea să contribuie la reconstituirea diferitelor faze de evoluție a limbii oguze preselgiukide.

În ceea ce privește limba turcă vorbită pe teritoriul fostelor imperii selgiukid și otoman și de-a lungul istoriei Turciei, istoria acestei limbi trebuie să cerceteze, în primul rând, procesul de unificare a diferitelor stiluri literare, precum și, în al doilea rând, diversele dialecte ale limbii turce, inclusiv cele vorbite pe teritoriile din afara frontierelor actuale ale Turciei și istoria acestor dialecte (dialectologie istorică), care ar putea da indicii foarte prețioase cu privire la procesul complex de formare a limbii turce literare contemporane.

Întrucât istoria limbii turce n-a fost studiată încă sistematic și în ansamblul ei, nici periodizarea acestei limbi n-a putut fi stabilită până acum cu toată exactitatea necesară. În general, însă, se consideră că limba turcă cunoaște următoarele perioade de dezvoltare:

Perioada veche osmanlie (numită și *veche anatoliană*), denumire oarecum improprie, în orice caz convențională, deoarece nu coincide cu limitele cronologice ale Imperiului otoman: ea se întinde între secolul al XIII-lea (deci, include limba vorbită în perioada selgiukidă) și secolul al XVI-lea. Unii cercetători împart această perioadă în două sub-perioade: selgiukidă (sec. al XIII-lea) și sub-perioada de tranziție spre perioada medie, care ar cuprinde secolele XIV–XVI. În realitate însă, limba vorbită în perioada selgiukidă nu prezintă diferențe tranșante față de limba vorbită în primele secole ale Imperiului otoman¹². Caracteristicile esențiale ale perioadei vechi otomane sunt constituite de unele fenomene fonetice și morfologice arhaice și de unele fenomene de tip câpceac și chiar de tip sud-estic (uigur); iată câteva din aceste caracteristici: dezvoltarea mai puțin consecventă a armoniei vocalice; păstrarea consoanei **ŋ**, **c** în loc de **q**: **bulduc yaprac**; **t-** în loc de **d-**: *tört* „4”; **m-** alături de **b-**: **men** = **ben**; **miñ** = **biñ**; folosirea sufixului adjectival **-liq** / **-lik** alături de **-li** / **-li**, absența prezentului în **-yor**: sufixele personale predicative apar sub forma lor pronominală: *seversiz* în loc de *seversiniz*; imperativul (persoana a II-a, singular) în **-yıl** / **-gil** (alături de forma cu sufixul zero): *alıl*, *gelgil*; aoristul *durur* încă neevoluat sub forma copulei **-dır** / **-dir**, comparativul în **-rak** / **rek**; folosirea unui număr mic de conjuncții arabe și persane; în lexic, cuvinte arhaice ca: *yalyz* „unu”, „singur”, *çayır* „vin”, *kamu* „tot”, „toți” etc.

Perioada osmanlie medie se întinde din secolul al XIX-lea (Tanzimat, 1839); ea se caracterizează prin eliminarea treptată a arhaismelor, prin consolidarea normelor literare pe baza dialectului vorbit la Istanbul și prin invazia masivă, în toate compartimentele limbii, a influențelor arabă și persană; **perioada modernă** (de la Tanzimat până în zilele noastre): dezvoltarea stilurilor, influența limbilor occidentale (în special franceză); reforma lingvistică¹³.

¹² vezi Behçet Kemal, *Kutadgu Bilig'ten bugünkü dile*, în *Türk Dili Dergisi*, vol. VI, nr. 63, 1956; Ali Karamanlioğlu, *Türk Dili*, Istanbul, 1972, p. 32–75.

¹³ vezi Tahsin Banguoğlu, *Oğuz Lehçesi Üzerine*, în TDAY-B, 1960, p. 23–48; Mecdud Mansuroğlu, *Das Altosmanische*, în PhTF, I, Wiesbaden, 1959, p. 161–182; Ahmet Cevat Emre, *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri. Birinci Kitap. Fonetik*, Istanbul, 1949, p. 133–157.

B. Reforma limbii în Turcia

La sfârșitul perioadei medii a istoriei sale, limba turcă era o limbă compozită, cuprinzând pe lângă fondul său de bază turcic, și un foarte mare număr de cuvinte și de elemente gramaticale împrumutate din limbile arabă și persană. Datorită înaltului prestigiu cultural al acestor limbi și datorită numeroaselor traduceri din literaturile arabă și persană, împrumuturile nu s-au limitat la termenii legați de religia și cultura islamică: în limba literară turcă, o parte considerabilă a vocabularului de origine turcică, incluzând numeroase cuvinte comune, a fost înlocuită cu numeroase cuvinte arabe și persane, care erau considerate mai elegante și mai rafinate. Tot astfel erau considerate și unele fenomene din domeniul morfologiei și al sintaxei, care au fost împrumutate din cele două limbi.

Limba turcă literară a devenit, astfel, o adevărată limbă mixtă, neînțeleasă de oamenii simpli, care trebuia învățată de către turci înșiși ca o limbă străină. În colegiile teologice (*medrese*) și la școala superioară a palatului (*Enderun mektebi*), partea centrală a învățământului o formau limbile și literaturile arabă și persană.

În același timp, limba vorbită și limba literaturii populare nu erau alterate de aceste influențe străine, fiind considerate un jargon necultivat, barbar (*kaba türkçe*).

Pe la mijlocul secolului al XIX-lea, contactul cu cultura și civilizația europeană a avut drept consecință o serie de schimbări și reforme (*tanzimat*) fundamentale în întreaga viață socială și culturală a Imperiului otoman, reforme care inaugurează o eră nouă în istoria Turciei. În marile orașe, o clasă mijlocie laică și occidentalizată capătă o poziție dominantă în societate. Noua orientare culturală și naționalistă a acestei clase a dus, foarte curând, la cererea de schimbare a limbii literare folosite de clasele superioare, limbă care era improprie ca instrument al educației populare și incapabilă să exprime ideile moderne. Reforma limbii devenea, astfel, o problemă națională, care trebuia rezolvată în mod conștient și prin eforturi continue și organizate.

Cel dintâi care a ridicat în mod public problema purificării limbii a fost scriitorul Ziya Paşa, care, într-un articol intitulat „*Şiir ve İnşa*” („Poezie și construcție”), publicat în 1868, repudia literatura clasică osmanlie și limba ei artificială, ne-turcească, atrăgând în același timp, atenția asupra necesității simplificării limbajului administrativ, astfel încât orice om simplu și neinstruit să o înțeleagă și să își apere drepturile împotriva birocrăției oprimate a sultanului Abdul Aziz. În același timp, colaboratorul apropiat al lui Ziya Paşa, anume marele scriitor Namk Kemal, condamna folosirea excesivă a cuvintelor străine neobișnuite și cerea să se înceteze împrumuturile nelimitate de cuvinte arabe și persane, care nu erau necesare. Această profundă schimbare de atitudine se reflectă și în lucrările lexicografice din această perioadă. Spre deosebire de trecut, când dicționarele turcești copiau, de fapt, dicționare arabe și persane, acum (de ex. în *Lehçe-i Osmanî* al lui Ahmet Vefik Paşa) cuvintele arabe și persane neadaptate la limba turcă și nefolosite în operele literare contemporane sunt omise. În același timp, diferiți oameni de știință turci militează pentru denumirea limbii turce ca *Türkçe* în loc de *Osmanlıca*, aceasta din urmă presupunând că limba turcă are drept componente de bază araba și persana, și numai în ultimul rând fondul turc propriu-zis. Limba turcă este privită acum nu ca o limbă țărănească, necultivată, ci ca o limbă de cultură.

Pionierul școlii lingvistice naționaliste turce este celebrul lexicograf Şemseddin Sami (Fraşeri), autorul unui excelent dicționar, în care cuvintele turcești au o prioritate

netă față de cele arabe și persane și, de asemenea, autorul unui articol interesant, publicat în 1881, în care se face elogiul limbii turce populare și se militează pentru îmbogățirea limbii literare cu elemente populare și cu elemente împrumutate din turca occidentală (de tip ceagatai).

Atitudinea reformatoare a unor intelectuali și scriitori ca cei menționați nu a avut, totuși, o influență prea mare: alături de unii scriitori care, sub influența romantismului și a naturalismului francez, promovează în scrierile lor limba vorbită (de ex., Ahmet Mudhat, Fuat Köseraif ș.a.), alți scriitori, în schimb, exagerează la maximum împrumuturile arabe și persane, la care se adaugă și cele din limbile occidentale, în special din franceză. Mai ales școala literară *Servet-i Fünûn* lansează un puternic contraatac împotriva tendințelor de simplificare și de turcizare a limbii. Este vorba de perioada domniei autocratice a sultanului Abdul Hamid II, când orice idee progresistă este înăbușită și când în Turcia pătrunde influența simbolismului și a altor curente literare estetizante, care pun accentul pe rafinament și desconsideră accesibilitatea literaturii din partea cititorului „de rând”. Scriitori ca *Tevfik Fükret*, *Halid Ziya*, *Süleyman Nazif* ș.a. introduc în operele lor un nou contingent, foarte masiv, de împrumuturi lexicale și gramaticale arabe și persane.

O reacție față de atitudinea școlii *Servet-i Fünûn* în problema limbii, contemporană cu această școală, a existat, mai ales în marile centre provinciale Izmir și Salonic. Dar, ea s-a manifestat cu mai multă vigoare și mai mult succes în primul deceniu al secolului XX, în timpul revoluției Junilor Turci (1908–1909) și în anii următori. Pentru formarea și consolidarea unei conștiințe politice cu caracter național și pan-turcic în masele cele mai largi (țărani, soldați, naționalitățile supuse Imperiului otoman) era acum nevoie de o limbă simplă, populară, pe înțelesul tuturor, care să fie folosită în presă, literatură, în diverse activități politice, administrative și culturale. Această perioadă frământată, de război aproape continuu și de destrămare a imperiului, când ideile novatoare și reformatoare interferau cu idei conservatoare, s-a reflectat și în dezvoltarea lingvistică. În special scriitori grupați în jurul revistei *Genç Kalemler* din Salonic, în frunte cu sociologul Ziya Gökalp, Ahmet Midhat și Şemsettin Sami reiau ofensiva de eliminare a formelor gramaticale și a cuvintelor arabe și persane cu corespondente în limba turcă, dar, în același timp, se declară împotriva eliminării cuvintelor arabe și persane pătrunse în vorbirea populară, precum și împotriva unor cuvinte turcești arhaice și a împrumutării unor cuvinte din alte limbi turcice.

Lupta între aceste idei reformatoare și opoziția scriitorilor conservatori s-a dus și în această perioadă, și în anii următori, ea se duce, de fapt, și în zilele noastre, dar odată cu instaurarea kemalismului, ideea necesității reformării limbii turce a câștigat definitiv teren. Cu Kemal Atatürk, reforma limbii intră într-o nouă fază, extrem de complexă, care durează până azi și care va dura, probabil, încă mult timp de acum înainte.

Reforma lingvistică inițiată și promovată de Kemal Atatürk se încadrează în politica sa generală de creare a unei republici naționale, laice, populare, revoluționare și etatiste. În concepția lui Atatürk, reforma limbii este unul dintre aspectele fundamentale ale acestei politici, în slujba căreia este pusă, și are aceleași caracteristici ca și politica sa generală. Caracterul național își găsește expresia în proclamarea necesității absolute de purificare a limbii turce prin înlocuirea elementelor străine cu elemente turcice (nu numai turcești), noi și vechi; această acțiune este conformă cu idealul – nu lipsit de oarecare romantism – de reîntoarcere la geniul național din timpurile vechi, în parte preislamice

ale poporului turc. Ideea de simplificare a limbii, susținută de reformatorii din timpul Junilor Turci, a fost acum înlocuită cu cea a creării unei limbi turce pure (*öz Türkçe*). Această tendință a avut un suport puternic în orientarea culturală a lui Atatürk, bazată pe ruperea oricărei legături cu trecutul islamic exclusivist și pe adoptarea valorilor laice ale civilizației moderne occidentale. În acest scop, el a preconizat, printre altele, introducerea scrierii latine și crearea urgentă a unei limbi capabile să exprime pe deplin ideile și sentimentele proprii culturii occidentale. „Populismul” (*halkçılık*) este forma de democrație kemalistă care constă într-un sistem de reforme sociale menite să înlăture barierele care au separat, timp de secole, masele populare (*halk*) de clasele cultivate și privilegiate. Pentru culturalizarea maselor populare – una din reformele „populiste” preconizate de Atatürk – era nevoie de o nouă limbă literară, care să fie înțeleasă de popor și care să poată servi, prin urmare, ca instrument eficient de instruire în școli.

Caracterul revoluționar al politicii kemaliste se reflectă și în reforma lingvistică: după Atatürk, crearea noii limbi turce nu trebuie să fie un proces lent, evolutiv, ci o acțiune care trebuie realizată prin măsuri drastice și într-un timp cât mai scurt, lucru posibil, după părerea sa, la fel ca reforma planificată a oricărei instituții sociale.

În fine, caracterul etatist al reformei lingvistice a lui Atatürk constă în faptul că, așa cum reconstrucția economică a Turciei este de competența exclusivă a statului, tot așa și reforma limbii nu poate fi lăsată în sarcina scriitorilor (cum s-a crezut în vremea Junilor Turci) și nici în sarcina vreunei instituții academice independente, ci trebuia să fie organizată și dirijată, sub conducerea directă a lui Atatürk, de anumite instituții de stat: *Societatea Turcă de Lingvistică*, în strânsă cooperare cu Ministerul Educației, cu Partidul Republican al Poporului și cu „casele populare” (*halkevleri*).

Din cele arătate până acum se vede că, la fel ca și alte schimbări revoluționare care au avut loc în Turcia kemalistă, reforma lingvistică a fost inspirată, deopotrivă, de motive naționale și sentimentale, de un patriotism fervent și de considerente de ordin practic. Acești factori diferiți și, adesea, contradictorii explică fluctuațiile care s-au manifestat și se manifestă în desfășurarea reformei. Ce a reușit Kemal Atatürk să realizeze din acest vast program? În primul rând, reforma scrierii. În iunie 1928, Atatürk a instituit o comisie însărcinată cu pregătirea unei noi scrieri, bazată pe alfabetul latin. Proiectul noului alfabet al limbii turce a fost aprobat de Parlament în luna noiembrie a aceluiași an. Introducerea noului alfabet a avut o mare influență asupra problemelor limbii. În primul rând, el a pregătit psihologic poporul pentru purificarea limbii de elemente arabe și persane; în al doilea rând, alfabetul latin a ușurat efectiv procesul educativ-cultural. A doua mare acțiune în direcția reformei lingvistice a fost înființarea în iunie 1932, a Societății Turce de Lingvistică (numită în prezent *Türk Dil Kurumu*), cu sediul la Ankara. Programul său de activitate a fost fixat, în liniile sale esențiale, chiar de Atatürk; în cadrul ei au fost constituite diverse comitete de organizare și coordonare a muncii în diverse domenii: lingvistică și filologie, etimologie, gramatică și sintaxă, vocabular și terminologie, publicații. În septembrie 1932 a avut loc, într-un cadru festiv (în prezența lui Atatürk), primul congres de lingvistică turcă; cu această ocazie, s-au luat următoarele hotărâri: strângerea și publicarea materialului lexical, dialectal și din textele vechi; stabilirea principiilor de formare a cuvintelor, exclusiv cu sufixe turcice, de la cuvinte de origine turcică; sugerarea cuvintelor de origine turcică ce urmează să înlocuiască arabismele și farsismele, și propagarea acestor cuvinte. În vederea strângerii materialului lexical

dialectal, au fost organizate în fiecare provincie și district comitete speciale, formate din autoritățile administrative superioare ale provinciilor și districtelor, institutori și alți intelectuali. Rezultatul acestei acțiuni, la care s-a răspuns cu mult entuziasm, a fost strângerea unui material lexical și frazeologic extrem de bogat, deși nu totdeauna exact în ceea ce privește transcrierea fonetică și sensurile cuvintelor. Acest material a fost publicat în 6 volume, sub titlul *Söz Derleme Dergisi* (1939–1952).

Paralel cu această acțiune s-a desfășurat încă una, la fel de vastă: extragerea materialului lexical din 150 de cărți și manuscrise turcești din secolele XIII–XIX. Pe baza acestui material, s-a publicat un dicționar istoric al limbii turce, intitulat *Tarama Sözlüğü* (1943–1953); acest dicționar a fost reeditat, într-o variantă îmbogățită și revizuită, în opt volume (1963–1977).

În afara acestor opere, în 1933, Societatea Turcă de Lingvistică a lansat o listă de 1400 de cuvinte de origine arabă și persană, cu cererea adresată marelui public (prin presă, radio și casele de cultură) de a sugera echivalentele lor turcești, care urmau să le înlocuiască. Iar în anul următor, 1934, Societatea a publicat o „Colecție de echivalente turcești ale cuvintelor osmanli” (*Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*; această operă conține peste 7.000 de cuvinte de origine străină, pentru care se dau circa 30.000 de echivalente turcești, publicul urmând să hotărască asupra echivalentelor mai potrivite care urma să înlocuiască cuvintele de origine străină. Prin publicarea acestei opere, reforma lingvistică a atins culmea purismului. Apelul adresat de Societate publicului de a corecta și de a completa listele de cuvinte cuprinse în *Tarama Dergisi* a avut un larg ecou: mii de propuneri au venit pe adresa Societății care, la rândul ei, făcea o selecție sistematică și publica în presă, periodic, listele cuvintelor selectate; apoi, în toamna anului 1935, a publicat într-un volum special tot acest material, cuprinzând substitute turcești ale cuvintelor străine (*Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*). Acest îndreptar reflecta, totuși, o schimbare importantă, pe care orientarea Societății o suferise după publicarea lui *Tarama Sözlüğü*; anume, dându-și seama de pericolul anarhiei lingvistice, la care putea să ducă purismul extrem, *Cep Kılavuzu* reținea sute de cuvinte arabe și persane încetățenite în limba populară turcă, dar pe care *Tarama Sözlüğü* le proscrisesese.

Această nouă politică lingvistică, mai moderată, avea și o bază teoretică, anume „teoria limbii soare” (*Gineş Dil Teorisi*), apărută cam în același timp cu *Cep Kılavuzu*. Potrivit acestei teorii, leagănul civilizației umane a fost Asia Centrală, care a fost și patria primitivă a turcilor, iar limba turcă a fost „mama tuturor limbilor”, astfel încât foarte multe cuvinte arabe, persane și europene ar fi, de fapt, de origine turcă. Prin urmare, nu e nevoie să se elimine din limbă aceste cuvinte, care au fost adoptate de popor și care, în ultimă instanță, au aceeași origine ca și limba turcă, numai că au intrat în aceasta prin intermediul altei limbi, adică au fost oarecum reîmprumutate.

Lansată de Atatürk cu scopul de a modera purismul extremist, această teorie și-a atins scopul, iar în 1935, eforturile reformatoare ale Societății Turce de Lingvistică s-au concentrat aproape exclusiv asupra limbajului tehnico-științific. Acum au fost elaborate o serie de terminologii destinate diferitelor științe și arte. Dintr-o listă de peste 30.000 termeni străini, pentru care se cereau echivalente turcești, specialiștii din diferite domenii de activitate au stabilit un prim lot de circa 5.000 de termeni, care au fost aprobați în 1939 de Ministerul Educației și introduși în mod oficial în manuale și în școli. După moartea lui

Atatürk (1938), „teoria limbii soare” a fost definitiv abandonată, iar reforma lingvistică a rămas pe un făgaș moderat. Societatea Turcă de Lingvistică a continuat și după aceea, și continuă și în zilele noastre, să aibă ca preocupare centrală purificarea limbii, ajungând din când în când la excese (cum s-a întâmplat, de exemplu, în 1942, cu ocazia discutării terminologiei științelor sociale). Însă, spre deosebire de perioada kemalistă, opoziția, adversarii de diferite nuanțe ai purismului, își spun și ei cuvântul. În special după cel de-al doilea război mondial, Societatea Turcă de Lingvistică a pierdut mult din autoritatea absolută cu care o investise Kemal Atatürk, iar reforma limbii a căpătat caracterul unei dezbatere libere și democratice, care antrenează, cu aceeași pasiune, mase largi de intelectuali și alți reprezentanți ai opiniei publice. Astfel încât, procesul de reformă este departe de a fi încheiat; rămâne ca viitorul să limpezească aceste frământări pasionate, de o deosebită importanță pentru dezvoltarea ulterioară a limbii și culturii turce¹⁵.

C. Problemele reformei limbii în Turcia

Una dintre problemele centrale ale reformei limbii turce a fost, de la început, și continuă să fie următoarea: care dintre cuvintele de origine străină, în special arabă și persană, trebuie eliminate și care dintre acestea trebuie menținute în limba modernă. După cum am văzut mai sus, în perioada *Tanzimat*-ului s-au făcut încercări de eliminare a unor cuvinte arabe și persane rare, care le erau nefamiliare chiar oamenilor instruiți, iar reformatorii Junilor Turci au eliminat unele cuvinte și construcții gramaticale pentru care existau echivalente turcești curente. Societatea Turcă de Lingvistică a mers însă mult mai departe. De fapt, ea nu și-a fixat nici o limită în eforturile ei puriste, n-a făcut niciodată o distincție clară, fundamentată teoretic, între cuvintele străine care trebuiau să fie înlocuite cu echivalente turcești și cuvintele încetățenite în limbă, care trebuiau (sau puteau) să fie menținute. Propunerile făcute de Societate în această chestiune au fost empirice, ceea ce a condus la frecvente schimbări de opinie și la diferite compromisuri. În prima fază a reformei lingvistice operate de Societate (1932–1934), orice cuvânt de origine străină trebuia eliminat cât mai repede posibil. În anii următori, ea a admis dreptul provizoriu de cetățenie pentru cuvintele neturce folosite în vorbirea populară, cu condiția ca ele să fie conforme cu sistemul fonetic și morfologic turc. Această atitudine moderată a fost abandonată în anii care au precedat și au urmat imediat după publicarea lui *Türkçe Sözlük* (1945), dar a fost din nou adoptată, sub presiunea opiniei publice, câțiva ani mai târziu, adică după cel de al VI-lea Congres Turc de Lingvistică, pe care *Türk Dil Kurumu* (Societatea Turcă de Lingvistică) l-a organizat în 1949. Teoretic, Societatea n-a renunțat niciodată la încercarea de a înlătura din limbă orice cuvânt de împrumut; totuși, în practică, se pare că ea recunoaște faptul că foarte multe cuvinte de origine străină au pătruns adânc în structura lexicală a limbii turce și, atât cât se poate prevedea, ele vor continua să fie folosite încă foarte mult timp. Deși aceste cuvinte n-au fost sistematic definite și clasificate de către Societate, unele concluzii asupra atitudinii acesteia pot fi trase pe baza dicționarelor și a glosarelor publicate de ea. Astfel, sunt tolerate, în orice caz menținute în limbă, cuvinte de origine arabă și persană ca cele următoare:

¹⁵ Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Istanbul, 1963, p. 31–64; Ali Karamanlioğlu, *op. cit.*, p. 90–131; Doğan Aksan, *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara, 2000, p. 141–159.

a) cuvinte care desemnează lucruri pe care turcii nu le cunoșteau mai înainte și pe care le-au importat din alte țări; dintre acestea fac parte multe nume de animale, plante, articole de îmbrăcăminte, de alimentație etc., ca de ex. *bülbül* „privighetoare”, *lâle* „lalea”, *karpuz* „pepene verde”, *kahve* „cafea”, *şal* „şal”, *tülbent* „tulpan” ş.a.

b) cuvinte diverse, denumind obiecte și alte realități materiale cu care turcii au făcut cunoștință odată cu contactul cu civilizația islamică: *çarşı*, „piață”, *dükkân* „prăvălie”, *hamam* „baie”, *sokak* „stradă”, *perde* „perdea”, *cam* „geam”, *kitap* „carte”, *ayna* „oglină” etc.

c) termeni religioși și juridici populari, pe care turcii i-au împrumutat odată cu islamizarea: *camî* „geamie”, *minare* „minaret”, *kuran* „coranul”, *namaz* „rugăciune rituală”, *aptas* „spălare rituală”, *sadaka* „pomana”, *müslüman* „musulman”, *cennet* „rai”, *cehennem* „iad”, *kadı* „judecător” etc.

d) termeni abstracți, cu caracter general: *sabah* „dimineață”, *dost* „prieten”, *sebepe* „cauză”, *kabul* „primire”, *zarar* „pagubă” etc.

e) diverse instrumente gramaticale ca, de exemplu: adverbul *gayet* „foarte”, conjuncția *ve*, *hem* „și”, ş.a.

Cuvintele de acest fel sunt foarte numeroase; ele sunt înregistrate în dicționare (inclusiv în cele publicate de *Türk Dil Kurumu*) fără nici o recomandare de a fi înlocuite cu alți termeni, ceea ce înseamnă că Societatea Turcă de Lingvistică le admite.

Într-o situație cu totul diferită se găsește numărul imens de termeni abstracți, de cultură și tehnici, dintre care foarte mulți au intrat în limba turcă prin traduceri, foarte numeroase, din literaturile arabă și persană. Datorită prestigiului cultural al acestor două limbi, până la mijlocul secolului al XIX-lea au fost împrumutate din ele foarte multe cuvinte pentru care existau echivalente turcești sau pentru care acestea puteau fi create ușor, prin compunere și derivare. Dar, nu au fost împrumutate numai cuvinte izolate, ci și sistemul de flexiune și de derivare a acestor cuvinte, așa cum este folosit el în arabă și în persană, care este foarte străin sistemului aglutinant turc. Cu alte cuvinte, termenii tehnici și de cultură împrumutați din arabă și din persană erau folosiți după regulile gramaticale specifice acestor limbi. Astfel, erau folosite fenomene și categorii gramaticale ca: derivarea cu prefixe și prefixoide (de ex. *hem-*, *na-*, *be-*) sau cu sufixe specifice (ex. *-î*, *-iyet*); formele de plural arabe și persane și formele de dual arabe; articolul arab *al* (~ *el*); terminațiile arabe pentru formarea genului feminin; izafetul persan; aproape toate tipurile de nume verbale *mastar* și de participii arabe; diverse prepoziții în loc de postpoziții etc.

În foarte multe cazuri, au fost împrumutate familii întregi de cuvinte, de exemplu, din arabă: *ilim* „știință”, *ulûm* „științe”, (pl.), *âlim* „savant”, *ulema* „savanti” (pl.), *malûm* „cunoscut”, *malûmat* „informație”, *muallim* „învățător”, *talim* „instrucțiune”, *ilâm* „decret judiciar” etc. Multe dintre cuvintele din această familie sunt formate prin unele dintre procedeele gramaticale menționate ceva mai înainte. Uneori, aceste procedee erau aplicate și la cuvinte turcești; de ex. *ağavat* „agale” (pl. lui *ağa*); *hayadîd* „tâlhari” (pl. lui *haydut*); *variyet* „avere, bogăție” (derivat de la *var* cu sufixul *-iyet*); *gün begün* „zi de zi” (locuțiune adverbială formată cu prefixul pers. *be-*); *gümüşî* „argintiu” (derivat cu sufixul adjectival arab *-î*) ş.a. Dar, formațiile de acest fel (oarecum hibride) erau rare, încât se poate spune că limba turcă literară prezenta un

sistem dublu: cuvintele din fondul turcic se supuneau regulilor gramaticale turce, iar cuvintele împrumutate din arabă și persană se supuneau regulilor gramaticale ale acestor limbi. Dacă termenii de cultură împrumutați din arabă și persană au găsit teren liber, în sensul că în turcă nu existau termeni echivalenți care să le facă inutilă împrumutarea, în schimb numeroase alte cuvinte, exprimând lucruri sau noțiuni simple, obișnuite, curente, nu-și puteau justifica împrumutarea din cele două limbi de înalt prestigiu cultural, întrucât pentru ele existau în limba turcă termenii corespunzători. Astfel de împrumuturi, folosite de unii scriitori rafinați, care le considerau mai elegante decât echivalentele lor turcești, socotite vulgare, sunt de exemplu: „apă” (tc.) *su* ~ (ar.) *mâ* ~ (pers.) *âb*; „noapte” (tc.) *gece* ~ (ar.) *lejl* ~ (pers.) *şeb*; „orb”: (tc.) *kör* ~ (ar.) *âmâ*; „a se bucura”: (tc.) *sevinmek* ~ (ar.) *mesrur olmak*.

În special împotriva unor asemenea împrumuturi s-au ridicat cu cea mai mare vehemență partizanii reformei lingvistice, pe când adversarii ei le apărau și le apăra și în prezent, aducând argumentul (nu cu totul de neglijat) că limba literară este, la orice popor, mai bogată și mai nuanțată decât limba de conversație și că sinonimele (indiferent de originea lor) îmbogățesc cel puțin stilul beletristic. În lupta lor pentru purificarea limbii turce, reformiștii au ajuns la rezultate diferite. Astfel, unii termeni arabi au fost înlocuiți cu succes prin formații turcești; de ex. *yazar* „scriitor, autor” (< *yazmak*), în loc de *müellif*; *bası* „tipar, tipărire” (< *basmak*), în loc de *tabı*. În alte cazuri, termenii turcești și cei corespunzători, arabi și persani, sunt folosiți, fiecare, cu sensuri sau nuanțe de sens specializate. De exemplu: *doğu* „est” – *şark* „Orient”; *batı* „vest” – *garp* „Occident”; *durum* „situație” (ex. *askerî durum* „situația militară”) – *vaziyet* „poziție” (ex. *vaziyet almak* „a lua poziție”). În alte cazuri, înlocuirea termenilor arabi și persani s-au făcut mecanic, ajungându-se la sensuri improprii sau imprecise, ceea ce s-ar putea evita dacă s-ar putea folosi și unii și ceilalți termeni. De exemplu, cuvintele de origine arabă *harb* „război” și *ecnebi* „străin” (cetățean din altă țară) tind să fie înlocuite prin *savaş*, care înseamnă „luptă”, în general, și respectiv prin *yabancı* „străin”.

În fine, în unele cazuri s-a propus ca unele cuvinte arabe sau persane polisemantice să fie înlocuite prin cât mai multe cuvinte turcești, fiecare cu sensul său propriu, specializat. De exemplu, în loc de *kaide* (ar.): *taban* „bază”, *duraç* „pedestal”, *kural* „normă, principiu”; sau în loc de *talebe* (ar.): *öğrenci* „elev”, *irdemen* „student”, *yetiştirme* „discipol”. Propunerea este ingenioasă și, teoretic și practic, justificată, dar unii dintre termenii propuși (*duraç*, *irdemen*, *yetiştirme*) n-au fost acceptați de public. Trebuie reținut faptul că reforma lingvistică din Turcia vizează nu numai împrumuturile arabe și persane, ci și împrumuturile lexicale din limbile europene, în special din limba franceză, deși atitudinea Societății Turce de Lingvistică față de acestea din urmă a fost și este întrucâtva diferită. Majoritatea cuvintelor europene din limba turcă au fost împrumutate în secolul al XIX-lea, odată cu procesul de modernizare și occidentalizare a societății turce. La început au fost împrumutate cuvinte care denumeau lucruri și noțiuni noi, necunoscute înainte de turci, ca, de exemplu, *telefon*, *telgraf*, *pasaport*, *kontrol* și multe altele. Mai târziu, ele au fost împrumutate în număr din ce în ce mai mare, cu scopul de a înlocui unele cuvinte arabe și persane, și în acest scop, chiar Societatea Turcă de Lingvistică a jucat un rol foarte activ. Exemplele de substituții sunt nenumărate; iată

câteva dintre ele: *direktör*, pentru *müdür*, *sekreter*, pentru *kâtip*, *teori*, pentru *şariye*, *sembol*, pentru *timsal*, *enternasyonel*, pentru *beynelmilel* ş.a.

Pe măsura pătrunderii în Turcia a culturii franceze şi pe măsură ce cultura franceză era cunoscută iar limba franceză vorbită de tot mai mulţi turci, invazia împrumuturilor din această limbă a sporit, chiar şi acolo unde existau echivalente turceşti convenabile. Bineînţeles, Societatea de Lingvistică s-a sesizat şi a început să acţioneze în direcţia frânării acestei invazii lexicale. Pentru înlocuirea cuvintelor franceze considerate superflue sau dăunătoare, s-a recurs la creaţii adesea superficiale, cu material lingvistic turc; de exemplu: *şimendifer* „cale ferată” a fost înlocuit cu *demiryolu*, *mitralyör* „mitralieră”, cu *makinalı tüfek*, *projektör* „reflector”, cu *ışıldak* etc. Chiar neologismele adoptate oficial de Societate au fost acum înlocuite cu formaţii turceşti; de exemplu: *sekreter*, care îl înlocuise pe *kâtip*, este înlocuit acum de *yazman*; *enternasyonel* este înlocuit cu *uluslararası* sau *milletlerarası*. În general, însă, atitudinea Societăţii de Lingvistică faţă de cuvintele franceze, de cultură generală şi de largă circulaţie, este tolerantă. Nu la fel procedează Societatea cu termenii tehnici şi de specialitate de origine franceză, împotriva cărora se duce o acţiune sistematică şi drastică. Dacă unii termeni internaţionali comuni, ca *elektrik*, *gram*, *dinamo* ş.a. sunt admişi, în schimb foarte mulţi alţii sunt înlocuiţi, sau se propune să fie înlocuiţi, cu formaţii turceşti; de exemplu: *gramer* cu *dibilgisi*, *fonetik* cu *sesbilgisi*, *biyoloji* cu *diribilim*, *botanik* cu *bitkibilim* etc. Societatea de Lingvistică a publicat deja şi publică mereu numeroase dicţionare terminologice pentru toate ştiinţele, artele şi alte domenii de activitate. Termenii tehnici noi sunt introduşi gradual în manualele şcolare şi în cursurile universitare, astfel că învăţarea şi întrebuinţarea lor devine obligatorie.

Se pune acum întrebarea: în ce măsură a reuşit reforma lingvistică să schimbe componenţa lexicală a limbii turce moderne? Un răspuns precis şi definitiv este imposibil de dat, atâta timp cât reforma este încă în curs. Totuşi, unele indicii în această privinţă se întâlnesc în scrierile literare, dar mai ales în presă, la care colaborează numeroşi intelectuali, scriitori şi oameni de ştiinţă şi care se adresează unor largi mase de cititori. Se constată, astfel, o mare varietate de soluţii adoptate care depind de gradul de purism sau de conservatorism al fiecărui publicist, precum şi de natura scrierilor, de diversele stiluri ale limbii. Se pot face câteva observaţii generale:

a) cuvintele împrumutate din alte limbi turcice şi unele creaţii turceşti artificiale au fost respinse: *özgenlik* „libertate”, *uray* „municipalitate” etc.;

b) unele cuvinte noi sunt folosite de tot mai mulţi vorbitori: *konu* „subiect”, *sonuç* „rezultat”, *görev* „funcţie”, *olay* „întâmplare, fenomen”;

c) un număr mare de cuvinte noi sunt folosite în paralel cu echivalentele lor arabe şi persane: *çoğunluk~ ekseriyet* „majoritate”, *ilgi~alâka* „interes”, *önem~ehemmiyet* „importanţă”, *alan~saha* „teren”, *durum~vaziyet* „situaţie”, *terim~istilah* „termen”, *sözlük~lugat* „dicţionar” etc.

De asemenea, sunt tot mai larg acceptate categorii întregi de cuvinte formate cu ajutorul unor sufixe ca: **-ak/-ok**: *uçak* „avion”, *dayanak* „proptea, suport, sprijin” etc.; **-gi~ki**: *dergi* „revistă”, *tepki* „reacţie”, *yetki* „autoritate”; **-um -im -um -üm**: *oturum* „sesiune, şedinţă”, *devrim* „revoluţie”, *deyim* „expresie”; **-it -it -ut -it**: *yazıt* „inscripţie”, *eşit* „egal” ş.a.

În concluzie, trebuie reținut faptul că reforma lingvistică din Turcia își găsește analogii în reforme de aceeași natură care au avut loc și în alte țări (România, Ungaria, Germania, Norvegia etc.). Dar, față de acestea din urmă, reforma turcă este mult mai profundă și mai dificilă, și prezintă unele deosebiri esențiale: ea este intim legată de renunțarea la moștenirea culturală multiseclară a claselor cultivate, inclusiv la vechea scriere și la învățarea limbilor arabă și persană și necesitatea simplificării limbii, pentru a înlesni culturalizarea maselor largi, a impus la rândul ei, luarea unor măsuri oficiale, sistematice și drastice. Cu toate erorile și exagerările care s-au făcut și se mai fac, reforma limbii turce a dat deja rezultate; ea a trezit un interes general pentru dezvoltarea limbii turce, a stimulat cercetarea științifică în domeniul istoriei și al structurii limbii turce, i-a făcut pe scriitori să renunțe la convenționalisme și să folosească o limbă mai simplă, mai clară și mai exactă, și a contribuit la apariția unui număr considerabil de cuvinte noi și de termeni tehnici, a căror necesitate era grav resimțită¹⁶.

¹⁶ vezi Ali Karamanoğlu, *op. cit.*, p. 128-131; Ömer Asım Aksoy, *Özleştirme Durdurulamaz*, Ankara, 1969, p. 12-65 și *Gelişen ve Özleşen Dilimiz*, Ankara, 1970, p. 5-75; A. Dilâçar, *Türkiye'de Dil Özleşmesi*, Ankara, 1969; Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, Ankara, 1963.

FONETICĂ – FONOLOGIE

(*Ses bilgisi-Ses bilimi*)

Fonetică (*Ses bilgisi*)

Este ramura lingvisticii care studiază sunetele limbii, disciplina care studiază producerea, audiția, transmiterea și evoluția sunetelor limbajului articulat.

Aspectele foneticii

Fonetica generală studiază sunetele vorbirii, fără a se mărgini la o limbă anumită.

Fonetica descriptivă (sau statică) se ocupă cu descrierea și clasificarea sunetelor vorbirii, în general, sau ale unei limbi într-o perioadă determinată.

Fonetica istorică (sau evolutivă) studiază, în dezvoltarea lor, sunetele unei limbi sau ale unui grup de limbi înrudite, încercând să stabilească legile după care au loc modificările fonetice.

Fonetica experimentală studiază sunetele articulate cu ajutorul unor aparate speciale și al unor mijloace tehnice.

Fonetica sintactică studiază modificările fonetice suferite de un cuvânt sub influența cuvintelor vecine, cu care se găsește în relații sintactice.

Fonologia sau Fonetica funcțională

(*Ses bilimi veya görevsel sesbilimi*)

Aceasta este disciplina care se ocupă cu studiul sunetelor limbii din punctul de vedere al valorii lor funcționale, stabilind sistemul de foneme al unui idiom și caracterul diferitelor variante.

Termenii și semnele folosite în descrierea fonologică a sunetelor: **fonem** – cea mai mică unitate sonoră a limbii, care are funcția de a diferenția cuvintele între ele, precum și formele gramaticale ale aceluiași cuvânt; **alofonă** – realizările unui fonem, adică variantele sale. Două sunete sunt variante ale aceluiași fonem dacă le putem înlocui unul cu celălalt, fără ca înțelesul comunicării să aibă de suferit. Astfel, fonemul /i/ are cel puțin trei alofone (variante): [i] palatalizat apare după consoanele [c, ç, ş, y]; de exemplu: **açık**

Dacă înlocuind un sunet cu altul obținem același cuvânt sau o altă formă gramaticală a aceluiași cuvânt, deci ajungem să comunicăm altceva, atunci suntem în prezența a două forme diferite. De exemplu, comparând cuvintele: **kaç** „cât”, **kal-** „a rămâne”, **kap** „înveliș”, **kar** „zăpadă”, **kaş** „sprinceană”, **kat** „etaj”, **kav** „iască”, **kaz** „gâscă”, **kas** „mușchi”, constatăm că fiecare dintre ele are alt înțeles, iar formal ele sunt diferențiate numai prin ultimul lor sunet; aceasta dovedește că, în limba turcă, **ç, l, n, p, r, ş, t, v, z, k, s** sunt foneme diferite. Alt exemplu, de data aceasta din limba română: comparând cuvintele **bură, cură, dură, fură, gură, jură, mură, pură, sură, şură, tură** constatăm că fiecare dintre ele sunt diferențiate numai prin primul lor sunet. Astfel că **b, c, d, f, g, j, m, p, s, ş, t** sunt foneme diferite.

Semnele diacritice folosite în descrierea fonemelor limbii turce:

palatalizarea consoanelor: ($\overset{\vee}{f}$, $\overset{\vee}{v}$ sau $\overset{\vee}{I}$, $\square$)

pentru alofonă (variantă) se folosește semnul []:[s].

Vocalele cu durată normală ale limbii turce sunt: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. Acestea au, în limbile turcice contemporane, un număr care variază de la o limbă la alta, între șase, în

uzbecă, și douăsprezece, în cazahă. Vocalele fundamentale – întâlnite în toate fazele de dezvoltare ale limbilor turcice, inclusiv în vechea turcă, precum și în unele dintre limbile turcice contemporane – sunt următoarele nouă: **a, ä, e, ĭ, i, o, ö, u** și **ü**.

După cum se realizează, aceste vocale pot fi clasificate după următoarele trei criterii, fiecare având importanța sa în cadrul sistemului limbii turce:

1. După locul de articulare, considerat în raport cu poziția limbii în plan orizontal, adică după cum se articulează în regiunea anterioară sau posterioară a palatului, avem următoarele serii de vocale:

a) vocale posterioare sau postpalatale (articulate în regiunea posterioară a palatului): **/a, ɪ, o, u/**.

b) vocale anterioare sau prepalatale (articulate în regiunea anterioară a palatului): **/e, i, ö, ü/**.

Clasificarea după acest criteriu are o importanță capitală, deoarece, pe baza sa, toate cuvintele limbii turce (limbilor turcice) se împart în două clase diferite: anterioară și posterioară.

2. După gradul de deschidere a maxilarelor și după poziția limbii în plan vertical, adică după gradul de apropiere sau de depărtare a limbii de palat, avem următoarele serii de vocale:

a) vocale deschise (sau joase, sau largi): **/a, e, o, ö/**;

b) vocale închise: **/i, ɪ, u, ü/**.

Din punct de vedere strict fiziologic, al articulației, vocalele **e, o** și **ö** sunt, de fapt, semideschise; din punct de vedere funcțional, **o** și **ö** sunt vocale deschise (în opoziție cu vocalele **u** și **ü**), iar **e** este vocală închisă (constituind perechea opozitivă a lui **ä** deschis).

Clasificarea vocalelor după gradul lor de deschidere stă la baza împărțirii tuturor sufixelor limbii turce în două clase: sufixe cu vocale deschise: **a/e** și sufixe cu vocale închise **i, ɪ, u, ü**.

După forma de deschidere a buzelor, avem:

a) vocale nelabiale sau nerotunjite (la articularea cărora buzele rămân în poziția lor naturală): **/a, ɪ, e, i/**.

b) vocale labiale sau rotunjite (la articularea cărora buzele se țin împreună): **/o, u, ö, ü/**.

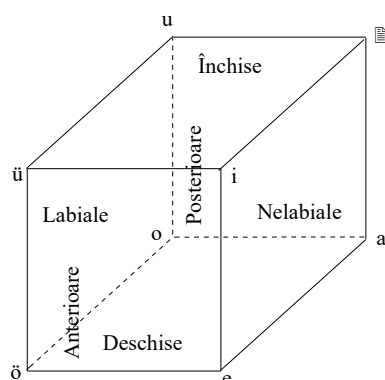
Clasificarea după acest criteriu are importanță pentru formularea legii armoniei vocalice labiale.

Fenomenele vocalice ale limbii turce, determinate pe baze celor trei criterii, pot fi rezumate astfel:

Nelabiale		Labiale	
<i>Deschise</i>	<i>Închise</i>	<i>Deschise</i>	<i>Închise</i>
a	ɪ	o	u
e	i	ö	ü

Din punct de vedere fonologic, sistemul vocalic folosește, așadar, toate particularitățile articulatorii ale vocalelor: locul de articulare, gradul de deschidere al buzelor (apertura) și forma de deschidere a buzelor, lăsându-se la o parte unele însușiri fonetice care nu sunt pertinente.

Acest sistem poate fi reprezentat sub forma unui cub (cubul lui Deny):

Fonemele vocalice cu durată normală au numeroase alofone (variante), astfel:

/a/ – cu alofonele:

[a] este, din punct de vedere fiziologic, o vocală centrală cu deschidere maximă, care apare după toate consoanele, afară de [ç, c, j, k', g', l', ʃ, y]; de exemplu: *bal* „miere”, *dava* „cauză”, *fakat* „dar”, *gaga* „cioc”, *hala* „mătușă”, *damar* „venă”, *nar* „rodie”, *para* „bani”, *tarak* „pieptene” etc.

[C] palatalizat apare după consoanele palatale [ç, c, j, k', l', g', ʃ, y]; de exemplu: *çam* „brad”, *cân* „suflet”, *yâş* „vârstă”, *Jâpan* „japonez”, *kâr* „zăpadă”, *lâle* „lalea”, *şaka* „glumă”, *yâman* „grozav”, etc.

[ã] ușor nazalizat apare înaintea consoanei [n], când aceasta este urmată de consoane; de exemplu: *delikânli* „flăcău”, *ânne* „mamă”, *tândır* „vatră” etc.

/ɯ/ cu alofonele:

[ɯ] închis apare în toate pozițiile, în afară de situațiile când se situează după consoanele [l, n, r] și, de asemenea, după consoanele [ç, c, ʃ, y]; de exemplu: *kıɯıl* „roșu”, *ıɯpkiɯ* „aidoma”, *ıɯrgat* „argat” etc.

[ɯ⊕] ușor deschis apare după consoanele [l, n, r] și în finala absolută: *balı⊕k* „pește”, *tanıdı⊕* „a cunoscut”, *bağlı⊕* „legat”, etc.

[ɪ] ușor palatalizat apare după consoanele [ç, c, ʃ, y]; de exemplu: *açık* „deschis”, *kaşık* „lingură”, *ayıp* „rușine”, etc.

/o/ cu alofonele:

[o] cu deschidere medie apare în toate pozițiile, în afară de cazurile când în silaba următoare există un [u] și în afară de situațiile când este urmat de consoanele [ç, c, ʃ, y]. De exemplu: *dost* „prieten”, *korkak* „fricos”, *boş* „gol”, *toz* „praf”, etc.

[ô] ușor palatalizat, după consoanele [ç, c, ʃ, y] de exemplu: *çocuk* „copil”, *côşkun* „învolverat”, *yörgan* „plapumă”, etc.

/u/ – cu alofonele:

[u] este o vocală închisă și apare după toate consoanele în afară de: [ç, c, ʃ, z] și în afară de finala cuvintelor: *dur-* „a sta”, *uzun* „lung”, *bul-* „a găsi”, *burun* „nas”, etc.

[u] deschis apare la finala cuvintelor; de exemplu: *kuru* „uscat”, *boru* „țevă”, *doğru* „adevărat, just”, etc.

[û] ușor palatalizat apare după [ç, c, ʃ, y]; de exemplu: *çûkur* „groapă”, *cûma* „vineri”, *şûnu* „pe acela”, *yûmrûk* „pumn”, etc.

/e/ vocală cu deschidere medie, apare în toate pozițiile în afară de:

– finala silabelor, când în silaba următoare nu există [i]: *temel* „temelie”, *meme* „sân”, etc.

– finala cuvintelor: *anne* „mamă”, *tepe* „culme”, etc.

[ɛ] deschis apare la finala silabei când în silaba următoare nu există vocala [i], la finala cuvintelor și înaintea consoanelor finale [l, m, n, r]. De exemplu: *denɛ* „încearcă”, *çingenɛ* „țigan”, *bɛl* „mijloc”, *vɛrɛm* „oftică”, *tɛr* „transpirație”, etc.

[Nɛ] închisă apare când în silaba următoare există [i]; de exemplu: *dNm̩ir* „fier”, *dNr̩in* „adânc”, *sNm̩iz* „gras” etc.

/i/ cu alofonele:

[i] vocală cu deschidere minimă, apare în toate pozițiile, în cuvinte din clasa anterioară în afară de finala absolută a cuvintelor; de exemplu: *iʃ* „treabă”, *dil* „limbă”, *birden* „deodată”, *dik* „drept” etc.

[ɨ] mai deschis apare la finala absolută; de exemplu: *geldi* „a venit”, *diri* „viu”, *deli* „nebun” etc.

/ö/ cu alofonele:

[ö] vocală cu deschidere medie, apare în prima silabă deschisă, când în silaba următoare nu există [ü]. De exemplu: *döʃek* „așternut”, *köpek* „câine”, *göbek* „stomac, burtă” etc.

[ö̞] închisă apare în prima silabă închisă sau în prima silabă deschisă, când în silaba următoare nu există un [ü]. De exemplu: *bö̞lge* „raion, regiune”, *dö̞rt* „patru”, *gö̞r-* „a vedea”, etc.

/ü/ cu alofonele:

[ü] vocală închisă apare în toate pozițiile în cuvinte din clasa anterioară, afară de finala absolută, când este mai deschisă; de exemplu: *üzüm* „strugure”, *dün* „ieri”, *dürbün* „binoclu” etc.

[u̞] deschisă apare la finala absolută, în cuvinte din clasa anterioară; de exemplu: *güldü* „a râs”, *ütü* „fier de călcat”, *sürü* „turmă, cireadă”, etc.

Valoarea fonologică a celor opt unități vocalice scurte descrise reiese din următoarele exemple, comutabile între ele:

an- „moment”

-in- sufix genitival

on- „zece”

un- „făină”

en- „lățime”

in- „gaură”

ön- „partea din față”

ün- „renume”.

Toate vocalele cu durată normală (sau vocalele „scurte”) au ca perechi vocale lungi corespunzătoare. Vocalele lungi există în aproape toate limbile turcice, dar numai în unele dintre aceste limbi constituie foneme independente, servind la diferențierea sensurilor cuvintelor.

Vocalele lungi sunt de patru feluri: 1. **primare**, 2. **etimologice** (împrumutate din arabă și persană), 3. **secundare**, 4. **expresive**.

1. Vocale lungi primare:

Se numesc astfel deoarece ele există din cel mai vechi stadiu care poate fi reconstituit cu ajutorul metodei comparativ-istorice, adică din turca comună. Vocalele lungi primare sunt atestate în toate fazele istoriei limbilor turcice: în inscripțiile de pe Orhon se face distincție grafică între **a** și **ā**; de exemplu, *at* „cal” și *āt* „nume”. În textele vechi turcice scrise în alfabetele uigur, maniheean și brahmi – sporadic și în inscripțiile runiforme, vocalele duble trebuie interpretate ca având valoare de vocale lungi: *oon* „zece”, *oot* „foc”, *tooz* „praf”, *yiil* „vânt”, etc. Același procedeu se întâlnește și în dicționarul lui Mahmud Kaşgari (de exemplu, *aaç* „flămând”, *aat* „nume”) și în alte texte turcice medii.

Vocalele lungi primare, apar mai mult sau mai puțin sporadic, în numeroase limbi turcice; ele au fost semnalate și în unele dialecte ale limbii turce, dar se păstrează cel mai bine în limba turcmenă și în cuvinte monosilabice din iacută.

În cele mai multe limbi turcice, vocalele lungi primare au devenit scurte, convergând cu vocalele scurte primare. Dar urme ale unor vocale lungi se regăsesc în unele evoluții fonetice, al căror punct de plecare trebuie admis a fi fost o vocală lungă. Astfel, în turcă, o consoană originală surdă precedată sau, mai rar urmată de o vocală lungă primară, a devenit sonoră; de exemplu: *ad* „nume” (<*at), față de *at* „cal” (<*at); *gök* „cer” (>*kök), *od* „foc” (>*ot), față de *ot* „iarbă” (>*ot) etc.

2. Vocalele lungi etimologice (de origine arabă sau persană):

Unele limbi turcice, anume acelea al căror vocabular cuprinde un număr mare de cuvinte împrumutate din limbile arabă și persană, au împrumutat unele cuvinte cu vocale lungi, așa cum sunt ele folosite în aceste limbi. În limba turcă contemporană numărul acestor cuvinte este destul de mare; de exemplu: *hāne* „casă”, *itibār* „stimă, autoritate”, *itikāt* „credință”, *memnūn* „mulțumit”, *sāde* „simplu, pur”, *tātil* „vacanță”, *māsum* „nevinovat, inocent”, *tālim* „instrucție, învățătură”, *mēmur* „funcționar” etc.

3. Vocalele lungi secundare:

Aceste vocale rezultă din contragerea unui grup vocală + consoană (VC) sau vocală + consoană + vocală (VCV). Consoanele care intră în aceste grupuri sunt de obicei **k', k, ğ, h, y**. De exemplu: *dağ* „munte” > *dā*, *bağ* „vie” > *bā*, *ağır* „greu” > *ār*, *sağır* „surd” > *sār*, *zahmet* „dificultate” > *zāmet*, *iyi* „bine” > *ī* etc.

Vocalele lungi secundare au, la fel ca și vocalele lungi primare, rolul funcțional de a distinge sensurile cuvintelor. Iată câteva exemple de opoziție între vocalele lungi secundare și vocalele scurte:

ārı (< *ağrı*) „durere” – *arı* „albină”
dōru (< *doğru*) „drept, cinstit” – *doru* „murg”
yāma (< *yağma*) „pradă, jaf” – *yama* „petic”
yālı (< *yağlı*) „uns, gras” – *yalı* „țârm”
dālı (< *dağlı*) „muntean” – *dalı* „creanga lui”
dūn dūn (< *düğün*) „nuntă” – *dün* „ieri” etc.

4. Vocalele lungi expresive (afective)

Vocalele lungi expresive există în toate limbile turcice; ele nu au valoare fonologică. În limba turcă contemporană ocurența unor asemenea vocale este destul de mare; de exemplu: *tāmam*, *ortasına düştü!* „destul, a nimerit în centru!”, *şāşa kaldım* „am rămas cu gura căscată”, *vay, ne yaptın?* „vai, ce-ai făcut”, *yēter artık!* „termină” etc.

Rezumând cele arătate mai sus privind fonemele vocalice, inventarul acestora în limba turcă este următorul:

- /a/, cu alofonele [a, ă, â]
- /ı/, cu alofonele [ı, ɪ⊕, ɪ> >]
- /o/, cu alofonele [U, 0]
- /u/, cu alofonele [u, ʊ, ü]
- /e/, cu alofonele [e, N, ɛ,]
- /i/, cu alofonele [i, ɪ⊕]
- /ö/, cu alofonele [ö, ö≥]
- /ü/, cu alofonele [ü, ʊ>]

Fonemele consonantice (*Ünsüz fonemler*)

Fonemele consonantice ale limbii turce contemporane sunt următoarele: /p, b; t, d; k', g', k, g; ɕ, c; f, v; s, z; ʃ, j; h, ğ; y; m, n; l', l; r /. Trăsăturile distinctive ale fonemelor consonantice din limba turcă contemporană sunt de natura 1) modului de articulare 2) al localizării și 3) al prezenței sau absenței sonorității.

După modul de articulare sunt distinctive:

caracterul oclusiv: / **p, b, t, d, k', g', k, g** / africat: / **ɕ, c** / fricativ: / **f, v, s, z, ʃ, j, y, h, ğ** /, nazal: / **m, n** /, lateral: / **l', l** / și vibrant: / **r** /.

După locul de articulare sunt distinctive:

caracterul labial: / **p, b, f, v, m** /, dental: / **t, d; n; l** /, alveolar: / **s, z** /, prepalatal: / **ɕ, c; ʃ, j** /, palatal: / **k', g'; y, l'** /, laringal: / **h** /, velar: / **k, g; ğ** /.

În ceea ce privește sonoritatea, seria sonoră / **b, d, g', g, c, v, z, j, ğ, y** / se opune seriei surde / **p, t, k', k, ɕ, f, s, ʃ, h** /.

Sonoritatea este irelevantă în cazul consoanelor / **m, n, l', l, r** /. Așadar fiecare fonem consonantic se definește din punct de vedere fonologic, în opoziție cu celelalte după cum urmează:

- /p/: oclusiv (/p~f, v/), labial (/p~t, ɕ, k', k/), surd (/p~b/),
- /b/: oclusiv (/b~f, v/), labial (/b~d, c, g', g/), sonor (/b~p/),
- /t/: oclusiv (/t~z, s/), dental (/t~p, ɕ, k', k/), surd (/t~d/),
- /d/: oclusiv (/d~s, z/), dental (d~b, c, g', g/), sonor (/d~t/),
- /k': oclusiv (/k~y/), palatal (/k'~p, t, k/), surd (/k'~g'),
- /g': oclusiv: (/g~y/), palatal (/g~b, d, g/), sonor (/g'~k'/),
- /k/: oclusiv (/k~h/), velar (/k~p, t, ɕ, k'/), surd (/k~g/),
- /g/: oclusiv (/g~h/), velar (/g~b, d, c, g'/), sonor (/g~k/),
- /ɕ/: africat (/ɕ~ʃ, j/), prepalatal (ɕ~p, t, k/), surd (/ɕ~c/),
- /c/: africat (/c~ʃ, j/), prepalatal (/c~b, d, g/), (/sonor (/c~ɕ/),
- /f/: fricativ (/f~p, b/), labial (/f~s, ʃ, h/), surd (/f~v/),

/v/: fricativ (/v~b, p/), labial (/v~z, j, y/), sonor (/v~f/),
 /s/: fricativ (/s~t, d/), alveolar (/s~f, ş, h/), surd (/s~z/),
 /z/: fricativ (/z~d, t/), alveolar (/z~v, j, y/), sonor (/z~s/),
 /ş/: fricativ (/ş~ç, c/), prepalatal (/ş~f, s/), surd (/ş~j/),
 /j/: fricativ (/j~c, ç/), prepalatal (/j~v, z/), sonor (/j~ş/),
 /y/: fricativ (/y~k', g'/), prepalatal (/y~r, z/), sonor (y~h),
 /h/: fricativ (/h~k, g/), laringal (/h~f, s/), surd (/h~□/),
 /ğ/: fricativ (/ğ~k, g/), laringal (/ğ~v, z/), sonor (/ğ~h/),
 /m/: nazal (/m~p, b, f, v/), labial (/m~n/),
 /n/: nazal (/n~l, r, d, t/), dental (/n~m/),
 /l~/: nazal (/l'~g', y, k'/), palatal (/l'~l/),
 /l/: lateral (/l~r, n, d, t/), dental (/l~l~),
 /r/: vibrant (/r~l, n, d, t/).

În ceea ce priveşte distribuţia consoanelor în funcţie de ocurenţa lor în diferite poziţii în cuvânt, se poate spune că, cu excepţia fonemelor consonantice /g'/ şi /g/, care nu sunt ocurente la finala absolută, toate celelalte consoane sunt ocurente în toate poziţiile.

Vocalismul silabei neiniţiale. Armonia vocalică şi consonantică *(Ünlü ve ünsüz uyumu)*

Armonia vocalică

Prin silaba neiniţială se înţelege orice silabă, în afară de prima, a unui radical polisilabic (de obicei este vorba de silaba a doua a unui radical bisilabic), precum şi orice silabă constituită dintr-un sufix.

Vocalismul silabei neiniţiale se caracterizează prin faptul că este totdeauna supus regulilor armoniei vocalice. Se ştie că există o strânsă legătură între structura aglutinată a limbilor turcice şi armonia vocală. Dacă prin aglutinare se înţelege faptul că atât flexiunea cuvântului (declinarea şi conjugarea), cât şi formarea de noi cuvinte prin derivare, se face cu ajutorul unor sufixe specifice, care se alipesc, într-o succesiune bine determinată, la rădăcina cuvântului respectiv, prin armonia vocalică se înţelege că vocalele din aceste sufixe suferă schimbări esenţiale, în sensul că ele devin asemănătoare sau identice cu vocalele din rădăcina sau din ultima silabă a temei cuvântului respectiv.

Aşadar, armonia vocalică este un fenomen fonetic care constă în aceea că vocala primei silabe a unui cuvânt îşi imprimă caracterul său tuturor vocalelor din silabele următoare. Armonia vocalică este una din particularităţile cele mai caracteristice limbilor turcice (şi, în general, ale limbilor altaice); dar, la fel ca şi orice fenomen fonetic şi în general lingvistic, regulile armoniei vocalice se aplică în mod diferit de la o limbă la alta. Acestea contribuie la individualizarea fiecăreia dintre limbile turcice. Armonia vocalică este de două feluri: palatală şi labială.

Armonia vocalică palatală (*Büyük ünlü uyumu*)

Este aspectul cel mai vechi și cel mai răspândit al armoniei vocalice: armonia palatală datează din epoca turcică comună, apare în toate monumentele de limbă din epoca veche-turcică și, din cea turcică medie și, de asemenea, apare în toate limbile turcice contemporane, cu excepția limbii uzbekice. Regulile armoniei palatale sunt următoarele:

a) Dacă în prima silabă a cuvântului apare o vocală posterioară (nepalatală, dură), atunci în toate silabele următoare ale aceluși cuvânt se întrebuițează numai vocale posterioare (nepalatale). Așadar, dacă în prima silabă există una dintre vocalele posterioare **a, ı, o, u**, aceasta asimilează progresiv vocalele din silabele următoare și din sufixe; de exemplu: *ar-ka-daş-lar-ım* (*arkadaşlarım*) „prietenii mei”, *bıl-dır-cın-ı-mız* (*bıldırıcımız*) „prepeșița noastră”, *doğ-ru-lu-ğ-u-muz* (*doğruluğumuz*) „justeșea noastră”, *du-ru-mu-muz* (*durumumuz*) „situașia noastră”, etc.

b) Dacă, dimpotrivă, vocala din prima silabă este anterioară (palatală, moale), atunci în toate silabele următoare ale cuvântului și în sufixe se întrebuițează numai vocale anterioare (palatale). Așadar, dacă în prim silabă există una din vocalele **e, i, ö, ü**, aceasta asimilează vocalele din silabele următoare și din sufixe. De exemplu: *se-ne-ler-ce* (*senelerce*) „ani de-a rândul”, *gi-ri-ş-i-miz-in* (*girişimizin*) „al intrării noastre”, *gö-rü-şü-müz* (*görüşümüz*) „punctul nostru de vedere”, *dü-ğü-nü-müz* (*düğünümüz*) „nunta noastră” etc.

Deși este un fenomen aproape general în limbile turcice, armonia palatală cunoaște, totuși, unele abateri în toate limbile. Astfel, în limba turcă literară, de la cele arătate mai sus, fac excepție:

1. cuvintele împrumutate: *kitap* „carte”, *hastane* „spital”, *tatil* „vacanșă”, *problem* „problemă”, *camı* „geamie”, *etraf* „împrejurime”, *haber* „veste”, *ihtiyar* „bătrân”, *ilâç* „medicament”, *memnun* „mulțumit”, *selam* „salut”, *adres* „adresă”, *gravür* „gravură”, *santim* „centimă”, *otel* „hotel” *dispanser* „dispensar” etc.

2. cuvintele compuse, fiecare element păstrându-și vocalismul propriu: *affetmek* „a ierta”, *bugün* „astăzi”, *dalavere* „dalaveră”, *büyükbaba* „bunic”, *Atatürk* etc.

3. sufixele *-yor*: *çalışı-yor* „lucrează”, *yazı-yor-lar* „ei lucrează” „ei scriu”, *gidi-yor* „se duce”, *görü-yor* „verde”, *-ken*: *bakar-ken* „uitându-se”, *gelir-ken* „venind”, *-leyin*: *sabah-leyin* „dimineașă”, *-mıtırak*: *yeşil-ımtırak* „verzui”, *sarı-mtırak* „gălbui”, *-ki*: *sokakta-ki* „de pe stradă”, *cepte-ki* „din buzunar”.

În toate cazurile consemnate mai sus, caracterul vocalei din ultima silabă determină pe cel al vocalelor din sufixe; de exemplu: *kitap-lar-da* „din cărți”, *kâtip-ler-imiz* „secretarii noștri”, *gravür-üm* „gravura mea”, *Atatürk-çü-lük* „ideologia lui Atatürk”, *bugün-ler-de* „în zilele acestea” etc.

Sunt unele împrumuturi care fac excepție de la această regulă: *saat-ler* „ore” *istiklal-de* „în revoluție”, *istikbal-de* „în viitor” etc.

Armonia vocalică labială (*Küçük ünlü uyumu*)

Spre deosebire de armonia palatală, care apare în toate limbile turcice în afară de uzbekă, armonia vocalică labială nu are loc în toate limbile, iar acolo unde apare, ea este supusă unor reguli diferite de la o limbă la alta sau de la un grup de limbi la altul.

Armonia vocalică labială constă în aceea că vocala labială din silaba inițială a unui cuvânt determină rotunjirea (labilizarea) vocalei nelabiale din silaba următoare sau a tuturor vocalelor din silabele următoare ale aceluiași cuvânt.

Trebuie adăugat că în limba turcă armonia labială nu se limitează numai la temă, ea se extinde și la sufixe – la toate sau numai la unele dintre ele. Exemple cu armonia labială în teme și în sufixe: *to-ru-nu-muz* (*torunumuz*) „nepotul nostru”, *du-rum-unuz* (*durumunuz*) „situația noastră”, *söz-lüğ-ümüz* (*sözlüğümüz*) „dicționarul nostru”, *dü-ğün-ünüz* (*düğününüz*) „nunta voastră” etc.

După cum se poate vedea și din exemplele de mai sus, în silaba a doua (și în cele următoare) apar, de obicei, numai vocalele labiale închise (u și ü). Cu câteva excepții (*horoz* „cocoș”, *bornoz* „halat de baie”, *metro* „metrou”), vocalele labiale deschise (o și ö) nu apar în silabele neinițiale.

Există de asemenea numeroase cuvinte de origine turcă care nu se supun armoniei labiale: *oda* „cameră”, *orak* „seceră”, *uzak* „departe”, *tomar* „ghemotoc”, *toka* „cataramă”, *tokat* „lovitură de palmă”, *ördek* „rață”, *ökçe* „toc”, *orman* „pădure”, etc.

Există sufixe care au doar două variante fonetice (cu *a* și cu *e*). Aceste sufixe nu se supun armoniei labiale, repartizându-se și în cazul cuvintelor cu vocale labiale, după criteriul palatal sau nepalatal. Asemenea sufixe sunt: sufixul pluralului *-lar/-ler*: *okul-lar* „școli”, *durum-lar* „situații”, *köy-ler* „sate”, *gün-ler* „zile”; sufixul participiului prezent-trecut *-(y)an/-(y)en*: *ol-an* „întâmplat”, *bul-an* „cel care a găsit”, *böl-en* „împărțitor”, *gül-en* „cel care râde”; sufixele cazurilor: dativ: *-(y)a/-(y)e*: *okul-a* „la școală”, *köy-e* „la țară”; locativ: *-da/-de* (*-ta/-te*): *okul-da* „la școală”, *köy-de* „în sat”; ablativ: *-dan/-den* (*-tan/-ten*): *okul-dan* „de la școală” *köy-den* „din sat”; sufixul negației la verbe: *-ma/-me*: *oku-ma-mak* „a nu citi”, *gör-me-mek* „a nu vedea”.

Armonia consonantică (*Ünsüz uyumu*)

Pe lângă armonia vocalică și ca o consecință a ei, în limba turcă există și armonia consonantică. Armonia consonantică are două aspecte: primul se referă la posibilitatea pe care o au unele consoane de a apărea numai în cuvinte care conțin vocale anterioare sau numai în cuvinte care conțin vocale posterioare, iar cel de-al doilea se referă la posibilitatea pe care o au unele consoane de a apărea numai după consoane sonore sau numai după consoane surde. Astfel:

Fonemele consonantice **/k, g și l/** au fiecare câte două realizări:

palatalele **k', g', l'** apar numai în cuvinte care conțin vocale anterioare, înainte sau după asemenea vocale; de exemplu: *deli* „nebun”, *dilek* „dorință”, *gelin* „mireasă”, *gözlükçü* „ochelariș”, *günlük* „cotidian” etc.

velarele **k, g și l** apar numai în cuvinte care conțin vocale posterioare, înaintea sau după acestea; de exemplu: *kaza* „accident”, *bıkmak* „a se plictisi”, *kol* „braț”, *gaga* „cioc”, *kulluk* „robie”, *kalın* „gros” etc.

Consoanele învecinate din rădăcină sau temă (fie că ele se găsesc în aceeași silabă, fie că se găsesc la jonctura a două silabe), precum și consoana finală a rădăcinii sau a temei și consoana inițială a sufixului care i se adaugă, se asimilează una celeilalte sub raportul sonorității: după o consoană sonoră poate să urmeze numai o consoană sonoră, iar după una surdă, poate să urmeze numai o consoană surdă.

Exemple de cuvinte nesufixate:

<i>aptal</i> „prost”	<i>ezber</i> „pe de rost”
<i>iste-</i> „a dori”	<i>yazgı</i> „destin”
<i>ekşi</i> „acru”	<i>azgın</i> „furibund”
<i>eski</i> „vecin”	<i>abdest</i> „spălare rituală”
<i>işte</i> „iată”	<i>kızgın</i> „nervos”
<i>öfke</i> „năduf”	<i>kabza</i> „mâner”
<i>işçi</i> „muncitor”	<i>kavga</i> „ceartă”

Exemple de cuvinte sufixate:

<i>çoktan</i> „de mult”	<i>birazdan</i> „peste puțin”
<i>balıkçı</i> „pescar”	<i>gözcü</i> „observator”
<i>gitti</i> „a plecat”	<i>kazdı</i> „a săpat”
<i>öpse</i> „dacă sărută”	<i>avcı</i> „vânător”
<i>hoştu</i> „era plăcut”	<i>addan</i> „de la nume”

Consoanele sonore care nu au corespondente surde (**m, n, l, r, y,**) pot apărea atât cu consoane sonore cât și cu consoane surde; de exemple:

<i>nazlı</i> „năzuos”	<i>esnemek</i> „a căsca”
<i>kazma</i> „cazma	<i>tekne</i> „vas”
<i>kanlı</i> „sângeros”	<i>altmış</i> „șaizeci”
<i>algı</i> „percepție”	<i>karşı</i> „împotriva”
<i>bardak</i> „pahar”	<i>esnek</i> „maleabil”
<i>aydın</i> „intelectual”	<i>geçmiş</i> „trecut”
<i>hayvan</i> „animal	<i>sayfa</i> „pagină”

Grupuri consonantice (*Ünsüz grupları*)

1. Inițiale

În limba turcă literară, în cuvintele de origine turcă este exclusă apariția unor grupuri consonantice la inițială. În cazul unor împrumuturi având la inițială grupuri consonantice cu doi termeni, aceste grupuri sunt evitate fie prin proteza unei vocale, fie prin epenteza unei vocale între consoanele care alcătuiesc grupul consonantic inițial; de exemplu: *iskala* „scară”, *istasyon* „gară”, *isterlin* „sterlin”, *iskele* „debarcader”, *istep*

„stepă”, *iskandal* „scandal”, *İzmir*, *İstanbul* (exemple pentru proteză); *pirasa* „praz”, *tıramvay* „tramvai”, *tiren* „tren”, *gurup* „grup”, *sıpor* „sport”, *pilan* „plan” (exemple pentru epenteză).

Totuși formele literare ale acestor cuvinte sunt cele fără epenteza vocalei: *tramvai*, *tren*, *grup*, *spor*, *plan*.

2. Mediale

O varietate mai mare de grupuri consonantice se întâlnește în poziția medială (intervocalică). Grupurile consonantice mediale pot fi bi-consonantice și tri-consonantice.

Un grup bi-consonantic medial este alcătuit dintr-o consoană finală de silabă combinată cu una inițială de silabă, de exemplu; *yap-rak* „frunză”, *kap-lan* „tigru”, *ab-la* „soră mai mare”, *ib-rik* „ibric”, *bek-le* „a aștepta”, *tat-lı* „dulce”, *dam-la* „picătură”, *kal-pak* „căciulă”, *gev-rek* „crocant”, *bar-dak* „pahar”, *dam-ga* „sigiliu” etc.

Notă. **Regula conform căreia în limba română, consoanele b, p, t, d, c, g, v, f când sunt urmate de r și l trec în silaba următoare (de exemplu: *ca-pră*, *a-cru*, *a-brupt*), nu are valabilitate.**

Grupul triconsonantic medial este alcătuit dintr-un grup biconsonantic final de silabă combinat cu o oclusivă sau cu o africată surdă (**p, t, k, ç, s, ş**) sau cu una din sonantele **m, n, l, r**, la inițiala silabei următoare; de exemplu: *alt-mış* „șaisece”, *girt-lak* „beregată”, *dost-luk* „prietenie”, *ırk-çı* „rasist” etc.

În poziție finală, la finala absolută sunt ocurente doar următoarele grupuri biconsonantice: **lp, lt, lk, lç, rp, rt, rk, rç, rs, rş, rf, rz, nt, nk, nç, mp, mt, mk, st, şk, rt, vk, ft**; de exemplu: *kalp* „inimă”, *alt* „partea de jos”, *ilk* „primul”, *ölç-* „a măsura”, *sarp* „abrupt”, *ürk-* „a se speria”, *borç* „datorie”, *pars* „leopard”, *arş* „înainte”, *harf* „literă”, *arz* „cerere”, *ant* „jurământ”, *denk* „egal”, *utanç* „rușinos”, *kamp* „tabără”, *semt* „cartier”, *zamk* „lipici”, *dost* „prieten”, *aşk* „iubire”, *zevk* „gust”, *çift* „pereche” etc.

Structura silabei (*Hece yapısı*)

Majoritatea limbilor turcice prezintă un sistem comun de constituire a silabei, constând din șase tipuri fundamentale, care pot fi împărțite în două grupe; silabe deschise (terminate într-o vocală) și silabe închise (terminate într-o consoană).

Prezența unei vocale într-o silabă este absolut obligatorie, constituind elementul central al oricărei silabe, în timp ce prezența consoanei este facultativă. De aceea, numărul silabelor într-un cuvânt este determinat de numărul vocalelor existente în acel cuvânt. Vocalele nu cunosc limite în formarea silabei, pe când elementele consonantice prezintă, în această privință, unele restricții de ordin cantitativ, parțial și de ordin calitativ. Astfel, la început de silabă în afara excepțiilor arătate mai sus este posibilă doar o singură consoană, iar la sfârșit de silabă numărul consoanelor nu poate fi mai mare de două, dintre care primul element este întotdeauna o sonantă sau fricativa sonoră **v** ori fricativele surde **s, ş, f**, iar în aldoilea element este o oclusivă surdă.

Secvențele constitutive ale silabei limbii turce sunt următoarele:

1. **V:** *a* „ah!”, *o* „el”, *a-na* „mamă”, *e-şek* „măgar”, *i-ki* „doi”, *u-zun* „lung”, *du-a* „rugăciune”, *mecmu-a* „revistă” etc.

2. C+V: *de-* „a zice”, *ye-* „a mânca”, *bu* „acesta”, *su* „apă”, *ba-ba* „tata”, *de-de* „bunic”, *ta-ze* „proaspăt” etc.

3. V+C: *at* „cal”, *el* „mână”, *ev* „casă”, *iz* „urmă”, *ot* „iarbă”, *un* „făină”, *in-san* „om”, *sa-at* „oră” etc.

4. V+C+C: *ilk* „primul”, *alt* „dedesubt”, *art* „dos”, *alp* „curajos, brav”, *aşk* „iubire”, *örs* „nicovală”, *üst* „suprafață”, *ört-mek* „a acoperi”, *art-ma* „spor” etc.

5. C+V+C: *baş* „cap”, *bir* „unu”, *göz* „ochi”, *sen* „tu”, *yor-gun* „obosit”, *sen-den* „de la tine”, *ver-dim* „am dat” etc.

6. C+V+C+C: *dört* „patru”, *sert* „aspru”, *türk* „turc”, *kırk* „patruzeci”, *borç* „datorie”, *kürk* „blană”, *ser-best* „liber”, *se-vinç* „bucurie” etc.

Toate cele șase tipuri de silabă se referă, evident, la fondul primitiv al limbii turce.

Dacă, însă, se iau în considerație și împrumuturile lexicale din diversele limbi străine – împrumuturi din ce în ce mai numeroase – numărul tipurilor de silabă este mai mare. Astfel, avem silabe inițiale formate din două consoane și silabe finale formate din trei consoane; randamentul acestor tipuri de silabe este destul de scăzut, întrucât, după cum se știe, grupurile consonantice inițiale sunt de obicei evitate (cel puțin în vorbirea curentă) prin proteza sau epenteza unei vocale. Iată câteva dintre aceste tipuri secundare de silabă, cu mențiunea că unele dintre ele cuprind și un număr mai mic de cuvinte din fondul turcic, a căror formă, cu un grup consonantic la inițială, a rezultat prin sincopa vocalei originare:

7. C+C+V: *bre* (interj.) „măi!”, *pro-va* „probă”, *pra-sa* „praz”, *tri-ko* „tricou” etc.

8. C+C+V+C: *bluz* „bluză”, *dram* „dramă”, *plan* „plan”, *tren* „tren”, *bron-şit* „bronşită”, *fran-sız* „francez”, *trak-tör* „tractor” etc.

9. C+C+V+C+C: *frenk* „european”, *fresk* „frescă” etc.

10. C+V+C+C+C: *sö-mestr* „semestru”, *tri-mestr* „trimestru” etc.

Având în vedere că morfemele tematice și cele flexionare se caracterizează printr-o structură monosilabică, s-ar părea că situația unui cuvânt polisilabic nu ar ridica probleme. În realitate, însă, foarte adesea, jonctura morfemelor nu corespunde cu tăietura silabică. Acest fenomen este specific silabelor închise, a căror consoană finală, când este urmată de un sufix cu inițială vocalică, se detașează de silaba originară, formând, împreună cu vocala inițială a sufixului, o nouă silabă; de exemplu: *at* „cal” – *a-tı* „calul lui”, *sen* „tu” – *se-nin* „al tău”, *ilk* „primul” – *il-kin* „în primul rând”, *kırk* „patruzeci” – *kır-kar* „câte patruzeci”, *serp* – „a stropi” – *ser-pi-yor* „stropiște” etc. Oclusivele finale de silabă în aceste cazuri se sonorizează: *git* „a merge” – *gi-der* „se duce”, *ki-tap* „carte” – *ki-ta-bı* „cartea lui” etc.

Structura silabelor din limba turcă (din limbile turcice) coincide cu structura radicalelor cuvintelor, dintre care cel mai tipic și totodată cel mai vechi este radicalul constituit din C+V+C, adică radicalul de tip *baş* „cap”, *kal-* „a rămâne”, *saç* „păr”, *kaş* „sprânceană” etc. În ceea ce privește celelalte tipuri, acestea reprezintă modificări mai târzii ale unui radical de tipul C+V+V+C, modificări rezultate fie prin eliziunea consoanei finale (de exemplu: *e~i-<er-* „a fi” sau *de-<dey-* „a zice”, *ko-<koy-* „a pune”), fie prin sincopa unei vocale (de exemplu: *kork-<koruk-* „a se teme, a-i fi frică”), sau prin alte fenomene care nu sunt încă suficient lămurite pentru fiecare caz în parte.

Structura silabică a cuvintelor sufixate reprezintă o varietate de combinații ale tipurilor de silabă menționate: *i-kin-ci* „al doilea”, *kırk-tı* „a tuns”, *bı-rak-ma-dım* „n-am lăsat”, etc.

Dintre problemele silabei trebuie menționate și următoarele fenomene: **reduplicarea și haplologia**.

Reduplicarea silabei inițiale a unui cuvânt este unul dintre procedeele de întărire a sensului primar al cuvântului (adjectiv sau substantiv). Cel mai răspândit tip de reduplicare constă în repetarea silabei inițiale a cuvântului și interpunerea unei consoane de legătură (**p, m, r, s**); de exemplu: *kap-kara*(*kapkara*) „negru de tot”, *sap-sarı* (*sapsarı*) „galben de tot”, *yem-yeşil* (*yemyşil*) „verde de tot”, *düm-düz* (*dümdüz*) „neted de tot”, *ter-termiz*(*tertermiz*) „curat de tot”, *yus-yuvarlak* (*yusyuvarkak*) „rotund de tot”, *mos-mor* (*mosmor*) „vânat de tot”, *bem-beyaz* (*bembeyaz*) „alb de tot”, *sim-siyah* (*simsiyah*) „negru de tot” etc.

Haplologia este suprimarea unei silabe neaccentuate, de obicei când aceasta conține unul sau mai multe sunete identice sau asemănătoare cu acelea din silabele vecine; este vorba, prin urmare, de un caz special de disimilare totală; de exemplu: *-dur~-tur/-dır~-tır<*-turur* „este”.

Accentul (*Vurgu*)

Accentul dinamic în limba turcă (în limbile turcice) prezintă un tablou destul de complex, cu atât mai mult cu cât, în afară de accentul principal, cuvintele polisilabice au și unul sau mai multe accente secundare, în raport cu numărul de silabe al acestor cuvinte, iar folosirea accentelor secundare prezintă importante fluctuații. În descrierea noastră ne vom ocupa numai de aspectele cele mai importante ale problemei accentului. Pentru simplificarea lucrurilor, vom face abstracție de accentul dinamic secundar și de accentul muzical.

Regulile cele mai generale cu privire la accentul dinamic sunt următoarele:

1. În cuvintele din forndul turcic și în împrumuturile cele mai vechi accentul cade în general pe ultima silabă; de exemplu: *adám* „om”, *kará* „negru”, *çiçek* „floare” etc.

De regulă, când cuvântul primește sufixe, accentul se deplasează regulat pe silaba formată de ultimul sufix; de exemplu: *atlár* „cai”, *atlarím* „caii mei”, *atları-míz* „caii noștri” etc.

2. În împrumuturile mai recente (din arabă, persană, italiană, greacă, rusă etc.) se păstrează, în general, accentul din limbile respective, chiar și atunci când acesta cade pe o altă silabă decât cea finală; de exemplu: *elbétte* „desigur” (<ar), *lokánta* „restaurant (mic)” (<it.), *efēndi* „domn” (<gr.) etc.

Din această categorie face parte și o serie de nume geografice de origine străină: *Ánkara*, *Antálya*, *Káyseri*, *Ispárta*, *Mani,sa*, *Románya*, *Fránsa*, *İngiltere* etc.

În cuvintele din această categorie accentul nu se deplasează pe sufixele care li se adaugă: *lokántalar*, *lokántalarda* etc. De obicei, însă, pe ultima silabă apare un accent secundar.

3. În cuvintele compuse, accentul principal cade de obicei pe silaba finală a primului element component: *kızkardeş* „soră”, *karâağaç* „ulm”, *keçikulağı* „măcriș”, *incéhastalık* „tuberculoză”, *mirásyedi* „risipitor de o moștenire”, *uyúrgezer* „somnambul” etc; în unele cuvinte toponimice precum: *Ákdeniz* „Marea Mediterană”, *Kırşehir*, *Adápazarı*, *Orha'neli* etc. De asemenea, în verbe compuse și în locuțiuni verbale: *áfsetmek* „a ierta”, *káybetmek* „a pierde”, *désetmek* „a îndepărta”, *sábretmek* „a avea răbdare”, *hi,şsetmek* „a simți”, *máhv olmak* „a pieri”, *yók olmak* „a dispărea, a pieri”, *yér almak* „a se desfășura, a avea loc”; în pronume și în adverbele compuse: *hér ne* „orice”, *hérkim* „oricine”, *hérkim* „oricine”, *hérbir* „fiecare”, *hi,çbir* „nici un”, *násıl* („ne asil”) „cum?”, *níçin* („ne için?”) „de ce?”, *și,mdi* („oş imdi”) „acum”, *órada* „acolo”, *sánki* „ca și cum”, *bélki* „poate” etc; în adjectivele și substantivele reduplicate: *kápkara* „negru de tot”, *sápsarı* „galben de tot”, *kípkırmızı* „roșu de tot” etc.

Următoarele cuvinte simple (nederivate și necompuse) din fondul turcic, precum și următoarele afixe sunt baritone (adică nu poartă accentul pe silaba finală):

1. Imperativul pers. a II-a pl.: *álin(ız)* „luați!”, *gélín(iz)* „veniți!”;
2. Sufixele predicative: *babáym* „sunt tată”, *babásın* „ești tată” etc.
3. Sufixul prezentului în -yor: *alıyorum* „iau”, *gelíyorum* „vin”, *veríyorsun* „dai” etc.
4. Sufixul negației la verbe -ma/-me: *gítme-* „a nu pleca”, *gítmiyorum* „nu plec”, *gítmedim* „n-am plecat” etc.
5. Unele sufixe gerunziale precum -ken, -madan/-meden: *gelirken* „venind”, *gö,rmeden* „nevăzând” etc.
6. Unele adverbe, sufixe abreviale precum -ın/-in, -layın/-leyin, -ca(-ce)/-ça(-çe), -casına(-cesine)/-çasına(çesine) și particule adverbiale precum *da/de* „și”; de exemplu: *géne* „iarăși”, *démin* „adineauri”, *íște* „iată”, *évet* „da”, *áncak* „doar”, *sónra* „apoi”, *yárin* „mâine”; *yázın* „în timpul verii”; *kışın* „iarna”, *gü,zün* „toamna”, *grece'leyin* „noaptea”, *saba'hleyin* „dimineata”, *aske'rce* „militărește”, *do'stça* „prietenește”, *iyi'cesine* „debinelea”; *kadınlár da* „și femeile”, *anném de* „și mama mea”.
7. Particula interogativă *mı, mi, mu, mü*: *geldi mı?* „a venit”, *onlár mı?* „ei?” etc.
8. Unele postpoziții: forma contrasă a lui *ile(>la/-le)*: *benímle* „cu mine”, *çocúkla* „cu copilul”; *için*: *bením için* „pentru mine”; *evvel*: *tatildén evvel* „înainte de vacanță”; *sonra*: *tatildén sonra* „după vacanță” etc.
9. Unele interjecții: *háydi* „hai!”, *áferin* „bravo!”, *ásla* „nicidecum” etc.

Deosebit de important este rolul fonologic al accentului dinamic. Acesta nu constituie, bineînțeles, un fonem, ci este un element suprasegmental, care se suprapune diverselor segmente ale vorbirii (silabă, cuvânt, sintagmă), contribuind la diferențierea sensurilor unor cuvinte omofone. Accentul are valoare fonologică în următoarele cazuri:

1. Modul imperativ, persoana a II-a sing.: *álma* „nu lua”, *gírme* „nu intra” – Numele verbal în *ma/-me*: *almá* „lua”, *girmé* „intrare”;
2. Forma contrasă în sufix a postpoziției *ile (> -la/-le)*: *túzla* „cu sare”, *bášla* „cu capul” – Sufixul derivativ verbal -la/-le: *tuzlá-* „a săra”, *başlá-* „a începe”;
3. Particula adverbială *da/de*: *kız da* „și fata”, *év de* „și casa” – Sufixul cazului locativ – *da/-de*: *kızdá* „la fată”, *evdé* „acasă”;

4. Sufixul predicativ de persoana I-a sing.: *kız'ım* „sunt fată”, *karde'şim* „sunt frate” – Sufixul posesiv de persoana I-a sing.: *kızı'm* „fata mea”, *kardeşi'm* „fratele meu”;

5. Particula interogativă *mi, mi, mu, mü: babá mı?* „este tată ? *hastá mı?* „e bolnav? – Forma de acuzativ a numelor terminate în vocală prevăzută cu sufixul posesiv de persoana I-a sing.: *babamı* „pe tatăl meu”, *hastamı* „pe bolnavul meu”;

6. Sufixul imperativ de persoana a II-a plural, forma scurtă: *átın* „aruncați!”, *kázın* „săpați!” – Sufixul cazului genitiv *atın* „al calului”, *kazın* „al găștii”;

7. Sufixul predicativ, formele de trecut determinat și subiectiv: *vardı* „era”, *aldı* „era roșu”, *varmış* „(cică) era”, *almış* „(cică) era roșu” – Formele verbale de trecut determinat și subiectiv: *vardı* „a ajuns”, *aldı* „a luat”, *varmış* (cică) „a ajuns”, *almış* (cică) „a luat”;

8. Sufixul adverbial în *-in/-in*: *yázın* „vara”, *kışın* „iarna” – Forma cazului genitiv: *yazın* „al verii”, *kışın* „al iernii”;

9. Predicatul nominal la condițional: *vârsa* „dacă există”, *yázsa* „dacă e vară” – Condiționalul verbal, la prezent: *varsá* „dacă ajunge”, *yazsá* „dacă scrie”.

În afara rolului său fonologic, accentul dinamic a avut și are o deosebită importanță pentru determinarea structurii fonetice a cuvântului. Accentuarea oxitonă (pe silaba finală) și deplasarea în cursul aglutinării a accentului pe ultima silabă a cuvântului sufixat a dat naștere armoniei vocalice (care nu este, în fond, altceva decât propagarea calității vocalei accentuate din temă în silabele următoare). De asemenea, numeroasele eliziuni vocalice se datoresc în cea mai mare parte slabei intensități a silabelor neaccentuate.

Alternanța consoanelor surde cu consoanele sonore (*Yumuşak ve sert ünsüz arasında değişimler*)

Limba turcă (de altfel toate limbile turcice) nu tolerează consoane sonore la sfârșitul cuvântului (cu excepția lui *-z*, care apare în toate limbile din grupul oguz, pe când în majoritatea celorlalte limbi *-z* > *-s*).

Consoanele surde finale se sonorizează atunci când sunt urmate de sufixe cu inițială vocalică. Astfel, în limba turcă se sonorizează consoanele *-k*, *-p*, *-t* și *ç*; de exemplu:

-k > *-ğ*: *ayak* – *ayağı*, *çocuk* – *çocuğu*

-k' > g' > y: *çiçek* – *çiçeği*, *delik* – *deliği*

-p > *-b*: *kitap* – *kitabı*, *ayıp* – *ayıbınız*

-t > *-d*: *kanat* – *kanadı*, *demet* – *demedim*

-ç > *-c*: *agaç* – *agacı*, *ilaç* – *ilacım*.

Nu se conformează acestor reguli unele cuvinte polisilabice împrumutate din alte limbi și un număr redus de cuvinte polisilabice originale; de exemplu:

a. *hukuk* „drept – *hukuk-un* „al dreptului”

millet „națiune” – *millet-im* „națiunea mea”

cumhuriyet „republică” – *cumhuriyet-imiz* „republica noastră”

devlet „stat” – *devlet-i* „statul lui”

atlet „atlet” – *atlet-imiz* „atletul nostru”

kotlet „cotlet” – *kotlet-im* „cotletul meu”

b. *taşıt* „mijloc de transport” – *taşıt-im* „mijlocul meu de transport”

yanıt „răspuns” – *yanıt-in* „răspunsul tău”

akaryakıt „carburant” – *akaryakıt-in* „carburantul tău”.

De asemenea, nu se conformează acestor reguli cuvintele monosilabice, cu excepția lui *çok* „mult” (care are acuzativul și forma posesivă *çoğu*), a verbelor *et-* „a face” și *git-* „a merge, a se duce, a pleca” (care la prezent și la *aorist* au formele *ediyor*, *eder* și *gidiyor*, *gider*).

Accidente fonetice (*Ses hadiseleri*)

Contragerea (*Ses birleşmesi*)

Grupurile formate dintr-una din consoanele *ğ, h, k, v, b, f* precedate sau urmate de o vocală sau grupurile formate dintr-una din aceste consoane precedate și urmate de o vocală se contrag, având ca rezultat o vocală lungă secundară. Cazurile de contragere sunt următoarele:

ağ > *ā*: *dağ* > *dā* „munte”, *bağ* > *bā* „vie”, *sağ* > *sā* „sănătos”, *ağ* > *ā* „plasă”

ağa > *ā*: *ağaç* > *āç* „copac”, *mağaza* > *māza* „magazin”, *kurbağa* > *kurbā* „broască râioasă”, *ağar-* > *ār-* „a se albi”

ağı > *ā*: *ağız* > *āız* „gură”, *ağır* > *āır* „greu”, *sağır* > *sāır* „surd”, *kırağı* > *kirāı* „brumă”

ah > *ā*: *zahmet* > *zāmet* „greutate”, *tahta* > *tāta* „scândură”, *kahve* > *kāve* „cafea”

aha > *ā*: *lahana* > *lāna* „varză”, *pahalı* > *pālı* „scump”, *rahat* > *rāt* „liniștit”

ak (>*ğ*) *a* > *ā*: *toprağa* > *toprā* „în pământ”, *ayağa* > *ayā* „la picior”, *sokağa* > *sokā* „în stradă”

ak (>*ğ*) *ı* > *ā*: *parmağım* > *parmām* „degetul meu”, *bıçağımız* > *bıçāmız* „cuțitul nostru”, *kulağım* > *kulāma* „la urechea mea”

eğ > *ē*: *eğence* > *ēlence* „distracție”, *değmek* > *dēmek* „a merita”, *değnek* > *dēnek* „băț”

eğe > *ē*: *beğen* > *bēn* - „a-i plăcea” - *değer* > *dēr* „valoare”, *eğer* > *ēr* „dacă”

ek (>*ğ*) *e* > *ē*: *köpeğe* > *köpē* „la câine”, *yükseğe* > *yüksē* „la înălțime”

iğ > *i*: *iğ* > *ī* „fus”, *çiğ* > *çī* crud”, *iğne* > *īne* „ac”, *çiğdem* „>*çiğdem* „brândușă”

iği > *ī*: *yiğit* > *yīt* „flăcău”, *eriği* > *erī* „pruna lui”, *deliği* > *delī* „gaura”

ih > *ī*: *zihinli* > *zīnli* „inteligent”

ik (>*ğ*) *i* > *ī*: *dediği* > *dedī* „ceea ce a spus”, *geldiği* > *geldī* „venirea sa”

iyi > *i* *iyi* > *ī* „bine”, *giyin* - > *gīn* „a se îmbrăca”

iğ > *ī*: *tığ* > *tī* „ac de croșetat”, *sığ* > *sī* „puțin adânc”

iği > *ī*: *sığır* > *sīr* „vită”, *yiğın* > *yīn* „grămadă”

oğ > *ō*: *oğlum* > *ōlum* „fiul meu”, *doğru* > *dōru* „just”, *doğmak* > *dōmak* „a se naște”

oğu > *ū*: *soğuk* > *soūk* „frig”, *yoğurt* > *yoūrt* „iaurt”

öğü > *ō*: *söğüt* > *sōūt* „salcie”, *öğüt* > *ōūt* „sfat”

uğ > *ū*: *buğday* > *būdāy* „grâu”, *tuğla* > *tūla* „cărămidă”

uğu > *u*: *buğu* > *bū* „abur”, *kuğu* > *kū* „lebedă”, *uğur* > *ūr* „noroc”

uk (>*ğ*) *u* > *ū*: *okuduğum* > *okudūm* „ceea ce am citit”; *çocuğu* > *çocū* „copilul lui”

üğü > *ü*: *güğü* > *gūm* „bidon”, *düğün* > *dūn* „nuntă”

ük (>*ğ*) *ü* > *ū*: *gözlüğümüz* > *gözlūmüz* „ochelarii noștri”, *yüzüğüm* > *yūzūm* „inelul meu”.

MORFOLOGIE (YAPIBİLGİSİ)

Structura morfologică a cuvântului în limba turcă. Aglutinarea (*Türk dilinin morfolojik yapısı. Bitişkenlik*)

În limba turcă, ca de altfel și în celelalte limbi turcice, elementele morfologice constitutive ale cuvântului sunt *rădăcina*, *sufixul derivativ* și *desinența* (sau *sufixul desinențial*).

Rădăcina este elementul fundamental al cuvântului, având următoarele caracteristici: este indivizibilă din punct de vedere morfologic (adică nu poate fi divizată în unități morfologice mai mici, ci consistă dintr-un singur morfen), exprimă conținutul semantic fundamental al cuvântului și determină aspectul fonetic general al cuvântului, datorită armoniei vocalice pe care ea o antrenează.

Sufixul derivativ este morfemul care, adăugându-se la rădăcina cuvântului, îi modifică sensul. Cuvintele rezultate prin adăugarea de sufixe derivative se numesc *derivate*; derivatele pot fi nominale sau verbale, după cum au funcția de nume (substantiv, adjectiv etc.) sau de verb.

Desinența sau *sufixul desinențial* este morfemul care se adaugă la sfârșitul unei rădăcini sau al unui derivat spre a servi la flexiunea cuvântului respectiv, adică spre a exprima diferite raporturi gramaticale (număr, persoană, timp etc.) în care intră cuvântul în procesul vorbirii.

Aspectele pe care le poate lua cuvântul, după cum el comportă sau nu sufixe, sunt următoarele:

1. Un cuvânt poate să fie constituit dintr-o rădăcină izolată. Rădăcinile pot apărea fie în funcție de verb, fie în funcție de nume: sunt *rădăcini verbale* (de exemplu *al-* „a lua”, *ver-* „a da”), iar cele de-al doilea rădăcini nominale (de exemplu *at* „cal”, *ev* „casă”).

Spre deosebire de limbile indoeuropene, în care rădăcina nu poate fi întrebuințată în vorbire decât însoțită de un sufix sau de o desidență (sau de ambele elemente, împreună), în limbile turcice (la fel ca și în celelalte limbi altaice) orice rădăcină este un cuvânt real, adică poate fi folosită în cursul vorbirii ca atare, fără ajutorul vreunui sufix (derivativ sau desinențial). Astfel, rădăcinile verbale pot să aibă rolul morfologic de imperativ persoana a doua singular (*al* „ia!”, *ver* „dă!”), iar rădăcinile nominale pot să aibă rolul morfologic de caz absolut, corespunzând nominativului din limbile flexionare și având în propoziție funcția de subiect la singular (*at* „cal”, *calul*”, *ev* „casă”, „casa”).

Cuvintele constituite dintr-o rădăcină singură, fără sufixe, se numesc cuvinte primitive (sau nederivate). Determinarea cuvintelor primitive nu se poate face totdeauna cu certitudine; astfel, cuvinte ca *balık*, *kulak* și altele, care sunt considerate ca fiind

cuvinte primitive, au aspectul unor cuvinte derivate (cu sufixele *-ik*, *-ak*, atestate în alte derivate evidente, ca *bat-ik* „care se scufundă”, „scufundat”, *kaz-ik* „par”, *kork-ak* „fricos”, *biç-ak* „cușit” etc.) dar nu poate fi raportate, în stadiul actual al cercetărilor, la anumite rădăcini turcice de la care ele ar fi derivat.

2. Cuvintele formate dintr-o rădăcină plus unul sau mai multe sufixe derivate se numesc, după cum am spus mai înainte, derivate. Sufixe derivate se împart în două clase: sufixe nominale care derivă nume de la alte nume (de exemplu *el-cik* „mânuță”, *demir-ci-lik* „fierărie” etc.) sau de la verbe (de exemplu: *yat-ak* „pat”, *öl-üm* „moarte” etc.) și sufixe verbale, care formează verbe de la alte verbe (de exemplu, *bit-ir-* „a termina”, *gör-üş-tür-* „a face să se întâlnească” etc.) sau de la nume (de exemplu, *baş-la-* „a începe”, *çirkin-leş-* „a se urâți” etc.).

3. A treia categorie este formată din cuvintele primitive sau derivate, urmate de unul sau mai multe sufixe desinențiale. De exemplu: *at-ım* „calul meu”, *at-ım-a* „calului meu”, *at-lar-ım* „caii mei”, *at-lar-ım-a* „cailor mei”, *al-dı* „a luat”, *al-dı-nız* „ați luat”, *demir-ci-nin* „al fierului”, *demir-ci-ler-in* „al fierarilor”, *gör-üş-tü* „s-a văzut; s-a întâlnit cu”; *gö-üş-tür-dü-nüz* „i-ați făcut să se vadă/ să se întâlnească” etc. În opoziție cu cuvintele din această categorie, cuvintele din prima și cea de-a doua categorie se numesc baze și anume: o rădăcină se numește bază primară (sau elementară), iar un derivat (adică o rădăcină plus unul sau mai multe sufixe derivate) se numește bază secundară. Bazele, atât cele primare cât și cele secundare, sunt de două feluri: baze nominale, cele constituite în cazul absolut, și baze verbale, cele constituite din verbe la imperativ, persoana a doua, singular. Iată, câteva exemple: cuvântul *atıma* este format din baza primară (nominală) *at* plus sufixele desinențiale *-ım* (posesiv) și *-a* (dativ), iar cuvântul *aldınız* este format din baza primară (verbală) *al-* plus sufixele desinențiale *-dı* (perfect) și *-nız* (persoana a doua, plural).

Cuvântul *görüştürdünüz* este format din baza secundară (verbală) *görüştür* (care, la rândul ei, este formată din baza primară *gör-* plus sufixele derivate ale diatezei reciprocității *-üş* și al celei factitive *-tür*) plus sufixele desinențiale *-dü* (perfect) și *nüz* (persoana a doua, plural).

Cuvântul *başladım* este format din baza secundară *başla-* (care, la rândul ei, este formată din baza nominală *baş* „cap” plus sufixul verbal *-la* plus sufixele desinențiale *-dı* (perfect) și *-m* (persoana întâi, singular)).

În limbile turcice (la fel ca și în celelalte limbi altaice), derivarea și flexiunea se fac prin aglutinare. Aglutinarea (din latinescul *agglutino*, *-are* „a lipi”, „a alipi”, „a adăuga”) este un procedeu morfologic care constă în adăugarea de afixe (derivate și desinențiale) la rădăcina cuvântului. Acest procedeu este caracteristic și pentru alte familii de limbi (limbile fino-ugrice, limbile bantu ș.a.); din punct de vedere tipologic toate aceste limbi formează grupul de limbi aglutinante.

Spre deosebire de alte limbi din acest grup (de exemplu, limbile fino-ugrice), în care exprimarea diverselor raporturi morfologice se face prin aglutinarea de sufixe și de prefixe, limbile turcice se servesc în acest scop numai de sufixe, și niciodată de prefixe sau de infixi. De aceea, primul element al unui cuvânt turcic reprezintă în mod necesar rădăcina acelui cuvânt.

Structura morfologică aglutinantă prezintă, în comparație cu structura morfologică (existentă în limbile indoeuropene, semitice și hamitice), următoarele caracteristici fundamentale:

1. În limbile aglutinante, un afix comportă totdeauna o singură valoare, pe când în limbile flexionare un afix sau o desinență poate avea simultan mai multe valori. De exemplu, în limba română genitivul substantivelor masculine de declinarea a doua se formează, la singular, cu ajutorul desinenței *-lui* (de exemplu, *calului*), iar la plural, cu ajutorul desinenței *-lor* (*cailor*); desinențele *-lui* și *-lor* indică, în același timp, cazul (genitiv) și numărul (singular, respectiv plural). În limba turcă, dimpotrivă, genitivul este marcat de o desinență unică, *-in*, care nu indică decât o singură categorie, cea a cazului genitiv, și care servește atât pentru singular, cât și pentru plural. Pentru a exprima numărul (plural), limba turcă recurge la un sufix special, *-lar* (*-ler*) care se așază înaintea desinenței genitivului; deci, formei românești *calului* îi corespunde în turcă *at-in*, iar formei *cailor* – *at-lar-in*.

2. În limbile aglutinante, o anumită valoare este exprimată totdeauna prin același afix, pe când în limbile flexionare o anumită valoare gramaticală poate fi exprimată prin morfeme diferite. Astfel, de exemplu, în limba română pluralul substantivelor este exprimat cu ajutorul desinențelor *-i* (*lupi*), *-e* (*casă-case*), *-uri* (*pod-poduri*), *-i* (*cal-cai*), *-le* (*zi-zile*), prin modificarea consoanei finale a temei (*sac-saci*, pronunțat *sac*), *-0* (*ochi-ochi*). În limba turcă, acestei multitudini de morfeme îi corespunde un sufix unic, realizat prin două variante determinate de armonia vocalică (*-lar/-ler*): *at-lar* „cai”, *ev-ler* „case”, *göz-ler* „ochi” etc.

3. În limbile aglutinate, o anumită valoare gramaticală într-o sintagmă sau într-o propoziție dată este marcată, de obicei, o singură dată, pe când în limbile flexionare aceeași valoare gramaticală poate fi marcată de două sau mai multe ori. Astfel, în sintagma turcă *güzel evler* pluralul este marcat o singură dată la substantivul determinat (*evler*); în sintagma românească *casele (cele) frumoase*, pluralul este marcat prin trei, respectiv patru indici formali: 1) prin desinența *-e* a substantivului (*case*), 2) prin forma de plural a articolului hotărât *-le* (*casele*), 3) prin forma de plural a adjectivului (*frumoase*) și 4) prin forma de plural a articolului adjectival (*cele*).

4. Paralelismul aproape perfect dintre diverse valori gramaticale și elementele formale care le exprimă face ca vocabulele din limbile aglutinante, spre deosebire de acelea din limbile flexionare, să cuprindă adesea un număr mare de afixe alipite la rădăcină. Uneori se poate ajunge la cuvinte excesiv de lungi, care pot chiar să exprime câte o judecată logică, complexă: de exemplu: *il-iş-tir-il-e-me-miş-mi-y-di?* „nu putuse să fie adăugat?”.

5. Datorită aceluiași paralelism între valorile gramaticale și elementele formale care le exprimă, în limbile aglutinante afixele au o mai mare independență în cadrul cuvântului decât afixele și desinențele din limbile flexionare, care se detașează mai greu de celelalte elemente împreună cu care formează cuvântul și cu care sunt sudate. Astfel, în limba turcă, sufixul *-lar* exprimă totdeauna pluralul numelor din clasa posterioară, iar pluralul numelor din această clasă se exprimă totdeauna prin sufixul *-lar*. Dimpotrivă, în limba română, terminația *-e*, de exemplu, nu este totdeauna desinență a pluralului (*case*), ci și desinență a genitiv-dativului nearticulat (*case*), a vocativului masculin singular

(*copile!*), a indicativului prezent, persoana a treia, singular (*vede*), a conjunctivului prezent, persoana a treia, singular (*lase*) etc., iar pluralul nu se formează totdeauna cu ajutorul desinenței *-e*, ci și cu ajutorul altor desinențe (*-i*, *-uri* etc.).

6. În limbile aglutinante, independența rădăcinii față de afixe este mult mai mare decât în limbile flexionare. În cele mai multe limbi turcice, sufixele se adaugă mecanic la rădăcină, fără a antrena dispariția sau înlocuirea vocalei sau a consoanelor acestora. Cazurile de asimilare regresivă determinată de fonetismul sufixului sunt rare. Sufixe, în schimb, sunt dependente de fonetismul rădăcinii, atât din punctul de vedere al vocalismului (armonia vocalică este un fenomen caracteristic limbilor aglutinante), cât și, mult mai rar (și mai ales în cazuri incidentale), din punctul de vedere al consonantismului (de exemplu, asimilarea consoanei inițiale a sufixului la consoana finală a rădăcinii turce: *atta* „pe/la cal” <*at-da*; *gitti* „a mers, s-a dus” <*git-di*).

Spre deosebire de limbile aglutinante, limbile flexionare se caracterizează prin variabilitatea fonologică a rădăcinii. Alternanțele consonantice de tipul *s-ş'* (*gras-graşi*) sau de tipul *c-ç'* (*sac-saci*) și flexiunea internă de tipul englezescului *man* „om” – plural *men* – sunt necunoscute limbilor aglutinante.

Clasificarea părților de vorbire (*Kelime çeşitleri*)

În limba turcă (la fel ca și în celelalte limbi turcice), părțile de vorbire sunt mai puțin *diferențiate* decât în limbile indoeuropene. În special între substantiv și adjectiv (uneori și adverb) este greu să se stabilească o linie de demarcație netă. Orice substantiv poate avea, în principiu, și valoare de adjectiv, uneori și de adverb; de exemplu, substantivele *baş* „cap”, *arka* „spate”, *orta* „mijloc”, *son* „sfârșit” au valoare adjectivală în construcții ca *baş hekim* „medic principal (șef)”, *arka kapı* „ușa din dos”, *Orta Doğu* „Orientul Mijlociu”, *son haberler* „ultimele știri”; aceleași substantive la cazurile dativ, locativ și ablativ pot avea și valoare adverbială; de exemplu *baştan başa* „de la un capăt la altul”, „de la început până la sfârșit”, *arkada bırakmak* „a lăsa [pe cineva] în urmă”, „a i-o lua înainte”, *arkadan arkaya* „pe ascuns”, „pe furiș”, „în secret” etc. Iar substantive ca *akşam* „seară”, *gece* „noapte”, ș.a. se folosesc în același timp și ca adverbe.

De asemenea, orice adjectiv poate avea, în principiu, și valoare de adverb și de substantiv; de exemplu: *güzel kız* „fată frumoasă” (adjectiv), *güzel yazıyor* „scrie frumos” (adverb), *dünya güzeli* „fată (femeie) frumoasă” (substantiv), *tatlı şarap* „vin dulce” (adjectiv), *tatlı konuşuyor* „vorbește plăcut”, *gül tatlısı* „dulceață de trandafiri”, *iyi öğrenci iyi hazırlandı* „studentul bun s-a pregătit bine”, *öğrencilerin iyisi* „cel mai bun student”, „cel mai bun dintre studenți”.

În sfârșit, aceleași sufixe se pot adăuga și la substantive, și la adjective; de exemplu: *kap-la-mak* „a înveli”, „a acoperi” (< *baş* „cap”), *büyü-le-mek* „a ferma”, „a vrăji” (< *büyük* „farmece”, „vrajă”), *kara-la-mak* „a înnegri” (< *kara* „negru”), *topal-la-mak* „a șchiopăta” (< *topal* „șchiop”), *temiz-le-mek* „a curăța” (< *temiz* „curat”).

Două grupuri clar distincte sunt constituite de nume (substantivul, adjectivul, numeralul și adverbul) și de verbe: fiecare dintre aceste două grupuri de părți ale vorbirii prezintă particularități lexicale (în primul rând, semantice) și gramaticale, care le disting net pe una de cealaltă. În cazul omonimelor (de tipul *al* „roșu”, *al!* „ia!”, *at* „cal”, *at!*

„aruncă!”), omonimia are loc numai în forma primitivă a cuvintelor respective, dar este neutralizată (anulată) de îndată ce aceste cuvinte primesc sufixe derivate sau desinențiale; este o regulă generală că sufixele verbale nu pot fi folosite pentru a forma derivate nominale sau pentru a exprima diversele aspecte ale conjugării (timp, mod, diateză, aspect verbal).

Clasificarea lexico-gramaticală a părților de vorbire trebuie să se facă luând în considerare atât conținutul lor semantic, cât și valoarea lor gramaticală, însușiri pe care orice parte de vorbire le posedă în același timp și în aceeași măsură. Pornind de la sensul lexico-gramatical al cuvintelor, de la particularitățile lor morfologice și de la funcțiile lor sintactice, întregul fond lexical al limbii turce poate fi împărțit în următoarele trei grupe principale:

1. *Cuvinte semnificative* (adică acelea care au un conținut noțional propriu): substantivul, adjectivul, pronumele, numeralul, adverbul și verbul.
2. *Cuvinte auxiliare*: conjuncțiile, postpozițiile și numele postpoziționale.
3. *Interjecțiile și onomatopeele*.

Fiecare categorie de cuvinte cuprinsă în aceste patru grupe se numește *parte de vorbire*. În limba turcă distingem nouă părți de vorbire: 1. substantivul; 2. adjectivul; 3. pronumele; 4. numeralul; 5. adverbul; 6. verbul; 7. conjuncția; 8. postpoziția și numele postpozițional; 9. interjecția și onomatopeea.

Unele din părțile de vorbire sunt *variabile*, adică pot primi sufixe desinențiale (substantivul, pronumele, numeralul, verbul), iar altele sunt *invariabile*, adică nu pot primi sufixe desinențiale (conjuncția, postpoziția, cuvintele modale și particulele, interjecția și onomatopeea). În sfârșit, altele (adjectivul, adverbul și numele postpoziționale) ocupă un loc intermediar, putând primi, într-o măsură limitată, astfel de sufixe; totuși ele sunt incluse în categoria părților de vorbire variabile.

Structura morfologică a cuvântului

În limba turcă, un cuvânt original, divizibil din punct de vedere morfologic, are o structură ternară: el se compune din trei tipuri de morfeme: *morfemul radical*, *morfemul tematic* și *morfemul flexionar*.

Morfemul radical reprezintă un complex sonor stabil care include în el valoarea materială a cuvântului. El intră în structura oricărui cuvânt, constituind elementul primar și absolut necesar al acestuia. Totodată, morfemul radical reprezintă elementul comun mai multor cuvinte care pot face parte din categorii gramaticale diferite. De aceea, morfemele radicale sunt polisemantice; ele conțin o serie de valori lexicale care se disting în îmbinarea lor cu diferite cuvinte.

În limba turcă, ca de altfel și în celelalte limbi turcice, adeseori, valoarea materială a morfemului radical corespunde cu valoarea lexicală a cuvântului; astfel: *boya* „vopsea” și „a vopsi”, *tat* „gust” și „a gusta”.

După structură, majoritatea morfemelor radicale sunt monosilabice; de exemplu: *at* „cal”, *ot* „iarbă”, *tuz* „sare”, *bal* „miere”, *sat-* „a vinde”, *son* „sfârșit”; „ultim”, *dört* „patru” etc.

Există, de asemenea, un număr însemnat de morfeme radicale bi- și trisilabice; de exemplu: *anne* „mamă”, *baba* „tată”, *öküz* „bou”, *kaşık* „lingură”, *kasaba* „oraş”, „târg”, *araba* „căruţă”, „maşină”, *kaburga* „coastă”, *balaban* „uriaş” etc.

Morfemele radicale sunt *nominale* și *verbale*, iar morfemul tematic este elementul care se adaugă la morfemul radical, întregind sau modificând valoarea lexicală a acestuia. Astfel, de la morfemul radical nominal *ay* „lună”, cu ajutorul sufixului *-lık*, se formează cuvântul *ay-lık* „salariu (pe o lună)” și, mai departe, cu sufixul *-cı* se formează cuvântul *ay-lık-cı* „salariat” etc.

Morfemele tematice nominale pot fi derivate de la *rădăcini nominale* și de la *rădăcini verbale*; de exemplu: *tuz* „sare” (*tuz-luk* „solniță”, *tuz-cu* „vânzător de sare”, *tuz-lu* „sărat”, *tuz-suz* „nesărat”); *sat-* „a vinde” (*sat-ma*, *sat-ış* „vânzare”, *sat-malık* „de vânzare”) etc.

Morfemele tematice verbale provin de la *rădăcini nominale* și de la *rădăcini verbale*; de exemplu: *baş* „cap” (<*baş-la-* „a începe”), *karşı* „împotrivă” (<*karşı-laş-* „a se întâlni”), *bağ* „legătură” (< *bağ-lan-* „a se lega”), *bit-* „a se termina” (<*bit-ir-* „a termina”), *dile-* „a cere” (< *dile-n-* „a cerși”).

În ceea ce privește ordinea sufixelor trebuie arătat că după sufixul tematic urmează, într-o ordine determinată, sufixele flexionare, care au o ordine strictă, stabilă: sufixele cu valori mai largi le preced pe cele cu valori mai restrânse. Astfel, sufixul diatezei îl precede pe cel al modului, acesta pe cel al timpului, iar amândouă – sufixele personale.

Substantivul (*İsim-Ad*)

Substantivul este partea de vorbire care denumește un obiect în sensul larg al cuvântului, adică o ființă, un lucru, un fenomen, o acțiune, o stare, o însușire sau o relație.

În propoziție substantivul poate să fie întrebuițat ca subiect (*at bir hayvandır* „calul este un animal”) sau ca predicat nominal (*o doktor(dur)* „el este doctor”) și ca parte secundară de propoziție: atribut (*tavşanın başı güzel* „capul iepurelui este frumos”) sau complement direct (*atı gördüm* „am văzut calul”), indirect (*ata su veriyorum* „dau apă calului”) sau circumstațial (*attan düştüm* „am căzut de pe cal”).

Substantivul poate fi determinat sintactic de un adjectiv (*beyaz at* „cal alb”), de un numeral (*bir at* „un cal”), de un pronume (*senin atın* „calul tău”), de un participiu (*koşan at* „calul care aleargă”), precum și de un alt substantiv (*dostumun atı* „calul prietenului”).

În limba turcă, ca de altfel și în celelalte limbi turcice, substantivul este legat organic de categoriile gramaticale ale genului, numărului, apartenenței, predicativității, ale determinării și nedeterminării. Pentru fiecare dintre aceste categorii, substantivul primește, în cadrul propoziției, câte o formă morfologică specială, cu ajutorul anumitor sufixe desinențiale, care au, fiecare, diverse variante fonetice.

În această ordine de idei, trebuie menționat faptul că substantivele se împart în două grupe opuse: substantive care desemnează omul și substantive care desemnează alte obiecte, atât animate cât și inanimate. Opoziția celor două grupe de substantive poate fi probată prin folosirea pronomelor interogative *kim?* „cine?” (exclusiv pentru oameni) și *ne?* „ce?” (pentru substantive inanimate și animate, altele decât ființa umană); de

exemplu: *kim ağlıyor?* „cine plânge?”, *kim doktor(dur)?* „cine este doctor?”, *inek süüt veriyor* „vaca dă lapte”, *ne süüt veriyor?* „cine dă lapte?”, *babam bir tavuk kesti* „tata a tăiat o găină” (*kim ne kesti?* „cine, ce a tăiat?”).

De asemenea, există substantive comune care denumesc o întreagă clasă a obiectelor de același fel, dar și fiecare exemplar în parte din clasa respectivă (astfel, în exemplul *köpek insanın yakın dostudur* „câinele este un prieten apropiat al omului”, substantivul *köpek* reprezintă întreaga specie a acestui animal, iar în exemplul *köpek misafiri ısırmış* „câinele l-a mușcat pe musafir”, substantivul *köpek* reprezintă un singur exemplar al acestei specii) și substantive proprii, care desemnează ființe, lucruri și fenomene considerate unice în felul lor. Substantivele proprii sunt de mai multe feluri: 1) nume de persoane: Ahmet, Burak, Ayşe etc.; 2) nume de animale: Tosun, Karabaş, Bozo etc.; 3) denumiri geografice și teritorial-administrative: *Tuna* „Dunăre”, *Orta Doğu* „Orientul Mijlociu”, *Karadeniz* „Marea Neagră”, *Köstence* „Constanța” etc.; 4) denumiri de corpuri cerești: *Hacılar Yolu* „Calea Lactee”, Çulpan „Luceafărul”, *Büyük Ay* „Ursa Mare” etc.; 5) denumiri de instituții și întreprinderi: *Kızıl Ay* „Semiluna Roșie”, *T.D.K.* „Institutul Turc de Lingvistică”, *Ankara Üniversitesi* „Universitatea Ankara” etc.; 6) denumiri de evenimente istorice: *29 Mayıs 1453* „29 mai 1453” (data cuceririi Constantinopolului de către turci), *1 Aralık 1918* „1 Decembrie 1918” etc.; 7) denumiri de opere literare, științifice, istorice: *Devlet Ana* (roman de Tahir Kemal), *Kara Kitap* (roman de Orhan Pamuk), *Türkçe Sözlük* „Dicționar turc” etc.; 8) denumiri individuale și generice pentru diferite produse: *Ülker*, *Arçelik*, *Şahin* (automobil) etc.

Categoria genului (*İsimlerde cins*)

În limba turcă contemporană, categoria genului nu este un fenomen productiv. Substantivele nu se împart, ca în limba română, în masculine, feminine și neutre. Așadar, în limba turcă nu există genul gramatical, iar distincția genului natural sau biologic se face prin mijloace *lexicale* și *sintactice*.

1) *Mijlocul lexical* de exprimare a genului natural se referă la posibilitatea determinării apartenenței unei ființe la un gen oarecare (masculin sau feminin), prin însuși înțelesul lexical al cuvântului care denumește acea ființă. În acest mod, se poate stabili genul atât la oameni, cât și la animale; astfel la oameni: *baba* „tată”, *anne* „mama”, *oğul* „fiu”, *kız* „fiică”, *dayı* „unchi” (după mamă), *teyze* „mătușă” (după mamă), *amca* „unchi” (după tată), *hala* „mătușă” (după tată), *erkek* „bărbat”, *kadın* „femeie”, *bey* „domn”, *bayan* „doamnă”, *efendi* „domn”, *hanım* „doamnă”, *enişte* „cumnat (soțul surorii)”, *yenge* „cumnată (soția fratelui)”, *kayın* „cumnat (fratele soțului sau al soției)”, *baldız* „cumnată (sora soțului sau a soției)” etc.; la animale: *aygır* „armăsar”, *kısırak* „iapă” (at „cal”, *tay* „mânz”), *horoz* „cocoș”, *tavuk* „găină” (*civciv* „pui mic”, *piliç* „pui”), *boğa* „taur”, *inek* „vacă” (*öküz* „bou (de tracțiune)”, *dana* „mânzat”, *buzagaı* „vițel”, *koç* „berbec”, *koyun* „oaie” (*kazu* „miel”, *şişek* „cârlan”) etc.

2) *Mijlocul sintactic* de exprimare a categoriei genului se referă la posibilitatea exprimării unei ființe la genul masculin sau feminin, cu ajutorul unor termeni speciali, care sunt folosiți atunci când înțelesul lexical al substantivului nu conține indicii asupra genului său natural.

La oameni, acești termeni sunt *erkek* „bărbat”, „de sex bărbătesc”, *kadın* „femeie”, „de sex feminin” și *kız* „fată”, „de sex feminin”; de exemplu: (*erkek*) *doktor* „doctor”, *kadın/kız doktor* „doctoriță”, (*erkek*) *ahçı* „bucătar”, *kadın/kız ahçı* „bucătăreasă”, (*erkek*) *sporcu* „sportiv”, *kadın/kız sporcu* „sportivă”, (*erkek*) *avukat* „avocat”, *kadın/kız avukat* „avocată”, (*erkek*) *yazar* „scriitor”, *kadın yazar* „scriitoare”, (*erkek*) *çocuk* „băiețel”, *kız çocuk* „fetiță”, „fiică” etc.

La animale, acești termeni sunt *erkek* „mascul”, „de sex masculin” și *dişi* „femelă”, „de sex feminin”; de exemplu: (*erkek*) *kedi* „motan”, *dişi kedi* „pisică”, (*erkek*) *aslan* „leu”, *dişi aslan* „leoaică”, (*erkek*) *kaplan* „tigru”, *dişi kaplan* „tigroaică”, (*erkek*) *kartal* „vultur”, *dişi kartal* „vultur femelă” etc.

În cazul **lipsei termenului** care determină apartenența cuvântului la un anumit gen natural, acel cuvânt desemnează, în cazul numelor de animale, animalul respectiv, indiferent de sex, iar în cazul oamenilor – o persoană de sex masculin (dar și de sex feminin, în care caz contextul decide în ultimă instanță; de exemplu: *ayı* „urs”, *tilki* „vulpe”, *tavşan* „iepure”, *aslan* „leu”, *kaplan* „tigru”, *işçi* „muncitor”, *avukat* „avocat”, *yazar* „scriitor”, *çocuk* „copil”, *hizmetçi* „servitor” etc.

Cuvinte ca *bay*, *bey*, *efendi*, *beyefendi* „domn” și *bayan*, *hanım*, *hanımefendi* „doamnă”, indică genul la persoane; astfel: *bay Ahmet/Ahmet bey/Ahmet efendi/Ahmet beyefendi* „domnul Ahmet” și *bayan Ayşe/Ayşe hanım* „doamna Ayşe”.

Unele **împrumuturi** își păstrează și în limba turcă însușirea de a exprima genul; astfel: *müebbî* (ar.) „educator” – *müebbîye* „educatoare”, „guvernantă”, *zavc* (ar.) „soț” – *zavce* „soție”, *aktör* (fr.) „actor” – *aktris* „actriță”, *dansör* (fr.) „dansator” – *dansöz* „dansatoare”, *muallim* (ar.) „învățător” – *muallime* „învățătoare”.

Femininul cuvintelor *kral* „rege”, *imparator* „împărat” și *çar* „țar” se redă cu ajutorul sufixului de feminin sârbo-croat **-ica/-ice**: *kraliçe*, *imparatoriçe*, *çariçe*. Același sufix formează neologismul *tanrıça* „zeiță”, de la cuvântul vechi turcic *Tanrı* „zeu cerurilor”, „Dumnezeu”.

Nume de persoane feminine formate cu sufixul **-a, -ya** își păstrează această formă și valoare, și în limba turcă” *Selim-Selime*, *Emin-Emine*, *Nuri-Nuriye*, *Kerim-Kerime*, *Naci-Naciye*, *Fahri-Fahriye*, *Fakri-Fakriye*, *Fevzi-Fevziye*, *Nadir-Nadire* etc.

Categoria numărului (*İsimlerde sayı*)

În limba turcă, ca de altfel și în celelalte limbi turcice, raportul dintre numărul singular și numărul plural nu este totdeauna același ca în limbile flexionare. Un cuvânt ca *at* „cal” poate să însemne nu numai „cal”, ci și „cai”, după cum se poate vedea din construcții ca *iki at* „doi cai” sau *atın biri* „unul dintre cai”, unde substantivul se întrebuintează la forma de singular. Pe de altă parte, forma de plural apare uneori acolo unde cu greu ne-am putea aștepta s-o întâlnim; de exemplu, în expresia *kanlara boyanmak* „a se mânji de sânge”, „a se însângera”, se folosește forma de plural, formă care în cele mai multe limbi europene nu este posibilă.

Din punctul de vedere al limbilor flexionare, forma *at* nu este o formă sau numai o formă de singular, ci, mai degrabă, o formă nediferențiată, care exprimă conceptul general de „cal”; ea poate funcționa, după cum am arătat deja, atât ca formă de singular,

cât și ca formă de plural, adică poate desemna atât un singur individ din speța cuprinsă în noțiunea de „cal”, cât și totalitatea indivizilor care alcătuiesc această speță.

Distincția între singular și plural era străină limbii turce în faza ei cea mai veche. În inscripțiile orhonice, sufixul *-lar/-ler* apare rar; el exprimă nu un număr oarecare, mai mare decât unu, de obiecte, ci numai totalitatea obiectelor de același fel. Cu alte cuvinte, sufixul *-lar/-ler* avea valoare colectivă, nu de plural, așa cum este conceput acesta de vorbitorii limbilor flexionare.

Limbile turce posterioră celei a inscripțiilor orhonice își creează o categorie a pluralului din ce în ce mai bine conturată, atât din punctul de vedere al conținutului, cât și din acela al mijloacelor de exprimare formală. În aceste limbi se face distincția formală între un concept general, reprezentat printr-o unitate (sau un individ), și o mulțime numerică de unități ale aceluiași concept.

În limba turcă contemporană, forma *-lar/-ler* a devenit expresia normală a unei pluralități (mulțimi) de unități (sau indivizi). Acest sufix se adaugă la forma de singular a cuvântului, după cum acesta are în ultima silabă o vocală posterioară sau o vocală anterioară: de exemplu: *masa* „masă” - *masalar* „mese”, *kız* „fată” - *kızlar* „fete”, *horoz* „cocoș” - *horozlar* „cocoși”, *kutu* „cutie” - *kutular* „cutii”, *defter* „caiet” - *defterler* „caiete”, *demir* „fier” - *demirler* „fiare”, *söz* „cuvânt” - *sözler* „cuvinte”, *müdür* „director” - *müdürler* „directori”.

Sufixul pluralului le precede pe cele ale apartenenței și cazului; de exemplu: *kitap* „carte” - *kitaplar* „cărți” - *kitap-lar-ım* „cărțile mele” - *kitap-lar-ım-da* „în cărțile mele”.

După cum se poate vedea și din exemplele de mai sus, sufixul *-lar/-ler* își pierde accentul, acesta deplasându-se către finalul cuvântului, care, în ultimul caz, corespunde cu sufixul cazului locativ *-da*.

În limba turcă contemporană, există unele situații speciale de exprimare a numărului, care reprezintă excepții de la regula generală.

Acestea sunt:

1. Pentru a defini un singur individ dintr-o categorie de lucruri sau ființe, numele categoriei (sau speciei) rămâne la singular: *atın biri* „unul dintre cai”, *ihtiyar adamın birisi* „un om bătrân (= unul dintre oamenii cei bătrâni)”.
2. Precedat de un numeral cardinal, numele stă totdeauna la singular, sensul de plural fiind exprimat de numeral: *iki kitap* „două cărți”, *beş çocuk* „cinci copii”, *on öğrenci* „zece elevi”. Aceeași construcție se folosește și în cazul când în loc de numeralul cardinal apare un adjectiv sau un adverb care exprimă ideea de cantitate: *çok kitap* „multe cărți”, *az öğrenci* „puțini elevi”, *birçok insan* „mai mulți oameni”, *birkaç saat* „câteva ore” etc.
3. În trecut, după un numeral cardinal numele se folosea adesea la forma de plural: *bu üç kişiler* (vechea osmanlie) „acești trei oameni”. În limba turcă contemporană, astfel de construcții sunt foarte rare, și anume, atunci când este nevoie să se scoată în relief faptul că obiectele determinate de numeral aparțin unor categorii diferite și sunt, deci diferite unele de altele; astfel, *üç aylar* nu înseamnă „trei luni”, pur și simplu (aceasta se exprimă prin *üç ay*), ci trei luni anumite din calendarul lunar musulman (și anume, *şaban*, *muharrem* și *ramazan*). Alte exemple: *üç silahşorlar* „cei trei mușchetari”, *kırk haramiler* „cei patruzeci de hoți” etc.

4. Pluralul de amplificare, de intensitate sau, mai precis, de hiperbolizare, întrebuințat pentru a da unei expresii mai multă putere de sugestie. Acest sens al pluralului este posibil cu substantive cu sens abstract și cu sens unitar; astfel: *sıkıntı* „necaz, privațiune, strâmtoare”: *büyük sıkıntılar içinde yaşıyor* „trăiește în mari privațiuni”, *karanlık* „întuneric”: *karanlıklar içinden sesler geliyor* „se aud voci din beznă”, *ölüm* „moarte”: *kaç defa ölümlerden kurtardı* „de nenumărate ori l-a salvat de la moarte”, *toprak* „pământ”: *topraklarda yatmak* „a zăcea în pământ, a fi mort”, *güneş* „soare”: *çocuğu güneşlerde gezdirir* „plimbă copilul la soare”, *hava* „aer, atmosferă”: *havalara soğudu* „vremea s-a răcit”, *sabah* „dimineată”: *sabahlara kadar müzik çaldı* „a cântat muzica până dimineată”.
5. Una din funcțiile cele mai importante ale pluralului este aceea de a exprima politețea. Este vorba, bineînțeles, în primul rând de persoana a doua (căreia i te adresezi), dar uneori și de persoana a treia și chiar de persoana întâi (pluralul maiestății și pluralul modestiei) ale pronumelui, ale sufixului posesiv și ale unor forme verbale (imperativul, prezentul).

Formele de plural al politeței se întâlnesc în toate limbile turcice actuale, având însă realizări concrete diferite de la o limbă la alta. Astfel, în limba turcă *siz* înseamnă „voi” și „dumneavoastră, dumneata”, dar pentru „voi” se întrebuințează și forma *sizler*, la imperativ, persoana a doua plural se întrebuințează sufixele *-in/-in/-un/-ün* și *-ınız/-iniz/-unuz/ünüz*, de exemplu: *alın/alınız* „luați”, care, din punct de vedere semantic, se deosebesc între ele prin aceea că cea de-a doua formă este mai politicoasă decât cea dintâi. De asemenea, formele de plural, persoana a doua ale sufixului posesiv (*-ınız/-iniz/-unuz/ünüz*) și ale formelor verbale personale (*dınız/-diniz/dunuz/-dünüz*) exprimă atât pluralitatea, cât și politețea.

La persoanele întâi și a treia pluralul de politețe apare rar; pentru persoana întâi se poate cita pronumele *biz* „noi” și „eu” (folosit, de exemplu, de către autorul unei lucrări științifice, al unei conferințe etc.); persoana a treia plural se întrebuințează atunci când se vorbește cu respect despre cineva: *beyefendi kimi arıyorlar* „pe cine caută domnul”, *pederim dediler* „tata a spus”, *müdürüm bu durumdan bilgileri var* „directorul nostru cunoaște această situație”.

6. Sufixul pluralului cu substantive proprii, nume de persoane și denumiri geografice și administrative sau substantive exprimând un raport de rudenie exprimă tagma respectivă, adică totalitatea persoanelor care aparțin aceleiași familii, aceleiași categorii profesionale și sociale sau aceleiași categorii de lucruri; de exemplu: *sınıftaki Mehmetler* „Mehmeții din clasă; elevii cu numele de Mehmet din clasă”, *Namık Kemaller* „scriitorii de valoarea lui Namık Kemal”, *Ahmetler* „familia Ahmet”, *teyzemler* „familia mătușii”, *Toroslar* „munții Taurus”, *Parisler* „orașe ca Parisul”.
7. Cu unele substantive, *-lar/-ler* exprimă o apreciere aproximativă a unor lucruri: *on yaşında bir çocuk* „un copil de zece ani” – *on yaşlarında bir çocuk* „un copil cam de zece ani”, *kışın ortasında* „în mijlocul iernii” – *kışın ortalarında* „pe la mijlocul iernii”, *saat yedide* „la ora șapte” – *saat yedilerde* „pe la ora șapte”.

Cuvintele *bir şey*, *bir vakit* / *bir zaman*, cu sufixul pluralului capătă un sens nedefinit și mai accentuat: *bir şeyler konuşacağız* „vom discuta câte ceva”, *bir zamanlar* / *bir vakitler* „cândva”.

8. Substantivele care exprimă starea socială a unei persoane sau domeniul preocupărilor sale, formate cu ajutorul sufixului derivativ *-lık/-lik/luk-lük* sau *-cılık/-cilik/-culuk/-cülük*, nu primesc sufixul pluralului, deci nu au formă de plural; de exemplu, *babalık* „paternitate”, *annelik* „maternitate, calitatea de a fi mamă”, *kardeşlik* „frăție”, *öğretmenlik* „profesiunea de învățător, calitatea de învățător”, *arıcılık* „apicultură”, *balıkçılık* „piscicultură”.
9. În ceea ce privește acordul în număr între subiect (când acesta este la plural) și predicat, în limba turcă contemporană, acest acord nu se face (deci, predicatul rămâne la singular), atunci când subiectul exprimă un lucru neînsuflețit; de exemplu, *dağlar yüksektir* „munții sunt înalți” (literal „munții e înalt”). Când, însă, subiectul (la plural) se referă la animate (numai oameni, nu și animale), predicatul poate să stea la singular sau la plural, cele două situații comportând anumite nuanțe de sens: *öğrenciler geldi* „elevii au venit (toți deodată)”, *öğrenciler geldiler* „elevii au venit (fiecare în parte)”.

Notă. 1. Asupra originii sufixului *-lar-ler* s-au emis până acum foarte multe ipoteze: *ular*, aoristul lui *ula-* „a pune împreună, a atașa”; pronumele demonstrativ *olor~alar* „aceia; ei” și altele. Această problemă încă nu este definitiv rezolvată.

2. Limbile turcice au cunoscut în trecut și alte sufixe de formare a pluralului la substantive. Aceste sufixe erau *-z* și *-k*.

Sufixul primitiv *-z* (de origine altaică) se mai păstrează în pronumele personale *biz* „noi” (< *bi* „eu” + *-z* și *siz* „voi” (< *si* „tu” + *-z*). Îl mai întâlnim în sufixele posesive de persoana întâi și a doua plural (*-imiz/-imiz...*; *-iniz/-iniz...* și, de asemenea, în unele sufixe personale-predicativă (*-ım-ı+z*, *-in-+z*). La origine, acest sufix a fost sufixul dualului, adică servea la exprimarea obiectelor perechi sau formate din două unități pereche. O serie de cuvinte formate cu acest vechi sufix al dualului se păstrează și azi în limba turcă, dar fără a mai fi simțite ca făcând parte din categoria dualului; de exemplu: *ağız* „gură”, *boynuz* „corn”, *diz* „genunchi” *göğüs* (< *kögüz* „piept”, *göz* „ochi”, *ikiz* „geamăn”, *omuz* „umăr”, *üçüz* „trei gemeni”.

Sufixul primitiv *-k* (< *-kün/-gün/-kun/-gun*) care, probabil, își are originea în cuvântul *kün* „popor”, se păstrează în unele cuvinte fără ca să mai aibă valoare de plural; de exemplu: *ayak* „picior”, *dudak* „buză”, *yanak* „obraz”, *kulak* „ureche”, *bilek* „carp, încheietura mâinii”, *bacak* „picior”, *bıyık* „mustață”.

Acest sufix se mai păstrează la persoana întâi plural a timpului trecut categoric: *aldık* „am luat” și la aceeași persoană a condiționalului-optativ, la timpul prezent: *alsak* „dacă am lua”.

3. Limba turcă, care a avut contacte intense cu limbile arabă și persană, a împrumutat din aceste limbi o serie de cuvinte folosite atât la forma de singular, cât și la cea de plural. Asemenea sufixe împrumutate pentru plural sunt următoarele:

-at (< ar.): *adat* „obiceiuri” (de la *adet* „obicei”); *ihracat* „exporturi” (de la *ihraç* „export”), *ithalat* „importuri” (de la *ithal* „import”), *hayvanat* „animale” (de la *hayvan* „animal”), *nebatat* „plante” (de la *nebat* „plantă”);

-in (< ar.): *memurin* „funcționari” (de la *memur* „funcționar”), *muslimin* „musulman” (de la *muslim* „musulman”) etc.

-an (pers.): *zabitan* „ofițeri” (*zabit* „ofițer”), *şagirdan* „învățăcei, ucenici” (de la *şagirt~şakirt* „învățăcel, ucenic”).

De asemenea, a fost împrumutat și așa-numitul plural intern arab, a cărui formare nu comportă un sufix, ci o modificare internă a elementelor cuvântului; de exemplu: *etraf* „împrejurimi” (*taraf* „parte”), *şurut* „condiții” (*şart* „condiții”), *enver* „raze, lumini” (*nur* „rază, lumină”), *ahval* „stări, situații” (*hal* „stare, situație”) etc.

Atât sufixele de plural străine amintite, cât și pluralul intern arab au fost întrebuințate și pentru formarea pluralului unor cuvinte din fondul turcic: *gidişat* „situații” (*gidiş* „mers”), *ağavat* „mai mulți agă” (*ağa* „agă”), *havatin* „prințese” (*hatun* „prințesă”), *hayadid* „haiduci” (*haydut* „haiduc”), *yeniçeriyân* „ienicieri” (*yeniçeri* „ienicer”).

Cu rare excepții (de exemplu, *etraf*, păstrat alături de *taraf* și, de asemenea, *nebatat*, *hayvanat*, *gidişat*, dar folosite cu sens de singular), aceste forme de plural au fost abandonate de limba turcă contemporană și înlocuite cu pluralul turcesc -lar/-ler. Azi se spune *adetler*, nu *adat*, *memurlar*, nu *memurin*, *şartlar*, nu *şurut*, *haydutlar*, nu *hayadid*.

Categoria apartenenței (*İsimlerde iyelik*)

Apartenența sau **posesivitatea** reprezintă acea categorie gramaticală a substantivului care stabilește un raport de apartenență între posesor și obiectul posedat; în limba română, acest raport este redat cu ajutorul pronumelor posesive.

Apartenența este exprimată în limba turcă prin patru mijloace distincte: 1. morfologic, 2. morfologico-sintactic, 3. sintactic, 4. morfologico-lexical.

1. Mijlocul morfologic de exprimare a apartenenței presupune două căi: a) cu ajutorul sufixelor posesive și b) cu ajutorul sufixului -*lı*.

a) Sufixele posesive care au originea în pronumele personale realizează concentrarea, într-un singur cuvânt, a posesorului și a obiectului posedat deopotrivă. După cum cuvântul se termină în vocală sau consoană, aceste sufixe apar sub două forme: cu inițială consonantică, respectiv cu inițială vocalică. Situația sufixelor posesive poate fi rezumată astfel:

a) După rădăcini (teme) terminate în vocală

Persoana	Singular	Plural
1.	- <i>m</i> (<i>baba-m</i> „tatăl meu”, <i>anne-m</i> „mama”, <i>kutu-m</i> „cutia mea”, <i>ütü-m</i> „fierul meu de călcat”)	- <i>mız/-miz/-muz/-müz</i> : (<i>baba-mız</i> „tatăl nostru”, <i>anne-miz</i> „mama”, <i>kutu-muz</i> „cutia noastră”, <i>ütü-müz</i> „fierul nostru de călcat”)
2.	- <i>n</i> (<i>baba-n</i> „tatăl tău”, <i>anne-n</i> „mama ta”, <i>kutu-n</i> „cutia ta”, <i>ütü-n</i> „fierul tău de călcat”)	- <i>nız/-niz/-nuz/-nüz</i> (<i>baba-nız</i> „tatăl vostru”, <i>anne-niz</i> „mama voastră”, <i>kutu-nuz</i> „cutia voastră”, <i>ütü-nüz</i> „fierul vostru de călcat”)
3.	- <i>si-si/-su/-sü</i> (<i>baba-sı</i> „tatăl lui”, <i>anne-si</i> „mama lui”, <i>kutu-su</i> „cutia lui”, <i>ütü-sü</i> „fierul lui de călcat”)	- <i>ları/-leri</i> (<i>baba-ları</i> „tatăl lor”, <i>anne-leri</i> „mama lor”, <i>kutu-ları</i> „cutia lor”, <i>ütü-leri</i> „fierul lor de călcat”)

b) După rădăcini (teme) terminate în consoană:

Persoana	Singular	Plural
1.	-im/-im/-um/-üm (<i>ad-im</i> „numele meu”, <i>el-im</i> „mâna mea”, <i>top-um</i> „mingea mea”, <i>söz-üm</i> „cuvântul meu”)	-ımız/-imiz/-umuz/-ümüz (<i>ad-ımız</i> „numele nostru”, <i>el-imiz</i> „mâna noastră”, <i>top-umuz</i> „mingea noastră”, <i>söz-ümüz</i> „cuvântul nostru”)
2.	-in/-in/-un/-ün (<i>ad-in</i> „numele tău”, <i>el-in</i> „mâna ta”, <i>top-un</i> „mingea ta”, <i>söz-ün</i> „cuvântul tău”)	-ınız/-iniz/-unuz/-ünüz (<i>ad-ınız</i> „numele vostru”, <i>el-iniz</i> „mâna voastră”, <i>top-unuz</i> „mingea voastră”, <i>söz-ünüz</i> „cuvântul vostru”)
3.	-ı/-ı/-u/-ü (<i>ad-ı</i> „numele lui”, <i>el-i</i> „mâna lui”, <i>top-u</i> „mingea lui”, <i>söz-ü</i> „cuvântul lui”)	-ları/-leri (<i>ad-ları</i> numele lor”, <i>el-leri</i> „mâna lor”, <i>top-ları</i> mingea lor”, <i>söz-leri</i> „cuvântul lor”)

Cuvântul *su* (> *suy*) are următoarele forme cu sufixele posesive: *suyum* (nu *sum*) „apa mea”, *suyun* „apa ta”, *suyu* „apa lui”, *suyumuz* „apa noastră”, *suyunuz* „apa voastră”, *suları* „apa lor”.

Și substantivele la plural, adică cu sufixul *-lar/-ler*, pot primi sufixele posesive, în care caz sufixul pluralului îl precedă pe cel al posesivului: *el-ler-im* „mâinile mele”, *el-ler-in* „mâinile tale”, *el-ler-i* „mâinile lui”, *el-ler-imiz* „mâinile noastre”, *el-ler-iniz* „mâinile voastre”, *el-ler-i* „mâinile lor”. Substantivul urmat de sufixul apartenenței la persoana a III-a plural poate să indice, după context: un posesor și mai multe obiecte posedate (*çocukları* „copiii lui”), mai mulți posesori și un singur obiect posedat (*çocukları* „copilul lor”) și mai mulți posesori și mai multe obiecte posedate (*çocukları* „copiii lor”).

Sufixul posesiv de persoana I singular, cu teme terminate în consoană, corespunde sufixului predicativ la aceeași persoană: *kardeşim* „fratele meu” și *kardeşim* „sunt frate”. Această coincidență de formă se neutralizează cu ajutorul accentului: sufixul posesiv este accentuat, iar cel al predicativității nu este accentuat.

De asemenea, sufixul posesiv de persoana a II-a singular, cu teme terminate în consoană, corespunde sufixului cazului genitiv: *kardeşin* „fratele tău” sau „al fratelui”. Amândouă sufixele sunt accentuate, de aceea doar contextul rezolvă această coincidență de formă.

b. Alt mijloc, pur morfologic, de redare a apartenenței este sufixul *-lı/-li/-lu/-lü* care, spre deosebire de sufixele posesive, exprimă doar obiectul posedat, nu și posesorul, acesta fiind denumit de un alt cuvânt: *paralı* (*adam*) „(om) cu bani”, (*mavi*) *gözlü* (*kız*) „(fată) cu ochi (albaștri)”, (*uzun*) *ayaklı* „cu picioare (lungi)”.

2. Mijlocul morfologico-sintactic de exprimare a apartenenței constă în faptul că aceasta este exprimată de formele de posesiv (= caz genitiv) ale pronumelor personale și de sufixele posesive la persoana respectivă, care se atașează la substantivul care denumește obiectul posedat; astfel, *ben* „eu” – *benim* „al meu” – *benim annem* „mama mea”, *sen* „tu” – *senin* „al tău” – *senin annen* „mama ta”; *o* „el, ea” – *onun* „al lui, al ei” – *onun annesi* „mama lui/ei”; *biz* „noi” – *bizim* „al nostru” – *bizim annemiz* „mama noastră”; *siz* „voi” – *sizin* „al vostru” – *sizin anneniz* „mama voastră”; *onlar* „ei, ele” – *onların* „al lor” – *onların annesi* „mama lor”.

Acest mijloc se folosește în două situații:

1) când mijlocul morfologic nu reușește să exprime cu exactitate apartenența, având în vedere coincidențele de formă semnalate puțin mai sus: *doktorum* „medicul meu” sau „eu sunt medic”, dar *benim doktorum* „medicul meu”; *kızın* „fiica ta” sau „al

fiicei”, dar *senin kızın* „fiica ta”; *kızları* „fiica lor” sau „fiicele lui”, dar *onun kızları* „fiicele lui”, *onların kızları* „fiicele lor”, „fiica lor”.

2) Din considerente stilistice, când accentul cade pe substantivul care exprimă obiectul posedat: *benim kızım* „fiica mea (doar ea)”; *bizim ülkemiz* „țara noastră (nu alta)” etc.

Și îmbinările sintactice dintre două substantive în care determinantul primește sufixul cazului genitiv, iar determinatul primește sufixul apartenenței (de regulă, de persoana a III-a, singular), adică îmbinarea atributivă de gradul III (izafet III), exprimă apartenența în sensul larg al cuvântului; astfel, *çocuğun annesi* „mama copilului”, *komşunun kızı* „fiica vecinului”, *fabrikanın müdürü* „directorul fabricii”.

3. Mijlocul sintactic de exprimare a apartenenței se referă la faptul că sensul posesiv este redat cu ajutorul formelor posesive ale prenomelor personale, împreună cu substantivul care denumește obiectul posedat, în cazul absolut; de exemplu: *bizim köy* „satul nostru” (dar și *bizim köyümüz* sau *köyümüz* „satul nostru”), *sizin öğretmen* „profesorul vostru”.

Face excepție pronumele de persoana a III-a singular și plural, care se îmbină cu substantivul (obiect posedat) prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, astfel: *onların köyü* „satul lor” (nu *onlarım köyü*), *onun evi* „casa lui” (nu *onun ev*).

Acest mijloc de exprimare a categoriei apartenenței se folosește cu precădere cu nume de persoane *bizim Ali* „Ali al nostru” (nu *bizim Alimiz*). Totuși, numele de persoane cu sufixul diminutival (alintător) *-cık/-cik/-cuk/-cük* fac excepție de la această regulă, fiind întotdeauna prevăzute cu sufixul posesiv, de exemplu: *benim Ömerciğim* „Omer(ică) al meu”.

4. Mijlocul morfologico-lexical de exprimare a categoriei apartenenței se realizează prin alipirea sufixului *-ki* la forma de genitiv a pronumelui sau a numelui, indicând obiectul posesiei exprimate de subiect sau de substantivul (numele) respectiv; astfel, *benimki* „al meu” (*Senin baban öğretmen*, *benimki doktor* „Tatăl tău este profesor, al meu este medic”), *seninki* „al tău”, *onunki* „al lui, al ei”, *bizimki* „al nostru”, *sizinki* „al vostru”, *onlarinki* „al lor”; *babanın-ki* „al tatălui tău” (*Senin saçların sarı*, *babanınki kumral* „Părul tău este blond, al tatălui tău este șaten”), *Ayşeninki* „al lui Ayşe”, *öğrencilerinki* „al studenților” etc.).

Pronumele și numele în cazul genitiv și cu sufixul *-ki* se declină ca orice cuvânt terminat în vocală.

Categoria cazului (*İsimlerde hal*)

Cazul reprezintă categoria gramaticală prin care se exprimă raporturile dintre nume și verbe și, mai rar, între două nume. Această categorie cuprinde în limba turcă, ca de altfel ca și în alte limbi turcice, șase cazuri, în afara unor limbi ca iacuta, hacasa ș.a., care cunosc și alte cazuri (instrumental, directiv, ecvativ, prodesiv etc.), corespunzând unor construcții cu pospoziții din restul limbilor turcice. Cele șase cazuri fundamentale se formează cu ajutorul următoarelor sufixe accentuate:

1. **Cazul absolut** are sufixul zero: *oda* „odaie”, *odalar* „odăi”, *çocuk* „copil”, *çocuklar* „copii”, *gezme* „plimbare (a se plimba)”, și răspunde la întrebările: *kim?* „cine?”, *ne?* „ce?”, *kimi?* „pe cine?”.

2. **Cazul genitiv** se formează cu sufixul *-in/-in/-un/-ün*, după teme terminate în consoană și *-nin/-nin/-nun/-nün*, după teme terminate în vocală, răspunde la întrebările: *kimin?*, *neyin?* „al cui?” și este cazul atributului substantival, în îmbinările atributive dintre două substantive (izafet III), exprimând apartenența în cel mai larg sens al cuvântului, și al numelui predicativ și răspunde la întrebările: *kimin?*, *neyin?* „al cui?”: *kızın* „al fetei”, *ev-in* „al casei”, *kol-un* „al brațului”, *köy-ün* „al satului”, *masa-nın* „al mesei”, *köylü-nün* „al țăranului”.

3. **Cazul dativ** se formează cu ajutorul sufixului *-a/-e*, după teme terminate în consoană: *kız-a* „fetei”, *öğretmen-e* „profesorului” și cu *-ya/-ye* după teme terminate în vocală: *amca-ya* „unchiului”, *işçi-ye* „muncitorului”; el răspunde la întrebările: *kime?* „cui?”, *nereye* „unde?”, *niye?* „de ce?”, având funcția complementului indirect, a circumstanțialelor de loc și de scop.

4. **Cazul acuzativ** se formează cu ajutorul sufixului *-ı/-i/-u/-ü*, după teme terminate în consoană: *kız-ı* „pe fată, fata”, *defter-i* „caietul”, *doktor-u* „pe medic, medicul”, *gül-ü* „trandafirul” și *-yı/-yi/-yu/-yü*, după teme terminate în vocală: *savcı-yı* „pe procuror, procurorul”, *öğrenci-yi* „pe student, studentul”, *sporcu-yu* „pe sportiv, sportivul”, *köylü-yü* „pe țăran”; el răspunde la întrebările: *kimi?* „pe cine?”, *neyi?*, *ne?* „ce?” și îndeplinește funcția complementului direct.

5. **Cazul locativ** se formează cu ajutorul sufixului *-da/-de*, după vocale și consoane sonore: *kara-da* „pe uscat”, *ev-de* „acasă” și cu *-ta/-te*, după consoane surde: *sokak-ta* „pe stradă”, *gök-te* „pe cer”, având funcția complementelor circumstanțiale de loc și de timp.

6. **Cazul ablativ** se formează cu ajutorul sufixului *-dan/-den*, după vocale și consoane sonore: *oda-dan* „din odaie”, *ev-den* „din casă” și cu *-tan/-ten*, după consoane surde: *sokak-tan* „din stradă”, *gök-ten* „din cer”, având funcția complementelor indirect, circumstanțial de loc, de timp și de cauză.

Cele descrise mai sus pot fi redată în următorul tabel:

Cazul	După consoane	După vocale
Absolut	–	–
Genitiv	<i>-in/-in/-un/-ün</i>	<i>-nin/-nin/-nun/-nün</i>
Dativ	<i>-a/-e</i>	<i>-ya/-ye</i>
Acuzativ	<i>-ı/-i/-u/-ü</i>	<i>-yı/-yi/-yu/-yü</i>
	După consoane surde	După vocale și consoane sonore
Locativ	<i>-ta/-te</i>	<i>-da/-de</i>
Ablativ	<i>-tan/-ten</i>	<i>-dan/-den</i>

1) Declinarea numelui cu terminația în consoană:

Abs. <i>baldız</i> „cumnată”	<i>güneş</i> „soare”	<i>top</i> „minge”	<i>okul</i> „școală”
Gen. <i>baldızın</i> „cumnatei”	<i>güneşin</i>	<i>topun</i>	<i>okulun</i>
Dat. <i>baldıza</i> „cumnatei”	<i>güneşe</i>	<i>topa</i>	<i>okula</i>
Ac. <i>baldızı</i> „pe cumnată”	<i>güneşi</i>	<i>topu</i>	<i>okulu</i>
Loc. <i>baldızda</i> „la cumnată”	<i>güneşte</i>	<i>topta</i>	<i>okulda</i>
Abl. <i>baldızdan</i> „de la cumnată”	<i>güneşten</i>	<i>toptan</i>	<i>okuldan</i>

2) Declinarea numelui cu terminația în vocală:

Abs. <i>hasta</i> „bolnav”	<i>dede</i> „bunic”	<i>yolcu</i> „călător”	<i>sözcü</i> „ Purtător
Gen. <i>hastanın</i> „al bolnavului”	<i>dedenin</i>	<i>yolcunun</i>	de cuvânt”
Dat. <i>hastaya</i> „bolnavului”	<i>dedeye</i>	<i>yolcuya</i>	<i>sözcünün</i>
Ac. <i>hastayı</i> „pe bolnav”	<i>dedeyi</i>	<i>yolcuyu</i>	<i>sözcüye</i>
Loc. <i>hastada</i> „la bolnav”	<i>dedede</i>	<i>yolcуда</i>	<i>sözcüyü</i>
Abl. <i>hastadan</i> „de la bolnav”	<i>dededen</i>	<i>yolcudan</i>	<i>sözcüde</i>
			<i>sözcüden</i>

3) Declinarea numelui cu sufixul pluralului:

Abs. <i>kızlar</i> „fetele”	<i>öğrenciler</i> „studenți”
Gen. <i>kızların</i> „al fetelor”	<i>öğrencilerin</i>
Dat. <i>kızlara</i> „fetelor”	<i>öğrencilere</i>
Ac. <i>kızları</i> „pe fete”	<i>öğrencileri</i>
Loc. <i>kızlarda</i> „la fete”	<i>öğrencilerde</i>
Abl. <i>kızlardan</i> „de la fete”	<i>öğrencilerden</i>

4) Declinarea numelui cu sufixele posesive la toate persoanele:

Abs. <i>kızım</i> „fiica mea”	<i>eşin</i> „soțul tău”
Gen. <i>kızımın</i> „al fiicei mele”	<i>eşinin</i> „al soțului tău”
Dat. <i>kızıma</i> „fiicei mele”	<i>eşine</i> „soțului tău”
Ac. <i>kızımı</i> „pe fiica mea”	<i>eşini</i> „pe soțul tău”
Loc. <i>kızımda</i> „la fiica mea”	<i>eşinde</i> „la soțul tău”
Abl. <i>kızımdan</i> „de la fiica mea”	<i>eşinden</i> „de la soțul tău”
Abs. <i>kolu</i> „brațul lui”	<i>müdürümüz</i> „directorul nostru”
Gen. <i>kolunun</i> „al brațului lui”	<i>müdürümüzün</i> „al directorului nostru”
Dat. <i>koluna</i> „brațului lui”	<i>müdürümüze</i> „directorului nostru”
Ac. <i>kolunu</i> „brațul lui”	<i>müdürümüzü</i> „pe directorul nostru”
Loc. <i>kolunda</i> „în brațul lui”	<i>müdürümüzde</i> „la directorul nostru”
Abl. <i>kolundan</i> „din brațul lui”	<i>müdürümüzden</i> „de la directorul nostru”
Abs. <i>babanız</i> „tatăl vostru (Dv.)”	<i>elleri</i> „mâinile lui”
Gen. <i>babanızın</i> „al tatălui vostru”	<i>ellerinin</i> „al mâinilor lui”
Dat. <i>babanıza</i> „tatălui vostru”	<i>ellerine</i> „mâinilor lui”
Ac. <i>babanızı</i> „pe tatăl vostru”	<i>ellerini</i> „mâinile lui”
Loc. <i>babanızda</i> „la tatăl vostru”	<i>ellerinde</i> „în mâinile lui”
Abl. <i>babanızdan</i> „de la tatăl vostru”	<i>ellerinden</i> „din mâinile lui”

NOTĂ. În declinarea substantivelor prevăzute cu sufixele apartenenței există unele coincidențe de formă care pot da naștere la dificultăți în recunoașterea lor. Acestea sunt:

- a. Substantivele terminate în vocală și prevăzute cu sufixele apartenenței la persoana a II-a singular, cazul genitiv, coincid ca formă fonetică, cu forma genitivală a acestor substantive, fără sufixul apartenenței; de exemplu:

masa „masă” – *masa+nın* „al mesei” – *masan-ın* „al mesei tale”

sporcu „sportiv” – *sporcu-nun* „al sportivului” – *sporcu-un* „al sportivului tău”;

b. Substantivele terminate în consoană, prevăzute cu sufixul apartenenței la persoana a II-a și a III-a singular au aceeași formă fonetică la toate cazurile indirecte; de exemplu:

Cazul/Substantivul	<i>elin</i> „mâna ta”	<i>eli</i> „mâna lui”
Genitiv	<i>elin+in (elinin)</i>	<i>eli-nin(elinin)</i>
Dativ	<i>elin+e (eline)</i>	<i>eli+ne(eline)</i>
Acuzativ	<i>elin+i(elini)</i>	<i>eli+ni(elini)</i>
Locativ	<i>elin+de(elinde)</i>	<i>eli+nde(elinde)</i>
Ablativ	<i>elin+den(elinden)</i>	<i>eli+nden(elinden)</i>

c. Sufixele prevăzute cu sufixul apartenenței la pers. a III-a plural, prevăzute cu sufixele apartenenței de pers. a II-a și a III-a singular, prezintă în declinare forme identice; de exemplu:

Cazul Substantiv	<i>defterleri</i> „caietul lor”	<i>defterlerin</i> „caietele tale”	<i>defterleri</i> „caietele lui”
Genitiv	<i>defterleri+nin</i>	<i>defterlerin+in</i>	<i>defterleri+nin</i>
Dativ	<i>defterleri+ne</i>	<i>defterlerin+e</i>	<i>defterleri-ne</i>
Acuzativ	<i>defterleri+ni</i>	<i>defterlerin-i</i>	<i>defterleri-ni</i>
Locativ	<i>defterleri+nde</i>	<i>defterlerin-de</i>	<i>defterleri-nde</i>
Ablativ	<i>defterleri+nden</i>	<i>defterlerin-den</i>	<i>defterlerin-den</i>

Pronumele adjectivale posesive și substantivele la cazul genitiv, în funcția de determinant, previn unele eventuale confuzii; de exemplu:

Senin cebinde „în buzunarul tău”

Onun cebinde „în buzunarul lui”

Çocuk senin kitabını, getirdi Alev’in kitabını aldı „Copilul a adus cartea ta și a luat cartea lui Alev”.

5) Declinarea numelui cu sufixele *-inki/-inki/-unki/-ünki* și *-daki/-deki (-taki/-teki)*:

Abs. *benimki* „al meu”

Gen. *benimkinin* „al meu”

Dat. *benimkine* „la al meu”

Ac. *benimkini* „pe al meu”

Loc. *benimkinde* „în al meu”

Abl. *benimkinden* „de la al meu”

doktorunki „cel al doctorului”

doktorunkinin „celui al doctorului”

doktorunkine „la cel al doctorului”

doktorunkini „pe cel al doctorului”

doktorunkinde „în cel al doctorului”

doktorunkinden „din cel al doctorului”

Abs *bendeki* „cel de la mine”

Gen. *bendekinin* „al celui de la mine”

Dat. *bendekine* „celui de la mine”

Ac. *bendekini* „pe cel de la mine”

Loc. *bendekinde* „în cel de la mine”

Abl. *bendekinden* „de la cel de la mine”

evdeki „cel din casă”

evdekinin „al celui din casă”

evdekine „celui din casă”

evdekini „pe cel din casă”

evdekinde „la cel din casă”

evdekinden „de la cel din casă”

6) Declinarea pronumelui personal se realizează după regula generală, dar cu următoarele excepții:

a) genitivul pronumelor *ben* „eu” și *biz* „noi” este cu sufixul *-im* (nu cu *-in*): *benim* „al meu”, respectiv *bizim* „al nostru”.

b) Formele de dativ al lui *ben* și *sen* sunt *bana* (nu *bene*) „mie” și *sana* (nu *sene*) „ție”;

c) Formele pronumelui personal demonstrativ *o* „acela” la cazurile indirecte sunt cu *n* pronominal : *onun* „al lui, al aceuia”, *ona* „lui, aceuia”, *onu* „pe el, pe acela”, *onda* „la el, la acela”, *ondan* „de la el, de la acela”. Iată paradigma completă a declinării pronumelor personale:

Abs. <i>ben</i> „eu”	<i>sen</i> „tu”	<i>o</i> „el,ea”	<i>biz</i> „noi”	<i>siz</i> „voi”	<i>onlar</i> „ei, ele”
Gen. <i>benim</i>	<i>senin</i>	<i>onun</i>	<i>bizim</i>	<i>sizin</i>	<i>onların</i>
Dat. <i>bana</i>	<i>sana</i>	<i>ona</i>	<i>bize</i>	<i>size</i>	<i>onlara</i>
Ac. <i>beni</i>	<i>seni</i>	<i>onu</i>	<i>bizi</i>	<i>sizi</i>	<i>onları</i>
Loc. <i>bende</i>	<i>sende</i>	<i>onda</i>	<i>bizde</i>	<i>sizde</i>	<i>onlarda</i>
Abl. <i>benden</i>	<i>senden</i>	<i>ondan</i>	<i>bizden</i>	<i>sizden</i>	<i>onlardan</i>

7) declinarea pronumelor demonstrative se realizează cu intercalarea lui *n* pronominal între pronume și sufixul cazului; astfel:

Abs. <i>bu</i> „acesta”	<i>şu</i> „acela”	<i>o</i> „acela”
Gen. <i>bunun</i> „al acestuia”	<i>şunun</i> „al aceuia”	<i>onun</i> „al aceuia”
Dat. <i>buna</i> „acestui”	<i>şuna</i> „aceuia”	<i>ona</i> „aceuia”
Ac. <i>bunu</i> „pe acesta”	<i>şunu</i> „pe acela”	<i>onu</i> „pe acela”
Loc. <i>bunda</i> „la acesta”	<i>şunda</i> „la acela”	<i>onda</i> „la acela”
Abl. <i>bundan</i> „de la acesta”	<i>şundan</i> „de la acela”	<i>ondan</i> „de la acela”

8) declinarea pronumelor interogative se realizează după regula generală, excepție făcând *ne?*, care la genitiv are forma *neyin* (nu *nenin*); astfel:

Abs. <i>kim?</i> „cine?”	<i>ne?</i> „ce?”
Gen. <i>kimin?</i> „al cui?”	<i>neyin?</i> „al cărui?”
Dat. <i>kime?</i> „cui?”	<i>neye?</i> „la ce?”
Ac. <i>kimi?</i> „pe cine?”	<i>neyi?</i> „ce?”
Loc. <i>kimde?</i> „la cine?”	<i>nede?</i> „în ce?”
Abl. <i>kimden?</i> „de la cine?”	<i>neden?</i> „din ce?”, „de ce?”

9) declinarea pronumelui reflexiv *kendi* se realizează după regula generală; astfel:

Abs. <i>kendim</i> „eu însumi”	<i>kendin</i> „tu însuți”	<i>kendisi</i> „el”
Gen. <i>kendimin</i>	<i>kendinin</i>	<i>kendisinin</i>
Dat. <i>kendime</i>	<i>kendine</i>	<i>kendisine</i>
Ac. <i>kendimi</i>	<i>kendini</i>	<i>kendisini</i>
Loc. <i>kendimde</i>	<i>kendinde</i>	<i>kendsinde</i>
Abl. <i>kendimden</i>	<i>kendinden</i>	<i>kendisinden</i>
Abs. <i>kendimiz</i> „noi înșine”	<i>kendiniz</i> „voi înșivă”	<i>kendileri</i> „ei înșiși”
Gen. <i>kendimizin</i>	<i>kendinizin</i>	<i>kendilerinin</i>
Dat. <i>kendimize</i>	<i>kendinize</i>	<i>kendilerine</i>
Ac. <i>kendimizi</i>	<i>kendinizi</i>	<i>kendilerini</i>
Loc. <i>kendimizde</i>	<i>kendinizde</i>	<i>kendilerinde</i>
Abl. <i>kendimizden</i>	<i>kendinizden</i>	<i>kendilerinden</i>

Notă. Împrumuturile arabe terminate în *ayn* și *hamza* se declină la fel ca substantivele terminate în consoană; astfel:

Abs. <i>intiba</i> „impresie”	<i>menşe</i> „origine”
Gen. <i>intibain</i> „al impresiei”	<i>menşein</i> „al originii”
Dat. <i>intibaa</i> „impresiei”	<i>menşee</i> „originii”
Ac. <i>intibai</i> „impresia”	<i>menşei</i> „originea”
Loc. <i>intibada</i> „la impresie”	<i>menşede</i> „la originea”
Abl. <i>intibadan</i> „de la impresie”	<i>menşeden</i> „de la originea”.

Substantivul *cami* „geamie, moschee” are forma *camii* (*Kocatepe camii* „Moscheia Kocatepe”), cu sufixul posesiv de persoana a II-a singular, iar în limba vorbită, cu același sufix, cuvântul are forma *camisi* (*Kocatepe camisi*).

Funcțiile sintactice ale cazurilor (*Durumların sentaktik görevleri*)

1. **Cazul absolut** are, ca în toate limbile turcice, sufixul zero și este cazul subiectului, al numelui predicativ, al unui atribut și al unui complement direct; de exemplu:

a) **subject:** *ders bitti* „lecția s-a terminat”, *ateş yanıyor* „focul arde”, *çocuklar oynuyor* „copiii se joacă”, *kızım geldi* „a venit fiica mea”;

b) **nume predicativ:** *o daha çocuktu* „el era încă copil”, *o öğrenci değil* „el nu este student”, *babası doktormuş* „(cică) tatăl lui este medic”, *eskiden burası köydü* „înainte aici (locul acesta) era sat”.

c) **Atribut:** *çocuk oyunu* „joc de copii”, *demir kapı* „ușă metalică”, *bir tabak yemek* „o farfurie de mâncare”;

d) **Complement direct:** *arkadaşım roman değil, şiir yazıyor* „prietenul meu nu scrie romane, scrie versuri”; *Ali ayakkabı satıyor* „Ali vinde încălțăminte”, *Çocuk bir bardak süt içti* „Copilul a băut un pahar cu lapte”, *Her gün üç elma yiyor* „În fiecare zi mănâncă trei mere”;

e) **Complement circumstanțial de timp:** *Her ün görüşüyorlar* „Se văd în fiecare zi”, *İki gece uyuyamadı* „Două nopți nu a putut să doarmă”, *On yıl burada çalıştım* „Zece ani am lucrat aici”.

2. **Cazul genitiv** este cazul atributului substantival în izafet III (îmbinare atributivă dintre două substantive, când primul, determinantul, are forma cazului genitiv, iar cel de al doilea, determinatul, este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a singular și al numelui predicativ; de exemplu:

a) **atribut**, exprimând apartenența în sensul larg al cuvântului, și anume:

1) un raport de posesiune: *öğrencinin defteri* „caietul studentului”, *çocuğun oyuncağı* „jucăria copilului”, *sporunun ayakkabı* „încălțăminte sportivului”;

2) un raport de rudenie: *kızın ablası* „sora (mai mare) a fetei”, *Ali'nin teyzesi* „mătușa (după mamă) a lui Ali”, *köylünün evi* „casa țăranului”;

3) un raport de subordonare sau dependență: *fakültenin dekanı* „decanul facultății”, *şirketin yöneticisi* „administratorul firmei”, *şoförün yardımcısı* „ajutorul şoferului”;

4) raportul dintre parte şi întreg: *elmanın yarısı* „jumătatea mărului”, *masanın köşesi* „colţul mesei”, *arabanın koltuğu* „scaunul maşinii”;

5) un raport spaţial sau temporal: *ayın sonu* „sfârşitul lunii”, *yılın yarısı* „jumătatea anului”, *nehirnin uzunluğu* „lungimea râului”, *yolun genişliği* „lăţimea drumului”;

6) raportul dintre însuşire şi purtătorul acestei însuşiri: *yemeğin tadı* „gustul mâncării”, *içkinin sertliği* „tăria băuturii”, *haberinin doğruluğu* „veridicitatea ştirii”;

7) raportul dintre subiect şi acţiune sau stare: *trenin sürati* „viteza trenului”, *teklifin görüşülmesi* „discutarea propunerii”, *okulun sorumluluğu* „responsabilitatea şcolii”;

b) nume predicativ: *bu oyuncak çocuğundur* „această jucărie este a copilului”, *bu hastane belediyesindedir* „acest spital era al primăriei”, *bu romanlar bir genç yazarınmış* „aceste romane” (se spune că) ar fi ale unui scriitor tânăr”.

3. **Cazul dativ** este cazul complementului indirect, al complementului circumstanţial de loc, de scop, de timp, de măsură, astfel:

a) **complement indirect** cerut de verbe: *başlamak* „a începe”, *demek* „a zice, a spune”, *inanmak* „a crede”, *söylemek* „a spune”, *benzetmek* „a semăna, a aduce cu...”, *sevinmek* „a se bucura”, *alışmak* „a se obişnui”, *gücenmek* „a se supăra”, *gülmek* „a râde”, *devam etmek* „a continua”, *dikkat etmek* „a acorda atenţie”, *hizmet etmek* „a sluji, a servi”, *hürmet etmek* „a stima, a arăta respect”, *katılmak/iştirak etmek* „a participa, a lua parte”, *lânet etmek* „a blestema”, *direnmek* „a arăta rezistenţă, a se opune”, *rica etmek* „a ruga”, *yardım etmek* „a ajuta”, *oturmak* „a se aşeza”, *asılmak* „a se agăţa, a se sprijini”, *atlamak* „a sări”, *bakınmak* „a se uita”, *binmek* „a se urca”, *dalmak* „a se scufunda”, *borçlanmak* „a se îndatora”, *danışmak* „a se consulta”, *dökmek* „a vărsa”, *darılmak* „a se supăra”, *doyurmak* „a sătura”, *düşmek* „a cădea”, *gelmek* „a veni, a sosi”, *girmek* „a intra”, *güvenmek* „a avea încredere”, *heveslenmek* „a arăta interes pentru...”, *hiddetlenmek* „a se înfuria, a se mânia”, *ismarlamak* „a comanda”, *içerlemek* „a se indigna”, *imrenmek* „a pofti”, *kalkışmak* „a încerca”, *kavuşmak* „a revedea; a dobândi”, *öğretmek* „a învăţa pe cineva”, *kanmak* „a se convinge”, *raslamak* „a întâlni”, *saldırmak* „a ataca”, *sataşmak* „a căuta pricină, a provoca”, *sermek* „a aşterne”, *sinirlenmek* „a se enerva”, *sokulmak* „a se apropia”, *sunmak* „a prezenta, a oferi”, *sermek* „a desface”, *şaşmak* „a se mira”, *tapmak* „a se închina, a adora”, *tıkamak* „a astupa”, *uğramak* „a se abate, a trece pe la...”, *yaklaşmak* „a se apropia”, *yerleşmek* „a se instala, a se stabili”, *yetişmek* „a ajunge”, *yapışmak* „a se lipi”, *zorlamak* „a obliga, a constrânge”; de exemplu: *Oyuncağı çocuğa verdim* „Am dat jucăria copilului”, *Dün doktora rasladım* „Ieri l-am întâlnit pe doctor”, *Bu duruma alışamıyoruz* „Nu ne putem obişnui cu această situaţie”, *Bunları öğretmene de söyledi* „A spus acestea şi profesorului”.

De asemenea, complementul indirect este cerut de unele nume verbale (participii arabe), care, datorită sensurilor lor, se apropie de sensul verbelor amintite mai sus. Nume cu această valoare sunt: *mensup* „care aparţine, subordonat”, *mahsus* „specific, propriu”, *müsait* „prielnic, favorabil”, *malik* „posesor, care deţine”, *layik* „demn de..., vrednic de...”, *ait*, *dair* „referitor la..., relativ la...”, *mecbur* „nevoit, obligat”, *mugayir* „care contrazice”, *muptela* „predispus, expus”, *müdahale* „intervenţie”; de exemplu: *bu soruna müdahalesi yerinde oldu* „a fost oportună intervenţia lui în această problemă”, *bu teklifi kabule hazırdı* „era pregătit să accepte această propunere”, *diğününe davetiniz için teşekkür*

ederim „vă mulțumesc pentru invitația la nuntă”, *buna mecburuz* „suntem nevoiți la aceasta”, *bu topluma mensup insanlar* „oameni care aparțin acestei societăți”, *olanaklarınıza müsait bir teklif* „o propunere potrivită cu posibilitățile dvs.”, *arkadaşıma ait eşyaları dolaba koydum* „am pus în șifonier lucrurile care-i aparțin prietenului meu”.

Sunt, de asemenea, un număr însemnat de cuvinte care, fără ca să fie verbe, guvernează complementul indirect în cazul dativ. Asemenea cuvinte sunt: *var* „există”, *yok* „nu există”, *gerek* „necesar”, *yakın* „aproape”, *uzak* „departe”, *uygun* „potrivit”, *ters* „potrivnic”; de exemplu: *kardeşime bir müjde var* „e o veste bună pentru fratele meu”, *bu kitap öğrencilere gerek* „această carte le este necesară studenților”, *şehir yakın bir köyde oturuyor* „stă într-un sat aproape de oraș”, *arkadaşıma komşu idiler* „erau vecinii prietenului meu” etc.

b) **complement circumstanțial de loc**: *çocuk okula gidiyor* „copilul se duce la școală”, *bahçeye çıkmalıyız* „trebuie să ieșim în grădină”, *çocuklar otobüse biniyorlar* „copiii se urcă în autobuz”, *kuşlar ağaca kondular* „păsările s-au așezat în copac”, *araba sağa döndü* „mașina a cotit la dreapta”, *öğretmenimize yaklaştık* „ne-am apropiat de profesorul nostru” etc.

c) **complementul circumstanțial de scop**; de exemplu: *sergiyi görmeye geldiler* „au venit să vadă expoziția”, *telefon etmeye gitti* „s-a dus să dea telefon”, *ava gidiyoruz* „mergem la vânătătoare” etc.

d) **complement circumstanțial de timp**; de exemplu: *haftaya gelecek* „va veni săptămâna viitoare”, *geminin hareketine az kaldı* „a rămas puțin până la plecarea vaporului”, *akşama görüşürüz* „ne vedem diseară” etc.

e) **complement circumstanțial de măsură**: *elbiseyi kaç paraya aldın?* „la ce preț (cu cât) ai luat costumul?”, *beş liraya üç kilo aldım* „cu cinci lire am luat trei kg”, *topu on metreye atabildi* „a putut să arunce mingea la zece metri” etc.

4. **Cazul acuzativ** este cazul complementului direct; în limba turcă, însă, acest complement nu este totdeauna exprimat prin cazul acuzativ, ci și prin cazul absolut, așa cum s-a văzut și la descrierea funcțiilor sintactice ale cazului absolut. Prezintă, în continuare, o listă a verbelor tranzitive care, după cum se știe, cer complementul direct, *affetmek* „a ierta”, *almak* „a lua”, *anlamak* „a înțelege”, *anmak* „a pomeni”, *bitirmek* „a termina”, *boğmak* „a sugruma”, *bozmak* „a strica”, *bölmek* „a împărți”, *bulmak* „a găsi”, *büyülemek* „a fermeca”, *canlandırmak* „a însufleți”, *çekmek* „a trage”, *cezalandırmak* „a pedepsi”, *çizmek* „a linia”, *çoğaltmak* „a multiplica”, *dağıtmak* „a împărți, a distribui”, *darıltmak* „a supăra”, *delmek* „a găuri”, *derlemek* „a aduna, a culege”, *desteklemek* „a sprijini”, *duyurmak* „a înștiința”, *dökmek* „a vărsa”, *eklemek* „a adăuga”, *eleştirmek* „a critica”, *halletmek* „a rezolva”, *ısıtmak* „a încălzi”, *harcamak* „a cheltui”, *içmek* „a bea”, *indirmek* „a reduce”, *onarmak* „a repara”, *onaylamak* „a aproba”, *ödemek* „a plăti”, *övmek* „a lăuda”, *ölçmek* „a măsura”, *önlemek* „a preveni”, *öpmek* „a săruta”, *örtmek* „a acoperi, a înveli”, *pişirmek* „a găti”, *postalamak* „a expedia (prin poștă)”, *reddetmek* „a refuza”, *sağlamak* „a asigura”, *satmak* „a vinde”, *saymak* „a număra”, *seçmek* „a alege”, *selamlamak* „a saluta”, *sevmek* „a iubi”, *seyretmek* „a privi, a viziona”, *sormak* „a întreba”, *sunmak* „a prezenta”, *tanımak* „a cunoaște”, *taramak* „a pieptăna”, *tatmak* „a gusta”, *toplamak* „a aduna”, *tutmak* „a prinde”, *tüketmek* „a consuma”, *unutmak* „a uita”, *ütülemek* „a călca”, *yakalamak* „a prinde”, *yapmak* „a face”, *yaşamak* „a trăi”, *yıkamak* „a spăla”, *zorlamak* „a forța” etc.

Complementul direct are forma cazului acuzativ în următoarele situații:

a) Când obiectul este deja amintit în vorbire, este individualizat, separat de masa generală a obiectelor de același fel; de exemplu: *Topu nereye koydun?* „Unde ai pus mingea?”, *Yemeğe çocuğu da çağır* „Cheamă și copilul la masă”, *Kitabı yarın getirecek* „O să aducă cartea mâine”, *Babam gazeteleri okuyor* „Tata citește ziarele” etc.

b) Când este exprimat printr-un substantiv propriu, de exemplu: *Ayşe'yi çok seviyoruz* „O iubim foarte mult pe Ayşe”, *İzmir'i görmek istiyorum* „Vreau să văd Izmirul”, *Tuna'yi daha çok tarihten biliyor* „Cunoaște Dunărea mai mult din istorie” etc.

c) Când este exprimat prin pronumele personale, demonstrative, reflexive, interogative și nehotărâte; de exemplu: *Bizi de davet ettiler* „Ne-au invitat și pe noi”, *Bunu kimse bilmiyor* „Nimeni nu știe aceasta”, *Çocuk kimi bekliyor?* „Pe cine așteaptă copilul?”, *Kendini çok iyi koruyor* „Se protejează foarte bine”, *Çoğunu okuldan tanıyorum* „Pe mulți îi cunosc de la școală”.

NOTĂ. Pronumele *ne?* „ce?”, de cele mai multe ori, nu primește sufixul cazului acuzativ: *ne arıyorsun?* / *neyi arıyorsun?* „ce cauți?” / ce anume cauți?”.

d) Când este exprimat printr-un nume prevăzut cu sufixele posesive; de exemplu: *Burada kızımı kimse tanımıyor* „Aici nu o cunoaște nimeni pe fiica mea”, *Kitabını sınıfta unuttu* „Și-a uitat cartea în clasă”, *Arkadaşlarını da davet etmek istiyor* „Vrea să-și invite și colegii” etc.

e) Când substantivul este determinat de adjectivele formate cu sufixul *-ki* și adjectivele demonstrative *bu*, *şu* și *o*; de exemplu: *Yarınki toplantıyı arkadaşım tertipleledi* „Colegul meu a organizat ședința de mâine”, *Sokaktaki çocukları içeri çağır* „Cheamă-i înăuntru pe copiii de pe stradă”, *Bu mektubu annem yazmış* „Mama a scris această scrisoare”.

f) Când este exprimat printr-un adjectiv substantivizat, de exemplu: *Yeniye herkes sever* „Toată lumea apreciază noul”, *Eskiye unutmalyız* „Trebuie să uităm vechiul”, *Kışın yeşili ararız* „Iarna căutăm verdele”.

Rezumând cele descrise, putem afirma că obiectul exprimat printr-un substantiv sau o altă parte de vorbire substantivizată primește sufixul cazului acuzativ atunci când denumeste un obiect cunoscut interlocutorului, fie pentru că el a mai fost amintit în cursul comunicării sau este precis determinat în momentul introducerii lui în comunicare, fie pentru că obiectul respectiv este considerat ca general cunoscut, fiind unic sau foarte familiar vorbitorilor.

5. **Cazul locativ** este cazul numelui predicativ, al complementului indirect, al complementului circumstanțial de loc, de timp și de mod; astfel:

a) **nume predicativ**, de exemplu: *Annem şimdi evdedir* „Acum mama e acasă”, *Ali köyde imiş* „Ali este la țară”, *Tam o zaman sokaktaydık* „Exact atunci eram pe stradă”;

b) **complement indirect** în cazul locativ poate fi cerut fie de un verb: *Onunla konuşmakta ısrar ediyor* „Insistă pentru a discuta cu el”, *Biz başarıyı çok okumakta bulduk* „Am descoperit succesul studiind mult”, *Bunları bu şekilde söylemekte hata ediyorlu* „Greșea relatând acestea în acest mod”; fie de un nume: *Çocukları azarlamakta haklıydı* „Avea dreptate în a certa pe copii”, *Bu gibi problemleri çözmekte uzmandı* „Era specialist în rezolvarea unor asemenea probleme”;

c) **complementul circumstanțial de loc**, de exemplu: *Ben köyde doğdum* „M-am născut la țară”, *Çantamı okulda unutmuşum* „Mi-am uitat servieta la școală”, *Arkadaşımla tiyatrodan buluştum* „M-am întâlnit cu colegul meu la teatru”;

d) **complementul circumstanțial de timp**; de exemplu: *Yılda bir defa İstanbul'a gidiyoruz* „O dată pe an mergem la Istanbul”, *Bu saatte her yer kapalı* „La această oră este închis peste tot”, *Güneşli bir günde yola koyuldular* „Au pornit la drum într-o zi însorită”;

e) **complementul circumstanțial de mod**, de exemplu: *Bir bakışta her şeyi anlayıverdi* „Dintr-o privire, a înțeles totul imediat”, *Bir adımda yanıbaşımıdaydı* „Dintr-un salt, era lângă mine”, *Bir kaleme bir sürü parasını aldı* „Dintr-un condei i-a luat o grămadă de bani”.

6. **Cazul ablativ** este cazul complementelor indirect, circumstanțial de loc, de timp, de cauză, de măsură și atributului circumstanțial. Cazul ablativ este cerut de următoarele verbe: *korkmak* „a se teme, a se speria”, *ürkme* „a se teme”, *usamak* „a se plictisi”, *bıkmak* „a se plictisi”, *nefret etmek* „a simți dezgust/repulsie”, *bezmek* „a se plictisi”, *hoşlanmak* „a-i plăcea, a-i face plăcere”, *bahsetmek* „a relata”, *konusmak* „a vorbi, a discuta”, *utanmak* „a-i fi rușine”, *kurtulmak* „a scăpa, a se elibera”, *istifade etmek* „a se folosi, a profita”, *faydalanmak* „a se folosi”, *sormak* „a întreba”, *tutmak* „a ține, a prinde”, *çekinmek* „a se feri”, *iğrenmek* „a-i fi scârbă”, *kaçınmak* „a se abține”, *şüphelenmek* „a se îndoii”, *gelmek* „a veni, a sosi”, *anlamak* „a lua”, *bakmak* „a se uita”, *akmak* „a curge”, *dönmek* „a se întoarce, a se învârti”, *ısırmak* „a mușca”, *binmek* „a se urca”, *öpmek* „a săruta”, *çıkma* „a ieși”, *yaralamak* „a răni”, *kesmek* „a tăia”, *çekmek* „a trage”, *çekinmek* „a se feri”, *geçmek* „a trece” etc.

Ablativul este cerut și de unele nume (cu precădere, nume verbale și participii arabe, dar și unele nume originale cu sensuri apropiate de cele ale verbelor care cer acest caz: *rica* „rugămintă”, *memnun* „mulțumit”, *emin* „sigur”, *hikâye* „relatare”, *müsaade* „permisiune, voie”, *belli* „evident”, *ibaret* „compus, alcătuit”, *izin* „voie” etc.

a) **ablativul complement indirect**: *Çocuk bu alışkanlığından vazgeçmeli* „Copilul trebuie să renunțe la acest obicei”; *Bu ameliyattan korkmadığını söylüyor* „Spune că nu-i e teamă de această operație”; *Tatilde tanıştığı insanlardan bahsetti* „A vorbit despre oamenii pe care i-a cunoscut în vacanță”; *Sınavda kendinden çok emindi* „La examen era foarte sigur de sine”; *Annesinden izin alarak evden çıktı* „A ieșit din casă cu permisiunea mamei sale”; *Köpek bacağından ısırıldı* „Câinele l-a mușcat de picior”; *Cevabından hiç bir şey anlamadım* „N-am înțeles nimic din răspunsul lui”; *Gülüştünden tanıdım* „L-am recunoscut după răs”; *Bileziği gülmüşten yapmış* „A făcut brățara din argint”;

b) **ablativul complement circumstanțial de loc**: *Deniz kenarından eve döndük* „Ne-am întors acasă pe țărmul mării”; *Pencereden çocukların oyununu seyreteyorduk* „Urmărea de la fereastră jocul copiilor”; *Oraya bu yoldan gitmeniz gerek* „Acolo trebuie să mergeți pe acest drum”; *Bu limandan gemiye bindi* „A luat vaporul din acest port”;

c) **ablativul complement circumstanțial de timp**: *Akşamdan bavullarımızı hazırladık* „Ne-am pregătit geamantanele de cu seară”; *Eskiden sık sık görüşüyorlardı* „Înainte se vedeau des”; *Çoktan gitti* „A plecat de mult”;

d) **ablativul complement circumstanțial de mod**: *Arkadaşlarını candan seviyordu* „Își iubea din inimă prietenii”; *Çocuklar bu işi gönülden yapıyorlar* „Copiii fac acest lucru cu tragere de inimă”.

e) **ablativul complement circumstanțial de cauză:** *Korkudan kimse yanına yaklaşmıyordu* „De frică, nimeni nu putea să se apropie de el”; *Uykudan zor ayakta durabiliyordu* „De-abia putea să stea în picioare de somn”; *Gece soğuktan meyveler donmuş* „Noaptea au înghețat fructele din cauza frigului”;

f) **ablativul complement circumstanțial de măsură:** *Kilosunu bir milyon liradan satıyor* „Vinde kilogramul cu un milion de lire”, *Eşyanın tonunu kaçtan taşımış?* „Cu cât a transportat tona de mobilier”;

g) **ablativul circumstanțial atributiv:** *Eski öğrencilerimden Ayşe bu okulun müdürüdür* „Fosta mea studentă, Ayşe, este directoarea acestei școli”; *Bu türden eşyalar satarak geçiniyor* „Se întreține vânzând asemenea obiecte”.

Categoria determinării și nedeterminării (*Adın belirtili ve belirtisiz şeklleri*)

Din punctul de vedere al determinării și nedeterminării, substantivul se prezintă sub trei stări: neutră, determinată și nedeterminată. Aceste trei stări pot fi comparate cu următoarele situații din limba română: **casă, o casă și casa**.

a. Starea neutră a substantivului se caracterizează prin lipsa mărcii categoriei determinării și nedeterminării: *çocuk öğrencidir* „copilul este elev”, *çocuklar oynuyor* „copiii se joacă”, *çocuk oyunu* „joc de copil” ș.a. Această însușire a substantivului nu este anulată nici atunci când el este însoțit de determinante: *Şu genç adamlar seni arıyor* „Acei tineri te caută pe tine”.

b. Starea nedeterminată a substantivului este redat prin *bir*, care are două valori: de numeral cardinal (*unu*) și de adjectiv nehotărât, îndeplinind funcția articolului nehotărât din limba română; de exemplu: *bir kitap* „o/una carte”, și „o carte (oarecare)”. Iată alte exemple cu *bir* în funcția articolului nehotărât: *Çocuklar bir şarkı söylüyorlar* „Copiii cântă un cântec”, *Ahmet arkadaşına uzun bir mektup yazdı* „Ahmet i-a scris o scrisoare lungă prietenului său”.

Complementul direct exprimat printr-un substantiv determinat de *bir* stă, de regulă, în cazul absolut. Există, totuși, situații când complementul direct determinat de *bir* se construiește cu acuzativul: *Bir yer arıyorum, Ahmet bana boş bir koltuğu gösteriyor* „Caut un loc, Ahmet îmi arată un fotoliu liber”. În această propoziție, *bir yer* este complement direct fără sufixul acuzativului, iar *bir koltuğu*, construit deci cu același *bir*, este un complement direct la cazul acuzativ, întrucât, în context, *koltuk* este conceput ca un obiect determinat.

d. Starea determinată (hotărâtă) a substantivului se realizează 1) prin intermediul categoriei gramaticale a apartenenței: *benim kitabım* „cartea mea”, *benim kitap* „cartea mea”, *kitabım* „cartea mea”; 2) prin intermediul sufixului posesiv de persoana a III-a singular; de exemplu: *Ali iş bulmuş! Ne işi?* „Ali și-a găsit o slujbă! Ce fel de slujbă?”; *Niçin anlaşıyorsunuz? Hikâyesi uzun* „De ce nu puteți să vă înțelegeți? E o poveste lungă”; 3) prin intermediul unor determinate ca: a) pronumele (adjectivele) demonstrative: *bu, şu, o* și pronumele determinative *her* „fiecare”, *bütün, tüm* „tot, întreg”; b) adjectivele în *-daki/-deki/-taki/-teki*: *okuldaki* „cel din școală”, *köydeki* „cel de

la țară” ș.a.; c) adjectivele la gradul superlativ: *en güzel şehir* „cel mai frumos oraș”; 4) prin însăși înțelesul lexical al substantivului, când este vorba de substantivele proprii.

Formarea substantivelor (*İsim yapımı*)

În limba turcă, crearea de cuvinte (deci, și de substantive) noi, pentru a denumi obiecte și acțiuni care mai înainte nu existau sau care, pentru un motiv sau altul, nu mai pot fi numite cu numele pe care-l purtau în trecut, se realizează fie prin împrumut dintr-o limbă străină, fie, mult mai des, prin utilizarea elementelor existente chiar în limbă. Substantivele noi se formează prin: 1. derivare, 2. compunere, 3. schimbarea valorii gramaticale și 4. împrumut semantic sau calcul lingvistic.

Derivarea substantivelor (*İsim üretimi*)

Formarea de substantive noi cu ajutorul unor sufixe reprezintă mijlocul cel mai productiv de îmbogățire a vocabularului. De obicei, sufixele conferă cuvintelor o anumită valoare semantică și morfologică, așa încât putem clasa, în general, cuvintele după sufixele cu care au fost formate.

Cu ajutorul sufixelor se formează patru grupe semantice de substantive:

1. substantive care desemnează persoane;
2. substantive care desemnează lucruri;
3. substantive cu înțeles abstract;
4. substantive cu înțeles diminutival.

Substantivele noi se formează de la nume și de la verbe cu ajutorul următoarelor sufixe.

a. Sufixul *-cı/-ci/-cu/-cü* (după vocale și consoane sonore) și *-çı/-çi/-çu/-çü* (după consoane surde) se atașează, de regulă, la teme nominale care exprimă obiectul unei îndeletniciri, instrumentul, locul, scopul sau denumirea îndeletnicirii, formând substantive care indică:

1) **Numele de agent:** *avcı* „vânător”, (*av* „vânat”), *demirci* „fierar”, (*demir* „fier”), *kuyumcu* „bijutier” (*kuyum* „bijuterie”), *sözcü* „purător de cuvânt” (*söz* „cuvânt”), *gözcü* „observator” (*göz* „ochi”), *balıkçı* „pescar” (*balık* „pește”), *tarihçi* „istoric” (*tarih* „istorie”), *sütçü* „lăptar” (*süt* „lapte”).

Aici trebuie arătat faptul că, de multe ori, prin nume de agent se înțelege nu numai autorul acțiunii, ci și autorul valorificării rezultatului acestei acțiuni, vânzătorul acelui obiect: *gözlükçü* „ochelariș”, *yoğurtçu* „iaurgiu”, *tavukçu* „găinar” etc.

Mai rar, acest sufix formează substantive și de la unele adjective și verbe: *eskici* „negustor de haine vechi” (*eski* „vechi”), *dilenci* „cerșetor” (*dilen-* „a cerși”), *öğrenci* „student, elev” (*öğren-* „a studia”).

Sufixul *-cı* se poate atașa și pronomelui interogativ *ne* „ce?”: *necî?* „ce ocupație?” (*senin baban neciydi?* „ce era (cu ce se ocupa) tatăl tău?”).

2) Numele persoanei care împărtășește anumite idei și convingeri politice și sociale, care este adeptul cuiva, care dă dovadă de vocație pentru ceva sau care se afirmă prin anumite trăsături specifice și permanente: *sağcı* „om cu convingeri de dreapta” (*sağ* „partea dreaptă”), *solcu* „om cu convingeri de stânga” (*sol* „partea stângă”), *maddeci* „materialist” (*madde* „materie”), *şarkıcı* „cântăreț” (*şarkı* „cântec”), *inatçı* „încăpățânat” (*inat* „încăpățânare”), *şakacı* „glumeț” (*şaka* „glumă”) etc.

3) Numele persoanei care, temporar, se găsește în situațiile sugerate de sensul inițial al aceluși substantiv: *şikâyetçi* „reclamant” (*şikâyet* „reclamație”), *yolcu* „călător” (*yol* „drum”), *davacı* „reclamant” (*dava* „proces, cauză”), *kiracı* „chiriaș” (*kira* „chirie”).

Îmbinările de cuvinte de gradul II (izafet II), care primesc sufixul *-cı*, pierd sufixul posesiv de persoana a III-a singular cu care, după cum se știe, este prevăzută ultima componentă (cuvântul determinat) al acestei îmbinări; astfel, *su yolu* „conductă de apă” – *su yolcu* „instalator”. Alături însă, acest sufix posesiv se mută după sufixul *-cı*: *satranç oyunu* „șah” – *satranç oyuncusu* „jucător de șah”.

b. Sufixul *-lık/-lik/-luk/-lük*. Cu ajutorul acestui sufix se formează o serie de substantive cu diferite înțelesuri:

1) substantive desemnând locul unde un anumit obiect se află în cantitate mare, abundă; de exemplu: *çamlık* „brădet” (*çam* „brad”), *findıklık* „aluniș” (*findık* „alun, alună”), *zeytinlik* „plantație de măslini” (*zeytin* „măslin, măslină”), *güllük* „grădină de trandafiri” (*gül* „trandafir”).

2) substantive desemnând locul de depozitare al unor obiecte: *kitaplık* „bibliotecă” (*kitap* „carte”), *sözlük* „dicționar” (*söz* „cuvânt”), *samanlık* „șiră de paie” (*saman* „paie”), *odunluk* „magazie de lemne” (*odun* „lemne de foc”), *kömürlük* „magazie de cărbuni” (*kömür* „cărbune”).

3) substantive care desemnează lucruri sau obiecte de uz general: *ağızlık* „port-țigaret” (*ağız* „gură”), *gözlük* „ochelari” (*göz* „ochi”), *küllük* „scrumieră” (*kül* „cenușă, scrum”), *kulaklık* „cască” (*kulak* „ureche”), *yıldırımlik* „paratrăsnet” (*yıldırım* „trăsnet”).

4) substantive care denumesc instituții social-politice, administrative, cultural-științifice, denumiri oficiale: *bakanlık* „minister” (*bakan* „ministru”), *elçilik* „ambasadă” (*elçi* „ambasador”), *müdürlük* „direcție” (*müdür* „director”).

5) substantive desemnând un anumit domeniu de activitate, de la substantive care exprimă ocupația: *balıkçılık* „piscicultură” (*balıkçı* „pescar”), *arıcılık* „apicultură” (*arı* „albină”), *demircilik* „fierărie” (*demir* „fier”), *kuyumculuk* „ocupația bijutierului” (*kuyumcu* „bijutier”), *tarımcılık* „agricultură” (*tarımcı* „agricultor”).

6) substantive desemnând o stare, o situație, o calitate, o însușire – în mare parte, substantive abstracte; de exemplu: *analık* „maternitate, calitatea de a fi mamă” (*ana* „mama”), *babalık* „paternitate, calitatea de a fi tată” (*baba* „tată”), *erkeklik* „bărbăție” (*erkek* „bărbat”), *çocukluk* „copilărie” (*çocuk* „copil”), *hristiyanlık* „creștinism” (*hristiyan* „creștin”), *ustalık* „măiestrie” (*usta* „meșter”) etc.

NOTĂ. Acest sufix, cu unele substantive ca *ana* „mamă”, *baba* „tată”, *evlat* „fiu, fiică”, *teyze* „mătușă”, redă și sensul de „vitreg”, de exemplu: *analık* „mamă vitregă”, *babalık* „tată vitreg”, *evlatlık* „copil adoptiv”, *teyzelik* „mătușă adoptivă”.

7) de la adjective, acest sufix formează, în general, substantive cu sens abstract: *gençlik* „tinerețe” (*genç* „tânăr”), *güzellik* „frumusețe” (*güzel* „frumos”), *zenginlik*

„bogăție” (*zengin* „bogat”), *doğruluk* „dreptate, justețe” (*doğru* „drept”), *körlük* „orbire” (*kör* „orb”), *tutarlılık* „consistență” (*tutarlı* „consistent”) etc.

8) cu unele numerale sunt derivate substantive, exprimând măsura abstractă: *birlik* „unitate” (*bir* „unu”), *birincilik* „întâietate” (*birinci* „primul”), *azlık* „minoritate” (*az* „puțin”), *çokluk* „pluralitate” (*çok* „mulți”), *ikilik* „dualitate” (*iki* „doi”).

Tot cu (unele) numerale, acest sufix formează substantive care desemnează bancnota cu valoarea respectivă: *onluk* „bancnotă de 10” (*on* „zece”), *yüzlük* „sutar” (*yüz* „o sută”), *binlik* „miar” (*bin* „o mie”) etc.

9) cu unele pronume, acest sufix formează tot substantive abstracte: *benlik* „personalitate, individualitate” (*ben* „eu”), *kimlik* „identitate” (*kim* „cine”).

10) cu unele nume formează substantive atributive care arată destinația obiectului determinat: *kostümlük* „de un costum” (*kostümlük kumaş* „stofă de un costum”), *tohumluk* „de sămânță” (*tohumluk buğday* „grâu de sămânță”), *kışlık* „de iarnă” (*kışlık yiyecek* „provizii de iarnă”), *satılık* „de vânzare” (*satılık ev* „casă de vânzare”), *bayramlık* „de sărbătoare” (*bayramlık ayakkabı* „încălțăminte de sărbătoare”) etc.

11) de la tema timpului prezent-viitor (aorist) și tema timpului trecut subiectiv (preterit) formează o serie însemnată de substantive abstracte, de exemplu: *duyarlık* „sensibilitate” (*duyar* „simte”), *geçerlik* „curs, trecere, vigoare” (*geçer* „trece”), *yürürlük* „validitate, vigoare, putere” (*yürür* „merge, pășește”), *yürürlüğe girmek* „a intra în vigoare”; *yararlık* „utilitate” (*yarar* „este util”), *okumuşluk* „grad de cultură” (*okumuş* „citit”), *görmüşlük* „cunoaștere prealabilă” (*görmüş* „a văzut”); *onu görmüşlüğü var* „l-am mai întâlnit înainte”.

12) de asemenea, de la temele negative ale timpurilor prezent-viitor și trecut subiectiv (preterit) formează tot substantive abstracte, de exemplu: *ölmezlik* „nemurire” (*ölmez* „nu moare”), *bilmezlik* „necunoaștere, ignoranță” (*bilmez* „nu știe”), *bilinmezlik* „obscuritate, necunoaștere” (*bilinmez* „nu se știe”), *görmemezlik*: *görmemezlikten gelmek* „a se preface că nu vede”, *bilmemezlikten gelmek* „a se preface că nu știe”.

c. Sufixul -lı/-li/-lu/-lü, preponderent adjectival, formează și substantive:

1) cu unele substantive cu înțeles spațial și cu denumiri geografice (orașe, state, țări) formează substantive care exprimă locul de baștină, domiciliul, naționalitatea, cetățenia etc.; de exemplu: *dağlı* „muntean” (*dağ* „munte”), *şehirli* „orășean” (*şehir* „oraș”), *köylü* „țăran” (*köy* „sat”), *İstanbulu* „locuitor al Istanbulului”, *Koreli* „coreean” (*Kore* „Coreea”), *Avrupalı* „european” (*Avrupa* „Europa”), *Avustralyalı* „australian” (*Avustralya* „Australia”), *Asyalı* „asiatic” (*Asya* „Asia”).

2) cu unele substantive care denumesc instituții de învățământ, organizații, cluburi etc. formează substantive care denumesc pe cei care frecventează acea instituție de învățământ, organizație, club etc.; de exemplu: *üniversiteli* „universitar, student” (*üniversite* „universitate”), *mektepli* „scolar” (*mektep* „școală”), *partili* „membru de partid” (*parti* „partid”), *sendikalı* „sindicalist” (*sendika* „sindicat”), *görevli* „însărcinat, funcționar” (*görev* „sarcină”), *sabikalı* „recidivist” (*sabika* „recidivă”), *atlı* „călăreț” (*at* „cal”), *gönüllü* „voluntar” (*gönül* „inimă, suflet”).

d. Sufixul -sız/-siz/-suz/-süz este un sufix care formează adjective cu sens privativ, antonime ale adjectivelor formate cu ajutorul sufixului **-lı** care, în unele cazuri, se substantivizează; de exemplu: *işsiz* „șomer” (*iş* „muncă”), *kolsuz* „ciung” (*kol* „braț”), *ünsüz* „consoană” (*ün* „sunet”), *telsiz* „radiotelefonie”.

e. Sufixul **-man/-men** formează adjective augmentative (*kocaman* „uriaș”) și substantive exprimând numele specialistului într-un domeniu oarecare; de exemplu: *eğitmen* „educator”, *düzeltilmen* „corector”, *danışman* „consilier”, *okutman* „lector”, *uzman* „specialist”, *eleştirmen* critic”, *yazman* „secretar” etc.

f. Sufixul vechi **-maç/meç** este reactualizat și devine productiv în limba turcă contemporană, formând un număr destul de limitat de substantive, care le înlocuiesc pe cele de origine străină, cu deosebire pe cele arabe și persane. Cuvintele formate cu ajutorul acestui sufix sunt substantive abstracte, dar uneori și concrete, cu sensuri variate, de exemplu: *demeç* „declarație, interviu”, *yanılmaç* „enigmă”, *dönemeç* „cotitură”, *ayırmaç* „izolator”, *almaç* „receptor” etc.

g. Sufixul vechi **-y/-ay/-ey** este revitalizat în limba turcă contemporană, iar substantivele formate cu acesta nu sunt specializate din punctul de vedere al valorii semantice; substantivele derivate cu acest sufix au sensuri variate; înlocuind cuvintele de origine străină din limbă; de exemplu: *dolay* „împrejmuire, jur, apropiere”, *deney* „încercare, experiență”, *olay* „fapt, eveniment, fenomen”, *birey* „individ”, *düzey* „nivel”, *uzay* „cosmos”, *aday* „candidat” etc.

De asemenea, acest sufix mai formează o serie de adjective ca *düşey* „vertical” (ar. *şakulî*), *dikey* „perpendicular” (ar. *amudî*), *yapay* „artificial” (ar. *sunî*) etc.

h. Sufixul **-tay**, intrat din limba mongolă, împreună cu cuvântul *kurultay* > *kurultay* „congres”, formează substantive din domeniul administrativ; de exemplu: *yargıtay* „curtea de casație” (*yargı* „judecată”), *sayıştay* „curtea de conturi” (*sayış* „enumerare, calcul”), *danıştay* „consiliu de stat” (*danış* „a se consulta”), *kurmay* „stat major” (*kur-* „a alcătui”) etc.

i. Sufixul **-v/-av/-ev** este puțin productiv, iar neologismele create cu acesta s-au impus în limbă, eliminând substantivele, de origine străină. Substantivele formate cu acest sufix denumesc realități instituționale, îndatoriri sociale, fiind vorba de un sufix nominal deverbal; de exemplu: *söylev* „cuvântare, discurs” (*söyle-* „a spune”), *görev* „sarcină, îndatorire, funcție” (*gör-* „a vedea”), *işlev* „funcție” (*işle-* „a funcționa”), *ödev* „obligatie, datorie, sarcină, temă” (*öde-* „a plăti”), *türev* „derivat” (*türe-* „a deriva”), *sınav* „examen” (*sına-* „a examina”) etc.

î. Sufixul **-ı/-i/-u/ü** este destul de productiv în limba turcă contemporană, formând, și de la verbe, atât substantive abstracte, cât și substantive concrete, înlocuind, în bună parte, împrumuturile arabe și persane; de exemplu: *sunu* „prezentare, ofertă” (*sun-* „a oferi”), *tutu* „gaj” (*tut-* „a prinde”), *sanı* „presupunere” (*san-* „a presupune, a crede”), *duyu* „simț” (*duy-* „a simți”), *gözü* „comoară” (*göm-* „a îngropa”), *sevi* „dragoste” (*sev-* „a iubi”), *öneri* „propunere” (*öner-* „a propune”), *eleştiri* „critică” (*eleştir-* „a critica”), *gösteri* „demonstrație” (*göster-* „a arăta”), *uyarı* „avertisment” (*uyar-* „a avertiza”), *dizi* „rând, șir, film serial” (*diz-* „a înșirui”), *yapı* „construcție” (*yap-* „a construi”), *ölçü* „măsură” (*ölç-* „a măsura”), *sayı* „număr, numeral” (*say-* „a număra”), *yazı* „scriere” (*yaz-* „a scrie”); *örtü* „înveliș” (*ört-* „a înveli”), *konu* „subiect, temă” (*kon-* „a se așeza”), *belirti* „simptom” (*belirt-* „a scoate în evidență”), *kışkırtı* „instigare” (*kışkırt-* „a instiga”), *başvuru* „solicitare” (*başvur-* „a se adresa”), *gensoru* „interpelare” (*sor-* „a întreba”) etc.

j. Sufixul **-a/-e** formează un număr limitat de substantive, de la verbe, înlocuindu-le pe cele de origine arabă; de exemplu: *çaba* „efort”, *göze* „celulă”, *evre* „etapă, fază”, *süre* „durată”, *çevre* „mediu, cerc” etc.

l. Sufixul **-ga/-ge**, devenit productiv în limba turcă contemporană, formează o serie de substantive (neologisme), de la nume și verbe, și înlocuiește împrumuturile orientale și occidentale; de exemplu: *yörünge* „orbită” (ar. *mahrek*), *bidirge* „comunicat” (ar.-pr. *beyanname*), *yönerge* „directivă” (ar. *talimat*), *önerge* „moțiune” (ar. *takrir*), *belge* „document” (ar. *vesika*, fr. *doküman*), *genelge* „circulară” (ar. *tamim*, fr. *sirküler*) etc.

m. Sufixul **-gı/-gi/-gu/-gü (-kı/-ki/-ku/-kü)** formează, de la baze verbale, substantive cu sensuri variate, dintre care unele denumesc instrumente sau obiecte de uz casnic: *burgu* „burghiu”, *çalgi* „instrument muzical”, *sezgi* „intuiție”, *saygı* „respect”, *askı* „cuier”, *sevgi* „dragoste”, *baskı* „presiune”, *yetki* „competență” etc.

Substantivele create cu acest sufix au fost acceptate de limbă aproape în totalitatea lor, eliminând, de cele mai multe ori din limbă, sinonimele străine; de exemplu: *tutku* (ar. *ihtiras*) „pasiune”, *katkı* (ar. *ilâve*; *hisse*) „contribuție”, *batkı* (ar. *iflas*) „faliment”, *coşku* (ar. *heyecan*) „emoție, entuziasm”, *utku* (ar. *zafer*) „victorie”, *yenilgi* (ar. *mağlubiyet*) „înfrângere”, *yılgı* (ar. *dehşet*) „groază”, *dergi* (ar. *mecmua*) „revistă”, *vurgu* (fr. *aksan*) „accent”, *görgü* (ar. *adabımuaşeret*) „bunele maniere”, *yergi* (ar. *tenkit*) „critică” etc.

n. Sufixul **-gan/-gen (-kan/-ken)** derivă cu precădere adjective de la rădăcini verbale plurisilabice și mai puțin de la rădăcini verbale monosilabice, dar o mare parte din aceste adjective au și valoare de substantive; de exemplu: *ısrıgan* „urzică”, *yatağan* „iatagan”, *yelken* „velă”, *kemirgen* „rozător”, *iletken* „conducător (în fiz.)”, *gezegen* „planetă” (v. cap. **Adjectivul**).

o. Sufixul **-gın/-gin/-gun/-gün (-kın/-kin/-kun/-kün)** formează atât substantive abstracte, cât și substantive concrete, de la verbe; de exemplu: *dizgin* „frâu”, *yangın* „foc”, *baskın* „incursiune”, *soygun* „jaf”, *sürgün* „exil, surghiun”, *bilgin* „învățat” (v. cap. **Adjectivul**).

p. Sufixul **-ak/-ek** formează substantive cu o paletă largă de sensuri; de exemplu: *durak* „stație”, *konak* „loc de popas, reședință”, *otlak* „pășune”, *dalak* „splină”, *bellek* „memorie”, *tapınak* „templu”, *taslak* „proiect”, *schîță* etc.

r. Sufixul **-(e)nek/-(a)nak** este un sufix arhaic, revitalizat în limba turcă contemporană, și formează, de la verbe, substantive abstracte; de exemplu: *takınak* „idee fixă, obsesie”, *gelenek* „tradiție”, *olanak* „posibilitate”, *dayanak* „suport”, *öğrenek* „pildă”, *ödenek* „alocație”, *seçenek* „alternativă”, *tutanak* „proces-verbal”, *kesenek* „arendă” etc.

s. Sufixul **-aç/-eç/-uç/-üç** este forma simplificată a sufixului arhaic turcesc **-geç/-gaç**. El este reproductivizat în limba turcă contemporană, formând substantive de la rădăcini sau teme nominale și verbale. Cele mai multe dintre creațiile noi sunt substantive care denumesc instrumente, aparatură tehnică, unele noțiuni de lingvistică; de exemplu: *büyüteç* „lupă”, *ayıraç* „reactiv”, *üreteç* „generator”, *yansıtaç* „reflector”, *bakaç* „vizor”, *sarkaç* „pendulă”, *yükselteç* „amplificator”, *bağlaç* „conjuncție”, *ulaç* „gerunziu”, *belirteç* „adverb” etc.

Acest sufix mai formează o serie de substantive abstracte și concrete, cu sensuri variate; de exemplu: *süreç* „evoluție”, *sonuç* „rezultat”, *yalvaç* „profet”, *ayıraç* „paranteză”, *gereç* „material” etc.

Și forma arhaică **-geç/gaç**, cu variantele sale fonetice (**-gıç/-giç/-guç/-güç/-keç/-kaç/kıç/-kiç/kuç/-küç**) formează unele substantive (neologisme) care denumesc noțiuni din domeniul tehnic; de exemplu: *püskürgeç* „pulverizator”, *yüzgeç* „înotător”, *düzengeç*

„regulator”, *çevirgeç* „comutator”, *dalgıç* „scafandru”, *yargıç* „judecător”, *başlangıç* „început” etc.

ș. Sufixul **-(ı)t/-(i)t/-(u)t/-(ü)t/-at/-et**, neproductiv în limba turcă veche, a fost reproductivizat în limba contemporană, formând substantive și adjective de la rădăcini nominale și rădăcini verbale; de exemplu: *taşıt* „mijloc de transport”, *düşüt* „avorton”, *yakıt* „carburant”, *konut* „locuință”, *ayırt* „deosebire”, *gömüt* „mormânt”, *tanıt* „probă, demonstrație”, *bağıt* „legământ, contract”, *yapıt* „operă”, *yanıt* „răspuns”, *komut* „comandă” etc.

t. Sufixul **-(n)tı/-(n)ti/-(u)ntu/-(ü)ntü** formează neologisme cu o sferă tematică largă: substantive abstracte : *söylenti* „zvoni”, *kuruntu* „melancolie, închipuire”, *kısıntı* „restricție”, *bağıntı* „raport, proporție”; substantive colective: *toplantı* „adunare”, *yığıntı* „grămadă”; substantive care denumesc stări fizice sau psihice: *bulantı* „greață”, *sıkıntı* „nevoie, necaz, strâmtoare”, *üzüntü* „neplăcere, tristețe, necaz”, *iğrenti* „repulsie”, *özüntü* „strădanie”, *sakıntı* „precauție”; substantive exprimând rezultatul unei acțiuni: *akıntı* „scurgere, curs, curent”, *sarsıntı* „zdruncinătură”, *yıkıntı* „dărâmatură”, *süprüntü* „gunoi după măturat”, *uyuntu* „meschin” etc.

Majoritatea acestor neologisme au eliminat deja din limbă împrumuturile străine; de exemplu: *kalıntı* (ar. *bakiye*) „rest”, *doğrultu* (ar. *istikamet*) „direcție”, *görüntü* (ar. *tayf, hayal*) „închipuire”, *ilinti* (ar. *aydiyet*) „dependență, legătură”, *ayrıntı* (ar. *tafsilat*) „detaliu, amănunt”, *aşırtı* (ar. *ihtilaz*) „delapidare, furt”, *sakıntı* (ar. *ihtiyat*) „prudență”, *bağlantı* (ar. *irtibat, rabita*) „legătură, conexiune”, *saplantı* (ar. *fikrisabit*) „idee fixă, obsesie”, *eklenti* (ar. *müştenülât*) „adaos, supliment”, *ödenti* (ar. *aidat*) „cotizație”, *ürküntü* (ar. *tevahhuş*) „spaimă, panică”, *iğrenti* (ar. *istikrah*) „repulsie, dezgust”, *orantı* (ar. *tenasüp*) „proporție” etc.

u. Sufixul **-ç/-(ı)nç/-(i)nç/-(u)nç/-(ü)nç** a redevenit productiv în limba turcă contemporană și derivă, de cele mai multe ori, substantive abstracte de la rădăcini verbale; de exemplu: *utanç* „rușine”, *usanç* „plictiseală”, *kazanç* „câștig”, *ödünç* „datorie”, *direnç* „rezistență”, *övünç* „fală, mândrie”, *kıvanç* „bucurie”, *bilinç* „conștiență”, *sevinç* „bucurie” etc.

Compunerea (*Birleşim. Birleşik kelime*)

Compunerea este procedeul de formare a unor cuvinte noi prin contopirea a două sau mai multe cuvinte, proces în urma căruia elementele componente ale cuvântului compus își pierd individualitatea morfologică și sintactică.

Mijloacele de formare a cuvintelor compuse sunt foarte numeroase și variate. Elementele componente ale cuvântului compus pot să fie părți de vorbire diferite, care se îmbină în cele mai multe cazuri, prin juxtapunere. Substantivele formate prin compunere au următoarele structuri:

1. Compuse formate prin juxtapunerea a două substantive, de cele mai multe ori, cu sensuri opuse: *anababa* „părinți” (< *ana* „mamă” + *baba* „tată”), *karıkoca* „soți” (< *kari* „soție, nevastă” + *koca* „soț, bărbat”), *sütanne* „doică” (< *süt* „lapte” + *anne* „mamă”), *Adakale* (< *ada* „insulă” + *kale* „cetate”), *geliş gidiş* „cursă, rută” (< *gediş* „sosire” + *gidiş* „plecare”), *alışveriş* „comerț” (< *alış* „luat” + *veriş* „dat”), *gelen giden* „vizitator,

trecător” (< *gelen* „cel venit” + *giden* „cel plecat”), *kolordu* „corp de armată” (< *kol* „braț, ordin, grup” + *ordu* „armată”) etc.

2. Compuse formate dintr-un adjectiv și un substantiv: *büyükbaba* „bunic” și *büyükanne* „bunică” (< *büyük* „mare” + *baba* „tată” și *anne* „mamă”), *sivrisinek* „șânțar,” (< *sivri* „ascuțit, cu vârf” + *sinek* „muscă”), *Beyazdeniz* „Marea albă” (*beyaz* „alb” + *deniz* „mare”), *incehastalık* „tuberculoză, oftică” (< *ince* „subțire” + *hastalık* „boală”), *kızılağaç* „corn” (< *kızıl* „roșu” + *ağaç* „copac”), *karaçam* „pin” (< *kara* „negru” + *çam* „brad”), *düztaban* „platfus” (< *düz* „plat, neted” + *taban* „talpa piciorului”), *karaciğer* „ficat” (< *kara* „negru” + *ciğer* „plămân”), *karabiber* „piper” (< *kara* „negru” + *biber* „ardei”), *karabaş* „călugăr” (< *kara* „negru” + *baş* „cap”), *karaağaç* „ulm” (< *kara* „negru” + *ağaç* „copac”), *akçaağaç* „arțar” (< *akça* „alb,” + *ağaç* „copac”), *akdiken* „agriș” (< *ak* „alb” + *diken* „ghimpe”), *dikkafa* „îndărătnic, încăpățânat” (< *dik* „abrupt, vertical, perpendicular” + *baş/kafa* „cap”), *iyiniyet* „bunăvoință” (< *iyi* „bun” + *niyet* „intenție”), *delibaş* „nebun” (< *deli* „nebun” + *baş* „cap”), *altyapı* „infrastructură” (< *alt* „dedesubt” + *yapı* „structură”) etc.

3. Compuse formate dintr-un numeral și un substantiv: *üçköşe* „triunghi” (< *üç* „trei” + *köşe* „colț”), *kırkayak* „miriapod” (< *kırk* „patruzeci” + *ayak* „picior”), *yüzyıl* „secol” (< *yüz* „o sută” + *yıl* „an”), *dörtgen* „pătrat” (< *dört* „patru” + *gen* „latură”), *üçgen* „triunghi” (*üç* „trei” + *gen* „latură”), *beşgen* „pentagon” (< *beş* „cinci” + *gen* „latură”) etc.

4. Compuse formate din două substantive, dintre care al doilea este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular. Aici avem de-a face cu îmbinarea atributivă dintre două substantive (izafet II), când primul substantiv, adică determinantul, este în cazul absolut, iar cel de al doilea, determinantul, este prevăzut, așa cum s-a menționat mai sus, cu sufixul apartenenței de persoana a III-a singular; de exemplu: *ayakkabı* „încălțăminte” (< *ayak* „picior” + *kap* „învelitoare” + sufixul posesiv -i), *gözkapağı* „pleoapă” (< *göz* „ochi” + *kapak* „capac” + suf. posesiv -i), *gözyaşı* „lacrimă” (*göz* „ochi” + *yaş* „umezeală” + suf. posesiv -i), *göktaşı* „meteorit” (< *gök* „cer” + *taş* „piatră” + suf. posesiv -i), *dereotu* „mărar” (< *dere* „pârâu” + *ot* „iarbă” + suf. posesiv -u), *ayçiçeği* „floarea soarelui” (< *ay* „lună” + *çiçek* „floare” + suf. posesiv -i), *başörtüsü* „broboadă, basma” (< *baş* „cap” + *örtü* „învelitoare” + suf. posesiv -ü), *başsağlığı* „condoleanțe” (< *baş* „cap” + *sağlık* „sănătate” + suf. posesiv -i), *devedikeni* „ciulin, scaiete” (< *deve* „cămilă” + *diken* „ghimpe” + suf. posesiv -i), *işbirliği* „cooperare” (< *iş* „muncă, treabă” + *birlik* „unitate, uniune” + suf. posesiv -i), *suaygırı* „hipopotam” (< *su* „apă” + *aygır* „armăsar” + suf. posesiv -i), *yabanarısı* „viespe” (< *yaban* „sălbatic” + *arı* „albină” + suf. posesiv -sı), *külrengi* „culoarea gri” (< *kül* „cenusă” + *renk* „culoare” + suf. posesiv -i), *dil bilgisi* „gramatică” (< *dil* „limbă” + *bilgi* „știință”, suf. posesiv -si), *yüzkarası* „rușine” (*yüz* „față” + *kara* „negreală” + suf. posesiv -sı) etc.

Această structură se folosește și pentru redarea unor toponime; de exemplu: *Boğaziçi* „Bosfor”, *Beyoğlu* „Pera, Beyoğlu” (cartier vechi din Istanbul), *Kırklareli* (oraș în Turcia) etc.

La fel, și unele noțiuni desemnând instituții de stat, organizații social-politice, comerciale, financiare, se redau prin juxtapunerea a două substantive la cazul absolut, fără folosirea sufixului posesiv de persoana a III-a singular; de exemplu: *Pamukbank* (< *pamuk* „bumbă” + *bank* „bancă”), *Demirbank* (< *demir* „fier, metal” + *bank*

„bancă”), *Başak sigorta* (denumirea unei agenții de asigurări), (*başak* „spic” + *sigorta* „asigurare”), *Koç Holding*, *İpek Palas*, *Hacıbaba Restoran*, *Varan Turizm*, *İstanbul Spor*, *Pera Palas* etc.

Tot așa, în limba turcă contemporană, în ultima vreme, unele cuvinte compuse, cu deosebire acelea care au o putere de abstractizare mai mare, se formează prin omiterea sufixului posesiv; de exemplu: *dilbilim* „știința limbii, lingvistică”, *sesbilim* „fonologie” (*sesbiligisi* „fonetică”), *diribilim* „biologie”, *bitkibilim* „botanică” etc.

De cele mai multe ori însă, toponimele compuse se formează fără sufixul posesiv, adică prin juxtapunerea a două substantive în cazul absolut; de exemplu: *Galatasaray* (< *Galata* „parte portuară a Istanbulului” + *saray* „palat”), *Beşiktaş* (< *beşik* „leagăn” + *taş* „piatră”), *Kadıköy* (< *kadı* „cadiu” + *köy* „sat”), *Fenerbahçe* (< *fener* „far” + *bahçe* „grădină”), *Anıtkabir* „mausoleu” (< *anıt* „monument” + *kabir* „mormânt”), *Konutkent* (< *konut* „locuință” + *kent* „oraș”) etc.

5. Compuse formate dintr-un substantiv și un participiu sau un participiu și un substantiv; de exemplu: *buzkıran* „spărgător de gheață” (< *buz* „gheață” + *karan* „care sparge”), *demirkapan* „magnet” (< *demir* „fier” + *kapan* „care prinde, apucă”), *ağaçkakan* „ciocănitore” (< *ağaç* „copac” + *kakan* „care bate, care ciocănește”), *ahmak ıslatan* „ploaie mărunță, burniță” (< *ahmak* „tont, prost” + *ıslatan* „care udă”), *dalgakıran* „dig” (< *dalga* „val” + *kıran* „care sparge”), *uçak savar* „tun antiaerian” (< *uçak* „avion” + *savar* „care alungă, îndepărtează”), *vatansever* „patriot” (< *vatan* „patrie” + *sever* „care iubește”), *barışsever* „pacifist” (< *barış* „pace” + *sever* „care iubește”), *yanar dağ* „vulcan” (< *yanar* „care arde” + *dağ* „munte”), *akaryakıt* „carburant” (< *akar* „curgător” + *yakıt* „combustibil”), *akaryıldız* „cometă” (< *akar* „curgător” + *yıldız* „stea”) etc.

6. Compuse alcătuite dintr-un substantiv-subiect sau complement și un verb predicativ sau două forme verbale predicative; de exemplu: *mirasyedi* „(fiu) risipitor” (< *miras* „moștenire” + *yedi* „a mânca”), *imambayıldı* „mâncare de vinete cu carne” (< *imam* „imam, preot musulman” + *bayıldı* „a leșinat”), *külbastı* „friptură (la grătar)” (< *kül* „cenușă” + *bastı* „a călcat, a apăsă”), *dedikodu* „bârfă” (*dedi* „a spus, a zis” + *kodu* „a pus”), *vurdumduymaz* „nesimțit” (< *vurdum* „am lovit” + *duymaz* „nu simte”), *kaptıkaçtı* „mijloc de transport fără autorizație” (< *kaptı* „a înhățat” + *kaçtı* „a fugit”), *girdiçikti* „relație intimă” (< *girdi* „a intrat” + *çikti* „a ieșit”), *gelgit* „forfotă, maree” (< *gel* „vino!” + *git* „du-te!”), *altut* „dezordine” (< *al* „ia!” + *tut* „ține!”), *oldubitti* „fapt împlinit” (< *oldu* „s-a făcut” + *bitti* „s-a terminat”), *uyurgezer* „somniaș” (< *uyur* „doarme” + *gezer* „se plimbă”) etc.

7. Compuse alcătuite din două substantive, dintre care unul este nume, ca *ana* „mamă; de bază”, *baş* „cap, principal”, *ön* „partea din față”, *son* „sfârșit”, *üst* „partea superioară”, *alt* „dedesubt”, *iç* „interior”, iar al doilea este un substantiv oarecare; de exemplu: *başasistan* „asistent șef” (< *baş* „cap” + *asistan* „asistent”), *başbakan* „prim ministru” (< *baş* „cap; principal” + *bakan* „care privește; ministru”), *başçavuş* „sergent major” (< *baş*+*çavuş* „sergent”), *başhakem* „arbitru principal” (< *baş* + *hakem* „arbitru”), *başkent* „capitală” (< *baş* + *kent* „oraș”), *başkonsolos* „consul general” (< *baş*+*konsolos* „consul”), *başmakale* „editorial” (*baş* + *makale* „articol”), *başmühendis* „inginer-șef” (< *baş* + *mühendis* „inginer”), *başrol* „rol principal” (< *baş* + *rol* „rol”), *anacadde* „magistrală” (< *ana* „mamă; principal” + *cadde* „bulevard”), *anadil* „limba maternă”

(< *ana* + *dil* „limbă”), *anakara* „continent” (< *ana* + *kara* „continent”), *anamal* „capital” (< *ana* + *mal* „marfă”), *anapara* „capital financiar” (< *ana* + *para* „bani”), *anayön* „punct cardinal” (< *ana* + *yön* „direcție”), *anayurt* „patrie” (< *ana* + *yurt* „țară”), *anayasa* „constituție” (< *ana* + *yasa* „lege”), *ön belirti* „simptom” (< *ön* „partea din față; prealabil” + *belirti* „indiciu”), *önbilgi* „informații preliminare” (< *ön* + *bilgi* „știință, informație”), *öndeyiş* „prolog” (< *ön* + *deyiş* „spusă”), *ön görüş* „previziune” (< *ön* + *görü* „vedere”), *ön koşul* „precondiție” (< *ön* + *koşul* „condiție”), *ön seçim* „alegeri preliminare” (< *ön* + *seçim* „alegere”), *ön sezi* „presimțire” (< *ön* + *sezi* „simț”), *ön sözleşme* „precontract” (< *ön* + *sözleşme* „înțelegere”), *ön yargı* „prejudecată” (< *ön* + *yargı* „judecată”), *önayak* „inițiator, promotor” (< *ön* + *ayak* „picior”), *ön ek* „prefix” (< *ön* + *ek* „adaos, sufix”), *sonbahar* „toamnă” (*son* + *bahar* „primăvară”), *son söz* „epilog” (< *son* + *söz* „cuvânt”), *son nefes* „ultima răsuflare” (< *son* + *nefes* „respirație”), *üstbaş* „port, îmbrăcăminte” (< *üst* „partea de sus/deasupra” + *baş* „cap”), *üstyapı* „suprastructură” (< *üst* + *yapı* „construcție”), *üstderi* „epidermă” (< *üst* + *deri* „piele”), *üstçene* „maxilarul superior” (< *üst* + *çene* maxilar), *üsteğmen* „locotenent major” (< *üst* + *teğmen* „locotenent”), *üst geçit* „pasarelă” (< *üst* + *geçit* „trecere, pas”), *üst subay* „ofițer superior” (< *üst* + *subay* „ofițer”), *altbilinç* „subconștientă” (< *alt* „partea de jos/dedesubt” + *bilinç* „conștiință”), *altsınıf* „subclasă” (< *alt* + *sınıf* „clasă”), *altyapı* „infrastructură” (< *alt* + *yapı* „construcție”), *altyazı* „subsol, notă de subsol” (< *alt* + *yazı* „scris”), *alttakım* „subgrupă” (< *alt* + *takım* „echipă, grupă”), *astteğmen* < *asteğmen* „sublocotenent” (< *ast* „sub/dedesubt” + *teğmen* „locotenent”, *astsuba* < *assubay* „subofițer” (< *ast* + *subay* „ofițer”), *asşuur* „subconștientă” (< *as(t)* + *şuur* „conștiință”), *iç bölge* „zonă limitrofă” (< *iç* „interior” + *bölge* „zonă, raion”), *iç cümle* „propoziție incidentă” (< *iç* + *cümle* „propoziție”), *iç deri* „endoderm” (< *iç* + *deri* „piele”), *iç evlilik* „endogamie” (< *iç* + *evlilik* „căsătorie”), *iç güdü* „instinct” (< *iç* + *güdü* „impuls”), *iç ek* „infix” (< *iç* + *ek* „adaos, sufix”), *iç güvey* „ginere (în casa fetei)” (< *iç* + *güvey* „ginere”), *iç kulak* „ureche interioară” (< *iç* + *kulak* „ureche”), *iç lastik* „cameră (la anvelopă)” (< *iç* + *lastik* „cauciuc, anvelopă”), *iç mimar* „arhitect de interioare, decorator” (< *iç* + *mimar* „arhitect”), *iç tepki* „impuls” (< *iç* + *tepki* „reacție”), *iç tüzük* „regulament (de ordine interioară)” (< *iç* + *tüzük* „statut”), *iç yüz* „substrat” (< *iç* + *yüz* „față”), *iç kale* „citadelă” (< *iç* + *kale* „cetate”) etc.

8. Compuse, exprimând unele grade de rudenie, alcătuite cu ajutorul cuvintelor *kayın* „cumnat”, *üvery* „vitreg”; de exemplu: *kaynana* (< *kayınana*), *kayınvalide* „soacră” (< *kayın* + *ana/valide* „mamă”), *kaynata* (< *kayınata*)/*kayınpeder* „socru” (< *kayın* + *ata/peder* „tată”), *üveyana/üveyanne* „mamă vitregă” (*üvey* + *ana/anne* „mamă”), *üvey baba* „tată vitreg” (< *üvey* + *baba* „tată”), *üvey kardeş* „frate vitreg” (< *üvey* + *kardeş* „frate; soră”), *üvey oğul* „fiu vitreg” (< *üvey* + *oğul* „fiu”), *üveyevlât* „copil vitreg” (*üvey* + *evlât* „copil”).

9. Compuse ale căror componente suferă anumite schimbări fonetice; de exemplu: *pazartesi* (< *pazar ertesi*) „luni”, *cumartesi* (< *cuma ertesi*) „sâmbătă”, *bıldır* (< *biryıldır*) „anul trecut”, *bilezik* (< *bilek yüzük/bilezik yüzüğü*) „brățară” etc.

10. Compunerea prin abreviere se face din comoditate și economie, în cazul unor titluri sau denumiri, mai ales de instituții: în compunere intră nu cuvinte întregi, ci numai inițialele cuvintelor: *T.C.* – *Türkiye Cumhuriyeti* „Republica Turcia”, *P.T.T.* – *Posta, Telegraf, Telefon* „Poștă, Telegraf, Telefon”, *T.B.M.M.* – *Türkiye Büyük Millet Meclisi*

„Marea Adunare Națională a Turciei”; *T.D.K. – Türk Dil Kurumu* „Societatea Turcă de Lingvistică”, *A.B.D. – Amerika Birleşik Devletleri* „Statele Unite ale Americii”, *A.B. – Avrupa Birliği* „Uniunea Europeană” etc.

Schimbarea valorii gramaticale – substantivizarea (*Başka kelime sınıflarından isimler*)

Schimbarea valorii gramaticale a unui cuvânt, adică trecerea unui cuvânt de la o parte de vorbire la alta, poate, de asemenea, să dea naștere unor cuvinte noi.

În limba turcă, trecerea unor părți de vorbire în categoria substantivelor, adică substantivizarea, se realizează pe două căi: substantivizarea contextuală și substantivizarea morfologică (cu ajutorul sufixului posesiv de persoana a III-a singular).

a. **Substantivizarea contextuală** este de două feluri: permanentă și ocazională:

1. Exemple de substantivizare contextuală permanentă:

- **tema timpului prezent-viitor** (aorsitul) = *substantiv*: *gelir* „venit” (*gelir* „vine”), *gider* „cheltuială” (< *gider* „se duce”), *çikar* „câștig, profit” (*çikar* „iese”), *tutar* „valoare, conținut” (< *tutar* „prinde”), *yarar* „folositor” (< *yarar* „folosește”), *yazar* „scriitor” (*yazar* „scrie”), *döner* „friptură” (*döner* „se învâрте, se întoarce”), *okur* „cititor” (< *okur* „citește”), *düşünür* „gânditor” (< *düşünür* „se gândește”), *utanmaz* „nerușinat” (< *utanmaz* „nu îi este rușine”), *çikmaz* „fundătură” (< *çikmaz* „nu iese”);
- **tema timpului trecut nedeterminat (subiectiv)** = *substantiv*: *yemiş* „fructe” (< *yemiş* „(cică) a mâncat”), *geçmiş* „trecut” (< *geçmiş* „(cică) a trecut”), *dolmuş* „maxi-taxi” (< *dolmuş* „(cică) s-a umplut”), *okumuş* „învățat, om cult” (*okumuş* „(cică) a citit, a studiat”);
- **tema timpului viitor categoric** = *substantiv*: *yiycek* „mâncare, aliment” (< *yiycek* „va mânca”), *giyecek* „îmbrăcăminte” (< *giyecek* „va îmbrăca”), *içecek* „băutură” (< *içecek* „va bea”), *çekecek* „încălțător” (< *çekecek* „va trage”);
- **participiul în -(y)an/-(y)en** = *substantiv*: *çağlayan* „cascadă” (< *çağlayan* „care susură, murmură”), *döven* „treierătoare” (< *döven* „care bate”), *çalışan* „om al muncii” (< *çalışan* „care muncește”), *kapan* „capcană, cursă” (< *kapan* „care apucă”), *kalkan* „scut” (*kalkan* „care se scoală”), *gönderen* „expeditor” (< *gönderen* „care trimite”), *dinleyen* „ascultător” (< *dinleyen* „care ascultă”), *belirten* „determinat” (< *belirten* „care determină”), *bakan* „ministru” (< *bakan* „care se uită, supraveghează, are grijă”), *ölen* „mort, decedat” (< *ölen* „care a murit”), *bölen* „împărțitor” (< *bölen* „care împarte”), *bölünen* „deîmpărțit” (< *bölünen* „care a fost împărțit”);
- **numele verbal sau forma în -dik** = *substantiv*: *tanıdik* „cunoscut, cunoștință” (< *tanı+mak* „a cunoaște”), *bildik* „cunoscut” (< *bil-mek* „a ști”), *dedik* „spusă” (< *de-mek* „a spune, a zice”), *güvendik* „(om) de încredere” (< *güvenmek* „a avea încredere”);

- **adjective substantivizate:** *evli* „căsătorit” (< *ev-li* „cel care are casă”), *atlı* „călăreț” (< *at-lı* „cel care are cal”), *suçlu* „vinovat, delincvent” (< *suçlu* „vinovat”), *canlı* „ființă” (< *can-lı* „care are viață”), *hükümlü* „condamnat” (< *hüküm* + *lü* „supus condamnării, condamnat”), *hevesli* „amator” (< *heves* + *li* „pasionat”), *işsiz* „șomer” (< *iş* + *siz* „care nu are de lucru”), *akılsız* „prost, neghiob” (< *akıl* + *sız* „fără minte”).

2. Substantivizarea contextuală ocazională se referă la situația când alte părți de vorbire sau chiar unele îmbinări de cuvinte, într-un context anume, ocazional, au valoare de substantiv, adică se substantivizează; de exemplu: *Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir* (prov.) „Nu știe cel care trăiește mult, ci cel care călătorește mult”, *Biz de ötekiler gibi ona yardım ettik* „Ca toți ceilalți, l-am ajutat și noi”, *İyiler içinde yaşamak güzel bir şey* „Este plăcut să trăiești între cei buni”, *Aralarında yüksek tahsili olanlar, birkaç yabancı dil bilenler vardı* „Printre ei, erau unii care aveau pregătire superioară și care cunoșteau câteva limbi străine”, *İyiye seçmesini bilirdi* „Se pricepea să aleagă binele”, *Bu gibi şeyleri iyi bilenlerden öğrenmeye çalışırdı* „Se străduia să învețe de la cei care știau bine ce înseamnă asemenea lucruri”, *Annem komşumuza hoş geldine gitti* „Mama s-a dus la vecini pentru (a le ura) bun venit”.

b. **Substantivizarea morfologică.** Cu ajutorul sufixului posesiv de persoana a III-a, singular, se realizează nu numai pronominalizarea și adverbializarea unor părți de vorbire, ci și substantivizarea lor; de exemplu: *En kuçüğü iki en büyüğü de on yaşında dört çucuğu var* „Are patru copii, cel mai mic de doi ani, iar cel mai mare de zece ani”, *yenisi* „cel nou”, *eskisi* „cel vechi”, *tekerlekli* „cel care are roți”, *acemlisi* „cel novice”, *bunun gibisi* „ceva asemănător” etc.

Adjectivul (Sıfat)

Adjectivul este partea de vorbire care arată calitatea, însușirea sau proprietățile obiectelor și ale fenomenelor. Altfel spus, este partea de vorbire care exprimă o calitate a unui obiect, în sensul larg al cuvântului (ființă, lucru, stare, acțiune etc.) și care este capabil să determine substantivul căruia i se alătură. De aceea, în limba turcă, ca de altfel în toate limbile turcice, adjectivul, dacă nu este substantivizat, nu se schimbă nici după număr, nici după caz, nu primește nici sufixe posesive, ceea ce înseamnă că nu are legătură cu nici una din categoriile gramaticale specifice substantivului (genul, numărul, apartenența, cazul sau determinarea-nedeterminarea). În propoziție, adjectivul poate să aibă rol de atribut (**yüksek ev** „casă înaltă”) sau de predicat nominal (**ev yüksektir** „casa este înaltă”).

Indicând o calitate a obiectului (care este desemnat de un substantiv), adjectivul este strâns legat de substantiv, iar aceste două părți de vorbire se află în interacțiune permanentă; datorită acestui fapt, pe de o parte, adjectivul se transformă în anumite condiții în substantiv, adică se substantivizează, iar pe de altă parte substantivul poate fi întrebuit în anumite condiții, cu valoare de adjectiv, adică se adjectivizează. De aceea,

în limba turcă, nu se poate face o delimitare tranșantă între adjectiv și substantiv. Același lucru se poate spune și în ceea ce privește raportul dintre adjectiv și adverb: în foarte multe cazuri, adjectivul, ca și adverbul, nu are indici formali speciali și, foarte adesea, adjectivul poate fi întrebuințat cu valoare de adverb. Așa se explică marele număr de omonime existente în limba turcă – omonime dintre care unul este adjectiv, iar celălalt substantiv sau adverb. Este vorba nu de omonime întâmplătoare (de tipul **al** „roșu deschis” – **al** „ia!”), ci de omonime legate genetic între ele, ale căror sensuri derivă unul din celălalt (de exemplu: **yaş** „umed” – **yaş** „lacrimă”; **acı** „amar” – **acı** „necaz, supărare”; **gök** „azuriu” – **gök** „cer”; **güzel kız** „fată frumoasă” – **güzel konuşuyor** „vorbește frumos” etc.).

Când se întrebuințează fără substantiv, adjectivul din limba turcă (ca de altfel, și din celelalte limbi turcice ori din numeroase alte limbi) poate să se substantivizeze și să îndeplinească în propoziție rolul pe care îl are substantivul, nemaiindicând calitatea obiectului, ci însuși obiectul care are calitatea respectivă (de exemplu: **akıllı adam** „om inteligent, deștept”, **akılsız adam** „om prost, neinteligent” – substantivizat: **Akıllı düşününceye kadar, akılsız (deli) oğlunu evlendirir** (prov.) „Până când se gândește deșteptul, prostul își însoară băiatul”. În cazul unui grad mai mare de substantivizare, adjectivul devine substantiv propriu-zis, acesta păstrând legături semantice mai estompate cu adjectivul original (de exemplu: **yaş** „lacrimă” < **yaş** „umed” și celelalte exemple citate mai înainte). Substantivizându-se, adjectivul primește toți indicii gramaticali ai substantivului, se schimbă cu ajutorul aceluiași sufixe ca și substantivul: după număr (**akıllı**, la *pl.* **akıllı-lar** „deștepți”), după caz (*gen.* **akıllı-nın** „al deșteptului”, *dat.* **akıllıya** „deșteptului” etc.), după formele categoriei apartenenței (**akıllı-mız** „deșteptul nostru”) și ale categoriei predicativității (**akıllı-yım** „sunt deștept, inteligent”, **akıllı-dır** „este deștept, inteligent” etc.).

Adjectivele din limba turcă se împart în două categorii: adjective calificative și adjective determinative (adjectivele de origine pronominală). Dacă adjectivele determinative sunt invariabile, cele calificative au grade de comparație și pot sta la baza unor forme intensive și a unor forme diminutive care exprimă gradul insuficient al unor calități.

I. Adjectivele calificative (*Niteleme sıfatları*) exprimă calitatea, însușirea și proprietățile obiectelor și ale fenomenelor în mod nemijlocit, fără raportarea lor la alte obiecte și fenomene. Adjectivele calificative se împart în următoarele grupuri semantice, exprimând:

1) **culorile**: **ak**, **beyaz** „alb”, **kara**, **siyah** „negru”, **kızıl (kırmızı)** „roșu”, **yeşil** „verde”, **sarı** „galben”, **boz** „gri”, **mavi** „albastru”, **pembe** „roz”, **kahverengi** „cafeniu”, **al** „roșu deschis” etc.

2) **caracteristica calitativă-calitatea**: **fena** „rău”, **güzel** „frumos”, **çirkin** „urât”, **yaman** (despre oameni) „rău”, **kötü** „rău”, **diri** „vîu” etc.

3) **forma sau aspectul exterior**: **düz** „drept, neted”, **eğri** „strâmb”, **yuvarlak** „rotund”, **yassı** „plat”, **kah** „gros”, **ince** „subțire” etc.

4) **volumul și măsura**: **uzun** „lung”, **kısa** „scurt”, **büyük** „mare”, **küçük** „mic”, **derin** „adânc”, **sığ** (despre ape) „mic”, **dolu** „plin”, **boş** „gol” etc.

5) **gustul și mirosul:** **acı** „iute, amar”, **tatlı** „dulce, gustos”, **ekşi** „acru”, **sert** „aspru” (despre băuturi) „tare” etc.

6) **trăsătură de caracter:** **doğru** „drept”, **adaletli** „integru, drept”, **yalancı** „mincinos”, **çalışkan** „harnic”, **korkak** „fricos”, **cesur** „curajos”, **multu** „fericit”, **şen** „vesel” etc.

7) **însușiri fizice ale ființelor:** **sağır** „surd”, **topal** „șchiop”, **dilsiz** „mut”, **zayıf** „slab”, **şişman** „gras” etc.

8) **însușiri abstracte:** **zor** „greu, dificil”, **kolay** „ușor” etc.

II. **Adjectivele determinative** sunt adjectivele de origine pronominală (*Belirtili sıfat*). Dacă adjectivele determinative sunt invariabile, cele calificative au grade de comparație și pot sta la baza unor forme intensive și a unor forme diminutive, care exprimă gradul insuficient al unei calități. Adjectivele determinative pot fi clasificate astfel:

1. Adjective demonstrative (*İşaret sıfatları*): **bu** „acest, această, acești, aceste”, **şu, o** „acel, acea, acei, acele”, **öteki** „celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte”, **aynı** „aceiași, aceeași, aceiași aceleași”; **beriki** „cestălalt”, de exemplu: **bu ülke çok güzeldir** „această țară este foarte frumoasă”, **o günü unutamıyorum** „nu pot să uit acea zi”, **öteki çocuk daha zeki** „celălalt copil este mai inteligent”, **aynı günde geldik** „am venit în aceeași zi”.

2. Adjective interrogative (*Soru sıfatları*): **hangi** „care?”, „ce?”: **hangi çocuk** „care copil?”, **hangi yıl** „care an?”, **hangi roman** „care roman?”, **hangi yerde doğdunuz?** „în ce loc v-ați născut?”, **kaç, ne kadar** „cât, câtă, câți, câte”: **burada kaç çocuk var?** „câți copii sunt aici?”, **ne kadar gün geçti?** „câte zile au trecut?”.

3. Adjective nehotărâte (*Belirsizlik sıfatları*): **her** „fiecare”, **bütün** „tot, toată, toți, toate”, **birkaç** „câțiva, câteva”, **kimi** „unii, unele”; **her türlü** „felurit”, **çok** „mult, mulți; multă, multe”, **az** „puțin, puțină, puțini, puțină”; **başka** „alt, altă, alți, alte”, **diğer** „alt, altă; alți, alte”; **bazı** „unele, unii”, **bu/o kadar** „atâta”, **her nekadâr** „oricât”, **her hangi** „oricare”; de exemplu: **bütün gün** „toată ziua”, **bütün dünya** „toată lumea”, **başka bir gün** „într-o altă zi”, **diğer adam** „celălalt om”, **bazı insanlar** „unii oameni”, **bu kadar iyilik** „atâta bine”, **her nekadâr arkadaş gelirse gelsin** „oricâți prieteni ar veni”, **her hangi bir günde** „indiferent în ce zi”, **bir kaç arkadaş** „câțiva prieteni”, **kimi insanlar** „unii oameni”, **her türlü yardım** „orice ajutor”, **çok para** „mulți bani”, **az para** „puțini bani”.

Formarea adjectivelor (*Sıfat yapımı*)

După alcătuirea lor morfologică, adjectivele se împart în patru grupe distincte: **simple** (radicale), **derivate** (adică formate de la alte părți de vorbire), **compuse** (prin compunerea a două cuvinte) și cele formate prin **adjectivizarea** altor părți de vorbire. Există două categorii de adjective derivate de la nume și adjective derivate de la verb.

1. Adjective derivate de la rădăcini nominale (*İsimden sıfat yapımı*). Aceste adjective se formează cu ajutorul următoarelor sufixe denominale:

1. **-lı (-li, -lu, -lü)** care formează adjective exprimând o calitate, o însușire; de exemplu: **tat-lı** „dulce” și „gustos” (<**tat** „gust”), **akıl-lı** „inteligent, înțelept” (<**akıl** „minte”), **kuvvet-li** „puternic” (<**kuvvet** „putere”), **tuz-lu** „sărat” (<**tuz** „sare”), **süt-lü** „lăptos” (<**süt** „lapte”), **yaş-lı** „în vârstă” (<**yaş** „vârstă”), **değer-li** „prețuit, valoros” (<**değer** „preț”) etc.

2. **-sız (-siz, -suz, -süz)** care formează adjective cu sens privativ exprimând lipsa unei calități, fiind antonimele adjectivale formate cu ajutorul sufixului **-li**. De exemplu: **tat-sız** „fără gust” (<**tat** „gust”), **akıl-sız** „prost” (<**akıl** „minte”), **dil-siz** „mut” (<**dil** „limbă”), **tuz-suz** „nesărat” (<**tuz** „sare”), **şeker-siz** „fără zahăr” „neîndulcit” (<**şeker** „zahăr”).

3. **-ki (kü)**. Cu ajutorul acestui sufix neaccentuat, care nu se supune legii armoniei vocalice, se formează o serie de adjective, cu sens temporal sau spațial; de exemplu: **sabahki** „de dimineață” (<**sabah** „dimineață”), **öğleki** „de prânz” (**öğle** „prânz, amiază”), **akşamki** „de seară” (<**akşam** „seară”), **geceki** „de noapte” (<**gece** „noapte”); **yarıncı** „de mâine” (<**yarın** „mâine”) **şimdiki** „de acum, actual” (<**şimdi** „acum(a)”); **dünkü** „de ieri” (<**dün** „ieri”), **bugünkü** „de astăzi” (<**bugün** „astăzi”).

În limba turcă, noțiuni ca „de dimineață”, „de seară” etc. sunt exprimate, în funcție de înțelesul general al îmbinării respective, fie prin intermediul îmbinării atributive dintre două substantive: **sabah gazetesi** „ziar de dimineață”, **akşam treni** „tren de seară”, fie cu ajutorul substantivului însoțit de **-ki**: **sabahki çay** „ceaiul de dimineață”, **akşamki oturum** „sesiunea de seară”.

De multe ori, **-ki** formează adjective de la unele cuvinte, atunci când acestea sunt însoțite de determinante. Așa, de exemplu, substantivele **yıl**, **sene** „an”, **hafta** „săptămână”, **ay** „lună”, **zaman** „timp” etc. formează adjective cu **-ki** numai atunci când au determinante (**bu** „acest”, **şu** „acel”, **geçen** „trecut”, **gelecek** „viitor” etc.); de exemplu: **geçen seneki mahsül** „recolta de anul trecut”, **gelecek haftaki toplantı** „adunarea/ședința de săptămâna viitoare”, **ihtilâlden evvelki/önceki durum** „situația dinainte de revoluție” etc.

4. **-daki (-deki/-taki (-teki))**; cu ajutorul acestui sufix compus din sufixele cazului locativ și sufixul **-ki**, se formează adjectivele relative, indicând localizarea precisă a obiectului; de exemplu: **dolaptaki çamaşırlar** „rufe din dulap”, **sokaktaki gürültü** „zgomotul de pe stradă”, **gökteki bulutlar** „norii de pe cer”.

Acest sufix poate fi atașat și la substantive prevăzute cu sufixul posesiv la singular sau la plural; de exemplu: **ceb-im-deki paralar** „banii din buzunarul meu”, **şehirler-imiz-deki temizlik** „curățenia din orașele noastre”.

5. **-al(el)**. Acest sufix a devenit din nou productiv în limba turcă contemporană, pentru a înlocui sufixul adjectival arab **-î**; de exemplu: **özel** „personal, particular, privat”, **genel** „general”, **ilkel** „primitiv”, **doğal** „natural, firesc”, **dural** „static”, **istenel** „dorit, nutrit” etc.

6. **-sal (sel)**; în limba turcă contemporană acest sufix a fost revitalizat, formând neologisme în locul adjectivelor în **-î**, din limba arabă; de exemplu: **uysal** „docil”, **göksel**

„ceresc”, **baysal** „de bun augur, înfloritor”, **bilgisel** „științific”, **siyasal** „politic”, **tarihsel** „istoric” etc.

7. **-cıl (-cil, -cul, -cül)/çıl (-çil, -çul, -çül)**; acest sufix formează un număr redus de adjective calificative; de exemplu: **adamcıl** „uman, apropiat de om”, **ölümcül** „ucigător”, **evcil** „domestic”, **bencil** „egoist”.

8. **-î, -vî**: în limba turcă contemporană există un număr însemnat de adjective formate după regulile gramaticii arabe, adică cu ajutorul acestui sufix; de exemplu: **tarihî** „istoric”. **ilmî** „științific”. **siyasî** „politic”, **maddî** „material”, **içtimai** „social”, **hakikî** „real”, **dairevî** „circular” etc.

9. **-ıl (-il, -ul, -ül)**, acest sufix formează un număr redus de adjective (neologisme); de exemplu: **tekil** „singur”, **çoğul** „plural”, **eril** „masculin”, **dişil** „feminin”, **dördül** „pătrat”.

10. **-man (-men)**; este un sufix vechi, comun tuturor limbilor turcece și derivă formele augmentative ale unor adjective, de exemplu: **kocaman** „ditamai”, **şişman** „umflat, gras”, **kodaman** „ştab”, **karaman** „negru intens”, **toraman** „dolofan” etc.

11. **-(im)sı, (-im)si, -(um)su, -(üm)sü**; formează adjective exprimând asemănarea; de exemplu: **yumurtamsı** „oval”, **madensi** „metaloid”, **billursu** „cristaloid”, **süngersi** „spongios” etc.

Adjective derivate de la rădăcini verbale (*Fiilden sıfat yapımı*)

1. **-ma (-me)**; acest sufix formează adjective cu sens pasiv, de regulă, de la verbe tranzitive, și adjective cu sens activ, de la verbe intransitive; de exemplu: **yarma odun** „lemn sparte”, **yapma çiçek** „floare artificială”, **asma köprü** „pod suspendat”, **türeme isimler** „substantive derivate” etc.

2. **-(y)ıcı, (-y)ici, -(y)ucu, -(y)ücü**; acest sufix exprimă o însușire, o calitate permanentă, de exemplu: **kesici** „tăios”, **patlayıcı** „exploziv”, **arayıcı** „căutător”, **yirtıcı** „răpitor” etc.

3. **-ılı (-ili, -ulu, -ülü)**; acest sufix formează adjective cu sens pasiv, de la verbe tranzitive, și adjective cu sens activ, de la verbe intransitive; de exemplu: **ekili** „semănat”, **yazılı** „scris”, **örtülü** „acoperit”, **korkulu** „periculos”, **kokulu** „mirositor” etc.

4. **-(ı)k (-(i)k, -(u)k, -(ü)k/-(a)k, -(e)k)** cu ajutorul acestui sufix, puțin productiv, se formează adjective cu sens pasiv, de la verbe tranzitive, și adjective cu sens activ, de la verbe intransitive; de exemplu **silik** „șters” (<**sil-** „a șterge”), **bozuk** „stricat” (<**boz-** „a strica”), **kıvrak** „răsucit, săltăreț” (<**kıvr-** „a răsuci”); **bulanık** „tulbure” (<**bulan-** „a se tulbura”), **sönük** „stins” (<**sön-** „a se stinge”), **parlak** „strălucitor” (<**parla-** „a străluci”), **bunak** „ramolit” (<**buna-** „a se ramoli”), **ürkek** „speriat” (<**ürk-** „a se speria”), **korkak** „fricos” (<**kork-** „a-i fi frică”) etc.

5. **-gan (-gen)/ -kan (-ken)**; acest sufix formează adjective care exprimă o calitate, o însușire într-un grad superior; de exemplu; **dövüşken** „bătăios”, **çalışkan** „muncitor, silitor, harnic”, **sıkılğan** „timid”, **unutkan** „uituc”, **girişken** „întreprinzător”, **edilgen** „pasiv”, **sokulğan** „băgăreț” etc.

6. **-gın (-gin, -gun, -gü)/ -kın (-kin, -kun, kün)**; acest sufix formează adjective cu sens pasiv, de la verbe tranzitive, și adjective cu sens activ, de la verbe intransitive; de

exemplu: **gergin** „încordat” (<**ger-** „a încorda”), **kırgın** „spart, supărat” (<**kır-** „a sparge”), **seçkin** „ales” (<**seç-** „a alege”), **keskin** „ascuțit” (<**kes-** „a tăia”), **dalgin** „distrat” (<**dal-** „a se cufunda”) **durgun** „stătut” (<**dur-** „a sta”), **olgun** „copt, matur” (<**ol-** „a se coace; a fi”), **şaşkın** „mirat” (<**şaş-** „a se mira”).

7. **-(i)n(-(i)n, -(u)n, -(ü)n)**; acest sufix formează un număr redus de adjective; de exemplu: **sayın** „stimat” (<**say-** „a număra, a considera”), **yoğun** „dens, intens” (<**yoğ-** „a face dens”).

8. **-(i)nç (-i)nç, -(ü)nç)**; **korkunç** „înfricoșător” (<**kork-** „a-i fi frică”), **gülünç** „ilar” (<**gül-** „a râde”), **kıskanç** „gelos; invidios” (<**kıskan-** „a invidia, a gelozi”).

9. **-ı(-i, -u, -ü)**: **sıkı** „strâns” (<**sık-** „a strânge”), **ayrı** „separat” (<**ayır-** „a separa”), **dolu** „plin” (<**dol-** „a se umple” etc.

Adjective diminutive (Küçültme sıfatları)

Un sens diminutival sau alintător îl au următoarele sufixe, atașate la adjective calificative:

1. **-cık (-cık, -cuk, -cük)/ (-çık, -çık, -çuk, -çük)** de exemplu: **kısacık** „scurticel, scurtuț” (<**kısa** „scurt”), **incecik** „subțirel” (<**ince** „subțire”), **kolaycık** „ușurel” (**kolay** „ușor”), **güzelecik** „frumușel” (<**güzel** „frumos”).

Adjectivele terminate în **-k**, primind sufixul amintit, pierd această consoană; de exemplu: **ufacık** „mărunțel” (<**ufak** „mărunț”), **küçücük** „mititel” (<**küçük** „mic”), **yüksecik** „înălțuț” (<**yüksek** „înalt”) etc.

La formarea diminutivului unor adjective, între acestea și sufixul diminutival se intercalează vocalele **a** sau **ı**; de exemplu: **daracık** „îngustuț” (**dar** „îngust”), **azıcık** „puțintel” (**az** „puțin”),

2) **-cak (-cek)/ -çak (-çek)**; acest sufix neproductiv se mai păstrează la un număr limitat de adjective; de exemplu: **çabucak** „repejor” (<**çabuk** „repede”), **büyücek** „mărișor” (<**büyük** „mare”), **yalıncak** „goluț” (<**yalın** „gol”, dezvelit”), **ısıcak** „călduț” (<„cald”).

3) **-cacık (-cecik)/ -çacık/-çecik -cicik/ -çiçik**; acest sufix compus (**-ca + -cık**) dă adjectivului un înțeles diminutival accentuat; de exemplu: **yakıncacık** „foarte apropiat, la doi pași” (**yakın** „aproape”), **daracık** „foarte îngust” (<**dar** „îngust”), **kolaycacık** „ușurel, ușor de tot” (<**kolay** „ușor”), **güzelecik** „tare frumos” (<**güzel** „frumos”).

4) **-ca (-ce)/-ça(-çe)**; acest sufix exprimă atenuarea, diminuarea calității, însușirii și, spre deosebire de omonimul său adverbial, este accentuat, astfel **güzélce** (adv.) „bine de tot, zdravăn” și **güzelecé** „binișor”. Alte exemple: **uzunca** „lunguț” (<**uzun** „lung”), **iyicé** „destul de bun” (<**iyi** „bun”), **tatlıca** „dulceag” (<**tatlı** „dulce”), **uzakça** „destul de departe” (<**uzak** „departe”), **şişmancá** „grăsuț” (<**şişman** „gras”).

5) **-(ı)msı(-i)msi, -(u)msu, -(ü)msü** exprimă diminuarea, atenuarea însușirii, alipindu-se la unele adjective care exprimă culoarea sau gustul; de exemplu: **yeşilimsi** „verzui” (<**yeşil** „verde”), **kızılımsı** „roșiatic” (<**kızıl** „roșu”), **sarımsı** „gălbui” (<**sarı** „galben”), **mavimsi** „albăstrui” (<**mavi** „albastru”), **tatlımsı** „dulceag” (<**tatlı** „dulce”), **ekşimsi** „acrișor” (<**ekşi** „acru”) etc.

6) **-(i)mtırak**; acest sufix, care nu se supune legii armoniei vocalice, având o singură variantă fonetică, este sinonimul sufixului analizat mai sus, **-(i)msi...**, care exprimă atenuarea, diminuarea unor însușiri privind culoarea sau gustul; de exemplu: **yeşilmtırak** „verzui”, **kızılmtırak** „roșiatic”, **sarımtırak** „gălbui”, **mavımtırak** „albăstrui”, **tatlımtırak** „dulceag”, **ekşimtırak** „acrișor” etc.

Adjectivele cu forme intensive (*Berkitme sıfatları*)

În limba turcă formele intensive se redau pe calea repetiției. Se disting două tipuri de reduplicare: a) reduplicarea totală și b) reduplicarea parțială.

a) Reduplicarea, simpla repetare a aceluiași adjectiv, exprimă gradul foarte înalt al calității unui obiect. În această situație, substantivul determinat poate să aibă formă de singular sau, de cele mai multe ori, formă de plural; de exemplu: **mavi mavi gözler** „ochi albaștri-albaștri; foarte albaștri”; **büyük büyük binalar** „clădiri foarte înalte”, **büçük küçük benekler** „pete foarte mici”, **tuhaf tuhaf sözler** „cuvinte foarte stranie”, **yeni yeni görüntüler** „imagini foarte noi”, **uzun uzun yollar** „drumuri interminabile” etc.

Același sens intensiv poate fi exprimat de două adjective sinonime sau cu sensuri apropiate; de exemplu: **delik deşik** „plin de găuri, perforat” (**delik** „găurit”, **deşik** „perforat”), **güçlü kuvvetli** „plin de putere” (**güçlü** „puternic”, **kuvvetli** „cu forță”) etc.

O formă de reduplicare completă este și aceea când unele adjective calificative se folosesc însoțite de cuvinte ce constituie ecoul fonetic ale acestora și care, folosite independent, nu semnifică nimic; de exemplu: **ufak tefek** „mărunt” (**ufak** „mic”, **tefek** ecoul lui **ufak**), **yorgun argın** „obosit foarte tare, epuizat”, **eski püskü** „foarte vechi, ponosit”, **eğri büğrü** „întortocheat, plin de cotituri”, **tek tük** „rar, uneori”, **ters türs** „întors, dat peste cap”, **çarpık çurpuk** „strâmb” etc.

În momentul unei asemenea reduplicări, au loc două fenomene fonetice semnificative: în primul rând, cuvântul – ecou este compus din tot atâtea silabe câte are și adjectivul, realizându-se o alternanță vocalică, după criteriul **palatal-labial** și **postpalatal-prepalatal**, în sensul că, dacă în adjectiv există, spre exemplu, vocale palatale posterioare, atunci cuvântul ecou se alcătuiește pe baza vocalelor labiale, tot posterioare, și invers; în al doilea rând, în cazul adjectivelor care au la inițială o vocală, acestea formează cuvântul-ecou prin alipirea uneia din consoanele **b, d, p, t, y**, la cuvântul-ecou nou creat (**ufak** „mărunt”, a creat prin acest procedeu, ecoul **tefek**).

Un tip special de reduplicare totală se realizează cu ajutorul particulei **mı (mi, mu, mü)**; care se plasează între adjectivele reduplicate; de exemplu: **kara mı kara** „negru de-a binelea, negru intens”, **güzel mi güzel** „deosebit de frumos”, **genç mi genç** „deosebit de tânăr”, **korkak mı korkak** „deosebit de fricos” etc.

b) Reduplicarea parțială a adjectivelor se realizează în felul următor: la adjectivele care încep cu o vocală are loc dublarea acelei vocale și intercalarea uneia dintre consoanele **m, p, r, s**, iar la adjectivele care încep cu o consoană are loc reduplicarea acelei consoane cu vocala învecinată, după care se intercalează una dintre consoanele amintite mai înainte. Această reduplicare parțială, ca și cea totală, exprimă gradul foarte înalt al calității unui

obiect sau al unei ființe; de exemplu: **upuzun** „lung de tot” (<**u-p** + **uzun**), **apaçık** (**a-p** + **açık**) „deschis complet”, **apaz** (**a-p** + **az**) „foarte puțin”, **apak** (**a-p** + **ak**) „alb de tot”, **bomboş** (**bo-m** + **boş**) „în întregime gol”, **kapkara** (**ka-p** + **kara**) „negru intens”, **besbelli** (**be-s** + **belli**) „clar de tot, evident”, **yemyeşil** (**ye-m** + **yeşil**) „verde intens”, **dümdüz** (**dü-m** + **düz**) „foarte drept”, **kaskatı** (**ka-s** + **katı**) „strâns tare” etc.

Existe și forme paralele, la care după consoana intercalată apare vocala **a** ori **e** sau, mai rar, grupul **-ıl**; de exemplu **sa-p** + **sağlam**/**sa-p-a** + **sağlam** „foarte sănătos, sănătos tun”) (<**sağlam** „sănătos”); **ya-p** + **yalnız**/**ya-p-a** + **yalnız** „singur, singurel” (**yalnız** „izolat”); **be-s** + **belli**/**be-s-e** + **belli** „evident” (**belli** „clar”), **çı-r** + **çıplak**/**çı-r-ıl** + **çıplak** „gol, golu” (**çıplak** „gol”), **sı-r** + **sıklam**/**sı-r-ıl** + **sıklam** „ud learcă” (**sıklam** „ud”) etc.

O altă cale de exprimare a sensului intensiv la adjective este și cea care se redă prin mijloace sintactice, – mai precis, cea care se realizează printr-o îmbinare atributivă (**izafet**) de gradul trei sau doi; de exemplu: **güzellerin güzeli/güzeller güzeli** „frumos între cei frumoși”, **kötülerin kötüsü/kötüler kötüsü** „rău între cei răi”, **iyilerin iyisi/iyiler iyisi** „buni între cei buni” etc.

Adjectivele formate prin compunere – adjective compuse (*Birleşim yoluyla yapılmış sıfatlar – birleşik sıfatlar*)

Compunerea este procedeul de formare a unor cuvinte – în cazul acesta, de adjective noi – prin contopirea a două sau mai multe cuvinte, proces în urma căruia elementele componente ale adjectivului compus își pierd individualitatea morfologică și semantică. Trebuie să reținem faptul că elementele componente ale adjectivului compus pot să fie un adjectiv și părți de vorbire diferite, care se îmbină, în cele mai multe cazuri, prin juxtapunere; de exemplu: a) Compuse dintr-un adjectiv și un substantiv, de exemplu: **açıkgöz** „ager (la minte), isteț” (<**açık** „deschis + **göz** „ochi”), **boşboğaz** „guraliv, limbut” (<**boş** „gol” + **boğaz** „gât”) etc.; b) Compuse dintr-un adjectiv, un substantiv, un participiu sau un numeral și dintr-un substantiv derivat cu sufixul **-lı** (**-li**, **-lu**, **lü**) sau cu sufixul **-sız** (**-siz**, **-suz**, **süz**); de exemplu: **uzun boylu** „de statură înaltă, înalt”, **dört ayaklı** „patruped”, **güler yüzlü** „vesel, simpatice”, **sağ kolsuz** „ciung de mâna dreaptă” etc; c) Compuse formate dintr-un substantiv la forma posesivă pers. a III-a singular, urmat de un adjectiv; de exemplu: **alnı açık** „cinstit” (<fruntea lui deschisă) **eli açık** „darnic, generos” (<mâna-lui + deschisă), **arkası pek** „puternic” (<spatele-lui + puternic), **gözü pek** „neînfricat, curajos” (<ochiul-lui + pătrunzător), **çenesi düşük** „flecă” (<maxilarul-lui + căzut), **alnı ak** „nevinovat” (<fruntea-lui + albă), **kolu uzun** „influent” (<mâna-lui + lungă), **eli sıkı** „zgârcit” (<mâna-lui + strânsă) etc.; d) Compuse dintr-un substantiv, de cele mai multe ori la plural, și unul din substantivele **ara** „interval, mijloc”, **arka** „spate, dos”), **üst** „parte de sus”, **dış** „afară, exterior”; de exemplu: **uluslararası/milletlerarası** „internațional”, **partilerarası** „interpartide”, **ordulararası** „interarmate”, **kulisarkası/perdearkası** „în culise”, **kalburüstü** „proeminent”, **olağanüstü** „extraordinar”, **doğaüstü** „supranatural”, **töredışı** „imoral” etc.

Trecerea altor părți de vorbire în categoria adjectivelor – ajectivizarea (*Sıfat olarak kullanılan kelimeler – sıfatlaşma*)

Schimbarea valorii gramaticale a unui cuvânt, adică trecerea unor cuvinte aparținând altor părți de vorbire în categoria adjectivului, constituie un alt mijloc de formare de noi adjective în limba turcă. Aici trebuie menționat faptul că, în majoritatea cazurilor, avem de-a face, de fapt, nu cu cuvinte noi, ci cu cazuri de polisemantism și de multiplicare a valorilor morfologice și a funcțiilor sintactice ale cuvintelor despre care s-a vorbit mai înainte.

Gradele de comparație ale adjectivelor (*Sıfatlarda karşılaştırma dereceleri*)

Gradele de comparație sunt formele pe care le ia adjectivul pentru a arăta că o însușire poate exista în grade diferite la două sau mai multe obiecte, sau la același obiect în împrejurări diferite.

În limba turcă, la fel ca în mai multe limbi, există trei grade de comparație: *pozitiv*, *comparativ* și *superlativ*.

1) **Gradul pozitiv** arată o însușire a unui obiect oarecare, fără să intervină vreun raport de comparație, de exemplu: **büyük köy** „sat mare”, **güzel hava** „vreme frumoasă”, **yeşil orman** „pădure verde” etc.

2) **Gradul comparativ** poate să aibă trei forme distincte: de superioritate, de inferioritate, de egalitate.

Gradul comparativ de superioritate se formează prin mijloace sintactice, și anume: numele obiectului cu care se face comparația se folosește la cazul ablativ, iar adjectivul urmează după el și păstrează forma gradului pozitiv, fiind însoțit de adverbul **daha** „mai”, **daha fazla/ziyade** „mai mult”, **daha çok** „mai mult”; **gradul comparativ de inferioritate** se formează în aceleași condiții ca și comparativul de superioritate, cu deosebirea că în cazul comparativului de inferioritate, adverbul **daha** poate fi însoțit de cuvântul **az** „puțin”: **daha az** „mai puțin”; de exemplu: **İstanbul İzmir'den daha büyüktür** „Istanbulul este mai mare decât Izmirul”; **Volga Tuna'dan daha büyüktür** „Volga este mai mare decât Dunărea”; **Onlar sizden daha çalışkandır** „Ei sunt mai harnici decât voi”; **Romanya Türkiye'den daha küçüktür** „România este mai mică decât Turcia”; **Ali Ayşe'den daha az çalışkandır** „Ali este mai puțin harnic decât Ayşe”.

Când sunt exprimați ambii termeni ai comparației, folosirea adverbului **daha** este facultativă; de exemplu: **çocuk kardeşinden (daha) güzeldir** „copilul este mai frumos decât fratele său”; **Köstence Bükreş'ten (daha) küçüktür** „Constanța este mai mică decât Bucureștiul”.

Când însă cel de-al doilea termen al comparației lipsește, folosirea lui **daha** înaintea adjectivului este obligatorie; de exemplu: **bu çocuk daha güzeldir** „acest copil este mai

frumos”; **bu işçi daha çalışkandır** „acest muncitor este mai silitor”, **bu kız daha az güzeldir** „această față este mai puțin frumoasă”.

Comparativul de egalitate se formează punând după termenul cu care se face comparația cuvintele **kadar** și **gibi** – primul, atunci când se sugerează cantitatea, iar cel de-al doilea, atunci când se sugerează calitatea; de exemplu: **bu köy şehir kadar büyüktür** „acest sat este mare cât un oraș”; **bu göl deniz kadar derindir** „acest lac este adânc cât o mare”; **çocuğun elleri buz gibi soğuk** „mâinile copilului sunt reci ca gheața”; **ekmek taş gibi sert** „pâinea este tare ca piatra”.

Dacă al doilea termen este un pronume, acesta are forma cazului genitiv; de exemplu: **Ali onun gibi yaramaz değil** „Ali nu este rău ca el”; **Oğlun senin kadar uzun boyludur** „Fiul tău este înalt ca tine”.

3) **Gradul superlativ** arată că însușirea unui obiect este la gradul cel mai înalt sau cel mai scăzut. Superlativul este de două feluri: a) **superlativul relativ** și b) **superlativul absolut**.

a) **Superlativul relativ**. Când acest grad al însușirii se raportează la alte obiecte sau la același obiect, în împrejurări diferite, superlativul se exprimă cu ajutorul cuvântului **en** „cel mai” („cea mai”, „cei mai”, „cele mai”); de exemplu: **İstanbul Türkiye’nin en büyük şehridir** „Istanbulul este cel mai mare oraș al Turciei”; **21 Aralık günü yılın en kısa günüdür** „Ziua de 21 decembrie este cea mai scurtă zi a anului”; **Ayşe sınıfımızın en iyi öğrencisidir** „Ayşe este cea mai bună elevă din clasa noastră”.

b) **Superlativul absolut**. Când se exprimă un nivel superior al însușirii unui obiect, fără ca acesta să fie comparat cu alte obiecte ori cu el însuși în împrejurări deosebite, atunci superlativul se construiește în mod obișnuit cu adverbele **çok** „foarte”, **pek** „foarte”, **olağanüstü** „extraordinar de”, **fevkalâde** „foarte, extraordinar de, extrem de”, **harikûlâde** „extraordinar de, extrem de”; de exemplu: **Bu yaz çok sıcak geçti** „Această vară a fost foarte caldă”, **Olağanüstü iyi bir adamla tanıştım** „Am făcut cunoștință cu un om extraordinar de bun”.

Pronumele (*Zamir*)

Pronumele este partea de vorbire care ține locul unui substantiv, conținând și unele indicații referitoare la obiectul al cărui nume îl înlocuiește. Astfel, de exemplu, pronumele **ben** desemnează persoana întâi singular în cazul absolut, pronumele **bu** indică apropierea obiectului al cărui nume îi ține locul ș.a.m.d. Din punctul de vedere al structurii morfologice, pronumele din limba turcă, la fel, de altfel, ca pronumele din toate limbile turcice, se deosebește de substantiv prin aceea că, pe când baza substantivului rămâne neschimbată în cursul declinării (de exemplu: **at** „cal”, gen. **at-ın**, dat. **at-a**, pl. **at-lar**), baza pronumelui se schimbă adesea după caz și aproape totdeauna după număr (de exemplu: **ben** „eu”, dat. **ban-a** „mie”, pl. **biz**).

Limba turcă cunoaște următoarele categorii de pronume: personale, posesive – predicative, demonstrative, reflexive, interogative, mehotărâte (nedefinite) și negative.

Pronumele personale (*Kişi zamirleri*)

Pronumele personale indică vorbitorul, interlocutorul și persoana sau obiectul despre care se vorbește. În limba turcă, pronumele personale sunt:

Singular

1. **ben** „eu”
2. **sen** „tu”
3. **o** „el, ea”

Plural

1. **biz** „noi”
2. **siz** „voi”
3. **onlar** „ei, ele”

Aruncând o privire atentă asupra listei pronumelor personale, atrag atenția următoarele particularități formale ale acestora:

- a) elementul comun pentru pronumele **ben** și **sen** este consoana **n**;
- b) elementul comun pentru **biz** și **siz** este consoana **z**.

Turcologii nu au o opinie unanimă în ceea ce privește structura pronumelor personale, așa cum nu se pun de acord nici în ceea ce privește originea și valoarea elementului **-n**. Totuși, majoritatea turcologilor subliniază faptul că **-n** reprezintă un exponent al apartenenței.

În ceea ce privește elementul **-z**, turcologii sunt unanimi în a recunoaște în aceasta marca pluralului dual sau a pluralului vechi.

O altă ipoteză interesantă se poate emite în legătură cu asemănarea formelor pronumelor personale de persoana întâi și a doua singular, cu cele de persoana întâi și persoana a doua plural. Eliminând consoana finală **-n** de la primele și consoana **-z** de la cea de-a doua categorie obținem formele **be-** și **se** – de la primele, și respectiv **bi-** și **si** – de la cele de a doua, ceea ce ne face să tragem concluzia că acestea au o bază comună.

Într-o exprimare emfatică, pretențioasă, în locul pronumelui **ben** se folosește cuvântul persan **bende** „slugă”, „rob”, cu sufixul posesiv de persoana a doua, plural: **bendeniz** „sluga dv.”. Ca substituit al lui **ben**, cuvântul **bendeniz** se asociază cu persoana întâi, singular, a verbului; de exemplu: **bendeniz getirdim** „am adus eu”.

Uneori, ca substituit al lui **ben** poate fi folosit cuvântul **can** „suflet”, cu sufixul posesiv corespunzător, de exemplu: **canım kahve istiyor** „eu am poftă de cafea”. Mai mult, **can**, cu sufixele posesive la persoana respectivă, poate înlocui pronumele respective; de exemplu: **canın ne istiyor?** „tu ce dorești?”, **canı isterse!** „(el) dacă dorește!” ș.a.m.d.

Pronumele **siz** (de persoana a doua, plural), se folosește ca și pronume de politețe („dumneavoastră”).

Cuvântul **zat** „persoană”, în îmbinarea atributivă de tip persan cu adjectivul arab **ali** „înalt” și cu sufixul posesiv de persoana a doua, plural, ia forma **zatıalınız**, care în limba română s-ar traduce prin „domnia voastră”.

În ceea ce privește declinarea pronumelor personale, trebuie menționat faptul că sufixele cazuale sunt, în general, aceleași ca și în declinarea substantivului, dar aspectul lor fonetic este adesea diferit de cel din declinarea substantivului, mai ales datorită unor schimbări fonetice specifice limbii turce. În afară de asta, în cursul declinării se schimbă adesea, după cum am mai spus, chiar baza unor pronume. Iată cum se prezintă declinarea pronumelor personale la toate pronumele personale:

cazul	singular			plural		
Abs.	ben	sen	o	biz	siz	onlar
Gen.	benim	senin	onun	bizim	sizin	onların
Dat.	bana	sana	ona	bize	size	onlara
Acuz.	beni	seni	onu	bizi	sizi	onları
Loc.	bende	sende	onda	bizde	sizde	onlarda
Abl.	benden	senden	ondan	bizden	sizden	onlardan

Din punct de vedere sintactic, pronumele personal la cazul absolut are rolul de subiect al propoziției; de exemplu: **sen Türksün** „tu ești turc”.

Pronumele personale la genitiv au în proporție rolul de atribut posesiv, iar la celelalte cazuri – rolul de complement (direct, indirect, circumstanțial); de exemplu: **senin kızın** „fiica ta”, **seni seviyor** „te iubește”, **sana veriyor** „îți dă”; **sende bulunuyor** „se găsește la tine”, **senden korkuyor** „îi e teamă de tine” etc.

Pronumele personale pot avea, de asemenea, la toate cazurile (cu excepția acuzativului), rolul de predicate pronominale, primind adesea sufixe personale – predicative; de exemplu: **Ali odur** – el este Ali”; **sizsiniz** „voi sunteți”; **en çalışkan onlardır** „cei mai silitori sunt ei” etc.

2. Pronumele posesive – predicative (*İyelik ekleri*)

Limba turcă, ca de altfel, și celelalte limbi turcice, nu are pronume posesive. Pronumelor posesive din limbile flexionare le corespund, în limbile turcice, pronumele personale la cazul genitiv, urmate de construcția cu izafet a cuvântului pe care îl determină; de exemplu: **benim kardeşim** „fratele meu”, **senin annen** „mama ta”, **onun babası** „tatăl lui/ei”, **bizim ülkemiz** „țara noastră”, **sizin çocuklarınız** „copiii voștri/dv.”, **onların okulu** „școala lor”.

Sensul pronumelor posesive din limbile flexionare poate fi redat, în limbile turcice, deci și în limba turcă, și printr-o altă construcție, specifică acestor limbi, și anume prin genitivul pronumelor personale urmat de sufixul **-ki**; de exemplu: **benimki** „al meu”, **seninki** „al tău”, **onunki** „al lui/ei”, **bizimki** „al nostru”, **sizinki** „al vostru”, **onlarınki** „al lor”.

Aceste forme pot fi numite forme posesive ale pronumelor personale sau pronume posesive – predicative, întrucât ele au în propoziție funcția de predicat, fără a fi urmate de o construcție cu izafet; de exemplu: **bu kitap benimki** „această carte este a mea”. Pronumele posesive-predicative exprimă așa-numita posesiune abstractă, fără indicarea obiectului posedat (în exemplul citat mai înainte, **benimki** se folosește în loc de **benim kitabım** „cartea mea”). Dar aceste forme pot fi întrebuințate și în calitate de alte părți de propoziție, de exemplu, ca subiect, înlocuind substantivul dintr-o propoziție anterioară, pentru a evita repetarea lui; de exemplu, propoziția: **benim kitabım yeni, senin kitabın eski** „cartea mea este nouă, cartea ta este veche” poate fi redată, cel mai bine, fără repetarea, în propoziția a doua, a obiectului posedat **kitap: benim kitabım yeni, seninki eski** „cartea mea este nouă, a ta este veche”.

Construcția despre care vorbim este posibilă nu numai cu pronumele personale, ci și cu alte pronume, precum și cu substantive și cu alte părți de vorbire substantivizate; de

exemplu: **benim kitabım yeni, kardeşiminki eski** „cartea mea este nouă, a fratelui meu este veche”; de aceea, unii specialiști consideră că, în toate cazurile menționate, avem de a face cu forme speciale ale categoriei apartenenței și nu cu o categorie specială de pronume. Totuși, deoarece țin locul unui substantiv care exprimă apartenența, pronumele derivate cu sufixul **-ki** pot fi numite pronume posesive-predicative.

Pronumele demonstrative (*İşaret zamirleri*)

Pronumele demonstrative au aceleași caracteristici morfologice și sintactice generale ca și pronumele personale: ele se declină și au aceleași funcții în propoziție, dar spre deosebire de pronumele personale, pronumele demonstrative sunt legate aproape exclusiv de persoana a III-a.

Pronumele demonstrative din limba turcă sunt: **bu** „acesta, aceasta” (indică un obiect apropiat), **şu** „acela, aceea” (indică un obiect îndepărtat, aflat de regulă în câmpul vizual al vorbitorului), și **o** „acela, aceea” (indică un obiect îndepărtat, situat de regulă în afara câmpului vizual al vorbitorului).

În funcția sintactică de determinant (atribut, deci), pronumele demonstrative precedă totdeauna numele pe care îl determină, devenind adjective pronominale demonstrative invariabile, și traducându-se în limba română prin **bu** „acest, această, acești, aceste”; **şu** „acel, aceea, acei, acele”; **o** „acel, aceea, acei, acele”; de exemplu: **bu kitap** „această carte”, **bu kitaplar** „aceste cărți”; **şu adam** „acel om”, **şu adamlar** „acei oameni”; **o gün** „acea zi”, **o günler** „acele zile”.

Fiecare dintre aceste pronume are câte o temă diferită pentru cazurile oblice. Astfel, tema secundară a lui **bu** este **bun-**, la care se adaugă sufixele cauzale: **bun-un** (gen.), **bun-a** (dat.), **bun-u** (acuz.), **bun-da** (loc.), **bun-dan** (abl.).

Tema secundară a lui **şu** este **şun-**, la care se adaugă sufixele cauzale: **şun-un**, **şun-a**, **şun-nu şun-dan**, iar tema secundară a lui **o**, care este întrebuintat și ca pronume personal de persoana a III-a, este **on-**: **on-un**, **on-a**, **on-u**, **on-da**, **on-dan**.

Pronumele demonstrative formează pluralul cu ajutorul sufixului **-lar/-ler** și se declină cu ajutorul sufixelor cazuale obișnuite, în general la fel ca și pronumele personale; de exemplu: **bunlar** „aceștia, acestea”: **bunlar-ın** (gen.), **bunlar-a** (dat.), **bunlar-ı** (acuz.), **bunlar-da** (loc.), **bunlar-dan** (abl.); **şunlar** „aceia, acelea”; **şunlar-ın**, **şunlar-a**, **şunlar-ı**, **şunlar-da**, **şunlar-dan**; **onlar** „aceia, acelea”; **onlar-ın**, **onlar-a**, **onlar-ı**, **onlar-da**, **onlar-dan**.

În sfârșit, trebuie reținut faptul că formele de dativ, locativ și ablativ ale pronumelor **bu**, **şu**, **o** au și valoare de adverb; de exemplu: **bun-da** „aici” etc.

Pronumele reflexive (*Dönüşlülük zamirleri*)

Acest pronume ține locul numelui obiectului asupra căruia se exercită acțiunea verbului și care este identic cu autorul acțiunii verbului, de exemplu: **kendini övüyor** „se laudă”, **kendisine bakmıyor** „nu se îngrijește”, **kendinde değil** „nu se simte bine” etc.

În funcție de felul cum se întrebuințează, adică independent sau cu sufixele posesive și sufixele cauzale, **kendi** poate să îndeplinească funcția de pronume reflexiv, pronume personal de întărire sau pronume posesiv.

1. **Kendi**, cu sufixele personale și cu sufixele cazuale, are valoare de pronume reflexiv, situație în care acțiunea se răsfrânge asupra subiectului exprimat printr-un pronume personal; de exemplu: **dün kendinizi çok yordunuz**, cu sufixele personale și cu sufixele cazuale, are valoare de pronume reflexiv, situație în care acțiunea se răsfrânge asupra subiectului exprimat printr-un pronume personal; de exemplu: **dün kendinizi çok yordumuyuz** „ieri v-ați obosit foarte mult”; **çocuk kendine çok güveniyor** „copilul are foarte multă încredere în sine”; **biz kendimizi tenkit etmekten kokmuyoruz** „noi nu ne temem să ne facem autocritica”.

Folosit cu o serie de verbe în cazul acuzativ, **kendi** le conferă acestora înțelesul de reflexiv. Pentru a întări sensul de reflexiv, **kendi**, se poate folosi în formă reduplicată, întâi în forma sa inițială și a doua oară, așa cum am menționat mai înainte, la forma de acuzativ; de exemplu:

(**kendi**) **kendini övmek** „a se lăuda”

(**kendi**) **kendini yormak** „a se obosi”, „a obosi”

(**kendi**) **kendini korumak** „a se apăra”

(**kendi**) **kendini atmak** „a se arunca”

(**kendi**) **kendini asmak** „a se spânzura”

(**kendi**) **kendini öldürmek** „a se sinucide”

(**kendi**) **kendini üzme** „a se necăji” etc.

2. **Kendi** cu sufixele personale, precedate sau nu de pronumele personale, are valoare de pronume personal de întărire; de exemplu: „eu însumi, însămi”; (**sen**) **kendin** „tu însuși/însăși”, (**o**) **kendi/kendisi** „el însuși/ea însăși”, (**biz**) **kendimiz** „noi înșine/însele”, (**siz**) **kendiniz** „voi înșivă/însevă”, (**onlar**) **kendileri** „ei înșiși/ele însele”.

3. **Kendi** are valoare de pronume posesiv atunci când determină un substantiv prevăzut cu sufixul posesiv de persoana cerută; de exemplu:

Singular

(**benim**) **kendi evim** „casa mea (proprie)”

(**senin**) **kendi evin** „casa ta (proprie)”

(**onun**) **kendi evi** „casa lui (proprie)”

Plural

(**bizim**) **kendi kitabımız** „cartea noastră (proprie)”

(**sizin**) **kendi kitabınız** „cartea voastră” (proprie)

(**onların**) **kendi kitapları** „cartea lor (proprie)”

Așa cum se poate vedea, este posibilă folosirea pleonastică a pronomelor posesive.

Pronumele reflexiv **öz** „însuși” este corespondentul de tip căpceac al lui **kendi**, fiind rar folosit în limba turcă. Această formă este absolută, fiind așezată înaintea unui substantiv urmat de sufixe posesive; de exemplu: **öz kardeşim** „propriul meu frate; fratele meu bun”, **öz oğlun** „fiul tău propriu”.

Pentru indicarea persoanei, se adaugă la această formă absolută sufixele posesive, iar înaintea sa uneori, pronumele personale; de exemplu: (**ben**) **özüm** „eu însumi”, (**biz**) **özümüz** „noi înșine” etc.

Declinarea acestui pronume se face la fel ca în cazul lui **kendi**.

Pronumele interogative (*Soru zamirleri*)

1. **kim** „cine?": **kim konuşuyor?** „cine vorbește?” **kim o?** „cine e el?”

În caz că la întrebare se atașează o enumerare, **kim** primește sufixul pluralului **-ler**; de exemplu: **size kimler geldi?** „cine (și mai cine) a venit la voi?”, **Daha kimler bunu biliyor?** „Cine (și mai cine) știe acest lucru?” etc.

Kim cu sufixele posesive la plural poate să exprime separarea, distribuirea sau individualizarea; de exemplu: **kimimiz biliyor kimimiz bilmiyor** „unii dintre noi știu, (alții) nu știu”, **kimileri geldi, kimileri gelmedi** „unii au venit, unii n-au venit”.

Kim se declină după modelul substantivelor terminate în consoană: **kim-in** „al cui?”, **kim-e** „cui?”, **kim-i** „pe cine?”, **kim-de** „la cine?” **kim-den** „de la cine?; de către cine?”.

Postpoziția **ile** „cu” se scrie împreună cu forma de genitiv a acestui pronume, sub forma **kiminle**; de exemplu: **kiminle geldin** „cu cine ai venit?” **kiminle konuşuyor** „cu cine vorbește?”. Tot așa și **için** se folosește cu forma de genitiv a lui **kim** (**kimin için** „pentru cine”). În vorbirea curentă și, oricum, neglijentă, se folosește și forma **kim için**.

În ceea ce privește pospoziția **gibi** „ca”, aceasta se folosește atât cu forma de genitiv a acestui pronume, cât și cu forma de caz absolut; de exemplu: **kimin gibi/kim gibi** „ca/precum cine?”.

2. **ne** „ce?” se declină ca și substantivele terminate în vocală; de exemplu: **neyin** (gen.), **neye** (dat.), **neyi** (acuz.), **nede** (loc.), **neden** (abl.).

Acest pronume poate să primească sufixele posesive. În acest caz, **ne** are două forme paralele: una normală: **ne-m, ne-n, ne-si, ne-miz, ne-niz, ne-leri** și cealaltă, a doua, caracteristică și cuvântului **su** „apă”, de pildă, când sufixul posesiv este cel specific pentru substantivele terminate în consoană și în plus, cu **y** de legătură; de exemplu: **ne-yim, ne-yin, ne-yi, ne-yimiz, ne-yniz, ne-leri**. În limba turcă contemporană, cea de a doua formă are o folosire mai mare decât prima formă, făcând excepție doar forma de persoana a treia, singular, când forma **nesi** este preferată formei **neyi**.

Ne se supune aceluiași regim ca și substantivele atunci când se îmbină cu postpozițiile, în general, și cu **ile** „cu”, **için** „pentru”, **gibi** „ca”, în special; cu alte cuvinte acest pronume stă în cazul absolut; de exemplu: **ne ile** „cu ce?”, **ne gibi bir konu** „ce fel de problemă?”, **ne için böyle yaptın** „de ce ai făcut așa?”.

În limba turcă contemporană, **için** se folosește cu **ne** în forma contrasă în sufix (**niçin** „de ce, pentru ce”), în paralel cu forma **ne için**, care, e adevărat, are o folosire mai redusă.

În cazurile când la întrebare se atașează un răspuns care exprimă o enumerare, **ne** primește sufixul pluralului, **-ler**, de exemplu: **orada neler gördünüz?** „ce (anume, câte și mai câte) ați văzut acolo?”.

Ne împreună cu **ara** „interval, spațiu” a format cuvântul **nere** „unde?”, care la cazurile spațiale are formele **nerede** „unde?, în ce loc?”, **nereye** „unde?, încotro?”, **nereden** „de unde?”; tot așa **ne** împreună cu postpoziția **için** „pentru”, a condus la cuvântul **niçin?** „de ce?, pentru ce?”.

Ne în cazul ablativ are sens cauzal: **neden** „din ce cauză?”; de cele mai multe ori, acesta se substantivizează având sensul de „cauză, pricină”.

Pronumele nehotărâte (*Belirsizlik zamirleri*)

Unele adverbe și numerale, primind sufixul posesiv de persoana a treia, au valoare de pronume nehotărâte, de exemplu: **biri/birisi** „unul”, **bazısı/bazıları** „unii”, **başkası** „altul”, **kimi/kimisi** „unii”, **hepsi** „toți”, **her biri** „oricare; fiecare”, **(bir) kimse** „cineva” (în propoziția afirmativă), **bir kaç** „unii”, **çoğu** „majoritatea”; de exemplu: **biri seni arıyor** „te caută unul/cineva”; **bazıları bunu bilmiyor** „unii nu știu acest lucru”; **başkası onu çağırmış** „l-a chemat altul/alt cineva”; **kimi içeri girememiş** „unii n-au reușit să intre (înăuntru)”; **hepsi geldi** „au venit toți”; **her biri sırasıyla konuştu** „fiecare a vorbit pe rând”; **bir kaç biraz sonra gelecek** „câțiva vor veni puțin mai târziu”, **çoğu ondan korkuyor** „mulți se tem de el” etc.

Între pronumele nehotărâte, un loc aparte îl ocupă **falan/filân** și **falanca/filânca**, „cutare și cutare”; de exemplu: **bana falan geldi falan gitti demem** „nu spun (niciodată) că pe la mine vine cutare și nu vine cutare”.

De multe ori, **falan** și **filân** se întrebunțează împreună; de exemplu: **bana kalem, defter falan filân lâzım** „am nevoie de creion, de caiet și altele” etc.

Pronumele negative (*Olumsuzluk zamirleri*)

Într-o propoziție negativă, **kimse** are valoare de pronume negativ, traducându-se în română cu pronumele „nimeni”, de exemplu: **kimse burada beni tanımıyor** „nimeni nu mă cunoaște aici”. Tot **kimse**, cu aceeași valoare de pronume negativ, poate fi însoțit de **bir** „unu”, sau de **hiç** „nu”, sau de amândouă în același timp; de exemplu: **burada bir kimse yok** „aici nu e nimeni”; **hiç kimse buraya giremiyor** „nimeni nu poate intra aici” sau **hiç bir kimseden korkmuyor** „nu-i e teamă de nimeni”.

Pronumele **hiç** „nimic”, nu are o traducere precisă în afara contextului, de fiecare dată folosindu-se ca substitut al unui cuvânt din propoziția precedentă la care se referă întrebarea; de exemplu: **Nedir o elindeki? – Hiç, Türkçe – Romence bir sözlük.** „Ce ai în mână? – Nimic, un dicționar turc-român”.

Hiç, împreună cu **bir** și cu sufixul posesiv de persoana a treia singular, în forma **hiçbiri**, are valoare de pronume negativ, cu sensul de „nici unul”; de exemplu: **hiçbiri gelmedi** „n-a venit nici unul/nimeni”.

Aceeași formă, într-o propoziție afirmativă, adică atunci când verbul predicat are forma afirmativă, are valoare de pronume nehotărât, cu sensul de „vreunul”: de exemplu: **hiçbiri geldi mi?** „a venit vreunul?”.

Trecerea altor părți de vorbire în categoria pronomelui sau pronominalizarea

(*Başka kelimelerin zamir görevinde kullanılmaları*)

În limba turcă contemporană, folosirea unor substantive, adjective și a numeralului **bir** „unu”, cu valoare de pronume este un fenomen destul de des întâlnit. Acest proces de pronominalizare se realizează prin două mijloace:

1. mijlocul lexical și 2. mijlocul morfologico-semantic.

1. **Mijlocul lexical.** Unele cuvinte ca **kişi**, **adam**, **insan** „om, persoană”, **herif** „ins”, „individ” (cu sens peiorativ), **şey** „lucru” se îmbină cu **bir**, redând sensurile unor pronume; de exemplu: **bir kişi** „un om”, cu sensul de „cineva”, într-o propoziție afirmativă și „nimeni”, într-o propoziție negativă: **bir kişi geldi** „a venit cineva” și **bir kişi gelmedi** „nu a venit nimeni”; **bir adam** „un om”, cu sensul de „cineva” (într-o propoziție afirmativă) și „nimeni” (într-o propoziție negativă): **burada bir adam var** „este cineva aici” și **burada bir adam yok** „aici nu e nimeni”; **bir şey** „ceva” sau „nimic”; **bir şey biliyorum** „știu ceva” și **bir şey bilmiyorum** „nu știu nimic”.
2. **Mijlocul morfologico-semantic.** Numeralul **bir** „unu”, prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a treia, singular, sau însoțit de unele substantive și adjective, poate avea valoare de pronume. Tot așa, pronumele interogativ, **kim** „cine” cu același sufix posesiv, are valoare de pronume nehotărât: **kimi** „unii”. Astfel, din acest punct de vedere, avem următoarele pronume (despre unele din acestea am discutat deja mai înainte): **biri/birisi** „unul”, **başka biri** sau **başkası** „altul”, **her biri** „fiecare”, **hiç biri** „niciunul”, **diğeri/başkası** „celălalt, altul”, **öbürü** „celălalt”, **ötekisi** „celălalt”, **bazısı** „unii”, **adamın biri/birisi** „unul”, **herifin biri** „unul” (cu sens peiorativ) etc.

Numeralul (*Sayı*)

Numeralul este partea de vorbire care exprimă un număr, o determinare numerică a obiectelor sau ordinea numerică a unui obiect într-o succesiune de obiecte de același fel. Spre deosebire de celelalte părți de vorbire, numerele din limbile turcice nu au aproape nici un corespondent etimologic în celelalte limbi altaice. Acest fapt constituie unul dintre principalele argumente invocate de adversarii teoriei altaice – argument la care partizanii acestei teorii dau următorul răspuns: exprimarea diferită a numeralelor în limbile altaice are o bază socială și istorico-culturală; nomazii care trăiau în condiții primitive nu simțeau nevoia de a exprima cu precizie numerele, iar această necesitate a apărut în mod diferit, în condiții diferite, în fiecare grup de limbi, pe măsura trecerii fiecărui grup altaic, de la un stadiu de civilizație mai primitiv la unul mai civilizat.

Situația numeralelor din punct de vedere etimologic este neclară nu numai în cadrul lingvisticii altaice, ci și în acela al lingvisticii istorico-comparative turcice. Tentativele etimologice care s-au făcut până în prezent au dus la rezultate cu totul ipotetice și deseori fanteziste; dintre aceste încercări, poate fi menționată pentru exemplificare, aceea a lui Räsänen, care pune la baza unor numere anumite forme verbale, folosite într-un joc oarecare (la curse de cai): *al(t)-tı* și *alt-mış* „a făcut să ia”, *yeti* și *yetmiş* „a făcut să ajungă, să sosească”, *sek-giz* „fă să sară!”, *yigürme* „cursă, alergare” etc. După cum recunoaște Räsänen însuși, aceste încercări etimologice nu au nici o bază sociologică demonstrabilă.

Numerele din limba turcă se împart în următoarele clase: cardinale, ordinale, distributive, colective, nehotărâte-aproximative.

Numeralesle cardinale (*Asıl Sayı*)

Numeralul cardinal este numeralul care exprimă o idee numerică abstractă, fără raportare la un obiect concret (de exemplu, în numerotare sau în operațiile matematice) sau o cantitate reprezentată printr-un număr determinat de obiecte concrete. Numeralul cardinal este, din punct de vedere morfologic, cea mai simplă formă a numeralului, neavând nici un sufix special. Când se întrebuințează independent de alte cuvinte, el se apropie de categoria substantivului, dar, spre deosebire de acesta, nu denumește un obiect, ci exprimă ideea de număr înțeleasă ca obiect. Când se întrebuințează ca determinant numeric al unui nume de obiect, numeralul cardinal are valoare de adjectiv, având și rolul sintactic al acestuia; de exemplu: *iki at* „doi cai”, *yüz lira* „o sută de lire” etc. Numeralesle cardinale care exprimă unitățile sunt următoarele: *bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz*; cele care exprimă zecile sunt: *on* „zece”, *yirmi* „douăzeci”, *otuz* „treizeci”, *kırk* „patruzeci”, *elli* „cincizeci”, *altmış* „șaizeci”, *yetmiş* „șaptezeci”, *seksen* „optzeci”, *doksan* „nouăzeci”, iar cele care exprimă sute, mii etc., sunt: *yüz* „o sută”, *bin* „o mie”, *milyon* „milion”, *milyar* „miliard”.

Numeralesle cardinale compuse se formează prin alăturarea (juxtapunerea) numeralelor respective în ordinea enunțată: clasa numeralului cardinal mai mare precede clasa numeralului cardinal mai mic; de exemplu: „12” *on iki*; „95” *doksan beş*; „125” *yüz yirmi beş*; „1453” *bin dört yüz elli üç*; „2487667” *iki milyon dört yüz seksen yedi bin altı yüz altmış yedi*.

Numeralesle cardinale în funcția sintactică de determinant (atribut), asemenea oricărui determinant, precede substantivul determinat; de exemplu: *on defter* „zece caiete”, *yirmi çocuk* „douăzeci de copii” etc.

Clasa numeralului cardinal cuprinde încă două subclase, constituite din numeralesle fracționare și din cele multiplicative, care se exprimă prin mijloace sintactice.

1) **Numeralesle fracționare** (*kesir sayı*) se formează prin următorul procedeu: numărătorul este redat printr-un numeral cardinal fără sufix, iar numitorul printr-un numeral la cazul locativ; de exemplu: $\frac{2}{3}$ „*üçte iki*”, $\frac{3}{4}$ „*dörtte üç*”, $\frac{1}{3}$ „*üçte bir*”, $\frac{1}{10}$ „*onda bir*”, $\frac{10}{100}$ „*yüzde on*”, $\frac{100}{100}$ „*yüzde yüz*” etc.

Pentru $\frac{1}{2}$ și $\frac{1}{4}$, limba turcă se servește de substantivele *yarım* și, respectiv *çeyrek*; de exemplu: *yarım ekmek* „o jumătate de pâine”, *yarım kilo şeker* „o jumătate de kg de zahăr”, *yarım saat* „o jumătate de oră”, *üç bir çeyrek* „trei și un sfert ($3\frac{1}{4}$)”, *dört üç çeyrek* „patru și trei sferturi ($4\frac{3}{4}$)”, *çeyrek saat* „un sfert de oră” etc.

După cum se poate vedea, și cuvintele *buçuk* „și jumătate” și *yarı* „pe jumătate, semi”, au sens cantitativ, fără să fie numeralesle. Dintre acestea, *buçuk* se folosește însoțit de un numeral cardinal; de exemplu: *bir buçuk* „unu și jumătate”, *dört buçuk* „patru și jumătate”, *on üç buçuk* „treisprezece și jumătate”. Iată și câteva exemple cu *yarı*: *yarı resmî* „semioficial”, *yarıfinal* „semifinală”, *yarı orta sıklet* „categoria semimjlocie”, *yarı gece* „miezul nopții”, *yarı açık* „întredeschis”. De multe ori, *yarı* se folosește în funcția de determinat în îmbinările atributive dintre două substantive (izafetul II și III); de exemplu: *gece yarısı* „miezul nopții” și *ekmeğin yarısı* „jumătatea pâinii”.

2) **Numeralesle multiplicative** (*Çoğaltma sayıları*)

Această subclasă a numeralului se formează în special cu ajutorul unor substantive ca: *defa*, *kere*, *sefer*, *kat* „ori”; de exemplu: *yüz defa* „de o sută de ori, însutit”, *bin kere/defa* „de o mie de ori, înmiit”, *on kat kazanç* „câștig înzecit”, *on kat kazanmak* „a câștiga înzecit”.

Din exemplele de mai sus se poate deduce că aceste numere arată în ce proporție crește o cantitate și, de asemenea, faptul că atunci când determină un substantiv, au valori adjectivale, iar când determină un verb, valori adverbiale.

Numerele ordinale (*Sıra sayı*)

Numerele indică ordinea numerică a unui obiect într-o succesiune de obiecte de același fel; ele exprimă ideea de număr într-un mod mai concret decât numerele cardinale și, din punct de vedere semantic și gramatical, se apropie de categoria adjectivului. Caracteristică formală a numeralelor ordinale o constituie sufixul *-ıncı* (*-inci*, *-uncu*, *-üncü*), după numerele cardinale terminate în consoană, și *-ncı* (*-nci*, *-ncu*, *-ncü*), după numerele cardinale terminate în vocală. Acest sufix are la bază forma veche turcică *-ınc* (*-inc*, *-unç*, *-ünç*), la care se adaugă sufixul posesiv de persoana a III-a singular. Astfel, varianta *-ncı* (*-nci*, *-ncu*, *-ncü*) a sufixului numeralului ordinal se atașează la numerele cardinale terminate în vocală, iar varianta *-ıncı* (*inci*, *-uncu*, *-üncü*) se atașează la cele terminate în consoană; de exemplu: *bir-ıncı* „primul”, *iki-nci* „al doilea”, *üç-üncü* „al treilea”, *beş-ıncı* „al cincilea”, *altı-ncı* „al șaselea”, *yedi-nci* „al șaptelea”, *sekiz-ıncı* „al optulea”, *dokuz-uncu* „al nouălea”, *on-uncu* „al zecelea”, *on yedi-nci* „al șaptesprezecelea”, *otuz iki-nci* „al treizeci și doilea”, *otuz-uncu* „al treizecilea”, *yüz-üncü* „al o sutălea”, *üç yüz-üncü* „al trei sutelea”, *milyon-uncu* „al milionulea”.

Șirul numeralelor cardinale începe, deci, cu *birinci* „primul” și se termină cu adjectivul *son-uncu* „ultimul”. Numerele ordinale se declină asemenea substantivelor, îndeplinind diferite funcții sintactice în propoziție; de exemplu: *üçüncü* (abs.) „cel de-al treilea”, *üçüncü-yü* (ac.) „pe cel de al treilea” *üçüncü-ye* (dat.) „celui de al treilea”, *üçüncü-de* (loc.) „la cel de al treilea”, *üçüncü-den* „de la cel de al treilea”. Numeralul ordinal se declină și atunci când este prevăzut cu sufixul pluralului; de exemplu: *birinciler* „cei dintâi”, *birincilerin* „al celor dintâi”, *birincileri* „pe cei dintâi”, *birincilere* „celor dintâi”, *birincilerde* „la cei dintâi”, *birincilerden* „de la cei dintâi” etc. Numeralul cardinal cu valoare substantivală are aceleași funcții sintactice ca și substantivul: subiect, nume predicativ, atribut genitival, complement; de exemplu: *ikinci daha gelmedi* „al doilea încă n-a sosit” (subiect), *ikincinin gelişini bekliyoruz* „așteptăm sosirea celui de al doilea” (atribut genitival), *ikinciye tanındık* „l-am cunoscut pe cel de al doilea” (complement direct), *ikinciye diplomayı kim verdi?* „cine i-a înmănat diploma celui de al doilea?” (complement indirect), *ikinciden sonra kim geldi?* „cine a sosit după al doilea?” (complement circumstanțial de loc); *bütün suç ikincinindir* „toată vina este al celui de al doilea” (nume predicativ).

Numeralul ordinal are valoare adjectivală când însoțește un substantiv și arată ordinea obiectului denumit de substantiv, îndeplinind funcția sintactică de atribut adjectival; de exemplu: *ikinci ev bizimkidir* „casa a doua este a noastră”.

În mod frecvent, numerele ordinale se substantivizează cu ajutorul sufixului posesiv de persoana a III-a singular; de exemplu: *birinci-si* „cel dintâi”, *ikinci-si* „cel de al doilea”, *onuncu-su* „cel de-al zecelea”, *yüziüncü-sü* „cel de-al o sutelea” etc.

Numerele ordinale formează împreună cu substantivele *defa/kez/kere/sefer* „dată, oară” construcții cu valoare de adverb, având un sens apropiat de cel al numeralelor adverbiale *bir defa/kere* „o dată”, *iki defa* „de două ori” etc.; de exemplu: *birinci defa* „prima oară”, *beşinci defa* „a cincea oară” etc. În afară de *son* „sfârşit” (vezi mai sus), şi cuvintele *kaç* „câţi, câte”, *orta* „mijloc” şi *falan* „cutare” primind sufixul *-(i)nci* capătă valoare de numeral ordinal: *kaçıncı* „al câtealea, a câta?”; *ortancı* „cel din mijloc, mijlociu”, *falançı* „(nu ştiu) al câtealea/a câta”.

Aici mai trebuie consemnat faptul că *ilk* „primul” este sinonim cu *birinci* „primul” şi antonim cu *sonuncu* „ultimul”.

Numerele distributive (*Üleştirme sayıları*)

Numerele distributive se formează cu ajutorul sufixului *-ar(er)*, ataşat la numerele cardinale terminate în consoană, şi cu *-şar (-şer)* ataşat la numerele cardinale terminate în vocală; de exemplu: *bir-er* „câte unul”, *iki-şer* „câte doi”, *on-ar* „câte zece”, *on üç-er* „câte treisprezece”, *iki yüz yetmiş beş-er* „câte două sute şaptezeci şi cinci”, *bin beş yüz altmış-ar* „câte o mie cinci sute şaizeci” etc.

În cazul numeralelor formate din sută, mie, milion, miliard, precedate de un numeral care indică numărul sutelor, al miilor etc., sufixul numeralului distributiv nu se adaugă la ultima componentă a numeralului cardinal compus, ci la prima, care arată numărul sutelor, al miilor etc.; de exemplu: *birer yüz* „câte o sută”, *üçer yüz* „câte trei sute”, *beşer bin* „câte cinci mii”, *ikişer milyon* „câte două milioane”, *onar milyar* „câte zece miliarde” etc.

De cele mai multe ori, numeralul distributiv se reduplică, redând un înţeles mai complet, de numeral distributiv; de exemplu: *birer birer* „unul câte unul”, *on beşer on beşer* „cincisprezece câte cincisprezece” etc.

Cuvintele *kaç* „cîţi, câte”, *az* „puţin”, *çok* „mult”, *yarım* „(o) jumătate”, *tek* „impar, singular”, care au un sens apropiat de cel al numeralului, cu sufixul numeralului distributiv, capătă o valoare distributivă; de exemplu: *kaç-ar* „câte, cât?”, *az-ar* „câte puţin”, *çoğar* „câte (mai) mulţi”, *yarım-şar* „câte o jumătate”, *tek-er* „câte unul”. Dintre acestea, *azar* şi *teker* se folosesc mai ales în formă republicată: *çocuk her şeyi teker teker söyledi* „copilul a spus totul, unul câte unul, pe rând”, *azar azar verdi* „a dat, puţin câte puţin”. Când se reduplică două numere distributive diferite, se exprimă şi aproximaţia numerică; de exemplu: *onar on beşer* „câte zece-cincisprezece”, *beşer altışar* „câte cinci-şase” etc.

Numerele colective (*Topluluk sayıları*)

Numerele colective indică o concentrare a diferitelor unităţi într-un grup numeric sau, altfel spus, exprimă asocierea a două sau mai multe obiecte. În vechea turcă, sufixul numeralelor colective era *-ağu/-äğü* (de exemplu: *ikäğü* „amândoi”), din care s-au dezvoltat formele existente în mai multe limbi turcice actuale. În limba turcă, lucrurile se

prezintă puțin diferit de celelalte limbi turcice în această privință. Aici se poate vorbi de două căi de formare a numeralelor colective. Prima se referă la numeralele colective formate cu ajutorul sufixului *-(i)z* (*-(i)z*, *-(u)z*, *-(ü)z*), „alipit la numeralele cardinale care, în vechea turcă exprimau pluralul dual. Având în vedere faptul că în limba turcă contemporană aceste numere se referă exclusiv la naștere, numărul acestor numere este limitat, chiar dacă acest sufix poate forma, teoretic, numere colective cu orice numeral cardinal; de exemplu: *iki-z* „geamăn”, *üç-üz* „trei gemeni”, *dörd-üz* „cinci gemeni”, *altı-z* „șase gemeni”. Numerele *sekiz* și *dokuz* nu pot avea forme de numeral colectiv cu acest sufix, pentru că ele se termină în consoana *z*. De cele mai multe ori, numerele colective descrise mai sus se substantivizează.

Cea de a doua cale de formare a numeralelor colective se referă la faptul că numerele cardinale urmate de sufixul posesiv au valoare de numeral colectiv; de exemplu: *iki-miz* „noi amândoi”, *ikiniz* „voi amândoi”, *iki-si* „ei amândoi”, *üç-ümüz* „noi tustrei”, *dörd-ünüz* „voi tuspatri”, *beş-imiz* „noi tuscinci” etc. Aceste numere colective se declină la toate cazurile, îndeplinind, astfel, în propoziție, diferite funcții sintactice.

Numerele aproximative (*Oranlama sayıları*)

Pentru exprimarea unui număr aproximativ, limba turcă se servește de sufixul *-ca* (*-ce*)/*-ça* (*-çe*), care se adaugă la forma de plural a numeralelor cardinale, în special la „10”, „100”, „1000” etc., de exemplu: *on-lar-ca* „zeci, cu zecile”, *yüz-ler-ce* „sute, cu sutele”, *yüz bin-ler-ce* „sute de mii, cu sutele de mii”, *milyon-lar-ca* „milioane, cu milioanele”.

Cuvinte unități de măsurare (*Saymada kullanılan kelimeler*)

În unele situații, între numeralul cardinal și substantiv pot fi intercalate cuvinte care întregesc sensul numeralului cardinal. Aceste cuvinte sunt: *adet* „bucată”: *dört adet masa* „patru (bucăți de) mese”, *baş* „cap, capăt, capete (despre animale)”: *beş baş inek* „cinci (capete de) vaci”, *tane* „bucată (despre obiecte mici)”: *on tane elma* „zece (bucăți de) mere”, *takım* „rând, garnitură (despre obiecte de lenjerie)”: *bir takım çamaşır* „un rând de lenjerie”, *kat* „rând (despre îmbrăcăminte)”: *bir kat elbise* „un rând de haine”, *çift* „pereche (despre încălțăminte, mănuși, ciorapi etc.)”: *iki çift eldiven* „două perechi de mănuși”, *dilim* „felie”: *iki dilim karpuz* „două felii de pepene verde”; *parça* „bucată”: *bir parça ekmek* „o bucată de pâine”, *yudum* „înghițitură”: *iki yudum su* „două înghițituri de apă”, *lokma* „dumicat, îmbucătură (despre alimente)”: *bir lokma ekmek* „o îmbucătură de pâine”, *el* „mână”: *iki el ateş* „două focuri de armă”, *adım* „pas”: *on adım* „zece pași”, *karış* „palmă (25 cm)”: *dört karış bez* „pânză de patru palme”; *kucak* „braț (unitate de măsură)”: *iki kucak ot* „două brațe de fân”; *tutam* „mănunchi, smoc”: *bir tutam ot* „un smoc de iarbă”; *arşın* „arşin” (0,711 cm): *bir arşın kumaş* „un arşin de stofă”; *şinik, ölçek* „baniță”: *bir şinik/ölçek buğday* „o baniță de grâu”.

Numeralul *bir* (*Bir sayısı*)

Bir are mai multe valori în limba turcă contemporană:

- 1) determinant cantitativ: *Bir kitap ile iki defter getirdi* „A adus o carte și două caiete”;

2) articol nehotărât: *Bir kitap okuyor* „Citește o carte”; *Sokakta bir çocuk ağlıyor* „În stradă plânge un copil”;

3) conjuncție disjunctivă: *Bir bana bir arkadaşına bakıyordu* „Se uita, când la mine, când la colegul meu”;

4) însoțind un alt numeral cardinal, exprimă o aproximație, traducându-se în limba română prin cuvintele „vreo”, „cam”, „circa”: *Bana bir on bin lira verdi* „Mi-a dat vreo zece mii de lire”;

5) poate exprima faptul că un lucru, o ființă este egală, identică cu un alt lucru sau ființă, traducându-se în limba română prin cuvintele „identic”, „egal”, „la fel”, „același”: *İsteklerimiz bir olduğu için* „Datorită faptului că dorințele noastre sunt identice”, *İkinizin de boyunuz bir* „Aveți aceeași înălțime”;

6) redă verbului cu care se reduplică un sens de intensificare a acțiunii verbale: *Çocuk bir uyuyor, bir uyuyor* „Doarme copilul, și ce mai doarme”, *Bir güldü, bir güldü* „A râs, și ce a mai râs”.

Adverbul (Zarf veya Belirteç)

Adverbul este o parte de vorbire neflexibilă, care determină sau caracterizează un verb, un adjectiv sau un alt verb. Adverbele pot fi clasificate după formă și după înțeles.

Clasificarea adverbelor după formă

După formă, adverbele se împart în: **adverbe primare** (sau simple), **adverbe derivate**, **adverbe compuse** și **locuțiuni adverbiale**.

1. **Adverbele primare** sunt forme simple: *içeri* „înăuntru”, *dışarı* „afară”, *dün* „ieri”, *yarın* „mâine”, *ileri* „înainte”, *yukarı* „sus”, *iyi* „bine”, *ancak* „abea”, *az* „puțin”, *erken* „devreme”, *çabuk* „repede”, *yavaş* „încet”, *uzak* „departe”, *zor* „dificil”, *kolay* „ușor”, *hayır* „nu”, *seyrek* „rar”, *eksik* „insuficient”, *tam* „complet”, *fazla* „(mai) mult”, *belki* „poate”, *pek* „foarte”, *daha* „încă”, *aşırı* „exagerat”, *keşke* „măcar”, *yine/gene* „din nou”, *bazen* „uneori”, *hemen* „imediat”, *derhal* „imediat, pe loc”, *daima* „mereu”, *hâlâ* „încă”, *asla* „niciodată”, *ayrı* „separat”, *hafif* „ușor”, *tabii* „desigur”, *galiba* „probabil” etc.

2. **Adverbele derivate** provin de la diferite părți de vorbire, cărora li s-a adăugat un sufix, conducând la **adverbe de origine nominală** care au la bază nume simple sau sintagme nominale:

– sufixul **-(y)ın/- (y)in/- (y)un/- (y)ün** formează cu precădere, adverbe de timp, de la nume; de exemplu: *yazın* „vara”, *kışın* „iarna”, *güzün* „toamna”, *ilkin* „prima dată, la început”;

– sufixul **-leyin** (< sufix verbal **-la/-le** + suf. **-yin**); de exemplu: *sabahleyin* „dimineața”, *akşamleyin* „seara”, *gündüzleyin* „ziua, în toiu zilei”;

– sufixul **-ca/-ce/-ça/-çe** formează adverbe de mod de la nume; de exemplu: *dostça* „amical”, *askerce* „militărește”, *kahramanca* „eroic”, *düşmanca* „dușmănește, în dușmănie”, *yavaşça* „cu încetișorul”, *sessizce* „pe nesimțite, în liniște”, *paraca* „pecuniar”, *erkekçe* „bărbătește”, *çocukça* „copilărește”, *gönülce* „sentimental”, *görmekçe* „din vedere”, *akılca* „mental”, *başlıca* „principal”, *ayrıca* „în mod special, cu deosebire”, *iyice* „de-a binelea”, *oldukça* „destul de”, *insanca* „omenește”, *kanunca* „conform legii”, *topluca* „laolaltă”, *hukukça* „sub aspect juridic”, *şeklice* „după formă, formal”, *açıkça* „(în mod) deschis”, *cahilce* „din ignoranță”, *rezilce* „cu nerușinare, cu impertinență”, *çehrece* „după fizionomie, din vedere”, *bedence* „trupește, corporal”, *siyasetçe* „(din punct de vedere) politic”, *ailece* „cu toată familia”, *türkçe* „turcește”, *ingilizce* „englezește”, *romence* „românește”, *fransızca* „franțuzește”, *arapça* „arăbește” etc.;

– sufixul **-casma/-cesine (-çasma/-çesine)** formează un număr limitat de adverbe de mod; de exemplu: *delicesine* „nebunește”, *kudurmuşçasına* „ca turbatul”, *yiğitçesine* „bărbătește, vitejește”, *ağlarcasına* „plângăreț, tânguitor”;

– sufixul **-(y)la/-(y)le/(<ile)** și **-(s)ıyla/-(s)iyle (<-(s)i/-(s)i/+la/-le)**, adică postpoziția **ile** + sufixul posesiv de persoana a III-a singular); de exemplu: *zorla* „cu forță, silit” (< *zor* „dificultate, greu”), *hızla* „în viteză, repede” (< *hız* „viteză, rapiditate”), *güçlülke* „cu greu” (< *güç* „forță, greutate”), *tatlılıkla* „cu binele” (< *tatlı* „dulce”), *sevinçle* „cu bucurie, bucuros” (< *sevinç* „bucurie”), *kuvvetle* „cu putere, tare” (*kuvvet* „putere, forță”), *öfkeyle* „cu furie, furios, cu mânie” (*öfke* „furie, mânie”), *hürmetle* „respectuos, cu respect” (< *hürmet* „respect”), *sabırsızlıkla* „nerăbdător, cu nerăbdare” (< *sabırsızlık* „nerăbdare”), *soğukkanlılıkla* „cu sânge rece” (< *soğukkanlılık* „sânge rece”), *sırasıyla* „la rând, în ordine” (< *sıra* „rând”), *vaktiyle* „înainte, în trecut” (< *vakit* „timp”), *tamamıyla* „complet, în întregime” (*tamam* „complet”), *adıyla* „nominal, după nume” (< *ad* „nume”) etc.;

– sufixele cazurilor dativ **-(y)a/-(y)e)**, locativ **-(da/-de (-ta/-te)** și ablativ **-(dan/-den (-tan/-ten)**; de exemplu: cu sufixul dativului (cu sau fără sufixul posesiv de persoana a III-a singular): *öne* „înainte”, *sağa* „la dreapta”, *yarına* „pe mâine”, *haftaya* „peste o săptămână, într-o săptămână”, *buraya* „aici”, *oraya* „acolo”, *aşağıya* „jos, în jos”, *yukarıya* „sus, în sus”, *tersine* „invers, pe dos”, *boyuna* „fără întrerupere, neîntrerupt”, *boşuna* „în zadar”, *inadına* „în ciuda” etc.; cu sufixul locativului: *önde* „înainte, în față”, *dışarıda* „afară”, *günde* „pe zi”, *hesapta* „în calcul”, *geçen(ler)de* „deunăzi”, *yerinde* „nimerit, potrivit”, *görünüşte* „după aparențe”, *esasında* „de fapt”, *aslında* „în realitate”, *gıyabında* „în contumacie” etc.; cu sufixul ablativului: *şakadan* „în glumă”, *mahsustan* „intenționat, voit”, *candan* „din suflet, sincer”, *gerçekten* „într-adevăr”, *yoktan* „din nimic”, *toptan* „cu toptanul”, *eskiden* „înainte, în trecut”, *sonradan* „mai apoi”, *birazdan* „după puțin timp”, *düinden* „de ieri”, *baştan* „de la început”, *dıştan* „din afară”, *arkadan* „din spate”, *birden* „deodată”, *yeniden* „din nou, iarăși”, *aniden* „pe neașteptate”, *gönülden* „din inimă”, *kulaktan* „din auzite”, *önceden* „în prealabil” etc.

3. Adverbele compuse și locuțiunile adverbiale sunt formate din două sau mai multe părți de vorbire sau sunt grupe de cuvinte cu valoare de adverb. Aceste adverbe pot fi redată prin:

1. **reduplicarea unui adjectiv** la forma pozitivă și negativă. Este vorba de adjectivele formate cu sufixul **-li** și **-siz**; de exemplu: *geceli gündüzlü* „zi și noapte, tot timpul”, *irili ufaklı* „cu mic, cu mare”, *içli dışlı* „intim”, *lüzumlu lüzumsuz* „fără noimă”, *yerli yersiz* „că trebuie sau nu”, *sıralı sırasız* „cu orice prilej”, *vakitli vakitsiz* „la întâmplare”, *artsız arasız* „neîntrerupt”, *ipsiz sapsız* „fără căpătâi”, *tatsız tutsuz* „fără nici un gust” etc.

2. **reduplicarea unor substantive și interjecții**; de exemplu: *düşman düşman* (*bakmak*) „(a se uita) plin de dușmănie”, *yudum yudum* (*içmek*) „(a bea) înghițitură cu înghițitură”, *avaz avaz* (*bağırma*) „(a striga) în gura mare”, *sepet sepet* (*dağıtmak*) „(a distribui, a împărți) coș după coș”, *köy köy* (*dolaşmak*) „(a umbla) din sat în sat”, *kapı kapı* (*dolaşmak*) „(a umbla) din ușă în ușă”, *yer yer* „din loc în loc”, *zaman zaman* „din când în când”, *ara sıra* „uneori”, *yaz kış* „tot anul”, *adım adım* „pas cu pas”, *sokak sokak* „stradă cu stradă”, *şakır şakır* (*yağmak*) „(a ploua) puternic (cu zgomot)” etc.

3. **reduplicarea aceluiași cuvânt** prevăzut cu sufixul cazului dativ. Acest sufix se atașează, uneori, la primul cuvânt al reduplicării: *daradar* „cu greu”, *başabaş* „pe deplin”, *zorazor* „în dificultate”, *hıncahınc* „ticsit, plin până la refuz”, alteori, la cel de al doilea element: *kolkola* „braț la braț”, *karşı karşıya* „față-n față”, *üstüste* „unul după altul” etc.

4. **reduplicarea unui cuvânt**, prima dată, cu sufixul posesiv de persoana a III-a singular, iar a doua oară cu același sufix, la cazul dativ; de exemplu: *noktası noktasına* „întocmai, aidoma, exact”, *dakikası dakikasına* „minut cu minut”, *elifi elifine* „exact”, *boşuboşuna* „în zadar, degeaba”, *körükörüne* „orbește”, *zoruzoruna* „anevoie” etc.

– cuvântul *baş* „cap” sau un alt cuvânt prevăzut cu sufixul posesiv și sufixul cazului dativ însoțit de un determinant; de exemplu: *tek başına* „de unul singur”, *yalnız başına* „singur”, *kendi başına* „de capul lui, singur”, *yok pahasına* „pe nimic”, *ateş pahasına* „scump foc” etc.

– un substantiv în cazul ablativ însoțit de un determinant; de exemplu: *yeni baştan* „de la început”, *bol keseden* „cu generozitate”, *hiç yoktan* „din nimic”, *bir ağızdan* „toți deodată, în cor”, *can ve yürekten/gönülden* „din toată inima”.

– reduplicarea unui substantiv la ablativ și la dativ; de exemplu: *günden güne* „pe zi ce trece”, *ağızdan ağıza* „din gură în gură, prin viu grai”, *evden eve* „din casă în casă”, *elden ele* „din mână în mână”, *uzaktan uzağa* „de departe”, *yakından yakına* „din aproape în aproape”, *açıktan açığa* „în mod deschis”, *birdenbire* „dintr-o dată”.

– gerunziul în **-(y)a/-(y)e** reduplicat. Pot fi reduplicate atât aceleași verbe, cât și verbe diferite; de exemplu: *kala kala* „doar, numai”, *gitgide* (< *gide gide*) „treptat, ușor-ușor”, *bile bile* „intenționat”, *düşe kalka* „cu greu”, *güle oynaya* „în voie bună”, *çika bata* „cu mare dificultate”.

Clasificarea adverbelor după înțeles

După înțeles, adverbele se împart în: **adverbe de timp, de mod, de loc și de cauză.**

1. **Adverbele de timp** (*Zaman zarfları/belirteçleri*) arată timpul când se petrece o acțiune sau când există o stare, o însușire etc. și răspund la întrebările: *ne zaman/vakit?* „când?”, *ne zamandan beri/vakitten beri* „de când?”, *ne zamana kadar/ne vakte kadar?* „până când?”

După formă, adverbele de timp pot fi primare, derivate sau compuse; de exemplu: *dün* „ieri”, *yarın* „mine”, *bugün* „astăzi”, *şimdilik* „deocamdată”, *şimdilik* „acum”, *indatâ* „hemen”, *immediat* „takriben”, *cam*, *aproape* „hemen şimdi”, *indatâ*, *chiar* *acum* „demin/demincek”, *adineauri* „çabuk”, *repede*, *urgent* „çabucak”, *çarçabuk* „immediat”, *de urgentă* „derhal”, *immediat*, *numaidecât* „ansızın”, *pe neaşteptate* „apansız”, *prin surprindere* „sonra”, *apoi*, *după aceea* „önce”, *mai înainte*, *mai devreme* „önceleri”, *înainte*, *în trecut* „ilkönce”, *înainte de toate* „sabahleyin”, *dimineaţa* „geceleyin”, *noaptea* „kışın”, *iarna* „yazın”, *vara* „akşamleyin”, *seara* „güzün”, *toamna* „öğleyin”, *la prânz* „ilkin”, *în primul rând*; *înainte de toate* „erken”, *devreme* „geç”, *târziu* „ergeç”, *în cele din urmă*, *mai devreme sau mai târziu* „günlerce”, *zile în şir*, *zile de-a rândul* „saatlerce”, *ore în şir* „aylarca”, *luni de-a rândul* „yillarca”, *ani în şir* „cumaları”, *în zilele de vineri* „sahları”, *în zilele de marţi* „evvelden”, *mai înainte* „sonradan”, *mai apoi* „bir aralık”, *la un moment dat* „o aralık”, *atunci*, *în vremea aceea* „o zaman/o vakit”, *atunci* „her zaman/her vakit”, *tot timpul*, *mereu* „bir zamanlar/bir vakitler”, *cândva* „hiç bir zaman/hiç bir vakit”, *nicicând*, *niciodată* „bu defa/bu kere de această dată”, *bazı defa(lar)* „uneori”, *bir defa* „odată”, *bu defa* „de data aceasta”, *bu sıralarda* „în prezent”, *o aralarda* „atunci”, *yakınlarda* „în curând”, *geçen(ler)de* „odinioară, deunăzi”, *günlerden bir gün* „într-una din zile, odată”, *vaktinde* „la timp”, *haftasında* „la o săptămână”, *haftaya* „săptămâna viitoare”, *akşama* „pe seară”, *vaktiyle* „cândva”, *derken* „tocmai atunci”, *geçen sene/yıl* „anul trecut”, *gelecek sene/yıl* „anul viitor”, *her gün* „în fiecare zi”, *her gece* „în fiecare noapte”, *bir gün* „într-o zi”, *bir akşam* „într-o noapte”, *bir sabah* „într-o dimineaţă”, *öbürgün* „poimâine”, *sabah erken* „dimineaţa devreme”, *dün sabah (akşam/gece)* „ieri dimineaţa (seara, noaptea)”, *dün sabah erken (erkenden)* „ieri dimineaţă, devreme”, *evvelsi gün (akşam/sabah/gece)* „alaltăieri (alaltă seară, alaltă dimineaţă, alaltă noapte)”, *ertesi gün (sabah/akşam/ay/yıl/sene/hafta)* „ziua următoare, a doua zi (dimineaţa următoare, seara următoare, luna următoare, anul următor, săptămâna următoare)”, *akşam üstü* „seara, pe înserate”, *öğle üzeri/üstü* „la prânz, în jurul prânzului”, *kış ortasında* „în toiul iernii”, *evvel zaman içinde* „înainte, de demult”, *yarım saat içinde* „într-o jumătate de oră”, *hafta içinde* „în cursul săptămânii”, *zarfında* „în decurs de, în timpul” etc.

2. Adverbele de loc (Yer ve yön zarfları/belirteçleri) arată locul unde se petrece o acţiune sau unde există o stare, o însuşire etc. şi răspund la întrebările: *nerede?* „unde?”, *nereye?* „încotro?”, *nereden?* „de unde?”, *nereye kadar?* „până unde?”

Majoritatea adverbilor de loc se formează de la unele substantive ca *dış* „exterior”, *iç* „interior” etc., cu ajutorul sufixului **-(g)arı/-(g)eri**, prevăzut adesea cu sufixele cazurilor spaţiale (loc., dat., abl.), de la cuvintele *bura*, *şura*, *ora*, *nere* prevăzute, de asemenea, cu sufixele cazurilor spaţiale; de cele mai multe ori, se formează de la o serie de cuvinte cu sens spaţial; de exemplu: *dışarı* „afară”, *içeri* „înăuntru”, *yukarı* „sus”, *aşağı* „jos, în jos”, *ileri* „înainte”, *geri* „înapoi”, *beri* „încoace”, *dışarıya* „afară”, *dışarıdan* „de-afară”, *dışarıda* „afară”, *içeride* „înăuntru”, *içeriden* „dinăuntru”, *ileride* „în faţă”, *ileriden* „din faţă”, *geriden* „din spate”, *öteden/öteden beri* „mai demult”, *beriye* „încoace”, *beride* „aici, încoace”, *ötede* „acolo, mai încolo”, *öteye* „încolo”, *ötede beride* „îci, colo”, *öteden beriden* „de ici, de colo”, (< *öteden beriden konuşmak* „a vorbi de una, de alta”), *önden* „din faţă”, *buraya* „aici, încoace”, *şuraya* „acolo, încolo”, *nereye*

„încotro, unde?"; *burada* „aici", *şurada* „acolo", *orada* „acolo", *oraya* „încolo, acolo", *nerede?* „unde, în ce loc?", *buradan* „de aici", *şuradan* „de acolo", *oradan* „de acolo", *nereden* „de unde?", *oracıkta* (*şuracıkta*) „colea", *buralarda* „pe aici", *şuralarda* (*oralarda*) „colea", *buralardan* „de pe aici", *şuralardan* (*oralardan*) „de pe acolo", *nerelere* „în ce locuri, încotro?"; *bir yere* „unde; nicăieri", *bir yerde* „unde; nicăieri", *bir yerden* „de unde; de nicăieri", *hiç bir yere* „nicăieri", *bir taraftan* „dintr-o parte", *hiç bir tarafa* „în nici o parte, nicăieri", *nerede olursa olsun* „ori unde ar fi", *arkadan* „din urmă", *uzağa/uzaklara* „departe", *uzakta/uzaklarda* „departe, în depărtări", *yakında/yakınlarda* „aproape, pe aproape" etc.

3. Adverbele de mod (*Tarz/durum zarfları/belirteçleri*) arată modul în care se petrece o acţiune sau în care există o stare, o însuşire şi răspund la întrebările: *nasıl?* „cum?", *ne surette* „în ce fel?", *ne kadar?* „cât?", *ne derecede* „în ce măsură, în ce grad?"

Adverbele de mod exprimă:

a. **Modul propriu-zis al acţiunii**, stări sau însuşiri; de exemplu: *çabuk* „repede", *yavaş* „încet", *iyi* „bine", *fena* „rău", *böyle* „astfel", *öyle* „aşa", *kolay* „uşor", *zor* „greu", *baştan* „de la început", *ezberden* „pe de rost", *ağızdan* „oral", *gönülden* „din inimă", *can ve gönülden* „din toată inima", *oldukça* „destul de", *yavaşça* „încetîşor, pe neobservate", *hayli* „destul de", *gayet* „foarte", *kalben* „din inimă", *açık* „(în mod) deschis", *alenen* „vădit", *pekala* „prea bine", *doğruca* „direct", *ayrıca* „cu deosebire", *usulca* „încet, pe nesimţite", *sağ salım* „cu bine, în mod fericit", *açıktan açığa* „deschis", *epey* „binişor", *iyiden iyiye* „cum se cuvine", *boyuna* „în continuu", *bol keseden* „cu generozitate", *başbaşa* „în doi, între patru ochi", *kendi başına* „singur", *tek başına* „de unul singur", *yalnız başına* „independent", *nafile* „în zadar", *boş yere* „fără rost", *boşuna* „în zadar", *darıdarına* „de-abia", *adamakıllı* „zdrăvăn", *hemen hemen* „aproape, mai-mai", *için için* „în sine", *dostça/ahbapça* „prieteneşte, amical", *askerce* „milităreşte", *delicesine* „nebuneşte", *insancasına* „omeneşte", *başkalarınca* „după alţii", *türkçe* „turceşte", *romence* „româneşte", *ingilizce* „englezeşte", *siyasetçe* „politic, pe plan politic", *çehrece* „după fizionomie", *parlak bir surette* „într-un mod strălucit", *fena bir halde* „groaznic, teribil", *normal bir şekilde* „în mod normal" etc.

b. **Cantitatea**, de exemplu: *çok* „mult", *az* „puţin", *biraz* „puţin", *fazla* „mult, mai mult", *tamamiyle* „în întregime", *hayli* „destul de", *son derece* „în ultimul grad, extrem de", *pek ziyade* „într-o măsură considerabilă", *ne kadar* „cât", *bu kadar/o kadar/şu kadar* „atât, atâta", *o derece* „într-un grad, într-atât", *bir hamlede* „dintr-o dată", *iki kat* „dublu", *kat kat* „de nenumărate ori", *en çok* „cel mai mult", *daha fazla* „mai mult", *daha az* „mai puţin", *en fazla* „cel mai mult", *en az* „cel mai puţin, minimum", *harikulâde/olağanüstü* „extraordinar", *eksik* „în minus, mai puţin", *tam* „exact" etc.

c. **O afirmaţie**; de exemplu: *evet* „da", *elbette* „desigur", *mutlaka* „cu siguranţă", *ne olursa olsun* „orice ar fi", *şüphesiz* „fără îndoială, desigur", *tabii* „fireşte".

d. **O negaţie**; de exemplu: *hayır* „nu", *asla* „nicidecum, deloc, defel", *hiç* „deloc, nici", *hiç bir surette* „nicidecum", *hiç bir zaman* „niciodată", *hiç bir türlü* „în nici un fel", *hiç olmazsa, hiç değilse* „măcar".

e. **Probabilitatea**; de exemplu: *takriben, tahminen* „aproximativ”, *aşağı yukarı* „cam, vreo”, *var yok* „cam, aproape”, *şöyle böyle* „de aproape, așa și așa”, *belki* „poate”, *galiba* „pesemne”, *görünüşe göre* „după aparențe”, *muhtemel/olası* „probabil” etc.

f. **O întrebare**; de exemplu: *ne derece?* „în ce grad? cât de?”, *nasıl* „cum?”, *niçin?* „de ce, din ce cauză?”, *ne diye?* „de ce?”, *ne biçim?* „ce fel de?, cum?”, *hani?* „unde?”, *ne kadar* „cât?”, *ne denli?* „cât, câți; în ce măsură?” etc.

4. Adverbele de cauză (Sebeup zarfları) arată cauza unei acțiuni, stări sau însușiri și răspund la întrebările: *niçin* „de ce?”, *neden* „din ce cauză?”.

În limba turcă există un număr limitat de adverbe de cauză. Aici putem enumera următoarele adverbe: *niçin* „de ce?”, *onun için* „de aceea”, *neden* „din ce cauză?”, *bunun üzerine* „de aceea”.

În unele situații, formele de caz ablativ ale unor substantive au valoarea de adverbe de cauză; de exemplu: *düşüncesizlikten* „din prostie”, *ahmaklıktan* „din nerozie”, *akılsızlıktan* „din prostie”.

Nu întâmplător, în limba turcă, complementul circumstanțial de cauză este exprimat, într-un mod extins, prin cazul ablativ; de exemplu: *Meraktan yerinde duramıyordu* „Nu putea sta locului de curiozitate”, *Çocuk korkudan titriyordu* „Copilul tremura de frică”, *Depremden eski binalar çöktü* „Din cauza cutremurului, clădirile vechi s-au prăbușit”.

Gradele de comparație ale adverbilor (Zarflarda karşılaştırma dereceleri)

Unele adverbe, cu deosebire adverbele de mod propriu-zise, precum și unele adverbe de loc și de timp, au grade de comparație, care se exprimă prin aceleași construcții tipice prin care se exprimă și gradele de comparație ale adjectivului.

– **adverbe de mod**: *iyi* „bine”, *yavaş* „încet”, *çabuk* „repede”; *daha çabuk* „mai repede”, *daha az iyi* „mai puțin bine”, *daha az yavaş* „mai puțin încet”; *gibi/kadar iyi* „la fel/tot așa (atât de) bine”, *gibi/kadar yavaş* „la fel, tot așa (atât de) încet”; *en iyi* „cel mai bine”, *en yavaş* „cel mai încet”, *en çabuk* „cel mai repede”; *çok iyi* „foarte bine”, *çok yavaş* „foarte încet”, *çok çabuk* „foarte repede”;

– **adverbele de loc**: *yakın* „aproape”, *uzak* „departe”, *geride* „în urmă”; *daha yakın* „mai aproape”, *daha uzak* „mai departe”, *daha geride* „mai în urmă”, *daha az yakın* „mai puțin aproape”, *daha az uzak* „mai puțin departe”; *daha az geride* „mai puțin în urmă”; *gibi/kadar yakın* „la fel, tot așa (atât de) aproape”, *gibi/kadar uzak* „la fel, tot așa (atât de) departe”; *gibi/kadar geride* „la fel, tot așa (atât de) în urmă”; *en yakın* „cel mai aproape”, *en uzak* „cel mai departe”, *en geride* „cel mai în urmă”; *çok yakın* „foarte aproape”, *çok uzak* „foarte departe”, *çok geride* „foarte în urmă”;

– **adverbe de timp**: *erken* „devreme”, *geç* „târziu”, *önce* „înainte”; *daha erken* „mai devreme”, *daha önce* „mai înainte”, *daha az erken* „mai puțin devreme”, *daha az geç* „mai puțin târziu”, *daha az önce* „mai puțin înainte”; *en erken* „cel mai devreme”, *en geç* „cel mai târziu”; *çok erken* „foarte devreme”, *çok geç* „foarte târziu”, *çok önce* „foarte mult înainte”.

VERBUL (*Fiil-Eylem*)

Verbul este partea de vorbire care se conjugă și care exprimă acțiuni sau stări ale ființelor, obiectelor și fenomenelor. Structura morfologică a verbului comportă, la fel ca și aceea a numelui, următoarele elemente: rădăcina (sau radicalul), plus unul sau mai multe sufixe derivative (în rândul cărora intră și sufixele diatezelor), plus unul sau mai multe sufixe desinențiale (sufixe modurilor și timpurilor verbale și sufixele personale-predicative).

La fel ca și în cazul numelui, rădăcina constituie baza elementară a verbului. Ea poate fi întrebuințată ca element independent în vorbire, cu valoare de imperativ, persoana a II-a singular, la diateza activă (de exemplu: *gör-* „a vedea” = *gör!* „vezi!”). Rădăcina plus sufixul derivativ (sau sufixele derivative) constituie baza derivativă sau secundară a verbului (de exemplu: *gör-üş-tür-* „a face să se vadă, să se întâlnească”, care este format din baza elementară *gör-*, plus sufixele derivative *-üş*, al reciprocității, și *-tür*, factitiv). Baza verbală derivativă poate avea, ca și baza elementară, valoare de imperativ, persoana a II-a, singular (*görüştür!* „fă să se întâlnească”).

În sfârșit, sufixele desinențiale constituie elementele variabile ale verbului, servind la schimbarea acestuia după mod, timp, număr și persoană, adică la conjugarea și la declinarea formelor verbale (de exemplu: *görüştür-dü-m* „(eu) am făcut să se întâlnească”, unde *-dü* este sufixul desinențial al perfectului determinat indicativ, iar *-m* este sufixul personal-predicativ, persoana I, singular).

Verbul din limba turcă, ca de altfel și din celelalte limbi turcice, cunoaște două categorii de forme:

1. **Formele verbale personale**, care exprimă toate noțiunile pe care poate să le comporte verbul: diateza, modul, timpul, persoana și numărul; de exemplu: *gördüm*-diateza activă, modul indicativ, timpul trecut determinat, persoana I, numărul singular.

2. **Formele verbale nepersonale** nu pot exprima simultan toate noțiunile pe care le comportă formele verbale personale: ele nu exprimă, prin ele însele, persoana (de aceea se numesc nepersonale), și numai unele dintre ele conțin o noțiune de timp. Aceste forme se mai numesc și forme verbale nominale, datorită caracterului lor hibrid: aparțin atât categoriei verbului, cât și categoriei numelui; pe de o parte, ele exprimă noțiunile de „acțiune” sau „existență” și posedă facultatea de a avea un subiect și complemente; pe de altă parte, formele verbale nepersonale sau nominale au rolul de a prezenta verbul sub aspectul unui nume (în sensul cel mai larg al acestui termen), adică de a-i conferi posibilitatea de a juca în frază același rol și de a primi, după necesități, aceleași sufixe desinențiale ca și numele. În consecință, formele nominale ale verbului sunt adeseori declinabile și pot primi sufixe posesive. Formele nominale ale verbului se împart în următoarele trei categorii:

- 1) Formele substantivale sau declinabile (infinitivul și numele de acțiune), care exprimă într-un mod abstract și absolut acțiunea însăși; de exemplu: *sevmek* „a iubi”, *sevme* „faptul de a iubi, iubire”.

- 2) Formele adjectivale (participiile), datorită cărora o acțiune exercitată sau suferită de subiect poate să determine un concept, la fel ca și un adjectiv; de exemplu: *uyuyan çocuk* „copilul care doarme” și *uyumuş çocuk* „copilul care a adormit”, unde participiile *uyuyan* și *uyumuş* determină substantivul *çocuk*, la fel ca și adjectivul *uykulu* „somnoros” din sintagma *uykulu çocuk* „copil somnoros”.
- 3) Formele adverbiale (gerunziile sau converbele), care ne permit să privim acțiunea ca pe o circumstanță de mod, de timp, de cauză etc.; de exemplu: *koşarak eve döndü* „s-a întors acasă alergând”, *parayı alınca gitti* „cum (de îndată ce) a primit banii, a plecat”.

Infinitivul și numele de acțiune sunt variabile, adică se declină; participiile sunt invariabile în principiu, dar când se substantivizează devin declinabile; gerunziile sunt de asemenea invariabile, dar în anumite cazuri izolate și bine determinate pot fi parțial declinate (de exemplu: *ben seni ölünceye kadar seveceğim* „te voi iubi până la moarte”).

Infinitivul și numele de acțiune (*Mastar fiil*)

Orice acțiune sau stare are un nume care se exprimă printr-o formă verbală nepersonală, numită infinitiv. În limba turcă, infinitivul se formează cu ajutorul sufixului accentuat *-mak/-mek*: forma *-mak* se alipește la rădăcinile verbale care au în ultima silabă o vocală posterioară, iar forma *-mek*, la cele care au în ultima silabă o vocală anterioară; de exemplu: *çalış-mak* „a munci”, *oyna-mak* „a (se) juca”, *oku-mak* „a citi, a studia”, *sor-mak* „a întreba”, *gel-mek* „a veni”, *git-mek* „a pleca, a se duce”, *dön-mek* „a se întoarce; a se învârti”, *gül-mek* „a râde”.

La fel ca și în cazul numelui, rădăcina verbală, adică partea rămasă prin îndepărtarea sufixului *-mak/-mek*, constituie baza elementară a verbului, putând fi întrebuițată ca element independent în vorbire, cu valoarea de imperativ, persoana a doua, singular, la diateza activă; de exemplu: *uyumak* „a dormi” – *uyu!* „dormi!”, *susmak* „a tăcea” – *sus!* „taci!”, *görmek* „a vedea” – *gör!* „vezi!”, *inmek* „a coborî” – *in!* „coboară!”, *gülmek* „a râde!” – *gül* „râzi!”.

Infinitivul negativ se formează prin adăugarea la rădăcina verbală a sufixului de negație *-ma/-me*; forma *-ma* se adaugă la rădăcinile care au în ultima silabă o vocală posterioară, iar forma *-me* se adaugă la acele rădăcini verbale care au în ultima silabă o vocală anterioară. Accentul cade pe silaba dinaintea sufixului negației; de exemplu: *çalışmak* „a munci” – *çalışmamak* „a nu munci”, *gitmek* „a merge, a se duce” – *gitmemek* „a nu merge, a nu se duce”, *görmek* „a vedea” – *görmemek* „a nu vedea”, *gülmek* „a râde” – *gülmemek* „a nu râde”.

Rădăcina verbală cu sufixul negației, dar fără sufixul infinitivului *-mak/-mek* coincide cu forma negativă a modului imperativ la persoana a II-a, singular; de exemplu: *çalış* „muncește!” – *çalışma* „nu munci!”, *gül* „râzi!” – *gülme* „nu râde!”, *bak* „uită-te!” – *bakma* „nu te uita!”, *gez* „plimbă-te!” – *gezme* „nu te plimba!”.

Infinitivul și numele de acțiune, care se formează cu ajutorul sufixului accentuat *-ma/-me* (*gel-mek* a veni” – *gel-me* „venire, sosire”, *al-mak* „a lua” – *al-ma* „lua, primire”; acestea sunt, spre deosebire de participii (care sunt forme adjectivale) și

gerunzii (forme adverbiale), forme substantivale sau declinabile ale verbului; de exemplu: *başlamak-tan* „de la începerea” (caz abl.), *başlamanın* „al începutului” (caz gen.).

Categoriile gramaticale ale verbului (*Fiilin çatısı, kipi, zamanı, şekli, şahsı ve sayısı*)

Verbul își schimbă forma în conjugare după *diateză, mod, timp, aspect, persoană* și *număr*.

Diateza verbului (*Fiilin çatısı*)

Este o formă pe care o poate lua un verb pentru a arăta raportul dintre subiect și complementul direct exprimat sau subînțeles. În limba turcă sunt cinci diateze: activă (*temel çatı, etken fiil*), factitivă (*ettirgen çatı*), pasivă (*edilgen çatı*), reflexivă (*dönüşlü çatı*) și reciprocă (a reciprocității) (*işteş çatı*).

a. Diateza activă (*Etken fiil*) arată că subiectul poate îndeplini acțiunea exprimată de verb. Ea are desinența zero, iar apartenența unui verb la această diateză se determină pe cale lexicală. Având în vedere raportul dintre acțiunea verbală și obiect, verbele aparținând acestei diateze se împart în tranzitive și intransitive.

1) Verbul a cărui acțiune se răsfrânge nemijlocit asupra unui obiect sau care are ca rezultat un obiect, numit complement direct, este tranzitiv (*geçişli fiil*); de exemplu: *yazmak* „a scrie”, *almak* „a lua”, *satmak* „a vinde”, *atmak* „a arunca”, *temizlemek* „a curăța”, *beklemek* „a aștepta”, *dokumak* „a țese”, *görmek* „a vedea”.

2) Verbul a cărui acțiune nu se răsfrânge asupra unui obiect este intransitiv (*geçişsiz fiil*). O categorie însemnată de verbe intransitive poate fi ușor recunoscută după ceea ce exprimă. Verbele de mișcare (*gelmek* „a veni”, *gitmek* „a pleca”, *dönmek* „a se întoarce”, *binmek* „a(se)urca”, *inmek* „a coborî”, *girmek* „a intra”, *çıkma* „a ieși”, *yürümek* „a păși, a merge”, *sıçramak* „a țâșni, a sări” etc.), cele care exprimă o stare (*oturmak* „a sta, a șede, a fi așezat”, *durmak* „a sta”, *olmak* „a exista, a fi”, *bulunmak* „a se afla” etc.) sunt intransitive, pentru că ele nu exprimă acțiuni care se exercită asupra unui obiect.

Unele verbe intransitive, aparținând diatezei active, se traduc cu forme specifice altor diateze; ele sunt considerate ca aparținând diatezei active numai datorită desinenței zero; de exemplu: *binmek* „a(se)urca”, *dalmak* „a se scufunda”, *danışmak* „a se consulta”, *düşmek* „a cădea”, *kanmak* „a se convinge”, *şaşmak* „a se mira”, *tapmak* „a se închina”, *uymak* „a se potrivi”, *yaklaşmak* „a se apropia”, *yapışmak* „a se lipi”, *yaramak* „a fi util, a fi folositor”, *hoşlanmak* „a-i face plăcere”, *iğrenmek* „a-i fi silă”, *utanmak* „a se rușina”, *kısaltmak* „a se scurta”, *gülmek* „a râde”, *ağlamak* „a plânge”, *öksürmek* „a tuși”, *ölmek* „a muri”, *dirilmek* „a învia”, *susamak* „a-i fi sete, a fi însetat”, *acıkma* „a-i fi foame”, *patlamak* „a exploda” etc.

Spre deosebire de limba română, unde puține verbe pot fi tranzitive și, totodată, intransitive, în limba turcă foarte multe verbe sunt folosite atât ca tranzitive, cât și ca intransitive; de exemplu: *gezme* „a se plimba”, dar și „a vizita (o țară, o expoziție)”: *müze* *gezdik* „am văzut muzeul”, *dönme* „a se învârti”, dar și „a ocoli”: *çocuk köşeyi döndü* „copilul a ocolit (a făcut) colțul”, *okumak* „a învăța, a studia (a fi elev sau student)”, dar și „a citi”: *Bu genç lisede okuyor*, „Acest tânăr învață la liceu” (intransitiv) și *Bu genç bir dergi okuyor* „Acest tânăr citește o revistă”, *açmak* „a se deschide, a se însenina”, dar și „a deschide”: *Hava açtı* „Vremea s-a deschis” și *Kapıyı açtım* „Am deschis ușa”, *çıkma* „a ieși”, dar și „a urca, a escalada”: *Öğrenciler merdivenleri çıktılar* „Elevii au urcat scările” etc.

Atât verbele tranzitive, cât și cele intransitive sunt propriu-zise și derivate. Toate verbele intransitive (dar și cele tranzitive, pentru a deveni dublu sau triplu tranzitive), primind sufixele diatezei reflexive, pasive și a reciprocității, devin verbe intransitive derivate. În situația când un verb își schimbă caracterul intransitiv sau tranzitiv, el își schimbă, în general, și sensul lexical sau, cel puțin, capătă o altă nuanță de sens.

b. Diateza reflexivă (*Dönüşlü Fiil*). Verbul reflexiv arată că subiectul suferă el însuși efectele acțiunii pe care o exercită (*giy-in-* „a se îmbrăca”, *tara-n-* „a se pieptăna”) sau că participă la acțiunea exprimată de verb (*sev-in* „a se bucura”).

Uneori, verbul reflex exprimă, în comparație cu baza elementară, o acțiune prelungită (*gez-in-* „a se plimba”, față de *gez-* „a vizita”), iar alteori se confundă cu forma reciprocă (*dolan-* și *dolaş-* „a circula”).

Diateza reflexivă se formează cu ajutorul următoarelor sufixe:

1) *-n* de la verbe terminate în vocală; de exemplu: *yıkamak* „a spăla” – *yıka-n-mak* „a se spăla”, *gizlemek* „a ascunde” – *gizle-n-mek* „a se ascunde”, *korumak* „a apăra, a proteja” – *koru-n-mak* „a se apăra”, „a se proteja”, *süslemek* „a împodobi, a găti” – *süsle-n-mek* „a se împodobi, a se găti” etc.

2) *-in* (*-in*, *-un*, *-ün*) și *-il* (*-il*, *-ul*, *-ül*), după rădăcini terminate în consoană; de exemplu:

a) cu *-in* (*-in*, *-un*, *-ün*): *çırpmak* „a scutura, a lovi” – *çırp-in-mak* „a se zbate”, *silkmek* „a scutura” – *silk-in-mek* „a se scutura”, *övmek* „a lăuda” – *öv-ün-mek* „a se lăuda”, b) cu *-il* (*-il*, *-ul*, *-ül*): *kırmak* „a sparge” – *kır-il-mak* „a se sparge”, *eğmek* „a îndoi, a apleca” – *eğ-il-mek* „a se îndoi, a se apleca”, *yormak* „a obosi” – *yor-ul-mak* „a se obosi”, *üzme* „a supăra” – *üz-ül-mek* „a se supăra”.

Pe lângă mijlocul morfologic de redare a diatezei reflexive arătat mai sus (cu ajutorul sufixelor *-n*, *-in* (*-in*, *-un*, *-ün*) și *il* (*il*, *-ul*, *-ül*), în limba turcă mai există și un mijloc sintactic de exprimare a acestei diateze, când verbul la forma tranzitivă este precedat de acuzativul pronumelui reflexiv *kendi*. Acest procedeu de redare a reflexivului are în vedere mai ales acele verbe care nu sunt apte de a avea o formă reflexivă; de exemplu: *göstermek* „a arăta” – *kendini/kendisini göstermek* „a se afirma” – *kendini/kendisini doktora göstermek* „a se arăta/prezenta medicului”, *asmak* „a atârna” – *kendi(si)ni asmak* „a se spânzura”, *yermek* „a critica” – *kendini yermek* „a-și face autocritica”, *beğenmek* „a-i plăcea” – *kendini beğenmek* „a se plăcea (pe sine)”, *yormak* „a obosi” – *kendini yormak* „a se obosi”, *bilmek* „a ști” – *kendini bilmek* „a-și cunoaște

măsura”, *satmak* „a vinde” – *kendini satmak* „a se vinde”, *üzmek* „a necăji” – *kendini üzme* „a se necăji”, *öldürmek* „a omori” – *kendini öldürmek* „a se sinucide” etc.

Mai trebuie menționat și faptul că verbul capătă un sens reflexiv mai accentuat prin folosirea reduplicată a lui *kendi*, în cazul absolut, urmat de forma în acuzativ și de verbul tranzitiv (*kendi kendini*); de exemplu: *kendini yormak* „a se obosi” – *kendi kendini yormak* „a se obosi (mult)”, *kendini üzme* „a se necăji” – *kendi kendini üzme* „a se necăji (mult)”, *kendini korkutmak* „a se speria” – *kendi kendini korkutmak* „a se speria (pe sine)” etc.

c. Diateza pasivă (*Edilgen çatı*) arată că acțiunea săvârșită de altcineva este suferită de subiectul gramatical; ea se formează de la rădăcini sau teme verbale tranzitive, și, de asemenea, de la un număr redus de verbe intransitive, cu ajutorul următoarelor sufixe:

1) *-ıl (-il, -ul, -ül)*, de la rădăcini sau teme verbale terminate în consoană (cu excepția lui *l*); de exemplu: *yaz-* „a scrie” – *yazıl-* „a fi scris”, *sev-* „a iubi” – *sevil-* „a fi iubit”, *vur-* „a împușca” – *vurul-* „a fi împușcat”, *ölç-* „a măsura” – *ölçül-* „a fi măsurat”, *sat-* „a vinde” – *satıl-* „a fi vândut”, *gör-* „a vedea” – *görül-* „a fi văzut” etc.

2) *-n*, de la rădăcini sau teme verbale terminate în vocală; de exemplu: *boya-* „a vopsi” – *boyan-* „a fi vopsit”, *ye-* „a mânca” – *yen-* „a fi mâncat”, *işle-* „a prelucra” – *işlen-* „a fi prelucrat”, *koru-* „a apăra” – *korun-* „a fi apărat”, *de-* „a zice” – *den-* „a fi zis, a se zice” etc.

3) *-in (-in, -un, -ün)*, de la verbe terminate în *l*; de exemplu: *al-* „a lua” – *alın-* „a fi luat”, *bil-* „a ști” – *bilin-* „a fi știut”, *bul-* „a găsi” – *bulun-* „a fi găsit”, *böl-* „a împărți” – *bölün-* „a fi împărțit” etc.

Diatezele pasivă și reflexivă formate de la rădăcinile verbale terminate în vocală și consoana *l* au aceeași formă. Pentru a se evita confuzia dintre acest sufix și sufixul reflexiv, de obicei se întrebuițează ambele sufixe pasive, împreună (*-nil, -nil, -nül, -nül*); de exemplu: *sakla-* „a ascunde” – *saklan-* „a se ascunde” și „a fi ascuns” – *saklanıl-* „a fi ascuns”, *de-* „a zice, a spune” – *den-* „a se spune” și „a fi spus” – *denil-* „a fi spus”, *ye-* „a mânca” – *yen-* „a se mânca” și „a fi mâncat” – *yenil-* „a fi mâncat”, *koru-* „a apăra” – *korun-* „a se apăra” și „a fi apărat” – *korunul-* „a fi apărat”, *öv-* „a lăuda” – *övün-* „a se lăuda” și „a fi lăudat” – *övünül-* „a fi lăudat”.

Având în vedere faptul că verbele la diateza factitivă sunt verbe tranzitive, diateza pasivă se formează și de la aceste verbe, cu aceleași sufixe; de exemplu: *uyan-* „a se trezi” – *uyan-dır-* „a trezi” – *uyan-dır-ıl-* „a fi trezit”, *kuru-* „a se usca” – *kuru-t-* „a usca” – *kuru-t-ul-* „a fi uscat”, *in-* „a coborî” – *in-dir-* „a coborî” – *indir-il-* „a fi coborât”, *öl-* „a muri”, *öl-dür-* „a omori” – *öl-dür-ül-* „a fi omorât” etc.

Așa cum s-a menționat mai sus, diateza pasivă se poate forma și de la unele verbe intransitive, cu deosebire de la cele de mișcare, cu condiția ca înțelesul lexical al verbului (care redă un sens impersonal) să permită acest lucru: *git-* „a merge” – *gid-il-* „a se merge”, *çık-* „a ieși” – *çık-ıl-* „a se ieși”, *gel-* „a veni” – *gel-in-* „a se veni”, *dön-* „a se întoarce” – *dön-ül-* „a se întoarce”; de exemplu: *Dün tiyatroya gidildi* „Ieri s-a mers la teatru”; *Bir saat sonra dersten çıkılacak* „Peste o oră se va ieși de la ore”; *Bu duruma gelindi* „S-a ajuns la această situație”; *Uçakla dönülecek* „Întoarcerea se va realiza cu avionul”.

Subiectul logic – adică nu cel care este autorul acțiunii, ci cel care suferă acțiunea – specific construcțiilor verbale pasive, este exprimat de un substantiv la cazul absolut, urmat de cuvântul *taraf* „parte”, prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și cu sufixul ablativ (*tarafından* „de către”, „de”) sau de un substantiv sau pronume prevăzute cu sufixul autorului acțiunii verbale, *-ca*, *-ce* (*-ça*, *-çe*), traducându-se în limba română prin *de* și *de către*; de exemplu: *Bu öneri dekanımız tarafından yapılmıştır* „Această propunere a fost făcută de către decanul nostru”, *Öğrenci öğretmen tarafından ödüllü* „Elevul a fost lăudat de către profesor”, *Bu arkadaşımız hepimiz tarafından çok seviliyor* „Acest coleg al nostru este foarte iubit de către noi toți”, *Anayasa milletçe kabul edildi* „Constituția a fost adoptată de către popor”, *Buna kurulca karar verildi* „Aceasta a fost hotărâtă de către consiliu”, *Bu yardım hepinizce yapılmıştır* „Acest ajutor a fost acordat de către voi toți” etc.

Subiectul logic poate să fie exprimat și de un pronume posesiv. În acest caz, pronumele posesiv se acordă cu cuvântul *taraf*, după persoană; de exemplu:

Kitap benim tarafımdan okundu „Cartea a fost citită de mine”.

Kitap senin tarafından okundu „Cartea a fost citită de tine”.

Kitap onun tarafından okundu „Cartea a fost citită de el(ea)”.

Kitap bizim tarafımızdan okundu „Cartea a fost citită de noi”.

Kitap sizin tarafınızdan okundu „Cartea a fost citită de voi”.

Kitap onlar(in) tarafından okundu „Cartea a fost citită de ei(ele)”.

d. Diateza factitivă sau cauzativă (*Ettirgen fiil*) exprimă o acțiune tranzitivă, arătând că subiectul provoacă îndeplinirea unei acțiuni. După modul cum subiectul participă la săvârșirea acțiunii, această diateză prezintă două aspecte:

a) Acțiunea este săvârșită de subiectul gramatical. În această situație, diateza factitivă se formează de la verbe intransitive, care astfel devin verbe tranzitive; de exemplu: *durmak* „a sta”, „a se opri” – *durdurmak* „a opri, a ține pe loc”, *kaynamak* „a fierbe” – *kaynatmak* „a fierbe, a face să fiarbă”, *kızmak* „a se supăra” – *kızdırmak* „a supăra, a provoca supărare cuiva”, *sönmek* „a se stinge” – *söndürmek* „a stinge”, *kaçmak* „a fugi” – *kaçırmak* „a scăpa”, *dönmek* „a se învârti; a se întoarce” – *döndürmek* „a învârti, a face să se întoarcă” etc.

b) Acțiunea este săvârșită de subiectul logic, care are funcția de complement direct în cazul dativ. În această situație, diateza factitivă se formează de la verbe tranzitive, exprimând imixtiunea unui subiect în acțiunea altui subiect, iar această situație poate să meargă, de la o simplă impulsționare, până la constrângere (a ruga, a implora, a impune, a ordona, a obliga să facă ceva): *almak* „a lua” – *aldırmak* „a face/a obliga/a pune să ia”, *beklemek* „a aștepta” – *bekletmek* „a lăsa/a ruga/a pune/a obliga să aștepte”, *yazmak* „a scrie” – *yazdırmak* „a ruga/a pune/a obliga să scrie” etc.

Cele mai obișnuite sufixe cu ajutorul cărora se formează această diateză sunt:

1) *-dır*, *-dir*, *-dur*, *-dür* (*-tır*, *-tir*, *-tur*, *-tür*), care se folosește pentru toate rădăcinile monosilabice (cu excepția câtorva verbe, terminate în *ç*, *ğ*, *ş*, *t*, *z*) și pentru bazele polisilabice terminate într-o consoană, cu excepția lui *l* și *r*; de exemplu:

a) cu verbe monosilabice în consoană și vocală:

yazmak „a scrie” – *yazdırmak* „a pune/a ruga/a obliga să scrie”.

vermek „a da” – *verdirmek* „a face/a pune/a ruga/a obliga să dea”.

sormak „a întreba” – *sordurmak* „a face/a ruga/a obliga să întrebe”.
övmek „a lăuda” – *övdürmek* „a face/a pune/a ruga/a obliga să laude”.
açmak „a deschide” – *açtırmak* „a face/a pune/a ruga/a obliga să deschidă”.
etmek „a face” – *ettirmek* „a face/a pune/a ruga/a obliga să facă”.
tutmak „a prinde” – *tutturmak* „a face/a pune/a ruga/a obliga să prindă”.
öpmek „a săruta” – *öptürmek* „a face/a pune/a ruga/a obliga să sărute”.
demek „a spune, a zice” – *dedirmek* „a face/a pune/a ruga/a obliga să spună”.
yemek „a mânca” – *yedirmek* „a face/a pune/a ruga/a obliga să mănânce”.

b) cu verbe polisilabice terminate în consoană (cu excepția bazelor verbale terminate în **l** și **r**), de exemplu:

inanmak „a crede” – *inandırmak* „a face/a pune/a ruga/a obliga să creadă; a convinge”
uyanmak „a se trezi” – *uyandırmak* „a trezi”
kazanmak „a câștiga” – *kazandırmak* „a face/a lăsa/a pune să câștige”
affetmek „a ierta” – *affettirmek* „a face/a ruga/a obliga să ierte”
ayaklanmak „a se răscula” – *ayaklandırmak* „a face/a incita să se răskoale”
gecikmek „a întârzia” – *geciktirmek* „a face/a lăsa să întârzie”
değişmek „a se schimba” – *değiştirmek* „a face să se schimbe, a schimba”
çalışmak „a munci” – *çalıştırmak* „a face/a pune să muncească”

2) **-t**, care se folosește pentru toate verbele polisilabice terminate în vocală și pentru verbele polisilabice terminate în **l** și **r**; de exemplu:

a) cu verbe polisilabice terminate în vocală:
boyamak „a vopsi” – *boyatmak* „a face să vopsească, a da la vopsit”
uyumak „a dormi” – *uyutmak* „a adormi (pe cineva)”
beklemek „a aștepta” – *bekletmek* „a lăsa /face să aștepte”
çürümek „a putrezi” – *çürütmek* „a lăsa/face să putrezească”
yavaşlamak „a-și micșora viteza” – *yavaşlatmak* „a încetini (ceva/pe cineva)”
büyümek „a crește” – *büyütmek* „a face să crească, a crește”

b) cu verbe polisilabice terminate în **l** și **r**:
onarmak „a repara” – *onartmak* „a face/a pune să repare”
çoğalmak „a se înmulți” – *çoğaltmak* „a înmulți, a multiplica”
azalmak „a se împuțina” – *azaltmak* „a împuțina, a diminua”
çevirmek „a întoarce/răsuci; a traduce” – *çevirtmek* „a pune să traducă”
öksürmek „a tuși” – *öksürtmek* „a face să tușească”

3) **-ır, -ir, -ur, -ür**, care se folosește pentru o mare parte a bazelor verbale terminate în **ç, ğ, ş, t, y**; de exemplu:

içmek „a bea” – *içirmek* „a da să bea”
doğmak „a se naște” – *doğurmak* „a naște, a da naștere”
düşmek „a cădea” – *düşürmek* „lăsa să cadă”
doymak „a se sătura” – *doyurmak* „a sătura”
kaçmak „a fugi” – *kaçırmak* „a scăpa”
taşmak „a se revărsa” – *taşırmaq* „a face să se reverse; a face să dea pe foc”
bitmek „a se termina” – *bitirmek* „a termina, a sfârși”
şişmek „a se umfla” – *şişirmek* „a umfla”
uçmak „a zbura” – *uçurmak* „a face/a lăsa să zboare”
yitmek „a se pierde” – *yitirmek* „a pierde”

duymak „a simți, a auzi” – *duyurmak* „a da de știre, a anunța”
artmak „a crește” – *artırmak* „a spori”

4) **-ar, -er**, care este varianta fonetică a lui **-ir (-ir)**, formează diateza factitivă de la un număr redus de verbe monosilabice; de exemplu:

çıkmak „a ieși” – *çıkarmak* „a scoate”
kopmak „a se rupe” – *koparmak* „a rupe”

5) **-it, -it, -ut, -üt**, care se folosește cu un număr limitat de verbe monosilabice, de cele mai multe ori terminate în **k** sau **rk**; de exemplu:

akmak „a curge” – *akıtmak* „a lăsa/a face să curgă”
korkmak „a se teme, a se speria” – *korkutmak* „a speria”
ürkmek „a se speria” – *ürkütme* „a speria (tare)”
sapmak „a devia” – *sapıtmak* „a abate (din drum)”
kokmak „a mirosi” – *kokutmak* „a face să miroasă, a lăsa să se strice”
sarkmak „a atârna” – *sarkıtmak* „a suspenda”.

Unele dintre sufixele menționate pot să se combine două câte două, în așa fel încât, dacă baza verbală în cauză este intransitivă, acel verb devine tranzitiv, dar dacă este tranzitiv, devine dublu sau chiar triplu tranzitiv; de exemplu:

çıkmak (intr.) „a ieși” – *çıkarmak* „a scoate” – *çıkartmak* „a pune să scoată”
ölmek (intr.) „a muri” – *öldürmek* „a omori” – *öldürtmek* „a pune/a ordona să omoare”
kaçmak (intr.) „a fugi” – *kaçırmak* „a lăsa/face să scape” – *kaçırtmak* „a determina să-l lase să fugă”
anlamak (tranz.) „a înțelege” – *anlatmak* „a povesti/relata” – *anlattırmak* „a pune (pe cineva) să povestească/relateze”
yemek (tranz.) „a mânca” – *yedirmek* „a da să mănânce” – *yedirtmek* „a pune (pe cineva) să dea să mănânce”.

e. Diateza reciprocă/reciprocității (*İşteş/karşılıklı çatı*)

Diateza reciprocă se formează cu ajutorul sufixului **-ş**, după vocală, și **-iş, -iş, -uş, -üş**, după consoană; de exemplu:

dövmek „a bate” – *dövüşmek* „a se bate”
öpmek „a săruta” – *öpüşmek* „a se săruta”
vurmak „a lovi” – *vuruşmak* „a se lovi; a se lupta”
ağlamak „a plânge” – *ağlaşmak* „a boci (în cor)”
koklamak „a mirosi” – *koklaşmak* „a se mirosi (reciproc)”
kucaklamak „a îmbrățișa” – *kucaklaşmak* „a se îmbrățișa”

Verbul reciproc arată că mai multe subiecte contribuie la îndeplinirea acțiunii exprimate de verb, fie exercitând-o reciproc unele asupra altora: *sev-iş-mek* „a se iubi (unul pe celălalt)”, *vur-uş-mak* „a se lovi unul pe celălalt”, *boğazla-ş-mak* „a se încăiera”, *döv-üş-mek* „a se bate”, fie îndeplinind-o împreună, simultan: *gül-üş-mek* „a râde cu toții împreună, deodată”, *koş-uş-mak* „a alerga mai mulți în același timp, a fi un du-te-vino permanent”, *kaçış-mak* „a fugi care, încotro”, *öt-üş-mek* „a ciripi toate împreună, deodată (în cor)”, *uç-uş-mak* „a zbura care, încotro”.

Uneori, verbul reciproc arată că un singur subiect participă la o acțiune: *çalışmak* „a lucra”, *yapışmak* „a se lipi”, *yatışmak* „a se liniști”, *gelişmek* „a se dezvolta”, *değişmek* „a se schimba”, *kalkışmak* „a intenționa”, *kavuşmak* „a se regăsi, a se revedea”, *barışmak* „a se împăca”, *bitişmek* „a se uni”.

În sfârșit, în unele cazuri, verbul reciproc are același sens cu forma verbală de bază: *yetişmek* – *yetmek* „a ajunge, a fi suficient”, *erişmek* – *ermek* „a ajunge, a atinge”, *girişmek* – *girmek* „a intra”.

Modul, timpul și persoana verbului (*Filde kip, zaman ve kişi anlamı*)

Modul exprimă raportul pe care-l stabilește vorbitorul între o acțiune și realitate. Altfel spus, modul este forma pe care o ia verbul pentru a indica felul în care apreciază vorbitorul acțiunea: reală, realizabilă, dorită sau condiționată de o altă acțiune.

Modurile verbului se împart în două grupuri: **personale** (*çekimli*) și **nepersonale** (*çekimsiz*). În limba turcă sunt cinci moduri personale: imperativul (*emir kipi*), indicativul (*haber kipi*), subjonctivul (*istek kipi*), necesitativul (*gereklik kipi*) și condițional-optativul (*dilek-şart kipi*), și trei moduri nepersonale: infinitivul (*mastar fiil-isim fiiller*), participiul (*sıfat fiiller-ortaçlar*) și gerunziul (*bağ fiiller-ulaçlar*).

Modurile personale, adică cele care își schimbă forma după persoane, sunt moduri predicative: *Çocuklar müzeyi gezdiler* „Copiii au vizitat muzeul”, iar cele nepersonale sunt nepredicative: *Çocuklar bu müzeyi de gezmek istediklerini bildirdiler* „Copiii și-au exprimat dorința de a vizita și acest muzeu”. În această propoziție, verbul *gezmek* „a vizita” nu îndeplinește funcția de predicat, ci de atribut al substantivului *istediklerini*”.

Timpul arată momentul sau perioada în care se petrece acțiunea exprimată de verb; altfel spus, timpul este forma pe care o ia verbul pentru a arăta momentul în care se realizează acțiunea: în prezent (momentul vorbirii): *seviyorum* „iubesc”, în trecut (înainte de momentul vorbirii): *sevdim* „am iubit”, în viitor (după momentul vorbirii): *seveceğim* „voi iubi”. Pe lângă aceste trei timpuri de bază, verbul mai exprimă și diferitele nuanțe ale acestora, care pot fi numite timpuri secundare, în opoziție cu cele trei timpuri de bază.

Persoana este forma pe care o ia verbul pentru a arăta că acțiunea este îndeplinită de cel care vorbește (persoana I), de cel căruia i se adresează vorbitorul (persoana a 2-a) sau de o altă persoană sau de un alt obiect, animat sau inanimat (persoana a 3-a).

Orice formă verbală predicativă se formează de la o bază verbală proprie, constituită cu ajutorul unui sufix de timp, de mod, de diateză și de aspect.

Astfel, în limba turcă, baza prezentului indicativ este constituită cu ajutorul sufixului **-yor**, baza trecutului determinat – cu ajutorul sufixului **-dı (-di, -du, -dü)**, baza condiționalului – cu ajutorul sufixului **-sa/-se** ș.a.m.d. Dar, numai bazele verbale nu sunt suficiente pentru realizarea conjugării, a predicativității; redarea verbală a unei acțiuni, a unei stări sau a unei însușiri din realitate nu este posibilă decât prin îmbinarea unei baze verbale cu indicele morfologic care să indice persoana care săvârșește acțiunea sau care

are însușirea exprimată de verbul respectiv: *alıyor-um* „iau”, *alıyor-sun* „iei” etc.; *aldı-m* „am luat”, *alsa-n* „dacă iei” etc.

Bazele verbale pot să constituie, singure, predicatul propoziției numai la persoana a III-a, caz în care subiectul acțiunii este totdeauna exprimat printr-un substantiv sau un substitut al lui (un pronume, un adjectiv substantivizat etc.).

Totalitatea formelor verbale predicative constituie sistemul conjugării, care include atât verbul, cât și numele – acesta din urmă exprimând un predicat nominal (*geliyorum* „vin”, dar și *yorgun-um* „sunt obosit”). Conjugarea, ca sistem de schimbare (sau de flexiune) a cuvintelor, este forma de exprimare a relației sintactice dintre subiect și predicat, adică a relației care se exprimă prin acordul celor două părți principale ale propoziției în ceea ce privește persoana. Categoria persoanei și indicii personali sunt, în propoziția din limba turcă, mijlocul caracteristic și unic de redare a acestei relații sintactice. De aceea, aceste elemente sunt indispensabile pentru exprimarea oricărei determinări posesive. Indicii morfologici prin care se realizează conjugarea (predicativitatea) sunt constituiți de sufixe speciale; este vorba de sufixele personale predicative, care exprimă persoana subiectului, modificând, în același timp, forma verbului sau a numelui care formează predicatul propoziției.

În limba turcă, sufixele personale-predicative au două categorii formale:

1) Sufixele personale-predicative de categoria I:

Singular

1. *-(y)ım/-(y)im/-(y)um/-(y)üm*

2. *-sin/-sin/-sun/-sün*

3. coincide cu tema timpului respectiv, având, din acest punct de vedere, desinența zero.

Plural

1. *-(y)ız/-(y)iz/-(y)uz/-(y)üz*

2. *-sınız/-sınız/-sunuz/-sünüz*

3. *-lar/-ler*

Sufixele personale-predicative din prima categorie își au originea în formele pronumelor personale. Astfel, sufixul *-(y)ım* își are originea în pronumele personal *ben* „eu”, care a suferit următoarele schimbări fonetice: consoana inițială *b* > *v* > *w* > *y*. Consoana *y* se menține atunci când sufixul se adaugă la o bază terminată în vocală și cade atunci când sufixul se adaugă la o bază terminată în consoană. Prin urmare, *ben* > *-(y)ım/-(y)in/-(y)un/-(y)ün*; cu alte cuvinte, cuvântul independent *ben* s-a transformat în sufix și și-a pierdut stabilitatea structurii sale fonetice, supunându-se legii armoniei vocalice palatale și labiale. Asemenea forme ale acestui sufix, adică cu *n* final se păstrează în monumentele vechi ale literaturii turce. Apoi, datorită unei pronunții mai labializate a consoanei *n* final, aceasta a început să se pronunțe *m*. Sufixul personal-predicativ de persoana a II-a, singular, își are originea în *sen*. Sufixul personal predicativ de persoana I plural, *-(y)ız*, își are originea în pronumele personal *biz* „noi”, a cărui consoană inițială, *b*, a suferit aceleași transformări ca și în cazul lui *b* inițial din pronumele personal *ben*.

Sufixul personal-predicativ de persoana a II-a plural, *sınız*, este alcătuit din *-sin* (sufixul personal-predicativ de persoana a II-a, singular) și *-ız*, veche marcă a pluralului dual *-sin+ız* (vezi Kononov, A. N., *Grammatika sovremenngo tureckoko literaturnogo jazyka*, Moscova-Leningrad, 1956, p. 222).

În toate limbile turcice sunt larg răspândite, pentru formarea diverselor timpuri și moduri, sufixele de origine pronominală. În vechea turcă, într-o serie de texte turcice medii, precum și în unele limbi turcice contemporane, pronumele personale în poziție enclitică au rolul de a marca persoana subiectului care săvârșește acțiunea sau care poartă o însușire; de exemplu, în vechea turcă *mân ädgü män* „eu sunt bun”, *sân ädgü biz* „noi suntem buni”; în cumană, *men kiși men* „eu sunt om”, *men alir man* „eu iau” etc. Cu timpul, pronumele personale în poziție enclitică și-au pierdut caracterul de cuvinte independente, fuzionând cu formele predicatului; în felul acesta, ele au trecut în categoria sufixelor, pierzându-și autonomia fonetică și dobândind, la fel ca orice sufix, diverse variante fonetice, determinate de regulile vocalice. În același timp, pronumele personale și-au pierdut accentul propriu, devenind, datorită poziției lor enclitice, neaccentuate. Toate aceste procese au dus la modificări, mai mult sau mai puțin importante, dar uneori profunde, ale formelor originale ale pronumelor personale care stau la baza sufixelor personale predicative. Din marea varietate de forme ale acestor sufixe, vom releva doar câteva dintre cele mai răspândite:

Persoana I singular: *-man/-män – men* apare în cele mai vechi limbi turcice (înscriptiile orhono-ieniseice, vechea uigură, ceagatai, cumană) și într-un mare număr de limbi cu caracter mai arhaic (în anumite limbi căpceace, în uzbekă, în uigură etc.); de exemplu, în tătara dobrogeană, *ala-man* „eu iau”, *bere-men* „eu dau”; *alir-man* „eu iau/voi lua”, *berir-men* „eu dau/voi da”, *alacak-man* „eu voi lua”, *berecek-men* „voi da”. Dintre celelalte forme ale sufixului, cea mai răspândită este forma *-min/-min* (*-mun/-mün*), întrebuițată în tătara de pe Volga și în dialectele sale, în cazahă, chirghiză, bașchiră ș.a.; de exemplu în cazahă: *ala-min*, *biremin*.

Persoana a II-a singular: forma cea mai apropiată de pronumele personal o are sufixul *-san/-sän/sen* (în inscripțiile orhono-ieniseice, în vechea uigură, ceagatai, cumană, azeră, uzbekă ș.a.); de exemplu: în azeră, *alirsan* „tu ieși”, *verir-sän* „tu dai”. A doua formă a acestui sufix, și mai răspândită decât prima, se prezintă sub două variante: *-sin/-sin* (*-sun/-sün*) și *-siŋ/-siŋ* (*-suŋ/-süŋ*); de exemplu: în turcă, *alir-sin*, *verir-sin*, *bulur-sun*, *görür-sün*; *alıyor-sun*, *veriyor-sun*; *alacak-sin*, *verecek-sin*; în tătara crimeană, *ala-siŋ* „iei”, *bere-siŋ* „dai”, *alacaq-siŋ* „vei lua”, *berecek-siŋ* „vei da” etc.

Persoana a III-a, singular, nu are indici personali, coincidând cu tema timpului respectiv (de exemplu: *alıyor*, *alır*, *alacak*).

Persoana I plural. Forma cea mai veche și cea mai apropiată de pronumele personal (*biz*) este *-biz/-biz*, *~büz* (*-biz/-büz*), care se întâlnește în vechea uigură, în ceagatai, în unele limbi căpceace etc.; de exemplu în tătara din Kazan: *bara-biz* „mergem”, *berebiz* „dăm”. O altă formă răspândită a sufixului este *-mız/-miz ~ -müz/-muz/-müz* (în inscripțiile orhono-ieniseice, vechea uigură, tătara crimeană: *ala-mız* „noi luăm”, *kele-mız* „noi venim”, *qalacak-mız* „noi vom rămâne”, *berecek-mız* „noi vom da”).

Persoana a II-a plural. Forma cea mai veche și cea mai apropiată de pronumele personal (*siz ~ sız*) este *-sız/-siz ~ -süz* (*-suz/-süz*) (în vechea turcă, în ceagatai și în majoritatea limbilor căpceace); de exemplu în caracalpacă: *ala-sız* „luați”, *kele-sız* „veniți”, *ala-caq-sız* „veți lua”, *kele-cek-sız* „veți veni”, *alğan-sız* „ați luat”, *kelgen-sız* „ați venit”.

Dintre celelalte forme ale acestui sufix, cea mai răspândită este forma *sınız/-siniz* (*-sunuz/-sünüz*), cu varianta *-siŋız/-siŋiz ~ -süŋiz*; de exemplu: în turcă, *alıyor-sunuz*

„luați”, *verir-siniz* „dați”, *görür-sünüz* „vedeți”, *gelecek-siniz* „veți veni”; în tătara dobrogeană, *ala-siñiz* „luați”, *bere-siñiz* „dați”, *alacak-siñiz* „veți lua”, *berecek-siñiz* „veți da”.

Persoana a III-a plural este identică cu persoana a III-a singular, sau, în unele cazuri, primește sufixul pluralului *-lar/-ler* (în turcă, *alıyor ~ aliyorlar* „ei iau”, *alır ~ alırlar* „ei iau/vor lua”, *verecek ~ verecek-ler* „vor da”).

2) Sufixe personale predicative de categoria a II-a

Singular

1. *-m*

2. *-n*

3. coincide cu tema timpului, astfel că, din acest punct de vedere, se poate spune că are desinența zero.

Plural

1. *-k*

2. *-nız/-niz/-nuz/-nüz*

3. față de persoana a III-a, singular, are în plus sufixul pluralului: *-lar/-ler*.

Absența unui indiciu morfologic al persoanei și al predicativității la persoana a III-a singular este prin ea însăși un indiciu al persoanei respective. Sensul persoanei fiind inclus în forma verbală, folosirea pronumelui personal este facultativă, ea având fie funcția de a accentua, de a evidenția o anumită persoană, fie funcția de a exprima o opoziție privind persoanele; de exemplu: *Biz çalışıyoruz, onlar ise bize bakıyorlar* „Noi muncim, iar ei se uită la noi”.

Persoana I singular: *-m*, trecut determinat și condițional, în toate limbile (de exemplu, în tătara dobrogeană: *aldı-m* „am luat”, *berdi-m* „am dat”, *alsa-m* „dacă iau”, *berse-m* „dacă dau” etc.).

Persoana a II-a singular: *-n* (în turcă și în alte câteva limbi) ~ *-n* (în majoritatea limbilor, de exemplu în cele căpceace); formează, de asemenea, trecutul determinat și condiționalul (de exemplu, în turcă: *aldı-n* „ai luat”, *alsa-n* „dacă ie”; în tătara dobrogeană: *aldı-ñ* „ai luat”, *alsa-ñ* „dacă ie”).

Din forma *-n* s-a dezvoltat, în unele texte din vechea turcă, forma *-n/-g* (de exemplu: *sän aldı-γ* „tu ai luat”, *sän bardi-g* „tu ai dat”).

Persoana a III-a singular are sufixul personal zero (de exemplu: *aldı* „a luat”, *alsa* „dacă ia” etc.).

Persoana I plural. La trecutul determinat și la condițional avem sufixul *-k*, iar în vechea osmanlie se întrebuintă (ca și în vechea turcă și în alte câteva limbi turcice) sufixul *-mız/-miz/-muz/-müz* (de exemplu: în turcă, trecutul determinat *aldı-k* „am luat”, *verdi-k* „noi am dat”, *buldu-k* „noi am găsit”, *gördü-k* „noi am văzut”; în vechea osmanlie: *aldı-mız* „noi am luat”, *verdi-miz* „noi am dat”, *buldu-muz* „noi am găsit”, *gördü-müz* „noi am văzut”, condiționalul: *alsa-k* „dacă luăm”, *verse-k* „dacă dăm”).

Persoana a II-a plural are, la perfect și la condițional, sufixul *-nız/-niz/-nuz/-nüz*, care în cele mai multe limbi are varianta *-ñız/-ñiz* (în turcă, *aldı-nız* „ați luat”, *verdi-niz* „ați dat”, *buldu-nuz* „ați găsit”, *gördü-nüz* „ați văzut”, *alsa-nız* „dacă luați”, *verse-niz* „dacă dați”; tătara dobrogeană: *aldı-ñız* „ați luat”, *berdi-ñız* „ați dat”, *alsa-ñız* „dacă luați”, *berse-ñız* „dacă dați” etc.).

Persoana a III-a plural este identică cu persoana a III-a, singular, sau, de cele mai multe ori, folosește sufixul de plural *-lar/-ler* (de exemplu: *aldı ~ aldı-lar* „au luat”, *gördü ~ gördü-ler* „au văzut”, *alsa ~ alsalar* „dacă (ei) iau”, *görse ~ görse-ler* „dacă (ei) văd”).

Modurile personale (*Çekimli fiiller*)

A. Modul imperativ (*Emir kipi*) are două forme personale proprii: persoana a II-a, singular și persoana a II-a plural. El se deosebește de toate celelalte forme personale prin desinența zero, adică prin absența desinenței tematice: la persoana a II-a, singular este identic cu rădăcina sau cu baza verbală (*al!* „ia!” = *almak* „a lua”) iar la persoana a II-a plural, el primește sufixul personal-predicativ *-in(iz)/-in(iz)/-un(uz)/-ün(üz)*.

Persoana a treia, singular se folosește sufixul *-sin/-sin/-sun/-sün* (un sufix de conjunctiv-imperativ), care se regăsește în diverse variante în toate limbile turcice și care provine din varianta *-si/-si* a sufixului posesiv, persoana a III-a. La plural, acestui sufix i se adaugă sufixul pluralului *-lar/-ler*: *al-sin* „el să ia!” *-al-sin-lar* „ei să ia!”

Pentru persoana I imperativul se folosește (ca și în alte limbi, de exemplu în limba română) de forme ale conjunctivului; de exemplu: *al-ayım* „(eu) să iau!”, *al-alım* „(noi) să luăm!”, *ver-eyim* „(eu) să dau!”, *ver-elim* „(noi) să dăm!”.

Este adevărat faptul că persoana I singular are o folosire limitată, fapt pentru care multe lucrări de specialitate nici nu o menționează la modul imperativ.

Sintetizând cele afirmate mai sus, prezentăm în continuare sufixele modului imperativ, la toate persoanele, mai puțin persoana I singular:

Singular

1. În unele limbi vechi turcice, și persoana a II-a singular avea un sufix special: *γil-gil/-gil*; de exemplu: în cumană, *al-γ-il*, vechea osmanlie, *al-gil* „ia!”; în cumană, *ber-gil*, în vechea osmanlie, *ver-gil* „dă!”.

2 (coincide cu rădăcina/tema verbală, adică cu verbul fără sufixul infinitivului – *mak/-mek*): *al* „ia!”, *git* „du-te!”.

3. *-sin/-sin/-sun/-sün*

Plural

1. *-(y)alım, -(y)elim*

2. a) forma scurtă: *-(y)ın/-(y)in/-(y)un/-(y)ün*

b) forma lungă: *-(y) ınız/-(y)iniz/-(y)unuz/-(y)ünüz*

3. *-sinlar/-sinler/-sunlar/-sünler*

1) **Forma pozitivă (*Olumlu şekli*)** a modului imperativ:

a) Verbe terminate în consoană

almak „a lua”

1. –

2. *al* „ia!”

3. *alsın* „să ia!”

b) Verbe terminate în vocală:

anlamak „a înțelege”

1. –

2. *anla* „înțelege!”

3. *anlasın* „să înțeleagă!”

4. *alalım* „să luăm!”
5. *alım(ız)* „să luați!”
6. *alsınlar* „(ei) să ia!”

4. *anlayalım* „să înțelegem!”
5. *anlayınız* „înțelegeți!”
6. *anlasınlar* „să înțeleagă!”

gelmek „a veni”

1. –
2. *gel* „vino!”
3. *gelsin* „să vină!”
4. *gelelim* „să venim!”
5. *gelin(iz)* „veniți!”
6. *gelsinler* „(ei) să vină!”

beklemek „a aștepta”

1. –
2. *beklé* „așteaptă!”
3. *beklesin* „să aștepte!”
4. *bekleyelim* „să așteptăm!”
5. *bekleyiniz* „să așteptați!”
6. *beklesinler* „(ei) să aștepte!”

durmak „a sta”

1. –
2. *dur* „stai!”
3. *dursün* „să stea!”
4. *duralım* „să stăm!”
5. *durun(uz)* „stați!”
6. *dursünler* „(ei) să stea!”

korumak „a apăra”

1. –
2. *korú* „apără!”
3. *korusün* „să apere!”
4. *koruyalım* „să apărăm!”
5. *koruyun(uz)* „apărați!”
6. *korusünler* „(ei) să apere!”

görmek „a vedea”

1. –
2. *gör* „vezi!”
3. *görsün* „să vadă!”
4. *görelim* „să vedem!”
5. *görün(üz)* „vedeți!”
6. *görsünler* „(ei) să vadă!”

Büyümeek „a crește”

1. –
2. *büyü* „crește!”
3. *büyüsün* „să crească!”
4. *büyüyelim* „să creștem!”
5. *büyüyün(üz)* „creșteți!”
6. *büyüsünler* „(ei) să crească!”

2) **Forma negativă (Olumsuz şekli)** a modului imperativ se redă cu ajutorul sufixelor acestui mod, care se alipesc la tema negativă a verbului de conjugat, adică la rădăcina verbală urmată de sufixul negației *-ma/-me*). Accentul cade pe silaba dinaintea sufixului negației; de exemplu:

3)

Singular

almamak „a nu lua”

1. –
2. *álma* „nu lua!”
3. *álmasın* „să nu ia!”
4. *álmayalım* „să nu luăm!”
5. *álmayın(ız)* „nu luați!”
6. *álmasınlar* „să nu ia!”

Plural

beklememek „a nu aștepta”

1. –
2. *bekléme* „nu aștepta!”
3. *beklémesin* „să nu aștepte!”
4. *beklémeyelim* „să nu așteptăm!”
5. *beklémeyin(iz)* „nu așteptați!”
6. *beklémesinler* „(ei) să nu aștepte!”

Notă. Persoanele a II-a și a III-a, la singular și, mai rar, la plural, se întrebuințează și pentru redarea diferitelor tipuri de urări de bine (și de rău), înlocuind vechile forme ale modului optativ; de exemplu: *sağ ol!* „fii sănătos!”, *sağ olun!* „fiți sănătoși!”, *yaşa* „fii

sănătos!”, „bravo!”, *hoşça kal (in)!* „rămâi/rămâneți cu bine!”, *eksik olma!* „fii sănătos!”, „mulțumesc!”, *var ol!* „să trăiești!”, *şa!* „trăiască!” (prescurtarea lui *yaşasın!*, strigat de trei ori de către sportivi pe terenurile de sport, cu sensul de „trăiască!, trăiască! trăiască!”) *kolay gelsin!* (*kolay gele!*) „spor la treabă!”, *bereket versin!* „mulțumesc (bogdaproste!)”, *başınız sağ olsun!* „condoleanțele mele!”, *geçmiş olsun* „însănătoșire grabnică!”, *kahrol!*, *kahrolsun!*, *kahrolsunlar!* „jos, afară!”, *gözü/gözleri çıksın!* „să-i crape ochii!”, *eli/elleri kırilsın!* „să i se usuce mâinile!”, *Allah versin!* „să dea Domnul!”, *Allah göstermesin!* „Doamne ferește!”, *Allah korusun!* „ferească Sfântul!”, *Allah bağışlasın!* „ferească Dumnezeu!”, *Allah utandırmasın!* „Doamne ajută!” etc.

Unele urări de rău augur se redau și cu ajutorul sufixelor *-ası/-esi* (*asıcı/-esice*); de exemplu: *eli kırılası!* „vedea-te-aș ciung!”, *gözü çıkası!*, *kör olası!* „vedea-te-aș orb!”, *yere batası(ca)* „înghiți-te-ar pământul!”, *Allah canını alası!* „vedea-te-aș mort!” etc.

Sunt totuși situații când acest sufix se folosește pentru exprimarea unei urări de bine; de exemplu: *elleri öpülesi anneler* „(acele) mame care merită să le sărutăm mâinile”.

B. Modul indicativ (*Haber veya bildirme kipi*) exprimă, prin formele sale temporale, o acțiune sigură, reală. Altfel spus, modul indicativ este un mod al certitudinii, al realității, exprimând raportul pe care-l stabilește vorbitorul între o acțiune și realitate. Nu are o marcă formală specială, deosebindu-se, din acest punct de vedere, de toate celelalte moduri verbale.

Modul indicativ se exprimă prin cele trei timpuri de bază: prezent, trecut și viitor. Din punctul de vedere al alcătuirii lor morfologice, formele personale se împart în două categorii mari: 1. forme simple și 2. forme compuse (cu ajutorul unor verbe auxiliare). Conjugarea tuturor acestor forme se face prin adăugarea sufixelor personale-predicative la temele verbale respective.

Din considerente didactice, acolo unde este cazul, vom analiza împreună formele simple și cele compuse, specificând însă, de fiecare dată, din ce categorie face parte cea formă de conjugare.

Prezentul (*Şimdiki zaman*)

În limba turcă indicativul prezent are trei forme: 1) prezentul I (sau prezentul în *-yor*), prezentul-viitor (sau aoristul) și prezentul durativ.

Prezentul I (sau în *-yor*) (*Şimdiki zaman*) se formează de la rădăcina sau tema verbului, la care se adaugă sufixul *-yor*, urmat de sufixele personale din prima categorie (adică de acelea care indică persoana care săvârșește acțiunea exprimată de verb). La bazele verbale terminate în consoană, între baza verbului și sufixul *-yor* se intercalează o vocală de legătură, conform armoniei vocalice (*-ı+yor/-i+yor/-u+yor/-ü+yor*). Tema acestui timp este, deci, formată dintr-o rădăcină sau temă verbală, plus sufixul *-yor*, care, în această alcătuire (fără sufixul personal, adică cu desinența zero) coincide cu forma de persoana a III-a, singular.

Pentru că sufixul *-yor* are o singură variantă fonetică și sufixele personale au tot o singură variantă, cea cu vocala labială *u*; de exemplu:

Singular

1. -um
2. -sun
3. –

Plural

1. -uz
2. -sunuz
3. -lar

1. La **forma afirmativă**, prezentul I se conjugă astfel:

almak „a lua”

1. *al+ı-yor-um* „eu iau”
(*alıyorum*)
2. *al+ı-yor-sun* „iei”
(*alıyorsun*)
3. *al+ı-yor* „ia”
(*alıyor*)

1. *al+ı-yor-uz* „luăm”

(*alıyoruz*)

2. *al+ı-yor-sunuz* „luați”

(*alıyorsunuz*)

3. *al+ı-yor-lar* „ei (ele) iau”

(*alıyorlar*)

vermek „a da”

1. *ver+i-yor-um* „eu dau”
(*veriyorum*)
2. *ver+i-yor-sun* „dai”
(*veriyorsun*)
3. *ver+i-yor* „dă”
(*veriyor*)

1. *ver+i-yor-uz* „dăm”

(*veriyoruz*)

2. *ver+i-yor-sunuz* „dați”

(*veriyorsunuz*)

3. *ver+i-yor-lar* „dau”

(*veriyorlar*)

sormak „a întreba”

1. *sor+ú-yor-um* „eu întreb”
(*soruyorum*)
2. *sor+ú-yor-sun* „tu întrebi”
(*soruyorsun*)
3. *sor+ú-yor* „el întreabă”
(*soruyor*)

1. *sor+ú-yor-uz* „noi întrebăm”

(*soruyoruz*)

2. *sor+ú-yor-sunuz* „voi întrebați”

(*soruyorsunuz*)

3. *sor+ú-yor-lar* „el(ele) întreabă”

(*soruyorlar*)

görmek „a vedea”

1. *gör+ü-yor-um* „eu văd”
(*görüyorum*)
2. *gör+ü-yor-sun* „vezi”
(*görüyorsun*)
3. *gör+ü-yor* „vede”
(*görüyor*)

1. *gör+ü-yor-uz* „vedem”

(*görüyoruz*)

2. *gör+ü-yor-sunuz* „vedeți”

(*görüyorsunuz*)

3. *gör+ü-yor-lar* „ei(ele)văd”

(*görüyorlar*)

Dacă rădăcina sau tema verbului se termină în *a* sau *e*, sub influența lui *y* din *-yor*, aceste vocale se schimbă în *ı* și respectiv, în *i*; de exemplu:

Singular

1. *başla* (>*ı*)-*yor-um* (*başlıyorum*) „eu încep”
2. *başla* (>*ı*)-*yor-sun* (*başlıyorsun*) „tu începi”
3. *başla* (>*ı*)-*yor* (*başlıyor*) „el începe”

Plural

1. *başla (>ı)-yor-uz (başlıyoruz)* „noi începem”
2. *başla (>ı)-yor-sunuz (başlıyorsunuz)* „voi începeți”
3. *başla (>ı)-yor-lar (başlıyorlar)* „ei (ele) încep”

demek „a zice, a spune”

Singular

1. *de (>i)-yor-um (diyorum)* „eu zic”
2. *de (>i)-yor-sun (diyorsun)* „tu zici”
3. *de (>i)-yor (diyor)* „el zice”

Plural

1. *de (>i)-yor-uz (diyoruz)* „zicem”
2. *de (>i)-yor-sunuz (diyorsunuz)* „ziceți”
3. *de (>i)-yor-lar (diyorlar)* „zic”

Dacă rădăcina verbală se termină în vocalele labiale *u* sau *ü*, acestea nu suferă nici o schimbare; de exemplu:

okumak „a citi”

Singular

1. *okú-yorum* „eu citesc”
2. *okú-yorsun* „tu citești”
3. *okú-yor* „el citește”

yürümek „a merge”

1. *yürü-yorum* „eu merg”
2. *yürü-yorsun* „tu merg”
3. *yürü-yor* „merge”

Plural

1. *okú-yoruz* „noi citim”
2. *okú-yorsunuz* „voi citiți”
3. *okú-yorlar* „ei(ele) citesc”

1. *yürü-yoruz* „margem”

2. *yürü-yorsunuz* „mergeți”
3. *yürü-yorlar* „ei(ele) merg”

Tot așa, dacă verbele terminate în *a* sau *e* au una din consoanele labiale (*o*, *ö*, *u*, *ü*) în silaba premergătoare celei cu una din cele două vocale, *a* final, în loc de *ı* trece în *u*, iar *e* final, în loc de *i* trece în *ü*; de exemplu:

koklamak „a miroși”

Singular

1. *kokla (>u)-yorum (kokluyorum)* „eu miroș”
2. *kokla (>u)-yorsun (kokluyorsun)* „tu miroși”
3. *kokla (>u)-yor (kokluyor)* „miroase”

Plural

1. *kokla (>u)-yoruz (kokluyoruz)* „mirosim”
2. *kokla (>u)-yosunuz (kokluyorsunuz)* „mirosiți”
3. *kokla (>u)-yorlar (kokluyorlar)* „ei(ele) miroș”

söylemek „a spune”

Singular

1. *söyle (>ü)-yorum (söylüyorum)* „eu spun”
2. *söyle (>ü)-yorsun (söylüyorsun)* „tu spui”
3. *söyle (>ü)-yor (söylüyor)* „spune”

Plural

1. söyle (>ü)-yoruz (söylüyoruz) „spunem”
2. söyle (>ü)-yorsunuz (söylüyorsunuz) „spuneți”
3. söyle (>ü)-yorlar (söylüyorlar) „ei(ele) spun”.

2. **Forma negativă (Olumsuz şekli)** a timpului prezent I se redă cu ajutorul temei negative a verbului (adică rădăcina verbală, cu sufixul negației verbale, care, conform armoniei vocalice palatale, are două variante: *-ma* și *-me*), la care se adaugă sufixele personale-predicative. În timpul conjugării, vocalele *a* și *e* ale sufixului negației se schimbă în *ı* și, respectiv în *i*. Excepție fac acele vocale care au în silaba dinaintea sufixului negației una din vocalele labiale *o*, *u*, *u ü*, în care caz *a* trece în *u* și *e* în *ü*. Deci, conjugarea verbului la timpul prezent I, forma negativă, se prezintă astfel:

al + ma-mak (almamak) „a nu lua”

Singular

1. *al+mi-yorum* „nu iau”
(*almıyorum*)
2. *al+mi-yorsun* „nu iei”
(*almıyorsun*)
3. *al+mi-yor* „nu ia”
(*almıyor*)

gel+me-mek (gelmemek) „a nu veni”

Singular

1. *gel+mi-yorum* „nu vin”
(*gelmiyorum*)
2. *gel+mi-yorsun* „nu vii”
(*gelmiyorsun*)
3. *gel+mi-yor* „nu vine”
(*gelmiyor*)

sor+ma-mak (sormamak) „a nu întreba”

Singular

1. *sor+mu-yorum* „nu întreb”
(*sormuyorum*)
2. *sor+mu-yorsun* „nu întrebi”
(*sormuyorsun*)
3. *sor+mu-yor* „nu întreabă”
(*sormuyor*)

gör+me-mek (görmemek) „a nu vedea”

Singular

1. *gör+mü-yorum* „nu văd”
(*görmüyorum*)
2. *gör+mü-yorsun* „nu vezi”
(*görmüyorsun*)
3. *gör+mü-yor* „nu vede”
(*görmüyor*)

Plural

1. *al+mi-yoruz* „nu luăm”
(*almıyoruz*)
2. *al+mi-yorsunuz* „nu luați”
(*almıyorsunuz*)
3. *al+mi-yorlar* „nu iau”
(*almıyorlar*)

Plural

1. *gel+mi-yoruz* „nu venim”
(*gelmiyoruz*)
2. *gel+mi-yorsunuz* „nu veniți”
(*gelmiyorsunuz*)
3. *gel+mi-yorlar* „nu vin”
(*gelmiyorlar*)

Plural

1. *sor+mu-yoruz* „nu întrebăm”
(*sormuyoruz*)
2. *sor+mu-yorsunuz* „nu întrebați”
(*sormuyorsunuz*)
3. *sor+mu-yorum* „nu întreabă”
(*sormuyorum*)

Plural

1. *gör+mü-yoruz* „nu vedem”
(*görmüyoruz*)
2. *gör+mü-yorsunuz* „nu vedeți”
(*görmüyorsunuz*)
3. *gör+mü-yorlar* „nu văd”
(*görmüyorlar*)

3. **Forma interogativă** (*Soru şekli*) a prezentului I se formează de la tema acestui timp, cu ajutorul particulei interogative *mu*, la care se adaugă sufixele personale cunoscute. Ea nu se scrie, însă se citește împreună cu tema timpului prezent. La persoana a III-a plural se întrebuințează varianta *mı* a particulei interogative, iar la persoana I, singular și plural, între particula interogativă și sufixul personal se intercalează consoana de legătură *y*; de exemplu:

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazıyor mu-y-um?* „eu scriu?”
(*yazıyor muyum?*)
2. *yazıyor mu-sun?* „tu scrii?”
(*yazıyor musun?*)
3. *yazıyor mu?* „el scrie?”
(*yazıyor mu?*)

Plural

1. *yazıyor mu-y-uz?* „noi scriem?”
(*yazıyor muyuz?*)
2. *yazıyor mu-sunuz?* „voi scrieți?”
(*yazıyor musunuz?*)
3. *yazıyor-lar mı?* „ei (ele) scriu?”
(*yazıyorlar mı?*)

beklemek „a aștepta”

Singular

1. *bekliyor mu-y-um?* „eu aștept?”
(*bekliyor mu-y-um?*)
2. *bekliyor mu-sun?* „tu aștepti?”
(*bekliyor musun?*)
3. *bekliyor mu?* „el așteaptă?”
(*bekliyor mu?*)

Plural

1. *bekliyor mu-y-uz?* „noi așteptăm?”
(*bekliyor muyuz?*)
2. *bekliyor mu-sunuz?* „voi așteptați?”
(*bekliyor musunuz?*)
3. *bekliyor + lar mı?* „ei așteaptă?”
(*bekliyorlar mı?*)

4. **Forma interogativă-negativă** (*Olumsuz soru şekli*) a prezentului I se formează de la tema negativă a acestui timp, cu ajutorul particulei interogative *mu* (și *mı*, la persoana a III-a plural), la care se adaugă sufixele personale cunoscute; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *almıyor muyum?* „eu nu iau?”
2. *almıyor musun?* „tu nu iei?”
3. *almıyor mu?* „el nu ia?”

Plural

1. *almıyor muyuz?* „noi nu luăm?”
2. *almıyor muyuz?* „noi nu luăm?”
3. *almıyorlar mı?* „ei nu iau?”

görmek „a nu vedea”

Singular

1. *görmüyor muyum?* „eu nu văd?”
2. *görmüyor musun?* „tu nu vezi?”
3. *görmüyor mu?* „el nu vede?”

Plural

1. *görmüyor muyuz?* „noi nu vedem?”
2. *görmüyor musunuz?* „voi nu vedeți?”
3. *görmüyorlar mı?* „ei nu văd?”

Prezentul I (în *-yor*) exprimă:

a) o acțiune în curs de desfășurare, simultană cu momentul când este exprimată; de exemplu: *Çocuklar satranç oynuyorlar* „Copiii joacă șah”; *Babam bir kitap okuyor*, *annem ise gazeteleri karıştırıyor* „Tata citește o carte, iar mama răsfoiește ziarele”;

b) o acțiune repetată sau permanentă, apropiindu-se în acest caz de sensul timpului prezent-viitor (aorist); de exemplu: *Günlerini çalışmakla geçiriyor* „Își petrece zilele muncind”; *Çocuklar her hafta sinemaya gidiyorlar* „Copiii merg la cinema în fiecare săptămână”;

c) o acțiune în trecut (într-o narațiune); de exemplu: *Pazarlık yapıyorum. Arabayı istediğim fiyata alıyorum.* „Mă tocmesc. Cumpăr mașina la prețul care îmi convine”;

d) o acțiune viitoare (cu deosebire când verbul este însoțit de determinări temporale care exprimă posterioritatea); de exemplu: *İki gün sonra tiyatroya gidiyoruz* „Peste două zile mergem (vom merge) la teatru”.

Prezentul-viitor sau aoristul (*Geniş zaman*) are la bază participiul aorist în *-r* ~ *-ar/er* ~ *-ır/-ir/-ur/ür*, care coincide cu persoana a III-a, singular.

a. Sufixul *-r* se atașează la rădăcinile verbale terminate în vocală; de exemplu: *başla-* „a începe” – *başla + r* „el începe”, *anla-* „a înțelege”, *anla + r* „el înțelege”, *dinle-* „a asculta” – *dinle + r* „el ascultă”, *bekle-* „a aștepta” – *bekle + r* „el așteaptă”, *oku-* „a citi” – *oku + r* „el citește”, *doku-* „a țese” – *doku + r* „el țese”, *yürü-* „a merge” – *yürü + r* „el merge”, *büyü-* „a crește” – *büyü + r* „el crește” etc.;

b. Sufixul *-ar/-er* se atașează la rădăcinile verbale monosilabice terminate în consoană; de exemplu: *bak-* „a se uita” – *bak + ar* „el/ea se uită”, *kalk-* „a se scula” – *kalk + ar* „el/ea se scoală”, *don-* „a îngheța” – *don + ar* „el/ea îngheață”, *gez-* „a se plimba” – *gez + er* „el/ea se plimbă”, *bil-* „a ști” – *bil + er* „el/ea știe”, *dön-* „a se întoarce” – *dön + er* „el/ea se întoarce”, *yüz-* „a înota” – *yüz + er* „el/ea înoată”;

c. Sufixul *-ır/-ir/-ur/ür* se atașează la rădăcinile verbale plurisilabice terminate în consoană; de exemplu: *çalış-* „a munci” – *çalış + ır* „el/ea muncește”, *alış-* „a se obișnui” – *alış + ır* „el/ea se obișnuiește”, *geliş-* „a se dezvolta” – *geliş + ir* „el/ea se dezvoltă”, *sevin-* „a se bucura” – *sevin + ir* „el/ea se bucură”, *konus-* „a vorbi” – *konus + ur* „el/ea vorbește”, *oluş-* „a se forma” – *oluş + ur* „el/ea se formează”, *görüş-* „a se vedea” – *görüş + ür* „el/ea se vede (se întâlnește)”, *üzül-* „a se supăra” – *üzül + ür* „el/ea se supără”.

Tot acest sufix (*-ır/-ir/-ur/+ ür*) formează aoristul de la un număr de 15 verbe monosilabice. Aceste verbe sunt *al-* „a lua” – *al + ır* „ia”, *bil-* „a ști” – *bil + ir* „știe”, *bul-* „a găsi” – *bul + ur* „găsește”, *den-* „a se spune” – *den + ir* „se spune”, *dur-* „a sta” – *dur + ur* „stă”, *gel-* „a veni” – *gel + ir* „vine”, *gör-* „a vedea” – *gör + ür* „vede”, *kal-* „a rămâne” – *kal + ır* „rămâne”, *ol-* „a fi” – *ol + ur* „se face”, *öl-* „a muri” – *öl + ür* „moare”, *san-* „a crede, a presupune” – *san + ır* „crede, presupune”, *ver-* „a da” – *ver + ir* „dă”, *vur-* „a lovi” – *vur + ur* „lovește”, *yen-* „a se mânca, a fi comestibil” – *yen + ir* „se mănâncă, este comestibil”.

Conjugarea verbului la timpul prezent-viitor:

1. **Forma afirmativă (*Olumlu şekli*)** se realizează prin adăugarea la participiul sau tema timpului a sufixelor personale din prima categorie (*-ım.../-sın/-ız.../-sınız.../-lar...*); de exemplu:

anlamak „a înțelege”

Singular

1. *anlar + im (anlărım)* „înțeleg”,
„voi înțelege”
bekle + r-im (beklérım) „aștept”,
„voi aștepta”
kaç + ar-im (kaçărım) „fug”, „voi fugi”
dön + er-im (dönérım) „mă întorc”,
„mă voi întoarce”
çalış + ır-im (çalışırım) „muncesc”,
„voi munci”
konus + ur-um (konuşurum) „vorbesc”,
„voi vorbi”
böl + er-im (bölérım) „împart”,
„voi împărți”
2. *anla + r-sin (anlársın)* „înțelege”,
„vei înțelege”
bekle + r-sin (beklérsin) „aștepti”,
„vei aștepta”
kaç + ar-sin (kaçársın) „fugi”, „vei fugi”
dön + er-sin (dönérsin) „te întorci”,
„te vei întoarce”
çalış + ır-sin (çalışırsın) „muncești”,
„vei munci”
konus + ur-sun (konuşırsun) „vorbești”,
„vei vorbi”
böl + er-sin (bölérsin) „împărți”,
„vei împărți”
3. *anla + r (anlár)* „înțelege”, „va înțelege”
bekle + r (beklér) „așteaptă”, „va aștepta”
kaç + ar (kaçár) „fuge”, „va fugi”
dön + er (dönér) „se întoarce”,
„se va întoarce”
çalış + ır (çalışır) „muncește”,
„va munci”
konus + ur (konuşır) „vorbește”,
„va vorbi”
böl + er (bölér) „împarte”, „va împărți”.

Plural

1. *anla + r-ız (anlărız)* „înțelegem”,
„vom înțelege”
bekle + r-ız (beklérız) „așteptăm”,
„vom aștepta”
kaç + ar-ız (kaçărız) „fugim”,
„vom fugi”
dön + er-ız (dönérız) „ne întorcem”,
„ne vom întoarce”
çalış + ır-ız (çalışırız) „muncim”,
„vom munci”
konus + ur-uz (konuşuruz) „vorbim”,
„vom vorbi”
böl + er-ız (bölérız) „împărțim”,
„vom împărți”
2. *anla + r-sınız (anlársınız)* „înțelegeți”,
„veți înțelege”
bekle + r-siniz (beklérsiniz) „așteptați”,
„veți aștepta”
kaç + ar-sınız (kaçársınız) „fugiți”,
„veți fugi”
dön + er-siniz (dönérsiniz) „vă întorceți”,
„vă veți întoarce”
çalış + ır-sınız (çalışırsınız) „munciți”,
„veți munci”
konus + ur-sunuz (konuşursunuz) „vorbiți”,
„veți vorbi”
böl + er-siniz (bölérsiniz) „împărțiți”,
„veți împărți”
3. *anla + r-lar (anlârlar)* „înțeleg”,
„vor înțelege”
bekle + r-ler (beklérler) „așteaptă”,
„vor aștepta”
kaç + ar-lar (kaçârlar) „fug”,
„vor fugi”
dön + er-ler (dönérler) „se întorc”,
„se vor întoarce”
çalış + ır-lar (çalışırlar) „muncesc”,
„vor munci”
konus + ur-lar (konuşırlar) „vorbesc”,
„vor vorbi”
böl + er-ler (bölérler) „împart”,
„vor împărți”.

2. La forma negativă (*Olumsuz şekli*) a aoristului, apare -z în loc de r, ceea ce face ca tema negativă a acestui timp (forma de persoana a III-a, singular) să nu fie forma așteptată – -mar/-mer – ci -maz/-mez (nu *al+mar*, ci *al+maz* „nu ia”). Mai mult, la persoana I, singular și plural, în locul formelor așteptate, -maz+ız/-mez+iz, avem formele -ma+m/-me+m și, respectiv, -ma+yız/-me+yiz. Iată cum arată conjugarea completă a verbului la timpul prezent-viitor, forma negativă:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *al+ma-m (almám)* „nu iau”, „nu voi lua”
2. *al+maz-sın (almázsin)* „nu ieși”, „nu vei lua”
3. *al+maz (almáz)* „nu ia”, „nu va lua”

Plural

1. *al+ma-yız (almáyız)* „nu luăm”, „nu vom lua”
2. *al+maz-sınız (almázsiniz)* „nu luați”, „nu veți lua”
3. *al+maz-lar (almázlar)* „nu iau”, „nu vor lua”.

vermemek „a nu da”

Singular

1. *ver+me-m (vermém)* „nu dau”, „nu voi da”
2. *ver+mez-sin (vermézsın)* „nu dai”, „nu vei da”
3. *ver-mez (verméz)* „nu dă”, „nu va da”

Plural

1. *ver+me-yız (verméyiz)* „nu dăm”, „nu vom da”
2. *ver+mez-siniz (vermézsiniz)* „nu dați”, „nu veți da”
3. *ver+mez-ler (vermézler)* „nu dau”, „nu vor da”

3. **Forma interogativă** (*Sorulu şekli*) a timpului prezent-viitor se redă cu ajutorul particulei interogative *mi/mi/mu/mü*, prevăzută cu sufixele personale, particulă care nu se scrie, însă, se citește împreună cu tema (persoana a III-a) a acestui timp; de exemplu:

almak „a lua”

Singular

1. *alır mıyım?* „eu iau?”, „eu voi lua?”
2. *alır mısın?* „tu ieși?”, „tu vei lua?”
3. *alır mı?* „el ia?”, „el va lua?”

Plural

1. *alır mıyız?* „noi luăm?”, „noi vom lua?”
2. *alır mısınız?* „voi luați?”, „voi veți lua?”
3. *alırlar mı?* „ei iau?”, „ei vor lua?”

gelmek „a veni”

Singular

1. *gelir miyim?* „eu vin?”, „eu voi veni?”
2. *gelir misin?* „tu vii?”, „tu vei veni?”
3. *gelir mi?* „el vine?”, „el va veni?”

Plural

1. *gelir miyiz?* „noi venim?”, „noi vom veni?”
2. *gelir misiniz?* „voi veniți?”, „voi veți veni?”
3. *gelirler mi?* „ei vin?”, „ei vor veni?”

okumak „a citi”

Singular

1. *okur muyum?* „eu citesc?”, „eu voi citi?”
2. *okur musun?* „tu citești?”, „tu vei citi?”
3. *okur mu?* „el citește?”, „el va citi?”

Plural

1. *okur muyuz?* „noi citim?”, „noi vom citi?”
2. *okur musunuz?* „voi citiți?”, „voi veți citi?”
3. *okurlar mu?* „ei citesc?”, „ei vor citi?”

görmek „a vedea”

Singular

1. *görür müyüm?* „eu văd?”,
„eu voi vedea?”
2. *görür müsün?* „tu vezi?”,
„tu vei vedea?”
3. *görür mü?* „el vede?”, „el va vedea?”

Plural

1. *görür müyüz?* „noi vedem?”,
„noi vom vedea?”
2. *görür müsünüz?* „voi vedeți?”,
„voi veți vedea?”
3. *görürler mi?* „ei văd?”, „ei vor vedea?”.

4. **Forma interogativ-negativă** (*Sorulu olumsuz şekli*) are următoarea componență: tema timpului prezent-viitor la forma negativă (cu *-maz/-mez*), plus particula interogativă (doar variantele *mi/mi*), prevăzută cu sufixul personal la persoana corespunzătoare, care, la fel ca în cazurile anterioare, nu se scrie, însă se citește împreună cu tema acestui timp; de exemplu:

çıkılmamak „a nu ieși”

Singular

1. *çıkılmaz mıyım?* „eu nu ies?”,
„eu nu voi ieși?”
2. *çıkılmaz mısın?* „tu nu ieși?”,
„tu nu vei ieși?”
3. *çıkılmaz mı?* „el nu iese?”,
„el nu va ieși?”

Plural

1. *çıkılmaz mıyız?* „noi nu ieșim?”,
„noi nu vom ieși?”
2. *çıkılmaz mısınız?* „voi nu ieșiți?”,
„voi nu veți ieși?”
3. *çıkılmazlar mı?* „ei nu ies?”,
„ei nu vor ieși?”.

Verbele la forma posibilitativă și imposibilitativă, la timpul prezent-viitor se conjugă ca și celelalte forme ale verbului; de exemplu:

a) **Forma posibilitativă** (*yeterlik şekli*):

al-a-bilmek (*alabilmek*) „a putea lua”

Singular

1. *alabilirim* „pot lua”
2. *alabilirsin* „poți lua”
3. *alabilir* „poate lua”

Plural

1. *alabiliriz* „putem lua”
2. *alabilirsiniz* „puteți lua”
3. *alabilirler* „pot lua”

Forma interogativă (*Sorulu şekli*):

satabilmek „a putea vinde”

Singular

1. *satabilir miyim?* „pot vinde?”,
„voi putea vinde?”
2. *satabilir misin?* „poți vinde?”,
„vei putea vinde?”
3. *satabilir mi?* „poate vinde?”,
„va putea vinde?”

Plural

1. *satabilir miyiz?* „putem vinde?”,
„vom putea vinde?”
2. *satabilir misiniz?* „puteți vinde?”,
„veți putea vinde?”
3. *satabilirler mi?* „pot vinde?”,
„vor putea vinde?”.

b) Forma imposibilitativă (Yeterlik şeklinin olumsuzluğu):

al-a-ma-mak (alamamak) „a nu putea lua”

Singular

1. *alamám* „nu pot lua”,
„nu voi putea lua”
2. *alamázsın* „nu poţi lua”,
„nu vei putea lua”
3. *alamáz* „nu poate lua”,
„nu va putea lua”

Plural

1. *alamáyız* „nu putem lua”,
„nu vom putea lua”
2. *alamázsınız* „nu puteţi lua”,
„nu veţi putea lua”
3. *alamázlar* „nu pot lua”,
„nu vor putea lua”.

Forma interogativă:

konuşamamak „a nu putea vorbi”

Singular

1. *konuşamam mı?* „nu pot vorbi?”
2. *konuşamaz mısın?* „nu poţi vorbi?”
3. *konuşamaz mı?* „nu poate vorbi?”

Plural

1. *konuşamaz mıyız?* „nu putem vorbi?”
2. *konuşamaz mısınız?* „nu puteţi vorbi?”
3. *konuşamazlar mı?* „nu pot vorbi?”.

Timpul prezent-viitor (aoristul) exprimă:

1. O acţiune în desfăşurare, fără raportarea ei la un timp determinat, sau o acţiune care se repetă în mod regulat, conform unor legi ale naturii, ale ştiinţei sau unor obiceiuri, gusturi etc.; de exemplu: *Balık suda yaşar* „Peştele trăieşte în apă”; *Yazın sıcak olur* „Vara este cald”; *Kışın sular donar* „Iarna apele îngheaţă”; *Dünya güneşin etrafında döner* „Pământul se roteşte în jurul soarelui”; *Kuşlar uçar* „Păsările zboară”; *Okullar eylülde açılır* „Şcolile se deschid în luna septembrie”; *Herkes bu pahalı arabaları satın alamaz* „Nu toată lumea poate cumpăra aceste maşini scumpe”; *Annem her gün saat altıda kalkar, namazını kılar ve bize kahvaltıyı hazırlar* „Mama se scoală în fiecare zi la ora şase, îşi face rugăciunea şi pregăteşte micul dejun pentru noi”; *Dersler sabah saat sekizde başlar, öğleden sonra saat ikide biter* „Cursurile încep dimineaţa la ora opt şi se termină la ora două după-amiaza”.

2. O acţiune posibilă, intenţionată, dorită, adică o acţiune care poate să aibă loc în viitor. În general, acest înţeles de viitor poate fi susţinut în propoziţie de anumite cuvinte sau de context; de exemplu: *Korkma, her şey düzelir* „Nu te teme, totul se va îndrepta”; *Yarın beraber oraya gideriz* „Măine mergem (vom merge) împreună acolo”; *Bunları babanla konuşamazsın* „Nu vei putea discuta aceste lucruri cu tatăl tău”; *Bu kitapları okur, iki gün sonra getirirsin* „Vei citi aceste cărţi şi le vei aduce peste două zile”; *Yarın size gelebilirim* „Măine pot veni la voi”.

Timpul prezent-viitor se foloseşte frecvent în proverbe şi ghicitori şi în formulele uzuale de politeţe, care exprimă o rugămintă, o urare, o scuză, o mulţumire etc.; de exemplu: *İyi dost kara günde belli olur* „Prietenul bun se cunoaşte la greu (la zile negre)”; *Ateş düştüğü yeri yakar* „Focul arde (locul) acolo unde cade”; *Dost ağlatır, düşman güldürür* „Prietenul te face să plângi, iar duşmanul să râzi”; *Altın pas tutmaz* „Aurul nu prinde rugină”; *Isıran it dişini göstermez* „Câinele care muşcă nu îşi arată colţii”; *Yazın giyinir, kışın soyunur* „Vara se îmbracă, iarna se dezbracă”; *Teşekkür*

ederim! „Mulțumesc!”; *Tebrik ederim sizi!* „Felicitări!”; *Rica ederim!* „Vă rog!”; *Affedersiniz!* „Scuzați-mă!”; *Özür dilerim!* „Vă cer iertare!”; *Başarılar dilerim!* „Vă doresc mult succes!”.

3. O politețe deosebită, un respect aparte se redă nu numai cu forma interogativă, ci mai ales cu forma interogativ-negativă; de exemplu: *Bana yardım edebilir misiniz?* „Puteți să mă ajutați?”; *Burada sigara içilir mi?* „Se fumează aici (se poate fuma)?”; *Şöyle buyurmaz mısınız?* „Vă rog, poftiți!”; *Sayın Bay şeref vermezler mi?* „Nu dorește să ne onoreze și domnul?”; *İçeri buyurur/buyurmaz mısınız?* „Doriți/nu doriți să poftiți înăuntrul?”; *Beni arkadaşınızla tanıştırır/tanıştırmaz mısınız?* „Vreți/nu vreți să îmi faceți și mie cunoștință cu prietenul Dvs.?”; *Yazdığınız son kitabınızı bana da verir/vermez misiniz?* „Vreți/nu vreți să îmi dați și mie ultima carte pe care ați scris-o?”; *Müsaade eder misiniz?* „Permiteți!” etc.

III. Timpul prezent-durativ (*Süreklilik bildiren şimdiki zaman*) exprimă o acțiune care are o anumită durată în prezent, se petrece chiar în momentul vorbirii. El este alcătuit din infinitivul în *-mak/-mek* prevăzut cu sufixul cazului locativ (doar variantele *-ta/-te*), la care se atașează sufixele personale-predicative; de exemplu:

1. Forma afirmativă (*Olumlu şekli*):

almak „a lua”

Singular

1. *al+mak-ta+yım* „iau (acum)”
(*almaktayım*)
2. *al+mak-ta-sın* „iei”
(*almaktasın*)
3. *al+mak-ta-dır* „ia”
(*almaktadır*)

Plural

1. *al+mak-ta-yız* „luăm”
(*almaktayız*)
2. *al+mak-ta-sınız* „luați”
(*almaktasınız*)
3. *al+mak-ta-dırlar* „iau”
(*almaktadırlar*).

gezmek „a se plimba”

Singular

1. *gez+mek-te-yim* „mă plimb”
(*gezmekteyim*)
2. *gez+mek-te-sin* „te plimbi”
(*gezmektesin*)
3. *gez+mek-te-dir* „se plimbă”
(*gezmektedir*)

Plural

1. *gez+mek-te-yiz* „ne plimbăm”
(*gezmekteyiz*)
2. *gez+mek-te-siniz* „vă plimbați”
(*gezmektesiniz*)
3. *gez+mek-te-dirler* „se plimbă”
(*gezmektedirler*)

2. Forma negativă (*Olumsuz şekli*) este format din infinitivul negativ, în cazul locativ (*-ta/-te*), plus sufixele personale; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *álmamaktayım* „nu iau”
2. *álmamaktasın* „nu iei”
3. *álmamaktadır* „nu ia”

Plural

1. *álmamaktayız* „nu luăm”
2. *álmamaktasınız* „nu luați”
3. *álmamaktadırlar* „nu iau”.

3. **Forma interogativă** (*Soru şekli*) se formează cu ajutorul particulei interogative (doar variantele *mi/mi*), prevăzută cu sufixele personale-predicative; aceasta nu se scrie, însă se citește împreună cu verbul la infinitiv și la cazul locativ (*-ta/-te*); de exemplu:

gelmek „a veni”

Singular

1. *gelmekté miyim?* „vin?”
2. *gelmekté misin?* „vii?”
3. *gelmekté midir?* „vine?”

Plural

1. *gelmekté miyiz?* „venim?”
2. *gelmekté misiniz?* „veniți?”
3. *gelmektéler mi?* „vin?”

4. **Forma interogativ-negativă** (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative (doar variantele *mi/mi*), care, fiind prevăzută cu sufixele personale predicative, se citește împreună cu verbul la infinitiv-negativ și în cazul locativ; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *almamakta mıyım?* „nu iau?”
2. *almamakta mısın?* „nu iei?”
3. *almamakta midir?* „nu ia?”

Plural

1. *almamakta mıyız?* „nu luăm?”
2. *almamakta mısınız?* „nu luați?”
3. *almamakta mıdırlar?* „nu iau?”

5. **Forma posibilitativă** (*Yeterlik şekli*): *gelebilmekteyim* „pot veni (acum)”, *gelebilmektesin* „poți veni (acum)”, *gelebilmektedir* „poate veni (acum)”, *gelebilmekteyiz* „putem veni (acum)”, *gelebilmektesiniz* „puteți veni (acum)”, *gelebilmektedirler* „((ei/ele) pot veni (acum)”. Forma interogativă: *gelebilmekte miyim?*, *gelebilmekte misin?*, *gelebilmekte midir?*, *gelebilmekte miyiz?*, *gelebilmekte misiniz?*, *gelebilmekte midirler?*

Forma imposibilitativă (*Yeterlik eyleminin olumsuzluğu*): *gelemekteyim* „nu pot veni”, *gelememektesin* „nu poți veni”, *gelememektedir* „nu poate veni”, *gelememekteyiz* „nu putem veni”, *gelememektesiniz* „nu puteți veni”, *gelememektedirler* „nu pot veni”.

Trecutul (*Geçmiş zaman*)

În limba turcă, modul indicativ are următoarele forme la trecut:

1) timpul trecut categoric (sau determinat); 2) preteritul (sau trecutul nedeterminat); 3) imperfectul determinat; 4) imperfectul nedeterminat; 5) mai mult ca perfectul I; 6) mai mult ca perfectul II; 7) timpul trecut durativ.

I. **Timpul trecut determinat** (*Belirli geçmiş zaman*) se formează cu ajutorul sufixului – *-dı/-di/-du/-dü* (*-tı/-ti/-tu/-tü*, după o consoană surdă), sufix care se adaugă direct la baza verbală; de exemplu: *al+dı* „a luat”, *ver+di* „a dat”, *bul+du* „a găsit”, *gör+dü* „a văzut”, *bak+tı* „s-a uitat”, *git+ti* „a plecat”, *kop+tu* „s-a rupt”, *öp+tü* „a sărutat”.

În ceea ce privește sufixele personale predicative care se folosesc la acest timp, trebuie reținut că acestea sunt sufixele reduse (cele de categoria a II-a) *-m*, *-n*, *-nız/-niz/-nuz/-nüz* (rezultate din sufixele posesive) și că pentru persoana I, plural, se întrebuițează, spre deosebire de celelalte timpuri, dar la fel ca și la modul condițional, sufixul *-k*. Prin urmare, sufixele timpului trecut determinat sunt:

persoana	singular	plural
1.	- <i>dım/-dim/-dum/-düm</i> (după o consoană sonoră sau vocală) - <i>tım/-tim/-tum/tüm</i> (după o consoană surdă)	- <i>dık/-dik/-duk/-dük</i> - <i>tık/-tik/-tuk/-tük</i>
2.	- <i>dın/-din/-dun/-dün</i> - <i>tin/-tin/-tun/-tün</i>	- <i>dınız/-diniz/-dunuz/-dünüz</i> - <i>tiniz/-tiniz/-tunuz/-tünüz</i>
3.	- <i>dı/-di/-du/-dü</i> - <i>tı/-ti/-tu/-tü</i>	- <i>dılar -diler/-dular/-düler</i> - <i>tılar/-tiler/-tular/-tüler</i>

1. Forma afirmativă (Olumlu şekli):

almak „a lua”

Singular

1. *aldım* „am luat”
2. *aldın* „ai luat”
3. *aldı* „a luat”

Plural

1. *aldık* „am luat”
2. *aldınız* „ați luat”
3. *aldılar* „au luat”.

gelmek „a veni”

Singular

1. *geldim* „am venit”
2. *geldin* „ai venit”
3. *geldi* „a venit”

Plural

1. *geldik* „am venit”
2. *geldiniz* „ați venit”
3. *geldiler* „au venit”.

bulmak „a găsi”

Singular

1. *buldum* „am găsit”
2. *buldun* „ai găsit”
3. *buldu* „a găsit”

Plural

1. *bulduk* „am găsit”
2. *buldunuz* „ați găsit”
3. *buldular* „au găsit”.

görmek „a vedea”

Singular

1. *gördüm* „am văzut”
2. *gördün* „ai văzut”
3. *gördü* „a văzut”

Plural

1. *gördük* „am văzut”
2. *gördünüz* „ați văzut”
3. *gördüler* „au văzut”.

çıkma „a ieși”

Singular

1. *çıktım* „am ieșit”
2. *çıktın* „ai ieșit”
3. *çıktı* „a ieșit”

Plural

1. *çıktık* „am ieșit”
2. *çıktınız* „ați ieșit”
3. *çıktılar* „au ieșit”.

gitmek „a pleca”

Singular

1. *gittim* „am plecat”
2. *gittin* „ai plecat”
3. *gitti* „a plecat”

Plural

1. *gittik* „am plecat”
2. *gittiniz* „ați plecat”
3. *gittiler* „au plecat”.

susmak „a tăcea”

Singular

1. *sustum* „am tăcut”
2. *sustun* „ai tăcut”
3. *sustu* „a tăcut”

Plural

1. *sustuk* „am tăcut”
2. *sustunuz* „ați tăcut”
3. *sustular* „au tăcut”.

2. **Forma negativă** (*Olumsuz şekli*) se formează prin adăugarea sufixelor personale-predicative (de categoria a II-a), la tema negativă a timpului trecut determinat. Accentul cade pe silaba dinaintea sufixului negației (-*ma/-me*), de exemplu:

bulmamak „a nu găsi”

Singular

1. *bulmadım* „n-am găsit”
2. *bulmadın* „n-ai găsit”
3. *bulmadı* „n-a găsit”

Plural

1. *bulmadık* „n-am găsit”
2. *bulmadınız* „n-ați găsit”
3. *bulmadılar* „n-au găsit”.

görmek „a nu vedea”

Singular

1. *görmedim* „n-am văzut”
2. *görmedin* „n-ai văzut”
3. *görmedi* „n-a văzut”

Plural

1. *görmedik* „n-am văzut”
2. *görmediniz* „n-ați văzut”
3. *görmediler* „n-au văzut”.

3. **Forma interogativă** (*Soru şekli*) a acestui timp se redă cu ajutorul particulei interogative *mi/mi/mu/mü*, care se scrie, însă se citește împreună cu formele personale ale verbului la trecutul determinat; de exemplu:

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazdım mı?* „am scris?”
2. *yazdın mı?* „ai scris?”
3. *yazdı mı?* „a scris?”

Plural

1. *yazdık mı?* „am scris?”
2. *yazdınız mı?* „ați scris?”
3. *yazdılar mı?* „au scris?”.

dökmek „a vărsa”

Singular

1. *döktüm mü?* „am vărsat?”
2. *döktün mü?* „ați vărsat?”
3. *döktü mü?* „a vărsat?”

Plural

1. *döktük mü?* „am vărsat?”
2. *döktünüz mü?* „ați vărsat?”
3. *döktüler mi?* „au vărsat?”.

4. **Forma interogativ-negativă** (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative *mi/mi/mu/mü*, care nu se scrie, însă se citește împreună cu formele personale ale verbului la trecut determinat, la forma negativă (cu sufixul *ma/me*); de exemplu:

sormamak „a nu întreba”

Singular

1. *sormadım mı?* „n-am întrebat?”
2. *sormadın mı?* „n-ai întrebat?”
3. *sormadı mı?* „n-a întrebat?”

Plural

1. *sormadık mı?* „n-am întrebat?”
2. *sormadınız mı?* „n-ați întrebat?”
3. *sormadılar mı?* „n-au întrebat?”

girmemek „a nu intra”

Singular

1. *girmedim mi?* „n-am intrat?”
2. *girmedin mi?* „n-ai intrat?”
3. *girmedi mi?* „n-a intrat?”

Plural

1. *girmedik mi?* „n-am intrat?”
2. *girmediniz mi?* „n-ați intrat?”
3. *girmediler mi?* „n-au intrat?”

5. **Forma posibilativ-afirmativă** (*Yeterliğin olumlu şekli*): *okuyabildim* „am putut citi”, *okuyabildin* „ai putut citi”, *okuyabildi* „a putut citi”, *okuyabildik* „am putut citi”, *okuyabildiniz* „ați putut citi”, *okuyabildiler* „au putut citi”. **Forma posibilativ-interogativă** (*Yeterliğin soru şekli*): *okuyabildim mi?* „am putut citi?”, *okuyabildin mi?* „ai putut citi?”, *okuyabildi mi?* „a putut citi?”, *okuyabildik mi?* „am putut citi?”, *okuyabildiniz mi?* „ați putut citi?”, *okuyabildiler mi?* „au putut citi?”.

6. **Forma imposibilitativă** (*Yeterliğin olumsuz*): *okuyamadım* „n-am putut citi”, *okuyamadın* „n-ai putut citi”, *okuyamadı* „n-a putut citi”, *okuyamadık* „n-am putut citi”, *okuyamadınız* „n-ați putut citi”, *okuyamadılar* „n-am putut citi” și forma interogativă: *okuyamadım mı* „n-am putut citi?”, *okuyamadın mı* „n-ai putut citi?”, *okuyamadık mı* „n-am putut citi?”, *okuyamadınız mı* „n-ați putut citi?”, *okuyamadılar mı* „n-au putut citi?”.

Întrebuințare. Timpul trecut determinat (sau categoric) exprimă o acțiune sau o stare desăvârșită, complet terminată, care a avut loc într-un moment trecut determinat sau într-o perioadă de timp trecut, determinată. În toate situațiile, acțiunea sau starea la care se referă este complet separată de prezent printr-un interval de timp; de exemplu: *Dün akşam dağlara kar yağdı* „Aseară a nins în munți”; *Annemden mektup aldım* „Am primit o scrisoare de la mama”; *Tren vaktinde kalktı* „Trenul a plecat la timp”; *Saat ikide yola çıktık* „La ora două am pornit la drum”; *Çalıştık muvaffak olduk* „Am muncit și am reușit”; *Sen onları görmedin* „Tu nu i-ai văzut”; *Daha yatmadılar mı?* „Nu s-au culcat încă?” etc.

Timpul trecut nedeterminat sau preteritul (*Belirsiz geçmiş zaman*)

Timpul trecut nedeterminat, ca și timpul trecut determinat, exprimă o acțiune sau o stare complet terminată, care a avut loc într-un moment trecut determinat sau într-o perioadă de timp trecută, determinată, dar, spre deosebire de timpul trecut determinat, acesta exprimă o acțiune în trecut la care interlocutorul nu a fost martor, sau o acțiune care a avut loc fără participarea conștientă a vorbitorului; în ultimul caz menționat, vorbitorul, având, totuși, cunoștință de această acțiune, își exprimă părerea în legătură cu ea.

Timpul trecut nedeterminat nu are corespondent în limba română, de aceea se poate traduce în românește cu verbul la perfectul compus, însoțit, obligatoriu, de unul din cuvintele: „cică”, „se spune că”, „se pare că”, „probabil”, „după toate probabilitățile”, „fără să vreau”, „fără să-mi dau seama”, „chipurile” etc.

Tema acestui timp (care corespunde cu persoana a III-a singular, având și valoare de participiu trecut) se redă cu ajutorul sufixului *-miş/-miş/-muş/-müŝ*, la care se alipesc sufixele personale de categoria I:

1. Forma afirmativă (*Olumlu şekli*):

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazmışım* „(se spune că, cică...) am scris”
2. *yazmışsın* „(se spune că, cică...) ai scris”
3. *yazmış* „(se spune că, cică...) a scris”

Plural

1. *yazmışız* „(cică, se spune că...) am scris”
2. *yazmışsınız* „(se spune că, cică) ați scris”
3. *yazmışlar* „(se spune că, cică...) au scris”.

gelmek „a veni”

Singular

1. *gelmişim* „(se spune că, cică) am venit”
2. *gelmişsin* „(se spune că, cică) ai venit”
3. *gelmiş* „(se spune că, cică) a venit”

Plural

1. *gelmişiz* „(se spune că, cică) am venit”
2. *gelmişsiniz* „(se spune că, cică) ați venit”
3. *gelmişler* „(se spune că, cică) au venit”.

sormak „a întreba”

Singular

1. *sormuşum* „(se spune că, cică) am întrebat”
2. *sormuşsun* „(se spune că, cică) ai întrebat”
3. *sormuş* „(se spune că, cică) a întrebat”

Plural

1. *sormuşuz* „(se spune că, cică) am întrebat”
2. *sormuşsunuz* „(se spune că, cică) ați întrebat”
3. *sormuşlar* „(se spune că, cică) au întrebat”.

görmek „a vedea”

Singular

1. *görmüşüm* „(se spune că, cică) am văzut”
2. *görmüşsün* „(se spune că, cică) ai văzut”
3. *görmüş* „(se spune că, cică) a văzut”

Plural

1. *görmüşüz* „(se spune că, cică) am văzut”
2. *görmüşsünüz* „(se spune că, cică) ați văzut”
3. *görmüşler* „(se spune că, cică) au văzut”.

2. **Forma negativă** (*Olumsuz şekli*) se redă prin alipirea sufixelor personale la tema negativă a acestui timp. Accentul cade pe silaba dinaintea sufixului negației; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *almamışım* „(se spune că, cică) nu am luat”
2. *almamışsın* „(se spune că, cică) nu ai luat”
3. *almamış* „(se spune că, cică) nu a luat”

Plural

1. *almamışız* „(se spune că, cică) nu am luat”
2. *almamışsınız* „(se spune că, cică) nu ați luat”
3. *almamışlar* „(se spune că, cică) nu au luat”.

gülmemek „a nu râde”

Singular

1. *gülmemişim* „(se spune că, cică) nu am râs”
2. *gülmemişsin* „(se spune că, cică) nu ai râs”
3. *gülmemiş* „(cică, se spune că) nu a râs”

Plural

1. *gülmemişiz* „(se spune că, cică) nu am râs”
2. *gülmemişsiniz* „(se spune că, cică) nu ați râs”
3. *gülmemişler* „(cică, se spune că) nu au râs”.

3. **Forma interogativă** (*Soru şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative *-mi/-mu/-mü*, la care se alipesc sufixele personale: acestea nu se scriu, însă se citesc

împreună cu tema acestui timp. La persoana I, singular și plural, între această particulă și sufixul personal se intercalează consoana *y*, iar la persoana a III-a plural, variantele palatale (*mı/mi*) urmează după sufixul pluralului; de exemplu:

okumak „a citi”

Singular

1. *okumuş muyum?* „am citit?”
2. *okumuş musun?* „ai citit?”
3. *okumuş mu ?* „a citit?”

Plural

1. *okumuş muyuz ?* „am citit?”
2. *okumuş musunuz ?* „ați citit?”
3. *okumuşlar mı ?* „au citit?”

övmek „a lăuda”

1. *övmüş müyüm?* „am lădat?”
2. *övmüş müsün?* „ai lădat?”
3. *övmüş mü?* „a lădat?”

1. *övmüş müyüz?* „am lădat?”
2. *övmüş müsünüz?* „ați lădat?”
3. *övmüşler mi?* „au lădat?”

4. Forma interogativ-negativă (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative, prevăzută cu sufixele personale; ea se scrie separat, dar se citește împreună cu tema negativă a acestui timp. Tot așa, la persoana I, singular și plural, între particulă și sufixul personal se intercalează consoana de legătură *y*, iar la persoana a III-a plural, particula interogativă se succede după sufixul pluralului; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *almamış mıyım?* „n-am luat?”
2. *almamış mısın?* „n-ai luat?”
3. *almamış mı* „n-a luat?”

Plural

1. *almamış mıyız* „n-am luat?”
2. *almamış mısınız?* „n-ați luat?”
3. *almamışlar mı?* „n-au luat?”

5. Forma posibilitativă (*Yeterlik şekli*): *alabilmişim* „(se spune că, cică) am putut lua”, *alabilmişsin* „(se spune că, cică) ai putut lua”, *alabilmiş* „(se spune că, cică) a putut lua”, *alabilmişiz* „(se spune că, cică) am putut lua”, *alabilmişsiniz* „(se spune că, cică) ați putut lua”, *alabilmişler* „(se spune că, cică) au putut lua” și forma interogativă: *alabilmiş miyim?* „am putut lua?”, *alabilmiş misin?* „ai putut lua?”, *alabilmiş mi?* „a putut lua?”, *alabilmiş miyiz?* „am putut lua?”, *alabilmiş misiniz?* „ați putut lua?”, *alabilmişler mi?* „au putut lua?”.

6. Forma imposibilitativă (*Yeterliğin olumsuzluğu*): *gelememişim* „(se spune că, cică) n-am putut veni”, *gelememişsin* „(se spune că, cică) n-ai putut veni”, *gelememiş* „(se spune că, cică) n-a putut veni”, *gelememişiz* „(se spune că, cică) n-am putut veni”, *gelememişsiniz* „(se spune că, cică) n-ați putut veni”, *gelememişler* „(se spune că, cică) n-au putut veni” și forma interogativă: *gelememiş miyim?* „n-am putut veni?”, *gelememiş misin?* „n-ai putut veni?”, *gelememiş mi?* „n-a putut veni?”, *gelememiş miyiz?* „n-am putut veni?”, *gelememiş misiniz?* „n-ați putut veni?”, *gelememişler mi?* „n-au putut veni?”.

Datorită faptului că această acțiune la trecut are un caracter subiectiv, timpul la care ne referim se mai numește timpul trecut subiectiv, iar pentru că se folosește într-o comunicare cu caracter pur narativ, fiind timpul de preferință al narațiunii, al descrierii, al acțiunii în desfășurare și al reproducerii succesiunii narațiunilor, se mai numește și timpul trecut narativ.

Din acest punct de vedere, timpul amintit este corespondentul perfectului simplu din limba română, de exemplu: „*Sandalye alçalmağa beşlamış. Alçalmış... Alçalmış... Alçalmış... Odadaki yerine konmuş* (Naci Tezel, *Türk Masalları I*) „...Scaunul începu să se lase... se lăsă... se lăsă... se lăsă... Se așeză la locul său din odaie”; *Kendimi otobüste üşütmüşüm* „(După toate probabilitățile) am răcit în autobuz”; *Televizyondaki filmi izlerken uyuyakalmışım* „(Fără să îmi dau seama) am ațipit vizionând un film la televizor” etc.

Imperfectul determinat (*Şimdiki zamanın hikâyesi*) se formează de la tema timpului prezent I (în *-yor*), care este o formă simplă și fundamentală, cu ajutorul verbului defectiv *i-* „a fi”, la timpul trecut determinat (*idi* „a fost”) și, bineînțeles, cu adăugarea sufixelor personale (*idim* „am fost”, *idin* „ai fost”, *idi* „a fost”, *idik* „am fost”, *idiniz* „ați fost”, *idiler* „au fost”). Aceste forme verbale dobândesc aspectul unor sufixe, conform legii armoniei vocalice labiale, cu o singură variantă fonetică; de exemplu:

1. Forma afirmativă (*Olumlu şekli*)

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazıyor+du-m* „scriam”
(*yazıyordum*)
2. *yazıyor+du-n* „scriai”
(*yazıyordun*)
3. *yazıyor+du* „scria”
(*yazıyordu*)

görmek „a vedea”

1. *görüüyordum* „vedeam”
2. *görüüyordun* „vedeai”
3. *görüüyordu* „vedea”

Plural

1. *yazıyor+du-k* „scriam”
(*yazıyorduk*)
2. *yazıyor+du-nuz* „scriați”
(*yazıyordunuz*)
3. *yazıyor+du-lar* „scriau”
(*yazıyordular*)

1. *görüüyorduk* „vedeam”
2. *görüüyordunuz* „vedeați”
3. *görüüyordular* „vedeau”.

2. Forma negativă (*olumsuz şekli*) se redă prin adăugarea sufixului timpului trecut determinat, – doar varianta cu vocala labială postpalatală *-u(-du)*, prevăzută cu sufixele personale, tot cu varianta labială dură (*-dum, -dun, -du, -duk, -dunuz, -dular*), – la tema negativă a prezentului I; de exemplu:

koşmamak „a nu alerga”

Singular

1. *koşmuyordum* „nu alergam”
2. *koşmuyordun* „nu alergai”
3. *koşmuyordu* „nu alerga”

gülmek „a nu râde”

1. *gülmüyordum* „nu râdeam”
2. *gülmüyordun* „nu râdeai”
3. *gülmüyordu* „nu râdea”

Plural

1. *koşmuyorduk* „nu alergam”
2. *koşmuyordunuz* „nu alergați”
3. *koşmuyorlardı* „nu alergau”.

1. *gülmüyorduk* „nu râdeam”
2. *gülmüyordunuz* „nu râdeați”
3. *gülmüyorlardı* „nu râdeau”.

3. Forma interogativă (Soru şekli) se redă cu ajutorul particulei interogative (varianta *-mu*, iar la persoana a III-a plural, *mi*), prevăzută cu sufixul trecutului determinat (*-du*) și cu sufixele personale; ea nu se scrie, dar se citește împreună cu tema timpului prezent I (în *-yor*). Între particula interogativă și sufixul trecutului determinat se intercalează consoana de legătură *y*; de exemplu:

almak „a lua”

Singular

1. *alıyor muydum?* „luam?”
2. *alıyor muydun?* „luai?”
3. *alıyor muydu?* „lua?”

Plural

1. *alıyor muyduk?* „luam?”
2. *alıyor muydunuz?* „luați?”
3. *alıyorlar mıydı?* „luau?”.

bilmek „a ști”

1. *biliyor muydum?* „știam?”
2. *biliyor muydun?* „știa?”
3. *biliyor muydu?* „știa?”

1. *biliyor muyduk?* „știam?”
2. *biliyor muydunuz?* „știați?”
3. *biliyorlar mıydı?* „știa?”.

4. Forma interogativ-negativă (Sorulu olumsuz şekli) se formează cu ajutorul particulei interogative (varianta *-mu*, iar la persoana a III-a plural, varianta *mi*), prevăzută cu sufixul timpului trecut determinat (*-du*) și cu sufixele personale; ea nu se scrie, dar se citește împreună cu tema negativă a timpului prezent I (în *-yor*). Tot la fel ca și înainte, între particula interogativă și sufixul trecutului se intercalează consoana de legătură *y*; de exemplu:

koşmamak „a nu alerga”

Singular

1. *koşmuyor muydum?* „nu alergam?”
2. *koşmuyor muydun?* „nu alergai?”
3. *koşmuyor muydu?* „nu alerga?”

Plural

1. *koşmuyor muyduk?* „nu alergam?”
2. *koşmuyor muydunuz?* „nu alergați?”
3. *koşmuyorlar mıydı?* „nu alergau?”

görmemek „a nu vedea”

Singular

1. *görmüyor muydum?* „nu vedeam?”
2. *görmüyor muydun?* „nu vedeai?”
3. *görmüyor muydu?* „nu vedea?”

Plural

1. *görmüyor muyduk?* „nu vedeam?”
2. *görmüyor muydunuz?* „nu vedeai?”
3. *görmüyorlar mıydı?* „nu vedeau?”.

5. Forma posibilitativă (Yeterlik şekli): *görebiliyordum* „puteam vedea”, *görebiliyordun* „puteai vedea”, *görebiliyordu* „putea vedea”, *görebiliyorduk* „puteam vedea”, *görebiliyordunuz* „puteați vedea”, *görebiliyordular* „puteau vedea” și **forma posibilitativă-interogativă (Yeterliğin sorulu şekli):** *görebiliyor muydum?* „puteam vedea?”, *görebiliyor muydun?* „puteai vedea?”, *görebiliyor muydu?* „putea vedea?”, *görebiliyor muyduk?* „puteam vedea?”, *görebiliyor muydunuz?* „puteați vedea?”, *görebiliyorlar mıydı?* „puteau vedea?”.

6. Forma imposibilitativă (*Yeterliğin olumsuzluğu*): *göremiyordum* „nu puteam vedea”, *göremiyordun* „nu puteai vedea”, *göremiyordu* „nu putea vedea”, *göremiyorduk* „nu puteam vedea”, *göremiyordunuz* „nu puteați vedea”, *göremiyordular* „nu puteau vedea” și **forma imposibilitativă-interogativă**: *göremiyor muydum?* „nu puteam vedea?”, *göremiyor muydun?* „nu puteai vedea?”, *göremiyor muydu?* „nu putea vedea?”, *göremiyor muyduk?* „nu puteam vedea?”, *göremiyor muydunuz?* „nu puteați vedea?”, *göremiyorlar mıydı?* „nu puteau vedea?”.

Întrebuințare. Imperfectul determinat, spre deosebire de imperfectul nedeterminat (care exprimă o acțiune durativă sau iterativă în trecut), exprimă o acțiune în desfășurare plasată în trecut. Altfel spus, acest timp exprimă o acțiune săvârșită în trecut, într-un interval de timp determinat, dar o acțiune neterminată, în desfășurare. Este un timp al simultaneității; de exemplu: *Çalışırken kimseyle konuşmuyordu* „În timp ce muncea, nu vorbea cu nimeni”, *Suçlu olduğundan annesinin gözüne bakamıyordu* „Din cauză că era vinovat, nu putea să se uite în ochii mamei sale”, *Ne yaptığını bilmiyordu* „Nu știa ce face”, *Evden çıktığımda yağmur yağıyordu* „Atunci când am ieșit din casă ploua”, *Gürültü durmadan artıyordu, bundan dolayı onun sesini zor duyabiliyorlardı* „Zgomotul se întindea fără încetare, de aceea nu-i puteau auzi vocea”.

Imperfectul nedeterminat (*Geniş zamanın hikâyesi*) se redă cu ajutorul verbului defectiv *i-* „a fi”, la timpul trecut determinat (*i-di* „a fost, era”) sau la timpul trecut nedeterminat (*i-miş* „(cică) a fost, era”), care capătă formă de sufix, cu patru variante fonetice, conform legii armoniei vocalice palatale și labiale (*-dım/-dim/-dum/-düm* etc., *-mişim/-mişim/-muşum/-müşüm* etc.); la acesta se adaugă sufixele personale de categoria a II-a, în cazul sufixului trecutului determinat, și sufixele personale de categoria I, în cazul sufixului trecutului nedeterminat, persoana a III-a, singular; de exemplu:

1. Forma afirmativă (*olumlu şekli*):

almak „a lua”

Singular

1. *alır+dı-m* „luam”
(*alırdım*)
2. *alır+dı-n* „luai”
(*alırdın*)
3. *alır+dı* „lua”
(*alırdı*)

Plural

1. *alır+dı-k* „luam”
(*alırdık*)
2. *alır+dı-nız* „luați”
(*alırdınız*)
3. *alır+lar-dı* „luam”
(*alırlardı*).

gelmek „a veni”

1. *gelir+di-m* „veneam”
(*gelirdim*)
2. *gelir+di-n* „veneai”
(*gelirdin*)
3. *gelir+di* „venea”
(*gelirdi*)

1. *gelir+di-k* „veneam”
(*gelirdik*)
2. *gelir+di-niz* „veneaiți”
(*gelirdiniz*)
3. *gelir+ler-di* „veneau”
(*gelirlerdi*).

durmak „a sta”

1. *durur+du-m* „stăteam”
(*dururdum*)
2. *durur+du-n* „stăteai”
(*dururdun*)
3. *durur+du* „stătea”
(*dururdu*)

1. *durur+du-k* „stăteam”
(*dururduk*)
2. *durur+du-nuz* „stăteați”
(*dururdunuz*)
3. *durur+lar-di* „stăteau”
(*dururlardı*)

görmek „a vedea”

1. *görür+dü-m* „vedeam”
(*görürdüm*)
2. *görür+dü-n* „vedeai”
(*görürdün*)
3. *görür+dü* „vedea”
(*görürdü*)

1. *görür+dü-k* „vedeam”
(*görürdük*)
2. *görür+dü-nüz* „vedeați”
(*görürdünüz*)
3. *görür+ler-di* „vedeau”
(*görürlerdi*).

2. **Forma negativă** (*Olumsuz şekli*) se redă tot astfel, cu sufixul trecutului determinat (-*di*), prevăzut cu sufixele personale, care, de data aceasta, se alipește la tema negativă a timpului prezent-viitor (aorist). Accentul cade pe vocala sufixului -*maz/-mez*; de exemplu:

yazmamak „a nu scrie”

Singular

1. *yazmazdım* „nu scriam”
2. *yazmazdın* „nu scriai”
3. *yazmazdı* „nu scria”

Plural

1. *yazmazdık* „nu scriam”
2. *yazmazdınız* „nu scriați”
3. *yazmazlardı* „nu scriau”.

görmemek „a nu vedea”

1. *görmezdim* „nu vedeam”
2. *görmezdin* „nu vedeai”
3. *görmezdi* „nu vedea”

1. *görmezdik* „nu vedeam”
2. *görmezdiniz* „nu vedeaiți”
3. *görmezlerdi* „nu vedeau”.

3. **Forma interogativă** (*soru şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative, prevăzută cu sufixele personale; ea nu se scrie, însă se citește împreună cu tema timpului prezent-viitor (aorist); de exemplu:

almak „a lua”

Singular

1. *alır mıydım?* „luam?”
2. *alır mıydın?* „luai?”
3. *alır mıydı?* „lua?”

Plural

1. *alır mıydık?* „luam?”
2. *alır mıydınız?* „luați?”
3. *alır mıydılar?* „luau?”.

bilmek „a ști”

1. *bilir miydım?* „știam?”
2. *bilir miydin?* „știa?”
3. *bilir miydi?* „știa?”

1. *bilir miydık?* „știam?”
2. *bilir miydiniz?* „știați?”
3. *bilirler miydiler?* „știa?”.

4. **Forma interogativ-negativă** (*olumsuz sorulu şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative (doar variantele *mi* și *mi*), prevăzută cu sufixele trecutului determinat și cu sufixele personale; ea nu se scrie, însă se citește împreună cu forma negativă a aoristului; de exemplu:

bulmamak „a nu găsi”

Singular

1. *bulmaz mıydım?* „nu găseam?”
2. *bulmaz mıydın?* „nu găseai?”
3. *bulmaz mıydı?* „nu găsea?”

görmemek „a nu vedea”

1. *görmez miydım?* „nu vedeam?”
2. *görmez miydin?* „nu vedeai?”
3. *görmez miydi?* „nu vedea?”

Plural

1. *bulmaz mıydık?* „nu găseam?”
2. *bulmaz mıydınız?* „nu găseați?”
3. *bulmaz mıydılar* „nu găseau?”.

1. *görmez miydik?* „nu vedeam?”
2. *görmez miydiniz?* „nu vedeati?”
3. *görmez miydiler* „nu vedeau?”.

5. **Forma posibilitativă** (*yeterlik şekli*): *okuyabilirdim* „puteam citi”, *okuyabilirdin* „puteai citi”, *okuyabilirdi* „putea citi”, *okuyabilirdik* „puteam citi”, *okuyabilirdiniz* „puteați citi”, *okuyabilirlerdi* „puteau citi”; **forma interogativă**: *okuyabilir miydım?* „puteam citi?”, *okuyabilir miydin?* „puteai citi?”, *okuyabilir miydi?* „putea citi?”, *okuyabilir miydik?* „puteam citi?”, *okuyabilir miydiniz?* „puteați citi?”, *okuyabilirler miydi?* „puteau citi?”

6. **Forma imposibilitativă** (*yeterliğin olumsuz şekli*): *okuyamazdım* „nu puteam citi”, *okuyamazdın* „nu puteai citi”, *okuyamazdı* „nu putea citi”, *okuyamazdık* „nu puteam citi”, *okuyamazdınız* „nu puteați citi”, *okuyamazlardı* „nu puteau citi”.

Forma interogativă: *okuyamaz mıydım?* „nu puteam citi?”, *okuyamaz mıydın?* „nu puteai citi?”, *okuyamaz mıydı?* „nu putea citi?”, *okuyamaz mıydık?* „nu puteam citi?”, *okuyamaz mıydınız?* „nu puteați citi?”, *okuyamaz mıydılar?* „nu puteau citi?”.

Întrebuințare. Imperfectul nedeterminat exprimă o acțiune durativă sau iterativă în trecut. Prin acest timp, vorbitorul exprimă acțiuni care durează sau care se repetă în trecut; el mai poate exprima o acțiune posibilă, presupusă sau dorită; de exemplu: *Çocukken de çok süt içmezdim* „Nici când eram copil nu beam mult lapte”, *Arkadaşlarımla yalnız cumartesi günleri görüşürdüm* „Mă întâlneam cu prietenii mei numai în zilele de sâmbătă”, *Lise öğrencisiyken haftada bir roman okurdum* „Pe când eram elev de liceu, citeam un roman pe săptămână”, *Eskiden insanlar daha az yaşardı* „Înainte, oamenii trăiau mai puțin”, *Bu toplantılara öğretmenler de katılırlar mıydı?* „La aceste ședințe participau și profesorii?”, *Biz de senin misafirinle tanışmak isterdik* „Și noi am fi vrut să facem cunoștință cu oaspeții tăi”, *Arkadaşım bu haberi alınca ne yapardı, bu acıya nasıl katlanırdı* „Ce ar fi făcut colegul meu la primirea acestei vești, cum ar fi suportat această durere!”.

Mai mult ca perfectul I (*Belirli geçmiş zamanın hikâyesi*) din limba turcă se redă cu ajutorul sufixului timpului trecut determinat (-dı), prevăzut cu sufixele personale de categoria a II-a, care se atașează la tema timpului trecut determinat.

Între tema timpului trecut determinat și sufixul *-dı*, prevăzut cu sufixele personale, se intercalează consoana de legătură *y*; de exemplu:

1. **Forma afirmativă** (*olumlu şekli*)

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazdı+ydı-m* „scrisesem”
(*yazdıydım*)
2. *yazdı+ydı-n* „scriseseși”
(*yazdıydın*)
3. *yazdı+ydı* „scrise”
(*yazdıydı*)

gitmek „a merge”

1. *gitti ydim* „mersesem”
2. *gitti ydın* „merseseși”
3. *gitti ydi* „mersese”

sormak „a întreba”

1. *sordu ydum* „întrebasem”
2. *sordu ydun* „întrebaseși”
3. *sordu ydu* „întrebase”

düşmek „a cădea”

1. *düşti ydüm* „căzusem”
2. *düşti ydün* „căzuseși”
3. *düşti ydü* „căzuse”

Plural

1. *yazdı+ydı-k* „scrisesem”
(*yazdıydık*)
2. *yazdı+ydı-nız* „scriseserăți”
(*yazdıydınız*)
3. *yazdı+ydı-lar* „scriseseră”
(*yazdıydılar*).

1. *gitti ydik* „merseserăm”
2. *gitti ydiniz* „merseserăți”
3. *gitti ydiler* „merseseră”.

1. *sordu yduk* „întrebaserăm”
2. *sordu ydunuz* „întrebaserăți”
3. *sordu ydular* „întrebaseră”.

1. *düşti ydük* „căzuserăm”
2. *düşti ydünüz* „căzuserăți”
3. *düşti ydüler* „căzuseră”.

2. **Forma negativă** (*olumsuz şekli*) se redă prin alipirea aceluiași sufix de trecut determinat *-dı*, prevăzut cu sufixe personale, la tema timpului trecut determinat; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *almadı ydım* „nu luasem”
2. *almadı ydın* „nu luaseși”
3. *almadı ydı* „nu luase”

sevmemek „a nu iubi”

1. *sevmedi ydim* „nu iubisem”
2. *sevmedi ydin* „nu iubiseși”
3. *sevmedi ydi* „nu iubise”

Plural

1. *almadı ydık* „nu luaserăm”
2. *almadı ydınız* „nu luaserăți”
3. *almadı ydılar* „nu luaseră”.

1. *sevmedi ydik* „nu iubiserăm”
2. *sevmedi ydiniz* „nu iubiserăți”
3. *sevmedi ydiler* „nu iubiseră”.

3. **Forma interogativă** (*soru şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative *-mı* (*mi/mu/mü*), prevăzută cu sufixele timpului trecut determinat și cu sufixele personale; aceasta nu se scrie, dar se citește împreună cu tema timpului trecut determinat (*-dı*). Ca de obicei, între particulă și sufixul acestui timp se intercalează consoana *y*; de exemplu:

okumak „a citi”

Singular

1. *okudu muydum?* „citise?”
2. *okudu muydun?* „citise?”
3. *okudu muydu?* „citise?”

Plural

1. *okudu muyduk?* „citiserăm?”
2. *okudu muydunuz?* „citiserăți?”
3. *okudu muydular?* „citiseră?”.

büyüme „a crește”

1. *büyüdü müydüm?* „crescuse?”
2. *büyüdü müydün?* „crescuse?”
3. *büyüdü müydü?* „crescuse?”

1. *büyüdü müydük?* „crescuserăm?”
2. *büyüdü müydünüz?* „crescuserăți?”
3. *büyüdü müydüler?* „crescuseră?”.

4. **Forma interogativă-negativă** (*Olumsuz sorulu şekli*) se formează cu ajutorul particulei interogative, prevăzută cu sufixul timpului trecut (-*dı*) și cu sufixele personale; aceasta se alipește la tema negativă a timpului trecut determinat; de exemplu:

çıkılmamak „a nu ieși”

Singular

1. *çıkmadı mıydım?* „nu ieșisem?”
2. *çıkmadı mıydın?* „nu ieșise?”
3. *çıkmadı mıydı?* „nu ieșise?”

Plural

1. *çıkmadı mıydık?* „nu ieșiserăm?”
2. *çıkmadı mıydınız?* „nu ieșiserăți?”
3. *çıkmadı mıydılar?* „nu ieșiseră?”.

sormamak „a nu întreba”

1. *sormadı mıydım?* „nu întrebaser?”
2. *sormadı mıydın?* „nu întrebaser?”
3. *sormadı mıydı?* „nu întrebaser?”

1. *sormadı mıydık?* „nu întrebaserăm?”
2. *sormadı mıydınız?* „nu întrebaserăți?”
3. *sormadı mıydılar?* „nu întrebaseră?”.

5. **Forma posibilitativă** (*Yeterlik şekli*): *atabildi* *atabildiydim* „putusem arunca”, *atabildi* *atabildiydin* „putuseși arunca”, *atabildi* *atabildiydin* „putuseși arunca”, *atabildi* *atabildiydi* „putuse arunca”, *atabildi* *atabildiydik* „putuserăm arunca”, *atabildi* *atabildiydiniz* „putuserăți arunca” și **forma interogativă** (*Sorulu şekli*): *atabildi miydım?* „putusem arunca?”, *atabildi miydin?* „putuseși arunca?”, *atabildi miydi?* „putuse arunca?”, *atabildi miydık?* „putuserăm arunca?”, *atabildi miydiniz?* „putuserăți arunca?”, *atabildi miydiler?* „putuseră arunca?”.

6. **Forma imposibilitativă** (*Yeterliğin olumsuzu*): *anlayamadıydim* „nu putusem înțelege”, *anlayamadıydın* „nu putuseși înțelege”, *anlayamadıydı* „nu putuse înțelege”, *anlayamadıydık* „nu putuserăm înțelege”, *anlayamadıydınız* „nu putuserăți înțelege”, *anlayamadıydılar* „nu putuseră înțelege” și **forma interogativă** (*Sorulu şekli*): *konusamadı mıydım?* „nu putusem vorbi?”, *konusamadı mıydın?* „nu putuseși vorbi?”, *konusamadı mıydı?* „nu putuse vorbi”, *konusamadı mıydık?* „nu putuserăm vorbi?”, *konusamadı mıydınız?* „nu putuserăți vorbi?”, *konusamadı mıydılar?* „nu putuseră vorbi?”.

Întrebuințare. Acest timp, ca și mai mult ca perfectul din limba română, exprimă o acțiune trecută, anterioară altei acțiuni trecute sau unui moment trecut. Acest mai mult ca perfect din limba turcă, spre deosebire de mai mult ca perfectul II, indică, pe de o parte, că acțiunea se întâmplă cândva, într-un timp îndepărtat, în trecut, iar pe de alta implică o nuanță de reamintire sau chiar de reproș; de exemplu: *Çocuk evden gitmeden önce yediydi, yine mi acıkmış* „Copilul (doar) mâncase, înainte de a pleca de acasă, iar îi e foame!?”.

Bunun yolsuzluk yaptığını sen de kendin gördüydün! „(Doar) văzuseși cu ochii tăi ilegalitățile pe care le-a făcut!”, *Arkadaşlarımla gitmediydim, fakat onların yaptıklarını öğrenmiştim* „Nu mersesem împreună cu prietenii mei, dar aflasem ce au făcut”; *İtiraz ettiydik, ama kimse bunu dikkate almadı* „Obiectasem, dar nimeni nu a acordat atenție acestui lucru”.

Mai mult ca perfectul II (*Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi*) se redă cu ajutorul timpului trecut determinat (-*tı*), prevăzut cu sufixele personale de categoria a II-a; această marcă se alipește la tema timpului trecut nedeterminat; de exemplu:

1. Forma afirmativă (Olumlu şekli)

almak „a lua”

Singular

1. *almış+tı-m* „luasem”
(*almıştım*)
2. *almış+tı-n* „luaseși”
(*almıştın*)
3. *almış+tı* „luase”
(*almıştı*)

demek „a zice, a spune”

1. *demiştım* „spusesem”
2. *demiştın* „spuseși”
3. *demiştı* „spuse”

sormak „a întreba”

1. *sormuştum* „întrebasem”
2. *sormuştun* „întrebaseși”
3. *sormuştu* „întrebase”

yüzmek „a înota”

1. *yüzmüştüm* „înotasem”
2. *yüzmüştün* „înotaseși”
3. *yüzmüştü* „înotase”

Plural

1. *almış+tı-k* „luaserăm”
(*almıştık*)
2. *almış+tı-nız* „luaserăți”
(*almıştınız*)
3. *almış+tı-lar* „luaseră”
(*almıştılar*).

1. *demiştik* „spuseserăm”
2. *demiştiniz* „spuseserăți”
3. *demiştiler* „spuseseră”
(*demişlerdi*).

1. *sormuştuk* „întrebaserăm”
2. *sormuştunuz* „întrebaserăți”
3. *sormuştular* „întrebaseră”
(*sormuşlardı*)

1. *yüzmüştük* „înotaserăm”
2. *yüzmüştünüz* „înotaserăți”
3. *yüzmüştüler* „înotaseră”
(*yüzmüşlerdi*).

2. Forma negativă (Olumsuz şekli) se redă cu ajutorul sufixului trecutului determinat (doar variantele -*tı* și -*tî*), prevăzut cu sufixele personale, sufixe care se alipesc la tema negativă a trecutului nedeterminat; de exemplu:

atmamak „a nu arunca”

Singular

1. *atmamıştım* „nu aruncasem”
2. *atmamıştın* „nu aruncaseși”
3. *atmamıştı* „nu aruncase”

Plural

1. *atmamıştık* „nu aruncaserăm”
2. *atmamıştınız* „nu aruncaserăți”
3. *atmamıştılar* (*atmamışlardı*) „nu aruncaseră”.

görmemek „a nu vedea”

1. *görmemişim* „nu văzusem”
2. *görmemişin* „nu văzuseși”
3. *görmemişti* „nu văzuse”

1. *görmemiştik* „nu văzuserăm”
2. *görmemiştiniz* „nu văzuserăți”
3. *görmemiştiler* „nu văzuseră”.

3. **Forma interogativă** (*Soru şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative (toate cele patru variante), prevăzută cu sufixul trecutului determinat (-*dı/-di/-du/-dü*) și cu sufixele personale; aceasta se alipește la tema timpului trecut nedeterminat și nu se scrie, dar se citește împreună cu tema timpului. Între particulă și sufixul trecutului determinat (-*dı*) se intercalează consoana de legătură *y*; de exemplu:

Singular

yazmak „a scrie”

1. *yazmış mıydım?* „scrisesem?”
2. *yazmış mıydın?* „scriseseși?”
3. *yazmış mıydı?* „scrisesese?”

içmek „a bea”

1. *içmiş miydım?* „băusem?”
2. *içmiş miydın?* „băuseși?”
3. *içmiş miydi?* „băuse?”

Plural

1. *yazmış mıydık?* „scriseserăm?”
2. *yazmış mıydınız?* „scriseserăți?”
3. *yazmış mıydılar?* (*yazmışlar mıydı?*) „scriseseră?”.

1. *içmiş miydik?* „băuserăm?”
2. *içmiş miydiniz?* „băuserăți?”
3. *içmiş miydiler?* (*içmişler miydi?*) „băuseră?”.

4. **Forma interogativ-negativă** (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă la fel, cu ajutorul particulei interogative (doar variantele *mı/mi*), prevăzută cu sufixele personale, care nu se scriu, însă se citesc împreună cu tema negativă a acestui timp; de exemplu:

Singular

sormamak „a nu întreba”

1. *sormamış mıydım?* „nu întrebam?”
2. *sormamış mıydın?* „nu întrebeseși?”
3. *sormamış mıydı?* „nu întrebese?”

görmemek „a nu vedea”

1. *görmemiş miydım?* „nu văzusem?”
2. *görmemiş miydın?* „nu văzuseși?”
3. *görmemiş miydi?* „nu văzuse?”

Plural

1. *sormamış mıydık?* „nu întrebaserăm?”
2. *sormamış mıydınız?* „nu întrebaserăți?”
3. *sormamış mıydılar?* (*sormamışlar mıydı?*) „nu întrebaseră?”.

1. *görmemiş miydik?* „nu văzuserăm?”
2. *görmemiş miydiniz?* „nu văzuserăți?”
3. *görmemiş miydiler?* (*görmemişler miydi?*) „nu văzuseră?”.

5. **Forma posibilitativă** (*Yeterlik şekli*)

a) **Forma afirmativă** (*Olumlu şekli*):

yazabilmek „a putea scrie”

Singular

1. *yazabilmiştim* „putusem să scriu”
2. *yazabilmiştin* „putuseși să scrii”
3. *yazabilmişti* „putuse să scrie”

Plural

1. *yazabilmiştik* „putuserăm să scriem”
2. *yazabilmiştiniz* „putuserăți să scrieți”
3. *yazabilmiştiler* (*yazabilmişlerdi*) „putuseră să scrie”.

b) **Forma interogativă** (Soru şekli):

içebilmek „a putea bea”

Singular

1. *içebilmiş miydim?* „putusem să beau?”
2. *içebilmiş miydin?* „putuseși să bei?”
3. *içebilmiş miydi?* „putuse să bea?”

Plural

1. *içebilmiş miydik?* „putuserăm să bem?”
2. *içebilmiş miydiniz?* „putuserăți să beți?”
3. *içebilmiş miydiler?* (*içebilmişler miydi?*) „putuseră să bea?”.

6. Forma imposibilitativă (*Yeterliğin olumsuzu*): *alamamıştım* „nu putusem lua”, *alamamıştın* „nu putuseși lua”, *alamamıştı* „nu putuse lua”, *alamamıştık* „nu putuserăm lua”, *alamamıştınız* „nu putuserăți lua”, *alamamıştılar* (*alamamışlardı*) „nu putuseră lua”.

Forma interogativă a imposibilitativului: *girememiş miydim?* „putusem intra?”, *girememiş miydin?* „putuseși intra?”, *girememiş miydi?* „putuse intra?”, *girememiş miydik?* „putuserăm intra?”, *girememiş miydiniz?* „putuserăți intra?”, *girememiş miydiler* (*girememişler miydi?*) „putuseră intra?”.

Întrebuințare. Ca și *mai mult ca perfectul* din limba română și, de asemenea, ca și *mai mult ca perfectul I* din limba turcă, această formă de *mai mult ca perfect* exprimă o acțiune trecută, anterioară altei acțiuni trecute sau unui moment dat din trecut. După cum *mai mult ca perfectul I* este un timp al ierarhizării temporale a acțiunilor, *mai mult ca perfectul II* este, cu deosebire, un timp al îndepărtării acțiunii verbale de momentul vorbirii; de asemenea, el arată că acțiunea verbală a fost nu numai împlinită într-un trecut foarte îndepărtat, dar, posibil, și anulată, în rezultatele ei, din perspectiva prezentului comunicării. De exemplu: *Zavallı hayvancığı kendi ellerimle yetiştirmiştım, şimdi artık yok...* „Îl crescusem cu propriile mele mâini pe bietul animal, acum deja nu mai există...”; *Bize bir de hediye getirmiştiniz* „Mai mult, ne aduseserăți un cadou”; *Turgut o gece çok üşümüştü* „În noaptea aceea, lui Turgut îi fusese foarte frig”; *Ankara'da havalar birden bire soğumuştı* „Vremea la Ankara se răcise dintr-o dată”; *Lisede İngilizce okumamıştım* „La liceu nu învățasem englezește” etc.

Timpul trecut durativ (*Sureklik bildiren geçmiş zaman*) se redă cu ajutorul sufixului timpului trecut determinat (doar variantele *-dı/-di*), prevăzut cu sufixe personale, care sufixe se alipesc la forma de caz locativ a infinitivului lung (*-makta/-mekte*). Între sufixul locativului și cel al timpului trecut se intercalează, la toate persoanele, consoana de legătură *y*; de exemplu:

1. Forma afirmativă (*Olumlu şekli*):

okumak „a citi”

Singular

1. *okumaktaydım* „citeam”
2. *okumaktaydın* „citeai”
3. *okumaktaydı* „citea”

Plural

1. *okumaktaydık* „citeam”
2. *okumaktaydınız* „citeați”
3. *okumaktaydılar* „citeau”.

girmek „a intra”

1. *girmekteydim* „intram”

1. *girmekteydik* „intram”

2. *girmekteydin* „intraî”
3. *girmekteydi* „intra”

2. *girmekteydiniz* „intraţi”
3. *girmekteydiler* „intrau”.

2. Forma negativă (Olumsuz şekli):

bulmamak „a nu găsi”

Singular

1. *bûlmamaktaydım* „nu găseam”
2. *bûlmamaktaydın* „nu găseai”
3. *bûlmamaktaydı* „nu găsea”

Plural

1. *bûlmamaktaydık* „nu găseam”
2. *bûlmamaktaydınız* „nu găseaţi”
3. *bûlmamaktaydılar* „nu găseau”.

3. Forma interogativă (Soru şekli):

görmek „a vedea”

1. *görmekté miydım?* „vedeam?”
2. *görmekté miydin?* „vedeai?”
3. *görmekté miydi?* „vedea?”

1. *görmekté miydik* „vedeam?”
2. *görmekté miydiniz?* „vedeaţi?”
3. *görmekté miydiler?* „vedeau?”.

4. Forma interogativ-negativă (Olumsuz sorulu şekli):

içmemek „a nu bea”

Singular

1. *içmemekte miydım?* „nu beam?”
2. *içmemekte miydin?* „nu beai?”
3. *içmemekte miydi?* „nu bea?”

Plural

1. *içmemekte miydik* „nu beam?”
2. *içmemekte miydiniz* „nu beaţi?”
3. *içmemekte miydiler?* „nu beau?”.

5. Forma posibilitativă (Yeterlik şekli):

a) **afirmativă:** *koşabilmekteydim* „puteam alerga”, *koşabilmekteydin* „puteai alerga”, *koşabilmekteydi* „putea alerga”, *koşabilmekteydik* „puteam alerga”, *koşabilmekteydiniz* „puteaţi alerga”, *koşabilmekteydiler* „puteau alerga”;

b) **interogativă:** *gelebilmekte miydım?* „puteam veni?”, *gelebilmekte miydin?* „puteai veni?”, *gelebilmekte miydi?* „putea veni?”, *gelebilmekte miydik?* „puteam veni?”, *gelebilmekte miydiniz?* „puteaţi veni?”, *gelebilmekte miydiler?* „puteau veni?”.

6. Forma impositivă (Yeterliğin olumsuzluğu):

a) **afirmativă:** *koşamamaktaydım* „nu puteam alerga”, *koşamamaktaydın* „nu puteai alerga”, *koşamamaktaydı* „nu putea alerga”, *koşamamaktaydık* „nu puteam alerga”, *koşamamaktaydınız* „nu puteaţi alerga”, *koşamamaktaydılar* „nu puteau alerga”;

b) **interogativă:** *verememekte miydım?* „nu puteam da?”, *verememekte miydin?* „nu puteai da?”, *verememekte miydi?* „nu putea da?”, *verememekte miydik?* „nu puteam da?”, *verememekte miydiniz?* „nu puteaţi da?”, *verememekte miydiler?* „nu puteau da?”.

Întrebuinţare. Această formă de trecut exprimă continuitatea unei acţiuni sau a unei stări trecute, deci şi faptul că aceasta nu a fost încheiată. Altfel spus, acest timp exprimă o acţiune începută în trecut şi continuată până la un moment dat, trecut. În limba

română, acest timp se poate traduce cu imperfectul; de exemplu: *Son gördüğüm zaman ikinci romanını yazmaktaydı* „Ultima dată când l-am văzut, își scria cel de-al doilea roman”; *Çocuklar dersi yüksek sesle okumaktaydılar* „Copiii citeau lecția cu voce tare”; *Korkudan konuşamamaktaydı* „De frică, nu putea să vorbească”; *Okula geldiğimizde öğrenciler sınıflara girmekteydiler* „Când am ajuns noi la școală, copiii intrau în clase”; *Hiç başını kaldırıp kimsenin yüzüne bakmamaktaydı* „Nu-și ridica capul deloc și nu privea pe nimeni în față”.

Viitorul (*Gelecek zaman*)

În limba turcă, modul indicativ are următoarele forme de viitor: 1) timpul viitor categoric (determinat); 2) timpul viitor în trecut; 3) timpul prezent-viitor (aoristul), analizat împreună cu celelalte forme ale prezentului.

I. Timpul viitor categoric (*Gelecek zaman*). Formele personale ale acestui timp se formează de la rădăcina sau tema verbală, cu ajutorul sufixului *-acak/ecek* (după rădăcini sau teme terminate într-o consoană) și *-yacak/-yecek* (după rădăcini sau teme terminate într-o vocală), la care se adaugă sufixele personale. Consoane finale *k*, în poziție intervocalică, se transformă în *ğ* (la persoana I singular și plural); de exemplu:

Verbe terminate în consoană:

1. Forma afirmativă (*Olumlu şekli*):

almak „a lua”

Singular

1. *al+acák(>ğ)- im* „voi lua”
(*alacáğım*)
2. *al+acák - sın* „vei lua”
(*alacáksın*)
3. *al+acák* „va lua”
(*alacák*)

sevmek „a iubi”

1. *sevecéğim* „voi iubi”
2. *sevecéksin* „vei iubi”
3. *sevecék* „va iubi”

bulmak „a găsi”

1. *bulacağım* „voi găsi”
2. *bulacaksın* „vei găsi”
3. *bulacak* „va găsi”

gölmek „a râde”

1. *güleceğim* „voi râde”
2. *güleceksin* „vei râde”
3. *gülecek* „va râde”

Plural

1. *al+acák(>ğ)- ız* „vom lua”
(*alacáğız*)
2. *al+acák-sınız* „veți lua”
(*alacáksınız*)
3. *al+acák-lar* „vor lua”
(*alacáklar*).

1. *sevecéğiz* „vom iubi”
2. *sevecéksiniz* „veți iubi”
3. *sevecékler* „vor iubi”.

1. *bulacağız* „vom găsi”
2. *bulacaksınız* „veți găsi”
3. *bulacaklar* „vor găsi”.

1. *güleceğiz* „vom râde”
2. *güleceksiniz* „veți râde”
3. *gülecekler* „vor râde”.

Verbe terminate în vocală:

atamak „a numi”

Singular

1. *atayacağım* „voi numi”
2. *atayacaksın* „vei numi”
3. *atayacak* „va numi”

Plural

1. *atayacağız* „vom numi”
2. *atayacaksınız* „veți numi”
3. *atayacaklar* „vor numi”.

dinlemek „a asculta”

1. *dinleyeceğim* „voi asculta”
2. *dinleyeceksin* „vei asculta”
3. *dinleyecek* „va asculta”

1. *dinleyeceğiz* „vom asculta”
2. *dinleyeceksiniz* „veți asculta”
3. *dinleyecekler* „vor asculta”.

korumak „a apăra”

1. *koruyacağım* „voi apăra”
2. *koruyacaksın* „vei apăra”
3. *koruyacak* „va apăra”

1. *koruyacağız* „vom apăra”
2. *koruyacaksınız* „veți apăra”
3. *koruyacaklar* „vor apăra”.

yürümek „a merge, a păși”

1. *yürüyeceğim* „voi merge”
2. *yürüyeceksin* „vei merge”
3. *yürüyecek* „va merge”

1. *yürüyeceğiz* „vom merge”
2. *yürüyeceksiniz* „veți merge”
3. *yürüyecekler* „vor merge”.

2. Forma negativă se redă cu ajutorul sufixului timpului viitor, variantele *-yacak/-yacek* și cu sufixele personale, care se alipesc la tema negativă a verbului (cu sufixul negației verbale *-ma* sau *-me*). Deși vocalele *a* și *e* ale acestui sufix rămân neschimbate în scriere, ele se pronunță închis, adică *-ı* și, respectiv *-i*.

kalmamak „a nu rămâne”

Singular

1. *kálmayacağım* „nu voi rămâne”
2. *kálmayacaksın* „nu vei rămâne”
3. *kálmayacak* „nu va rămâne”

Plural

1. *kálmayacağız* „nu vom rămâne”
2. *kálmayacaksınız* „nu veți rămâne”
3. *kálmayacaklar* „nu vor rămâne”.

görmemek „a nu vedea”

1. *görmeyeceğim* „nu voi vedea”
2. *görmeyeceksin* „nu vei vedea”
3. *görmeyecek* „nu va vedea”

1. *görmeyeceğiz* „nu vom vedea”
2. *görmeyeceksiniz* „nu veți vedea”
3. *görmeyecekler* „nu vor vedea”.

3. Forma interogativă (*Soru şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative (doar variantele *mı* și *mî*), prevăzută cu sufixele personale. Ea nu se scrie, dar se citește împreună cu tema timpului viitor. La persoana I, singular și plural, între particulă și sufixul personal se intercalează consoana de legătură *y*; de exemplu:

tanımak „a cunoaște”

Singular

1. *taniyacak mıyım?* „voi cunoaște?”
2. *taniyacak mısın?* „vei cunoaște?”
3. *taniyacak mı?* „va cunoaște?”

görmek „a vedea”

1. *görecek miyim?* „voi vedea?”
2. *görecek misin?* „vei vedea?”
3. *görecek mi?* „va vedea?”

Plural

1. *taniyacak mıyız?* „vom cunoaște?”
2. *taniyacak mısınız?* „veți cunoaște?”
3. *taniyacaklar mı?* „vor cunoaște?”.

1. *görecek miyiz?* „vom vedea?”
2. *görecek misiniz?* „veți vedea?”
3. *görecekler mi?* „vor vedea?”.

4. Forma interogativ-negativă (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă, din nou, cu ajutorul particulei interogative (-*mi/-mî*), prevăzută cu sufixele personale. Tot așa, ea nu se scrie, dar se citește împreună cu tema negativă a timpului viitor categoric; de exemplu:

almamak „a nu lua”

Singular

1. *álmayacak mıyım?* „nu voi lua?”
2. *álmayacak mısın?* „nu vei lua?”
3. *álmayacak mı?* „nu va lua?”

bilmemek „a nu ști”

1. *bilmeyecek miyim?* „nu voi ști?”
2. *bilmeyecek misin?* „nu vei ști?”
3. *bilmeyecek mi?* „nu va ști?”

Plural

1. *álmayacak mıyız?* „nu vom lua?”
2. *álmayacak mısınız?* „nu veți lua?”
3. *álmayacaklar mı?* „nu vor lua?”.

1. *bilmeyecek miyiz?* „nu vom ști?”
2. *bilmeyecek misiniz?* „nu veți ști?”
3. *bilmeyecekler mi?* „nu vor ști?”.

5. Forma posibilitativă (*Yeterlik şekli*): *alabileceğim* „voi putea lua”, *alabileceksin* „vei putea lua”, *alabilecek* „va putea lua”, *alabileceğiz* „vom putea lua”, *alabileceksiniz* „veți putea lua”, *alabilecekler* „vor putea lua”.

Forma interogativă: *bekleyebilecek miyim?* „voi putea aștepta?”, *bekleyebilecek misin?* „vei putea aștepta?”, *bekleyebilecek mi?* „va putea aștepta?”, *bekleyebilecek miyiz?* „vom putea aștepta?”, *bekleyebilecek misiniz?* „veți putea aștepta?”, *bekleyebilecekler mi?* „vor putea aștepta?”.

6. Forma imposibilitativă (*Yeterliğin olumsuzu*): *kalâmayacağım* „nu voi putea rămâne”, *kalâmayacaksın* „nu vei putea rămâne”, *kalâmayacak* „nu va putea rămâne”, *kalâmayacağız* „nu vom putea rămâne”, *kalâmayacaksınız* „nu veți putea rămâne”, *kalâmayacaklar* „nu vor putea rămâne”.

Forma interogativă: *giremeyecek miyim?* „nu voi putea intra?”, *giremeyecek misin?* „nu vei putea intra?”, *giremeyecek mi?* „nu va putea intra?”, *giremeyecek miyiz?* „nu vom putea intra?”, *giremeyecek misiniz?* „nu veți putea intra?”, *giremeyecekler mi?* „nu vor putea intra?”.

Întrebuițare. Timpul viitor categoric prezintă acțiunea verbului ca urmând să aibă loc într-un moment posterior momentului comunicării verbale și, spre deosebire de timpul prezent-viitor (aorist), nu are nici o legătură cu prezentul; de exemplu: *Anneme güzel bir hediye alacağım* „Îi voi cumpăra un cadou frumos mamei mele”; *Sınavlar iki*

gün sonra sona erecek „Examenele se vor termina peste două zile”; *Bu toplantıya ancak bir kaç arkadaşımız gidebilecek* „La această adunare se vor putea duce doar câțiva colegi”; *Siz de bu kitabı okuyacak mısınız?* „Veți citi și voi această carte?”.

Valoarea de imperativ a acestui timp se referă la faptul că el atenuează sensul de poruncă al imperativului propriu-zis; de exemplu: *Ders esnasında kimse konuşmayacak* „În timpul orei nu vorbește nimeni”; *Yarına kadar onu bulup buraya getireceksin!* „Caută-l și adu-l aici până mâine!”, *Onun dediklerine aldırış edilmeyecek!* „Nu țineti cont de spusele lui!”, *Yarına kadar buraya kimse girmeyecek!* „Până mâine nu va intra nimeni aici!”.

Timpul viitor în trecut (*Gelecek zamanın hikâyesi*) se redă cu ajutorul sufixului trecutului determinat (doar variantele *-tı* și *-ti*), prevăzut cu sufixele personale, care se adaugă la tema timpului viitor categoric. Uneori, cu deosebire atunci când accentul cade pe segmentul de trecut al acestui timp complex, în locul sufixului se folosește forma de timp trecut determinat a verbului defectiv *i*-(*idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler*), ca în situația când aceleași forme redau predicatul nominal la timpul trecut determinat.

Acest timp, inexistent în limba română, se poate reda cu ajutorul unor construcții ca: formele de imperfect ale verbelor „a fi”, „a avea”, „a urma”, însoțite de un alt verb la subjonctivul prezent sau de expresiile „cât pe-aci/cât pe ce/gata-gata” urmate de un verb, de asemenea, la forma de subjonctiv prezent. Astfel:

1. Forma afirmativă (*Olumlu şekli*):

almak „a lua”

Singular

1. *alacaktım* „era să iau”
(*alacak idim*)
2. *alacaktın* „era să iei”
(*alacak idin*)
3. *alacaktı* „era să ia”
(*alacak idi*)

gitmek „a pleca”

1. *gidecektim* „era să plec”
2. *gidecektin* „era să pleci”
3. *gidecekti* „era să plece”

Plural

1. *alacaktık* „era să luăm”
(*alacak idik*)
2. *alacaktınız* „era să luați”
(*alacak idiniz*)
3. *alacaktılar* „era să ia”
(*alacak idiler*).

1. *gidecektik* „era să plecăm”
2. *gidecektiniz* „era să plecați”
3. *gidecektiler* „era să plece”.

2. Forma negativă (*Olumsuz şekli*):

yazmamak „a nu scrie”

Singular

1. *yázmayacaktım* „nu era să scriu”
2. *yázmayacaktın* „nu era să scrii”
3. *yázmayacaktı* „nu era să scrie”

Plural

1. *yázmayacaktık* „nu era să scriem”
2. *yázmayacaktınız* „nu era să scrieți”
3. *yázmayacaktılar* „nu era să scrie”.

3. Forma interogativă (Sorulu şekli):

görmek „a vedea”

Singular

1. *görecek miydım?* „era să văd?”
2. *görecek miydin?* „era să vezi?”
3. *görecek miydi?* „era să vadă?”

Plural

1. *görecek miydık?* „era să vedem?”
2. *görecek miydiniz?* „era să vedeți?”
3. *görecek miydiler?* „era să vadă?”.

4. Forma interogativ-negativă (Sorulu olumsuz şekli):

kaçmamak „a nu fugi”

1. <i>kâçmayacak mıydım?</i> „nu era să fug?”	1. <i>kâçmayacak mıydık?</i> „nu era să fugim?”
2. <i>kâçmayacak mıydın?</i> „nu era să fugi?”	2. <i>kâçmayacak mıydınız?</i> „nu era să fugiți?”
3. <i>kâçmayacak mıydı?</i> „nu era să fugă?”	3. <i>kâçmayacak mıydılar?</i> „nu era să fugă?”.

5. Forma posibilitativă (Yeterlik şekli):

çözebilmek „a putea rezolva”

Singular

1. *çözebilecektim* „aș fi putut rezolva”
2. *çözebilecektin* „ai fi putut rezolva”
3. *çözebilecekti* „ar fi putut rezolva”

Plural

1. *çözebilecektik* „am fi putut rezolva”
2. *çözebilecektiniz* „ați fi putut rezolva”
3. *çözebilecektiler* „ar fi putut rezolva”.

Forma interogativă a posibilitativului: *satabilecek miydım?* „aș fi putut vinde?”, *satabilecek miydın?* „ai fi putut vinde?”, *satabilecek miydi?* „ar fi putut vinde?”, *satabilecek miydık?* „am fi putut vinde?”, *satabilecek miydiniz?* „ați fi putut vinde?”, *satabilecek miydiler?* „ar fi putut vinde?”.

6. Forma impositativă (Yeterliğin olumsuzluğu): *atamayacaktım* „era să nu pot arunca”, *atamayacaktın* „era să nu poți arunca”, *atamayacaktı* „era să nu poată arunca”, *atamayacaktık* „era să nu putem arunca”, *atamayacaktınız* „era să nu puteți arunca”, *atamayacaktılar* „era să nu poată arunca”.

Forma interogativă a impositativului: *atamayacak mıydım?* „era să nu pot arunca?”, *atamayacak mıydın?* „era să nu poți arunca?”, *atamayacak mıydı?* „era să nu poată arunca?”, *atamayacak mıydık?* „era să nu putem arunca?”, *atamayacak mıydınız?* „era să nu puteți arunca?”, *atamayacak mıydılar?* „era să nu poată arunca?”.

İntrebuınfare

a) Exprimă o acțiune reală, considerată ca viitoare față de un moment oarecare din trecut. Altfel spus, exprimă o acțiune care urma să se săvârșească în trecut, ceea ce s-a și întâmplat; de exemplu: *Arkadaşım kütüphaneye gidecekti, bunun için bizimle daha fazla kalmadı* „Colegul meu urma (avea) să meargă la bibliotecă, de aceea nu a rămas mai mult cu noi”; *Az sonra çok sevdiği sınıf arkadaşıyla evlenecekti* „Nu peste mult timp urma (avea) să se însoare cu colega sa, pe care o iubea foarte mult”; *Küçükken cılız bir yapısı olan bu genç, daha sonraları ülkenin en iyi ağır sıklet güreşçisi olacaktı* „Acest tânăr care în copilărie a avut o constituție firavă, avea să ajungă mai târziu cel mai bun luptător

al țării, la categoria grea”; *Bu anlaşmazlıklar neticesinde her şeyi yüzüstü bırakıp gideceklerdi* „Ca urmare a acestor neînțelegeri, aveau să plece, lăsând totul baltă”.

b) Exprimă o acțiune care nu s-a realizat în trecut, deși aceasta, în mod normal, urma (trebuia) să se realizeze; de exemplu: *Bize uğrayacaktın, ne oldu da gelmedin* „Urma să treci pe la noi, ce anume s-a întâmplat de n-ai mai venit?; *Sabah saat yedide istasyona gidecektik, fakat bir taksi bulamadık* „La ora șapte dimineața urma să mergem la gară, dar n-am găsit taxi”; *Görüşseydik onu da düğünümüze davet edecektik* „Dacă ne-am fi văzut, l-aș fi invitat și pe el la nunta mea”.

c) Exprimă o acțiune care a fost foarte aproape de a se realiza. În acest caz, de cele mai multe ori, verbul la acest timp este precedat de expresiile *az daha/az kaldı/az kalsın* „cât pe-aici; gata-gata; încă puțin”; *Çocuk az kalsın kuşu elinden kaçıracaktı* „Copilul era cât pe ce să scape pasărea din mână”; *Gemi az kalsın batacaktı* „Nava era cât pe-aici să se scufunde”; *Az daha arabalar çarpışacaktı* „Încă puțin și mașinile s-ar fi tamponat”.

Notă

Conjugarea turcă, la modul indicativ, ca de altfel și la celelalte moduri personale, prezintă unele particularități care nu se regăsesc în multe alte limbi, inclusiv în limba română.

Formele timpurilor prezent, trecut (mai puțin, timpul trecut determinat), imperfect I și II, mai mult ca perfect I și viitor categoric ajung să dobândească, cu ajutorul sufixului *-miş/-miş/-muş/-müş*, prevăzut cu sufixele personale, un sens subiectiv-narativ, exprimând o acțiune în trecut sau care se va împlini în viitor, însă la care autorul nu este, nu a fost sau nu va fi martor sau, o acțiune care are, a avut sau va avea loc fără participarea conștientă a vorbitorului, despre care el are totuși cunoștință, exprimându-și părerea în legătură cu ea. Aceste forme nu au corespondente în limba română, de aceea pot fi traduse în românește cu formele adecvate la prezent, trecut și viitor, însoțite însă de expresiile: „cică”, „se spune că”, „se pare că”, „probabil”, „chipurile” etc. De exemplu:

1) **Prezentul** în *-yor*. Cele două forme, în paralel:

yaşamak „a trăi”

1. <i>yaşıyorum</i> „trăiesc”	1. <i>yaşıyormuşum</i> „(cică) trăiesc”
2. <i>yaşıyorsun</i> „trăiești”	2. <i>yaşıyormuşsun</i> „(cică) trăiești”
3. <i>yaşıyor</i> „trăiește”	3. <i>yaşıyormuş</i> „(cică) trăiește”
4. <i>yaşıyoruz</i> „trăim”	4. <i>yaşıyormuşuz</i> „(cică) trăim”
5. <i>yaşıyorsunuz</i> „trăiți”	5. <i>yaşıyormuşsunuz</i> „(cică) trăiți”
6. <i>yaşıyorlar</i> „trăiesc”	6. <i>yaşıyormuşlar</i> (<i>yaşıyorlarmış</i>) „(cică) trăiesc”.

2) **Prezentul-viitor (aoristul)**. Cele două forme, în paralel:

görmek „a vedea”

1. <i>görürüm</i> „văd”	1. <i>görürmüşüm</i> „(cică) văd”
2. <i>görürsün</i> „vezi”	2. <i>görürmüşsün</i> „(cică) vezi”
3. <i>görür</i> „vede”	3. <i>görürmüş</i> „(cică) vede”
4. <i>görürüz</i> „vedem”	4. <i>görürmüşüz</i> „(cică) vedem”
5. <i>görürsünüz</i> „vedeți”	5. <i>görürmüşsünüz</i> „(cică) vedeți”
6. <i>görürler</i> „văd”	6. <i>görürlermiş</i> „(cică) văd”.

3. Timpul trecut nedeterminat (preteritul). Cele două forme, în paralel:

almak „a lua”

1. <i>almışım</i> „(cică) am luat”	1. <i>almışmışım</i> „(cică, chipurile) am luat”
2. <i>almışsın</i> „(cică) ai luat”	2. <i>almışmışsın</i> „(cică, chipurile) ai luat”
3. <i>almış</i> „(cică) a luat”	3. <i>almışmış</i> „(cică, chipurile) a luat”
4. <i>almışsınız</i> „(cică) ați luat”	4. <i>almışmışsınız</i> „(cică, chipurile) ați luat”
5. <i>almışsınız</i> „(cică) ați luat”	5. <i>almışmışsınız</i> „(cică, chipurile) ați luat”
6. <i>almışlar</i> „(cică) au luat”	6. <i>almışmışlar</i> „(chipurile) ei au luat”

4. Timpul prezent durativ. Cele două forme, în paralel:

seçmek „a alege”

1. <i>seçmekteyim</i> „aleg”	1. <i>seçmekteymişim</i> „(cică) aleg”
2. <i>seçmekteisin</i> „alegi”	2. <i>seçmekteymişin</i> „(cică) alegi”
3. <i>seçmekte(dir)</i> „alege”	3. <i>seçmekteymiş</i> „(cică) aleg”
4. <i>seçmekteyiz</i> „alegem”	4. <i>seçmekteymişiz</i> „(cică) alegem”
5. <i>seçmektesiniz</i> „alegeți”	5. <i>seçmekteymişsiniz</i> „(cică) alegeți”
6. <i>seçmekteiler</i> „aleg”	6. <i>seçmekteymişler</i> „(cică) aleg”

5. Timpul viitor categoric:

bulmak „a găsi”

1. <i>bulacağım</i> „voi găsi”	1. <i>bulacakmışım</i> „(cică) voi găsi”
2. <i>bulacaksın</i> „vei găsi”	2. <i>bulacakmışsın</i> „(cică) vei găsi”
3. <i>bulacak</i> „va găsi”	3. <i>bulacakmış</i> „(cică) va găsi”
4. <i>bulacağız</i> „vom găsi”	4. <i>bulacakmışız</i> „(cică) vom găsi”
5. <i>bulacaksınız</i> „veți găsi”	5. <i>bulacakmışsınız</i> „(cică) veți găsi”
6. <i>bulacaklar</i> „vor găsi”	6. <i>bulacakmışlar</i> (<i>bulacaklarmış</i>) „(cică) vor găsi”

Modul condițional-optativ (*Dilek şart kipi*) este denumit astfel deoarece, printr-o singură formă a verbului, se pot exprima două moduri, condiționalul și optativul. De cele mai multe ori, condiționalul se folosește mai mult în frază, condiția fiind exprimată, de regulă, printr-o altă propoziție. Acest mod exprimă o acțiune a cărei realizare depinde de îndeplinirea unei condiții.

Formele personale ale modului condițional-optativ se redau cu ajutorul sufixului *-sa/-se*, prevăzut cu sufixele personale, care se alipesc la rădăcina verbală (*al+sa-m* „dacă iau” sau „dacă aș lua”). Sufixele personale sunt cele de categoria a doua (*-m, -n, -0, -k, -nız/-niz, -lar/-ler*). Acest mod are două timpuri: prezent și trecut.

Trecutul are două forme, atât cu sufixul *-dı*, cât și sufixul *-mış*.

I. Timpul prezent al modului condițional-optativ (*Dilek şartın şimdiki zamanı*) se redă cu ajutorul sufixului condiționalului, prevăzut cu sufixele personale, care se alipesc la rădăcina sau tema verbală.

a) **Forma afirmativă** (*Olumlu şekli*)

almak „a lua”

Singular

1. *al+sa-m (alsám)* „dacă iau”,
„dacă aş lua”
2. *al+sa-n (alsán)* „dacă ie”,
„dacă ai lua”
3. *al+sa (alsá)* „dacă ia”,
„dacă ar lua”

görmek „a vedea”

1. *görsem* „dacă văd”, „dacă aş vedea”
2. *görse* „dacă vezi”, „dacă ai vedea”
3. *görse* „dacă vede”, „dacă ar vedea”

Plural

1. *al+sa-k (alsák)* „dacă luăm”,
„dacă am lua”
2. *al+sa-nız (alsanız)* „dacă luaţi”,
„dacă aţi lua”
3. *al+sa-lar (alsalar)* „dacă iau”,
„dacă ar lua”

1. *görsek* „dacă vedem”, „dacă am vedea”
2. *görse* „dacă vedeţi”, „dacă aţi vedea”
3. *görseler* „dacă văd”, „dacă ar vedea”

b) **Forma negativă** (*Olumsuz şekli*) se redă cu acelaşi sufix, *-se/-se*, prevăzut cu sufixele personale, care, de data aceasta, se alipesc la tema negativă a verbului. Accentul cade pe silaba dinaintea sufixului negaţiei; de exemplu:

sormamak „a nu întreba”

Singular

1. *sórmam* „dacă nu întreb”,
„dacă n-aş întreba”
2. *sórmam* „dacă nu întrebi”,
„dacă n-ai întreba”
3. *sórmam* „dacă nu întreabă”,
„dacă n-ar întreba”

Plural

1. *sórmam* „dacă nu întrebăm”,
„dacă n-am întreba”
2. *sórmam* „dacă nu întrebaţi”,
„dacă n-aţi întreba”
3. *sórmam* „dacă nu întreabă”,
„dacă n-ar întreba”

c) **Forma interogativă** (*Soru şekli*) se redă cu ajutorul particulei interogative (conform legii armoniei vocalice palatale, doar variantele *-mi* şi *-mî*), care nu se scrie, dar care se citeşte împreună cu formele personale ale acestui timp. Accentul cade pe vocala sufixului condiţionalului (*-sa/-se*); de exemplu:

gitmek „a pleca”

Singular

1. *gitsém mi?* „dacă plec?”,
„dacă aş pleca?”
2. *gitsén mi?* „dacă pleci?”,
„dacă ai pleca?”
3. *gitsé mi?* „dacă pleacă?”,
„dacă ar pleca?”

Plural

1. *gitsék mi?* „dacă plecăm?”,
„dacă am pleca?”
2. *gitséniz mi?* „dacă plecaţi?”,
„dacă aţi pleca?”
3. *gitseler mi?* „dacă pleacă?”,
„dacă ar pleca?”

d) **Forma interogativ-negativă** (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă, ca de obicei, cu ajutorul particulei interogative, care nu se mai scrie, dar care se citeşte împreună cu formele personale ale acestui timp, la forma negativă. Accentul cade pe silaba dinaintea sufixului negaţiei (*-ma/-me*); de exemplu:

kaçmamak „a nu fugi”

Singular

1. *kâçmasam mı?* „dacă nu fug?”, „dacă n-aș fugi?”
2. *kâçmasan mı?* „dacă nu fugi?”, „dacă n-ai fugi?”
3. *kâçmasa mı?* „dacă nu fuge?”, „dacă n-ar fugi?”

Plural

1. *kâçmasak mı?* „dacă nu fugim?”, „dacă n-am fugi?”
2. *kâçmasanız mı?* „dacă nu fugiți?”, „dacă n-ați fugi?”
3. *kâçmasalar mı?* „dacă nu fug?”, „dacă n-ar fugi?”

Formele posibilitativă și imposibilitativă prezintă următoarele conjugări la condiționalul-optativ prezent: forma posibilitativă: *alabilsem* „dacă pot lua”, „dacă aș putea lua”; *alabilsen* „dacă poți lua”, „dacă ai putea lua”; *alabilse* „dacă poate lua”, „dacă ar putea lua”; *alabilsek* „dacă putem lua”, „dacă am putea lua”; *alabilseniz* „dacă puteți lua”, „dacă ați putea lua”; *alabilseler* „dacă pot lua”, „dacă ar putea lua”; **forma imposibilitativă:** *alamasam* „dacă nu pot lua”, „dacă n-aș putea lua”; *alamasan* „dacă nu poți lua”, „dacă n-ai putea lua”; *alamasa* „dacă nu poate lua”, „dacă n-ar putea lua”; *alamasak* „dacă nu putem lua”, „dacă n-am putea lua”; *alamasanız* „dacă nu puteți lua”, „dacă n-ați putea lua”; *alamasalar* „dacă nu pot lua”, „dacă n-ar putea lua”.

Timpul trecut determinat al modului condițional-optativ

(*Dilek şartın hikâyesi*) se redă cu ajutorul sufixului timpului trecut determinat (-*dı*), prevăzut cu sufixele personale, care se alipesc la tema modului condițional-optativ (**rădăcina verbală** +*-sa/-se* = *al+sa*, *gel+se*). La toate persoanele, între sufixul -*sa/-se* și sufixul -*dı*, se intercalează consoana de legătură *y*, iar accentul cade pe vocala sufixului modului condițional-optativ (-*sa/-se*); de exemplu:

a) Forma afirmativă (*Olumlu şekli*):

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yaz+sa-y-dım (yazsáydıım)* „dacă scriam”, „dacă aș fi scris”
2. *yaz+sa-y-dın (yazsaydıın)* „dacă scriai”, „dacă ai fi scris”
3. *yaz+sa-y-dı (yazsaydı)* „dacă scria”, „dacă ar fi scris”

geçmek „a trece”

Singular

1. *geçseydim* „dacă treceam”, „dacă aș fi trecut”
2. *geçseydin* „dacă treceai”, „dacă ai fi trecut”
3. *geçseydi* „dacă trecea”, „dacă ar fi trecut”

Plural

1. *yaz+sa-y-dık (yazsáydıık)* „dacă scriam”, „dacă am fi scris”
2. *yaz+sa-y-dınız (yazsaydıınız)* „dacă scriați”, „dacă ați fi scris”
3. *yaz+sa-y-dılar (yazsaydıılar)* „dacă scriau”, „dacă ar fi scris”

Plural

1. *geçseydik* „dacă treceam”, „dacă am fi trecut”
2. *geçseydiniz* „dacă treceai”, „dacă ați fi trecut”
3. *geçseydiler* „dacă treceau”, „dacă ar fi trecut”

b) **Forma negativă** (*Olumsuz şekli*) se redă cu același sufix al trecutului determinat (-dı), prevăzut cu sufixele personale, care, de data aceasta, se atașează la tema negativă a modului condițional-optativ. Accentul cade pe silaba de dinaintea sufixului negației; de exemplu:

bulmamak „a nu găsi”

Singular

1. *bұлmasaydım* „dacă nu găseam”, „dacă n-aș fi găsit”
2. *bұлmasaydın* „dacă nu găseai”, „dacă n-ai fi găsit”
3. *bұлmasaydı* „dacă nu găsea”, „dacă n-ar fi găsit”

Plural

1. *bұлmasaydık* „dacă nu găseam”, „dacă n-am fi găsit”
2. *bұлmasaydınız* „dacă nu găseai”, „dacă n-ați fi găsit”
3. *bұлmasaydılar* „dacă nu găseau”, „dacă n-ar fi găsit”

c) **Forma interogativă** (*Soru şekli*) se formează cu ajutorul particulei interogative, prevăzută cu sufixele personale. Particula nu se scrie, dar se citește împreună cu tema modului condițional-optativ. Accentul cade pe vocala sufixului -sa/-se; de exemplu:

gelmek „a veni”

Singular

1. *gelsé miydim?* „dacă (cumva) aș fi venit?”
2. *gelsé miydin?* „dacă (cumva) ai fi venit?”
3. *gelsé miydi?* „dacă (cumva) ar fi venit?”

Plural

1. *gelsé miydik?* „dacă (cumva) am fi venit?”
2. *gelsé miydiniz?* „dacă (cumva) ați fi venit?”
3. *gelsé miydiler?* „dacă (cumva) ar fi venit?”

d) **Forma interogativ-negativă** (*Sorulu olumsuz şekli*) se redă tot cu ajutorul particulei interogative prevăzute cu sufixele personale, care, de data aceasta, se atașează la tema negativă a modului condițional. Accentul cade pe silaba de dinaintea sufixului negației; de exemplu:

sormamak „a nu întreba”

1. *sórmasa mıydım?* „dacă (cumva) n-aș fi întrebat?”
2. *sórmasa mıydın?* „dacă (cumva) n-ai fi întrebat?”
3. *sórmasa mıydı?* „dacă (cumva) n-ar fi întrebat?”

1. *sórmasa mıydık?* „dacă (cumva) n-am fi întrebat?”
2. *sórmasa mıydınız?* „dacă (cumva) n-ați fi întrebat?”
3. *sórmasa mıydılar?* „dacă (cumva) n-ar fi întrebat?”

Formele posibilitativă și imposibilitativă au următoarele forme: **forma posibilitativă:** *çıkabilseydim* „dacă puteam ieși”, „dacă aș fi putut ieși”, *çıkabilseydin* „dacă puteai ieși”, „dacă ai fi putut ieși”, *çıkabilseydi* „dacă putea ieși”, „dacă ar fi putut ieși”, *çıkabilseydik* „dacă puteam ieși”, „dacă am fi putut ieși”, *çıkabilseydiniz* „dacă puteați ieși”, „dacă ați fi putut ieși”, *çıkabilseydiler* „dacă puteau ieși”, „dacă ar fi putut ieși”; **forma imposibilitativă:** *içemeseydim* „dacă nu puteam bea”, „dacă n-aș fi putut bea”, *içemeseydin* „dacă nu puteai bea”, „dacă n-ai fi putut bea”, *içemeseydi* „dacă nu putea bea”, „dacă n-ar fi putut bea”, *içemeseydik* „dacă nu puteam bea”, „dacă n-am fi

putut bea”, *içemeseydiniz* „dacă nu puteați bea”, „dacă n-ați fi putut bea”, *içemeseydiler* „dacă nu puteau bea”, „dacă n-ar fi putut bea”.

Timpul trecut nedeterminat al modului condițional-optativ
(*Belirsiz geçmiş zamanın şartı*) se redă cu ajutorul sufixului timpului trecut nedeterminat (preterit), prevăzut cu sufixele personale, care se atașează la tema modului condițional-optativ; de exemplu:

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazsaymışım* „dacă aș fi scris”
2. *yazsaymışsın* „dacă ai fi scris”
3. *yazsaymış* „dacă ar fi scris”

Plural

1. *yazsaymışız* „dacă am fi scris”
2. *yazsaymışsınız* „dacă ați fi scris”
3. *yazsaymışlar* (*yazmışsalar*) „dacă ar fi scris”.

Celelalte forme ale acestui timp au următoarele conjugări: **forma negativă**: *sévmeseymişim* „(cică) dacă nu iubeam”, *sévmeseymişsin* „(cică) dacă nu iubeai”, *sévmeseymiş* „(cică) dacă nu iubea”, *sévmeseymişsiz* „(cică) dacă nu iubeam”, *sévmeseymişsiniz* „(cică) dacă nu iubeați”, *sévmeseymişler* (*sévmeseyleymiş*) „(cică) dacă nu iubeau”; **forma interogativă**: *görsé miymişim?* „dacă (cumva) eu aș fi văzut?”; *görsé miymişsin?* „dacă (cumva) tu ai fi văzut?”; *görsé miymiş?* „dacă (cumva) el ar fi văzut?”; *görsé miymişsiz?* „dacă (cumva) noi am fi văzut?”; *görsé miymişsiniz?* „dacă (cumva) voi ați fi văzut?”; *görsé miymişler?* „dacă (cumva) ei ar fi văzut?”; **forma interogativ-negativă**: *bұлmasa mıymişım?* „dacă (cumva) eu nu aș fi găsit?”; *bұлmasa mıymişsin?* „dacă (cumva) tu nu ai fi găsit?”; *bұлmasa mıymiş?* „dacă (cumva) el nu ar fi găsit?”; *bұлmasa mıymişsiz?* „dacă (cumva) noi n-am fi găsit?”; *bұлmasa mıymişsiniz?* „dacă (cumva) voi n-ați fi găsit?”; *bұлmasa mıymişlar?* „dacă (cumva) ei n-ar fi găsit?”; **forma posibilitativă**: *alabilséymişim* „(cică) dacă aș fi putut lua?”; *alabilséymişsin* „(cică) dacă ai fi putut lua?”; *alabilséymiş* „(cică) dacă ar fi putut lua?”; *alabilséymişsiz* „(cică) dacă am fi putut lua?”; *alabilséymişsiniz* „(cică) dacă ați fi putut lua?”; *alabilséymişler* „(cică) dacă ar fi putut lua?”; **forma imposibilitativă**: *çözemeseymişim* „(cică) dacă nu aș fi putut rezolva”; *çözemeseymişsin* „(cică) dacă nu ai fi putut rezolva”; *çözemeseymiş* „(cică) dacă nu ar fi putut rezolva”; *çözemeseymişsiz* „(cică) dacă nu am fi putut rezolva”; *çözemeseymişsiniz* „(cică) dacă nu ați fi putut rezolva”; *çözemeseymişler* „(cică) dacă nu ar fi putut rezolva”.

Condiționalul timpurilor indicativului (*Haber kipi zamanlarının şartı*)

În limba turcă, cu ajutorul sufixului *-(y)sa/- (y)se* se redau nu numai timpurile modului condițional-optativ, ci și condiționalul timpurilor corespunzătoare modurilor indicativ și necesitativ. Între cele două forme există deosebiri atât privind modul de redare a acestora, cât și sensurile pe care le exprimă. Dacă în cazul modului condițional-

optativ acest sufix se alipește direct la baza radicală sau tematică a verbului, în cazul timpurilor modului indicativ acest sufix se alipește la tema acelui timp (la forma de pers. a III-a singular). În ceea ce privește sensurile pe care se degajă aceste două forme, trebuie arătat faptul că prima exprimă o acțiune condițional-optativă, iar cea de a doua, o acțiune condițională reală, fiind, din acest punct de vedere, un condițional propriu-zis. Următoarele timpuri ale indicativului au și formă de condițional: timpul prezent în *-yor*, aoristul, prezentul durativ, timpul trecut determinat, timpul trecut nedeterminat (subiectiv), timpul trecut durativ și viitorul categoric.

1. Timpul prezent în *-yor*

Forma afirmativă:

almak „a lua”

Singular

1. *alıyorsam* „dacă iau”
2. *alıyorsan* „dacă ieși”
3. *alıyorsa* „dacă ia”

Plural

1. *alıyorsak* „dacă luăm”
2. *alıyorsanız* „dacă luați”
3. *alıyorlarsa* „dacă iau”

Forma negativă:

almamak „a nu lua”

1. *almıyorsam* „dacă nu iau”
2. *almıyorsan* „dacă nu ieși”
3. *almıyorsa* „dacă nu ia”

1. *almıyorsaz* „dacă nu luăm”
2. *almıyorsanız* „dacă nu luați”
3. *almıyorlarsa* „dacă nu iau”

Formele posibilitativă și imposibilitativă: *alabiliyorsam* „dacă pot lua”, *alabiliyorsan* „dacă poți lua”, *alabiliyorsa* „dacă poate lua”, *alabiliyorsak* „dacă putem lua”, *alabiliyorsanız* „dacă puteți lua”, *alabiliyorlarsa* „dacă pot lua”; *alamıyorsam* „dacă nu pot lua”, *alamıyorsan* „dacă nu poți lua”, *alamıyorsa* „dacă nu poate lua”, *alamıyorsak* „dacă nu putem lua”, *alamıyorsanız* „dacă nu puteți lua”, *alamıyorlarsa* „dacă nu pot lua”.

2. Timpul prezent-viitor (aoristul)

Forma afirmativă:

gülmek „a râde”

Singular

1. *gülersem* „dacă râd, dacă voi râde”
2. *gülersen* „dacă râzi, dacă vei râde”
3. *gülerse* „dacă râde, dacă va râde”

Plural

1. *gülersek* „dacă râdem, dacă vom râde”
2. *gülerseniz* „dacă râdeți, dacă veți râde”
3. *gülerlerse* „dacă râd, dacă vor râde”

Forma negativă:

gülmemek „a nu râde”

1. *gülmezsem* „dacă nu râd, dacă nu voi râde”

1. *gülmezsek* „dacă nu râdem, dacă nu vom râde”

2. *gülmezsen* „dacă nu râzi,
dacă nu vei râde”
3. *gülmezse* „dacă nu râde,
dacă nu va râde”

2. *gülmezseniz* „dacă nu râdeți,
dacă nu veți râde”
3. *gülmezlerse* „dacă nu râd,
dacă nu vor râde”

Formele posibilitativă și imposibilitativă: *gülebilirsem* „dacă pot râde”, „dacă voi putea râde”, *gülebilirsən* „dacă poți râde, dacă vei putea râde”, „”, *gülebilirse* „dacă poate râde, dacă va putea râde”, „”, *gülebilirsek* „dacă putem râde, dacă vom putea râde”, *gülebilirsəniz* „dacă puteți râde, dacă veți putea râde”, *gülebilirlerse* „dacă pot râde, dacă vor putea râde”; *gülemezsem* „dacă nu pot râde, dacă nu voi putea râde”, *gülemezsen* „dacă nu poți râde, dacă nu vei putea râde”, *gülemezse* „dacă nu poate râde, dacă nu va putea râde”, *gülemezsek* „dacă nu putem râde, dacă nu vom putea râde”, *gülemezseniz* „dacă nu puteți râde, dacă nu veți putea râde”, *gülemezlerse* „dacă nu pot râde, dacă nu vor putea râde”.

3. Timpul prezent durativ

Forma afirmativă

konuşmak „a vorbi”

Singular

1. *konuşmaktaysam* „dacă vorbesc”
2. *konuşmaktaysan* „dacă vorbești”
3. *konuşmaktaysa* „dacă vorbește”

Plural

1. *konuşmaktaysak* „dacă vorbim”
2. *konuşmaktaysanız* „dacă vorbiți”
3. *konuşmaktalarsa* „dacă vorbesc”

Forma negativă:

konuşmamak „a nu vorbi”

1. <i>konuşmamaktaysam</i> „dacă nu vorbesc”	1. <i>konuşmamaktaysak</i> „dacă nu vorbim”
2. <i>konuşmamaktaysan</i> „dacă nu vorbești”	2. <i>konuşmamaktaysanız</i> „dacă nu vorbiți”
3. <i>konuşmamaktaysa</i> „dacă nu vorbește”	3. <i>konuşmamaktalarsa</i> „dacă nu vorbesc”

Formele posibilitativă și imposibilitativă: *yazabilmekteysem* „dacă pot scrie”, *yazabilmekteysen* „dacă poți scrie”, *yazabilmekteyse* „dacă poate scrie”, *yazabilmekteysek* „dacă putem scrie”, *yazabilmekteyseniz* „dacă puteți scrie”, *yazabilmekterse* „dacă pot scrie”; *yazamamaktaysam* „dacă nu pot scrie”, *yazamamaktaysan* „dacă nu poți scrie”, *yazamamaktaysa* „dacă nu poate scrie”, *yazamamaktaysak* „dacă nu putem scrie”, *yazamamaktaysanız* „dacă nu puteți scrie”, *yazamamaktalarsa* „dacă nu pot scrie”.

4. Timpul trecut determinat

Forma afirmativă:

gitmek „a pleca”

Singular

1. *gittiysem* „dacă am plecat”
2. *gittiysen* „dacă ai plecat”
3. *gittiyse* „dacă a plecat”

Plural

1. *gittiysek* „dacă am plecat”
2. *gittiyseniz* „dacă ați plecat”
3. *gittilerse* „dacă au plecat”

Forma negativă:

gitmemek „a nu pleca”

1. <i>gitmediysem</i> „dacă n-am plecat”	1. <i>gitmediysek</i> „dacă n-am plecat”
2. <i>gitmediysen</i> „dacă n-ai plecat”	2. <i>gitmediyseniz</i> „dacă n-ați plecat”
3. <i>gitmediyse</i> „dacă n-a plecat”	3. <i>gitmedilerse</i> „dacă n-au plecat”

Formele posibilitativă și imposibilitativă: *açabildiysen* „dacă am putut deschide”, *açabildiysen* „dacă ai putut deschide”, *açabildiyseniz* „dacă ați putut deschide”, *açabildilerse* „dacă au putut deschide”; *açamadıysam* „dacă n-am putut deschide”, *açamadıysan* „dacă n-ai putut deschide”, *açamadıysa* „dacă n-a putut deschide”, *açamadıysak* „dacă n-am putut deschide”, *açamadıysanız* „dacă n-ați putut deschide”, *açamadıylarsa* „dacă n-au putut deschide”.

5. Timpul trecut nedeterminat (preterit)

Forma afirmativă:

satmak „a vinde”

Singular

1. *satmışsam* „(cică) dacă am vândut”
2. *satmışsan* „(cică) dacă ai vândut”
3. *satmışsa* „(cică) dacă a vândut”

Plural

1. *satmışsak* „(cică) dacă am vândut”
2. *satmışsanız* „(cică) dacă ați vândut”
3. *satmışlarsa* „(cică) dacă au vândut”

Forma negativă:

satmamak „a nu vinde”

1. <i>satmamışsam</i> „(cică) dacă n-am vândut”	1. <i>satmamışsak</i> „(cică) dacă n-am vândut”
2. <i>satmamışsan</i> „(cică) dacă n-ai vândut”	2. <i>satmamışsanız</i> „(cică) dacă n-ați vândut”
3. <i>satmamışsa</i> „(cică) dacă n-a vândut”	3. <i>satmamışlarsa</i> „(cică) dacă n-au vândut”

Formele posibilitativă și imposibilitativă: *görebilmişsem* „(cică) dacă am putut vedea”, *görebilmişsen* „(cică) dacă ai putut vedea”, *görebilmişseniz* „(cică) dacă ați putut vedea”, *görebilmişsek* „(cică) dacă am putut vedea”, *görebilmişseniz* „(cică) dacă ați putut vedea”, *görebilmişlerse* „(cică) dacă au putut vedea”.

6. Timpul trecut durativ

Forma afirmativă:

almak „a lua”

Singular

1. *almaktaydıysam* „dacă luam”
2. *almaktaydıysan* „dacă luai”
3. *almaktaydıysa* „dacă lua”

Plural

1. *almaktaydıysak* „dacă luam”
2. *almaktaydıysanız* „dacă luați”
3. *almaktaydıylarsa* „dacă luau”

Forma negativă:

almamak „a nu lua”

1. <i>almamaktaydıysam</i> „dacă nu luam”	1. <i>almamaktaydıysak</i> „dacă nu luam”
2. <i>almamaktaydıysan</i> „dacă nu luai”	2. <i>almamaktaydıysanız</i> „dacă nu luați”
3. <i>almamaktaydıysa</i> „dacă nu lua”	3. <i>almamaktaydıylarsa</i> „dacă nu luau”

Formele posibilitativă și imposibilitativă: a) **afirmativă:** *bulabilmekteydiysen* „dacă puteam găsi”, *bulabilmekteydiysen* „dacă puteai găsi”, *bulabilmekteydiyse* „dacă putea găsi”, *bulabilmekteydiyse* „dacă puteam găsi”, *bulabilmekteydiyseniz* „dacă puteați găsi”, *bulabilmekteydilerse* „dacă puteau găsi”.

b) **negativă:** *bulamamaktaydıysam* „dacă nu puteam găsi”, *bulamamaktaydıysan* „dacă nu puteai găsi”, *bulamamaktaydıysa* „dacă nu putea găsi”, *bulamamaktaydıysak* „dacă nu puteam găsi”, *bulamamaktaydıysanız* „dacă nu puteați găsi”, *bulamamaktaydıylarsa* „dacă nu puteau găsi”.

7. Timpul viitor categoric

Forma afirmativă:

gelmek „a veni”

Singular

1. *geleceksem* „dacă voi veni”
2. *geleceksen* „dacă vei veni”
3. *gelecekse* „dacă va veni”

Plural

1. *geleceksek* „dacă vom veni”
2. *gelecekseniz* „dacă veți veni”
3. *geleceklerse* „dacă vor veni”

Forma negativă:

gelmemek „a nu veni”

1. <i>gelmeyeceksem</i> „dacă nu voi veni”	1. <i>gelmeyeceksek</i> „dacă nu vom veni”
2. <i>gelmeyeceksen</i> „dacă nu vei veni”	2. <i>gelmeyecekseniz</i> „dacă nu veți veni”
3. <i>gelmeyecekse</i> „dacă nu va veni”	3. <i>gelmeyeceklerse</i> „dacă nu vor veni”

Forma posibilitativă și imposibilitativă: a) **afirmativă:** *sevebileceksem* „dacă voi putea iubi”, *sevebileceksen* „dacă vei putea iubi”, *sevebilecekse* „dacă va putea iubi”, *sevebileceksek* „dacă vom putea iubi”, *sevebilecekseniz* „dacă veți putea iubi”, *sevebileceklerse* „dacă vor putea iubi”; b) **negativă:** *sevemeyeceksem* „dacă nu voi putea iubi”, *sevemeyeceksen* „dacă nu vei putea iubi”, *sevemeyecekse* „dacă nu va putea iubi”, *sevemeyeceksek* „dacă nu vom putea iubi”, *sevemeyecekseniz* „dacă nu veți putea iubi”, *sevemeyeceklerse* „dacă nu vor putea iubi”.

Condiționalul timpurilor necesitativului (*Gereklik kipinin şartı*)

Atât prezentul cât și cele două forme de trecut ale modului necesitativ au și forme de condițional, care, la fel ca și în cazurile anterioare, se redau cu ajutorul sufixului condiționalului *-(y)sa/- (y)se*, prevăzut cu sufixele personale. Astfel:

1. Timpul prezent (*Şimdiki zaman*)

çağırma „a chema”

Singular

1. *çağırmalıysam* „dacă trebuie să chem”
2. *çağırmalıysan* „dacă trebuie să chemi”
3. *çağırmalıysa* „dacă trebuie să cheme”

Plural

1. *çağırmalıysak* „dacă trebuie să chemăm”
2. *çağırmalıysanız* „dacă trebuie să chemaţi”
3. *çağırmalıysalar* „dacă trebuie să cheme”

Forma negativă

çağırmamak „a nu chema”

1. *çağırmamalıysam* „dacă nu trebuie să chem”
2. *çağırmamalıysan* „dacă nu trebuie să chemi”
3. *çağırmamalıysa* „dacă nu trebuie să cheme”

1. *çağırmamalıysak* „dacă nu trebuie să chemăm”
2. *çağırmamalıysanız* „dacă nu trebuie să chemaţi”
3. *çağırmamalıysalar* „dacă nu trebuie să cheme”

2. Timpul trecut (*Geçmiş zaman*)

Forma afirmativă:

gezmek „a se plimba”

Singular

1. *gezmeliydiysen* „dacă trebuia să mă plimb”
2. *gezmeliydiysen* „dacă trebuia să te plimbi”
3. *gezmeliydiyse* „dacă trebuia să se plimbe”

Plural

1. *gezmeliydiyseniz* „dacă trebuia să ne plimbăm”
2. *gezmeliydiyseniz* „dacă trebuia să vă plimbaţi”
3. *gezmeliydiyseler* „dacă (ei) trebuia să se plimbe”

Forma negativă:

1. *gezmemeliydiysen* „dacă nu trebuia să mă plimb”
2. *gezmemeliydiysen* „dacă nu trebuia să te plimbi”
3. *gezmemeliydiyse* „dacă nu trebuia să se plimbe”

1. *gezmemeliydiyseniz* „dacă nu trebuia să ne plimbăm”
2. *gezmemeliydiyseniz* „dacă nu trebuia să vă plimbaţi”
3. *gezmemeliydiyseler* „dacă nu trebuia să se plimbe”

3. Timpul trecut nedefinit (subiectiv) (*Belirsiz geçmiş zaman*)

Forma afirmativă:

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazmalıymışsam* „(cică) dacă trebuia să scriu”

Plural

1. *yazmalıymışsak* „(cică) dacă trebuia să scriem”

2. *yazmalıymişsan* „(cică) dacă trebuia să scrii”
3. *yazmalıymişsa* „(cică) dacă trebuia să scrie”

2. *yazmalıymişsanız* „(cică) dacă trebuia să scrieți”
3. *yazmalıymişlarsa* „(cică) dacă trebuia să scrie”

Forma negativă:

yazmamak „a nu scrie”

1. *yazmamalıymişsam* „(cică) dacă nu trebuia să scriu”
2. *yazmamalıymişsan* „(cică) dacă nu trebuia să scrii”
3. *yazmamalıymişsa* „(cică) dacă nu trebuia să scrie”

1. *yazmamalıymişsak* „(cică) dacă nu trebuia să scriem”
2. *yazmamalıymişsanız* „(cică) dacă nu trebuia să scrieți”
3. *yazmamalıymişsalar* „(cică) dacă nu trebuia să scrie”

Modul necesitativ (*Gereklik kipi*)

Modul necesitativ, inexistent în limba română, exprimă nevoia săvârșirii unei acțiuni și se redă cu ajutorul sufixului *-malı/-meli*, prevăzut cu sufixele personale de prezent și respectiv, trecut.

Timpul prezent (*Şimdiki zaman*) se redă cu sufixul *-malı/-meli*, prevăzut cu sufixele personale de prezent; el se alipește la baza radicală sau tematică a verbului. Astfel:

Forma afirmativă:

kalmak „a rămâne”

Singular

1. *kalmalıyım* „trebuie să rămân”
2. *kalmalıydın* „trebuie să rămâi”
3. *kalmalı* „trebuie să rămâi”

Plural

1. *kalmalıyız* „trebuie să rămânem”
2. *kalmalıydın* „trebuie să rămâneți”
3. *kalmalılar* „trebuie să rămână”

Forma negativă:

kalmamak „a nu rămâne”

1. *kalmamalıyım* „nu trebuie să rămân”
2. *kalmamalıydın* „nu trebuie să rămâi”
3. *kalmamalı* „nu trebuie să rămâi”

1. *kalmamalıyız* „nu trebuie să rămânem”
2. *kalmamalıydın* „nu trebuie să rămâneți”
3. *kalmamalılar* „nu trebuie să rămână”

Forma interogativă:

gelmek „a veni”

Singular

1. *gelmeli miyim?* „trebuie să vin?”
2. *gelmeli misin?* „trebuie să vii?”
3. *gelmeli mi?* „trebuie să vină?”

Plural

1. *gelmeli miyiz?* „trebuie să venim?”
2. *gelmeli misiniz?* „trebuie să veniți?”
3. *gelmeliler mi?* „trebuie să vină?”

Forma interogativă-negativă:

gelmemek „a nu veni”

1. <i>gelmemeli miyim?</i> „nu trebuie să vin?”	1. <i>gelmemeli miyiz?</i> „nu trebuie să venim?”
2. <i>gelmemeli misin?</i> „nu trebuie să vii?”	2. <i>gelmemeli misiniz?</i> „nu trebuie să veniți?”
3. <i>gelmemeli mi?</i> „nu trebuie să vină?”	3. <i>gelmemeliler mi?</i> „nu trebuie să vină?”

Timpul trecut determinat al necesitativului (*Gereklğin belirli geçmiş zamanı*)

Acest timp se redă cu ajutorul sufixului timpului trecut determinat (doar variantele *-dı* și *-di*), prevăzut cu sufixele personale de categoria a doua, care se alipesc la tema modului necesitativ (cu *-malı/-meli*). Uneori, în locul sufixului *-dı* și *-di* se folosește forma *idi*, cu sufixele personale. Astfel:

Forma afirmativă:

Singular

1. *vermeliydım* „trebuia să dau”
2. *vermeliydin* „trebuia să dai”
3. *vermeliydi* „trebuia să dea”

Plural

1. *vermeliydik* „trebuia să dăm”
2. *vermeliydiniz* „trebuia să dați”
3. *vermeliydiler* „trebuia să dea”

Forma negativă:

vermemek „a nu da”

1. <i>vermemeliydım</i> „nu trebuia să dau”	1. <i>vermemeliydik</i> „nu trebuia să dăm”
2. <i>vermemeliydin</i> „nu trebuia să dai”	2. <i>vermemeliydiniz</i> „nu trebuia să dați”
3. <i>vermemeliydi</i> „nu trebuia să dea”	3. <i>vermemeliydiler</i> „nu trebuia să dea”

Forma interogativă:

almak „a lua”

Singular

1. *almalı mıydım ?* „trebuia să iau?”
2. *almalı mıydın ?* „trebuia să ie?”
3. *almalı mıydı ?* „trebuia să ia?”

Plural

1. *almalı mıydık ?* „trebuia să luăm?”
2. *almalı mıydınız ?* „trebuia să luați?”
3. *almalı mıydılar ?* „trebuia să ia?”

Forma interogativă-negativă:

almamak „a nu lua”

1. <i>almamalı mıydım ?</i> „nu trebuia să iau?”	1. <i>almamalı mıydık ?</i> „nu trebuia să luăm?”
2. <i>almamalı mıydın ?</i> „nu trebuia să ie?”	2. <i>almamalı mıydınız ?</i> „nu trebuia să luați?”
3. <i>almamalı mıydı ?</i> „nu trebuia să ia?”	3. <i>almamalı mıydılar ?</i> „nu trebuia să ia?”

Timpul trecut nedeterminat al necesitativului (*Gereklğin hikâyesi*)

Acest timp al modului necesitativ se redă cu ajutorul sufixului *-(y)miş/-(y)miş*, prevăzut cu sufixele personale, care se alipesc la tema necesitativului. Această formă poate fi tradusă în limba română cu indicativul trecut al verbului „a trebui” (< trebuia), însoțit de un verb la modul conjunctiv prezent și precedat de cuvintele „cică”, „se pare că”, „se spune că”, „chipurile” etc. De exemplu:

Forma afirmativă:

almak „a lua”

Singular

1. *almalıymışım* „(cică) trebuia să iau”
2. *almalıymışsın* „(cică) trebuia să iei”
3. *almalıymış* „(cică) trebuia să ia”

Plural

1. *almalıymışsınız* „(cică) trebuia să luăm”
2. *almalıymışsınız* „(cică) trebuia să luați”
3. *almalıymışlar* „(cică) trebuia să ia”

Forma negativă

almamak „a nu lua”

1. <i>almamalıymışım</i> „(cică) nu trebuia să iau”	1. <i>almamalıymışsınız</i> „(cică) nu trebuia să luăm”
2. <i>almamalıymışsın</i> „(cică) nu trebuia să iei”	2. <i>almamalıymışsınız</i> „(cică) nu trebuia să luați”
3. <i>almamalıymış</i> „(cică) nu trebuia să ia”	3. <i>almamalıymışlar</i> „(cică) nu trebuia să ia”

Forma interogativă:

bilmek „a ști”

1. <i>bilmeli miymişim?</i> „(oare) trebuia să știu?”	1. <i>bilmeli miymişsınız?</i> „(oare) trebuia să știm?”
2. <i>bilmeli miymişsin?</i> „(oare) trebuia să știi?”	2. <i>bilmeli miymişsiniz?</i> „(oare) trebuia să știți?”
3. <i>bilmeli miymiş?</i> „(oare) trebuia să știe?”	3. <i>bilmeli miymişler?</i> „(oare) trebuia să știe?”

Forma interogativ-negativă:

bilmemek „a nu ști”

1. <i>bilmemeli miymişim?</i> „(oare) nu trebuia să știu?”	1. <i>bilmemeli miymişsınız?</i> „(oare) nu trebuia să știm?”
2. <i>bilmemeli miymişsin?</i> „(oare) nu trebuia să știi?”	2. <i>bilmemeli miymişsiniz?</i> „(oare) nu trebuia să știți?”
3. <i>bilmemeli miymiş?</i> „(oare) nu trebuia să știe?”	3. <i>bilmemeli miymişler?</i> „(oare) nu trebuia să știu?”

Notă. În limba turcă există anumite verbe și cuvinte, care, în anumite îmbinări, exprimă ceea ce exprimă și modul necesitativ: *gerek/lâzım* „este necesar”, „este nevoie”, *gerek/lâzım olmak* „a fi necesar”, „a fi nevoie”, *icap etmek* „a fi necesar”; infinitivul în *-mak/-mek+gerek/lâzım* sau, de cele mai multe ori, infinitivul în *-ma/-me* prevăzut cu

sufixe posesive la persoana corespunzătoare (*gelme+m gerek/lâzım* „trebuie să vin”, *gelme+n gerek/lâzım* „trebuie să vii”, *gelme+si gerek/lâzım* „trebuie să vină”, *gelme+miz gerek/lâzım* „trebuie să venim”, *gelme+niz gerek/lâzım* „trebuie să veniți”, *gelme+leri gerek/lâzım* „trebuie să vină”).

Modul conjunctiv (*İstek kipi*)

Tema modului conjunctiv se redă cu ajutorul sufixului *-(y)a/-(y)e*, iar conjugarea se realizează cu sufixele personale de categoria I-a, în cazul timpului prezent, și cu sufixele *-dı/-di* și *-mı/-miş*, prevăzute cu sufixele personale de categoria a II-a, în cazul timpului trecut determinat, respectiv, cu *-mı/-miş*, prevăzute cu sufixele personale de categoria I-a, în cazul timpului trecut, nedeterminat. La prezent, persoana I, plural are forma *-alı/-eli*.

Timpul prezent (*Şimdiki zaman*)

Forma afirmativă:

okumak „a citi”

Singular

1. *okuyayım* „să citesc”
2. *okuyasın* „să citești”
3. *okuya* „să citească”

Plural

1. *okuyalım* „să citim”
2. *okuyasınız* „să citiți”
3. *okuyalar* „să citească”

Forma negativă:

okumamak „a nu citi”

1. *okumayayım* „să nu citesc”
2. *okumayasın* „să nu citești”
3. *okumaya* „să nu citească”

1. *okumayalım* „să nu citim”
2. *okumayasınız* „să nu citiți”
3. *okumayalar* „să nu citească”

Forma interogativă:

vermek „a da”

1. *vereyim mi?* „să dau?”
2. *veresin mi?* „să dai?”
3. *vere mi?* „să dea?”

1. *verelim mi?* „să dăm?”
2. *veresiniz mi?* „să dați?”
3. *vereler mi?* „să dea?”

Forma interogativ-negativă:

vermemek „a nu da”

1. *vermeyeyim mi?* „să nu dau?”
2. *vermeyesin mi?* „să nu dai?”
3. *vermeye mi?* „să nu dea?”

1. *vermeyelim mi?* „să nu dăm?”
2. *vermeyesiniz mi?* „să nu dați?”
3. *vermeyeler mi?* „să nu dea?”

Timpul trecut determinat (*İsteğin hikâyesi*)

Forma afirmativă:

almak „a lua”

Singular

1. *alaydım* „eu să fi luat”
2. *alaydın* „tu să fi luat”
3. *alaydı* „el să fi luat”

Plural

1. *alaydık* „noi să fi luat”
2. *alaydınız* „voi să fi luat”
3. *alaydılar* „ei să fi luat”

Forma negativă:

almamak „a nu lua”

1. *almayaydım* „eu să nu fi luat”
2. *almayaydın* „tu să nu fi luat”
3. *almayaydı* „el să nu fi luat”

1. *almayaydık* „noi să nu fi luat”
2. *almayaydınız* „voi să nu fi luat”
3. *almayaydılar* „ei să nu fi luat”

Forma interogativă:

övmek „a lăuda”

1. *öve miydim?* „eu să fi lăudat?”
2. *öve miydin?* „tu să fi lăudat?”
3. *öve miydi?* „el să fi lăudat?”

1. *öve miydik?* „noi să fi lăudat?”
2. *öve miydiniz?* „voi să fi lăudat?”
3. *öve miydiler?* „ei să fi lăudat?”

Forma interogativ-negativă:

övmemek „a nu lăuda”

1. *övmeye miydim?* „eu să nu fi lăudat?”
2. *övmeye miydin?* „tu să nu fi lăudat?”
3. *övmeye miydi?* „el să nu fi lăudat?”

1. *övmeye miydik?* „noi să nu fi lăudat?”
2. *övmeye miydiniz?* „voi să nu fi lăudat?”
3. *övmeye miydiler?* „ei să nu fi lăudat?”

Timpul trecut nedeterminat (*İsteğin rivayeti*)

Forma afirmativă:

yazmak „a scrie”

Singular

1. *yazaymışım* „(cică) eu să fi scris”
2. *yazaymışsın* „(cică) tu să fi scris”
3. *yazaymış* „(cică) el să fi scris”

Plural

1. *yazaymışsınız* „(cică) noi să fi scris”
2. *yazaymışsınız* „(cică) voi să fi scris”
3. *yazaymışlar* „(cică) ei să fi scris”

Forma negativă:

yazmamak „a nu scrie”

1. *yazmayaymışım* „(cică) eu să nu fi scris”
2. *yazmayaymışsın* „(cică) tu să nu fi scris”
3. *yazmayaymış* „(cică) el să nu fi scris”

1. *yazmayaymışsınız* „(cică) noi să nu fi scris”
2. *yazmayaymışsınız* „(cică) voi să nu fi scris”
3. *yazmayaymışlar* „(cică) ei să nu fi scris”

Forma interogativă:

gelmek „a veni”

1. <i>gele miymişim?</i> „(cică) eu să fi venit?”	1. <i>gele miymişiz?</i> „(cică) noi să fi venit?”
2. <i>gele miymişsin?</i> „(cică) tu să fi venit?”	2. <i>gele miymişsiniz?</i> „(cică) voi să fi venit?”
3. <i>gele miymiş?</i> „(cică) el să fi venit?”	3. <i>gele miymişler?</i> „(cică) ei să fi venit?”

Forma interogativ-negativă:

içmemek „a nu bea”

1. <i>içmeye miymişim?</i> „(oare) eu să nu fi băut?”	1. <i>içmeye miymişiz?</i> „(oare) noi să nu fi băut?”
2. <i>içmeye miymişsin?</i> „(oare) tu să nu fi băut?”	2. <i>içmeye miymişsiniz?</i> „(oare) voi să nu fi băut?”
3. <i>içmeye miymiş?</i> „(oare) el să nu fi băut?”	3. <i>içmeye miymişler?</i> „(oare) ei să nu fi băut?”

Întrebuințare. Timpul prezent al conjunctivului exprimă:

a) o dorință realizabilă, reală: *İlk önce ben onunla konuşayım, her şeyi olduğu gibi anlatayım* „Să vorbesc mai întâi eu cu el și să-i povestesc totul, așa cum s-a întâmplat”; *Bu son sınavı da bir alayım da annemi rahatlatayım* „Să promovez odată și acest ultim examen și s-o liniștesc pe mama”;

b) o presupunere, o prezumție sau o nehotărâre: *Ne yapayım, kiminle konuşayım?* „Ce să fac, cu cine să vorbesc?”; *Bu durumu onlara nasıl anlatayım?* „Cum să le relatez (cum le-aș putea relata) această situație?”;

c) un îndemn, o poruncă, caz în care dobândește o valoare de imperativ: *Allah rahmet eyleye!* „Dumnezeu să-l ierte!”; *Kolay gele!* „Spor la treabă!”; *Saatler ola!* „Să fie într-un ceas bun!”; *Bahçeye iyi bakasınız!* „Să aveți (bine) grijă de grădiniță!”;

Timpul trecut al acestui mod exprimă:

a) o dorință neîmplinită în trecut: *Onu da bekleyeydik iyi olurdu* „Era bine să-l fi așteptat și pe el”; *Keşke bunları ona söylemeyeydim* „Dacă nu i-aș fi spus acestea...”; *Bu gece bizde kalaydınız* „Să fi rămas la noi în noaptea aceasta”;

b) o condiție ireală, realizabilă sau nu: *bileydim (=bilseydim) almazdım* „să fi știut, (= dacă știam) nu aș fi luat”; *Ben tutmayaydım (= tutmasaydım) düşecekti* „Să nu-l fi ținut eu (= dacă nu-l țineam), ar fi căzut”;

c) imprecății, blesteme, proteste vehemente: *Sürüneydiler!* „Vedea-te-aș ajuns la sapă de lemn!”; *Canı çıkaydı!* „Vedea-l-aș mort!”; *Kör olaydılar!* „Vedea-i-aș orbi!”.

Notă. În limba turcă, o dorință puternică poate fi redată sintetic, cu ajutorul sufixului *-(y)acak/-(y)ecek*, prevăzut cu sufixul posesiv la persoana corespunzătoare, urmat de verbul modal *gelmek* „a-i veni” (*güleceğim geliyor* „îmi vine să râd”, *güleceğin geliyor* „îți vine să râzi”, *güleceği geliyor* „îi vine să râdă”, *güleceğimiz geliyor* „ne vine să râdem”, *güleceğiniz geliyor* „vă vine să râdeți”, *gülecekleri geliyor* „le vine să râdă” și, de asemenea, cu ajutorul sufixului *-ası/-esi*, prevăzut cu sufixele posesive la persoana I și a II-a, singular și plural, urmat de același verb *gelmek* (*-ması/-mesi gelmek*): *bağırasım geliyor* „îmi vine să strig”, *bağırasın geliyor* „îți vine să strigi”, *bağırası geliyor* „îi vine

să strige”, *bağırasımız geliyor* „ne vine să strigăm”, *bağırasınız geliyor* „vă vine să strigați”, *bağırasları geliyor* „le vine să strige”).

Modurile nepersonale (*Çekimsiz fiil kipleri*)

Modurile nepersonale se mai numesc și forme verbale nominale, datorită caracterului lor hibrid: aparțin atât categoriei verbului, cât și categoriei numelui; pe de o parte, ele exprimă noțiunile de „acțiune” sau „existență” și posedă facultatea de a avea un subiect și un complement; pe de altă parte, formele verbale nepersonale sau nominale au rolul de a prezenta verbul sub aspectul unui nume, adică de a-i conferi posibilitatea de a juca în frază același rol și de a primi, după necesități, aceleași sufixe desinențiale ca și numele. În consecință, formele nominale ale verbului sunt adeseori declinabile și pot primi sufixe posesive. În limba turcă există trei moduri nepersonale: modul infinitiv și numele de acțiune, modul participiu și modul gerunziu.

Modul infinitiv și numele de acțiune (*Mastar-ad fiiler*)

Infinitivul și numele de acțiune (formele substantivale sau declinabile ale verbului) exprimă, într-un mod abstract și absolut, acțiunea însăși. Ele au, în același timp, particularități de verb și de substantiv. Ca substantiv, infinitivul și numele verbal îndeplinesc toate funcțiile sintactice ale substantivului: subiect, predicat nominal, atribut, complement direct, indirect, circumstanțial; ca verb, prezintă însușiri specifice verbului, exprimând noțiunile de acțiune sau existență, și posedă facultatea de a avea un subiect și un complement.

1) Infinitivul se formează cu ajutorul sufixului accentuat *-mak/-mek*. Conform legii armoniei vocalice palatale, forma *-mak* se alipește la rădăcinile verbale care au în ultima silabă o vocală posterioară (dură), iar forma *-mek*, la cele care au în ultima silabă o vocală anterioară (moale): *almak* „a lua”, *çalışmak* „a munci”, *okumak* „a citi”, *sormak* „a întreba”, *gelmek* „a veni”, *bilmek* „a ști”, *gülmek* „a râde”.

Infinitivul negativ se formează prin alipirea la rădăcina verbală a sufixului negației *-ma/-me*. Accentul cade pe silaba dinaintea acestui sufix: *almamak* „a nu lua”, *çalışmamak* „a nu munci”, *okumamak* „a nu citi”, *sormamak* „a nu întreba”, *gelmemek* „a nu veni”, *bilmemek* „a nu ști”, *gülmemek* „a nu râde”.

Spre deosebire de celelalte forme substantivale ale verbului, infinitivul n-a furnizat limbii turce decât un număr foarte mic de substantive, cu sens concret; de exemplu: *yemek* „mâncare” (de unde expresia: *yemek yemek* „a mânca”), *çakmak* „amnar”, „brichetă”; *ilmek* „butonieră”, *oymak* „degetar”, *ırmak* „râu”, „fluviu”.

În limba turcă, ca de altfel și în multe alte limbi turcice, funcția de infinitiv și de supin este îndeplinită de diverse nume de acțiune. În limba turcă, aceste sufixe sunt următoarele:

2) *-ma/-me* (denumit și „infinitiv scurt”, corespondentul semantic al infinitivului lung din limba română); de exemplu: *sevme* „faptul de a iubi, iubire”, *uyuma* „faptul de a

dormi, dormit”, *okuma* „faptul de a citi, citire”, *korunma* „faptul de a apăra, apărare, protecție”, *verme* „dare, dat”, *bekleme* „așteptare” etc.

Acest nume de acțiune a furnizat și continuă să furnizeze limbii turce un număr destul de mare de substantive, cu sens concret; de exemplu: *çıkarma* „scoatere”, „extragere”, dar și operația aritmetică „scădere”, *bölme* „împărțire”, dar și operația aritmetică „împărțire”, *yürütme* „executiv”, *karşılaştırma* „comparație”, *araştırma* „cercetare”, *arıtma* „rafinare”, *sağlama* „asigurare” etc.

Spre deosebire de infinitivul în *-mak/-mek*, care nu poate primi sufixul pluralului și pe cel al apartenenței, acest nume verbal poate avea formă de plural, poate să primească sufixele posesive la toate persoanele și, de asemenea, să se decline la toate cazurile; de exemplu: *konuşmalar* „discuții” (*konuşma* „vorbi” + *lar*), *gitmeler* „plecări” (*gitme* „plecare” + *ler*), *gecikmeler* „întârzieri” (*gecikme* „întârziere” + *ler*); *almam* „luarea mea”, *alman* „luarea ta”, *alması* „luarea lui”, *almamız* „luarea noastră”, *almanız* „luarea voastră”, *almaları* „luarea lor”; *almamın* (gen.), *almamı* (ac.), *almaya* (dat.), *almada* (loc.), *almadan* (abl.).

Acest nume verbal, ca de altfel și celelalte nume verbale din limba turcă, cu sau fără sufixe posesive, în funcție de forma casuală, poate îndeplini în propoziție (aproape) toate funcțiile sintactice specifice substantivului. Mai mult, prin acest nume de acțiune, urmate de sufixele posesive, apoi de sufixele cazuale corespunzătoare funcției gramaticale, se exprimă părțile complexe de propoziție, care au ca echivalente, în limba română, propozițiile subordonate corespunzătoare (vezi cap. *Sintaxă*).

3) *-maklık/-meklik* (compus din sufixul infinitivului *-mak/-mek*+*lık/-lik*, sufixul substantival). Aici avem de a face cu o mai puternică substantivizare a numelui de acțiune în *-ma/-me*. Această formă, cu sau fără sufixele posesive și sufixele cazuale, poate îndeplini în propoziție diferite funcții sintactice. Spre deosebire de celelalte nume de acțiune, el are, în limba turcă contemporană, o folosire destul de limitată (*sormaklığım* „întrebarea mea”, *öğretmekliğim* „predarea lecției (de către mine)” etc.

4) *-(y)ı/-(y)i/-(y)u/-(y)ü* se apropie, ca sens, de forma în *-ma/-me*, dar exprimă mai degrabă modul de realizare a acțiunii; de exemplu: *dalış* „(maniera de) scufundare”; *bakış* „(punct de) vedere”; *söyleyiş* „mod de a spune” etc.

O serie destul de însemnată de nume de acțiune formate cu acest sufix a intrat în categoria substantivelor cu sens concret; de exemplu: *atış* „aruncare”, dar și „tir”, *dikiş* „felul de a coase”, dar și „cusătură”, *yürüyüş* „manieră de mers”, dar și „mers, marș”, *yarış* „competiție”, *tanış* „cunoscut”, *kalkış* „pornire, plecare”, *giriş* „intrare; introducere”, *buluş* „descoperire”, *çekiliş* „retragere; extragere”, *açılış* „deschidere”, *kurtuluş* „eliberare”, *sunuş* „prezentare”, *değiş tokuş* „schimb”, *itiş kakış* „ambuscadă” etc.

5) *-dik/-dik/-duk/-dük* (*-tık/-tik/-tuk/-tük*) se folosește, de obicei, urmat de sufixul posesiv; de exemplu: *sevdiğim* „faptul că iubesc, că am iubit”, *konuştuğum* „faptul că vorbesc, că am vorbit”, *kazandığınız* „faptul că câștigați, că ați câștigat”, *bildiğin* „faptul că știi, că ai știut”, *gittiği* „faptul că se duce, că s-a dus”.

6) *-(y)acak/-(y)ecek* se folosește, la fel, de obicei, cu sufixele posesive: de exemplu: *seveceğim* „faptul că voi iubi”, *gideceği* „faptul că se va duce”, *okuyacağımız* „faptul că vom citi”.

Notă. În limba turcă, aceste nume de acțiune, urmate sau nu de sufixele posesive și de sufixele cazuale corespunzătoare funcției gramaticale îndeplinite sau cerute de

predicatul verbal, exprimă diferitele părți complexe de propoziție; de exemplu: *gittiğini işittim* „am auzit că a plecat”, *geleceğini biliyoruz* „știm că va veni”, *gelmenizi söyledim* „a spus să veniți”, *böyle gelişini beğenmiyorlar* „nu le place că vine în halul acesta” etc. (pt. amănunte, vezi cap. *Syntaxă*).

Modul participiu sau participiile (*Sıfat fiilleri*)

O altă formă nominală a verbului este forma adjectivală, datorită căreia o acțiune exercitată sau suferită de subiect poate să determine un concept, la fel ca și un adjectiv; de exemplu: *uyuyan çocuk* „copilul care doarme” și *uyumuş çocuk* „copilul care a adormit”, contexte în care participiile *uyuyan* și *uyumuş* determină substantivul *çocuk*, la fel ca și adjectivul *uykulu* „somnoros”, din sintagma *uykulu çocuk*.

Participiile se formează cu ajutorul sufixelor următoare:

1) *-an/-en* și *-yan/-yen* (după o vocală), care este sufixul participiului prezent-trecut: *yazan* „care scrie, care a scris”, *anlayan* „care înțelege, care a înțeles”, *gelen* „care vine, care a venit”, *bekleyen* „care așteaptă, care a așteptat” etc.

Forma negativă: *yazmayan* „care nu scrie, care nu a scris”, *anlamayan* „care nu înțelege, care n-a înțeles”; **forma posibilativă:** *anlayabilen* „care poate înțelege, care a putut înțelege”, *bekleyebilen* „care poate aștepta, care a putut aștepta”; **forma imposibilitativă:** *anlayamayan* „care nu poate înțelege, care nu a putut înțelege”, *bekleyemeyen* „care nu poate aștepta, care n-a putut aștepta”.

Acest participiu a devenit adeseori substantiv sau adjectiv: *sıçan* „șobolan”, *kapan* „capcană, cursă”, *kalkan* „scut”, *çağlayan* „cascadă”, *sevilen* „iubit”, *bilinen* „știut”, *gönderen* „expeditor”, *dinleyen* „ascultător”, *belirten* „determinant”, *bakan* „ministru”, *çalışan* „om al muncii” etc.

Cu valoare de adjectiv sau substantiv, acest sufix, sub forma veche cu consoană guturală (*-gan/-gen*, *-kan/-ken*), se întâlnește și în turcă; de exemplu: *unutkan* „uituc”, *utangan* „rușinos”, *üşengen* „leneș”, *ısrırgan* „urzică”, *yatağan* „iatagan”, *çalışkan* „silitor”, *alınan* „repezit”, *konuşkan* „vorbăreț”, *çekingen* „timid”, *somurtkan* „morocănos”, *sürünen* „târător”, *kemirgen* „răzător”, *saldırgan* „agresiv”, *değişken* „schimbător”, *devingen* „dinamic”, *üretken* „productiv; prolific” etc.

2) *-acak/-ecek* și *-yacak/-yecek* (după vocală) este sufixul participiului viitor; de exemplu: *gelecek* „care va veni” (*gelecek zaman* „timpul viitor”), *verilecek* „care va fi dat” (*verilecek cevap* „răspunsul care va fi dat”), *çıkılacak* „pe care se va ieși” (*çıkılacak kape* „ușa pe care se va ieși”), *inecek* „care va coborî” (*inecek yolcular* „călătorii care vor coborî”), *olmayacak* „care nu va fi” (*olmayacak teklif* „propunerea care nu este potrivită”) etc.

De cele mai multe ori, acest participiu primește sufixele posesive, constituindu-se într-un atribut complex, care în această structură este echivalentul unei propoziții atributive din limba română: *Osman'ın bize yardım edecek arkadaşları görünmediler* „N-au mai apărut colegii lui Osman, care urmau să ne ajute”; *Alacacağı araba yeni değil* „Mașina pe care o va cumpăra nu este nouă”; *Biraz sonra tanışacağımız adam yazarmış* „Omul cu care vom face cunoștință peste puțin timp este scriitor” etc.

Observație. Cu unele verbe, acest sufix redă sensul modului supin; de exemplu: *yatacak* „de dormit, pentru culcat” (*yatacak yer arıyorum* „caut un loc de dormit”), *içecek* „de băut” (*içecek su* „apă de băut”), *yapacak* „de făcut” (*yapacak işim yok* „n-am de făcut nimic”). Alteori, acest participiu se substantivizează, îndeplinind în propoziție toate funcțiile sintactice specifice substantivului; de exemplu: *Paraları getireceğin adını sor!* „Întreabă numele celui care va aduce banii!”; *Daha geç çıkacakları davet etme!* „Nu-i invita pe cei care vor ieși mai târziu”; *Yarışı kazanacaklara diploma verilecek* „Li se vor acorda diplome celor care vor câștiga competiția” etc.

3) *-dik/-dik/-duk/-dük* și *-tik/-tik/-tuk/-tüik* (după consoană surdă) în forma „pură”, adică fără sufixe posesive, are valoare de participiu; în această ipostază, are o folosire limitată în limbă, fiind mai numeroase exemplele de folosire la forma negativă a verbului; de exemplu: *tanıdık çocuk* „copil cunoscut”, *güvendik dost* „prieten de încredere”; *olmadık şey* „lucru neobișnuit”, *beklenmedik karar* „o hotărâre neașteptată”, *görülmedik fedakârlık* „un sacrificiu nemaivăzut”, *duyulmadık bir olay* „un fapt nemaiauzit”, *işitilmedik bir haber* „o veste nemaiauzită”, *bilmedik şey* „lucru neștiut” etc.

Această formă (în *-dik*), ca și participiul în *-(y)acak/-(y)ecek*, primește sufixele posesive, care au însușirea de a substantiviza orice parte de vorbire. În această alcătuire, formele în *-dik* (ca, de altfel, și forma în *-(y)acak*), cu sufixele posesive, îndeplinește atât funcția părților principale, cât și pe cea a părților secundare de propoziție. Părțile de propoziție exprimate prin aceste forme se deosebesc de cele obișnuite (simple) prin aceea că, fiind exprimate printr-o formă verbală, pot avea atât părți principale, cât și părți secundare de propoziție, devenind astfel, părți complexe de propoziție, care în alte limbi (cele flexionare) au ca echivalente propozițiile secundare. Astfel, propoziția *Ali'nin çalıştığı fabrika İzmir'dedir* „Fabrica unde lucrează Ali este la İzmir” se redă, în limba română, printr-o frază formată dintr-o propoziție principală și una secundară atributivă, pe când sintagma *Ali'nin çalıştığı* nu îndeplinește cerințele gramaticale ale unei propoziții, în sensul că subiectul nu are formă de nominativ, ca în limba română, ci de genitiv (*Ali'nin*), iar predicatul (*çalıştığı*) nu este exprimat printr-un verb la un mod personal (*çalıştığı*), ci printr-un nume verbal.

4) *-miş/-miş/-muş/-müş* este sufixul participiului trecut, atestat și întrebuințat în cele mai vechi documente scrise în limbile turcice și, alături de participiul în *-(y)an/-(y)en*, reprezintă participiul pentru trecut; de exemplu: *geçmiş zaman* „timpul trecut”, *okumuş kimse* „persoană învățată”, *pişmiş aş* „mâncare gătită”, *kullanılmış araba* „mașină folosită (nu nouă)”, *kızartılmış et* „carne prăjită (friptă)”, *yanmış ev* „casă arsă”, *olmuş meyve* „fruct copt”, *tanınmış yazar* „scriitor cunoscut (renumit)” etc.

Mai trebuie arătat faptul că un număr restrâns de participii în *-miş* s-a substantivizat; de exemplu: *geçmiş* „trecut”, *dolmuş* „maxi-taxi”, *ermiş* „sfânt”, *okumuş* „intelectual” etc.

5) *-r/-ar/-er/-ır/-ir/-ur/-ür* este participiul timpului prezent-viitor (aorist); de exemplu: *akar su* „apă curgătoare”, *yanar dağ* „vulcan” („muntele care arde”), *çalar saat* „ceas deșteptător”, *güler yüz* „față zâmbitoare”, *anlaşılır sebep* „cauză plauzibilă”, *benzer şey* „lucru asemănător”, *döner kapı* „ușă turnantă” etc. O bună parte din aceste participii se substantivizează; de exemplu: *döner* „friptură de rotiserie”, *gelir* „venit”, *taşınır* „(bun) mobilier”, *taşınmaz* „(bun) imobiliar”, *gider* „cheltuială”, *çıkamaz* „fundătură”, *yarar* „folos”, *çıklar* „profit, folos”, *keser* „teslă”, *okur* „cititor”, *yazar* „scriitor”, *düşünür* „gânditor”, *tükenmez* „pix” etc.

Modul gerunziu – Gerunziile sau converbele (*Zarf-fiil*)

Gerunziile sau converbele exprimă acțiuni subordonate circumstanțiale, adică acțiuni secundare care servesc drept circumstanțe de timp, de mod, de loc, de cauză etc., acțiunii principale.

Gerunziile sunt invariabile (dar, în anumite cazuri, izolate și bine determinate, pot fi parțial declinate: *ben seni ölünceye kadar seveceğim* „te voi iubi până la moarte”). Aceste două caracteristici principale (întrebuințarea circumstanțială și invariabilitatea) apropie gerunziul de adverbul propriu-zis.

Acțiunea subordonată precedă acțiunea principală din frază, adică gerunziul precedă forma verbală personală de care depinde: *para alıp gitti* „luând banii, a plecat”. Când gerunziul are un subiect propriu, independent de subiectul formei verbale principale, acest subiect se pune la cazul absolut, înaintea gerunziului, ca și cum ar fi vorba de o formă personală: *rüzgâr esmeyince yaprak kıpırdamaz* „până nu suflă vântul, frunzele nu se mișcă”.

Gerunziile se formează cu ajutorul sufixelor desinențiale următoare:

1) *-(y)a/-(y)e* se întrebuințează, de cele mai multe ori, în formă reduplicată, indicând repetabilitatea, aspectul regulat și continuu al unei acțiuni. Uneori, se apelează la reduplicarea gerunziului aceluiași verb: *sora sora* „tot întrebând”, *konuşa konuşa* „tot vorbind”, *güle güle* „tot râzând”, la revedere”, *baka baka* „tot uitându-se”; alteori, sunt alăturate gerunziile în *-(y)a/-(y)e* a două verbe diferite, dar care se găsesc în relație de sinonimie sau de antonimie: *bağır çağır* „cu strigături și urlete”, *evire çevire* „tot răsucind, pe o parte și pe cealaltă”, *konuşa şakalaşa* „tot discutând și glumind”, *çika bata* „tot apărând și scufundându-se (din nou)”. Această formă gerunzială se întrebuințează mai rar nereduplicat doar în unele formații fixe (postpoziții, adverbe și cuvinte auxiliare) ca: *göre* „după, cu privire la” (*bize göre* „după noi”, *arkadaşımın anlattığına göre* „după cum relatează (a relatat) colegul meu”, *rasgele* „întâmplător”, la întâmplare” (*rasgele sokakta görüştük* „ne-am întâlnit întâmplător pe stradă”, *bunları rasgele söyledi* „a spus acestea la întâmplare”), *kala* „rămânând”, „fără” (*tatile iki gün kala rahatsızlandı* „s-a îmbolnăvit cu două zile înainte de vacanță”, *saat beşe on kala gitti* „a plecat la ora cinci fără zece”, *geçe* „trecând”, „și” (*altıyı çeyrek geçe görüştük* „ne-am întâlnit la ora șase și un sfert”), *diye* „zicând, spunând” (*eski lise arkadaşlarımla görüşürüm diye o da geldi* „a venit zicând (gândindu-se) că se va întâlni cu foștii colegi de liceu”).

2) *-(y)ıp/-(y)ip/-(y)up/-(y)üp* exprimă:

a) o acțiune care precedă o altă acțiune; cele două acțiuni pot avea același subiect sau subiecte diferite; de exemplu: *Gazeteyi okuyup masanın üstüne koydum* „Citind ziarul, l-am pus pe masă”, *Evin kapısı açılıp kızkardeşim göründü* „Deschizându-se ușa casei, apăru sora mea”.

b) o acțiune simultană și paralelă cu cea exprimată de predicat; de exemplu: *Arkadaşım bana bakıp gülüyor* „Colegul meu râde, uitându-se la mine”, *Ayakta durup konukları bekledik* „Stând în picioare, i-am așteptat pe oaspeți”, *Babam koltukta oturup televizyona bakıyor* „Tata, stând în fotoliu, se uită la televizor”.

Dacă în propoziție apar două sau mai multe forme verbale omogene, de același fel (forme personale ale verbului, participii sau nume verbale sau de acțiune), penultima

dintre ele se transformă în gerunziu *-(y)ıp*; acesta se traduce în românește prin aceeași formă cu a celeilalte (sau celorlalte) părți omogene; de exemplu: *Birçok misafir gidip gelir, evimizin kapısı sık sık açılıp kapanır* „Mulți oaspeți vin și pleacă, ușa casei noastre se deschide și se închide des”, *Sokaktan gelip geçenleri seyrederek vakit geçiriyordu* „Își petrecea timpul uitându-se la cei care veneau și treceau pe stradă”, *Mektubu oturup sonuna kadar okumalısın* „Trebuie să stai jos și să citești scrisoarea până la capăt”, *Yüzüne bakıp isteklerini anlamak çok zordu* „Era greu să ghicești ce anume dorește, uitându-te la fața lui”, *Belki odasından çıkıp gidişime darılmıştır* „Poate că s-a supărat pentru faptul că am ieșit și am plecat din camera lui”.

Se poate spune, deci, că orice formă personală și orice formă nominală a verbului poate fi echivalentă cu gerunziul în *-(y)ıp*. Această formă gerunzială se poate reduplica, exprimând o acțiune repetată, iterativă, continuă; de exemplu: *Dışarı çıkıp çıkıp temiz hava alıyordu* „Tot ieșind afara, inspira aerul curat”, *Arkadaşımız bize bakıp bakıp gülüyordu* „Colegul nostru râdea, tot uitându-se la noi”, *Olanları anlatıp anlatıp gülüşüyorlardı* „Râdeau, tot povestind cele întâmplate” etc. Această formă gerunzială, în forma sa simplă sau reduplicată, poate fi întărită, primind un accent logic puternic, de particula enclitică *-da/de*; de exemplu: *Arama artık, onu bulup da ne yapacaksın?* „Nu-l mai cauta, (căci), dacă-l găsești, ce rezolvi? *Söylediklerini dinleyip dinleyip de: - Ne kadar güzel konuşuyor, demiş* „Și tot ascultând cele spuse de el, zise: - Cât de frumos vorbește!”

3) *-(y)arak/- (y)erek* exprimă

a) o acțiune care se petrece simultan cu acțiunea exprimată de predicatul verbal, ambele acțiuni având același subiect: *Çocuklar koşarak içeri girdiler* „Copiii au intrat înăuntru alergând”; *Gözlerini içine bakarak yalan söylüyordu* „Îl mințea, privindu-l direct în ochi”; *Okula kadar giderek durumu öğrendim* „Mergând până la școală, am aflat care e situația”; *Gençler dans ederek eğleniyorlar* „Tinerii se distrează dansând” etc.

b) o acțiune care precedă imediat acțiunea exprimată de predicat; de exemplu: *Kapıyı açarak içeri girdik* „Deschizând ușa, am intrat înăuntru”, *Çabuk giyinerek sokağa çıktım* „Îmbrăcându-mă repede, am ieșit în stradă”, *Doktor, hastayı muayene ederek reçete yazdı* „Doctorul, consultându-l pe bolnav, i-a prescris o rețetă”.

În această funcție, gerunziul în *-(y)arak/- (y)erek* este sinonim cu cel în *-(y)ıp*, cu deosebirea că acesta din urmă are și valori temporale, cauzale și condiționale. Pentru a evita folosirea, în aceeași propoziție, a două converbe coordonate în *-(y)arak/- (y)erek*, primul dintre ele este înlocuit cu converbul în *-(y)ıp*; de exemplu: *Gidip kapıyı açarak onu içeri aldım* „Mergând și deschizând ușa, l-am primit înăuntru”.

Notă. Un rol deosebit în sintaxa propoziției îl are gerunziul *olarak*, care în combinație cu substantive sau, mai rar, cu adjective, formează locuțiuni adverbiale predicative circumstanțiale calitative. Din punct de vedere sintactic, acestea au funcția unui complement circumstanțial de mod de un tip special, exprimând o determinare calitativ-circumstanțială, atât a subiectului, cât și a predicatului sau a unei forme nominale a verbului. El îi corespunde, în mare măsură, elementul predicativ suplimentar din limba română, fiind tradus prin „în calitate de”, „drept”, „ca”; de exemplu: *Burada öğretmen olarak çalışıyorum* „Lucrez aici ca profesor”; *Onu herkes korkusuz biri olarak tanıyor* „Toți îl cunosc ca pe un om neînfricat”; *Dergi aylık olarak çıkıyor* „Revista apare lunar”.

4) *-(y)ınca/- (y)ince/- (y)unca/- (y)ünce* exprimă:

a) o acțiune după care urmează imediat – dar fără legătură cu ea – acțiunea exprimată de predicatul propoziției; el se traduce în limba română prin „de cum”, „de îndată ce”, „imediat”, „cum”. Accentul cade pe prima silabă a acestui sufix. Acesta îndeplinește în propoziție funcția unui complement circumstanțial de timp; de exemplu: *Bu haberi alınca arkadaşım çok sevindi* „Primind (de cum a primit) această veste, prietenul meu s-a bucurat foarte mult”; *Burada da arkadaşım görünce büsbütün şaşırdım* „Văzându-l (de cum l-am văzut) și aici pe colegul meu, am rămas surprins de-a binelea”; *Misafirler akşam olunca eve döndüler* „De cum s-a făcut seară, oaspeții s-au întors acasă”.

b) format de la o bază negativă, exprimă o acțiune a cărei nerealizare este determinată de o altă acțiune, exprimată de predicatul propoziției, care are, de asemenea, în mod necesar, forma negativă, traducându-se în limba română prin „până ce nu”, „până când nu”; de exemplu: *Karanlık çökmeyince yıldızlar görünmez* „Până (ce) nu se lasă întunericul, stelele nu se văd”; *Yağmur yağmayınca otlar yeşermez* „Până (ce) nu plouă, iarba nu înverzește”; *Nuri günlük işini bitirmeyince eve dönmez* „Până când nu-și termină norma zilnică, Nuri nu se întoarce acasă”.

c) format tot de la o bază negativă, exprimă o acțiune de a cărei nerealizare depinde realizarea pozitivă a acțiunii exprimate de predicat, care, de data aceasta, are forma afirmativă, traducându-se în limba română prin: „având în vedere”, „dat fiind faptul”; de exemplu: *Aylarca yağmur yağmayınca dereler kurudu* „Având în vedere că n-a plouat luni de-a rândul, pârâurile au secăt”; *İsteddiği olmayınca çekilmek zorunda kaldı* „Dat fiind faptul că nu s-a îndeplinit ceea ce dorea, a fost nevoit să se retragă”; *Günlerce bize telefon etmeyince onu gidip evinde aramak zorunda kaldık* „Având în vedere că nu ne-a telefonat zile în șir, am fost nevoiți să-l căutăm acasă”.

d) o limitare de timp („până ce”, „până să), atunci când stă în cazul dativ și este urmat de postpozițiile *kadar* sau *dek* „până”. Această limitare în timp poate fi întărită de particula *ta* „tocmai”; de exemplu: *Akşam oluncaya kadar çalıştık* „Am muncit până s-a făcut seară”; *Doktor gelinceye kadar çocuğa ıhlamur çayı verdik* „I-am dat ceai de tei copilului, până la venirea doctorului”; *Ta sabaha kadar eğlendiler* „S-au distrat tocmai până dimineața”.

5) *-ken* (<*i+ken*) are o singură variantă fonetică, nu se alipește la rădăcina verbală (așa cum se întâmplă cu celelalte sufixe gerunziale), ci la temele unor timpuri ale modului indicativ sau necesitativ și exprimă:

a) o acțiune în cursul căreia se realizează o altă acțiune, traducându-se în limba română prin „pe când”, „în timp ce”, „când”, deci, un raport temporal de simultaneitate; cele două acțiuni pot avea aceleași subiecte sau subiecte diferite; de exemplu: *Fakülteye giderken arkadaşım ile görüştim* „Mergând (pe când mergeam) la facultate, m-am întâlnit cu colegul meu”; *Tam mektubu okuyacakken telefon çaldı* „Tocmai când urma să citesc scrisoarea, a sunat telefonul”; *Pencereden bakarken bir trafik kazası gördüm* „Pe când mă uitam pe fereastră, am văzut un accident de circulație”.

b) Un circumstanțial de mod, cu înțeles concesiv, și se traduce în limba română prin „deși”, „din moment ce”, „și așa”; de exemplu: *Eskiden onunla hiç konuşmazken nasıl oldu da şimdi işbirliği yapıyorsunuz* „Deși (având în vedere că) înainte (nici) nu discutați cu el, cum de colaborați cu el acum?”; *Böyle şeyleri görmezken bunu nasıl gördün?* „Deși de obicei nu vezi asemenea lucruri, cum de ai văzut asta?”.

6) *-(y)alı/- (y)eli* exprimă momentul din care începe acțiunea, traducându-se în românește prin „de când”, și îndeplinește în propoziție rolul complementului circumstanțial complex de timp; de exemplu: *Biz buraya geleli yedi yıl oldu* „Sunt șapte ani de când am venit aici”; *Eski lise arkadaşımı görmeyeli çok oldu* „E mult de când nu l-am mai văzut pe fostul meu coleg de liceu”; *Seni görmeyeli şişmanlamışsın* „Te-ai îngrășat de când nu te-am mai văzut”.

Pentru intensificarea, accentuarea sensului exprimat de această formă gerunzială, se poate folosi același verb, la timpul trecut categoric; de exemplu: *Kendimi bildim bileli böyle bir şey görmedim* „De când mă știu, n-am mai văzut așa ceva”; *Gitti gideli hiç bir mektup yazmadı* „De când a plecat, n-a scris nici o scrisoare”; *Hastalandı hastalanalı kimse hatırını sormamış* „(Cică) de când s-a îmbolnăvit, nimeni nu l-a întrebat de sănătate”.

Gerunziul în *-(y)alı/- (y)eli* poate fi urmat de postpoziția *beri*, care scoate în relief momentul începerii acțiunii; în acest caz, gerunziul stă, de cele mai multe ori, la cazul ablativ (mai rar, în cazul absolut); de exemplu: *Bu geçit yapılabildi beri kazalar azaldı* „De când s-a construit acest pasaj, accidentele s-au redus”; *Ayrılabildi beri hiç yazmadı* „De când a plecat, nu mi-a scris”; *Okuldan ayrılabildi beri kimse neredede olduğunu bilmiyor* „De când a plecat de la școală, nimeni nu știe unde este” etc.

7) *-dikça/-dikçe/-dukça/-dükçe (-tıkça/-tikçe/-tukça/-tükçe)* are întotdeauna subiect diferit de cel ce săvârșește acțiunea exprimată de predicatul propoziției. El indică:

a) Caracterul gradat al realizării acțiunii, traducându-se în românește prin „pe măsură ce”, „cu cât”; de exemplu: *Tanidikça ona güvenim artıyordu* „Cu cât îl cunoșteam, încrederea mea în el sporea”; *Seneler geçtikçe daha da çok olgunlaşıyordu* „Pe măsură ce treceau anii, el se maturiza tot mai mult”; *Günler geçtikçe kış yaklaşıyor* „Pe măsură ce trec zilele, se apropie iarna”; *Onun evine yaklaştıkça sevincim artıyordu* „Cu cât mă apropiam de casa ei, bucuria mea creștea”.

b) Repetabilitatea, caracterul regulat al acțiunii, traducându-se în românește prin „ori de câte ori”; de exemplu: *Onu hatırladıkça neşesi kaçır* „Ori de câte ori își aduce aminte de el, se indispune”; *Nuri sıkıştıkça arkadaşlarının yardımına koşar* „Ori de câte ori e strâmtorat, Nuri apelează la ajutorul prietenilor”; *Bu kitabı elimde aldıkça lise yıllarım aklıma gelir* „Ori de câte ori iau în mână această carte, îmi amintesc de anii de liceu”.

c) Dependența temporală a unei acțiuni de o altă acțiune, în care caz gerunziul în *-dikça* se formează de la forma negativă a verbelor, traducându-se în românește prin „până ce nu”, „până când nu”, „atât timp cât”; de exemplu: *Burada işlerimi bitirmedikçe hiç bir yere gitmem* „Nu plec nicăieri până nu-mi termin treburile aici”; *Onunla sen kendin konuşmadıkça bize yardım etmez* „Nu ne va ajuta până ce nu vorbește personal cu el”.

d) Un complement circumstanțial complex de mod, când verbul având forma gerunziului în *-dikça* este urmat de același verb, la o formă personală. Un asemenea circumstanțial exprimă intensificarea treptată și neîntreruptă a acțiunii; de exemplu: *Rüzgâr şiddetlendikçe şiddetleniyor* „Vântul se întetește din ce în ce mai tare”; *Görüreceğimiz gün yaklaştıkça merakım arttıkça artıyordu* „Pe măsură ce se apropia ziua întâlnirii noastre, curiozitatea mea creștea din ce în ce mai mult”; *Kavga büyüdü* „Cearta a luat din ce în ce mai mult amploare”.

8) *-madan/-meden* exprimă:

a) un complement circumstanțial de mod, traducându-se în limba română prin „fără ca sa”; de exemplu: *Gözlerime bakmadan konuşuyordu* „Vorbea fără să se uite în ochii mei”; *Bize uğramadan gitti* „A plecat fără să treacă pe la noi”; *Mektubu okumadan yirtti* „A rupt scrisoarea fără să o citească”.

b) un complement circumstanțial de timp, în care caz se poate folosi și cu postpozițiile *evvel/önce* și se traduce în limba română prin „înainte de”; de exemplu: *Eyden gitmeden (evvel/önce) kahvaltı ettim* „Înainte de a pleca de acasă, am luat micul dejun”; *Güneş doğmadan (evvel/önce) kalkardım* „Eu mă sculam înainte de răsăritul soarelui”; *Daha ortalık ağarmadan yola koyuldular* „Au pornit la drum încă înainte de a se lumina de ziuă”.

Acest gerunziu are ca dublet forma *-mazdan/-mezden* (azi, învechită și dialectală), urmată sau nu de postpozițiile *evvel* sau *önce*; de exemplu: *kapıyı kapamazdan evvel (önce)* „înainte de a închide ușa”, *binmezden evvel (önce)* „înainte de a urca”.

9) *-maksızın/-meksizin* este sinonim, gramatical, cu converbele în *-madan/-meden* și în *-(y)arak/-(y)erek*, la forma negativă; în limba contemporană are o întrebuințare mai redusă decât acestea; de exemplu : *Bir kelime bile söylemeksizin içeri girdi* „A intrat fără să spună măcar un cuvânt”; *Durmaksızın aynı şeyi söylüyordu* „Spunea același lucru fără încetare”.

10) *-casına/-cesine// -çasına/-çesine* exprimă o comparație de egalitate ipotetică, traducându-se în limba română prin „parcă”, „ca și cum”, și se poate forma:

– de la tema aoristului: *Anlamazcasına başını sallıyordu* „Dădea din cap de parcă n-ar fi înțeles”; *Koparırcasına çekiyordu* „Trăgea de parcă să-l rupă”.

– de la tema preteritului, inclusiv de la forme modale construite cu sufixul preteritului; de exemplu: *Önceden hiç görmemişçesine ona bakıyordu* „Îl privea de parcă nu l-ar fi văzut niciodată”; *Bilirmişçesine söze karışma!* „Nu te băga în vorbă de parcă ai ști despre ce e vorba!”; *Vuracakmışçasına elini kaldırdı* „Și-a ridicat mâna, ca și cum l-ar fi lovit” etc.

Aspectul verbal și formele perifrastice ale verbului (*Karmaşık ve tasvir fiileri*)

Aspectul este acea categorie verbală care arată modalitatea de desfășurare a acțiunii în timp, exprimând raportul acțiunii față de limita sa interioară.

În limba turcă, aspectul verbal se redă atât pe cale sintetică, adică cu ajutorul sufixelor verbale modificatoare, cât și pe cale analitică, adică prin îmbinarea a două verbe, dintre care primul este o temă a unor timpuri simple ale modului indicativ (excepție face timpul trecut categoric), iar cel de-al doilea este verbul auxiliar *olmak* „a fi” și mai rar, *bulunmak* „a se găsi”, „a se afla”; alteori, anumite forme gerunziale se îmbină cu unele verbe care, ocazional, au valoare de verb ajutător (semiauxiliare de aspect).

A. Aspecte verbale formate cu sufixe verbale:

1. **Negativul** se formează (ca de altfel în toate limbile turcice) cu ajutorul sufixului *-ma/-me*, care se adaugă la orice bază verbală (elementară sau derivată); de

exemplu: *gör-me-* „a nu vedea”, *al-ma-* „a nu lua”, *bul-ma-* „a nu găsi”, *duyul-ma-* „a nu se auzi”, *bildir-me-* „a nu anunța” etc. Trebuie menționat că aspectul pozitiv al verbelor se caracterizează prin sufixul zero (*gör-* „a vedea”, *çık-* „a ieși”, *gül-* „a râde”).

2. Aspectul imposibilitativ (imposibilității) se formează cu ajutorul sufixului *-(y)ama/-(y)eme*; de exemplu: *al-ama-* „a nu putea lua”, *gel-eme-* „a nu putea veni”, *anla-yama-* „a nu putea înțelege”, *bekle-yeme-* „a nu putea aștepta”.

3. Aspectul frecventativ-intensiv se formează cu sufixul *-ala/-ele*; de exemplu: *eş-ele-* „a scormoni” (<*eş-* „a scobi”), *it-ele-* „a îmbrânci” (<*it-* „a împinge”), *oğ-ala-* „a fricționa” (<*ov-* „a frământa”), *kov-ala-* „a fugări” (<*kov-* „a alunga”), *silk-ele-* „a scutura de praf” (<*silk-* „a scutura”) etc.

B. Aspecte verbale formate pe cale analitică:

1. Aspectul posibilitativ (posibilității) se formează cu ajutorul verbului auxiliar *bil-* „a ști”, „a se pricepe”, care se scrie și se pronunță împreună cu un verb prevăzut cu sufixul gerunzial în *-(y)a/-(y)e*; de exemplu: *al-a + bilmek (alabilmek)* „a putea lua”, *gel-e + bilmek (gelebilmek)* „a putea veni”, *oku-ya + bilmek (okuyabilmek)* „a putea citi”.

2. Aspectul incoativ sau acel aspect verbal care exprimă începutul unei acțiuni, se redă cu ajutorul verbului auxiliar *olmak* „a fi” (mai rar, cu *bulunmak* „a se găsi”, „a se afla”) și cu verbul predicat la timpul prezent-viitor (aorist), persoana a III-a singular; de exemplu: *Konuşur olmak* „a începe să vorbească”, *gider olmak* „a începe să meargă” etc. Această sintagmă predicativă nu și-a redus capacitatea flexionară, comportându-se din acest punct de vedere ca un verb personal obișnuit; de exemplu: *Son görüşmemizden sonra ona sürekli mektup yazar oldum* „După ultima noastră întrevedere, am început să-i scriu scrisori, fără întrerupere”; *Müdürün izninden sonra kızım da bu okula gider olacak* „După aprobarea directorului, și fiica mea va începe să meargă la această școală”.

3. Aspectul acțiunii instantanee se redă cu ajutorul verbului *vermek* „a da” (aici, cu valoare de semiauxiliar), care se scrie și se pronunță împreună cu un alt verb prevăzut cu sufixul gerunzial *-(y)ı/-(y)i/-(y)u/-(y)ü*; de exemplu: *alivermek* „a lua pe loc (imediat)”, *yazıvermek* „a scrie pe loc”, *okuyuvermek* „a citi pe loc (imediat)”, *görüvermek* „a vedea pe neașteptate, a surprinde” etc.

4. Aspectul iterativ-durativ este exprimat cu ajutorul unor verbe semiauxiliare ca *durmak* „a sta”, *gitmek* „a merge”, „a pleca”, *gelmek* „a veni”, *kalmak* „a rămâne”, care se îmbină cu un alt verb prevăzut cu sufixul gerunzial *-(y)a/-(y)e* sau *-(y)ıp/-(y)ip/-(y)up/-(y)üp*; de exemplu: a) cu *durmak*: *Sen arkadaşlarınla konuşadur ben hemen gelirim* „(Stai și) discută cu colegii, eu mă întorc imediat”; *Gizlice telefonlaşıp duruyorlar* „Se tot caută pe ascuns la telefon”. Pentru a reda un sens durativ mai

accentuat, primul verb este o temă a timpului prezent-viitor (aorist), persoana a III-a singular, sau a timpului trecut în *-dı* sau *-mış*, în loc de formele gerunziale indicate mai înainte, *-(y)a* sau *-(y)ıp*; de exemplu: *Her görüştüğümüzde seni sorar durur* „De fiecare dată când ne întâlnim, (tot) întreabă de tine (stă și întreabă de tine); *Bizi davet eder durur* „Ne tot invită”; *Bütün gün odadan çıkmadan bir şeyler yazdı durdu* „Toată ziua a tot scris ceva, fără să iasă din cameră”; *Gözlerini bana dikmiş duruyordu* „Mă privea fix”.

Verbul gerunzial în *-(y)ıp* se scrie separat de verb (*okuyup durmak*), iar cel în *-(y)a* se scrie împreună cu verbul (*okuyadurmak*).

b) cu *gitmek*: *Göz göre göre sönüp gidiyordu* „Se stingeă văzând cu ochii”; *Dakikalarca dalıp gidiyordu* „Minute în șir stătea dus pe gânduri”. Forma *-(y)ıp gitti* este sinonimă cu forma *-dı gitti*, redând o acțiune spontană și de durată, în consecințe; de exemplu: *kaybolup gitti-kayboldu gitti* „s-a pierdut (pentru totdeauna)”, *çıkıp gitti-çıkıttı gitti* „s-a dus fără să se mai întoarcă”, *uçup gitti-uçtu gitti* „a zburat”;

c) cu *gelmek*: *yardım edegelmek* „a ajuta (fără întrerupere)” , *olagelmek* „a se întâmpla (așa mereu)”, *söylenegelmek* „a se spune (dintotdeauna așa)”;

d) cu *kalmak*: *şaşa kalmak* „a rămâne uluit”, *donakalmak* „a încremeni (de uimire)”, *bakakalmak* „a rămâne cu gura căscată”;

5. Aspectul intențional se redă prin verbul auxiliar *olmak* (mai rar *bulunmak*), care se îmbină cu un verb principal, la timpul viitor categoric, persoana a III-a, singular (*konusacak olmak*), exprimând intenția, încercarea neizbutită de a săvârși o acțiune; de exemplu: *Verecek olmuştun, almamış* „Ai încercat să-i dai, n-a primit”; *Oturacak oldular, sonra vazgeçtiler* „Au intenționat să stea jos, (apoi) au renunțat”; *Gidecek olduk, bırakmadılar* „Am încercat să plecăm, dar nu ne-au lăsat”.

Lipsa intenției, dorința hotărârii se redă prin aceeași formă a verbului principal și cu *değil* „nu este”; de exemplu: *Bunları sizden saklayacak değilim* „Nu am intenția (n-am de gând) să vă ascund asta”; *Evi hiç satacak değildik ama...* „Nu am avut deloc intenția de a vinde casa, însă...”; *Bu zorluklardan kaçacak değildiler* „Nu aveau intenția să fugă de aceste greutăți”.

6. Aspectul aproximativ se exprimă cu ajutorul verbului semiauxiliar *yazmak* „a scrie”, care se îmbină cu un verb principal prevăzut cu sufixul gerunzial *-(y)a/-(y)e*. Aceste forme pot fi traduse printr-un verb însoțit de: „cât pe ce”, „cât pe-aici”, „gata-gata”; de exemplu: *Çocuk düşeyazdı* „Copilul era cât pe ce să cadă”, *Korkudan öleyazdık* „Cât pe ce să murim de frică”, *Ayağı sürçtü yıkılayazdı* „S-a împiedicat și era gata-gata să cadă”.

În limba turcă contemporană, această formă are o folosire mai restrânsă, fiind mai productivă forma *-(y)acaktı/-(y)ecekti*, precedată de expresiile *az kalsın*, *az kaldı*, *az daha* „cât pe ce”, „cât pe-aici”: *az kalsın düşecektim* „cât pe ce să cad”, *az kaldı bizi görecekti* „cât pe ce să ne vadă” etc.

7. Aspectul întreruperii spontane a acțiunii se redă cu ajutorul verbului auxiliar *olmak*, care se îmbină cu un verb principal, la timpul prezent viitor, persoana a III-a, singular, forma negativă; de exemplu: *Bu acı olaydan sonra kimseyle görüşmez oldu* „După această întâmplare tristă, a încetat să se mai vadă cu cineva”; *Artık bize*

uğramaz oldunuz „Ați încetat deja să mai treceți pe la noi”; *Zavallıyı kimse aramaz sormaz oldu* „Lumea a încetat să se mai intereseze de bietul om” etc.

8. Aspectul rezultativ se redă cu ajutorul verbului *olmak* (mai rara *bulunmak*), care însoțește un verb principal la timpul trecut nedeterminat (preterit), la persoana a III-a, singular (-*mış*) și prezintă acțiunea ca încheiată în mod cert; de exemplu: *Niçin bizi bırakıp gittiğini şimdi anlamış olduk* „Acum am înțeles (în mod cert) de ce ne-a părăsit”; *İstanbul’u ilk defa görmüş olduk* „Am văzut (am reușit să vedem) pentru prima oară Istanbulul”; *Aynı zamanda babamı ziyaret etmiş oldum* „În același timp, l-am vizitat (am reușit să-l vizitez) pe tata”; *Bununla borcumu ödemiş oluyorum* „Astfel (prin asta) mi-am plătit datoria”; *Yarına kadar öfkesi geçmiş olur* „Până mâine, îi va fi trecut supărarea”; *O zamana kadar biz hazırlanmış olacağız* „Până atunci, noi vom fi pregătiți”; *Yarın işe başlamış bulunacak* „Mâine va fi început lucrul”.

9. Aspectul prezumtiv exprimă o acțiune ipotetică, presupusă, probabilă, și se redă prin următoarele două mijloace:

- 1) Verbul principal are forma unui timp simplu al modului indicativ (excepție face timpul trecut determinat în *-dı*), iar *olmak* este la modul necesitativ (prezent sau trecut: *olmalı*, respectiv *olmalıydı*); de exemplu: *Yanılmış olmalıyım* „Presupun (cred) că mă înșel”; *Annem bu saatte akşam namazını kılıyor olmalı* „Presupun (cred) că la ora asta mama își face rugăciunea de seară”; *Evden çoktan çıkmış olmalı* „Trebuie să fi ieșit de mult din casă”.
- 2) Verbul principal este la forma timpului trecut nedeterminat (preterit), iar *olmak* este la forma timpului viitor categoric (*olacak*) sau la timpul trecut în viitor (*olacaktı*); de exemplu: *Herhalde trafikten dolayı geç kalmış olacak* „A întârziat probabil din cauza circulației”; *Arkadaşının gelip gittiğini duymamış olacak ki bunu sonradan öğrendi* „Probabil că nu a simțit (auzit) faptul că prietenul lui a venit și a plecat, căci a aflat despre asta mai târziu”.

Formarea verbelor (*Fiil yapımı*)

Verbele în limba turcă se formează pe cale sintetică și, respectiv, analitică. Verbele formate pe cale sintetică se împart în două clase: *verbe nederivate* sau *radicale* și *verbe derivate*. Verbele nederivate sau radicale corespund rădăcinii verbale, iar verbele derivate se compun dintr-o bază nominală sau verbală și un sufix special.

Verbele formate pe cale analitică sunt verbe compuse, fiind alcătuite dintr-un nume și un verb auxiliar.

Formarea verbelor pe cale sintetică

a) Verbele nederivate (radicale) care, după înțelesul lor lexical, se împart în:

1) **verbe nederivate (radicale)** care au numai înțeles de verb; de exemplu: *yaz-* „a scrie”; *al-* „a lua”; *gel-* „a veni”; *git-* „a pleca”; *bak-* „a se uita”; *at-* „a arunca”; *ak-* „a curge” etc.

2) verbe nederivate (radicale) omoforme (omonime) cu numele; numărul acestora este destul de redus; de exemplu: *şiş* „umflătură” şi „a se umfla”; *don* „îngheţ” şi „a îngheţa”; *tat* „gust” şi „a gusta”; *göç* „migraţiune” şi „a migra”; *boya* „vopsea” şi „a vopsi”; *kuru* „uscat” şi „a se usca” etc.

b) Verbele derivate se formează de la nume, cu ajutorul unor sufixe speciale. Sufixele denominative productive ale limbii turce sunt:

1) *-la(-le)*. Acesta este cel mai productiv şi cel mai vechi sufix denominativ din limba turcă, formând verbe aproape de la toate părţile de vorbire. De asemenea, acest sufix este cunoscut în toate limbile turcice. În funcţie de sensul lexical al cuvântului la care se alipeşte, acest sufix formează verbe cu sensuri şi valori foarte diferite. El formează atât verbe **intransitive** cât şi verbe **tranzitive**:

a) formează verbe intransitive de la cuvinte desemnând direcţia, locul, scopul, starea, calitatea, însuşirea etc.; de exemplu: *iler(i)-le-mek* > *ilerlemek* „a înainta”; (*ileri* „dinainte”, „din faţă”); *geri-le-mek* „a da înapoi”, „a regresa” (*geri* „partea din spate, partea dinapoi”); *keke-le-mek* „a se bâlbâi” (*keke* „bâlbâit”); *topal-la-mak* „a şchiopăta” (*topal* „şchiop”); *hafif-le-mek* „a se uşura” (*hafif* „uşor”); *serin-le-mek* „a se răcori” (*serin* „răcoare”); *ter-le-mek* „a transpira” (*ter* „transpiraţie”); *gece-le-mek* „a înnopta” (*gece* „noapte”) etc.

b) formează verbe tranzitive de la cuvinte exprimând instrumentul, obiectul, rezultatul, caracterul acţiunii; de exemplu: *kalay-la-mak* „a cositori” (*kalay* „cositor”); *tuz-la-mak* „a săra” (*tuz* „sare”); *balta-la-mak* „a tăia cu toporul” (*balta* „topor”); *bağ-la-mak* „a lega” (*bağ* „legătură”); *diş-le-mek* „a muşca” (*diş* „dinte”); *iş-le-mek* „a lucra” (*iş* „lucru”); *kolay-la-mak* „a uşura” (*kolay* „uşor”); *yeni-le-mek* „a înnoi” (*yeni* „nou”); *kilit-le-mek* „a încuia” (*kilit* „lacăt”); *el-le-mek* „a atinge” (*el* „mână”); *su-la-mak* „a uda” (*su* „apă”); *demir-le-mek* „a ancora” (*demir* „fier”); *ütü-le-mek* „a călca (cu fierul)” (*ütü* „fier de călcat”); *temiz-le-mek* „a curăţa” (*temiz* „curat”); *av-la-mak* „a vâna” (*av* „vânat”); *iğne-le-mek* „a înţepa” (*iğne* „ac”); *baş-la-mak* „a începe” (*baş* „cap”) etc.

Acest sufix formează verbe de la aproape toate părţile de vorbire. De exemplu:

- a) de la substantive: *su-la-mak* „a uda”; *tuz-la-mak* „a săra”; *el-le-mek* „a atinge”; *diş-le-mek* „a muşca” etc.
- b) de la adjective: *temiz-le-mek* „a curăţa”; *kolay-la-mak* „a uşura”; *hafif-le-mek* „a se uşura”; *serin-le-mek* „a răcori” etc.
- c) de la numere: *iki-le-mek* „a dubla” (*iki* „doi”); *üç-le-mek* „a tripla” (*üç* „trei”) etc.
- d) de la onomatopee: *patlamak* „a crăpa”, „a exploda” (*pat* „poc!”); *fır-la-mak* „a ţâşni” (*fır* „zvâr!”); *in-le-mek* „a geme” (*in* „geamăt”); *gür-le-mek* „a tuna” (*gür* „troc!”) etc.
- e) de la interjecţii: *of-la-mak* „a ofta” (*of* „of!”); *uf-la-mak* „a ofta” (*uf* „uf!”) etc.

Sufixul *-la (-le)* cunoaşte o dezvoltare morfologică, primind sufixele *-ş* (sufixul diatezei reciproce): *-laş (leş)*; *-n* (sufixul diatezei reflexive): *-lan (len)*; *-t* (sufixul diatezei factitive): *-lat (let)*.

Primele două sufixe capătă noi valori morfologice, cu ajutorul sufixului diatezei factitive *-dır (tır)*: *laştır (-leştır)* şi *landır (-lendir)*.

2) *-laş (-leş)*. Acest sufix formează verbe exprimând trecerea de la o calitate la alta, de la o stare la alta; de exemplu: *kolay-laş-mak* „a se ușura” (*kolay* „ușor”); *yeni-leş-mek* „a se înnoi” (*veni* „nou”); *endüstri-leş-mek* „a se industrializa” (*endüstri* „industrie”); *sanayi-leş-mek* „a se industrializa” (*sanayi* „industrie”); *yer-leş-mek* „a se așeza” (*yer* „loc”); *bir-leş-mek* „a se uni” (*bir* „unu”); *uz-laş-mak* „a se împăca” (*uz* „bine, potrivit”); *şaka-laş-mak* „a glumi” (*şaka* „glumă”); *haber-leş-mek* „a se informa” (*haber* „știre”); *dert-leş-mek* „a se destăinui, a-și spune necazul altuia” (*dert* „necaz”); *güç-leş-mek* „a se întări” (*güç* „putere”); *sert-leş-mek* „a se înăspri” (*sert* „aspru”); *sık-laş-mak* „a se îndesi” (*sık* „des”); *seyrek-leş-mek* „a se rări” (*seyrek* „rar”); *güzel-leş-mek* „a se înfrumuseța, a deveni mai frumos” (*güzel* „frumos”); *ciddi-leş-mek* „a deveni serios, a căpăta seriozitate” (*ciddi* „serios”); *çocuk-laş-mak* „a deveni ca un copil” (*çocuk* „copil”); *zor-laş-mak* „a se îngreuna” (*zor* „greu, dificil”); *kucak-laş-mak* „a se îmbrățișa” (*kucak* „braț”) etc.

3) *-lan (-len)*. Asemenea sufixului *-laş (-leş)*, și acest sufix formează verbe intransitive, exprimând trecerea, evoluția de la o calitate la alta. Tocmai de aceea, în unele cazuri, verbele formate cu cele două sufixe sunt sinonime. Iată și categoriile de verbe formate cu ajutorul acestui sufix: *hava-lan-mak* „a se aerisi”; „a decola”, „a zbura” (*hava* „aer”); *ev-len-mek* „a se căsători” (*ev* „casă”); *gam-lan-mak* „a se întrista” (*gam* „tristețe”); *hasta-lan-mak* „a se îmbolnăvi” (*hasta* „bolnav”); *sabırsız-lan-mak* „a arăta nerăbdare” (*sabırsız* „nerăbdător”); *gazap-lan-mak* „a se enerva”, „a se înfuria” (*gazap* „furie”); *şüphe-len-mek* „a se îndoii” (*şüphe* „îndoială”); *dil-len-mek* „a prinde grai” (*dil* „limbă”); *borç-lan-mak* „a se îndatora” (*borç* „datorie”); *akıl-lan-mak* „a-i veni mintea la cap”, „a se cuminti” (*akıl* „mintă”); *yaprak-lan-mak* „a înfrunzi” (*yaprak* „frunză”); *dal-lan-mak* „a se ramifica” (*dal* „ram, creangă”); *çiçek-len-mek* „a înflori”, „a se acoperi de flori” (*çiçek* „floare”); *buz-lan-mak* „a îngheța” (*buz* „gheață”) etc.

4) *-lat (-let)*. Acest sufix formează verbe cu înțeles tranzitiv. De exemplu: *ay-dın-lat-mak* „a lumina”; *an-lat-mak* „a povesti”; *halay-lat-mak* „a pune să cositoarească”; *bag-lat-mak* „a pune să lege” etc.

5) *-laştır (leştir)*; *-landır (-lendir)*. Acestea, cu ajutorul sufixului diatezei factitive *-dır (-tır)*, formează verbe tranzitive. De exemplu: *plân-laş-tır-mak* „a planifica”; *sanayi-leştir-mek* „a industrializa”; *ev-len-dir-mek* „a căsători”; *hava-lan-dir-mak* „a aerisi”, „a face să zboare” etc.

6) *-da (-de)*. Acest sufix este varianta fonetică a sufixului *-la (-le)*, a cărei consoană laterală *l*, după consoanele *l* și *r*, ca rezultat al disimilării, trece în *d* și formează verbe cu sens intransitiv, de la unele cuvinte onomatopeice cu două silabe. Cuvintele onomatopeice bisilabice se formează cu ajutorul sufixului *-ıl (-il, -ul, -ül)*, în cazul onomatopeelor terminate în *-r/-ır (-ir, -ur, -ür)* și, de asemenea, de la cuvintele onomatopeice monosilabice terminate în *b, c, ç, k, g, p*; de exemplu: *gür+ül-de-mek* „a tuna” (*gür+ül* „bum!”); *civ+ıl-da-mak* „a ciripi” (*civ+ıl* „cirip!”); *şır+ıl-da-mak* „a susura” (*şır+ıl* „pleosc!”); *hor-ul-da-mak* „a sforăi” (*hor-ul* „sfor!”); *mır-ıl-da-mak* „a mîrîi” (*mır-ıl* „mâr!”); *par+ıl-da-mak* „a străluci” (*par+ıl* „strălucire”); *küt+ür-de-mek* „a trosni” (*küt+ür* „trosc!”); *çat-ır-da-mak* „a trosni” (*çatır* „trosc”); *fok+ur-da-mak* „a clocoti” (*fokur* „clocot”); *cız+ır-da-mak* „a sfârâi” (*cızır* „sfâr!”) etc.

Unele verbe formate cu aceste sufixe, în funcție de înțelesul lor lexical, pot cunoaște, în anumite situații, o dezvoltare morfologică specială, cu sufixele *-n* (sufixul

diatezei pasive): *da+n* (-de-n), și *-t* (sufixul diatezei factitive): *-da+t* (-de+t); de exemplu: *homur-da-mak* „a mormăi”; *homur-da+n-mak* „a bodogăni”, „a bolborosi”; *homur-da+t-mak* „a face să bombăne”; *kımıl-da-mak* „a se mișca, a se agita”; *kımıl-da+n-mak* „a se mișca”, a nu sta locului”; *kımıl-da+t-mak* „a se mișca din loc”; *kıpır-da-mak/kipır-da+n-mak* „a se mișca întruna”; *kipır-da+t-mak* „a face să se miște întruna” etc.

7) *-a(-e)*. Acest sufix, neproductiv în limba turcă contemporană, formează atât verbe tranzitive, cât și verbe intransitive; de exemplu: *yaş-a-mak* „a trăi” (*yaş* „vârstă”, „etate”), *toz-a-mak* „a se face praf”, „a se ridica praful” (*toz* „praf”); *dil-e-mek* „a cere”, „a ura”, „a dori” (*dil* „limbă”); *boş-a-mak* „a divorța” (*boş* „gol”); *tür-e-mek* „a se forma” (*tür* „fel”); *benz-e-mek* „a semăna”, a aduce cu...” (*beniz* „față”); *oyun-a-mak* „a se juca”, „a juca” (*oyun* „joc”) etc.

8) *-l* (după vocală), *-al* (-el) (după consoană). Acest sufix formează verbe intransitive, de la substantive și adjective. De exemplu: *kısa-l-mak* „a se scurta” (*kısa* „scurt”); *ince-l-mek* „a se subția” (*ince* „subțire”); *dar-al-mak* „a se îngusta” (*dar* „îngust”); *taş-al-mak* „a se petrifica” (*taş* „piatră”); *yön-el-mek* „a se îndrepta” (*yön* „direcție”) etc.

Există o serie de verbe formate cu acest sufix de la unele adjective a căror consoană finală cade în momentul derivării. De exemplu: *ufa-l-mak* „a se mărunți”, „a se micșora” (*ufak* „mărunt”); *yükse-l-mek* „a se înălța”, „a se ridica” (*yüksek* „înalt”); *küçük-l-mek* „a se micșora”, „a se diminua” (*küçük* „mic”); *alça-l-mak* „a se lăsa în jos”, „a se înjosi” (*alçak* „jos”, „scund”); *eksi-l-mek* „a absenta”, „a lipsi” (*eksil* „absent”) etc.

9) *-r* (după vocală), *-ar/-er* (după consoană). Acest sufix formează verbe intransitive de la unele adjective care exprimă culoarea și, de asemenea de la unele adjective care exprimă o însușire, o trăsătură. El mai formează verbe intransitive de la un număr limitat de substantive. De exemplu: *kar-ar-mak* „a se înnegri, a se întuneca” (*kara* „negru”); *ağ-ar-mak* „a se albi”, „a se decolora” (*ak* „alb”); *göğ-er-mek* „a se învineți” (*gök* „vânăt”); *boz-ar-mak* „a se înnegri la față” (*boz* „cenușiu”); *mor-ar-mak* „a se învineți” (*mor* „vânăt”); *del-ir-mek* „a înnebuni” (*deli* „nebun”); *yaş-ar-mak* „a se umezi”, „a se înlăcrima” (*yaş* „umed”, „lacrimă”); *ev-er-mek* „a se mărita” (*ev* „casă”); *toz-ar-mak* „a se prăfui” (*toz* „praf”); *suv-ar-mak* „a adăpa” (*suv/su* „apă”); *sar-ar-mak* „a se îngălbeni” (*sarığ/sarı* „galben”); *on-ar-mak* „a repara” (*oñ/on* „sănătos”).

10) *-ık* (-ik, -uk, -ük). Este un sufix neproductiv și formează verbe intransitive de la substantive, adjective și numerale. De exemplu: *ac-ık-mak* „a i se face foame” (*aç* „flămând”); *gec-ik-mek* „a întârzia” (*geç* „târziu”); *bir-ik-mek* „a se acumula” (*bir* „unu”); *göz-ük-mek* „a apărea” (*göz* „ochi”) etc.

11) *-sa* (-se). Acest sufix neproductiv formează un număr limitat de verbe intransitive și tranzitive de la unele substantive, adjective și numerale, exprimând o dorință puternică. De exemplu: *su-sa-mak* „a-i fi sete” (*su* „apă”); *mühim-se-mek* „a acorda (prea mare) importanță” (*mühim* „important”); *küçük-se-mek/küçümsemek* „a minimaliza” (*küçük* „mic”); *büyük-se-mek* „a exagera” (*büyük* „mare”); *umur-sa-mak* „a se sinchisi” (*umur/emir* „poruncă”); *garip-se-mek* „a găsi ciudat/bizar” (*garip* „ciudat”, „bizar”, „străin”). Varianta fonetică a acestui sufix este *-sı* (-si). De exemplu: *çok-sa-mak/çok-sı-mak* „a găsi că e prea mult” (*çok* „mult”) etc.

12) *-(i)msa* *-(i)mse*, *-(u)msa*, *-(ü)mse*. Acesta este un sufix neproductiv, care formează un număr limitat de verbe de la nume. De exemplu: *ben-imse-mek* „a asimila”, „a-și apropia” (*ben* „eu”); *az-imsa-mak* „a considera insuficient” (*az* „puțin”); *iyi-mse-*

mek „a fi optimist” (*iyi* „bine”, „bun”); *kötü-mse-mek* „a denigra”, „a prezenta ca nefast” (*kötü* „rău”, „nefast”) etc.

Tot acest sufix formează câteva verbe de la o bază verbală, exprimând simularea, prefăcătoria. De exemplu: *ağ-la-msa-mak* „a se prefăca că plânge” (*ağ-la* „a plânge”); *gül-ümse-mek* „a zâmbi” (*gül-* „a râde”); *dur-umsa-mak* „a ezita” (*dur-* „a se opri”); *yoğ-umsa-mak* (a nu recunoaște” (*yok* „nu există”).

13) *-irga(-irge)*. Este un sufix neproductiv, rar folosit în limbă. De exemplu: *yad-irga-mak* „a considera străin”, „a avea aversiune” (*yad* „străin”); *es-irge-mek* „a precupeți”, „a menaja” (*es-* „memorie”) etc.

Formarea verbelor pe cale analitică

În limba turcă, ca de altfel și în celelalte limbi turcice, verbele compuse sunt constituite din două elemente: numele (mai rar, grupul numelui) + un verb auxiliar sau un verb cu valoare de verb auxiliar.

După funcțiile pe care le îndeplinesc în structura verbelor compuse, verbele auxiliare se împart în: A) verbe auxiliare propriu-zise, ca *etmek* „a face”, *eylemek* „a face”, *kılmak* „a face”, *buyurmak* „a face”, *olmak* „a fi”, „a deveni” și B) verbe cu valori de sine stătătoare care, ocazional și temporar, au și valoare de verb auxiliar, participând la formarea unor verbe compuse.

A) 1. Verbul *etmek*. În funcție de înțelesul lexical al componentei nominale, *etmek* poate forma atât verbe compuse tranzitive, cât și verbe compuse intransitive. Componenta nominală este, de cele mai multe ori, un substantiv turcesc sau străin. Spre deosebire de verbul auxiliar *olmak*, care formează numai verbe intransitive, *etmek* formează, cu precădere, verbe compuse tranzitive.

O mare parte a substantivelor monosilabice terminate în *p*, *ç*, *t*, *k* se scriu împreună cu *etmek*.

- a) *Etmek* formând verbe tranzitive: *yardım etmek* „a ajuta” (*yardım* „ajutor”); *iyi etmek* „a vindeca” (*iyi* „bine”, „sănătos”); *yoketmek* „a nimici”, „a distruge” (*yok* „nu(este)”); *kabul etmek* „a primi” (*kabul* „primire”); *reddetmek* „a refuza”, „a respinge” (*red* „refuz”); *telefon etmek* „a telefona” (*telefon*); *protesto etmek* „a protesta” (*protesto* „protest”); *abone etmek* „a abona” (*abone* „abonat”); *memnun etmek* „a mulțumi”, „a satisface” (*memnun* „mulțumit”); *dahil etmek* „a include” (*dahil* „inclus”); *taksim etmek* „a împărți” (*taksim* „împărțea”); *ithal etmek* „a importa” (*ithal* „import”); *ihraç etmek* „a exporta” (*ihraç* „export”); *davet etmek* „a invita” (*davet* „invitație”); *teslim etmek* „a preda” (*teslim* „predare”); *para etmek* „a costa” (*para* „bani”); *tamir etmek* „a repara” (*tamir* „reparație”); *misafir etmek* „a ospăta” (*misafir* „musafir”); *adam etmek* „a face om” (*adam* „om”); *mübalaga etmek* „a exagera” (*mübalaga* „exagerare”) etc.
- b) *Etmek* formând verbe intransitive: *ümit etmek* „a spera” (*ümit* „speranță”); *fayda etmek* „a fi de folos”, „a ajuta” (*fayda* „folos”); *yarış etmek* „a se întrece” (*yarış* „întrecere”); *gevezelik etmek* „a flecări” (*gevezelik* „flecăreală”); *inat*

etmek „a se încăpățâna” (*inat* „încăpățânare”); *baraet etmek* „a fi achitat” (*beraet* „achitare”); *istirahat etmek* „a se odihni” (*istirahat* „odihnă”); *intihar etmek* „a se sinucide” (*intihar* „sinucidere”); *iftihar etmek* „a se mândri” (*iftihar* „mândrie”); *teşekkül etmek* „a se forma” (*teşekkül* „formare”) etc.

Din punctul de vedere al funcțiunilor sale derivative, *etmek* este, de multe ori, sinonim cu sufixele derivative: *-la*; *-lan*; *-landır*; *-laştır*.

De exemplu: *paket etmek* = *paket*+*le-mek* „a împacheta”; *ezber etmek* = *ezber*+*le-mek* „a memora”; *imza etmek*=*imza*+*la-mak* „a semna”; *merak etmek*= *merak*+*lan-mak* „a se îngrijora”; *hasta etmek* = *hasta*+*landır-mak* „a îmbolnăvi”; *iyi etmek*= *iyi*+*leştirmek* „a însănătoși” etc.

Componenta nominală al verbului compus cu *etmek* poate fi formată dintr-un cuvânt onomatopeic, o interjecție sau alte părți de vorbire, cu deosebire substantive, în forma reduplicată sau însoțite de alte cuvinte; de exemplu: *tık etmek* „a ticăi”; *tık tık etmek* „a ticăi”; *kakır kakır etmek* „a pâraî”; *tak tuk etmek* „a ciocăni”; *kemküm etmek* „a bolborosi”; *eyvallah etmemek* „a nu se sinchisi”; *kat kat etmek* „a multiplica”; *iki kat etmek* „a dubla”; *parça parça etmek* „a tranșa”, „a mărunți”; *kapı dışarı etmek* „a da pe ușă afară”, „a goni”; *elde etmek* „a obține” etc.

Sinonimele lui *etmek* sunt *eylemek*, *kılmak* și *buyurmak*; de exemplu:

- 1) *eylemek*. Acest verb este folosit în stilul oficial și, mai rar, pentru a evita repetarea lui *etmek*: *kabul eylemek* = *kabul etmek* „a primi”; *sabreylemek* = *sabretmek* „a răbda”.
- 2) *kılmak*. În limba turcă contemporană, aproape că nu se mai folosește acest verb, cu excepția formulei *karar kılmak* = *karar etmek* „a hotări”. În limbaj religios, se folosește împreună cu substantivul de origine persană *namaz* „rugăciune”; *namaz kılmak* „a face rugăciunea”.
- 3) *buyurmak*. Acest verb se folosește tot mai puțin în stilul oficial, cu sensul de „a porunci”, „a binevoi”, „a comanda”; de exemplu: *lütuf buyurmak* „a binevoi”, „a fi amabil”, „a găsi de cuviință” (*lütuf* „amabilitate”); *kabul buyurmak* „a avea amabilitatea de a primi” (*kabul* „primire”); *teşrif buyurmak* „a onora (prin vizită)” (*teşrif* „considerație”).
- 4) *olmak*. Acest verb formează verbe intransitive și este destul de productiv. Componenta nominală a verbului compus format cu *olmak* poate fi constituită din următoarele părți de vorbire:
 - a) **un substantiv** de origine turcă, arabă sau persană; de exemplu: *mahvolmak* „a se distruge” (*mahv* „distrugere”); *helâk olmak* „a pieri” (*helâk* „pieire”); *tıraş olmak* „a se bărbieri” (*tıraş* „bărbierit”); *dost olmak* „a se împrieteni” (*dost* „prieten”); *esir olmak* „a fi prizonier” (*esir* „prizonier”); *hasta olmak* „a se îmbolnăvi” (*hasta* „bolnav”) etc.
 - b) **un adjectiv**; de exemplu: *iyi olmak* „a se însănătoși (*iyi* „bun”, „sănătos”); *belli olmak* „a se clarifica” (*belli* „clar”, „evident”; *mahzun olmak* „a se întrista” (*mazhun* „trist”); *vasıl olmak* „a sosi” (*vasıl* „sosire”); *pişman olmak* „a se căi”, „a regreta” (*pişman* „cuprins de căință”) etc.

În unele situații, sinonimul lui *olmak* este verbul *bulunmak* „a se găsi”, „a se afla”, „a fi”; de exemplu: *meşgul olmak* = *meşgul bulunmak* „a se îndeletnici” (*meşgul* „ocupat”); *elinde bulunmak* = *elinde olmak* „a stăpâni” etc.

Olmak cu funcție derivativă este sinonim cu sufixul *-lan/-len* și, uneori, cu sufixul *-laş/-leş*; de exemplu: *hasta olmak* = *hasta-lan-mak* „a se îmbolnăvi” (*hasta(ar.)* „bolnav”); *fakir olmak* = *fakir-leş-mek* „a săraci” (*fakir(ar.)* „sărac”); *sakat olmak* = *sakat-lan-mak* „a se betegi”, „a se ologi”, „a se schilodi” (*sakat* „beteag”, „accidentat”); *iyi olmak* = *iyi-leş-mek* „a se însănătoși” etc.

Pe lângă această funcție derivativă, *olmak* mai are și alte funcții; de exemplu:

1) *Olmak*, verb ajutător, cu sensul de „a deveni”, „a se face”: *öğretmen olmak* „a deveni profesor”; *doktor olmak* a se face doctor” etc.

2) *Olmak*, cu valoare predicativă, exprimând predicatul nominal la timpul viitor, de exemplu: *öğretmen-im* „eu sunt profesor”; *öğretmen-dim* „am fost profesor”; *öğretmen olacağım* „eu voi fi profesor”. Conjugarea completă a lui *olmak*, formând predicatul nominal la timpul viitor, se prezintă după cum urmează:

Singular

1. *avukat olacağım* „voi fi avocat”
2. *avukat olacaksın* „vei fi avocat”
3. *avukat olacak* „va fi avocat”

Plural

1. *avukat olacağız* „vom fi avocați”
2. *avukat olacaksınız* „veți fi avocați”
3. *avukat olacaklar* „vor fi avocați”.

3) *Olmak* în îmbinare cu tema aoristului, a timpului prezent durativ, a timpului trecut subiectiv și a timpului viitor exprimă, în ordine, aspectul incoativ, aspectul durativ, aspectul rezultativ și aspectul intențional; de exemplu: *gelir olmak* „a începe să vină”; *gelmekte olmak* „a veni (în acest moment)”; *gelmiş olmak* „a fi (deja) venit” și *gelecek olmak* „a încerca să vină”.

4) *Olmak* poate avea un sens de sine stătător, având ca echivalente în limba română verbele: „a se întâmpla”, „a se petrece”, „a avea loc”, „a se transforma”, „a exista”, „a se face”; de exemplu: *Ne oldu?* „Ce s-a întâmplat?”; *Kaza burada olmuş* „Aici s-a petrecut accidentul”; *Her şey küll oldu* „Totul s-a transformat în scrum”; *Beyaz eşek olur mu?* „Există măgari albi?”; *Yarın orada olacağız* „Mâine ne vom afla acolo”; *Soğuk oldu* „S-a făcut frig”; *Bu genç çok çalıştı ve doktor oldu* „Acest tânăr a muncit mult și a devenit medic”.

B) Verbele cu valoare auxiliară, altele decât *etmek*, *eylemek*, *buyurmak* și *olmak*, sunt:

1. *Bulunmak* „a se afla, a se găsi”, care formează verbe compuse în îmbinare cu unele substantive arabe de genul feminin, cu sufixul *-at/-et*, în cazul locativ; de exemplu: *beyanatta bulunmak* „a face o declarație” (*beyanat* „declarație”); *seyahatte bulunmak* „a călători” (*seyahat* „călătorie”); *müracaatta bulunmak* „a se adresa” (*müracaat* „solicitare”, „adresare”) etc.

2. *Yapmak* „a face; a îndeplini; a întemeia; a edifica; a construi”, care formează următoarele verbe compuse: *gezinti yapmak* „a se plimba”; „a face o plimbare” (*gezinti* „plimbare”); *gürültü yapmak* „a face gălăgie” (*gürültü* „gălăgie”) etc.

3. *Almak* „a lua”: *yol almak* „a parcurge un drum”, „a înainta”; *tedbir almak* „a lua măsuri” (*tedbir* (ar.) „măsură”); *zevk almak* „a simți plăcere” (*zevk* „plăcere”, „satisfacție”); *gönül almak* „a-i face pe plac”, „a consola” (*gönül* „inimă”); *öc olmak* „a se răzbuna” (*öc* „răzbunare”) etc.

4. *Vermek* „a da, a acorda, a oferi”: *ara vermek* „a întrerupe” (*ara* „interval”); *karar vermek* „a hotărî” (*karar* „hotărâre”); *gönül vermek* „a se îndrăgosti; a se dedica” (*gönül* „inimă”); *önem vermek* „a acorda importanță” (*önem* „importanță”); *taviz vermek* „a face compromisuri” (*taviz* „compromis”); *zarar vermek* „a produce pagube” (*zarar* „pagubă”) etc.

5. *Görmek* „a vedea”: *iş görmek* „a munci, a îndeplini o muncă, a fi util” (*iş* „muncă, treabă”); *vazife görmek* „a face o treabă” (*vazife* „sarcină”, „treabă”); *ön görmek* „a prevedea”; *hesap görmek* „a calcula, a se socoti” (*hesap* „socoteală”); *çok görmek* „a invidia” (*çok* „mult”); *hor görmek* „a disprețui” (*hor* „disprețuit”); *zarar görmek* „a avea pagube, a fi păgubit” (*zarar* „pagubă”) etc.

6. *Bulmak* „a găsi”: *son bulmak* „a lua sfârșit” (*son* „sfârșit”); *şifa bulmak* „a se vindeca” (*şifa* „vindecare”); *belasını bulmak* „a primi pedeapsa meritată, a fi pedepsit” (*bela* „nenorocire”, „belea”).

7. *Koşmak* „a alătura; a adăuga; a alergera: *şart koşmak* „a condiționa, a pune condiții” (*şart* „condiție”); *şirk koşmak* „a nega unicitatea lui Allah” (*şirk* „idolatrie”).

8. *İşlemek* „a face, a comite”: *suç işlemek* „a comite un delict” (*suç* „vină, delict”); *günah işlemek* „a săvârși un păcat” (*günah* „păcat”); *kafası işlemek* „a-i merge mintea” (*kafa* „cap”).

În cazul îmbinării atât a unor nume având diverse forme cazuale, cât și a unor adverbe de loc și de mod, cu o serie de verbe, altele decât verbele auxiliare și cele cu valoare auxiliară analizate mai sus, avem de a face mai degrabă cu locuțiuni verbale decât cu verbe compuse propriu-zise; de exemplu: *dayak/dayağı yemek* „a mânca bătaie” (*dayak* „băt”, *yemek* „a mânca”); *ele geçirmek* „a înhăța, a captura” (*el-e* „în mână”, *geçirmek* „a trece”); *baştan çıkarmak* „a perverti, a corupe” (*baş-tan* „de la cap”, *çıkarmak* „a scoate”); *ele geçirmek* „a lua, a captura” (*el-e* „la mână”, *geçirmek* „a transfera”); *kafa tutmak* „a fi impertinent, a profera amenințări” (*kafa* „cap, minte”, *tutmak* „a ține, a prinde”); *canı sıkılmak* „a se plictisi; a se enerva” (*can-ı* „sufletul lui”, *sıkılmak* „a se strânge”); *karşı gelmek* „a se împotrivi, a se opune” (*karşı* „împotrivă”, *gelmek* „a veni”); *geri kalmak* „a rămâne în urmă” (*geri* „înapoi”, *kalmak* „a rămâne”); *karşı koymak* „a se opune” (*karşı* „împotrivă”, *koymak* „a pune”); *can atmak* „a dori (cu putere)” (*can* „suflet”, *atmak* „a arunca”); *dilini tutmak* „a-și ține gura, a se abține” (*dil-i-ni* „limba sa”, *tutmak* „a ține, a prinde”); *hoşuna gitmek* „a-i plăcea” (*hoş-u-na* „plăcerii sale”, *gitmek* „a merge, a pleca”), *farkına varmak* „a-și da seama” (*fark-ı-na* „diferenței sale”, *varmak* „a ajunge”), *gözden geçirmek* „a revizui” (*gözden* „din ochi”, *geçirmek* „a face să treacă, a admite”) ș.a.

Postpozițiile (*Edatlar*)

Postpozițiile corespund prepozițiilor din limbile flexionare și constituie una dintre cele mai importante particularități sintactice ale limbilor altaice și fino-ugrice. Acestea sunt cuvinte ajutătoare care, îmbinându-se cu substantive, pronume și cu părți substantivizate de vorbire, exprimă raporturile sintactice pe care le exprimă, în limba română, prepozițiile. Raporturile sintactice neexprimate sau insuficient de bine exprimate de formele cazuale sunt redade sau completate cu ajutorul postpozițiilor. Deși nu au

înțeles de sine stătător (este vorba de postpozițiile propriu-zise), acestea au o mare importanță în vorbire. Ele fac ca același cuvânt să exprime altceva, când se folosesc postpoziții diferite: *Tatilden önce görüştük* „Ne-am văzut înainte de vacanță”; *Tatilden sonra görüştük* „Ne-am văzut după vacanță”.

Postpozițiile sunt strâns legate de sistemul de declinare, întregind înțelesul cazurilor, spre deosebire de prepoziții, care sunt invariabile, cea mai mare parte a postpozițiilor (cele de origine nominală) se pot declina (primesc sufixele cazurilor dativ, locativ și ablativ) și pot primi sufixe posesive. Cele mai multe postpoziții sunt, ca și adverbele, de origine nominală și, în mai mică măsură, verbală. Unele postpoziții, a căror etimologie nu a fost încă lămurită în mod satisfăcător, sunt invariabile, adică nu se declină și nu primesc sufixe posesive. Spre deosebire de prepozițiile din limba română, care stau înaintea cuvântului pe care îl guvernează, postpozițiile stau după cuvântul guvernat. Conform celor arătate puțin mai înainte, putem împărți postpozițiile în două grupe distincte: 1. postpozițiile simple sau propriu-zise (invariabile, nu primesc sufixe posesive); 2. numele postpoziționale sau postpozițiile-nume (sunt de origine nominală, primind sufixele cazurilor dativ, locativ și ablativ). Postpozițiile nu cunosc reguli fixe și generale: unele postpoziții (mai ales cele de origine nominală) se construiesc cu genitivul (*masanın üstünde* „pe masă”), altele cu cazul absolut (*tatil için* „pentru vacanță”; cu dativul (*bize göre* „după noi”) sau cu celelalte cazuri.

Postpozițiile simple sau propriu-zise (*Kök olan edatlar*)

Așa cum s-a specificat și mai înainte, postpozițiile simple sau propriu-zise, spre deosebire de numele postpoziționale, care pot primi sufixele posesive și cele cazuale, se folosesc în forma lor „pură”. În ceea ce privește rectiunea postpozițiilor propriu-zise, acestea nu cunosc reguli fixe și generale; unele postpoziții (mai ales cele de origine nominală) se construiesc cu genitivul, altele cu cazul absolut sau cu celelalte cazuri.

Postpozițiile propriu-zise care se construiesc cu numele în cazul absolut și pronumele în genitiv

a) *ile*; *-la/-le* (< *birlen/bilen/bile/ile*). *İle* poate fi scrisă și astfel, separat de numele pe care-l guvernează, și împreună cu acesta; în acest din urmă caz, *ile* se contrage, primind aspectul unui sufix, și se supune legii armoniei vocalice: când substantivul care îl precedă se termină în consoană, vocala *i* din această postpoziție cade (*-la/-le*), iar când se termină în vocală, acest *-i* se transformă în *-y*: (*-yla/-yle*). Substantivul care precedă această postpoziție se pune în cazul absolut, iar pronumele, în cazul genitiv (cu excepția pronumelui personal de persoana a III-a plural, care se pune la cazul absolut); de exemplu: *sizinle* „cu voi”; *bizimle* „cu noi”; *seninle* „cu tine”; *onlarla* „cu ei/ele”, *araba ile* (< *arabayla*) „cu mașina”; *para ile* (< *parayla*) „cu bani, pe bani”; *uçak ile* (< *uçakla*) „cu avionul” etc.

İle (*-yla/-yle*) exprimă:

1) O asociere, o colaborare, o însoțire. Pentru întărirea acestui înțeles, *ile* se poate folosi împreună cu cuvintele *beraber* „împreună” și *birlikte* „laolaltă, împreună”; de exemplu: *Bu çocuk kiminle geldi, seninle mi yoksa kardeşinle mi?* „Cu cine a venit acest copil, cu tine sau cu fratele tău?”; *Bu geziye arkadaşlarımla gideceğim* „Voi merge în această excursie împreună cu colegii mei”; *Öğretmen, bir öğrenciyle birlikte spor salonuna gitti* „Profesorul s-a dus în sala de sport împreună cu un elev”.

2) instrumentul, unealta cu care se săvârșește o acțiune; de exemplu: *Çocuk derslerini kurşun kalem ile (kalemle) yazdı* „Copilul și-a scris lecțiile cu creionul”; *Babam sabah treni ile (treniyle) yola çıktı* „Tata a pornit la drum cu trenul de dimineață”; *Kızkardeşim her sabah telefon ile (telefonla) annemin sıhhatini sorardı* „Sora mea se interesa la telefon, în fiecare dimineață, de sănătatea mamei”; *Otobüs ile (otobüsle) gitsek daha iyi olacak* „Ar fi mai bine să mergem cu autobuzul”.

3) Un înțeles cauzal: *Mahalle halkı onların gürültüsü ile (gürültüsüyle) uyandı* „Locuitorii cartierului s-au trezit din cauza gălăgiei lor”; *Korku ile (korkuyla) adım sordu* „M-a întrebat cu frică cum mă cheamă”.

4) Un înțeles temporal. Acest sens se redă cu ajutorul numelui verbal în *-ma/-me* alipit la două rădăcini verbale cu sensuri opuse și prevăzute cu sufixul posesiv la persoana adecvată; în plus, primul verb este însoțit de *ile* (*-(y)la/-(y)le*), iar predicatul unei asemenea propoziții este verbul *bir olmak* „a se întâmpla în același timp, a coincide”; de exemplu: *Eve girmesi ile (girmesiyle) çıkması bir oldu* „Nici nu intră bine în casă, că și ieși imediat”; *Polis arabasının görünmesi ile (görünmesiyle) meydanın boşalması bir oldu* „Nici nu se zărise bine mașina poliției, că se și goli imediat piața”.

5) Un înțeles spațial; de exemplu: *Turistler Köstence'ye deniz yolu ile (yoluyla) gitmek istiyorlar* „Turiștii vor să meargă la Constanța pe cale maritimă”; *İpek yolu ile (yoluyla) Çine ulaşmak istiyoruz* „Dorim să ajungem în China pe Drumul Mătăsii”.

6) Un înțeles modal; de exemplu: *Çocuk yemeğini iştah ile (iştahla) yedi* „Copilul și-a mâncat mâncarea cu poftă”.

NOTĂ. a) *ile* îndeplinește și funcția conjuncției copulative „și”. În această funcție, *ile* leagă între ele două părți de propoziție de același fel, nu însă și propoziții de același fel; forma veche a acestei postpoziții este *ilen* care, dialectal sau într-o vorbire neglijentă, se folosește și astăzi.

b) *için* „pentru, ca să”; substantivul cu care se îmbină această postpoziție stă în cazul absolut, iar pronumele personale, interogative, demonstrative (excepție fac pronumele personale de persoana a III-a, plural, și pronumele interogativ *ne?* „ce?”, care stau în cazul absolut), în cazul genitiv și exprimă:

– scopul: de exemplu: *Bu kitapları çocuk için aldım* „Eu am cumpărat aceste cărți pentru copii”; *Bu davetiyeler senin arkadaşların içindir* „Aceste invitații sunt pentru colegii tăi”; *Yardım için sana başvurdum* „Pentru ajutor, am apelat la tine”; *Bu kitapları kimin için aldın?* „Pentru cine ai luat aceste cărți?”; *Bu kitapları senin için (onun için) aldım* „Am luat aceste cărți pentru tine (pentru el)”; *Onlar için ne getirdiniz?* „Ce ați adus pentru ei?”.

Din contragerea pronumelui interogativ *ne?* „ce?”, cu postpoziția *için* a rezultat forma *niçin* (< *ne+için*) „pentru ce?, de ce?”: *Niçin geldiniz?* „Pentru ce ați venit?”; *Niçin bizi davet etmedin?* „De ce nu ne-ai invitat?”.

Complementul circumstanțial de scop este adesea exprimat cu infinitivul în *-mak/-mek*, urmat de postpoziția *için*; de exemplu: *Annemi görmek için köye gideceğim* „Pentru a o vedea pe mama, voi merge la țară”; *O yıl Üniversitede okumak için başkente geldim* „În anul acela am venit în capitală, pentru a studia la Universitate”; *Bu durumu görüşmek için sana geldik* „Am venit la tine pentru a discuta această situație”.

– un sens cauzal; de exemplu: *Onların önemsiz bir şey için kavga ettiklerini gördük* „Noi am văzut că se ceartă din cauza unui lucru lipsit de importanță”; *Kırılmış bir tabak için çok kızdı* „S-a supărat grozav din cauza unei farfurii sparte” etc.

Postpoziția *için*, împreună cu numele verbale în *-dik* și *-(y)acak*, prevăzute cu sufixele posesive (*-dığ* și *-(y)acağı*), redă complementul circumstanțial complex de cauză; de exemplu: *Ateşim olduğu için bugün hiç evden çıkmadım* „Din cauză că am febră, astăzi n-am ieșit deloc din casă”; *Sürekli yağmur yağdığı için sular taşı* „Din cauză că plouă încontinuu, apele s-au revărsat”; *Babam gece gündüz çalıştığı için bizimle pek ilgilenemiyor* „Din cauză că tata muncește zi și noapte, nu prea poate să se ocupe de noi”; *Çocuk yarın okula gitmeyeceği için çok üzülüyor* „Copilului îi pare rău că nu se va duce mâine la școală”.

– destinația; de exemplu: *Bütün bunlar hepimiz için bilinen şeylerdir* „Toate acestea sunt lucruri cunoscute pentru noi”; *Arkadaşımız için söyledikleri bizi çok sevindirdi* „Cele spuse de el privind pe colegul nostru ne-a bucurat foarte mult”.

– intervalul de timp în decursul căruia se realizează acțiunea; de exemplu: *Yalnız bir haç saat için buraya geldim* „Am venit aici doar pentru câteva ore”; *Bu televizyon kanalı bir ay için kapatıldı* „Acest canal de televiziune a fost suspendat pentru o lună”.

– echivalența, recompensa; de exemplu: *Bir kilo zeytin için bu fiyat fazla* „E prea mare acest preț pentru un kg de măsline”; *Bu romanın çevirisi için çok para alamadı* „Nu a primit prea mulți bani pentru traducerea acestui roman”.

c) *üzere/üzre* exprimă:

1) Conformitatea, concordanța, potrivirea, traducându-se în limba română cu: „după”, „potrivit cu...”; de exemplu: *Adeti üzere bu sabah da gazeteleri karıştırmaya başladı* „După obicei, și în această dimineață a început să răsfoiască ziarele”; *Eski alışkanlığı üzere bayramlarda beni arayıp tebrik ediyor* „După vechiul său obicei, de sărbători mă caută și mă felicită”.

2) Scopul, cu verbul la infinitiv: *-mak/-mek üzere* „pentru”, „ca să”; de exemplu: *Heyetler yeni koşulları görüşmek üzere toplandı* „Delegațiile s-au reunit pentru a discuta noile condiții”; *Tedavi görmek üzere yabancı bir ülkeye gittim* „M-am dus în străinătate pentru tratament”.

3) Modul, atunci când această postpoziție este însoțită de verbul *olmak*, la infinitiv (*olmak üzere* „precum, după cum, așa cum”); de exemplu: *Ömründe bir defa olmak üzere uçağa bindiğinde bu olaylar oldu* „S-au întâmplat aceste lucruri, atunci când s-a urcat pentru prima dată în viața lui în avion”; *Günde on kilo olmak üzere haftada seksen kilo zeytin satıyor* „Vinde optzeci de kg de măsline pe săptămână, respectiv câte zece kg pe zi”; *Biri erkek, diğeri kız olmak üzere iki çocuğu var* „Are doi copii, dintre care unul este băiat, iar celălalt fată”.

Cu aceeași valoare, *üzere* se folosește cu formele în *-dığ* și *-(y)acağı*; de exemplu: *İsminden de anlaşılacağı üzere bu bir yüksek okuldur* „Așa cum reiese și din denumire, aceasta este o școală superioară”; *Son iki maddede zikredildiği üzere...* „Așa cum se

menționează în ultimele două articole...”; *Adet olduğu üzere orasını biz de ziyaret etmek istiyorduk* „Așa cum era obiceiul, și noi doream să vizităm locul acela”.

d) *gibi* „ca, precum”, exprimă o comparație și, mai rar, identitatea după calitate, folosindu-se și la redarea comparativului de egalitate, atunci când se sugerează calitatea; de exemplu: *Senin gibi yaşamak istiyoruz* „Vrem să trăim ca tine”; *Sizin gibi uzmanlara ihtiyacımız var* „Avem nevoie de specialiști ca voi”; *Orada rüya gibi bir tatil geçirdiler* „Acolo au petrecut o vacanță (ca) de vis”; *Bu arkadaşım saray gibi evde oturuyor* „Acest coleg locuiește într-o casă ca un palat”. Comparația, asemuirea se mai poate reda nu numai cu *gibi* și pronumele în cazul genitiv ori numele în cazul absolut, ci și cu același *gibi*, alăturat unor forme participiale și personale ale verbului; de exemplu: *Araba, yeni fabrikadan çıkmış gibi yeni gözüküyordu* „Mașina părea ca nouă, de parcă ar fi ieșit acum din fabrică”; *Eski bir dosta konuşur gibi konuşuyordu* „Îi vorbea ca unui prieten vechi”; *Duvarlar yıkılacak gibi sallanıyordu* „Pereții se clătinau, ca și cum erau gata-gata să se prăbușească”; *Kötü bir şey söylemişim gibi herkes bana bakıyordu* „Toată lumea se uita la mine, de parcă aș fi spus ceva rău”.

Gibi, împreună cu formele modalității subiective în *-miş*, exprimă o comparație care este echivalentul formelor „ca și cum...”, „de parcă...”, din limba română; de exemplu: *Yanlarında kimse yokmuş gibi konuşuyorlardı* „Vorbeau de parcă nimeni nu s-ar fi aflat lângă ei”; *Önemli bir şey söyleyecekmiş gibi herkesi yanına çağırdı* „A chemat la el pe toată lumea, de parcă avea de comunicat ceva important”; *Çok çalışıyormuş gibi daha çok para istiyor* „Vrea mai mulți bani, de parcă ar munci prea mult”.

Gibi cu formele în *-dığı* și *-(y)acağı* exprimă:

- comparația; de exemplu: *İstediği gibi oldu* „S-a întâmplat așa cum a vrut el”.
- un sens temporal, traducându-se în limba română cu: „de îndată ce...”, „imediat ce...”; de exemplu: *Otobüsten indiği gibi eve gitti* „De îndată ce a coborât din autobuz, s-a dus acasă”.

e) *kadar* „cât”, „ca” exprimă, de cele mai multe ori, comparația după cantitate și, mai puțin, comparația după calitate, fiind în acest caz sinonim cu *gibi* „ca”; de exemplu: *Bu köy bir kasaba kadar büyüktür* „Acest sat este mare cât un orașel”; *Amcam babam kadar yakındır* „Unchiul îmi este tot atât de apropiat ca și tata”; *O beni kendi evlâdı kadar severdi* „El mă iubea ca pe propriul său copil”; *Bizim sizin kadar paramız yok* „Noi nu avem atâtia bani cât aveți voi”; *Ağaç ev kadar yüksektir* „Pomul este înalt cât casa”.

Kadar se îmbină și cu verbul la infinitiv, exprimând tot comparația; de exemplu: *Bu gibi konuları ailede görüşmek kadar normal bir şey olur mu?* „Poate fi ceva mai normal decât a discuta (să discuți) în familie asemenea probleme?”; *Bu gibi durumlarda onun yanında bulunmak kadar güzel bir davranış olamaz* „Nu poate exista alt comportament mai frumos, decât să fii alături de el în asemenea situații”.

Kadar, ca și *gibi*, se îmbină cu participiile și numele verbale, exprimându-se astfel un complement circumstanțial de mod comparativ complex; de exemplu: *Etrafımızda her şey donmuş kadar hareketsizdi* „Totul în jur era nemișcat, de parcă înghețase”; *Her şey anlaşılmayacak kadar karışık* „Totul era atât de confuz, încât nu se înțelegea nimic”; *Sen, zannettiğim kadar genç değilsin* „Tu nu ești atât de tânăr pe cât credeam eu că ești”; *Onu, istediği kadar parayı vererek işe aldık* „L-am angajat, dându-i atâtia bani cât a cerut el”; *Bu derslerde öğrenciler istedikleri kadar bilgiler alabiliyorlar* „În aceste ore, elevii dobândesc atâtea cunoștințe câte vor ei”.

Kadar, împreună cu o îmbinare alcătuită dintr-un numeral și un substantiv, exprimă o cantitate aproximativă; de exemplu: *Buraya geleli beş gün kadar olmuştur* „Trecuseră aproximativ cinci zile de când venisem aici”; *Bir ay kadar köyde kaldık* „Am stat la țară aproximativ o lună”.

Postpozițiile care se construiesc cu cazul dativ

a) *Kadar* „până la..., până în...” exprimă limita în timp și în spațiu; de exemplu: *İstasyona kadar taksiyle gittik* „Am mers cu taxiul până la gară”; *Eve kadar yürüyerek gitmek istiyoruz* „Vrem să mergem acasă pe jos”; *Bugün geç vakte kadar çalıştık* „Astăzi am muncit până târziu”; *Sabaha kadar yağmur yağdı* „A plouat până dimineață”.

b) *dek, değin* „Până la..., până în...” sunt sinonimele postpoziției *kadar*, și aceste postpoziții (ca și *kadar*) exprimă atât limita în timp, cât și limita în spațiu. Ele sunt neologisme și au o folosire din ce în ce mai largă în limbă. De exemplu: *Sabaha değin hiç uyuyamadık* „Nu am putut dormi până dimineață”; *Tepeye dek çıktılar* „Au urcat până în vârf”; *Gece geç vakte dek çalıştık* „Am muncit până noaptea târziu”.

c) *Göre* (< *gör-e* „văzând”) „după”, „după cum”, „conform”, „conform cu”, „după cât” exprimă un complement circumstanțial de mod comparativ; de exemplu: *Yorganına göre ayağını uzat!* „Întinde-ți picioarele după (cât ține) plapuma!”; *Bana göre böyle olmamalıydı* „După mine, nu trebuia să se întâmple așa”; *Günün modasına göre giyinmiştin* „Se îmbrăcase după moda zilei”.

Göre are o folosire largă când se construiește cu formele în *-dığı* și *-acağı*; de exemplu: *Duyduğuma göre sen de bizimle gelecekmisün* „După cum am auzit, ai să vii și tu cu noi”; *Yabancı basın ajanslarının bildirdiklerine göre* „După cum anunță agențiile de presă străine”; *Söylendiğine göre...* „După cum se zvonește...”.

Sinonimele lui *göre* sunt *nazaran* (arab și învechit în limbă) și *gereğince*, adverb folosit mai cu seamă în limbajul oficial, cu sensul de: „în conformitate cu...”; de exemplu: *Geçen yıla nazaran bu yıl daha yağışlı oldu* „Anul acesta a fost mai ploios decât anul trecut”; *Yukarıdaki maddeler gereğince* „În conformitate cu articolele de mai sus...”.

d) *Karşı* este o postpoziție propriu-zisă atunci când se construiește cu cazul dativ, traducându-se în limba română cu: „în fața”, „înaintea”, „vizavi de”, „spre”, „către”, „împotriva”, „contra”, „față de”, ceea ce înseamnă că este folosit cu sens spațial, temporal sau pentru a reda opoziția, împotrivirea, scopul sau echivalentul. De exemplu: *Bizim evimize karşı iki katlı ev yaptılar* „Au construit o casă cu două etaje vizavi de casa noastră”; *Sabaha karşı yağmur durdu* „Spre dimineață, ploaia a stat”; *Bize karşı dediklerini herkes duydu* „Toată lumea a auzit cele spuse de el împotriva noastră”; *Bu takıma karşı oynamak çok zor* „Este foarte greu să joci împotriva acestei echipe”; *Bu gençlerin yaşlı insanlara karşı saygıları büyüktür* „Acești tineri au un mare respect față de oamenii în vârstă”; *Bu kadar az paraya karşı gece gündüz çalışıyor* „Muncește zi și noapte pentru atât de puțini bani”.

NOTĂ. Substantivul *karşı* „fața dinainte, fața opusă” are valoare de nume postpozițional atunci când se construiește cu numele în cazul absolut, iar cu pronumele în cazul genitiv; *karşı* este prevăzut, în acest caz, cu sufixul posesiv de persoana a III-a,

singular, și în funcție de sensul verbului, primește sufixul unui caz spațial (dativ, locativ sau ablativ). (vezi și capitolul *Nume postpoziționale*).

e) *Dair* „spre, referitor la, cu privire la”; de exemplu: *Bu arkadaşımın dair çok az şey biliyordum* „Știam foarte puține lucruri despre acest coleg al meu”; *Çocuk, öğretmenine dair bütün bildiklerini anlattı* „Copilul a povestit tot ce știa despre învățătorul său”; *Onu tanıdığına dair ellerinde delil yok* „Ei nu dețin probe cu privire la faptul că îl cunoști”.

f) *Ait* „referitor la...”, „privitor la...”, „atribut”, „care aparține”, „care revine”; de exemplu: *Bize ait eşyaları almamışlar* „N-au luat obiectele care ne aparțin nouă”; *Ona ait tüm yazıları okuduk* „Am citit toate articolele aparținându-i lui”; *Babam bize eski lise arkadaşlarına ait hatıralarını anlattı* „Tata ne-a povestit amintirile sale cu privire la vechii săi colegi de liceu”.

g) *Rağmen* „deși”, „în ciuda”, „în pofida” se construiește cu un nume în cazul dativ sau cu numele verbal în *-ması/-mesi*, în cazul dativ; de exemplu: *Bütün zorluklara rağmen umutluyduk* „În ciuda tuturor greutăților, eram optimiști”; *Tüm ısrarlarımıza rağmen o ikna olmadı* „În ciuda tuturor insistențelor noastre, el nu s-a lăsat convins”; *Küçük olmasına rağmen bu konuda çok yetkili* „Deși este mic, este foarte competent în această problemă”; *Geç olmasına rağmen kimse işini bırakmadı* „Deși este târziu, nimeni nu a abandonat lucrul”.

h) *Doğru* „spre, înspre, către” exprimă: 1) un sens spațial, arătând faptul că acțiunea este îndreptată către obiectul formulat în cazul dativ, cu scopul de a-l atinge; de exemplu: *Fakülteye doğru yürümeye başladık* „Am început să mergem spre facultate”; *Kuşların güneye doğru uçtuklarını sevdik* „Am urmărit cum păsările zburau spre sud”; *Bize doğru gelen çocuklardan yalnız birisini tanıyorum* „Cunosc doar unul dintre copiii care vin spre noi”; 2) un sens temporal, arătând direcția acțiunii în timp; de exemplu: *Öğleye doğru hava açtı* „Spre prânz, vremea s-a deschis”; *Kışın sonlarına doğru karlar erimeye başladı* „Spre sfârșitul iernii, zăpezile au început să se topească”; *Bu deprem sabah saat dörtte doğru olmuş* „Acest cutremur s-a produs dimineața către ora patru”.

NOTĂ. *Doğru* „drept, direct” este și adverb, având valoare de circumstanțial de mod; de exemplu: *Dersten sonra doğru eve gittim* „După ore, m-am dus direct acasă”; *Şehre iner inmez doğru arkadaşlarını görmeye gitti* „De îndată ce a sosit în oraș, s-a dus direct să-i vadă pe colegii săi”.

Postpozițiile care se construiesc cu cazul ablativ

a) *Başka* „în afară de”, „pe lângă”, „exceptând” redă faptul că persoana, obiectul desemnat de cazul ablativ este separat, izolat de alte persoane sau obiecte de același fel, exprimând un complement circumstanțial de excepție; de exemplu: *Burada bizden başka kimse yok* „Aici nu e nimeni, în afară de noi”; *İki ekmek ve bir kilo şekerden başka bir paket margarin aldım* „În afară de două pâini și un kg de zahăr, am luat și un pachet de margarină”; *Bunlardan başka daha ne biliyorsun?* „Ce mai știi în afară de acestea?”.

Sinonimele postpoziției *başka* sunt cuvintele arabe *maada* și *gayri*, care aproape că nu se mai folosesc în limba literară – doar *gayri* se mai folosește în limba

vorbită; de exemplu: *Biz Allah'tan gayri kimseden korkmuyoruz* „În afară de Allah, nu ne temem de nimeni”.

b) *Beri* „de”, „din” arată punctul de plecare în timp; de exemplu: *Çocuk o günden beri kendine gelememi* „Copilul nu și-a mai revenit din ziua aceea”; *Bu arkadaşımızı çoktan beri görmedik* „Nu l-am văzut de mult pe acest coleg al nostru”; *Dün akşamdan beri kar yağıyor* „De ieri seara ninge”.

Beri se construiește și cu forma *-dığı*, exprimând un complement circumstanțial complex de timp; de exemplu: *Buraya geldiğinden beri kimseyle konuşmadı* „De când a venit aici, n-a vorbit cu nimeni”; *Onu tanıdığı günden beri yaşamı değişti* „Din ziua în care l-a cunoscut, i s-a schimbat viața”; *Bu insanların durumlarını gördüğümüzden beri onlara yardım etmeye uğraşıyoruz* „De când am văzut situația acestor oameni, ne străduim să-i ajutăm”.

Cu sensul de „începând cu” (sau „de (la)...”, „din...”) se folosește și cuvântul arab *itibaren*; de exemplu: *Onu tanıdığı andan itibaren...* „Începând din momentul în care l-a cunoscut...”; *Ekim ayından itibaren...* „Începând cu luna octombrie...” etc.

c) *Sonra* „după”, „peste” exprimă:

– un sens temporal, introducând un complement circumstanțial de timp; de exemplu: *Çocuklar öğleden sonra okula gidiyorlar* „Copiii merg la școală după amiază”; *Gece saat on ikiden sonra sokaklarda kimseyi görmezsiniz* „După ora douăsprezece noaptea, nu o să vedeți pe nimeni pe stradă”; *Çocuklar dersten sonra parka gittiler* „Copiii s-au dus în parc după ore”.

Dacă substantivul cu care se construiește *sonra* este precedat de un determinant numeral, acest substantiv nu primește sufixul cazului ablativ, rămânând în cazul absolut; de exemplu: *Maç iki saat (kadar) sonra başlıyor* „Meciul începe după (aproximativ) două ore”; *Bir kaç gün sonra sınavlar başlıyor* „Peste câteva zile încep examenele”.

Locul obișnuit al acestei postpoziții este imediat după substantivul sau pronumele cu care se construiește. Ea poate fi însă despărțită de acestea printr-un determinant temporal; de exemplu: *Dersten sonra* „După ore”, dar și *Dersten yarım saat sonra* „La o jumătate de oră după lecții”; *Kazadan sonra* „După accident”, dar și *Kazadan bir ay sonra* „La o lună după accident”; *Bizden sonra geldiler* „Au venit după noi”, dar și *Bizden birkaç dakika sonra geldiler* „Au venit cu câteva minute mai târziu decât noi”.

Sonra se construiește adesea și cu forma în *-dik*, introducând un circumstanțial de timp complex; de exemplu: *Onunla konuştuktan sonra durumu anladık* „Am înțeles situația după ce am vorbit cu el”; *Bu fırsatları kaçırdıktan sonra çok pişman olduk* „Am regretat foarte mult după ce am pierdut această ocazie”.

– un sens spațial, introducând un complement circumstanțial de loc; de exemplu: *İlerideki okuldan sonra bir park var* „După școala din față există un parc”; *Yoldan sonra hemen orman başlar* „După drum începe imediat pădurea”.

NOTĂ. *Sonra* este și adverb, traducându-se în românește cu „apoi”, „după aceea”; de exemplu: *Siz gidin, biz sonra geliriz* „Mergeți voi, noi o să venim după aceea (mai apoi)”; *Sonra çocuklar da kaçmaya başlamışlar* „Apoi, și copiii au început să fugă”.

d) *Önce* și *evvel* „înainte (de)” exprimă un sens temporal, introducând un complement circumstanțial de timp; de exemplu: *Öğleden evvel (önce) gelseler daha iyi olur* „E mai bine să vină înainte de prânz”; *Bu arkadaşımız işlemi bizden önce (evvel)*

bitirdi „Acest coleg al nostru a terminat lucrarea înaintea noastră”; *Onun da davet etmeden önce (evvel) babasıyla da konuşmalıyız* „Trebuie să discutăm și cu tatăl lui, înainte de a-l invita și pe el”.

La fel ca și postpoziția *sonra*, și acestea pot fi despărțite de un determinant temporal, de numele sau pronumele cu care se construiesc; de exemplu: *Bayramdam tam beş gün evvel (önce) görüştük* „Ne-am întâlnit exact cu cinci zile înainte de sărbătoare”; *Buraya taşınmadan üç yıl önce (evvel) karşıdaki evde oturuyordum* „Cu trei ani în urmă, înainte de a mă muta aici, locuiam în casa de vizavi”.

De asemenea, dacă numele cu care se construiesc aceste postpoziții este însoțit de un determinant temporal, acest nume nu primește sufixul cazului ablativ, rămânând în cazul absolut; de exemplu: *Altı yıl önce (evvel) henüz lise öğrencisiydi* „Acum șase ani era încă elev de liceu”.

e) *Dolayı* și sinonimul său mai vechi, *ötürü* „datorită”, „din cauza”, „din pricina”, exprimă un sens cauzal, introducând un complement circumstanțial de cauză; construit cu formele în *-dığı* și *-(y)acağı* introduce un complement circumstanțial de cauză complex; de exemplu: *Bu dedikodulardan dolayı çok rahatsız oluyoruz* „Suntem supărați (deranjați) din cauza acestor bârfe”; *Sağanak yağmurlardan dolayı sular taşı* „Datorită ploilor torențiale, apele s-au revărsat”; *Sizi rahatsız ettiğimden dolayı özür dilerim* „Îmi cer scuze pentru că v-am deranjat”; *Vaktinde gelemediğimden dolayı bu fırsatı da kaçırdım* „Din cauză că n-am putut veni la timp, am pierdut și această ocazie”.

Atunci când forma de ablativ a numelui are un sens cauzal fără echivoc, folosirea postpoziției *dolayı* este facultativă. De exemplu: *Elmalar ekşi olduğundan (dolayı), çocuklar yiyemiyorlar* „Din cauză că merele sunt acre, copiii nu le mănâncă”.

f) *Yana* „în ce privește”, „cu privire la”, „privitor la” introduce un complement circumstanțial de relație; de exemplu: *Çocuklardan yana üzülmeysin* „Nu fiți îngrijorați cu privire la copii”; *Bizden yana onlar da gelebilirler* „În ce ne privește pe noi, pot veni și ei”.

Numele postpoziționale sau postpozițiile-nume (*Addan üreme edatlar*)

În afară de postpozițiile propriu-zise, analizate mai sus, în limba turcă mai au valoare de postpoziții și așa-numitele nume postpoziționale, care sunt substantive sau, mai rar, adjective gramaticale, mai ales cu sens local: majoritatea lor primesc sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ; cuvântul determinat de acestea stă în cazul genitiv. Aceste postpoziții-nume sunt următoarele:

1) *Ara* „între”, „printre”, „dintre” (< subst. *ara* „interval”, „spațiu”, „răstimp”) se poate construi după cum urmează:

a) Substantivul pe care îl determină este la plural, introducând un complement circumstanțial de loc; de exemplu: *Bu dağlar arasında bir çok güzel köy var* „Între acești munți sunt multe sate frumoase”; *Mektubu kitaplar arasına koymuştum, şimdi onu bulamıyorum* „Pusesem scrisoarea între cărți, iar acum nu o mai găsesc”; *Onun ağaçlar arasından çıktığını gördük* „L-am văzut ieșind dintre copaci”.

b) Când termenii determinați sunt substantive care denumesc lucruri diferite, ele se leagă între ele cu ajutorul conjuncției *ile* (< -(y)la/-(y)le), iar *ara* primește sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ; de exemplu: *Romanya ile Türkiye arasında ilişkiler mükemmeldir* „Relațiile dintre România și Turcia sunt excelente”; *Koltuğu yatak ile masa arasına koy!* „Pune fotoliul între pat și masă”; *Çocuk duvar ile dolap arasından topunu zor çıkardı* „Copilul și-a scos cu greu mingea dintre perete și dulap”.

c) Dacă determinantul este precedat de un numeral sau de un cuvânt care sugerează cantitatea, el nu are formă de plural, adică nu este prevăzut cu sufixul *-lar/-ler*; de exemplu: *Bu iki öğrenci arasında güzel bir dostluk var* „Între acești doi studenți există o frumoasă prietenie”; *Çocuk dört duvar arasında çok sıkılıyor* „Copilul se plictisește foarte mult între cei patru pereți”; *Birkaç katılımcı arasında tartışmalar devam ediyor* „Continuă disputele între câțiva participanți”.

d) Pronumele personale urmate de *ara* stau în cazul genitiv și se leagă între ele cu *ile*, iar *ara* se acordă în persoană cu ultimul pronume, primind, după caz, și sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ; de exemplu: *benim ile senin aranda* „între mine și tine”; *senin ile benim aramda* „între tine și mine”; *bizim ile onun arasında* „între noi și el”; *benim ile sizin aranızda* „între mine și voi”.

Excepție face pronumele personal *onlar* „ei”, care, atunci când apare pe primul loc, nu are forma cazului genitiv, ci stă în cazul absolut; de exemplu: *Onlar ile benim aramda* „între ei și voi”.

Substantivele cu înțeles abstract și colectiv și, de asemenea îmbinările atributive dintre două substantive au formă de singular, iar *ara*, tot așa, primește sufixul posesiv de persoana a II-a, singular, și, după caz, sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ; de exemplu: *Çocuk uykusu arasında konuşuyordu* „Copilul vorbea în somn”; *İşçi arasında bu konular çok konuşuldu* „S-au discutat mult aceste probleme între muncitori”; *Bu insan yığını arasında kaybolan çocuğunu arıyordu* „Își căuta copilul dispărut în masa aceasta de oameni”.

2) *üst*, *üzer(i)* „pe”, „de pe”, „deasupra”, „asupra” (< subst. „partea de sus”, „partea superioară”) prevăzute cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, cu sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ, se construiesc cu un substantiv sau cu un pronume în cazul genitiv. *Üst* și *üzeri* sunt sinonime, introducând un complement circumstanțial de loc, cu singura deosebire că *üzeri* se folosește, de cele mai multe ori, în situații mai abstracte. Tocmai aceasta explică și faptul că substantivul cu care se construiesc *üzeri* stă adesea în cazul absolut, în loc de cazul genitiv. De exemplu: *Masanın üstünde iki kitap var* „Pe masă sunt două cărți”; *Masanın üstüne hiç bir şey koyma!* „Nu pune nimic pe masă!”; *Masanın üstünden kitapları alabilirsin* „Poți să iei cărțile de pe masă”; *Elikopter şehrin üzerinde dolaşıyor* „Elicopterul se învârtă deasupra orașului”; *Kuduz köpek insanların üzerine saldırabilir* „Câinele turbat poate să sară asupra oamenilor”; *Atletler karşılaştıkları engeller üzerinden atlayarak koşuyorlardı* „Atleții alergau sărind peste obstacolele cu care se confruntau”; *Bu mesele üzerinde çok duruldu* „S-a insistat foarte mult pe această problemă”. Forma *üzerine* mai poate exprima potrivirea, concordanța, traducându-se în limba română prin „în urma...”, „după”, „ca urmare”; de exemplu: *Arkadaşımın ricası üzerine ilk uçakla yanına gittim* „La rugămintea colegului meu, m-am dus la el cu primul avion”; *Annemin ısrarı üzerine bu geziye kardeşim de katıldı* „La insistența mamei, fratele meu a participat și el la această excursie”.

3) *Alt* „sub”, „de sub”, „pe sub” (< subst. *alt* „partea (cea mai) de jos”), cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, cu sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ, determină un substantiv sau un pronume în cazul genitiv, introducând un complement circumstanțial de loc; de exemplu: *Yatağın altında iki bavul var* „Sunt două valize sub pat”; *Paketleri masanın altına koymasın!* „Să nu pună pachetele sub masă!”; *Her araç köprün altından geçemiyor* „Nu orice mijloc de transport poate să treacă pe sub pod”.

Când *alt* se construiește cu un substantiv abstract, acesta stă în cazul absolut; de exemplu: *Bu işçiler bu şartlar altında çalışmak istemiyorlar* „Acești muncitori nu mai vor să muncească în (sub) aceste condiții”; *Baskı altında yaşayan insanlar korunmaya muhtaçtırlar* „Oamenii care trăiesc sub opresiune au nevoie să fie protejați”.

Nu stă în cazul genitiv nici acel determinat care este format dintr-o îmbinare de două substantive în *izafet*; de exemplu: *Köstence limanında Türk bandırası altında birkaç gemi bulunuyor* „În portul Constanța sunt câteva vase sub pavilion turcesc”; *Yakın bir akrabasının himayesi altında çabuk terfi etti* „Sub protecția unei rude apropiate, a avansat repede”.

4) *Ön* „parte din față, partea de dinainte”, prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, cu sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ, are valoare de postpoziție, traducându-se în românește prin „în față”, „înaintea”, „dinaintea”, „din față”. În această situație, pronumele sau substantivul cu care se construiește stă, cu unele excepții, în cazul genitiv; de exemplu: *Çocuk kapının önünde bekliyordu* „Copilul aștepta în fața ușii”; *Cebindeki paraları çıkarıp önüne koydu* „A scos banii din buzunar și i-a pus în fața lui”; *Dün akşam okulun önünden geçtik* „Aseară am trecut prin fața școlii”.

Substantivele cu sens abstract și, de asemenea, îmbinările atributive dintre două substantive (*izafet* II și III) construindu-se cu *önüne* și *önünden*, nu au formă de genitiv; de exemplu: *Turistler müzenin kapısı önünde bulunuyorlar* „Turiștii se află în fața porții muzeului”; *Bu gibi zorluklar önünde geri çekilmek zorunda kaldı* „În fața unor asemenea greutăți, a fost nevoit să se retragă”.

5) *Arka* („spate”, „partea dinapoi”), prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, cu sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ, are întrebuintare de postpoziție, traducându-se prin „după”, „în spatele”, „de după”; de exemplu: *Çocuk kocaman bir ağacın arkasına saklanmıştı* „Copilul se ascunsese în spatele unui copac uriaș”; *Bu yüksek dağların arkasında iklim daha yumuşaktır* „Clima este mai blândă dincolo de acești munți înalți”; *Bizim arkamızdan gelmelerini söyledik* „Am spus ca ei să vină după noi (în urma noastră)”; *Perdelerin arkasından sokağı gözetliyorduk* „Supravegheam strada din spatele perdelelor”.

6) *Art* („spate”, „partea dinapoi”) este sinonim cu *arka* și, tot așa, primește sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și, după caz, sufixele cazurilor locativ, dativ și ablativ, căpătând astfel valoare de postpoziție și traducându-se în limba română prin „după”, „în urma”, „în spatele”, „de după”. Pronumele și substantivul cu care se construiesc *ardında*, *ardına* și *ardından* sunt la cazul genitiv; de exemplu: *Dünyanın en iyi iki atleti sporcumuzun ardında kaldı* „Cei mai buni doi atleți ai lumii au rămas în urma sportivului nostru”; *Çocuğun topu dolabın ardına düşmüş* „Mingea copilului a căzut după dulap”; *Görüşmeler ardından bir protokol imzalandı* „După convorbiri s-a semnat un protocol”.

7) *Yan* („parte”, „latură”, „flanc”) are valoare de postpoziție atunci când este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și cu sufixul unuia dintre cazurile locativ, dativ sau ablativ (*yanında* „lângă”, „la”, „în”; *yanına* „lângă”; *yanından* „de lângă”, „de la”, „din”). Pronumele sau substantivul cu care se construiește această postpoziție stă în cazul genitiv; de exemplu: *Otelin yanında bir de sinema vardı* „Lângă hotel era și un cinematograf”; *Yarın köye, annemin yanına gideceğim* „Mâine merg la țară (lângă) la mama mea”; *Misafirlerin yanından çıkıp doğru okula gittim* „Am ieșit de lângă (de la) oaspeți și m-am dus direct la școală”; *Kardeşin senin yanında kaç gün kaldı?* „Câte zile a rămas fratele tău la tine?”.

Sinonimele acestei postpoziții sunt cuvântul de origine persană *nezt* (di) „apropiere” și cuvântul arab *huzur* „prezență”, care se folosesc mai rar în limba contemporană și doar atunci când este vorba de persoane suspuse, de oficialități; de exemplu: *Bir bakanın huzuruna çıkmak için önceden dilekçe vermek gerekiyor* „Pentru a intra la un ministru, trebuie formulată o cerere în prealabil”; *Kralın nezdine çıkıp güven mektubunu sunmuştur* „Mergând la rege, și-a prezentat scrisoarea de acreditare”.

8) *Orta* („mijloc”, „centru”), în formele *ortasında* „în mijlocul”, „în centrul”; *ortasına* „spre”, (la, în) centrul (mijlocul); *ortasından* „din centrul (mijlocul)”, adică *orta* prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și cu sufixul unuia dintre cazurile locativ, dativ sau ablativ, are valoare de postpoziție (locuțiune postpozițională) și se construiește cu pronumele sau cu substantivul în cazul genitiv; de exemplu: *Araba yolun ortasında durdu* „Mașina s-a oprit în mijlocul drumului”; *Sporcular alanın ortasına giderek seyircileri selamladılar* „Sportivii au mers (mergând) în mijlocul (centrul) terenului și i-au salutat pe spectatori”; *Köyün ortasından geçmek istemiyorlardı* „Nu doreau să treacă prin centrul satului”. Tot așa, atunci când *orta*, în formele *ortasında*, *ortasına* și *ortasından*, se construiește cu o îmbinare atributivă dintre două substantive (izafet II sau III), substantivul determinat al acestei îmbinări nu se modifică, adică nu are forma cazului genitiv, rămânând, deci, în cazul absolut; de exemplu: *Kışın ortasında tüm apartiman yakacaksız kaldı* „În toial iernii, tot blocul a rămas fără combustibil”; *Gece ortasında parkta köpeğini gezdiriyordu* „La miezul nopții, își plimbă câinele prin parc”.

9) *İç* („interior”, „partea interioară”, „spațiu interior”), în formele *içinde* „în”, „în interiorul”, *içine* „în”, „în interiorul”, *içinden* „din (interior)”, „dinăuntru”, adică când primește sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și sufixul unuia din cazurile spațiale (locativ, dativ, ablativ), devine, la rândul său, postpoziție. Pronumele și substantivul cu care se construiesc aceste forme sunt la cazul genitiv; de exemplu: *Kimliğim çantamın içideydi, şimdi bulamıyorum* „Legitimația era în servietă, acum nu o mai găsesc”; *Veliler için okulun içine girmek yasaktır* „Le este interzis părinților să intre în (în interiorul) școală”; *Onların içinden tek Ali'yi tanıyorum* „Dintre ei, îl cunosc doar pe Ali”.

Forma *içinde*, pe lângă valorile sale spațiale („în, în interiorul”), mai are și o valoare temporală, fiind, în acest caz, sinonimă cu postpoziția *zarfında* (< *zarf*+*ı*+*nda*) „în decursul”, „într-o”) și având o valoare modală abstractă, care în limba română se poate reda prin „cuprins de...”, „plin de...”; *Son bir ay içinde (zarfında) sınavlar için çok çalıştık* „În decursul ultimei luni, am muncit foarte mult pentru examene”; *Bir saat içinde (zarfında) geri döneriz* „Ne întoarcem într-o oră”; *Kazazedeyi kanlar içinde hastaneye kaldırdılar* „Pe accidentat l-au dus la spital plin de sânge”; *Görüşmeler sıcak bir hava içinde geçti* „Convorbirile s-au desfășurat într-o atmosferă caldă”; *Depremden hemen*

sonra insanlar korku içinde dışarı çıktılar „Imediat după cutremur oamenii au ieșit afară din casele lor, cuprinși de frică”; *Babam çok ağır şartlar içinde üniversiteyi bitirebilmiş* „Tata a terminat universitatea în condiții foarte grele”; *Sınavlardan önce tün arkadaşlarım çok heyecan içindeydiler* „Înainte de examene, toți colegii mei erau cuprinși de emoții mari” etc.

10) *Dış* („afară”, „exterior”, „partea din afară”, „partea exterioară”), în formele: *dışında* „în afara...” și „afară de”, „cu excepția” (de exemplu: *Seni parkın içinde değil parkın dışında bekleyeceğiz* „Te vom aștepta nu în parc (în interiorul parcului), ci în afara parcului”; *İki hasta arkadaşımın dışında bütün arkadaşlarım liseyi bitirdiler* „Cu excepția a doi colegi bolnavi, toți ceilalți au absolvit liceul”; *dışına* „în afara...”); (de exemplu: *Yarın şehir dışına çıkmak istiyoruz* „Măine dorim să ieșim în afara orașului”; *dışından* „din afara”; de exemplu: *Ülke dışından getirilen meyveler daha pahalıdır* „Fructele aduse din afara țării sunt mai scumpe”; *Yakın dostları dışında nişanlanacağını kimse bilmiyordu* „În afară de prietenii săi apropiați, nimeni nu știa că se va logodi”), adică prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și sufixul unuia dintre cazurile locativ, dativ, ablativ, are tot valoare de postpoziție.

11) *Hak* (subst.(ar.) „dreptate”) prevăzut cu sufixul posesiv și sufixul cazului locativ (*hakkında*) are valoare de postpoziție, traducându-se în românește prin „despre”, „în legătură cu...”. Substantivul cu care se construiește *hakkında* stă în cazul absolut, iar pronumele, în cazul genitiv; de exemplu: *Bu roman hakkında çok yazıldı* „S-a scris foarte mult despre acest roman”; *Dünkü görüşmeler hakkında hiç bir bilgimiz yok* „Nu avem nici o informație în legătură cu convorbirile de ieri”; *Onun hakkında neler bildiğimi soruyor* „Mă întreaba ce știu despre el”; *Sizin hakkınızda hiç bir şey bilmiyoruz* „Nu știm nimic despre voi”.

Pronumele personale la genitiv, adică pronumele posesive, se acordă în persoană cu această postpoziție-nume (*benim hakkımda* „despre mine”, *senin hakkında* „despre tine”, *onun hakkında* „despre el”, *bizim hakkımızda* „despre noi”, *sizin hakkınızda* „despre voi”, *onların haklarında* „despre ei”).

Hakkında este sinonim cu *hususunda* „despre, în legătură cu...”) de exemplu: *Kendilerine uygun bir iş ortamı bulmak hususunda ellerinden geleni yaptılar* „Au făcut tot ce le-a stat în putință în legătură cu găsirea unei ambianțe adecvate de muncă pentru ei”) și cu *dair* „despre” (de exemplu: *Sana dair (senin hakkında) bir yazı okudum* „Am citit un articol despre tine”).

12) *Yüz* (subst. „față”), prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și cu sufixul cazului ablativ (*yüzünden* „din cauza”, „din pricina”, „datorită”), are valoare de postpoziție, fiind sinonim cu *sebebinden* (< subst.(ar.) *sebepe*+*i*+*nden*). De exemplu: *Şiddetli ayazlar yüzünden akar sular bile dondu* „Din cauza gerurilor puternice, au înghețat chiar și apele curgătoare”; *Dayanılmaz ağrılar yüzünden bir dişini çektirmek zorunda kaldı* „Din cauza durerilor insuportabile, a fost nevoit să-și extragă un dinte”; *Onun yüzünden geç kaldık* „Am întârziat din cauza lui”.

Tot așa, *yüz* se construiește cu pronumele în cazul genitiv, acordându-se în persoană cu pronumele respectiv; de exemplu: *benim yüzümden* „din cauza mea”, *senin yüzünden* „din cauza ta”, *onun yüzünden* „din cauza lui”, *bizim yüzümüzden* „din cauza noastră”, *sizin yüzünüzden* „din cauza voastră”, *onların yüzlerinden* „din cauza lor”.

13) *Doğru* (ca subst. „drept”, „adevărat”, „adevăr”, „realitate”) se construiește cu un pronume sau cu un substantiv în cazul absolut și, astfel, capătă valoare de postpoziție, traducându-se în românește prin cuvintele: „spre”, „înspre”, „către”, „în direcția”; de exemplu: *Şu iki yabancı turist bize doğru geliyor* „Cei doi turiști străini vin spre noi”; *Herkes yaklaşmakta olan kıza bakıyordu* „Toată lumea se uită la fata care se apropia”; *Çocuklar okullarına doğru yürümeye başladılar* „Copiii au început să meargă spre școală”.

14) *Uğur* (ca subst. „fericire”; „soartă”) se poate considera sinonimul lui *îçin* „pentru”, numai că *uğur* are o întrebuintare limitată, folosindu-se mai mult într-o vorbire emfatică, cu sensul de „în numele...”; de exemplu: *Bu şehitlikte yatan ölümler vatan uğrunda canlarını feda etmişlerdir* „Morții care se odihnesc în acest cimitir (al eroilor) și-au jertfit viața în numele patriei”.

15) *Saye* (subst. (pers.) „umbră”) primește sufixul posesiv de persoana a III-a, singular și sufixul cazului locativ (*sayesinde* „datorită”, „prin intermediul”) și se construiește cu cazul genitiv al pronumelui și cu cazul absolut al substantivului; de exemplu: *Onun sayesinde bu çocuk okuyabiliyor* „Datorită lui, acest copil poate să învețe”; *İyi bir hazırlık sayesinde istediği fakülteye girdi* „Datorită unei bune pregătiri, a intrat la facultatea dorită”.

Și *sayesinde* se acordă în persoană atunci când se folosește cu pronumele posesiv; de exemplu: *benim sayemde* „datorită mie”, *senin sayende* „datorită ție”, *onun sayesinde* „datorită lui”, *bizim sayemizde* „datorită nouă”, *sizin sayenizde* „datorită vouă”, *onların sayesinde* „datorită lor”.

Conjunțiile (Bağlaçlar)

Conjunția este partea de vorbire ajutătoare care leagă două cuvinte, aflate pe același plan, în aceeași propoziție, sau două propoziții, într-o frază. De exemplu:

a) Conjunția făcând legătura între două părți de propoziție de același fel (două subiecte, două nume predicative, două atribute, două complemente): *Memurlar ve işçiler aynı zamu istiyorlar* „Funcționarii și muncitorii vor aceleași măririi de salariu”; *Yeni öğretmenimiz çok genç ve çalışkandır* „Noul nostru profesor este foarte tânăr și harnic”; *Yeni ve geniş bir daireye taşındık* „Ne-am mutat într-un apartament mare și spațios”; *Burada herkes beni ve kardeşimi çok iyi tanırđı* „Aici, toată lumea ne cunoaște foarte bine, pe mine și pe fratele meu”.

b) Conjunția făcând legătura între două propoziții: *Yavaşça kapıyı açtı ve hemen içeri girdi* „A deschis încetișor ușa și a intrat imediat înăuntru”.

Clasificarea conjunțiilor după forma și funcția lor

1. După forma lor, conjunțiile pot fi:

a) **Simple:** *ve* „și”, *am(m)a* „dar, însă”, *fakat* „dar, însă”, *lakin* „dar, însă”, *yani* „adică”, *ki* „că; care”, *ya* „dar”, *yahut* „însă”, *ile* „cu, și”, *zira* „pentru că”, *şayet* „de”, „dacă”, *eğer* „dacă etc.

b) Compuse: *yoksa* „sau, ori”, *halbuki* „pe când”, „în timp ce”, *oysa* „în schimb”, „pe când”, *madem (ki)* „deoarece”, „fiindcă”, „de vreme ce”, *meğerse* „în schimb”, *veya* „sau, ori”, *çünkü* „pentru că” etc.

c) Corelative: formate din două conjuncții (o conjuncție în corelație cu ea însăși sau cu o altă conjuncție, apropiată ca sens de aceasta), între care sunt introduse părți de propoziție sau propoziții; de exemplu: *hem...hem (de)* „și...și”; *ya...ya* „ori...ori”, *ister...ister* „fie...fie”, *ne...ne* „nici...nici”, *şimdi...şimdi* „când...când”, *kâh...kâh* „ba...ba”, *ya...veya* „ori...ori”, *ya...(ve)yahut* „sau...sau” etc.

Unele conjuncții sunt omonimele unor adverbe, precum *ancak*, *da/de(ta/te)*, *ise* (<-sa/-se) etc.

d) Locuțiuni conjuncționale, alcătuite din diferite părți de vorbire, combinate cu conjuncții sau cu alte părți de vorbire; de exemplu: *bunun için* „fiindcă”, „de aceea”, *bundan dolayı* „din această cauză”, „de aceea”, *bunun üzerine* „prin urmare”, *bu yüzden* „de aceea”, „întrucât”, *bundan ötürü* „întrucât” etc.

2. După funcție, conjuncțiile pot fi: coordonatoare (*sıralama*) și subordonatoare (*yan cümle bağlaçları*).

Conjuncțiile coordonatoare (*sıralama bağlaçları*) leagă două părți de propoziție sau două propoziții de același tip; de exemplu: *Bu toplantıda hem biz hem siz konuşacaksınız* „La această ședință vom lua cuvântul atât noi cât și voi”; *Çocuk dışarı çıktı ve hemen oyun arkadaşlarını aramaya başladı* „Copilul a ieșit afară și imediat a început să-i caute pe prietenii săi de joacă”.

Conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale coordonatoare pot fi copulative (*birleştirici*), disjunctive (*ayırma*), adversative (*karşıtlama*), conclusive (*vargı bağlaçları*) și alternative (*almaşma bağlaçları*).

Conjuncțiile copulative (*Birleştirici bağlaçlar*)

Conjuncțiile copulative leagă două părți de propoziție sau două propoziții prezentate de vorbitor ca asociate; altfel spus, se folosesc când la o noțiune se adaugă o alta. În limba turcă contemporană sunt următoarele conjuncții și locuțiuni conjuncționale copulative: *ve* „și”, *ile* (< -la/-le) „cu”, „și”, *da/de* „și”, „de asemenea”, „la fel”, *hem* „și”, „de asemenea”, „la fel”, „precum și”, *olsun* (în corelație cu ea însăși: *olsun...olsun*) „și...și”, *gerek* (în corelație cu ea însăși: *gerek...gerek*) „și...și”, *ne* (în corelație cu ea însăși: *ne...ne*) „nici...nici”. De exemplu:

1. *Ve „și”*: *Bilim ve sanat adamları bir toplantı yaptılar* „Oamenii de știință și artiștii au făcut o consfătuire”; *Türkçede, arapça ve farsça birçok kelime vardır* „În limba turcă există mai multe cuvinte arabe și persane”; *Gökyüzü kapalıydı ve yağmur yağmak üzereydi* „Cerul era acoperit și stătea să plouă”.

2. *ile* (< -la/-le) „cu”, „și” exprimă o asociere mai puternică decât *ve* și leagă între ele doar părți de propoziție de același fel (subiecte și complemente); nu leagă între ele două propoziții de același fel; de exemplu: *Leyla ile Mecnum bir hikâyenin kahramanlarıdır* „Leyla cu (și) Mecnum sunt eroii unei povești”; *Anne ile kız çarşıya*

gittiler „Mama cu fiica s-au dus în oraș”; *Köyde oturan dayısı ile teyzesini ziyaret etmeye gidecek* „Va merge să-i viziteze pe unchiul și pe mătușa sa, care locuiesc la țară”.

3. *da/de* „și”, „de asemenea”; spre deosebire de conjuncția *ve*, aceasta indică o strânsă legătură logică între părțile de propoziție coordonate, fiind puternic accentuat acel membru al coordonării, după care urmează ea; de exemplu: *Bir kilo kıyma alalım da dolma yapalım* „Să luăm un kg de carne tocată și să facem sarmale”; *Düşünüyoruz da bir çare bulamıyoruz* „Ne tot gândim și nu găsim o soluție”; *Onu ara da özür dile* „Caută-l și cere-i scuze”.

De cele mai multe ori, *da/de* se repetă înaintea tuturor părților de propoziție coordonate dintr-o enumerare; de exemplu: *Biz de onlar da başarılarımızdan memnunduk* „Și noi, și ei eram mulțumiți de succesele noastre”; *Annem de teyzem de kızkardeşim de çok endişeliydiler* „Și mama, și mătușa, și sora mea erau foarte îngrijorate”.

4. *ise* (< *sa/-(y)se* „iar” este o conjuncție enclitică și leagă între ele doar părțile de propoziție coordonate, nu și propozițiile coordonate; de exemplu: *Ben de kardeşim de evdeydik. Kardeşim televizyona bakıyordu, bense ders çalışıyordum* „Și eu, și fratele meu eram acasă. Fratele meu se uita la televizor, iar eu îmi pregăteam lecțiile”; *Zil çalınca bütün çocuklar sınıflara girdiler, küçük Ali 'yse köpeğile okulun bahçesinde kaldı* „Când a sunat, toți copiii au intrat în clase, iar micuțul Ali, împreună cu câinele său, a rămas în curtea școlii”.

5. *hem* (în corelație cu ea însăși: *hem...hem* (de) „și...și”, „atât...cât și”; de exemplu: *Hem beni hem kız arkadaşımı tanımak istiyordu* „Dorea să ne cunoască și pe mine, și pe prietena mea”; *Annem sevincinden hem gülüyor, hem de ağlıyordu* „Mama și râdea, și plângea de bucurie”.

Hem poate fi repetat înaintea tuturor părților de propoziție coordonate dintr-o enumerare; de exemplu: *Arkadaşım hem çok çalışkan, hem çok zeki, hem çok cömert, hem her şeyde çok becerikli idi* „Colegul meu era, deopotrivă, foarte harnic, foarte inteligent, foarte generos și foarte priceput în toate”. *Hem* (de) folosită singură (necorelată cu ea însăși) este adverb: „și încă”, „ba chiar”; de exemplu: *Genç, hem de pek genç bir yazar* „Este un scriitor tânăr, ba chiar foarte tânăr”; *Hepsi güldü, hem de kahkaha ile güldüler* „Toți au râs, ba chiar au râs în hohote”.

6. *bir de* „și”, „ba încă”, „și pe deasupra”; de exemplu: *Bu turnuvaya Avrupadan beş, Asya'dan üç, bir de Amerika'dan iki takım katılıyor* „La acest turneu participă cinci echipe din Europa, trei din Asia, și încă două din America”.

7. *ne...ne* (de) „nici... (și) nici”; de exemplu: *Ne o bize bir şey söylüyor, ne (de) biz ona bu konuda bir şey soruyoruz* „Nici el nu ne spune ceva în legătură cu această problemă, (și) nici noi nu îl întrebăm ceva”; *Ne beni, ne (de) kardeşimi davet ettiler* „Nu ne-a invitat nici pe mine, (și) nici pe fratele meu”.

8. *olsun... olsun* (pers. a III-a sing., imperativ, de la verbul *olmak*) „atât... cât și”, „și... și”; de exemplu: *Er olsun subay olsun harpte ölen her askerin müşterek sembolü meçhul askerdir* „Soldatul necunoscut este simbolul fiecărui militar căzut în luptă, atât soldat, cât și ofițer”; *Öğretmenleri olsun, arkadaşları olsun onun hakkında aynı şeyi söylüyorlar* „Atât profesorii, cât și colegii săi spun același lucru despre el”.

9. *gerek... gerek (de)* „atât... cât și”, „și... și” este sinonimă cu locuțiunea conjuncțională *olsun... olsun*. De exemplu: *Bu köyde gerek baba, gerek ana tarafından çok akrabalarım var* „Am foarte multe rude în acest sat, atât din partea tatălui, cât și din partea mamei”.

Conjunțiile disjunctive (*Ayırma bağlaçları*)

Conjunțiile disjunctive leagă două părți de propoziție sau două propoziții prezentate de vorbitor ca opuse și excluzându-se una pe alta. Altfel spus, se exprimă o alternativă. Conjunțiile și locuțiunile conjuncționale disjunctive cele mai importante din limba turcă sunt: *ya, yahut, ya da, veya, veyahut, ya...ya, ya...veya, ya...yahut, ya...veyahut, veya...veya, ister...ister, ha...ha, ama...ama* etc.

1. *ya* (pers.) *veya* (ar.-pers.), *yahut* (pers.), *veyahut* (ar.-pers.) „sau”, „ori”; de exemplu: *Bizde ya/veya/yahut/veyahut otelde kal!* „Rămâi la noi sau la hotel!”.

Conjunțiile *yahut* și *veyahut*, spre deosebire de *ya* și *veya*, au un înțeles disjunctiv mai pronunțat; toate aceste conjuncții sunt adesea corelative cu ele însele sau cu o altă conjuncție din acest grup; de exemplu: a) *ya...ya (da)* „ori...ori”, „sau...sau”: *O zamanlar ya on ya on iki yaşındaydım* „Aveam pe atunci ori zece, ori doisprezece ani”; *Ya çalış ya (da) bu yeri terket!* „Ori muncești, ori părăsești locul acesta”.

Conjunția *ya* este repetată înaintea tuturor părților de propoziție coordonate dintr-o enumerare; de exemplu: *Böyle durumlarda ya altın, ya döviz, ya (da) arsa al!* „În asemenea situații, cumpără ori aur, ori valută, ori terenuri!”

b) *ya...veya* „ori...ori”, „sau...sau”: *Ya içeri gir veya çekil kapının önünden!* „Ori intri, ori pleacă din fața ușii!”; *Başka çaren yok, ya evet diyeceksin, veya hayır!* „N-ai altă alternativă, trebuie să spui ori da, ori nu!”

c) *ya...yahut (da)* „ori...ori”, „fie...fie”: *Başka ne yapabiliriz ki, ya ondan özür dilemeliyiz, yahut buralardan çekip gitmeliyiz* „Ce altceva putem face, ori trebuie să-i cerem scuze, ori trebuie să părăsim locurile acestea!”; *Bizim yöremizin insanları ya balıkçı, ya çiftçi, yahut da bahçıvandırlar* „Oamenii din zona noastră sunt fie pescari, fie agricultori, fie grădinari”.

d) *yahut...veyahut (da)* „ori...ori”, „sau...sau”, „fie...fie”. Această conjuncție are o întrebuintare limitată în limba turcă contemporană.

e) *veya...veya*, „fie...fie”, „ori...ori”; de exemplu: *Aynı yılda bu bölgenin kışı sert veya yumuşak veya hem sert hem yumuşak olabilir* „Iarna în această regiune, poate fi, în același an, aspră sau blândă, sau și aspră și blândă”.

2. *İster...ister* „fie...fie”; de exemplu: *İster sen, ister aیلenden biri buraya gelip bu evrakı mutlaka yarına kadar imzalamalısınız* „Fie tu, fie cineva din familia ta trebuie să veniți aici și să semnați neapărat acest document”.

3. *ha...ha* „fie...fie”, „ori...ori”, „sau...sau”; de exemplu: *Ha annem katılmış bu toplantıya, ha babam, ne fark eder ki...* „Ori că mama a participat la această ședință, ori că tata, ce importanță (mai) are!”

4. *ama...ama* „ori...ori”, „fie...fie”; de exemplu: *Ama haklı, ama haksız her yeni öneriye karşı gelir* „Fie că are dreptate, fie că nu are, el se opune oricărei propuneri noi”.

Conjuncțiile adversative (*Karşıtlama bağlaçları*)

Conjuncțiile adversative leagă două părți de propoziție sau două propoziții prezentate de vorbitor ca opuse una alteia, fără a se exclude, exprimându-se deci un contrast. Conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale adversative sunt următoarele: *ama, fakat, lâkin, ancak, halbuki, yoksa, meğer/meğerki, madem(ki), değil*.

1. *fakat* (ar.): „dar, însă”: *Zayıftı fakat çok kuvvetliydi* „Era slab, dar foarte puternic”; *Küçük fakat zevkle döşenmiş bir dairede oturuyor* „Stă într-un apartament mic, dar aranjat cu gust”; *Buraya alışmıştım, fakat henüz bir arkadaşım yoktu* „Mă obișnuisem aici, dar încă nu aveam nici un prieten”.

2. *am(m)a* (ar.) „dar, însă, iar”: *O akşam arkadaşım tiyatroya gitti, ama ben evde kalmayı tercih ettim* „În seara aceea prietenul meu s-a dus la teatru, dar eu am preferat să rămân acasă”; *Tatil çok kısa ama çok güzel geçti* „Vacanța a fost foarte scurtă, dar a decurs foarte bine”.

3. *lâkin* (ar.) „dar, însă” este sinonim cu *fakat* și *am(m)a*, având o întrebuințare din ce în ce mai limitată în limba contemporană; de exemplu: *Okullar yarın açılacak, lâkin dersler iki gün sonra başlayacak* „Școlile se deschid mâine, dar cursurile încep peste două zile”.

4. *ancak* are două întrebuințări: este conjuncție coordonatoare adversativă, cu sensul de „dar”, „însă” și, de asemenea, este adverb cu sensul de „numai”, „doar”; de exemplu, cu funcție de conjuncție: *Bu yazıyı ben yazarım, ancak yarına kadar bitiremem* „Scriu eu acest articol, dar nu îl pot termina până mâine”; cu funcție de adverb: *Bu problemi ancak öğretmenimiz çözebilir* „Această problemă poate să o rezolve doar profesorul nostru”.

5. *halbuki* „dar”, „când acolo”: *Arkadaşım bana çok kızmış, halbuki ben ona kötü bir şey yaptığımı hatırlamıyorum* „Colegul meu s-a supărat foarte tare pe mine, însă eu nu îmi amintesc să-i fi făcut ceva rău”; *Halbuki ben onu öz babam gibi seviyordum* „Dar (pe când), eu îl iubeam ca pe propriul meu tată”.

6. *yoksa* „altfel”, „în caz contrar”, „altminteri”, „de nu”: *Hemen eve gidelim, yoksa babam çok kızar* „Să mergem imediat acasă, altfel tata se va supăra foarte tare”; *Yoksa buralara kadar para kazanmaya gelmezdiler* „Altminteri, ei n-ar fi venit până aici pentru a câștiga bani”.

7. *meğer/meğerse* „pe când”, „însă”: *Biz ona yardım etmek istiyorduk, meğerse o hepimizden zenginmiş* „Noi doream să-l ajutăm, când acolo (însă) el era mai bogat decât noi toți”.

8. Cuvântul *değil*, care exprimă forma negativă a predicatului nominal, are și valoare de conjuncție coordonatoare adversativă, făcând legătura doar între două părți de propoziție; de exemplu: *Hırsız, altınları değil, değerli bir kaç kitabı çalmış* „Hoțul nu a furat aurul, ci a furat câteva cărți valoroase”.

De cele mai multe ori, sensul lui *değil* este întărit de adverbul *yalnız* „(nu) numai”; de exemplu: *Oraya gittiğimde, yalnız eski lise arkadaşlarımla değil, eski bir kaç öğretmenimle de görüştüm* „Atunci când m-am dus acolo, m-am întâlnit nu numai cu foștii mei colegi de liceu, ci și cu câțiva foști profesori de-ai mei”.

Conjunctiile conclusive (*Vargı bağlaçları*)

Conjunctiile conclusive leagă două propoziții, dintre care a doua exprimă o urmare, o concluzie care rezultă din acțiunea, starea sau însușirea exprimată în prima propoziție. Conjunctiile și locuțiunile conjuncționale conclusive sunt: *yani, demek (ki), öyle ki, başka bir deyimle, senin anlayacağın* etc.; de exemplu:

1. *yani* (ar.) „adică”, „prin urmare”: *Savaşta babalar ölüyor, yani bir çok çocuk yetim kalıyor* „În război mor tații, adică mulți copii rămân orfani”; *Geçen çarşamba, yani bayram arifesinde döndük* „Ne-am întors miercurea trecută, adică în ajun de sărbători”.

2. *Demek (ki)* „deci”, „prin urmare”; de exemplu: *Bu işe girişmişler, demek ki güçlerine güveniyorlar* „Ei au început această afacere, prin urmare au încredere în propriile lor forțe”.

Sinonimele lui *demek (ki)* sunt *oluyor ki* „așadar”, *şu halde* „așa fiind”, *öyle ki* „prin urmare”, *(senin) anlayacağın* „adică”, „prin urmare”, *başka bir deyimle* „altfel spus”, „adică”.

Conjunctiile alternative (*Almaşma bağlaçları*)

1. *kâh...kâh (gâh...gâh)* „când...când”: *Şehir bu yüzden kâh gazsız, kâh elektriksiz kalıyordu* „Din această cauză, orașul rămânea când fără gaze, când fără electricitate”; *Çocuk kâh gülüyor, kâh ağlıyordu* „Copilul când râdea, când plângea”.

2. *bazen...bazen (bazan...bazan)* „uneori...alteori”: *Arkadaşım bana bazen sık sık uğruyor, bazen de aylarca hiç uğramıyor* „Prietenul meu trece uneori foarte des pe la mine, alteori nu mă vizitează luni de-a rândul”.

3. *bir...bir (de)* „când...când”, „acum...acum”: *Adam bir bize, bir hurda haline gelmiş arabasına bakıyordu* „Omul se uita când la noi, când la mașina care devenise un hârâb”.

4. *kimi (si)...kimi(si)* „unii...alții”: *Kimi sofraya oturmuş, kimi henüz ayakta sohbet ediyor* „Unii s-au așezat la masă, alții încă mai discută în picioare”.

5. *kimi zaman...kimi zaman* „uneori...alteori”, „când...când”: *Kimi zaman herkesle çok iyi konuşuyor, kimi zaman sinirli oluyor* „Uneori discută foarte frumos cu toată lumea, alteori devine foarte nervoasă”.

6. *biri...başkası (öbürü)* „unul...altul”: *Biri elmaları tartıyor başkası paraları alıyor* „Unul cântărește, altul ia banii”.

Conjunctiile subordonatoare (*Yan cümle bağlaçları*)

Conjunctiile subordonatoare leagă între ele două propoziții, dintre care una este dependentă de cealaltă, altfel spus leagă propoziția subordonată de regenta ei.

În limba turcă contemporană, subordonarea conjuncțională este mai slab reprezentată decât cea paratactică (prin juxtapunere) și se realizează cu ajutorul următoarelor conjuncții și locuțiuni conjuncționale: *da/de, gibi, diye, ki, çünkü, tâki, zira, keşke, eğer, şayet, -sa/-se, da/-de(bile)* (vezi cap. *Sintaxa*. Subordonarea conjuncțională).

Interjecția (Ünlem)

Interjecția este o parte de vorbire invariabilă care exprimă sentimente și manifestări de voință sau care imită sunete din natură. După formă, interjecțiile din limba turcă se împart în două grupe: primare (pure) și derivate.

I. Interjecțiile primare (pure) sunt: *a, e, ha, hah, ay, ey, hay, ya, hu, vay, ah, vah, o, oh, of, uf, üf (püf), hişt, pist, tii (tüf), yuh, hadi (haydi), yahu, tu* etc.

În cele ce urmează, vom examina fiecare interjecție în parte:

1) *a!* „a!, ah!, oh!, o!”, în funcție de felul cum este pronunțată, redă stări emotive, ca surprinderea, admirația, satisfacția, regretul, supărarea; de exemplu: *A, ne akıllı bir çocuk!* „Ah, ce copil inteligent!”; *A, birader, niçin bunu yaptın!* „Ah, frate, de ce ai făcut asta?”; *A, olur mu böyle şey!* „A, se poate așa ceva?!”; *A, bunu ben mi söylemişim!?* „Vai de mine, eu am spus asta?!”

2) *e!* „e!, eh, ei!, păi! păi da!”, în funcție de intonație, exprimă o poruncă, un îndemn, un reproș, o enervare; de exemplu: *E, artık buna diyecek şey yok* „Păi da, n-am ce zice!?”; *E, ne olacak bunun sonu!?* „Ei bine, cum va fi până la urmă!?”; *E, ne demek istiyorsun!?* „Ia, ce vrei să spui?!”; *E, yeter artık!?* „Ia mai termină!?”

3) *ha* „hai!, ia!, iacă!” exprimă un îndemn, o poruncă, surprinderea, mulțumirea, satisfacția; de exemplu: *Ha, gayret!* „Hai, încă puțin!”; *Ha, göreyim seni!* „Hai, să te văd (ce poți)!”; *Ha şöyle!* „Iaca așa!”; *Ha, bana kitap getirecektiniz, ne oldu!?* „Păi ce s-a întâmplat, urma să îmi aduceți cărți!”; *Ha Nihat sen misin!?* „Ei, tu erai Nihat?!”

Ha folosit în finalul unor propoziții exprimă gradul superlativ al unor însușiri, iar alteori o amenințare; de exemplu: *Amma güzel ha!* „Dar frumos mai e!”; *Sakin bunu yapma ha!* „Să nu cumva să faci asta”; *Söylerim ha!* „Fii atent, te spun!”

4) *hah!* „așa!, uite așa!, iată!, iacă!” exprimă o mulțumire, o satisfacție sau o mirare; de exemplu: *Hah, Orhan da geldi, artık çıkabiliriz* „Iată (uite), a venit și Orhan, (deci) putem ieși!”; *Hah, ilk leylek!* „Iată, prima barză!”; *Hah, bir silah patladı!* „Uite, s-a auzit o împușcătură!”

5) *ey, hey* „O!, oh!” exprimă un apel, voie bună, satisfacție; de exemplu: *Ey, ulu Tanrı!* „O, slăvite Doamne!”; *Hey, ne yapıyorsunuz orada?!* „Hai, ce faceți acolo?”; *Ey şehit oğlu şehitler!* „Hei, voi, adevărați martiri!”

Hey, împreună cu *gidi*, se folosește pentru invocarea unui trecut mai bun decât prezentul, sugerându-se regretul pentru acel trecut; de exemplu: *Hey gidi eski günler (hey)!* „Ce zile minunate au fost acelea!”; *Hey gidi gençlik (hey)!* „Unde ești tu, tinerețe!”

6) *he!* „hei!, ei bine!, ei da!”: *he, ne dedi!?* „Ei, ce a zis?!”

7) *ay* „vai!”, „tii!”, „ah!” exprimă admirația, mirarea, durerea, ciuda; de exemplu: *Ay, ne güzel, ne sevimli bir çocuk!* „Tii, ce copil frumos și simpatic!”; *Ay, bunu sen mi söylüyorsun!* „Ah, tu spui asta?!”; *Ay, yine dişim tuttu!* „Ah, iar mă doare măseaua!”

8) *hay* „fie!, ei!, hei!”: *Hay, Allah yardım etsin!* „Fie ca Allah să te ajute!”

Hay reduplicat (*hay hay*) exprimă o afirmație accentuată, insistentă, un acord; de exemplu: *Pencereyi açabilir miyim? – Hay, hay efendim!* „Pot să deschid fereastra? – Da, desigur, domnule!”

9) *ya* „hei!, ei!, măi!, păi dacă!”, „dar dacă” exprimă o chemare, un apel; de exemplu: *Ya bu gece kar yağarsa!* „Dar, dacă la noapte ninge?”; *Ya, niçin böyle söylüyorsun!* „Păi, de ce vorbești așa?”

10) *hu* „hei!, ei!, măi!”, *Hu, komşu, evde mi sin?* „Hei, vecine, ești acasă?”

11) *vay* „vai!, aoleu!, oh!”, *Vay halime!* „Vai de mine!”, *Vay o zavallının haline!* „Vai de soarta bietului om!”. *Vay* în formă reduplicată: *Vay annem, vay!* „Vai de mama mea!”

12) *ah* „of!, vai!” exprimă o durere, o suferință; de exemplu: *Ah, başım!* „Of, capul meu!”, *Ah, ne acıklı bir durum!* „Vai, ce situație tristă!”

13) *vah!* „vai!, păcat!”, *Vah, yavrum, ne oldu sana?!* „Vai fiule, ce ai pățit?!”

Vah poate fi folosit reduplicat (*vah vah*) sau împreună cu interjecția *ey* (*eyvah*) „aoleu!”, de exemplu: *Vah vah, aldatmışlar onu* „Vai de mine, l-au păcălit!”, *Eyvah her şeyini kaybetmiş!* „Ce nenorocire, a pierdut tot ce avea!”.

14) *o!* „o!, oh!, ah!” exprimă admirația sau dezaprobarea; de exemplu: *O, maşallah, ne güzel Türkçe konuşuyor* „O, minunat, cât de frumos vorbește turcește!”

15) *uf!* „of!, uf!” exprimă o durere sau nerăbdarea; de exemplu: *Uf, canım yandı!* „Of, mă doare!”, *Uf, elime iğne battı!* „Of, m-am înțepat în mână cu acul!”.

16) *oh* „o!, oh!, vai!” exprimă admirația sau bucuria; de exemplu: *Oh, dünya varmış!* „Oh, simți că trăiești!”, *Oh, ta sonunda muradımıza erdik* „Oh, până la urmă ne-am atins scopul!”

17) *of!* „of!” exprimă plictiseala; de exemplu: *Of, bıktım artık bu dedikodulardan!* „Of, m-am săturat de aceste bârfe!”

18) *üf (püf)* „of, uf” exprimă reacția față de mirosurile urâte; de exemplu: *Üf, ne fena kokuyor!* „Of, ce urât miroase!”

19) *hişt (hiş)* „hei!, ascultă!, pst!”, de exemplu: *Hiş, yaklaş!* „Hai, apropie-te!”, *Hişt, çekil oradan!* „Ascultă, dă-te deoparte!”

20) *tu (tü)* „păcat!, rușine!” exprimă reacția, oprobriul, dojana, admonestarea; de exemplu: *Tü sana!* „Să-ți fie rușine!”

21) *yuh (yuf)* „u! (uuu!)” exprimă înfierarea, blamul, dezaprobarea; de exemplu: *Yuh olsun bunu yapanlara* „Să le fie rușine celor care au făcut asta!”

22) *be* „bre!, măi!” este folosită ca termen de adresare; de exemplu: *Be adam, niçin anlamak istemiyorsun?!* „Bre (măi) omule, de ce nu vrei să înțelegi?”

23) *poh, poh (peh, peh)* „grozav, strașnic”: *Poh poh, ne sevimli bir çocuk!* „Grozav, ce copil simpatic!”

II. Interjecțiile derivate sunt acele interjecții care provin din alte părți de vorbire și, cu timpul, au devenit interjecții. Acestea sunt *yazık, aman, aferin, aşkolsun, bravo, maşallah, yahu, ayol* etc.

1) *Yazık* „păcat!” exprimă regretul, părerea de rău; de exemplu: *Yazık, ben böyle olmasını istemezdim!* „Păcat, eu nu aș fi vrut să se întâmple așa!”, *Yazık o kadar masrafa!* „Păcat de cheltuielile făcute!”

Yazık prevăzut cu sufixul pluralului (*yazıklar*) exprimă o dezaprobare puternică, o înfierare, o blamare; de exemplu: *Yazıklar olsun sana!* „Să-ți fie rușine!”

2) *Aman* „vai!, aoleu!, „iertare!, îndurare!”; „te implor!, te rog!, zău!”, exprimă o scuză, o rugămintă, o admirație sau, din contră, o repulsie, dezgustul, o avertizare, un strigăt după ajutor, mai ales în forma *aman*; de exemplu: *Aman Allahım!* „Of, Doamne!”; *Aman böyle konuşmayın!* „Vă rog, nu vorbiți așa!”; *Aman yarabbi, bu günleri de mi görecektik!* „Of, Doamne, ne-a fost dat să vedem (să trăim) și aceste zile!”; *Aman, sen bilirsin!* „Zău, tu știi!”; *Amanın, koşun, öldürüyorlar bizi!* „Aoleu, săriți, ne omoară!”.

3) *aferin*, mai rar *aferim* (< pers: este tema timpului prezent a verbului *aferiden* „a crea”) „bravo!, minunat, aferim!”; de exemplu: *Aferin, bizi çok sevindirdin!* „Bravo, ne-ai bucurat foarte mult!”.

4) *sakın* (< formă de imperativ, persoana a II-a singular, a verbului *sakınmak* „a se feri”), exprimă o avertizare, o prevenire, o punere în gardă: „atenție!, fii atent!, bagă de seamă!, ferește-te!, Doamne ferește!”; de exemplu: *Sakın bunu bir daha yapayım deme!* „Fii atent, să nu cumva să vrei să repeți (să îndrăznești să repeți) asta!”; *Sakın onlara bulaşma!* „Fii atent, nu te cârdăși cu ei!”.

Pentru o mai mare expresivitate *sakın* poate fi însoțit de *ha*: *sakın ha*; de exemplu: *Sakın ha, onlara dokunayım deme!* „Bagă de seamă, să nu cumva să te atingi de ei!”.

5) *aşkolsun* (< ar. *aşk* „dragoste” + *olsun* – formă de imperativ, pers. a III-a singular a verbului *olmak* „a fi, a deveni”) exprimă încântarea, admirația, lauda, încurajarea, aprobarea: „bravo!, excelent!, așa!, se poate!”; de exemplu: *Aşkolsun, çabuk bitirdiniz!* „Bravo, ați terminat repede!”; *Aşkolsun, onları yalnız bırakmadın!* „Bravo, nu i-ai lăsat singuri!”; *Aşkolsun, bize de uğramadınız!* „Se poate, n-ați trecut nici pe la noi!”.

6) *bravo* „bravo” este sinonim cu *aferin!*, *aşkolsun!* și *maşallah!*.

7) *yaşa, yaşasın* (și pe terenurile de sport în forma prescurtată *şa*) exprimă entuziasmul, bucuria, o urare entuziastă: „trăiască!, să trăiască”, „bravo!”; de exemplu: *Yaşasın iki ülke arasındaki dostluk!* „Trăiască prietenia dintre cele două țări!”; *Yaşa, böyle yakışır zaten sana!* „Bravo, de fapt, așa îți şade bine!”.

Salutul sportiv pe terenul de sport se redă cu ajutorul formei *şa*, repetată de trei ori: *şa, şa, şa!* „trăiască!, trăiască, trăiască!”.

8) *maşallah (maşaallah)* (< ar. *ma şa Allah* „ceea ce este pe placul (pe voia) lui Allah”) „bravo!, superb!, splendid!, ce minunat!, ce bine!, să nu-ți fie de deochi!”; de exemplu: *Maşallah, çok iyi yetiştirmişsiniz çocuklarınızı!* „Bravo (ce bine), v-ați crescut foarte bine copiii!”; *Maşallah, çok zeki bir çocuk!* „Splendid (bravo), e un copil foarte inteligent!”; *Kızınızı evlendirmişsiniz, maşallah!* „Mă bucur (bravo), v-ați măritat fiica!”.

9) *inşallah* (< *in şa Allah* „cu voia lui Allah”) „Doamne ajută!”, „să dea Dumnezeu!”, „cu voia Celui de Sus!”, „sper!”; de exemplu: *İnşallah, her şey iyi olur!* „Sper (din tot sufletul) că va fi bine!”; *İnşallah biz de o güzel günleri görürüz!* „Cu voia lui Allah, vom vedea și noi acele zile frumoase!”.

10) *ayol* (< *ey* + *oğul* „hei, fiule!”) se folosește în cazul unor adresări nepretențioase, familiare, cu sensul de „ei!, măi!, ascultă!”; de exemplu: *Ayol, ilaçlarını almamışsın!* „Măi (ascultă), nu ți-ai luat medicamentele?”; *Ayol sen nerelede kaldın!?* „Măi, tu unde ai rămas (ai dispărut)?”.

11) *yahu* (ar. *ya* + *hu*) „păi!, măi!, uită-te la mine!, fii atent!, ei!, hei!”; de exemplu: *Yahu, neredesin?!* „Măi, unde ești?!”; *Yahu, hâlâ işin bitmedi mi?!* „Păi, n-ai terminat încă treaba?”.

12) *varda* (< *vardı ha*) „ferește!, la o parte!”.

13) *yalla(h)* (< *ya Allah*) „du-te!, marș!, pleacă!”; de exemplu: *Çocuklar, yalla dışarı* „Copii, marș afară!”.

14) *heygidi* (< *hey+gidi*) „ah!, vai!, păcat!”; de exemplu: *Heygidi dünya, böyle mi olacaktı!* „Ah, viață, oare așa trebuia să se întâmple?!”.

15) *heyhat* „vai!, (ce) păcat!, din păcate!”; de exemplu: *O da kendini şair mi sanıyor? – Heyhat!* „Oare și el se consideră poet? – Din păcate!”.

16) *banabak* „fii atent!, ascultă!”; de exemplu: *Banabak, sen ne yapmak istiyorsun?* „Ascultă, ce vrei să faci?”.

17) *vay canına* „uită-te la el!, ce chestie!, grozav!”; de exemplu: *Vay canına, ne güzel şarkı söylüyor!* „Grozav, ce frumos cântă!”.

18) *Allah aşkına!* „te rog!, zău!, pentru Dumnezeu!”; de exemplu: *Allah aşkına, bize de haber ver!* „Te rog, anunță-ne și pe noi!”.

19) *hodri meydan* „hai, să te vedem!”, „hai, încercă!”, „ia, să te vedem!”.

20) *hayrola!* „s-a întâmplat ceva?!”, „ce este?”, „Doamne ferește!”; de exemplu: *Hayrola, bu saatte nereye gidiyorsun!* „S-a întâmplat ceva, unde te duci la ora asta?”.

Onomatopeea (*Yansım*)

Se numește onomatopee, unul sau mai multe cuvinte care imită sunete sau zgomote – sunetele care însoțesc unele acte fiziologice (tusea, râsul, fluieratul etc.), strigătul animalelor sau zgomotele din mediul înconjurător; de exemplu: *çat, pat, küt, çıt, cart, hart, zırt, kırt, fır, pır, mır, har, vır, dır, gır, gür, tak, tuk, rak, lık, şrah, lark, zınk, kös, kıs, rap, şıp, garç, gurç, cız, vız, güm, tan, tun, pır, tak, fırt, gümbür, tantun, şırıl, çatır, patur, kütür, fırl, pıtır, gürül, fokur, kıpır, cızır, dırdır, kımıl, vırvır, lıklık, raprap, kısıks, çatpat, carcur* etc.

Structura fonetică a onomatopeelor este următoarea:

1. CVC: *tık* „tic” (*tık tık* „tic tac!”), *hor* „hor, sfor!” , *vız* „bâz!” , *pat* „trosc!” etc.

2. CVCC: *şark* „trosc!” , *cump* „pleosc!” , *cırt* „pâr!” , *gümp* „trosc!” , *vırç* „pleosc!” , *cart* „sfâr!” , *culk* „bang!” etc.

Onomatopeele de tipul *hüngür, tangır, fongur, şingır, şangır* sunt formate din *hüng+ür, tang+ır, fong+ur, şing+ır, şang+ır*, unde *ng* este un singur sunet.

3. VC: *in*-onomatopee pentru geamăt, *ik*-onomatopee pentru icnet, *uğ*-onomatopee pentru foșnet etc.

Cele trei rădăcini descrise mai sus stau la baza unor onomatopee derivate cu ajutorul următoarelor sufixe:

a) *-ıl/-il/-u/ül* (de cele mai multe ori, cu rădăcini terminate în *-r*); de exemplu: *hor-ul, mır-il, par-il, gür-ül*;

b) *-ır/-ir/-ur/-ür* (de cele mai multe ori, după rădăcini terminate în *c, k, g, p, b*); de exemplu: *tak-ır, gıc-ır, şap-ır, tak-ır, gümb-ür*.

În cazul când rădăcinile onomatopeelor se termină într-o altă consoană decât cele arătate mai sus, acest sufix este uneori *-ır*, iar alteori *-ıl*; de exemplu: *zing-ır, zing-il, tan-gır, hış-ır, hom-ur* etc.

De la onomatopee se formează anumite părți de vorbire, mai ales verbe compuse, atât cu ajutorul unor sufixe (sufixe derivative), cât și cu ajutorul verbului *etmek* sau al altui verb, care provizoriu și contextual are valoare de verb auxiliar. Astfel, de la onomatopee se formează substantive, cu ajutorul sufixelor *-dak/-dek*: *fırıldak* „morișcă”, „ventilator”, *kıkırdak* „cartilaj”, *işıldak* „proiector”; *-tı/-ti*: *gürültü* „zgomot”, *parıltı* „strălucire”, *kıpırtı* „neastâmpăr” etc. Adjective de la onomatopee se formează cu sufixele: *-lak/-lek*: *çatlak* „crăpat”, *fırlak* „ieșit”, *zırlak* „flecar”; *-dak/-dek*: *kıpırdak* „agitat” etc.

În ceea ce privește formarea verbelor cu ajutorul onomatopeelor, trebuie menționat faptul că acest lucru este posibil atât cu ajutorul unor sufixe derivative, cât și cu ajutorul verbului *etmek* sau al unui alt verb, singur, nereduplicat sau reduplicat; astfel:

1. onomatopee + *etmek* sau un alt verb = verb compus; de exemplu: *şark etmek* „a trosni (a face trosc)”, *tık etmek* „a ticăi”, *cız etmek* „a face sfâr”, *çat yarılmak* „a crăpa (cu zgomot)”, „a face trosc”, *vız gelmek* „a nu-i păsa”, *şıp gelmek* „a veni pe neașteptate”.

2. onomatopeea reduplicată + un verb; de exemplu: *rap rap yürümek* „a merge în cadență”, *kıs kıs gülmek* „a râde pe înfundate”, *fır fır dönmek* „a se roti (învârti) foarte tare”, *tak tak vurmak* „a ciocăni”, *civil civil ötmek (ötişmek)* „a ciripi”, *mışıl mışıl uyumak* „a dormi adânc”, *lıkırlıkır kaynamak* „a fierbe în clocote”, *şarıl şarıl akmak* „a susura, a murmura” etc.

De cele mai multe ori, al doilea element al reduplicării are în componența sa vocale labiale, având loc alternanțele *a*, *ı~u* și *e*, *i~ü*; de exemplu: *çat çut kırmak* „a rupe cu zgomot”, *çatır çutur kırılmak* „a se rupe cu zgomot mare”, *kem küm etmek* „a bolborosi”, *fart furt etmek* „a bate câmpii”, „a vorbi aiurea”.

Uneori onomatopeea se reduplică prin înlocuirea consoanei inițiale cu *m*; de exemplu: *hık mık etmek* „a bolborosi”, *tingir mingir yuvarlanmak* „a hurui, a durui”, *takır makır yürümek* „a merge târșâind picioarele” etc.; alteori, această reduplicare se bazează pe concordanța ritmică între cele două elemente; de exemplu: *çat pat konuşmak* „a vorbi (o limbă) așa și așa, a o rupe”, *apar topar getirmek* „a aduce (pe cineva) pe sus”, *virt zirt girmek* „a se fâțâi, a se foi”, *patır kütür düşmek* „a se prăvăli, a se duce de-a rostogolul” etc.

O serie de onomatopee imită strigătul animalelor; de exemplu: *miyav* „miau!”, *me* „behe!”, *gak* „gac!”, *vrak* „vac!”, *gıgırdak* „cotcodac”, *ürü* „cucurigu!” etc.

Există o serie de onomatopee folosite pentru a îndemna unele animale domestice; de exemplu: *deh* „di!”, *aha* „o!”, *çüş* „ciuş!”, *hoşt* „marș!”, *kuçukuçu* „cuciu cuciu!”, *pisi pisi* „pis pis!”, *bili bili* „pui pui!” etc.

SINTAXA (SÖZ DİZİMİ)

Obiectul sintaxei

„Sintaxa este partea gramaticii care cuprinde regulile privitoare la îmbinarea cuvintelor în propoziții și fraze” (*Gramatica limbii române*, 1963, II, p. 7). Această definiție, general acceptată de gramaticieni) cel puțin de cei de orientare tradiționalistă) indică prin ea însăși obiectul de studiu al sintaxei. Această disciplină studiază următoarele trei unități sintactice: **sintagma**, **propoziția** și **fraza**.

Sintagma (numită adesea și **grup de cuvinte** sau **îmbinare de cuvinte**) este cea mai mică unitate sintactică în interiorul căreia se poate stabili un raport sintactic. Ea este constituită din două sau mai multe cuvinte care, împreună, exprimă o semnificație complexă unică, dar analizabilă, denumind un obiect, o acțiune sau o însușire: *bu kitap* „această carte”, *onun babası* „tatăl lui (ei)”, *trenin gelişi* „sosirea trenului”, *malın kabul edilmesi* „recepționarea mărfii”, *pek güzel* „foarte frumos”, *kara gözlü adam* „om cu ochi negri” etc. **Unele grupuri de cuvinte se lexicalizează**, adică se transformă într-un tot lexical cu întrebuințare stabilă (*duvar saati* „pendulă”, *demiryolu* „cale ferată” – ultimul a devenit un cuvânt compus), spre deosebire de altele, ca cele citate mai înainte, care își păstrează sensul complex numai în îmbinarea respectivă, înlocuirea unui element al îmbinării ducând la o nouă îmbinare, cu un alt sens (*yeni saat* „ceas nou”, *eski saat* „ceas vechi”, *benim saatim* „ceasul meu” etc.). Cele două tipuri de îmbinări pot fi combinate între ele, rezultând grupuri lexicalo-sintactice (*yeni duvar saati* „pendula nouă”).

Sintagma (sau îmbinarea de cuvinte) nu poate apărea niciodată de sine stătătoare și, fiind lipsită de predicatie, nu poate constitui o unitate de comunicare decât prin încadrarea ei într-o propoziție.

Propoziția este cea mai mică unitate sintactică care poate apărea de-sine-stătătoare și care exprimă o judecată sau o idee cu caracter afectiv sau volitiv; de aceea, propoziția este unitatea de bază a sintaxei.

Esența propoziției este predicatia (sau predicativitatea), adică raportarea conținutului ei la realitatea obiectivă pe care o reflectă. Această raportare se realizează cu ajutorul predicatului.

Propoziția este, deci, o comunicare realizată prin unul sau mai multe cuvinte însoțite de un indice de predicatie, adică de un predicat verbal sau nominal (*ben gördüm* „eu am văzut”; *kardeşime mektup yazdım* „i-am scris o scrisoare fratelui meu”; *bu çiçekler pek güzeldir* „aceste flori sunt foarte frumoase”).

Uneori, indicele de predicatie este constituit numai dintr-o intonatie predicativă, fără predicat (*inşallah!* „dacă vrea Dumnezeu, cu voia lui Dumnezeu”; *ne sıcak!* „ce căldură!”).

Propoziția poate fi independentă (*hepsini unuttum* „am uitat totul”), dar poate să se afle și în anumite relații cu alte propoziții, intrând în alcătuirea unei fraze (*bildim ama, hepsini unuttum* „am știut, dar am uitat totul”).

Fraza este unitatea sintactică superioară propoziției, întrucât este constituită din două sau mai multe propoziții; ea este totdeauna de sine stătătoare. Între propoziție și frază deosebirea constă în complexitatea formală a acesteia din urmă; din punctul de vedere al conținutului, între ele nu există deosebiri esențiale, fraza putând exprima o idee mai complexă decât propoziția, dar poate exprima și același lucru ca o propoziție independentă. În sfârșit, relațiile dintre propozițiile care alcătuiesc o frază sunt aceleași cu relațiile dintre părțile unei propoziții: de coordonare sau de subordonare.

Sintaxa, ca ramură a gramaticii, cuprinde două părți esențiale: **sintaxa propoziției** și **sintaxa frazei**. Sintagmele (grupurile de cuvinte) nu formează o diviziune specială a sintaxei: intrând în compoziția părților de propoziție, ele sunt studiate în cadrul sintaxei propoziției.

Sintaxa propoziției studiază propoziția privită independent de legăturile ei cu alte propoziții. În sfera de preocupări a acestei secțiuni a sintaxei intră următoarele probleme mari: clasificarea propozițiilor, studierea părților de propoziție în mod izolat (subiectul, predicatul, atributul și complementele de diferite feluri), precum și studierea raporturilor de coordonare dintre părțile propoziției.

Sintaxa frazei studiază modurile în care se unesc propozițiile pentru a alcătui fraze. Ea cercetează propozițiile din punctul de vedere al legăturii lor cu alte propoziții, distingând în primul rând propozițiile principale de cele secundare, iar în al doilea rând raporturile de coordonare și de subordonare dintre propoziții. Raportul de coordonare se poate stabili atât între propoziții principale, cât și între propoziții subordonate, iar raportul de subordonare se poate stabili atât între o subordonată și propoziția principală, cât și între o subordonată și o propoziție care, la rândul ei, este o subordonată față de altă propoziție.

Raporturile sintactice sunt aceleași între părțile componente ale unei propoziții ca și între propozițiile componente ale unei fraze: raporturi de coordonare, când aceste elemente componente stau pe același plan, fără a depinde unul de altul, și raporturi de subordonare (sau de determinare), când dintre două elemente componente unul depinde de altul. Identitatea raporturilor existente în propoziție și în frază face ca și în studierea celor două unități sintactice să se întâlnească categorii similare: subiectului din propoziție îi corespunde în frază o propoziție subiectivă, atributului o propoziție atributivă, complementului direct o propoziție completivă directă etc.

Mijloacele de exprimare a raporturilor sintactice

Raporturile sintactice care se stabilesc între elementele componente ale sintagmei (grupului de cuvinte) și, în cadrul propoziției, între părțile acestei propoziții pot fi exprimate prin următoarele categorii de mijloace:

I. **Mijloace fonetice:** intonația (de ex. *bu kitap* „această carte”, *bu – kitap* „aceasta este (o) carte”).

II. **Mijloace morfologice:** flexiunea cu ajutorul sufixelor cazuale, posesive și predicative; acestea sunt mijloace auxiliare, care stau la baza unor mijloace sintactice (acord, recțiune).

III. **Mijloace sintactice:** sunt cele mai importante; ele sunt de patru feluri:

1. **Juxtapunerea (parataxa)** constă în simpla alăturare a componentelor grupului de cuvinte, fără modificarea aspectului morfologic al vreuneia dintre componente. Acest procedeu este unul dintre cele mai răspândite mijloace de exprimare a raporturilor sintactice în limba turcă (și, în general, în toate limbile turcice).

Părțile de propoziție care pot intra în raport de juxtapunere cu o altă parte de propoziție sunt:

a) Atributul adjectival: *iyi adam* „om bun”, *bir kitap* „o carte”, *çok para* „mulți bani”, *bu ev* „această casă”, *gelen çocuk* „copilul care vine” etc. Ca determinări juxtapuse apar adesea forme perechi și forme intensive ale unor adjective calificative: *yorgan argın* „istovit”, *eğri büğrü* „întortocheat”, *kapkara* „negru de tot”, *çirçiplak* „în pielea goală” etc.

b) Atributul substantival epitetiv (izafet I): *taş ev* „casă de piatră”, *altın saat* „ceasornic de aur”.

c) Complementul direct la cazul absolut: *bir kız gördüm* „am văzut o fată”. (Complementul direct în acuzativ este exprimat prin procedeul recțiunii).

d) Complementul circumstanțial de mod: *böyle yapma* „nu face așa!” (cf. *böyle kitap*); *fena yaptım* „am făcut rău” (cf. *fena hava*); *doğru söylüyor* „el vorbește adevărat” (cf. *doğru yol*).

În toate cele patru cazuri enumerate, pe lângă un determinat pot fi juxtapuse două sau mai multe determinări: *bu güzel kadın* „această frumoasă femeie”; *büyük taş ev* „(o) casă mare de piatră”; *çok pahalı altın saat* „un ceas de aur foarte scump”; *gayet fena yaptım* „am făcut foarte rău”.

2. **Recțiunea** este procedeul sintactic prin care raporturile sintactice între componentele sintagmei se stabilesc în mod unilateral (univoc), adică una dintre componente se întrebuițează într-o formă flexionară cerută de cealaltă componentă, care constituie termenul regent al grupului de cuvinte respectiv.

Prin acest procedeu se exprimă următoarele relații sintactice:

a) Complementul direct în acuzativ și complementul indirect în raport cu predicatul: *babasını sever* „își iubește tatăl”; *babasına yardım eder* „îl ajută pe tatăl său”; *babasından korkar* „se teme de tatăl său”.

Unele verbe cer ambele complemente: *elmayı çocuğa verdim* „i-am dat mărul copilului”.

Uneori, complementul indirect exprimat prin procedeul recțiunii determină un atribut adjectival juxtapus unui substantiv: *ava meraklı adam* „om pasionat de vânătoare”; *atalarımızdan kalma bir adet* „un obicei rămas de la strămoșii noștri”.

b) Diversele complemente exprimate cu ajutorul postpozițiilor: *babası için satın aldı* „a cumpărat pentru tatăl său”; *babasıyla konuşuyor* „vorbește cu tatăl său”; *babası gibi yürüyor* „merge ca și tatăl său”.

c) Atributul substantival în raport de anexiune la cazul absolut (izafet II): *baba evi* „casa părintească”, *sabah yıldızı* „luceafărul de dimineață”, *yazı masası* „masă de scris”.

3. **Acordul** este procedeul prin care raporturile sintactice între componentele unei sintagme se manifestă în mod bilateral, adică ambele componente primesc forme morfologice determinate reciproc. Prin acord se exprimă următoarele raporturi:

a) Acordul în număr între predicat și subiect, care are loc în anumite situații: *çocuklar geldiler* „copiii (unul câte unul) au venit” (dar *çocuklar geldi* „copiii (în masă) au venit”).

b) Atributul substantival (și pronominal) în raport de anexiune la genitiv (izafet III): *çobanın evi* „casa ciobanului”, *öğrencilerin kitapları* „cărțile studenților”, *onun şapkası* „pălăria lui (ei)”.

c) Complementul partitiv se construiește cu genitivul sau ablativul, iar termenul determinat (care denumește partea ce se detașează primește sufixul posesiv de persoana a III-a: *talebelerin (talebelerden) çoğu* „mulți dintre studenți”, *karpuzların (karpuzlardan) (en) iyisi* „cel mai bun dintre pepeni”.

4. **Joncțiunea** se realizează prin conjuncții și stabilește un raport de coordonare între părțile de același fel ale propoziției: *horozla tilki* „vulpea și cocoșul”, *çay veya kahve* „ceai sau cafea”.

Sintaxa propoziției

Clasificarea propozițiilor

Diversele tipuri de propoziții existente în limba turcă se pot clasifica după următoarele două criterii: semantic și structural. Fiecare tip de propoziție este, însă, în același timp semantic și structural, distincția dintre ele făcându-se numai în scop metodologic.

Clasificarea semantică a propozițiilor

Clasificarea semantică a propozițiilor are în vedere scopul comunicării (îl informează pe interlocutor, cere informații asupra unui lucru necunoscut de vorbitor sau exprimă o atitudine afectivă asupra unui lucru), conținutul sau modalitatea comunicării (relatează un fapt real, realizabil sau ireal, dorit, posibil, necesar etc.) și aspectul (pozitiv sau negativ) al comunicării.

După criteriul semantic, propozițiile se împart în următoarele trei categorii: enunțiative (asertive), interogative și exclamative.

Propozițiile enunțiative (asertive) sunt, după conținutul pe care îl exprimă și în funcție de modul verbal cu care se construiesc, de cinci feluri:

1. enunțiative propriu-zise (reale);
2. enunțiative optative;
3. enunțiative imperative;

4. enunțiative condiționale;
5. enunțiative necesitative.

1. Propoziția enunțiativă propriu-zisă exprimă o acțiune sau o stare prezentată ca reală. După aspectul predicatului, propoziția enunțiativă propriu-zisă este de patru feluri: a) pozitivă; b) negativă; c) posibilitativă; d) imposibilitativă.

a) Propoziția enunțiativă pozitivă se realizează fără mijloace morfologice speciale, în afara sufixelor de timp, mod și persoană ale predicatului; ea se opune propoziției negative numai prin lipsa sufixului de negație sau a cuvintelor de negație la predicat: *Bir mektup aldım* „Am primit o scrisoare”; *Oğlum okula gider* „Fiul meu merge la școală”; *Yaz geçti, güz geldi* „Vara a trecut, a venit toamna”.

b) Propoziția enunțiativă negativă se construiește prin următoarele procedee:

A. Cu ajutorul sufixului de negație *-ma/-me*: *ben onu görmedim* „eu nu l-am văzut”. Forma negativă a verbului se folosește și după pronume sau adverbe negative: *(Bir) kimse gelmedi* „N-a venit nimeni”; *O hiç içki içmez* „El/ea nu bea deloc”; *Hiç bir şey anlamadı* „N-a înțeles nimic”.

După negația *ne(...)ne (de)...* „nici... nici”, predicatul se pune la forma pozitivă: *Ne parası var ne (de) işi* „Nu are nici bani, nici de lucru”; *Ben ne romancı, ne (de) şairim* „Eu nu sunt nici romancier, nici poet”. Când însă particula negativă repetată *ne... ne...* este separată de predicat printr-o construcție negativă sau prin mai multe părți secundare de propoziție, sau când predicatul este inversat înaintea acestei particule, predicatul se pune la forma negativă: *Arabada, çiftlik kapısına kadar ne öğretmen, ne de Ahmet hiç bir şey konuşmadılar* „În căruță, nici învățătorul, nici Ahmet n-au vorbit nimic până la poarta fermei”; *Fakat ona dair hiç bir şey bilmiyorum: ne ismini, ne bulunduğ yeri* „Însă eu nu știu nimic despre ea; nici numele ei, nici locul unde se află”.

B) Cu ajutorul particulei negative *değil* „nu este” se exprimă, de obicei, forma negativă a predicatului nominal; ea urmează, deci, după un nume predicativ constituit dintr-un substantiv sau un adjectiv; *Dargın değilim* „Nu sunt supărat”; *Siz hekim değilsiniz* „Dumneavoastră nu sunteți medic”; *İçerisi pek sıcak değildi* „Înăuntru nu era prea cald”; *Hakkı yok değildi* „Nu se poate spune că n-a avut dreptate”.

La fel ca și *değil* (dar mai des decât acesta), *yok* se folosește și ca adverb de negație, constituind, din punct de vedere sintactic, o propoziție neanalizabilă: *Onu gördün mü? – Yok* (literar: *Hayır*) „L-ai văzut? – Nu”.

c) Propoziția enunțiativă posibilitativă are predicatul la forma posibilității (aspectul posibilitativ = gerunziul în *(y)a / – (y)e + bil*): *İstediğin gibi hareket edebilirsin* „Poți să procedezi cum vrei”; *Rahatça uyuyabilirsiniz* „Puteți dormi liniștiți (în liniște)”.

d) Propoziția enunțiativă imposibilitativă are predicatul la forma imposibilitativă (cu suf. – *(y)ama – (y)eme*): *Uzun zaman uyuyamadım* „Vreme îndelungată n-am putut să dorm”; *Hiç bir şey yapamıyordum, bir kitap bile okuyamıyordum* „Nu puteam face nimic, nici măcar o carte nu puteam citi”.

2. Propoziția enunțiativă optativă comunică dorința realizării unei acțiuni sau a unei stări de către cel care vorbește sau de către altcineva. Acest tip de propoziție se construiește cu predicatul la modul optativ sau la imperativ pers. a III-a singular și plural.

a) optativ: *Onu bağırama basayım, evlât edineyim* „L-aș strânge la pieptul meu, l-aș înfia”; *Hasta olsaydım hekime giderdim* „Dacă aș fi fost bolnav, aș fi mers la medic”.

b) Imperativ (cu valoare deziderativă): *Doktorlarla konuş, beni artık çıkarsınlar* „Vorbește cu doctorii, să mă lase, în sfârșit, să ies (lit. să mă scoată) din spital”; *Çocuk yarın sabah okula gitmesin* „Mâine dimineață, copilul să nu se ducă la școală”.

Următoarele construcții redau cu mai multă tărie dorința de a se realiza o acțiune:

Particula *değil* poate să stea, cu aceeași funcțiune, și după o formă verbală de pers. a III-a și anume, atunci când pe negație cade un accent logic puternic: *Ben yazacak değilim* „Eu nu am de gând să scriu (deloc)”; *Eski ve korkunç hatıraları kafasından atabilmiş değildi* „(El) nu a putut să-și alunge (lit. să arunce) din cap vechile și îngrozitoare amintiri”.

Deosebirea între construcțiile *Ben yazmıyacağım* și *Ben yazacak değilim* constă în aceea că, pe când în cea dintâi este negat numai sensul lexical al bazei verbale, în cea de a doua este negată nu numai baza verbală purtătoare a sensului lexical, ci și forma verbului în întregimea ei, de unde rezultă o negație foarte accentuată.

Când predicatul conține două negații (anume, o formă negativă a verbului urmată de particula *değil*), se obține o construcție cu sens pozitiv (cf. *nu pot să nu vin – pot să vin, am să vin neapărat*); exemple: *Bunu bilmiyor değilim – Bunu bilmiyorum değil* „Nu pot să nu știu aceasta”; *Gençliğimde içmedim değil, içtim* „Nu pot spune că n-am băut în tinerețea mea, am băut”.

Trebuie reținut faptul că *değil*, întrebuințat ca adverb de negație, nu formează predicatul, ci o formă negativă a unei alte părți de propoziție (*Evi değil, bahçeyi sattım* „Am vândut grădina, nu casa”) sau o propoziție neanalizabilă, sinonimă cu *hayır* și (pop.) *yok* (de ex. *O yazdığın roman mı? – Değil.* „Ceea ce scrii, nu este (oare) un roman? – Nu.”).

c) Termenul negativ *yok* „nu este, nu există” exprimă non-existența sau absența unui lucru: *Benim uşaklarım yok* „Eu nu am slugi”; *Kimsesi yoktu* „N-avea pe nimeni”.

Predicatul negativ format cu ajutorul lui *yok + değil* (deci, constând din două negații) exprimă un sens afirmativ (la fel ca și în cazul lui *-ma/-me + değil*, v. mai sus); *Köyün içinde su yok değil* „Nu se poate spune că există apă în sat”.

Forma în *-(y)acak/-(y)ecek* + suf. posesiv + *gel-*; *Seni çok göreceğim geliyor* „Aș vrea foarte mult să te văd”; *Aksıracağım geldi* „Mi-a venit să strănut”.

Derivatele verbale cu sufixul *-(y)ası/-(y)esi* + suf. posesiv + *gel-*: *Bağırasım geliyor, vallahi!* „Aș striga (îmi vine să strig), Dumnezeuule!”.

Toate exemplele citate mai sus au aspect pozitiv; propozițiile optative pot să aibă, însă, și aspect negativ: *Buradan gitmiyeydim* „Să nu fi plecat de aici”.

3. Propoziția enunțiativă imperativă exprimă un enunț sub formă de poruncă, îndemn, sfat, rugămintă, adresată de obicei persoanei cu care se vorbește, dar și persoanei despre care se vorbește și chiar persoanei locutoare.

Propoziția imperativă se exprimă prin următoarele procedee:

a) Prin formele modului imperativ (cu aspect pozitiv sau negativ); *Unutma, erkenden gel, beni ara!* „Nu uita, vino devreme (și) caută-mă!”; *Siz de beni anlayınız!*

„Înțelegeți-mă și dumneavoastră pe mine!"; *Birakalım onu rahatına!* „Să-l lăsăm în pace!"; *Kapıyı kapasın!* Să închidă ușa!"; *Yaşasın!* „Trăiască!”.

De obicei, subiectul pers. I și a II-a, singular și plural, nu este exprimat; uneori însă, el este exprimat prin pronumele personale respective: *Sen gitme! dedi* „A zis: Tu să nu mergi!"; *Siz acele etmeyin, dostlarım!* „Nu vă grăbiți, prieteni!”.

Sensul formelor imperativului este uneori întărit de interjecțiile *haydi – hadi* „hai, haide” sau de imperativele *bakalım* „să vedem”, *bakayım* „să văd”; *Haydi gidelim!* Hai să mergem”; *Hadi, git!* „Hai, pleacă!"; *Söyle bakalım!* „Hai, spune!” *Gel, bakayım!* „Hai, vino!”.

b) În vorbirea populară, predicatul propoziției imperative este uneori exprimat prin forma de condițional prezent, persoana a II-a, singular + particula *-a/-e*: *Açsana, be!* „Deschide, măi!"; *Söylesene, ne istiyorsun?* „Spune, ce vrei?”

c) Prin persoana a II-a singular și plural a aoristului sau a viitorului, cu o intonație specială de îndemn: *Şimdi ne yaparsın biliyor musun?* „Știi ce să faci (vei face) acum?”; *Gizliden bizi takip edersin* „Tu ne vei urma (urmează-ne) pe furiș”; *Bu eti yiyeceksin! dedi* „A zis: (o) să mănânci carnea aceasta”.

d) Prin unele interjecții cu sens imperativ și cu funcțiune predicativă: *Haydi(n) çocuklar bana!* „Veniți copii, la mine! ; *İşte kalem, işte kâğıt, otur, yaz!* „Iată (un) creion, iată hârtie, șezi și scrie!"; *Na bir kuruş daha* „Na (ia), încă un kuruş”.

e) Printr-o intonație de îndemn, de poruncă, pe care o primește un substantiv, un adverb etc.: *Bir kahve!* „O cafea!"; *İleri!* „Înainte!”.

4) **Propoziția enunțiativă condițională**, care este întotdeauna subordonată, exprimă o ipoteză sau o condiție de a cărei realizare depinde îndeplinirea acțiunii exprimate de propoziția regentă. Propoziția condițională este predicatul la modul condițional și exprimă:

a) o acțiune realizabilă: *Ya şimdi kalksam, gitsem, onu bıraksam, böyle hasta tek başına ne yapar?* „Și dacă acum mă ridic și plec, și îl las, ce o să facă singur, așa bolnav (cum este)?”;

b) o acțiune reală: *Eğer sen gitmezsen, ben yalnız başıma giderim* „Dacă tu nu mergi, eu o să merg de unul singur”.

c) o acțiune ireală: *Duvara tutunmasaydım yere yıkılacaktım* „Dacă nu m-aș fi ținut de perete, m-aș fi prăbușit la pământ”.

Propozițiile condiționale pot fi pozitive, negative, posibilitative și imposibilitative (v. *Sintaxa frazei*, cap. *Propoziția circumstanțială condițională*).

5. Propoziția enunțiativă necesitativă exprimă necesitatea îndeplinirii unei acțiuni. Predicatul acestui tip de propoziție este exprimat:

a) printr-un verb la modul necesitativ: *Saat sekizden evvel gelmelisin* „Trebuie să vii înainte de ora 8”; *Öğrenciler geç kalmamalıdır* „Studentii nu trebuie să întârzie”; *Bunu bir daha yapmamalısın* „Nu trebuie să mai faci asta”;

b) printr-un verb la viitor, atunci când se exprimă necesitatea dintr-o convingere interioară (spre deosebire de necesitativ, care exprimă o necesitate obiectivă); *Bunu okumalısın; Bunu okuyacaksın* „Aceasta ești obligat să citești; Aceasta trebuie (ești) dator să citești”;

c) prin diverse alte construcții verbale, cu sens necesitativ: *lâzım* + numele verbal în *-mak/-mek* la cazul absolut sau la dativ, ori numele verbal în *-ma/-me* + suf. posesiv; *gerek* + infinitivul; *mecbur olmak* „a fi obligat” etc.

Propozițiile interogative sunt propoziții prin care se formulează o întrebare direct interlocutorului. Ele se exprimă prin următoarele mijloace:

1. Cu ajutorul particulei interogative *mi/mi/mu/mü*, care se pune după cuvântul care conține întrebarea:

a) pozitive: *Dostun geldi mi?* „Prietenul tău a venit?; *Oğlum, sen mal mı istersin? mülk mü? para mı?* „Fiule, tu vrei bogăție? pământ? bani?;

b) negative: *Baban sana yazmadı mı?* „Tatăl tău nu ți-a scris?; *Senin paran yok mu?* „Tu nu ai bani?; ”;

c) posibilitative: *Girebilir miyim?* „Pot să intru?; ”;

d) imposibilitative: *Gelemez misiniz?* „Nu puteți veni? ”.

Pentru întărirea interogației se întrebuințează cuvintele *acaba* sau *acep* „oare”; *Acaba babam hasta mıydı? Acaba yaralandı mı?* „Oare tata a fost bolnav? Oare a fost rănit?; *Kapıyı açıp: Gördü mü acep? dedi* „A deschis ușa și a zis: Oare a văzut? ”.

2. Cu ajutorul pronumelor și adverbilor interogative *kim* „cine?”, *ne* „ce?”, *nasıl* „cum?”, *niçin* „de ce?”, *nerede, nereye* „unde?”, *nereden* „de unde?”, *ne zaman* „când?”, *kaç* „cât?”, *hangi* „care?” etc.: *kim geldi?* „cine a venit?; *ne yaptın* „ce ai făcut?; *nasılsın?* „ce mai faci?” (lit. cum ești?); *kaç yaşındasın?* „câți ani ai?; *niçin gelmedin?* „de ce n-ai venit? ”.

3. Prin intonația interogativă cu care este însoțit cuvântul care conține întrebarea: *İsminiz, efendim?* „Numele dv., domnule?; *Hastalığı? Bilmiyorum* „Boala lui? Nu (o) știu! ”.

Intonația interogativă este adeseori întărită prin cuvintele modale speciale ca: *belki* „poate”, *galiba* „probabil”, *ha* (interjecție care exprimă o încurajare sau un reproș), *ya* (interjecție care exprimă o întrebare sau o confirmare) și altele: *Belki uyuyor?* „Poate că doarme?; *Bana dargınsın galiba?* „Poate (probabil) ești supărat pe mine?; *Ah, yarabbi, o sizdiniz ha? Diye bağırdı* „Ah, Doamne, dumneata ai fost? Strigă (el) ”.

Propozițiile exclamative sunt propoziții care exprimă în mod spontan o stare afectivă. Propozițiile exclamative se redau prin următoarele mijloace:

1. Prin unele pronume și adverbe relative-interogative care, însoțite de o intonație exclamativă, dau propoziției un sens exclamativ: *Ne kalabalık!* „Ce îmbulzeală!; *O, ne tatlı rüyaydı!* „O, ce vis dulce a fost!; *Ne çok duman vardır burada!* „Ce mult fum e aici! ”.

2. Printr-o intonație exclamativă care însoțește un cuvânt lipsit de orice marcă morfologică; deosebit de des se întâlnește acest procedeu la exprimarea unei chemări, a unui ordin, a unei urări, a unei mirări etc.: *Anne! Diye haykırdı* „A strigat: Mamă!; *Düşeceksin! dedim* „(I-)am spus: O să cazi!; *Efendim! „Domnule!”, „Poftim! ”.*

Formele de imperativ sunt, prin natura lor, totdeauna însoțite de o intonație exclamativă: *Buyurun bize!* „Poftiți pe la noi!; *Rauf Bey, siz de beni anlayınız!* „Domnule Rauf, înțelegeți-mă și dv. pe mine!; *Yeter: artık, sus!* „Ajunge, taci odată! ”

Intonația exclamativă este adesea însoțită de cuvintele ca *belki* „poate”, *galiba* „probabil” ș.a.: – *Evet, soğuk aldım, galiba! dedi.* – *Belki de dün akşam üşüttün! dedim.* „– Da, am răcit probabil! Zise: – Poate că ai răcit ieri seară! am zis”.

Același sens poate fi redat și printr-un cuvânt însoțit de o interjecție și o intonație exclamativă, adesea și de particula modală *ki*: *Ah, anacığım!* „Ah, mămico!”; *Ah, o kadar eğlendim ki!* „Ah, m-am distrat atât de mult!”; *Of! o kadar çok teşekkür ediyorsun ki!* „Of, atât de mult mai mulțumești!”.

Un tip mixt de propoziții îl constituie propozițiile interogativ-exclamative, care, așa cum o indică și denumirea lor, se exprimă prin îmbinarea intonației interogative cu intonația exclamativă (în scris: „?!”) : *Kim bilir ne kadar zaman, ne kadar uzun bir zaman orada öyle hareketsiz kalıyor?!* „Cine știe cât timp, cât de mult (îndelungat) timp rămâne așa, nemișcat acolo?!”.

Clasificarea structurală a propozițiilor

Clasificarea structurală (sau: după structură) are în vedere modul de organizare a propozițiilor după funcțiile sintactice ale părților care le alcătuiesc și după felul predicăției.

Cele mai largi categorii în care se clasifică propozițiile din punct de vedere al structurii lor sunt: *propozițiile neanalizabile* și *propozițiile analizabile*.

Propozițiile neanalizabile sunt acelea care nu pot fi analizate din punctul de vedere al structurii lor sintactice, deoarece nu se poate recunoaște funcția sintactică a părților lor componente. Aceste propoziții sunt alcătuite:

a) din interjecții: *A (ay), ne güzel!* „Ah, ce frumos!”; *E! Sonra ne olacak?* „Ei, ce va fi apoi?”; *Hey, arkadaş!* „Hei, prietene!”; *O, o! Bakın kim geliyor!* „O, o, ia uitați-vă cine vine!”; *Vay, siz misiniz?* „Vai, dumneata ești?”;

b) din adverbe de afirmație sau de negație, care apar de obicei în dialog: *Baban mı geldi?* – *Evet...* „Tatăl tău a venit? – Da...”; *Ben senin yanında oturacağım, çocuğum.* – *Peki, babam!* „Eu voi sta lângă tine, băiete. – Bine, tată!”; *Yarın bize gelecek misin?* – *Elbette!* „Vei veni mâine la noi? – Desigur!”; *Uyur musun, Ali?* – *Hayır...* „Dormi, Ali? – Nu...”;

Propozițiile analizabile (care constituie majoritatea propozițiilor) sunt acelea la care se pot distinge părțile componente din punctul de vedere al funcției lor sintactice.

În funcție de prezența sau de absența anumitor părți de propoziție, propozițiile analizabile se împart în următoarele categorii:

A. simple (în care există numai părți principale) și **dezvoltate** (în care, pe lângă părțile principale, există și părți secundare):

B. bimembre (în care există ambele părți principale) și **monomembre** (în care există numai una dintre părțile principale).

În funcție de existența sau inexistența unui verb la o formă predicativă sau a unei interjecții cu funcție de predicat, propozițiile analizabile se împart în: **C. Verbale** și, respectiv, **nominale**.

Propoziții simple și propoziții dezvoltate

I. Propoziția simplă este propoziția în care există numai părți principale, atât subiectul, cât și predicatul, sau numai una dintre ele.

Exemple de propoziții cu ambele părți principale: *Tren geldi* „Trenul a sosit”; *Ben üşüdüm* „Eu am înghețat (de frig)”; *Yağmur yağar* „Plouă”.

Exemple de propoziții fără una din părțile principale:

1. fără subiect: *Aç mısın?* – *Açım* „Ți-e foame? – Mi-e foame”; *Soyundum ve yattım* „M-am dezbrăcat și m-am culcat” la propozițiile imperative subiectul nu este de obicei exprimat: *Sus!* „Taci!”; *Geliniz!* „Veniți!”; *Bakalım!* „Să vedem!”.

2. fără predicat: *Kim geldi?* – *Ali* „Cine a venit? – Ali”.

Propoziția este simplă și atunci când cuprinde un subiect multiplu sau un nume predicativ multiplu: *Anam babam öldü* „Părinții mei au murit”; *Ben ve çocuğum gideceğiz* „Eu și copilul meu vom pleca”; *Evim güzel, aydınlıktır* „Casa mea e frumoasă și luminoasă”; *Anam babam ihtiyar ve hastadır* „Părinții mei sunt bătrâni și bolnavi”.

Tot simplă este și propoziția care conține un vocativ, însoțit sau nu de o interjecție, sau o interjecție fără rol de parte de propoziție (deci, și într-un caz, și în celălalt, cuvinte incidente): *Anladın mı, kızım?* „Ai înțeles, fata mea?”; *Ey, dostum, nasılsın?* „Ei, prietene, ce mai faci?”; *Git, be!* „Du-te, bre!”.

II. Propoziția dezvoltată este propoziția care, pe lângă părțile (sau una din părțile) principale, cuprinde și una sau mai multe părți secundare (atribute, complemente de orice fel): *Ben bu akşam Ankara'ya gideceğim* „Eu voi pleca în seara aceasta la Ankara”; *Komşum çocuklarını mektebe gönderir* „Vecinul meu își trimite copiii la școală”; *Beni ne zamandan beri burada bekliyorsun?* „De când mă aștepti aici?”.

Propoziții bimembre și propoziții monomembre

I. Propoziție bimembră se numește propoziția în care există atât subiect, cât și predicat: *Tren geldi* „Trenul a sosit”; *Onlar uyudular* „Ei au adormit”; *Çocuğum çalışkandır* „Copilul meu este silitor”. Toate aceste exemple sunt propoziții simple; propozițiile bimembre pot să fie, bineînțeles, și dezvoltate (vezi exemplele citate ceva mai sus).

Adeseori, una dintre părțile principale poate să nu fie exprimată, propoziția fiind totuși bimembră:

1. Subiectul propoziției nu este exprimat în următoarele situații:

a) când este inclus în forma verbală (persoanele I-a și a II-a, singular și plural, ale căror sufixe indică subiectul vorbitor și subiectul interlocutor): *Aç mısın?* – *Açım* „Ți-e foame? – Mi-e foame.”; *Sergi'yi gördünüz mü?* „Ați văzut expoziția?”;

b) când este subînțeles din context, deoarece a mai fost amintit: *Öğretmen birdenbire durdu, gözlüğünü çıkardı* „Învățătorul s-a oprit deodată și și-a scos ochelarii”;

c) când poate fi dedus din ambianța generală a comunicării sau dintr-o întreagă situație exprimată mai înainte: *Herkese her şeyi söylememeli – Öyledir!* „Nu trebuie să spui oricui orice. – Așa este!” (Subiectul propoziției din replică poate fi dedus din ansamblul enunțului anterior: *bu* etc.)

2. Predicatul propoziției poate să nu fie exprimat în următoarele situații:

a) când se subînțelege din context, deoarece a apărut într-o propoziție anterioară; această situație se întâlnește foarte des în dialog: *Atımı getirsinler!* – *Kim? Uşaklar*

yattılar. „Să-mi (să mi se) aducă calul! – Cine? Servitorii s-au culcat.”; *Kim kazandı? – Osman* „Cine a câștigat? – Osman”.

Predicatul neexprimat, subînțeles dintr-un enunț anterior, poate avea determinări (complemente de orice fel): *Kadın pencereden dışarısını seyrediyordu. Ben de onu.* „Femeia privea prin fereastră afară. Și eu (o priveam) pe ea”.

b) predicatul lipsește de asemenea în propozițiile eliptice, putând fi dedus din întregul enunț (adesea, și datorită intonației): *Bir çay! dedi* „Un ceai! zise”.

3. Uneori (în special în dialog) nu sunt exprimate nici subiectul, nici predicatul, propoziția fiind totuși bimembră; o asemenea propoziție este alcătuită numai din termeni determinanți (attribute, complemente), subiectul și predicatul subînțelegându-se dintr-un enunț anterior: *Beni ne zamandan beri bekliyorsun? – Bir saatten beri* „De când mă aștepti? – De o oră”.

II. Propoziția monomembră este propoziția în care nu există decât o singură parte principală – subiectul sau predicatul –, fără ca cealaltă parte să fie subînțeleasă sau sugerată nici de context, nici de ambianța generală a comunicării.

1. Sunt lipsite de subiect următoarele tipuri de propoziții:

a) **Propozițiile impersonale**, al căror predicat este un verb pasiv la persoana a III-a, singular: *Bu odada tüttün içilmez* „În încăperea aceasta nu se fumează”; *Bahşiş atın dişine bakılmaz* „Nu te uiți la dinții calului de dar (calul de dar nu se caută la dinți)”.

b) **Propozițiile nedeterminat-personale**, al căror predicat este un verb tranzitiv la persoana a III-a, plural: *Ağlamayan çocuğa süit vermezler* „Copilului care nu plânge nu i se dă să sugă (lit. lapte)”;

Çok iyi okuduğunu, büyük adam olacağını söylüyorlardı „Ziceau că a învățat (a studiat) foarte bine și că va fi un om mare”. Mult mai rar (de obicei, în proverbe), predicatul unei propoziții monomembre nedeterminat-personale poate fi un verb tranzitiv sau intransitiv la persoana a III-a, singular: *Kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır* „În a cărui căruță se urcă (cineva), cântecul aceluia îl cântă”.

Sunt monomembre și propozițiile generalizant-personale având predicatul la persoana a II-a, singular, și care se întâlnesc în proverbe ca: *Ne ekersen onu biçersin* „Ceea ce semeni, aceea seceri” sau *Nereye varsan okka dört yüz dirhemdir* „Oriunde te-ai duce, ocaua este (egală cu) 400 de dramuri”. Aceste propoziții sunt mai degrabă bimembre, cu subiectul subînțeles: *sen* „tu”, chiar dacă acesta nu desemnează un interlocutor real, ci unul general, nedeterminat.

2. Nu au predicat, propozițiile nominale formate numai din subiect (vezi exemplele date în capitolul următor).

Propozițiile verbale și propozițiile nominale

I. Se numesc **verbale**, propozițiile care au în structura lor un verb la o formă predicativă sau o interjecție cu funcție de predicat.

După felul verbului care formează predicatul, propozițiile verbale sunt de două feluri: cu predicat verbal și cu predicat nominal.

1. Propozițiile verbale cu predicat verbal conțin:

a) o formă verbală predicativă: *Tren geldi* „Trenul a sosit”; *Yağmur yağar* „Plouă”. Predicatul poate să nu fie exprimat (vezi exemplele citate în cap. *Propoziția bimembră*, pct. 2 a, b);

b) o interjecție echivalentă cu un verb predicativ: *Haydiniz bana!* „Haideți la mine!”; *İşte kalem!* „Iată creionul!”; *Na bir kuruş!* „Na un kuruş!”.

2. Propozițiile verbale cu predicat nominal care au în structura lor un verb copulativ:

a) exprimat: *Ben öğrenciyim* „Eu sunt student”; *O dargın değildir* „El nu este supărat”; *Benim çocuğum yoktur* „Eu nu am copii”;

b) neexprimat (mai ales la persoana a III-a): *Osman çalışkan* „Osman este silitor”; *O dargın değil* „El nu e supărat”; *Benim çocuğum yok* „Eu nu am copii”.

II. Propozițiile nominale sunt propozițiile în structura cărora nu există o formă verbală predicativă, ci care constau numai dintr-un substantiv sau, mai rar, dintr-un pronume la cazul absolut, care constituie subiectul propoziției, acesta putând fi însoțit de diverse determinări. Aceste propoziții sunt lipsite de predicat.

Propozițiile nominale sunt de două feluri: existențiale și vocative.

1. Propozițiile existențiale exprimă existența, prezența obiectului denumit de substantivul subiect. Acestei categorii de propoziții îi aparțin titlurile de publicații, denumirile de funcții sau de instituții, firmele magazinelor etc.

Propozițiile existențiale pot fi:

a) monomembre simple sau dezvoltate:

a) simple sunt propozițiile monomembre care constau numai din subiect: *Vatan* „Patria” (titlul unui ziar); *Müdür* „Director” (denumire de funcție scrisă pe ușa unui cabinet); tot simple sunt și propozițiile formate dintr-un subiect multiplu: *Leylâ ile Mecnum* (titlul unui roman de Reşat Nuri Güntekin);

b) dezvoltate sunt propozițiile formate dintr-un subiect și unul sau mai multe atribute: *Türkçe Sözlüz* „Dicționar turc”; *Yeni İmlâ Kılavuzu* „Noul îndreptar ortografic”; *Türk Dil Kurumu* „Societatea Turcă de Lingvistică”; *Bir Ölü Evi* „Casa unui mort” (titlul unei comedii de Nâzım Hikmet). Astfel de propoziții monomembre dezvoltate pot să apară și în descrieri sau narațiuni ale unor evenimente cu desfășurare rapidă: *Dik bir yokuş, bir bahçe kapısı, bir ip. Çok kalabalk, çok gürültü. Araba sesleri. Hamal kavgaları* „O pantă abruptă, poarta unei grădini, o sfoară. Lume multă, multă gălăgie. Zgomote de căruță. Certuri ale hamalilor”;

b) bimembre sunt propozițiile care, pe lângă subiect, conțin și elemente din grupul predicatului, anume complementele indirecte sau circumstanțiale: *Sokaklardan bir kız* „O fată de pe străzi” (titlul unui roman de Orhan Kemal); *Gece gelen telgraf* „O telegramă sosită noaptea” (titlul unei cărți de Nâzım Hikmet).

2. Propozițiile vocative sunt propozițiile exclamative formate dintr-un substantiv la cazul absolut și cu valoare de vocativ, însoțit sau nu de o interjecție: *Babacığım!* „Tăticule!”; *Aman, Kızım!* „Vai, fata mea!”; *Ah, Raif!* „Ah, Raif!”.

Propozițiile incidente

Tipurile semantice și tipurile structurale de propoziții, de care ne-am ocupat până acum, au fost analizate separat, din considerente de ordin metodologic, dar în realitate ele se combină reciproc; o propoziție enunțiativă, de exemplu, poate fi verbală sau nominală și, în același timp, bimembră sau monomembră și simplă sau dezvoltată. Propozițiile ilustrând cele două tipuri pot să fie propoziții independente sau propoziții subordonate unei rgente.

În afara tipurilor semantice și structurale, mai există încă un tip special de propoziții, constituit de propozițiile incidente.

Propozițiile incidente sunt cuvinte și construcții care aduc o comunicare suplimentară (de obicei, cu valoare explicativă sau afectivă) în interiorul unei comunicări de bază. Cuvintele și construcțiile incidente nu fac parte din structura comunicării în care sunt introduse, adică nu sunt legate sintactic de propoziția în care apar, și constituie propoziții de sine stătătoare, având toate caracteristicile unei propoziții neincidente. Ele pot fi, deci, verbale sau nominale, bimembre sau monomembre, simple sau dezvoltate și, în același timp, enunțative, interogative sau exclamative.

În general, cuvintele și construcțiile incidente pot ocupa orice loc la nivelul comunicării de bază: ele se pot afla la începutul, la mijlocul sau la sfârșitul ei, fiind izolate de aceasta prin pauze (redate grafic prin virgule, linii de pauză sau paranteze).

Deși, din punct de vedere gramatical, propozițiile incidente nu sunt legate de propoziția în care sunt introduse, din punctul de vedere al conținutului ele se leagă de aceasta, arătând atitudinea vorbitorului față de întreaga comunicare sau față de o anumită parte a ei, sau aducând o explicație sau o completare pe care vorbitorul o consideră necesară comunicării sale de bază. De obicei, ele exprimă:

1. O apreciere asupra celor relatate: *Kardeşim, maalesef, gelmedi* „Fratele meu, din păcate, n-a venit”; *Eyvah, o çoktan öldü* „Vai, el a murit demult”.

2. Gradul de convingere cu privire la cele relatate: *Elbet, iyi günler göreceğiz* „Desigur, vom vedea/avea parte de zile bune”; *Tütün, hiç şüphesiz, zararlıdır* „Tutunul este, fără nici o îndoială, dăunător”; *Bir memur (Kâtip olsa gerek) kâğıtları birer birer topluyordu* „Un funcționar (trebuie să fi fost un secretar) strângea hârtiile, una câte una”.

3. Sursa ideii enunțate: *Şimdi, annemin tabiriyle, „uygunsuz” bir hayat sürüyor* „Acum, după expresia mamei mele, ea duce o viață „necuvîincioasă”; *Bence (fikrimce) öyle iyidir* „după mine (după părerea mea) este bine așa”.

4. Legătura ideii enunțate cu o idee precedentă: *Demek, o beni beklemişti* „Prin urmare, ea mă aștepta pe mine”; *Bir köpek istiyordum, meselâ bir buldok* „Doream un câine, de exemplu un buldog”.

5. O comparație: *Raif Efendi, söylediğim gibi, yalnız büyük kızından bir şeyler beklerdi* „Raif Efendi, după cum spuneam, aștepta ceva numai de la fata lui cea mare”.

6. Formule de adresare, exclamații de tot felul: *Buyurun, Efendim!* „Poftiți, domnule!”; *E, ne demek istiyordun?* „Ei, ce voiai să zici?”.

Un loc aparte în această categorie îl ocupă vocativul, însoțit sau nu de o interjecție; și el poate sta înaintea, la mijlocul sau la sfârșitul propoziției: *Oğlum, derdin nedir?* „Fiul meu, ce necaz ai (care ți-e necazul)?”; *Vay babacığım, hasta mısın?* „Vai, tăticule, ești bolnav?”; *Bekledim, dostum, seni* „Te-am așteptat, prietene”; *Yoruldun mu, çocuğum?* „Ai obosit, copilul meu?”; *Aliye, sen sonra gelirsin, kızım* „Aliye tu o să vii mai pe urmă, fata mea”; *Niçin ağlıyorsun, güzel kız?* „De ce plângi, fată frumoasă?”.

În majoritatea exemplelor citate până acum, avem a face cu propoziții monomembre, mai ales nominale. În numeroase alte cazuri însă, propozițiile incidente sunt propoziții verbale bimembre:

1. Unele dintre aceste propoziții (al căror predicat are sensurile de „a ști”, „a crede”, „a presupune”, „a-și aminti” etc.) exprimă un raport subiectiv al vorbitorului cu întregul conținut al comunicării sale: *Yemekten sonra babam kitapları – kim bilir kaçını*

defa – okumaya başladılar „După masă, tata începea – cine știe pentru a câta oară – să citească”; *Sonra, neden bilmem, içim karardı* „Apoi, nu știu de ce, m-am întristat”; *Annem de, zannederim, benim gibi düşünüyordu* „Și mama gândea, cred, ca și mine”; *Günün birinde, gayet iyi hatırlıyorum, yağmurlu hava idi* „Într-o zi, îmi amintesc foarte bine, era o vreme ploioasă”.

2. Propozițiile incidente au adeseori sens comparativ, fiind formate cu preteritul urmat de postpoziția *gibi* „ca (și)”: *Şükran Hanım, kızı imişim gibi, bağrına bastı* „Doamna Şükran m-a strâns la pieptul ei, ca și cum aș fi fost fata ei”; *Odasında lâmba, sanki gece olmuş gibi, yanıyordu* „În camera lui lampa ardea de parcă ar fi fost noapte”.

3. Propozițiile incidente exprimă adesea o explicație: *Öğretmenimiz – onun adı Süleyman idi – bizi çok severdi* „Învățătorul nostru – numele lui era Süleyman – ne iubea mult”.

4. Foarte des, propozițiile incidente exprimă intervenția autorului comunicării în vorbirea directă a unui personaj: *Sen delirdin mi? dedim, nasıl söz bu...* „Ai înnebunit? – am zis –, ce fel de vorbă e asta...”.

5. În sfârșit, propozițiile incidente pot să exprime o legătură emoțională sau volitivă a vorbitorului cu întregul conținut al comunicării sale: *Ali hoca (bak, ismini hâlâ unutmamışım!) bir ömür adamdı* „Hogea Ali (uite, încă nu i-am uitat numele!) a fost un om de viață”; *İki kızkardeş sekiz kuruş verip bir bütün ekmek (Allaha şükür ki bu ucuzdur!) alırlar* „Cele două surori dau opt kuruși și iau o pâine întreagă (slavă Domnului că aceasta e ieftină!)”.

Părțile propoziției. Clasificarea părților de propoziție

Propoziția este constituită din unul sau mai multe cuvinte organizate într-o unitate gramaticală prin care se realizează un act de predicatie, adică de raportare a conținutului propoziției la o realitate obiectivă. Această unitate gramaticală este constituită din diversele raporturi care se stabilesc între cuvintele care alcătuiesc propoziția, aceste cuvinte îndeplinind diferite funcții în propoziție. Cuvintele sau grupurile de cuvinte dintr-o propoziție care, după funcțiile specifice îndeplinite în cadrul propoziției, pot fi identificate ca unități sintactice aparte, se numesc **părți de propoziție**.

Părțile propoziției se împart în două categorii: părți principale și părți secundare.

Părțile principale sunt acelea care constituie minimumul necesar pentru existența propoziției: acestea sunt subiectul și predicatul. Ele se definesc una prin cealaltă, după rolul uneia față de cealaltă:

Subiectul este partea propoziției despre care se spune ceva cu ajutorul predicatului; el arată cine săvârșește acțiunea exprimată de predicatul verbal sau cui i se atribuie calitatea exprimată de numele predicativ (în cazul predicatului nominal).

Predicatul este partea propoziției care exprimă o acțiune săvârșită de subiect sau o stare ori o însușire atribuită acestuia. După mijloacele de exprimare a lui și după sensul în care el se referă la subiect, predicatul este de două feluri: **predicatul verbal** exprimat printr-un verb la o formă predicativă sau printr-o interjecție ori un adverb predicativ și

indicând o acțiune săvârșită de subiect; **predicatul nominal** format dintr-un verb copulativ (exprimat sau subînțeles) și un nume predicativ, exprimat prin părți de vorbire din categoria numelui (substantiv, adjectiv, pronume, numeral), prin forme nominale ale verbului și prin adverbe, și indicând o însușire a subiectului.

În limba turcă, la fel ca în toate limbile turcice, orice formă verbală predicativă conține indicații asupra subiectului acțiunii. Aceste indicații sunt redactate, la persoanele I și a II-a, singular și plural, de sufixele personale-predicative; *yazıyor-um* „scriu”, *yazıyor-sun* „scrii”, *yazıyor-uz* „scriem”, *yazıyor-sunuz* „scrieți”, *yazar-ım*, *yazar-sın*, *yazdı-m*, *yazdı-n*, *yazdı-k* etc.

Persoana a III-a nu are indice personal și este baza morfologică sau tema de la care se formează celelalte persoane; indicația asupra subiectului acțiunii pe care o exprimă persoana a III-a este conținută în forma sa generală, lipsită de sufix personal (sau cu indicele personal zero): *yazıyor* „scrie”, *o yazıyor* „el scrie”, *öğrenci yazıyor* „elevul scrie”, *öğretmen yazıyor* „învățătorul scrie” etc.

Toate exemplele date mai sus (*yazıyorum*, *yazıyorsun*, *yazıyor* etc.) sunt propoziții în care subiectul logic și predicatul logic sunt reunite într-o formă unică. În cazul când subiectul acțiunii este o persoană desemnată printr-un pronume personal sau reflexiv, aceste pronume sunt, de fapt, subiecte gramaticale tautologice, deoarece sufixele personale conțin deja, după cum am mai spus, indicații suficiente cu privire la subiectul acțiunii.

Există propoziții formate numai din părți principale – fie din amândouă, fie numai din una dintre ele. Acestea sunt propozițiile simple bimembre (de ex. *Tren geldi* „Trenul a sosit” sau cu subiectul ori cu predicatul neexprimat: *Açım* „Mi-e foame”; *Kim geldi?* – *Osman* „Cine a venit? – Osman”) sau propozițiile simple monomembre (de ex. *Cumhuriyet* „Republica” – titlul unui ziar).

Părțile secundare ale propoziției sunt acelea care se grupează în jurul părților principale, complinindu-le înțelesul. Aceste părți de propoziție – atributele și complementele – se definesc în raport cu termenul determinat. Astfel, **atributul** este partea de propoziție care determină un substantiv sau un substitut al lui, iar **complementul** este partea de propoziție care determină, de obicei, un verb, un adjectiv, un adverb sau, mai rar, o interjecție.

Părțile secundare ale propoziției pot determina nu numai cuvinte cu rol de părți principale, ci și cuvinte care, la rândul lor, sunt părți secundare de propoziție; un atribut poate avea atribute sau complemente, după cum un complement poate fi determinat de atribute sau de alte complemente.

Atributele și complementele de orice fel apar în propozițiile dezvoltate. Propozițiile de acest fel sunt formate din două unități mai mari: **grupul subiectului**, care cuprinde subiectul cu toate determinările sale, și **grupul predicatului**, care cuprinde predicatul cu toate determinările sale. Astfel, în propoziția: *Bizim çok ihtiyar öğretmenimiz ders esnasında oynayan çocuklara bir ceza verdi* „Învățătorul nostru foarte bătrân le-a aplicat o pedeapsă copiilor care se jucau în timpul orei”, se disting următoarele unități sintactice:

a) grupul subiectului: *bizim çok ihtiyar öğretmenimiz*, care constă din subiectul *öğretmenimiz* (substantiv la cazul absolut, urmat de sufixul posesiv de persoana I plural) și din două atribute ale acestuia: unul pronominal (*bizim*, genitivul pronumelui personal

de persoana I plural, acordat cu subiectul) și unul adjectival (*ihtiyar*), precum și dintr-un complement circumstanțial de măsură (*çok*), care determină atributul adjectival;

b) grupul predicatului: *ders esnasında oynayan çocuklara bir ceza verdi*, care constă din predicatul *verdi*, determinat de un complement direct (*ceza*) și de un complement indirect (*çocuklara*), fiecare dintre acestea fiind determinate, la rândul lor: complementul direct (*ceza*) este determinat de atributul adjectival *bir*, iar complementul indirect (*çocuklara*) este determinat de sintagma atributivă *ders esnasında oynayan*, alcătuită din atributul verbal *oynayan* (participiu prezent-trecut, cu funcție de atribut adjectival complex) care, la rândul său, este determinat de un complement circumstanțial de timp, exprimat printr-o construcție izafetic în locativ (*ders esnasında*), în cadrul căreia se distinge atributul substantival *ders*.

Atât atributul, cât și complementul sunt de mai multe feluri.

Astfel, categoria **atributului** cuprinde două subcategorii: **atributul nominal**, care este exprimat printr-un substantiv, un adjectiv, un pronume sau un numeral și care indică o însușire a obiectului desemnat de termenul determinat, și **atributul verbal**, care este exprimat prin forme nominale ale verbului (proparticipiile în *-dik* și *-(y)acak*, numele verbal în *-ma*) și care indică starea sau acțiunea obiectului desemnat de termenul determinat.

Atributele, atât cel nominal cât și cel verbal, se împart în mai multe specii, după partea de vorbire sau după construcția sintactică prin care sunt exprimate: **adjectival**, **substantival**, **pronominal**, **circumstanțial** și **predicativ**.

(N.B.: poate că în locul primelor două ar fi mai bine **calificativ** (inclusiv izafetul I) și **determinativ** (= genitival și posesiv) ?).

Categoria **complementului** se împarte în două subcategorii: din prima fac parte complementele **direct**, **indirect**, **de agent** și **relativ**, iar din cea de a doua – **complementele circumstanțiale** de diferite feluri (**de mod**, **de timp**, **de loc**, **de cauză**, **de scop**, **de măsură**, **sociativ**, **instrumental**, **condițional** și **concesiv**).

Deosebirea esențială între cele două subcategorii de complemente constă în aceea că, pe când complementele direct, indirect și relativ denumesc persoana sau lucrul asupra căruia se exercită acțiunea exprimată de predicat, complementele circumstanțiale caracterizează acțiunea sau însușirea din punctul de vedere al diferitelor circumstanțe (mod, timp, loc, cauză etc.) în care ea are loc sau, respectiv, este ea atribuită. În unele studii lingvistice, cele două grupuri de complemente sunt tratate nu într-o secțiune comună a sintaxei propoziției, ci în două secțiuni net separate, respectiv **complementul** și **circumstanțialul**. Totuși, tratarea lor la un loc, așa cum se practică în general în studiile de sintaxă a limbilor neturcice, nu prezintă nici un inconvenient de natură practică sau teoretică.

Din punctul de vedere al complexității lor de expresie și de sens, părțile propoziției sunt de trei feluri:

1. **Părțile simple de propoziție** sunt cele constituite dintr-un singur cuvânt cu sens lexical de sine stătător. În propozițiile următoare, fiecare dintre părțile lor componente sunt simple: *Anne* (subiect) *çocuğunu* (complement direct) *çok* (complement circumstanțial de măsură) *sever* (predicat) „Mama își iubește mult copilul”; *Bizim*

(atribut) *dostumuz* (subiect) *bize* (complement circumstanțial de loc) *dün* (complement circumstanțial de timp) *geldi* (predicat) „Prietenul nostru a venit ieri la noi”.

2. Părțile dezvoltate de propoziție sunt cele constituite din sintagme sau îmbinări de cuvinte: *Ağa beyim* (subiect) *her gün* (complement circumstanțial de timp) *tıraş olur* (predicat) „Fratele meu mai mare se bărbiereste în fiecare zi”; *Bundan sonraki* (atribut) *hayatım telâssız olacak* „Viața mea de-acum înainte va fi liniștită”. Elementele componente ale sintagmelor de felul celor citate sunt însă analizabile din punct de vedere sintactic: *ağa beyim* este de fapt o sintagmă apozitivă; primul element al circumstanțialului compus de timp, *her gün*, este un atribut adjectival al celui de al doilea element; primul element (*tıraş*) al predicatului poate fi interpretat ca nume predicativ. De aceea, în studiile de sintaxă a limbilor turcice, părțile dezvoltate de propoziție sunt tratate la un loc cu părțile simple, și nu în capitole separate. Timpurile compuse ale verbului (*seviyor idim*, *sevdi isem* – *sevdim ise* etc.) sunt considerate predicate simple; de asemenea, formele pronominale compuse *birbirini*, *birbirine*, *birbirinde*, *birbirinden* sunt complemente (direct, indirect și circumstanțiale de loc) simple.

3. Părțile complexe ale propoziției sunt acelea care se exprimă prin formele nominale ale verbului: numele verbale, participiile (proparticipiile) și gerunziile (converbele). Aceste forme nominale ale verbului pot să exprime orice parte de propoziție, principală sau secundară, cu excepția predicatului verbal (predicatul nominal poate să aibă un nume predicativ complex). Prin dubla lor natură, nominală și verbală, părțile complexe ale propoziției au un conținut logic mai complex decât părțile simple; putând avea subiect și diverse determinări, ele exprimă judecăți, spre deosebire de părțile simple, care nu exprimă decât concepte. Ele constituie, astfel, un al doilea centru de predicatie al propoziției, traducându-se de obicei în limba română (și în multe alte limbi) prin propoziții subordonate subiective, atributive, complete și circumstanțiale.

I. Categoria cea mai bogată și mai variată de părți de propoziție complexe o constituie proparticipiile în *-dik* și *-acak*, precum și numele verbale în *-ma/-me*, *-mak/-mek* și *-maklık/-meklik*, precum și *-(y)ış/-(y)iş/-(y)uş/-(y)üş*. Ele pot avea, în structura propoziției, toate funcțiile proprii numelui, adică pot să exprime atât părți principale, cât și părți secundare de propoziție, putând fi prevăzute sau nu cu sufixe posesive. Iată câteva exemple:

1. Subiect: *Sizin yaptığınız bir hırsızlıktır* „Ceea ce ați făcut voi este o hoție”; *Söyliyeceklerim seni darıltacak* „Ceea ce o să spun are să te supere”; *Sokağı süpürmek sana düşüyor* „Ție îți revine (sarcina) să mături strada”; *İsmimi yanlış söyleyişi beni güldürdü* „Faptul că el mi-a pronunțat greșit numele m-a făcut să râd”.

2. Nume predicativ: *O benim için pek te hoş olmıyan bir gülümseme idi* „Acela a fost un zâmbet nu prea plăcut pentru mine”; *Yaşamak çalışmak (tır)* „A trăi este (= înseamnă) a munci”.

3. Atribut: *Çok sevdiğim bir dostum vardı* „Am avut un prieten pe care l-am iubit mult”; *Götüreğim hediyeler pek pahalı (dır)* „Cadourile pe care i le voi face sunt foarte scumpe”; *Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır* „A trecut vremea trândăviei, este vremea muncii”; *Bu gülüşünün sebebini söylemedi* „N-a spus motivul acestui râs”.

4. Complement direct: *Sonbaharda kendisini göreceğimi ümit ettiğimi yazmıştın* „Îi scrisesem că speram să o văd la toamnă”; *Şarap getirmesini söyledim* „I-am spus să-mi aducă vin”; *Bu kitabı okumayı sebebeni düşündüm* „M-am gândit să citesc această carte”.

5. Complement indirect: *Annemle gitmediğime pişman oldum* „Am regretat că n-am plecat cu mama”; *Babam bu kadar okumama kızardı* „Tata se supăra că citeam atât de mult”; *Gülümsemeğe çalıştı* „S-a străduit să zâmbească”; *Yüzüne bakmaktan korkardım* „Mi-era frică să-l privesc în faţă”; *Şu çatal tutuşuna bak!* „Uite cum ţine furculiţa aceea!”.

6. Complimente circumstanţiale: *Dediğim gibi, gayet iyi dost olabilirsiniz* „După cum am spus, putem fi prieteni foarte buni”; *Bu işi görmen için sana kaç para verdiler?* „Câţi bani ţi-au dat ca să faci treaba aceasta?”; *Bir gün büyük kardeş ormana odun kesmeye gitmiş* „Într-o zi, fratele mai mare s-a dus la pădure ca să taie lemne”; *Annesinin ağlamaktan gözleri kör olmuş* „De la plâns (= din cauza plânsului), ochii mamei sale au orbit”.

II. Participiile în *-an/-en, -ır* (negativ *-maz/-mez*), *-mış* şi *-acak/-ecek*, întrebuintate fără sufixe posesive, au funcţia de atribut complex; spre deosebire de atributul complex exprimat prin proparticipiile în *-dık* şi *-acak/-ecek*, folosite totdeauna cu sufixe posesive, atributul participial nu conţine indicaţii asupra persoanei care săvârşeşte acţiunea, tocmai datorită absenţei sufixelor posesive. Atributul complex exprimat prin participii corespunde propoziţiei subordonate atributive (sau relative) din limba română. Iată câteva exemple: *Gelen çocuk büyük kızımın çocuğudur* „Copilul care vine este copilul fiicei mele mai mari”; *Kumar oynanan geniş salona geçiyorsunuz* „Treceţi în sala cea mare, unde se joacă jocuri de noroc”; *Onu sözünde durur* (sau: *durmaz*) *bir erkek olduğunu biliyorum* „Ştiu că el este un bărbat care se ţine (sau: nu se ţine) de cuvânt”; *Bu içecek su değildir* „Asta nu e apă (bună) de băut”.

III. Gerunziul (converbul), ca formă nepredicativă a verbului, este foarte apropiat de adverb şi, la fel ca acesta, are în propoziţie funcţia de complement circumstanţial, şi anume de complement circumstanţial complex de mod sau de timp.

Iată câteva exemple în care gerunziul exprimă un circumstanţial de mod: *Başımı kaldırıp baktım* „Ridicându-mi capul (sau: mi-am ridicat capul şi) am privit”; *Hamdi beni yalnız bırakarak yıkanmaya gitti* „Hamdi, lăsându-mă singur, s-a dus să se scalde”; *Anahtarı çevirerek içeri girdi* „Răsucind cheia, a intrat înăuntru”; *Bekleye bekleye karnım acıktı* „Tot aşteptând, mi s-a făcut foame”; *Ben gözlerimi hiç ayırmadan ona bakıyordum* „Eu o priveam fără să-mi iau ochii (de la ea)”.

Exemple de complimente circumstanţiale complexe de timp: *Babam, ben daha küçükken öldü* „Tata a murit când încă eram mic”; *Dün sokakta giderken iki kişiye rasgeldim* „Mergând ieri pe stradă, m-am întâlnit cu două persoane (doi oameni)”; *Ben buraya geleli berberim* „De când am venit aici, sunt frizer”; *Akşam olunca kardeşleri gelmişler* „Cum s-a înserat, au venit fraţii săi”; *Şehre yaklaştıkça sevincim artıyordu* „Bucuria mea creştea pe măsură ce mă apropiam de oraş”.

*

Părţile de propoziţie de acelaşi fel, adică având aceeaşi funcţie sintactică, care sunt coordonate între ele se numesc **multiple**.

Poate fi multiplă orice parte de propoziție, atât principală, cât și secundară, atât simplă, cât și complexă, cu excepția predicatului verbal (la predicatul nominal, numele predicativ poate fi multiplu). Coordonarea între două predicate este o coordonare între două propoziții diferite care, împreună, formează o frază.

Coordonarea elementelor unei părți multiple de propoziție se poate face prin juxtapunere sau prin joncțiune (cu ajutorul conjuncțiilor). În acest din urmă caz, conjuncțiile pot fi așezate fie între două elemente, fie după fiecare element, fie după penultimul, fie, în sfârșit, între fiecare pereche de elemente componente.

Fiecare element poate avea determinări.

Din punct de vedere morfologic, părțile multiple de propoziție au următoarea particularitate importantă: sufixul comun tuturor elementelor componente poate fi adăugat la fiecare dintre aceste elemente (când accentul logic cade pe fiecare dintre ele), sau poate fi adăugat numai la ultimul element component (atunci când enumerarea pare a constitui o singură parte complexă organizată de propoziție). Iată câteva exemple:

1. Subiect multiplu: *Bazı günler Veli, ben, kardeşim atlarla Başıpınar'a giderdik* „Câteodată, Veli, eu și fratele meu mergeam călare la Başıpınar”.
2. Nume predicativ multiplu: *Kızım güzel, akıllıdır* „Fata mea e frumoasă și deșteaptă”.
3. Atribut: *Emine, karlı, fırtınalı, yağmurlu gecelerde uyuyamıyor* „Emine nu poate dormi în nopțile cu zăpadă, cu furtună, cu ploaie”.
4. Complement direct: *İki sigara, bir de portakal aldı* „A luat două țigări și o portocală”.
5. Complement indirect: *Bana da ona da birer elma verdi* „Ne-a dat câte un măr și mie, și lui”.
6. Complemente circumstanțiale: *Onu her sene, her ay, her gün bekliyorum* „Îl aștept în fiecare an, în fiecare lună, în fiecare zi”; *Saatlerce durmadan, dinlenmeden ve yorulmadan anlatırdı* „Povestea ceasuri întregi fără încetare, fără să se odihnească și fără să obosească”; *Herkes kumar oynayarak, dans ederek, dedikodu yaparak eğleniyordu* „Fiecare se distra jucând jocuri de noroc, dansând sau bârfind”; *Sakalaşa şakalaşa, eğlene eğlene padişahın sarayına varmışlar* „Tot glumind și distrându-se, au ajuns la palatul împăratului”.

Subiectul

Subiectul este partea propoziției care indică persoana sau lucrul care săvârșește acțiunea exprimată de predicatul verbal sau căruia i se atribuie însușirea exprimată de numele predicativ al predicatului nominal. El poate fi exprimat printr-un substantiv sau prin orice altă parte de vorbire cu valoare de substantiv (pronume, adjectiv substantivat etc.), totdeauna la cazul absolut.

Subiectul exprimat printr-un substantiv sau o altă parte de vorbire substantivată este **simplu**, iar subiectul exprimat printr-o formă nominală a verbului este **complex**.

Subiectul simplu

Subiectul simplu poate fi exprimat prin următoarele părți de vorbire:

1. **Substantiv comun sau propriu**, urmat sau nu de sufixe posesive:

a) fără sufixe posesive: *Çocuklar oynuyorlar* „Copiii se joacă”; *Ayşe çok memnun olmuş* „Ayşe a fost foarte mulțumită”; *Istanbul güzel bir şehirdir* „Istanbulul este un oraș frumos”;

b) cu sufixe posesive: *Çocuğum okula gitti* „Copilul meu s-a dus la școală”; *Adresiniz nedir?* „Care este adresa dv.?”.

2) **Pronume**:

a) personal: *Ben konuşuyorum, siz yazıyorsunuz* „Eu vorbesc, voi scrieți”; *O karşımda duruyor* „El stă înaintea mea”;

b) demonstrativ: *Bu nedir?* „Ce este aceasta?”; *O bana geldi* „Acela a venit la mine”;

c) reflexiv: *Onu kendim gördüm* „L-am văzut eu însumi”;

d) interogativ: *Kim geldi?* „Cine a venit?”; *Ne oldu?* „Ce a fost (= ce s-a întâmplat)?”; *Bize kimler gerdiler* „Cine a venit la noi?”. Pronumele interogativ cu funcție de subiect poate fi, în unele cazuri, urmat de sufixe posesive: *Nen var?* „Ce ai?” (aici *var* este nume predicativ);

e) negativ: *Kimse gelmedi* „N-a venit nimeni”;

f) nedefinit: *Herkes onu severdi* „Toți (lit. fiecare) îl iubeau”; *Hepimiz güldük* „Toți am râs”; *Bana falan geldi, benden falan diye anlatmağa başladı* „Cutare a venit la mine, cu tare a plecat de la mine, a început să povestească”.

3. **Adjectiv substantivat**: *Bu zavallılar çok fukara imişler* „Sărmanii aceștia erau foarte săraci”; *Salondaki modern resim üzerinde konuşmaya başladılar* „Au început să discute despre pictura modernă din salon”; *Çocuklarımın en büyüğü evlendi* „Cel mai mare dintre copiii mei s-a căsătorit”.

4. **Numeral substantivizat**:

a) numeral cardinal: *Biri (= birisi) size geldi* „Unul (cineva) a venit la voi”; *İkimiz de yedik* „Amândoi am mâncat”;

b) numeral ordinal: *Yolcuların birincisi sağa, ikincisi de sola gitti* „Primul dintre drumeți s-a dus la dreapta, iar cel de al doilea la stânga”;

5. **Orice altă parte de vorbire substantivizată**: „*Vay*” *bir ünlemdir* „„Vai” este o interjecție”; *Ah, bu gülünç* „belki” *onun ne kadar gücüne gidiyordu!* „Ah, cât de mult îl afecta acest ridicol „poate”!”.

Când subiectul este un pronume personal de persoana I-a sau a II-a, singular sau plural, el este adesea neexprimat prin pronume, fiind suficient marcat prin sufixele personale predicative respective. În astfel de cazuri, avem a face cu un subiect inclus; *Çok açım!* „Mi-e foarte foame!”; *Anladınız mı?* „Ați înțeles?”.

Subiectul nu este exprimat nici atunci când se subînțelege din context, mai ales dacă a apărut deja într-o propoziție anterioară a aceleiași comunicări.

Subiectul multiplu este subiectul exprimat prin două sau mai multe substantive sau părți de vorbire substantivizate, coordonate între ele și având același predicat. Coordonarea elementelor constitutive ale subiectului multiplu se realizează prin

juxtapunere, prin joncțiune, cu ajutorul conjuncțiilor coordonatoare sau prin combinarea celor două procedee. Bineînțeles, fiecare sau unele dintre aceste elemente componente pot fi determinate de diverse atribute.

Astfel, în propoziția: *Diğer sahifelerde hiçbir not, hiçbir kayıt yoktu* „Pe celelalte pagini nu exista nici o notiță, nici o însemnare”, cele două elemente ale subiectului multiplu (*not* și *kayıt*) sunt coordonate prin juxtapunere, fiecare dintre ele fiind determinat de același atribut (*hiçbir*).

În propozițiile: *Annem ile babam Bükreş'e geldiler* „Mama și tata au venit la București” (coordonare copulativă) și *Ya su, ya da çay olsun* „Să fie sau apă, sau ceai” (coordonare disjunctivă) avem subiecte multiple ale căror elemente componente, toate lipsite de determinări, sunt coordonate prin joncțiune, în primul exemplu conjuncția fiind pusă între cele două elemente coordonate, iar în cel de-al doilea conjuncția fiind pusă înaintea fiecăruia dintre elementele componente ale subiectului.

În fine, în propoziția: *Köy kadınları, kızlar, çocuklar ve ihtiyar erkekler dinlenirlerdi* „Țărăncile, fetele, băieții și bătrânii se odihneau”, primele trei elemente ale subiectului multiplu sunt coordonate prin juxtapunere, iar cel de-al patrulea, cu ajutorul conjuncției *ve* „și”; primul și ultimul dintre aceste elemente sunt determinate prin atribute, pe când celelalte două sunt lipsite de determinări.

Uneori, după elementele componente ale unui subiect multiplu se poate folosi un element generalizator, exprimat printr-un pronume sau un numeral urmat de un sufix posesiv, care reunește noțiunile exprimate de diferitele elemente enumerate prin subiectul multiplu: *Komşunun karısı, komşum, ben, üçümüz arka arkaya giriyorduk* „Soția vecinului meu, vecinul meu și eu, intram toți trei, unul după altul”.

O specie particulară de subiect multiplu este **subiectul reluat**, care se folosește cu scopul de a identifica sau de a preciza subiectul acțiunii exprimate de predicat. Un subiect exprimat printr-un substantiv sau o parte de vorbire substantivizată poate fi reluat prin următoarele procedee:

a) dublarea subiectului de către un pronume personal: *Sessizliği ilk bozan ben oldum* „Primul care a spart tăcerea am fost eu”;

b) repetarea subiectului, dar, de fiecare dată, cu alte determinări: *Burada çalışan bir kız, güzel bir kız mühendis oldu* „O fată care a lucrat aici, o fată frumoasă, a devenit ingineră”;

c) repetarea subiectului, elementul reluat fiind așezat după predicat: *Atlılar yaklaşıyor... Atlılar... „Călăreții se apropie... Călăreții...”*.

Unele propoziții, deși au predicatul la un mod personal, sunt lipsite de subiect. Spre deosebire de propozițiile cu subiect inclus sau subînțeles, în propozițiile despre care vorbim, subiectul este **nedeterminat**, fie pentru că nu se indică precis persoana care săvârșește acțiunea, fie pentru că acțiunea exprimată de predicat poate fi raportată la oricare persoană, nu numai la una anumită. Propozițiile lipsite de subiect sunt **propoziții monomembre**:

a) **impersonale**, al căror predicat este un verb pasiv la persoana a III-a singular: *Üniversitede otobüsten inilir, bir-iki yüz adım yürünür: sağ tarafta Bükreş şehri müzesidir* „La Universitate se coboară din autobuz și se merge una-două sute de pași: pe partea dreaptă este muzeul orașului București”; *Sınıfta tütün içilmez* „În clasă nu se fumează”;

b) **nedeterminat – personale**, al căror predicat este un verb la persoana a III-a plural (sau, rar, singular): *Ağlamıyan çocuğa meme vermezler* „Copilul care nu plânge nu i se dă să sugă (lit. sân)”.

Subiectul complex

Subiectul complex poate fi exprimat prin următoarele părți de vorbire:

1. Numele verbal (participiul) în *-dik* + sufix posesiv; *Sizin yaptığınız bir haksızlıktır* „Ceea ce ați făcut voi este o nedreptate”; *Bildiğim, bu Selim'in bir hırsız olduğudur* „Ceea ce știu este că acest Selim e un hoț”.
2. Numele verbal (participiul) în *-acak/-ecek* + sufix posesiv: *Babam henüz gelmedi; geleceği de şüpheli(dir)* „Tata n-a venit încă; este îndoielnic chiar (și) că va veni”; *Belki yazacaklarım yaşadığım kadar acı olmaz* „Poate că ceea ce o să scriu nu va fi atât de trist (*lit.* amar) ca ceea ce am trăit”.
3. Numele verbal de acțiune în *-ma / -me*; *Konserin tekrar edilmesi isteniliyor* „Repetarea concertului este dorită”; *Müşterilerimizin öğleden evvel gelmeleri rica olunur* „Clienții noștri sunt rugați să vină înainte de amiază”.
4. Numele verbal în *-mak/-mek*; *Yüzmek güzel bir spordur* „Înotul e un sport frumos”; *Çalışmak hiç de fena bir şey değil* „A munci nu e deloc ceva rău”; *Bu söze gülmemek kabil değildir* „Nu e posibil să nu râzi de vorba aceasta”.
5. Numele verbal în *-maklık/-meklik*: *Bizim bu işe alâka göstermemekliğimiz pek acı bir şeydir* „Faptul că nu arătam interes acestui lucru este ceva foarte trist”.
6. Numele verbal în *-ış*: *İsmimi yanlış söyleyişi beni güldürdü* „Faptul că mi-a pronunțat greșit numele m-a făcut să râd”; *İnsanlardan kaçışın bana sebepsiz ve mânasız görünür* „Faptul că fugi de oameni mi se pare nemotivat și neîntemeiat (fără sens)”.
7. Participiul în *-an/-en* substantivat: *Bize karşı gelen çocuğumdur* „Cel ce vine spre noi e copilul meu”; *En çok üzülen annemdi* „Cea care se necăjea cel mai mult era mama”.

Predicatul

Predicatul este partea principală de propoziție care cuprinde o aserțiune despre subiect, adică arată ce face, ce este sau cum este subiectul.

În limba turcă, orice predicat conține nu numai expresia predicăției, ci și, în sufixele lui personale, o indicație asupra subiectului acțiunii sau al stării.

După părțile de vorbire prin care e exprimat, predicatul este de două feluri: verbal și normal.

Predicatul verbal

Predicatul verbal poate fi exprimat printr-o formă verbală personală sau printr-o interjecție cu sens verbal.

I. Predicatul verbal exprimat printr-o formă verbală personală constă din două părți: partea conjugată și sufixele personale. Partea conjugată este, la rândul ei, formată din rădăcină (sau radicalul) verbului și dintr-un indice (sufix) al timpului (la modul indicativ) sau dintr-un indice (sufix) al modului (la modurile optativ, condițional și necesitativ). Aceste două elemente constituie baza la care se adaugă sufixele personale; persoana a III-a are, de obicei, indicele personal zero. Excepție de la această regulă fac formele

imperativului: persoana a II-a singular, coincide cu rădăcina verbului, iar celelalte persoane se construiesc prin adăugarea la rădăcină a sufixelor personale corespunzătoare.

Verbul prin care se exprimă predicatul verbal poate sta la orice mod, la orice timp și la orice diateză. Exemple:

1. Diateza activă:
 - a) Indicativ: *Sizi burada ilk defa görüyorum* „Vă văd prima dată aici”; *Şimdi ben ne yapacağız?* „Acum eu ce am să fac?”.
 - b) Condițional: *Eğer sen gitmezsen ben yalnız başıma giderim*, „Dacă tu nu mergi, eu plec singur”.
 - c) Optativ: *Dün bize geleydin* „Să fi venit ieri la noi”.
 - d) Necesitativ: *Saat sekizden evvel gelmelisin* „Trebuie să vii înainte de ora 8”.
 - e) Imperativ: *Acele etme, dostum!* „Nu te grăbi, prietene!”.
2. Diateza reflexivă: *Ben yıkıyorum* „Eu mă spăl”; *Ziya Bey gayet şık giyinir* „Ziya Bey se îmbracă șic”.
3. Diateza reciprocă: *Gençler sevişiyorlar* „Tinerii se iubesc”.
4. Diateza pasivă: *Bütün mal satıldı* „Toată marfa s-a vândut”.
5. Diateza factitivă (cauzativă): *Cocuğu yemekte yanıma oturttu* „La mâncare (la masă), l-a așezat pe copil lângă mine”.

Uneori, predicatul verbal lipsește, anume atunci când verbul se subînțelege din context, deoarece a fost deja exprimat în propoziția precedentă: *Bunu sana kim söyledi? – Süleyman Bey* „Cine ți-a spus asta? – Süleyman Bey”. În replică, predicatul nu este exprimat, subînțelegându-se din propoziția anterioară (söyledi).

Unii specialiști consideră că într-un caz ca: *Kalktım, yüzümü yıkadım ve çabucak giyindim* „M-am sculat, m-am spălat pe față și m-am îmbrăcat repede” am avea de-a face cu o propoziție dezvoltată cu predicat multiplu. După părerea acestor specialiști, verbele care alcătuiesc predicatul multiplu pot să nu aibă toate, ci numai ultimul dintre ele, elementul morfologic comun (în speță, sufixul temporal și pe cel personal predicativ): *Ben de yanında gidiyor ve susuyordum* „Iar eu mergeam alături de el și tăceam”; de asemenea, înlocuirea formei predicative a primului verb prin converbul în *-ip* (de exemplu: *Lokantada oturup konuştuk* „Am stat în restaurant și am discutat”) ar fi și ea o caracteristică a exprimării predicatului verbal multiplu.

Am arătat, însă, și cu altă ocazie că tocmai predicatul este singura parte de propoziție care nu poate fi multiplă. Folosirea a două sau mai multe predicate pe lângă același subiect constituie nu o propoziție dezvoltată, ci o frază: fiecare dintre aceste predicate constituie câte o propoziție a aceleiași fraze, deoarece fiecare dintre ele conține un indice de predicție propriu: subiectul celui de al doilea predicat (și, dacă este cazul, și al celor următoare) nu este exprimat, întrucât e subînțeles din enunțarea lui înaintea primului dintre aceste predicate.

În ce privește cele două procedee amintite de exprimare a unor astfel de predicate, ele sunt caracteristice coordonării în general, nu exprimării speciale a părților de propoziție multiple.

II. Predicatul verbal exprimat printr-o interjecție se întâlnește în propoziții în care apar unele interjecții cu sens verbal și cu funcție predicativă, cum sunt *hay – haydi* „hai!, haide!”, *işte* „uite!, iată!”, *na* „na!, ia!” și alte câteva:

Haydi(niz), çocuklar, gezmeye gidelim! „Haideți, copii, să mergem la plimbare”; *İşte kalem, işte kâğıt, otur, yaz!* „Iată creion, iată hârtie, șezi și scrie!”; *Na bir kuruş daha!* „Na încă un kuruş!”. În toate aceste exemple, interjecțiile citate sunt echivalente cu unele forme imperative (respectiv: *gel(iniz), bak, al*).

Predicatul nominal

Predicatul nominal este format dintr-o copulă la o formă personală, precedată de unul sau mai multe nume predicative. Se înțelege însă că un enunț care conține mai multe copule constituie o frază.

Copula

Copula (sau verbul copulativ) este elementul verbal al predicatului care face legătura între numele predicativ și subiect, atribuindu-i acestuia însușirea sau caracteristica exprimată de numele predicativ). Limba turcă cunoaște următoarele copule:

1. Sufixe personale-predicative:

pers. I-a singular: *-(y)ım, -(y)im, -(y)um, -(y)üm*

pers. a II-a singular: *-sin, -sin, -sun, -sün*

pers. a II-a plural: *-(y)ız, -(y)iz, -(y)uz, -(y)üz*

pers. a II-a plural: *-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz.*

Aceste sufixe s-au dezvoltat din pronumele personale de pers. I și a II-a singular și plural. Ele se folosesc pentru timpul prezent și pentru exprimarea unei caracteristici atemporale; de exemplu: *Ben dostunum* „Eu sunt prietenul tău”; *Sen oğlumsun* „Tu ești fiul meu”; *Biz işçiyiz* „Noi suntem muncitori”; *Siz öğrencisiniz* „Voi sunteți studenți”.

2. Pentru persoana a III-a se folosește, cu aceeași valoare ca și sufixele personale-predicative, sufixul *-dir, -dir, -dur, -dür* (*-tir, -tur, -tür*), care poate primi și sufixul *-lar/-ler*. De exemplu: *Cocuğum öğrencidir* „Copilul meu este elev”; *Onlar öğrencidirler* „Ei sunt elevi”.

Copula *-dir* poate fi legată nu numai de numele predicativ, ci și de subiect, de atribut, de complementul direct și de complementul circumstanțial formând, în fiecare dintre aceste cazuri, o construcție predicativă specială, delimitată printr-o intonație deosebită de toate celelalte părți de propoziție; datorită acestei intonații, accentul frazei se deplasează pe această parte a propoziției. Exemple:

a) Subiect + *-dir*: *İşte bir kazadır oldu* „La muncă s-a întâmplat o nenorocire”; *Bir fakirliktir başladı* „A început o sărăcie”.

b) Atribut + *-dir*: *Karadır gözleri mavi değil* „Îi sunt negri ochii, nu (sunt) albaștri”.

c) Complement direct + *-dir*: *Bir halttır ettim* „Am făcut o neghiobie”.

d) Complement circumstanțial + *-dir*: *Bugün buradan birkaç defadır koşarak geçti* „Azi a trecut alergând de câteva ori pe aici”.

3. Unele forme ale verbului *i-* „a fi”, urmat de sufixele personale (persoanele I și a II-a, singular și plural) sau (la persoana a III-a) de sufixul zero:

a) Copula timpului trecut: *idi < -di*; de ex: *Bu kitap benim idi (< benimdi)* „Cartea aceasta a fost a mea”; *Hepimiz küçüktük* „Toți am fost mici”.

b) Copula preteritului: *-imiş < -miş*; de ex.: *O kitap bu öğrencinin imiş* „Cartea aceea a fost a acestui student”; *Biri kız, biri çocukmuş* „Unul era fată, celălalt era băiat”.

c) Copula condiționalului:

– prezent: *ise (< -sa/-se;)*; de ex. *Bu kitap senin ise (seninse), oku onu !* „Dacă cartea aceasta este a ta, citește-o !”; *Sağlamsam çalışırım* „Dacă sunt sănătos, o să muncesc”;

– trecut: *ise idi (< iseydi) < -sa idi/-se idi (saydı/ seydi)*; de exemplu: *Evde ise idim (< iseydim)* „Dacă aş fi fost acasă”; *Sağlamsaydım ...* „dacă aş fi fost sănătos ...”;

4. Verbul *olmak* „a fi; a deveni”, când exprimă existența, formează un predicat verbal: *Bütün bunlar dün akşam oldu* „Toate acestea s-au întâmplat ieri seară”; *Padişahın hiç evlâdı olmazmış* „Împăratul nu avea nici un copil”.

Când însă are un conținut semantic mai slab și, de aceea, nu poate forma predicatul decât împreună cu un nume predicativ, făcând legătura între aceasta și subiect, verbul *olmak* are funcție de verb copulativ: *Bu genç, öğretmen olacak* „Acest tânăr va fi profesor”; *Bütün elbiseler o kızın olsun! demiş* „A zis: Toate hainele să fie ale fetei aceleia!”.

În vorbirea curentă, copula (mai ales cea de persoana a III-a) este adeseori omisă: *O arkadaşım* „El este colegul (camaradul) meu”; *Sen ağa, ben ağa, inekleri kim sağa?* „Tu ești agă, eu sunt agă, (dar) cine să mulgă vacile ?” (proverb); *Onun kızı yürekli bir kadın* „Fata lui e o femeie curajoasă”; *Benim bir çocuğum var* „Eu am un copil”.

Numele predicativ

Numele predicativ este partea nominală a predicatului nominal, care atribuie subiectului caracteristica pe care o exprimă, printr-un act de predicție prin intermediul copulei.

Numele predicativ simplu

Numele predicativ simplu poate fi exprimat printr-un substantiv, un adjectiv substantivizat sau un pronume – la toate cazurile, în afară de acuzativ -, precum și printr-un adjectiv, un numeral sau un adverb. Numele predicativ exprimat printr-un substantiv sau printr-o parte de vorbire substantivizată poate fi urmat de sufixe posesive și de postpoziții.

1. Substantiv sau adjectiv substantivizat:

a) la cazul absolut: *Benim kızım çalışkan bir öğrenci (dir)* „Fata mea e o elevă silitoare”; *Kocası hekimdir* „Soțul ei este medic”; *Ben Bükreşli'yim* „Eu sunt bucureștean”; *Siz yabancısınız* „Dumneata ești străin”. – Cu sufixe posesive: *Baba, ben oğlum, aç!* „Tată, eu sunt fiul tău, deschide!”; *Dünyanın en multu adamıydım* „Am fost cel mai fericit om din lume”. – Urmă de o postpoziție: *Çocukların en küçüğü parmak kadarmış* „Cel mai mic dintre copii era cât un deget (o șchioapă)”;

b) în genitiv: *O kitap bu öğrencinin imiş* „Cartea aceea era a acestui student”. – Cu sufixe posesive: *Bütün eşyam çocuklarımla olsun* „Toate lucrurile (= bunurile) mele să fie ale copiilor mei”. – Urmă de o postpoziție: *Bu benim içindir* „Asta este pentru mine”;

c) în dativ: *Tam sevgisi Emineyeydi* „Întreaga lui dragoste era pentru Emine”. – Cu sufixe posesive: *Utta her yeni çalınan şarkı birinin bahtınadır* „Fiecare cântec cântat din

nou la lăută este pentru (închinat) fericirea cuiva”; *Endişeleri hakikaten boşuna imiş* „Temerile lui erau, în realitate (într-adevăr), zadarnice”. – Urmat de o postpoziție: *Ceza kabahate göredir* „Pedeapsa este după vină (în raport cu vina)”;

d) în locativ: *Evdeyim* „Sunt acasă”; *Siz Üniversitedesiniz* „Dv. sunteți la universitate”. – Cu sufixe: *Kitap masanın ortasındadır* „Cartea este în mijlocul mesei”; *Orta okulun son sınıfında idi* „Era în ultima clasă a școlii medii (secundare)”.

– Urmat de o postpoziție: *Dilini bilmediğim bir memlekette gibiydim bu şehirde* „În acest oraș eram ca într-o țară a cărei limbă n-o cunoșteam”.

e) În ablativ: *Sarayın kapısı demirdendi* „Poarta palatului era din fier”.

– Cu sufixe posesive: *Mektubu açtım: kardeşimdendi* „Am deschis scrisoarea: era de la fratele meu”; *Biz Bükreş Üniversitesi'ndeniz* „Noi suntem de la Universitatea din București”. Urmat de o postpoziție: *Gece yarısından çok sonraydı* „Era mult după miezul nopții”.

2. Pronume:

a) În cazul absolut: *Raif Efendi, siz misiniz? – Evet, benim* „Raif Efendi, dumneavoastră sunteți ? – Da, eu sunt”; *Sen hiç bir şey değilsin, Ali, sen bir serserisin* „Ali, tu nu ești absolut nimic, ești un pierde-vară!”.

b) în genitiv: *Bu otomobil benimdir* „Automobilul acesta este al meu”; *Ben yalnız onunum, başkasının olamam* „Eu sunt numai a lui, a altuia nu pot să fiu”; *Bu kitap senin olsun* „Cartea aceasta să fie a ta”. – Urmat de o postpoziție: *Bu hediye benim içindir* „Cadoul acesta este pentru mine”;

c) în dativ: *Bu iyi sözler banadır* „Aceste vorbe bune sunt pentru mine”. – Urmat de o postpoziție: *Bu anıştırma bana daırdır* „Această aluzie este privitoare la mine”;

d) în locativ: *Komşumuz bizdedir* „Vecinul nostru este la noi”;

e) în ablativ: *Bu mektup ondandır* „Scrisoarea aceasta este de la el”.

3. Adjectiv: *Ben sağlam* „Eu sunt sănătos”; *Kızın ne güzeldir!* „Ce frumoasă e fata ta!”.

4. Numeral: *Allah birdir!* „Allah e unul (unic)! (formulă religioasă)”; *Saat henüz üçtü* „Ora era încă numai trei”.

5. Adverb (cu valoare adjectivală): *Bugün nasılsın?* „Azi cum ești (= cum te simți)?”; *Ben böyleim, dedi, ben garip bir kadınum* „Așa sunt eu, – zise, eu sunt o femeie ciudată”.

Pe lângă o copulă pot fi folosite mai multe nume predicative; în astfel de cazuri, avem a face cu un **nume predicativ multiplu**: *Soluk yüzlü, açık kumral saçlı ve kahverengi gözlü idi* „Era cu fața palidă, cu păr șaten deschis și cu ochi căprui”; *Kaşları ne pek kalın, ne pek ince, fakat biraz kısa idi* „Sprincenele lui erau nici prea groase, nici prea subțiri, însă cam scurte”.

O categorie specială de nume predicative o formează cuvintele **var** și **yok**, care, în îmbinare cu copula (exprimată sau nu), formează un predicat nominal de tip special care exprimă, respectiv, existența sau inexistența ființei sau lucrului desemnat de subiect. Subiectul propozițiilor construite cu un astfel de predicat poate să aibă sau să nu aibă sufixe posesive:

a) Subiectul fără sufixe posesive exprimă existența (**var**) sau inexistența (**yok**) unei ființe sau unui lucru, fără indicații cu privire la persoana posesorului acelui obiect: *Bugün rüzgâr var(dır)* (sau *yok(tur)*) „Azi e (sau: nu e) vânt”; *Dün soğuk vardı* (sau *yoktu*) „Ieri a fost (sau: n-a fost) frig”; *İçecek ne var? diye sordu – Kahve var, çay var*,

buz gibi limonata var „Ce este de băut? a întrebat (el). – Este cafea, este ceai, este limonadă (rece) ca gheața”.

Existența sau inexistența undeva a unui lucru se exprimă tot printr-un subiect lipsit de sufixe posesive, dar cu ajutorul unui complement circumstanțial de loc, în cazul locativ: *Kadının elinde bir sepet var* „În mâna femeii este un coș”; *İskelenin üstünde kalabalık vardı* „În dană era lume multă”; *Ankara'da tramvay yok(tur)* „La Ankara nu există tramvaie”.

b) Când subiectul este prevăzut cu sufixe posesive, numele respectiv exprimă obiectul posedat (sau neposedat) de persoana desemnată de sufixul posesiv respectiv: *(Benim) birkaç param var* „(Eu) am ceva bani”; *Bir derdin varsa bana söyle* „Spune-mi dacă ai vreun necaz”; *Onun çocukları yok* „El nu are copii”; *Kimseye ihtiyacım yok* „Nu am nevoie de nimeni”.

În mod normal, și subiectul complex poate fi urmat de sufixe posesive: *Kimseye kızdığım yok* „Nu mă supăr pe nimeni (literal: nu am supărare pe nimeni)”; *Ama benim bundan da önce öğrenmek istediğim var* „Dar eu vreau ca mai întâi să învăț (ceva) din aceasta”; *Çünkü kimsenin güleceği yoktu* „Fiindcă nimeni nu avea poftă (nu-i venea) să râdă (nimănu-i nu-i era de râs)”.

O altă categorie specială de nume predicative o formează un număr important de cuvinte modale care exprimă posibilitatea, imposibilitatea, necesitatea sau lipsa de necesitate ori inutilitatea îndeplinirii unei acțiuni. Aceste cuvinte modale se întrebuițesc ca nume predicative după subiecte complexe exprimate prin numele verbale în *-mak/-mek*; cele mai des întâlnite sunt următoarele:

1. Pentru exprimarea posibilității obiective: *mümkün* „posibil” și (participiul) *olur* „se poate: *Dünden beri pek çok şeyler söylemek mümkündür* „De ieri puteau fi spuse foarte multe lucruri”; *Odanıza girmek olur mu?* „Se poate intra în camera voastră?”.

2. Pentru exprimarea imposibilității obiective:

a) *mümkün değil* „imposibil”: *Altın zinciri bulmak mümkün değil* „Lănțișorul de aur e imposibil de găsit”;

b) *imkânsız, olanaksız* „imposibil”: *Onu memnun etmek imkânsızdır* „Este imposibil să-l mulțumești”;

c) *olmaz și yok* „nu se poate”: *Ateş ile oyun oynamak olmaz* „Nu se poate să te joci cu focul”; *Soba başında uyumak yok* „Nu se poate să dormi la gura sobei”.

3. Pentru exprimarea necesității:

a) *lâzım și gerek* „necesar”: *Yarım saat sonra buradan çıkmak lâzım* „După o jumătate de oră trebuie să ieși de aici”; *Onu görmek ve bütün bunları anlatmak lâzımdı* „Trebuia să-l vezi și să povestești toate acestea”; *Sultanahmede çıkmak için bu yolu tutmak gerek* „Ca să ieși (să ajungi) la Sultanahmed trebuie să ții (să urmezi) drumul acesta”;

b) *var* „necesar”: *Vezir: – Halbuki o kahrolasıyı öldürmek vardı! dedi* „Vizirul a zis: - Totuși trebuia să-lucid pe ticălosul acela”.

4. Pentru exprimarea **lipsei de necesitate, a inutilității**:

a) *lüzumsuz* „netrebuincios, inutil”; *Bence bir romanda tiplerin doğru ve eğri olduğunu araştırmak lüzumsuzdur* „După mine, este inutil să cauți într-un roman ceea ce e drept și ceea ce e nedrept la eroi”;

b) *manasız, (anlamsız)* „fără sens, absurd”: *Artık başka şeylerle meşgul olmak lüzumsuz ve manasızdı* „A te ocupa de alte lucruri era inutil și absurd”.

O serie de alte cuvinte modale, cu sensuri variate, au funcție de nume predicativ pe lângă un subiect complex exprimat printr-un proparticipiu în *-dik*: *muhabbakkak* „neîndoielnic”: *Fakat onun bir şeyler düşündüğü muhabbakkaktı* „Însă era neîndoios că ea se gândea la ceva”; *belli* „evident”: *Bunları söylerken başka şeyler düşündüğü belli idi* „Era evident că, spunând acestea se gândea la alte lucruri”; *besbelli* „absolut evident”; *Vaktin geçmesini istediği besbelli idi* „Era absolut evident că voia să treacă timpul”.

Demn de relevat este numele verbal *demek* „înseamnă”, care are funcție de nume predicativ, pe lângă un subiect complex exprimat tot printr-un nume verbal în *-mak/-mek*; *Onun yaşadığı yerde yaşamak, onun gibi yaşamak demek değildir* „A trăi acolo unde trăiește el nu înseamnă a trăi ca el”.

Numele predicativ complex

Numele predicativ complex este exprimat prin următoarele forme nominale ale verbului:

1. Proparticipiul în *-dık/-dik/-duk/-dük/-tık/-tik/-tuk/-tük*: *Fakat siz de benim aradığım değilsiniz* „Însă nici dumneata nu ești cel pe care îl caut eu”; *Bu aşkın şimdiye kadarkilere hiç benzemediği idi* „Această dragoste n-a fost deloc asemănătoare cu cele de până acum”. – Urmat de o postpoziție: *Evin içi hiç zannettiğim gibi değildi* „Interiorul casei nu era deloc așa cum credeam eu”.

2. Numele verbal în *-ma/-me*: *„Orta oyunu” ismi bunun bir meydan ortasında oynanmasındandır* „Numele Orta oyunu este (= provine) din faptul că el era jucat în mijlocul unui spațiu deschis; *Bu gülümsemesi benim için pek te hoş olmayan bir gülümseme idi* „Zâmbetul acesta al ei era un zâmbet nu prea plăcut pentru mine”.

3. Numele verbal în *-mak/-mek*: *Yaşamak çalışmak (tır)* „A trăi este (= înseamnă) a munci”; *Çocukken en sevdiğim eğlencem ata binmekti* „Când eram copil, distracția care îmi plăcea cel mai mult era călăria”.

4. Numele verbal în *-maklık/-meklik*: *Bu ne çirkin bir yazmaklıktır !* „Ce scris urât e acesta !”

5. Numele verbal în *-(y)ış/-(y)iş*: *Onun bakışı fena bir bakıştır* „Privirea lui e o privire rea”; *Benim kızgınlığım sadece burada bulunuşuma idi* „Supărarea mea era numai fiindcă mă aflam aici.

Acordul predicatului cu subiectul

Predicatul verbal și copula se acordă cu subiectul în persoană și în număr.

Acordul în persoană este, oarecum, pleonastic, deoarece sufixele personale de persoanele I și a II-a singular și plural ale predicatului constituie deja indici gramaticali suficienți cu privire la subiectul acțiunii; de aceea, subiectul gramatical la aceste persoane poate să fie sau să nu fie exprimat prin pronumele personale corespunzătoare: *(ben) yazıyorum* „(eu) scriu”, *(sen) yazıyorsun* „(tu) scrii”, *(biz) yazıyoruz* „(noi) scriem”, *(siz) yazıyorsunuz* „(voi) scrieți”.

Chiar și persoana a III-a conține o indicație asupra subiectului acțiunii, prin indicele său personal zero sau, la copulă, prin formele respective de persoana a III-a.

În cazul unui subiect multiplu, când unul sau mai multe elemente componente ale acestuia sunt exprimate printr-un pronume personal, predicatul se pune la plural, iar persoana acestuia este determinată de persoana pronumelui (sau prunumelor). Astfel, dacă unul dintre aceste elemente componente este un pronume de persoana I (chiar dacă, pe lângă acesta, mai avem și un pronume de persoana a II-a sau a III-a), predicatul se pune la persoana I plural: *Ben ve kızım gideceğiz* „Eu și fiica mea vom pleca”; *Yolun kenarında ben annemle seni bekliyorduk* „Eu și cu mama te așteptam la marginea drumului”; *Ben ve o merakla bekledik* „Eu și el am așteptat cu curiozitate”.

Dacă însă printre componentele subiectului multiplu se află un pronume de persoana a II-a (sau, pe lângă acesta, și unul de persoana a III-a), predicatul se pune la persoana a II-a plural: *Sen ve kızın gideceksiniz* „Tu și fiica ta veți pleca”; *Sen ve o gideceksiniz* „Tu și el veți pleca”.

Acordul în număr este obligatoriu la persoanele I și a II-a singular și plural: dacă subiectul la aceste persoane este la singular, și predicatul se pune la singular (*ben yazdım* „eu am scris”, *sen yazdın* „tu ai scris”); iar dacă subiectul este la plural, și predicatul se pune la plural (*biz yazdık* „noi am scris”, *siz yazdınız* „voi ați scris”).

La persoana a III-a acordul în număr se face numai în anumite cazuri: în general, numărul predicatului nu depinde de expresia morfologică a numărului subiectului, ci de conținutul general, de sensul general al întregului enunț. Astfel, se spune *pencereler açıktır* „ferestrele (toate, sau în general) sunt deschise”, dar se poate spune și *pencereler açıktırlar* „ferestrele (anumite, cunoscute nouă dinainte) sunt deschise”.

În ceea ce privește predicatul verbal, situația este aceeași: *çocuklar geldi* înseamnă „copiii (în masă, toți deodată) au venit”, iar *çocuklar geldiler* înseamnă „copiii (unul câte unul, pe rând) au venit”.

Predicatul la persoana a III-a se acordă în număr cu subiectul său, punându-se la plural numai în cazul când subiectul este format din mai mulți termeni care se află în raport de coordonare copulativă (subiect multiplu) și care reprezintă un ansamblu de ființe sau de obiecte care se disting unele de altele prin anumite semne individuale – care, prin urmare, pot fi detașate din numărul celor asemănătoare lor: *Binnaz, Selime, Emine ve birkaç komşu kadın Selime'nin odasındadırlar. Erkekler de misafir odasında (dır)* „Binnaz, Selime, Emine și câteva vecine sunt în camera lui Selime. Iar bărbații sunt în camera de oaspeți”.

Subiectul celei de a doua propoziții denumeste o pluralitate de ființe, exprimată printr-un singur termen, și de aceea predicatul nu se acordă în număr cu el.

Predicatul se pune la singular pe lângă subiecte la plural, sau numai cu sens de plural, în următoarele cazuri:

1. Când subiectul exprimă o pluralitate de ființe sau de obiecte redactate printr-un singur termen: *Kırlarda çiçekler açar, dalda kuşlar öterdi* „Pe câmpuri florile înfloreau, iar la munte păsările cântau”; *Atlar kişniyor, insanlar haykırıyor* „Caii nechează, oamenii strigă”.

2. Când subiectul este determinat de un numeral cardinal sau nedeterminat, atât subiectul cât și predicatul se pune la singular: *Beş çocuk geldi* „Au venit cinci copii”; *Birkaç çocuk geldi* „Au venit câțiva copii”.

Dacă subiectul determinat de un numeral constă sau pare să constea din unități diferite, detașabile, predicatul se pune la plural: *Altı kadın kapıdan çıkıyorlar* „Cele șase femei (toate cunoscute pe nume din enunțul anterior) ies pe ușă”.

Atributul

Atributul este partea de propoziție care determină subiectul sau orice alt nume din propoziție.

După părțile de vorbire prin care sunt exprimate, se disting următoarele feluri de atribute: **adjectival**, **substantival** și **pronominal**. În afară de acestea, mai există două categorii speciale de atribute: **circumstanțial** (sau **relativ**), care exprimă și o nuanță circumstanțială pe lângă cea de calificare sau de identificare pe care le exprimă celelalte atribute, și **atributul predicativ**, care determină subiectul, complementul direct și complementul indirect prin intermediul predicatului.

1. Atributul adjectival

Atributul adjectival este acel atribut exprimat printr-un **(A) adjectiv propriu-zis** sau printr-o altă parte de vorbire cu valoare adjectivală, și anume **(B) numeral**, **(C) adjectiv pronominal** și **(D) substantiv reduplicat** cu valoare adjectivală.

A. Atributul adjectival exprimat printr-un adjectiv propriu-zis:

Exemple pentru toate gradele de comparație:

Gradul pozitiv: *büyük ev* „casă mare”, *güzel kızlar* „fete frumoase”, *temiz elbise* „haină curată”;

Gradul comparativ: *daha büyük ev* „casă mai mare”, *daha güzel kızlar* „fete mai frumoase”, *daha temiz elbise* „haină mai curată”;

Gradul superlativ relativ: *en büyük çocuğum* „copilul meu cel mai mare” *en güzel kız* „fata cea mai frumoasă”;

Gradul superlativ absolut: *pek güzel çiçek* „floare foarte frumoasă”, *çok yakışıklı oğlan* „băiat foarte arătos”;

Atributul adjectival propriu-zis multiplu: *Yeşil, sarı, pembe, kırmızı şalvarlarlı kadınlar* „Femei cu șalvari verzi, galbeni, roz și roșii”, *Açık, temiz, yalansız bir gülüşle güldü* „A răs cu un răs deschis, curat și sincer; *Karlı, fırtınalı, yağmurlu gecelerde uyuyamıyorum* „Eu nu pot dormi în nopțile cu zăpadă, cu furtună și cu ploaie;

Atunci când există mai multe atribute coordonate, unele exprimând însușiri constante, iar altele însușiri tranzitorii, acestea din urmă sunt așezate înaintea celorlalte, astfel încât determinarea sau determinările constante să fie poziționate cât mai aproape de termenul determinat; de exemplu: *Bu sırada beyaz önlüklü, başörtülü, yaşlı bir küylü kadın, hiç ses çıkarmadan kahve getirdi* „În timpul acesta, o țărăncă în vârstă, cu șorț alb, cu basma pe cap, a adus cafeaua fără să scoată o vorbă”.

În acest exemplu, prima determinare constantă este adjectivul *küylü* (de la țară = țărăn/țărăncă), aflat în imediata apropiere a substantivului *kadın* (femeie), pe care îl determină. A doua determinare relativ constantă este adjectivul *yaşlı* (în vârstă), așezat, deci, în apropiere

de *küylü kadın*. Celelalte determinări – *önlüklü* (cu șort) și *başörtülü* (cu basma pe cap) – sunt tranzitorii și de aceea se așază înaintea celorlalte determinări ale subiectului.

În anumite cazuri, atributul adjectival este exprimat printr-un adjectiv reduplicat, cu sens intensiv. Acest procedeu este folosit destul de des în limba turcă, cu precădere în limba vorbită, pentru a exprima, spre exemplu, intensitatea și, în același timp frumusețea unei culori; de exemplu: *Ah, kara kara gözleri!* „Ah, ochii ei negri, negri!”, *Alnında küçük küçük ter taneleri belirmiş* „Pe frunte îi apăruseră picături mici, mici de sudoare”.

Sunt de asemenea, și situații în care poate apărea un atribut multiplu exprimat prin adjective reduplicate; de exemplu: *Ayşe acı acı, içli, içili yaşlarla ağladı* „Ayşe a plâns cu lacrimi amare, amare și din adânc, din adânc”.

Din aceeași categorie a reduplicării mai fac parte și adjectivele simple formate prin quasi – reduplicare; de exemplu: *bembeyaz çamaşır* „lenjerie foarte albă”, *yemyeşil orman* „pădure foarte verde”, *bomboş oda* „cameră goală, goală”, *simsiyah gözler* „ochi negri, negri”, *tertemiz ev* „casă extrem de curată”, *yemyeşil kır* „câmp verde de tot”, *masmavi gökyüzü* „cer extrem de albastru”, *yusyuvarlak masa* „masă perfect rotundă” etc.

B. Atributul adjectival exprimat printr-un numeral cu valoare de adjectiv:

1. **Atributul adjectival exprimat printr-un numeral cardinal;** de exemplu: *bir kitap* „o carte”, *yirmi öğrenci* „douăzeci de elevi”, *otuz araba* „treizeci de mașini”.

2. **Atributul adjectival exprimat printr-un numeral ordinal;** de exemplu: *birinci cilt* „volumul întâi”, *üçüncü kat* „etajul al treilea”, *altıncı ev* „a șasea casă”.

3. **Atributul adjectival exprimat printr-un numeral distributiv;** de exemplu: *Herkese birer elma verdim* „I-am dat fiecăruia câte un măr”; *Onlardan ikişer meyve aldım* „Am luat de la ei câte două fructe” etc.

4. **Atributul adjectival exprimat printr-un numeral fracționar;** de exemplu: *yarım ekmek* „jumătate de pâine”, *yarı gece* „miezul nopții”.

5. **Atributul adjectival exprimat printr-un numeral nehotărât;** de exemplu: *çok para* „mulți bani”, *az para* „puțini bani”, *birçok adam* „o seamă de oameni”, *biraz su* „puțină apă”, *birkaç kiraz* „câteva cireșe”, *onlarca kitap* „zeci de cărți”, *yüzlerce seyirci* „sute de spectatori”, *bir iki kitap aldım* „am luat câteva cărți”, *on-onbeş lira verdi* „a dat 10–15 lire” etc.

Adeseori, atributul însoțește un atribut adjectival propriu-zis; de exemplu: *akıllı bir adam* „un om inteligent”, *iki mavi çiçek* „două flori albastre”, *dört büyük elma* „patru mere mari” etc.

C. Atributul adjectival exprimat prin diverse adjective pronominale

1. Atributul adjectival exprimat prin adjectivul pronominal-demonstrativ :

a) de apropiere: *Bu çocuk sınıfın en çalışkan öğrencisidir* „Acest copil este cel mai silitor elev din clasă”; *Yarın gelerseniz, size bu kitapların hepsini vereceğim* „Dacă veniți mâine, vă voi da toate cărțile acestea” etc.

b) de depărtare: *Şu adam orada ne yapıyor?* „Ce face acel om acolo?; *Lütfen, bana şu dosyaları verir misin?* „Te rog, îmi dai dosarele acelea?; *Hoca şu cevabı vermiş* „Dascălul a dat acest răspuns”; *Seni o gün her yerde aradım* „În ziua aceea te-am căutat peste tot”; *O dağlarda güzel ormanlar vardı* „Pe acei munți erau păduri frumoase” etc.

c) de identitate: *Bu çocuk her defa aynı şeyi anlatıyor* „Acest copil povestește în fiecare zi același lucru; *Her hafta aynı arkadaşlarla buluşuyor* „În fiecare săptămână se întâlnește cu aceiași prieteni”; *Bana da aynı kız geldi* „Și la mine a venit aceeași fată” etc.

2. **Atributul adjectival exprimat prin adjectivul pronominal reflexiv *kendi***; de exemplu: *Bu küçük evi kendi anlayışına, kendi zevkine göre tanzim ediyor...* „Căsuța aceasta o aranjează după propria sa pricepere și după propriul său gust...”; *Bazı insanlar yalnızca kendi çıkarlarını düşünür* „Unii oameni se gândesc doar la propriul interes” etc.

3. **Atributul adjectival exprimat prin adjectivul pronominal interogativ-relativ (*hangi, ne, nasıl, kaç*)**; de exemplu: *Siz hangi evde oturuyorsunuz?* „Dumneavoastră în care casă locuiți?; *Ayşe ne iş yapıyor?* „Ayşe ce meserie are/ce lucrează?; *Nasıl kitap istiyorsunuz?* „Ce fel de carte doriți?; *Otelde kaç gün kalacaksınız?* „Câte zile veți rămâne la hotel?” etc.

4. **Atributul adjectival exprimat prin adjectivul pronominal negativ**; de exemplu: *Hic şüphe yok ki gelecek* „Nu există nici o îndoială că va veni”; *Bütün gün hiçbir şey yapmadı* „N-a făcut nimic toată ziua” etc.

5. **Atributul adjectival exprimat prin adjectivul pronominal nedefinit**; de exemplu: *Gün gelecek bütün insanlar dostça yaşamayı öğrenecek* „Va veni o zi când toți oamenii vor învăța să trăiască în prietenie”; *Bazı insanlar yalnızca çıkarlarını düşünür* „Unii oameni se gândesc doar la interesul propriu; *Bir kadın bugün bana telefon etti* „O femeie mi-a telefonat azi; *Falan tarihte, falan yerde, falan kişi ile gezerken seni gördüm* „Te-am văzut la cutare dată, în cutare loc, plimbându-te cu cutare persoană; *Ben filânca padişahın kızını bulup, onunla evleneceğim* „Eu am s-o găsesc pe fata cutărui împărat și am să mă însor cu ea”.

Atributul exprimat printr-un adjectiv pronominal poate și el să însoțească un atribut adjectival propriu-zis sau un atribut exprimat printr-un numeral; de exemplu: *Bu soluk yüz, bu siyah kaşlar...* „Fața aceasta palidă, sprincenele acestea negre...; *Ne iyi yürekli adam!* „Ce om bun la suflet!”; *Sabanhleyin bu yedi kardeş çalışmaya gitmişler* „Dimineața, acești frați s-au dus la lucru”.

Atribut adjectival complex (Atributul verbal)

Atributul adjectival complex, numit și atribut verbal, este atributul exprimat printr-un **participiu**, un **proparticipiu** sau un **adjectiv verbal**.

1. Atributul verbal exprimat prin participii

Participiul în limba turcă, cu excepția celui format cu ajutorul sufixului *-(y)an/-(y)en*, nu reprezintă o categorie morfologică, ci doar corespunde acestei categorii a verbului din alte familii de limbi, după funcțiile sintactice pe care le reprezintă.

Fiind lipsit de sufixe posesive, atributul verbal exprimat prin participii nu conține indicații cu privire la autorul acțiunii, dar are sensurile temporale pe care le implică participiile respective.

Acest tip de atribut corespunde, în limba română, propoziției subordonate atributive cu pronumele relativ în nominativ.

a) Atributul verbal exprimat prin participiul prezent-trecut în *-an/-en*

Participiul în *-an/-en* poate să exprime în același timp, o acțiune prezentă sau trecută. Acest participiu reprezintă o categorie morfologică aparte, spre deosebire de alte participii care coincid cu temele unor timpuri verbale; de exemplu: *Gelen çocuk benimdir* „Copilul care vine e al meu”; *Elma satan kadın eşimdir* „Femeia care vinde mere e soția mea”; *Treni bekleyen turist İzmirli* „Turistul care așteaptă/a așteptat trenul e din İzmir; *Dün bizi arayan adam nereye gitti?* „Unde s-a dus omul care ne-a căutat ieri?; *Kırlarda*

biten ve kökü havuca benzeyen bir ot „O buruiană care crește pe câmpuri și care seamănă la rădăcină cu morcovul”; *Oturan ve ayakta duran insanlara çarparak bir salondan öbürüne koştum* „Am alergat dintr-un salon într-altul, izbindu-mă de oamenii care ședeau și (de cei) care stăteau în picioare”. În ultimele două exemple avem un atribut multiplu, exprimat prin participiu în -an/en.

b) **Atributul verbal exprimat prin participiu aorist în -ır(-ir, -ur, -ür); -r; -ar (-er), la forma afirmativă și prin -maz/-mez, la forma negativă;** de exemplu: *Kökü havuca benzenyen ve yenir bir ot* „Plantă a cărei rădăcină seamănă cu morcovul și care se mănâncă”; *Çocuğa bakar kadın geldi* „A venit femeia care are grijă de copil”; *Sözünde durar bir adam, gerçek bir adamır* „Un om care își respectă cuvântul dat e un om adevărat”. Participiul aorist negativ în -maz/-mez se formează prin adăugarea uneia din cele două forme fonetice ale sufixului -maz la rădăcina verbului; de exemplu: *Hiç konuşmaz adam seni arıyor* „Omul tăcut te caută pe tine”; *O yaramaz çocuk kimindir?* „Acel copil poznaș al cui este?”; *Bunlar, bel işlemez, sapan sürmez topraklar üstünde yaşayan insanlardır* „Sunt oameni care trăiesc pe pământuri pe care hârlețul nu le sapă și plugul nu le ară”.

c) **Atributul verbal exprimat prin participiul trecut în -mış/-miş**

Participiul trecut în -mış exprimă o acțiune trecută, acest participiu fiind, de fapt, tema timpului trecut subiectiv, și se folosește atât la forma pozitivă, cât și la cea negativă; de exemplu: *yazılmış kitap* „carte scrisă”; *işlenmemiş toprak* „pământ nelucrat”, *tuğladan yapılmış ev* „casă făcută din cărămidă”, *geçmiş zaman* „timpul trecut”; *bitmiş iş* „lucru terminat”; *pamuk ipliğinden yapılmış kilim* „chilim făcut din fire de bumbac”; *testinin dibinde kalmış bir yudum su yok mu?* „nu mai este o înghițitură de apă rămasă pe fundul ulciorului?”.

d) **Atributul verbal exprimat prin participiul trecut în -dik.**

Conform legii armoniei vocalice, acest participiu are patru variante fonetice: -dik, -dik, -duk, -dük. Aceste forme se adaugă la rădăcina verbală. Dacă rădăcina verbului se termină într-o consoană surdă, atunci sunetul „d” din sufixul -dik trece în varianta sa surdă „t”. Astfel, conform legii armoniei consonantice, celelalte patru variante fonetice ale acestui sufix sunt: -tik, -tik, -tuk, -tük.

Participiul trecut -dik (fără sufixe posesive) exprimă o acțiune sau o stare atât la timpul prezent, cât și la timpul trecut; de exemplu: *Bildik adam* „Omul știut/ Omul pe care-l știu”; *Tanıdık çocuk* „Copilul pe care-l cunosc, copilul pe care l-am cunoscut”; *Bildik biri* „Cineva cunoscut, unul pe care-l cunosc”; *Dünkü adamın adını hatırlamadım ama, bana bildik biri gibi geldi* „Nu-mi puteam aminti numele omului de ieri, dar îmi părea cineva cunoscut” etc.

Această formă a participiului se formează atât de la un verb aflat la diateza activă, ca în exemplele de mai sus, cât și de la verbe aflate la diateza reflexivă sau la alte diateze; de exemplu: *işidilmedik bir olay* „un fenomen nemaiauzit”, *bilindik şey* „lucru știut”, *şimdiye kadar görülmedik bir başarı* „un succes nemaivăzut până acum”, etc.

De asemenea, se mai poate forma și de la verbe având forma negativă, posibilitativă sau imposibilitativă; de exemplu: *Onların tavsiyeleriyle zeytinliklerde kazılmadık ağaç dibi, evde eşilmedik duvar kenarı kalmadı* „După recomandările lor, în livezile de măslini n-a rămas nesăpată rădăcina nici unui pom, în casă n-a rămas nescormonită baza nici unui perete”; *Okunmadık bir kitap kalmadı* „Nu a rămas carte

necitită” (forma negativă); *yapabildik iş* „treabă care poate fi făcută (forma posibilitativă), *Göremedik bir kaç arkadaş daha kaldı* „Mai sunt însă câțiva colegi pe care nu i-am putut vedea (forma imposibilitativă).

e) Atributul verbal exprimat prin participiul viitor în -acak/-ecek

Participiul viitor în -acak/-ecek exprimă:

1) o acțiune viitoare obiectivă: *Yarın limanımıza gelecek gemi İstanbul'dandır* „Vaporul care va veni mâine în portul nostru este din Istanbul”, *Gelecek sene Paris'e gideceğim* „Anul viitor mă voi duce la Paris”, *Gelecek hafta okullar başlıyor* „Săptămâna viitoare încep școlile”;

2) o acțiune viitoare, cu nuanță de posibilitate, probabilitate sau necesitate: *Tercüme edilebilecek bir roman bulamadık* „Nu am putut găsi un roman care să poată fi tradus”; *Bu içilecek su değildir* „Aceasta nu este apă de băut”.

f) Participii perifrastice în -mış și în -acak/-ecek + olan/bulunan: *Beyaz ve çok dekolte bir tuvalet giymiş olan genç bir kadın* „O tânără femeie îmbrăcată într-o toaletă albă și foarte decoltată”; *Sinemaya gidecek olan çocuklar okula geldiler* „Copii care vor merge la cinema au venit la școală” etc.

2. Atributul verbal exprimat printr-un proparticipiu corespunde propoziției subordonate atributive cu pronume relativ la cazurile oblice sau construite cu prepoziții din limba română.

a) Participiul în -dık + sufixe posesive: *Benim aldığım kitap çok güzeldir* „Cartea pe care am luat-o este foarte frumoasă”; *Çok sevdiğim bir dostum vardı* „Am avut un prieten pe care l-am iubit mult”; *Benim verdiğim yüzlerce lira nereye gidiyor?* „Unde se duc sutele de lire pe care le dau?” etc.

Proparticipiul în -dık al verbelor intransitive se traduce în limba română cu sensul bazei verbului, iar pronumele relativ este precedat de prepoziția corespunzătoare; de exemplu: *Bu sırada, oturduğum otelin önüne geldiğimi gördüm* „În timpul acesta am văzut că sosisem la hotelul în care locuiau”; *Onunla okuduğumuz fakültenin bahçesinde görüştük* „Ne-am întâlnit cu el în curtea facultății unde învățam”.

b) Proparticipiul în -acak/-ecek + **sufixe posesive:** *Benim alacağım kitap çok güzeldir* „Cartea pe care o voi lua este foarte frumoasă”; *Şimdi söyleceğim cümlemin altını çiziniz* „Subliniați propoziția pe care o voi spune acum, „*Gideceğimiz vapur yeni yapılmıştır* „Vaporul cu care vom pleca abia a fost construit”; *Kızımın yanında konuşamıyacağımız hiç bir mesele yoktur* „Nu există nici o chestiune despre care să nu putem vorbi în prezența fiicei mele”; *Talebeler sınavların başlayacağı günü bilmiyorlar* „Elevii nu știu ziua în care vor începe examenele”, *Yarın göreceğim film çok güzelmiş* „Se pare că filmul pe care-l voi vedea mâine este foarte frumos”.

3. Atributul verbal exprimat prin adjectivele verbale

Adjectivele verbale se formează cu ajutorul următoarelor sufixe adăugate la rădăcina verbului:

a) **-lı:** *Duvarda asılı pardesümü omuzlarına attım* „I-am aruncat pe umeri, pardesiul meu care atârna pe perete”; *Arkadaşımın son mektubunda yazılı adresini bana verdi* „Mi-a dat adresa prietenului meu, care era scrisă pe ultima scrisoare”;

b) **-cu:** *uyutucu ilâç* „medicament care adoarme = somnifer; *memnuniyet verici sonuçlar* „rezultate care dau satisfacție = satisfăcătoare”;

c) *-ma/-me*; *yarma odun* „lemne crăpate, despicate”; *dolma kalem* „creion umplut = stilou”; *tahtadan yapma bir tezgâh* „o tejghea făcută din scânduri”; *Nuh yılından kalma şey* „Lucru rămas de pe vremea lui Noe”;

d) *-gan/-gen/-kan/-ken* și *-gın/-gin/-gun/-gün*: *çalışkan öğrenci* „elev silitor”; *durgun su* „apă stătătoare”; *girgin adam* „om înfip”; *düşkün aile* „familie decăzută”;

4. **O determinare verbală de tip special** (considerată de unii specialiști atribut verbal complex, iar de alții – propoziție subordonaă atributivă) este exprimată printr-o construcție sintactică constând dintr-un subiect prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a singular și dintr-un nume predicativ (fără copulă) cu funcție atributivă, exprimat printr-un adjectiv sau un participiu; de exemplu: *Kapısı açık (kapalı) bir evin eşigine oturdu* „S-a așezat pe pragul unei case a cărei ușă era deschisă (închisă)”; *Babası son dünya savaşında ölen genç* „Tânărul al cărui tată a murit în ultimul război mondial”; *Trende bütün paralarını kaybeden kadın* „Femeia care și-a pierdut toți banii în tren”.

În loc de adjectiv verbal sau de participiu, se pot folosi și proparticipiile în *-dık* și *-(y)acak*; de exemplu: *Babası müdürü olduğu okulda idi* „Era la școala al cărui director era tatăl lui”; *Ayşe, müşterisi olacağı bankaya gitmek istiyordu* „Ayşe dorea să meargă la banca a cărei clientă dorea să fie”.

2. Atributul substantival

Atributul substantival este exprimat printr-un substantiv sau, mai rar, printr-o altă parte de vorbire cu valoare de substantiv. El determină un alt substantiv din propoziție, împreună cu care formează **o construcție în raport de anexiune** sau **izafet**, altfel spus, este vorba despre o îmbinare atributivă între două substantive. Aceasta poate fi de trei tipuri:

İzafetul I, construit prin procedeul juxtapunerii atributului sau, mai rar, în urma determinatului, ambii termeni ai acestei construcții stând la cazul absolut, fără sufixe posesive.

İzafetul II se construiește prin procedeul recțiunii: atributul (determinantul) este un substantiv la cazul absolut, iar determinatul este un substantiv prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular.

İzafetul III se construiește prin procedeul acordului: atributul stă la cazul genitiv, iar determinatul este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular.

Termenul de **izafet** este de origine arabă și înseamnă „anexare”. În vechea terminologie gramaticală turcă, denumirea *terkib-i izafî* (împrumutată din gramatica arabă) înseamnă „raport de anexare” (denumire adoptată de J. Deny: **raport d’annexion**). Această denumire exprimă un raport de posesiune sau de apartenență între un concept posesor și un concept posedat, cel din urmă fiind exprimat (marcat) prin sufixul posesiv.

Este evident, prin urmare, că termenul de **izafet** este propriu numai pentru construcțiile izafetice II și III, dar el a fost extins și asupra construcției izafetice I, întrucât și aceasta servește, ca și celelalte două, la redarea atributului substantival.

La toate cele trei tipuri de izafet flexiunea afectează, în mod normal, întotdeauna cel de-al doilea termen al construcției, care este, de obicei, termenul determinat (cu unele excepții la izafetul II, unde cel de-al doilea termen este determinantul, atributul primului termen).

Sufixe folosite în construcțiile izafetice:

1. **Sufixul pluralului** nu se plasează după sufixul posesiv, ci între acesta și tema cuvântului. Astfel, pluralul construcției *işçinin evi* „casa muncitorului” este *işçinin evleri*, și nu *işçinin eviler*. Exemple: **İzafetul II:** *iş günleri* „zilele de muncă”, *kış günleri* „zilele de iarnă”, *cuma günleri* „zilele de vineri”, *kahve fincanları* „ceștile de cafea”, *süt şişeleri* „sticlele de lapte”, *Karpat Dağları* „Munții Carpați”; **İzafetul III:** *öğrencinin kitapları* „cărțile elevului”, *arkadaşımın evleri* „casele prietenului meu”, *teyzesinin çocukları* „copiii mătușii sale”, *okulun pencereleri* „ferestrele școlii”.

Excepțiile de la această regulă sunt foarte puțin numeroase: este vorba de seria de cuvinte compuse cu *başı* (forma posesivă a lui *baş* „cap; căpetenie; șef”) și cu *beyi* (forma posesivă a lui *bey*, „prinț, comandant”), la care sufixul pluralului se atașează după formele posesive respective; de exemplu: *kapıcı başılar* „șambelani”, *onbaşılar* „caporali”, *yüzbaşılar* „căpitani”, *beylerbeyler* „guvernatori de provincie” (în trecut) etc.

2. **Sufixul posesiv** se pune, la cuvintele din aceeași categorie, după sufixul posesiv al construcției izafetice: *mangamızın onbaşısı* „caporalul grupei noastre”, *hristiyanların yılbaşısı* „anul nou al creștinilor”. În construcțiile izafetice obișnuite (în afara acestor excepții), nu este posibil cumulul de sufixe posesive.

3. **Sufixe cazuale** se adaugă după sufixul posesiv; de exemplu: *çobanın evinin üstünde* „deasupra casei ciobanului”, *çobanın evini gördüm* „am văzut casa ciobanului”, *çobanın evine gittim* „am mers la casa ciobanului”, *çobanın evinde* „în casa ciobanului”, *çobanın evinden* „din casa ciobanului”. Determinantul *çobanın* din aceste construcții este atributul unor componente de diferite tipuri.

4. **Sufixul adjectival -ki** comportă eliziunea sufixului posesiv; de exemplu: *çarşamba günü* „ziua de miercuri”, dar *çarşamba günkü* „cel de miercuri”.

5. **Sufixul l** comportă eliziunea sufixului posesiv; de exemplu: *Fatma adı* „numele de Fatma”, dar *Fatma adlı* (nu *adılı*) „cu numele de Fatma”.

İzafetul I

Atributul în construcție izafetică are următoarele valori:

1. Denumeste materia sau materialul din care este făcut obiectul denumit de cuvântul determinat; de exemplu: *altın yüzük* „inel de aur”, *taş köprü* „pod de piatră”, *yün jaket* „jachetă de lână”, *ipek mendil* „batistă de mătase”, *sedef düğme* „nasture de sidef”. Sensuri figurate: *toz şeker* „zahăr-pudră”, *inci diş* „dinte ca perla”.

Pentru intensificarea însușirii exprimate de atribut, se folosește cuvântul *bir* „un/o”, așezat înaintea determinatului; de exemplu: *Evimiz eski, tahta bir evdi* „Casa noastră era o casă veche, din lemn”; *Yüzük parmağında kocaman elmas bir yüzük vardı* „Pe degetul inelar avea un ditamai inelul cu diamant”.

2. Denumeste o profesie, o specialitate, un titlu oficial, un grad științific sau naționalitatea, cuvântul determinat fiind, de obicei, nu nume propriu; de exemplu: *avukat Hilmi* „avocatul Hilmi”, *kayıkçı Osman* „barcagiul Osman”, *profesör Kenan* „profesorul Kenan”, *Mimar Sinan* „arhitectul Sinan”, *Sultan Murat* „sultanul Murat”.

Termenii de adresare *bay* „domn”, *bayan* „doamnă”, *mösyö* „domn”, *madam* „doamnă” pot determina atât nume proprii, cât și nume comune (mai ales, denumiri de funcții): *bay İsmet*, *bay profesör*, *bayan Nedret*, *bayan doktor*.

Unele titluri vechi și unii termeni de adresare sunt postpuși cuvântului determinat: *Osman bey, Vefik Paşa, Orhan Ağa, Ali Efendi, Fatma Hanım*.

Tot postpuși sunt și termenii de înrudire: *Kemal amca* „unchiul Kemal”, *Ayşe teyze* „mătușa Ayşe”.

Unele titluri și unii termeni de adresare pot fi atât antepuși, cât și postpuși cuvântului determinat: *Şah İsmail, İsmail Şah, Hoca Nasreddin, Nasreddin Hoca*.

3. Exprimă apartenența la un sex sau altul: *kız kardeş* „fată; soră”, *kız çocuk* „fetiță”, *kadın şöför* „femeie-șofer”, *erkek aşçı* „bucătar”, *dişi kurt* „lupoaică”, *erkek kırlangıç* „rândunică-mascul”.

4. Exprimă o caracteristică calitativă a obiectului sau persoanei, prin comparație cu un alt obiect sau cu o altă ființă: *gül yanak* „obraz ca trandafirul”, *parmak çocuk* „copil (mic) cât un deget (de o șchioapă)”, *melek çocuk* „copil (cuminte ca un) înger”, *gagaburun* „nas coroiat (ca un cioc)”, *arslan adam* „om (viteaz ca un) leu”, *şeytan kadın* „femeie îndrăcită”, „un drac de femeie”. Din aceeași categorie fac parte porecle ca: *Yıldırım Beyazıt* „Bayazid Fulgerul”.

5. Indică o măsură, o mărime, o cantitate sau o formă. În acest caz, atributul este precedat de un numeral sau de un pronume ori un adjectiv întrebuințate în același scop: *bir kadeh su* „un pahar cu apă”, *üç çuval un* „trei saci de făină”, *beş kilo şeker* „cinci kg de zahăr”, *bir araba saman* „un car de paie”, *her çeşit ayakkabı* „tot felul de încălțăminte”, *yeni moda gömlekler* „cămăși după moda nouă/la modă”, *çok miktar para* „o mare cantitate de bani”.

Din aceeași categorie fac parte construcțiile pleonastice cu *tane* „bucată” – folosit atât pentru obiecte, cât și pentru ființe, socotite una câte una: *iki tane elmas* „două diamante”, *dört tane öküz* „patru boi”, *bir tane yumurta* „un ou”, *üç tane çocuk* „trei copii”.

Uneori se întrebuințează, tot pleonastic, unii termeni specializați pentru diversele categorii de lucruri sau ființe: *nefer* „individ”, pentru profesioni (de exemplu: *bir nefer asker* „un soldat”), *bap* „ușă, poartă”, pentru edificii (de exemplu: *bir bap hane* „o casă”), *baş* „cap”, pentru animale (de exemplu: *on baş koyun* „zece (capete de) oi”) etc.

Îzafetul II

În construcția izafetică de gradul II, atributul determină un substantiv prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, singular.

De la această regulă generală există câteva excepții, în care determinatul este lipsit de sufixul posesiv, care s-a elidat prin uz: *Kadıköy* (= numele unui cartier din Istanbul), în loc de *Kadıköyü*, *Anadoluköy* (= numele unui cartier din Constanța), în loc de *Anadoluköyü*, *Galata Saray* (azi, un liceu în Istanbul), în loc de *Galata Sarayı*. Totuși, chiar și în aceste cazuri, în cursul flexiunii, sufixul posesiv re apare: *Kadıköyü'ne gittim* „M-am dus în Kadıköy”.

Atributul de acest tip exprimă:

1. O noțiune generală, stabilă, bazată pe sensul lexical al substantivului-atribut; aceste atribute se traduc în românește printr-un adjectiv sau printr-un atribut substantival construit cu prepoziția „de”: *çoban evi* „casa ciobănească”, *kahve fincanı* „ceașcă de cafea”, *tavuk yumurtası* „ou de găină”, *iş günü* „zi de lucru”, *kasap bıçağı* „cuțit de măcelar”.

2. Un raport de diferite feluri, care este explicat sau definit prin termenul determinat: *ekmek fiyatı* „prețul pâinii”, *mürekkep şişesi* „sticlă de cerneală, călimară”,

kâğıt bıçağı „coupe-papier”, *gaz lambası* „lampă cu petrol”, *kibrit kutusu* „cutie de chibrituri”, *dolap anahtarı* „cheie de dulap”, *cuma günü* „ziua de vineri”, *ramazan ayı* „luna ramazanului”.

Din aceeași categorie fac parte cuvinte ca *balık* „pește”, *kuş* „pasăre”, *ağaç* „copac”, a căror întrebuintare, adeseori pleonastică, este facultativă; de exemplu: *meşe ağacı* (*meşe*) „stejar”, *sazan balığı* (*sazan*) „crap”, *kartal kuşu* (*kartal*) „vultur”, *karanfil çiçeği* (*karanfil*) „garoafă”.

Uneori, însă, folosirea acestor cuvinte este obligatorie: *çayır kuşu* „ciocârlie”, *kalkan balığı* „calcan” (pește).

3. O generalizare sau o colectivitate; cu această valoare, atributul stă la plural: *Adalardenizi* „Marea Egee”, *İlimler Akademisi* „Academia de științe” etc.

4. O așezare, o unitate administrativă etc.; cu această valoare, atributul este un nume propriu: *Bükreş şehri* „orașul București”, *Türkiye Cumhuriyeti* „Republica Turcia”, *İzmir vilayeti* „județul Izmir”, *Ağrı dağı* „muntele Ararat”, *Tuna nehri* „fluviul Dunărea”, *Türkiye Büyükelçisi* „ambasadorul Turciei”, *Zaman dergisi* „revista Zaman”.

5. Calitatea de autor; în acest caz, atributul este exprimat prin numele propriu al autorului operei numite de termenul determinat: *Yunus Emre şiirleri* „poeziile lui Yunus Emre”, *Naima Tarihi* „Istoria lui Naima”, *Verdi operaları* „operele lui Verdi”.

Atributul construit prin izafetul II poate fi exprimat nu numai printr-un substantiv, ci și printr-o altă parte de vorbire substantivizată (*suçlular davası* „procesul vinovaților”, *iğçler konferansı* „conferința Celor Trei”), precum și printr-un numeral cardinal, în acest caz determinatul fiind unul dintre termenii *sene/yıl* „an” sau *yaş* „vârstă”; de exemplu: *Unutulmaz 1923 yılı* (*senesi*) „neuitatul an 1923”; *O elli yaşında öldü* „El a murit la vârsta de 50 de ani” etc.

Pe lângă un determinat pot să apară două sau mai multe atribute (atribut multiplu); de exemplu: *Türk Dil Kurumu* „Societatea Turcă de Lingvistică”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* „Facultatea de Filologie și de istorie-geografie” etc.

İzafetul III

În construcția izafetică III, altfel spus în acest tip de îmbinare atributivă dintre două substantive, primul element, adică substantivul cu funcția de determinant (atribut), este în cazul genitiv, iar cel de-al doilea element, adică substantivul determinat, este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a singular (sau plural). Ca și în cazul izafetului II, atributul în construcția izafetică III precede determinatul. Excepțiile de la această regulă sunt rare: atributul se pune după termenele determinat atunci când vorbitorul observă că uitase să-l întrebuințeze, în vorbirea expresivă și familiară, precum și în poezie; de exemplu: *Gördün mü evini...çobanın?* „Ai văzut casa... ciobanului?”; *Aldılar elinden bütün malını mülkünü zavallı adamın* „I-au luat din mână tot avutul bietului om”.

Atributul în genitiv din construcția izafetică III exprimă:

1. O persoană sau un lucru care posedă, căruia îi aparține lucrul denumit de termenul determinat: *arkadaşımın evi* „casa prietenului meu”, *öğrencinin kitapları* „cărțile elevului”, *öğretmenin kızı* „fiica profesorului”, *Ayşe'nin ablası* „sora (mai mare) a lui Ayşe” etc.

2. Autorul acțiunii exprimate de termenul determinat: *bakanın söylevi* „discursul ministrului”, *çocuğun ağlaması* „plânsul copilului”, *bilginin çalışmaları* „lucrările omului de știință” etc.

3. Obiectul care se află într-o relație oarecare cu acțiunea sau starea exprimată de termenul determinat: *hırsızın tutuklanması* „arestarea hoțului”, *mektubun yazılması* „scrierea scrisorii”, *hisselerin devredilmesi* „cesiunea părților sociale” etc.

4. Întregul, ansamblul sau totalitatea din care se detașează o parte (**genitivul partitiv**): *çocuklarımın biri* „unul dintre copiii mei”, *odamızın yarısı* „o jumătate din camera noastră”, *öğrencilerin çoğu* „majoritatea elevilor” etc.

5. Purtătorul unei însușiri, al unei calități: *takımımızın üstünlüğü* „superioritatea echipei noastre”, *yüzünün güzelliği* „frumusețea feței lui”, *karın beyazlığı* „albeața zăpezii” etc.

6. O noțiune spațială sau temporală: *kışın sonu* „sfârșitul iernii”, *yolun genişliği* „lățimea drumului”, *gölün derinliği* „adâncimea lacului” etc.

7. Un lucru sau o ființă dependentă de un alt lucru sau de o ființă denumită de termenul determinat: *bahçenin bekçisi* „paznicul grădinii”, *okulun müdürü* „directorul școlii”, *şirketin yöneticisi* „administratorul firmei” etc.

Întrucât ambele sale elemente au câte o marcă morfologică proprie, diferită una de cealaltă, construcția izafetică III poate să se „decupleze”, să se „despice”, prin introducerea, între cele două elemente componente, a unor determinanți complementari; de exemplu: *O gözlerinin sert, fakat aynı zamanda dalgın bakışını hep üstümde tutarak devam etti* „El a continuat (să vorbească), ținându-și mereu ațintită asupra mea privirea aspră, dar în același timp absentă (distrată) a ochilor”, *Arkadaşımızın iki gün sonra uçakla geleceğini bilmiyorduk* „Nu știam că prietenul nostru va veni peste două zile cu avionul”.

Izafetul II admite această „decuplare” numai în cazul numelor de instituții; de exemplu: *Türk Dil Kurumu Genel Merkez Kurulu* „Adunarea generală centrală a Societății Turce de Lingvistică”.

În anumite contexte, izafetul III poate fi înlocuit prin izafetul II; de exemplu: *Türkiye'nin hükümeti – Türkiye hükümeti* „guvernul Turciei”.

În unele cazuri, folosirea izafetului III este strict obligatorie:

1. Când atributul, exprimat printr-un nume propriu, denumește persoana căreia îi aparține obiectul denumit de termenul determinat: *Leyla'nın çantası* „Geanta lui Leyla”, *Osman'ın şapkası* „pălăria lui Osman”, *Ayşe'nin eteği* „fusta lui Ayşe”, *babamın arkadaşları* „prietenii tatălui meu” etc.

2. Când atributul, nume de persoană, îl denumește pe autorul unei opere al cărei titlu este exprimat de determinat; de exemplu: *Ersoy'un Safahatı* „(Volumul de poezie) *Safahat* al lui Ersoy”, *Zola'nın Germinal'i* „*Germinalul* lui Zola”, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi* „*Seyahatname-ul* lui Evliya Çelebi”.

3. Când atributul este prevăzut cu un sufix posesiv sau când este determinat de un alt atribut, exprimat printr-un adjectiv, pronume demonstrativ sau numeral; de exemplu: *babamın saati* „ceasornicul tatălui meu”, *güzel kadının şapkası* „pălăria frumoasei femei”, *bu evin damı* „acoperișul acestei case”, *bir kadının dostu* „prietenul unei femei”, *bu dürüst adamın dostları* „amicii acestui om corect”, *ikinci evin damı* „acoperișul celei de-a doua case”.

4. Când atributul este o parte de vorbire substantivizată; de exemplu: *Açın karnı doyar, gözü doymaz* (prov.) „Burta flămândului se satură, (dar) ochii lui nu se satură”, *Doğrunun yardımcısı Allah'tır* (prov.) „Reazemul celui drept este Allah”.

5. Când atributul este despărțit de termenul determinat printr-un alt determinat: *gözlerinin sert bakışı* „privirea aspră a ochilor săi”, *evin yeni kapısı* „ușa cea nouă a casei”, *çocuğun en sevdiği arkadaşı* „prietenul cel mai iubit al copilului”.

Dacă termenul determinat este un nume de persoană, iar atributul este un nume comun, atunci interdependența dintre ele se stabilește după cum urmează:

a) Atributul se formează cu genitivul, iar determinatul rămâne fără sufix posesiv: *komşumuzun Osman* „Osman al vecinului nostru”. Acest procedeu este popular și, pentru limba literară, arhaic.

b) Atât atributul, cât și determinantul primesc sufixele obișnuite pentru izafetul III: *komşumuzun Osman'ı* „Osman al vecinului nostru”.

c) Dacă atributul este exprimat printr-un pronume personal în genitiv, numele de persoană cu care se îmbină nu primește sufixul posesiv de persoana a III-a, singular: *sizin Ali* (și nu *sizin Ali'niz*) „Ali al vostru”.

Dacă atât atributul, cât și determinatul sunt nume de persoană, legătura între ele se face astfel:

a) Atributul exprimat prin nume larg răspândite, aparținându-le oamenilor „simpli”, se pune la genitiv, iar determinatul rămâne la forma absolută, fără sufix posesiv: *Osman'ın Ayşe* „Ayşe a lui Osman”. De obicei, însă, între cele două elemente se intercalează o apozitie: *Osmanın kızı* (sau: *kızkardeşi, karısı*) *Ayşe* „Ayşe, fata (sora, soția) lui Osman”.

b) Când atributul și determinantul sunt exprimate prin nume celebre, ele primesc sufixele corespunzătoare obișnuite izafetului III: *Napoleon'un Josefîn'i* „Josefina lui Napoleon”; *Don Kişot'un Sanço Pansas'ı* „Sancho Panza al lui Don Quijote” etc.

Toate cele trei tipuri de atribute izafetice pot fi exprimate nu numai prin câte un singur cuvânt, ci și printr-un **grup de cuvinte**; de exemplu:

1. **İzafetul I**: *topyekün harp* „război total” (*top yekün* „total general”), *sütliman deniz* „mare foarte liniștită” (*süt* „lapte” + *liman* „port”) etc.;

2. **İzafetul I** al cărui atribut este exprimat printr-o construcție izafetică II: *gök mavisî gözler* „ochi albaștri ca cerul”, *kahve rengi palto* „palton maro”, *Mahmut Oğlu Osman* „Osman, fiul lui Mahmut”;

3. **İzafetul I** al cărui atribut este exprimat printr-o construcție izafetică III: *işinin sahibi adam* „om stăpân pe treaba lui”, *evin şenliği çocuk* „copil care este veselia casei”, *hepimizin gururu sporcu* „sportiv care este mândria tuturor”;

4. **İzafetul II** al cărui atribut este exprimat printr-o îmbinare formată dintr-un adjectiv plus un substantiv: *Birleşmiş Milletler Kurulu* „Organizația Națiunilor Unite”; *Güzel Sanatlar Akademisi* „Academia de Arte Frumoase”, *özürlü çocuklar okulu* „școală pentru copii cu handicap”;

5. **İzafetul II** al cărui atribut este exprimat printr-o construcție izafetică: *Bükreş Üniversitesi Rektörlüğü* „Rectoratul Universității București”, *Türk Lehçeleri Sözlüğü* „Dicționarul dialectelor turcești”, *Türk Dili Tarihi* „Istoria limbii turce”;

6. Atât atributul, cât și determinatul sunt exprimate prin câte o construcție izafetică II; astfel de cazuri se întâlnesc numai la nume de instituții și la titluri de publicații: *Türk Dil Kurumu Lûgat Kolu* „Sectorul Lexicografic al Societății Turce de Lingvistică”, *Bükreş Üniversitesi Tarih Fakültesi* „Facultatea de Istorie a Universității din București”, *Ticaret Bankası Köstence Şubesi* „Filiala Constanța a Băncii Comerciale”;

7. **İzafetul III**, în care atât atributul, cât și termenul determinat sunt, la rândul lor, determinate de câte o construcție izafetică II: *Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün Ankara Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü* „Direcția Raională a Educației Fizice din Ankara a Direcției Generale a Educației Fizice”, *Bükreş Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi'nin Doğu Dilleri Bölümü* „Secția de Limbi orientale a Facultății de Limbi Străine a Universității București”.

İzafetul persan

În afara celor trei tipuri de izafet turcic, limba turcă cunoaște și construcția persană a grupurilor determinative – izafetul persan –, împrumutat odată cu numeroasele împrumuturi lexicale din această limbă.

În sintaxa persană, determinantul se pune după termenul determinat (deci, invers decât în construcțiile turcice), între termenii raportului de determinare intercalându-se vocala *-i*. Această construcție este valabilă atât în cazul atributului adjectival (de exemplu: *padişah-i adil* „împăratul cel drept”), cât și în cazul atributului substantival (de exemplu: *der-i saadet* „poarta fericirii = Constantinopol”).

În uzul curent turc (este vorba mai ales de limba veche), vocala intercalată *-i* este supusă legii armoniei vocalice; de exemplu: *devlet-i aliye* „Înalta Putere (= Imperiul otoman)”, *meclis-i mebusan* „Camera deputaților”, *bab-ı ali* „Sublima Poartă”, *cenab-ı hak* „maiestatea lui Dumnezeu (= Dumnezeu)”, *hukuk-u düvel* „dreptul internațional”, *cüz-ü evvel* „prima fasciculă” etc.

Dacă un nume comportă mai mulți determinanți, aceștia se așază unul după altul, fiind despărțiți de aceeași vocală intercalată; de exemplu: *devlet-i aliye-i osmaniye* „înalta putere otomană”.

Izafetul persan a fost apoi aplicat și la cuvinte turcice sau împrumutate din diverse limbi europene; de exemplu: *sancak-ı şerif* „nobilul steag”, *efendi-i mezkur* „domnul sus-menționat”, *kışla-i hümayûn* „augusta cazarmă (= imperială)”, *ordu-i hümayûn* „armata imperială”, *komisyon-u ali* „înalta comisie”, *müze-i humayûn* „muzeul imperial”.

În prezent, izafetul persan este folosit rar și numai în sintagme fixe.

Atributul substantival complex

Atributul substantival complex este exprimat prin următoarele forme nominale ale verbului:

İzafetul II – prin numele verbal în *-mak/-mek*: *Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır* „Vremea statului a trecut, e vremea lucrului”; *Uyumak zamanı geldi* „A sosit vremea de dormit”, *Onunla konuşmak fırsatı bulamıyorum* „Nu găsesc ocazia de a vorbi cu el”;

Atributul multiplu: *Bu sefer inanmak ve ümid etmek kabiliyetimi ben kaybetmiştim* „De data aceasta eu îmi pierdusem capacitatea de a crede și de a spera”.

Îzafetul III:

1. Participiul în *-an/-en* substantivizat: *Düşenin dostu olmaz* (prov.) „Cel ce cade nu are prieteni”; *Ölenin malı dünyada kalır* (prov.) „Avuția celui ce moare rămâne în lume (asta)”;
2. Proparticipiul în *-dik*: *Okulu bitirdiğimin ikinci haftasıydı* „Era a doua săptămână după terminarea școlii”; *Düşündüklerimin doğru çıktığını görmekle memnun oluyordum* „Eram mulțumit văzând că tot ceea ce gândisem s-a întâmplat cum trebuie”;
3. Proparticipiul în *-acak/-ecek*: *Okulu bitireceğimin birinci günü mutlu bir gün olacak* „Prima zi când după ce voi termina școala va fi o zi fericită”;
4. Numele verbal în *-ma/-me*: *Bu sözlerin ona tesir etmemesinin, fikrini değiştirmemesinin imkânı yoktu* „Era imposibil ca aceste cuvinte să nu-l impresioneze și să nu-l facă să-și schimbe părerea”;
5. Numele verbal în *-maklık/-meklik*: *Eve geri gelememekliğimin sebebi budur* „Acesta este motivul pentru care nu pot să mă întorc acasă”;
6. Numele verbal în *-ış*: *Harpten dönüşünün ikinci yılıdır ki hâlâ anasını bulamadı* „Este al doilea an de când s-a întors din război și încă n-a putut să-și găsească mama”; *Biraz sükûnet bulunca da bu gülüşünün sebebini söyledi* „Îndată ce a găsit puțină liniște (cum s-a liniștit puțin), a spus (dezvăluit) cauza acestui râs al ei”.

Atributul substantival reduplicat

Atributul exprimat printr-un substantiv reduplicat redă o caracteristică calitativ-cantitativă a obiectului: *Renk renk ışıklarda aydınlanan avizeli salonlar* „Saloane cu lustre strălucind de (cu) lumini în toate culorile”; *Deste deste reçetelerle hastaneden çıktı* „A ieșit din spital cu teancuri-teancuri de rețete”; *Böylece, şehir şehir, kasaba kasaba ve köy köy halkımızın toptan görünüşünü kavramaya...bir defa daha imkân ve fırsat bulduk* „Astfel, am găsit încă o dată posibilitatea și plăcuta ocazie de a trece în revistă, global, populația noastră din numeroasele orașe, târguri și sate”.

Atributul pronominal

Atributul pronominal este, din punct de vedere sintactic, foarte asemănător cu atributul substantival în construcție izafetică III: pronumele se pune la genitiv, iar termenul determinat primește sufixul posesiv de persoana a III-a.

Atributul pronominal construit astfel este exprimat prin următoarele pronume:

1. Pronumele personal: *Onun babası* „tatăl său”, *Sizin köyünüz* „Satul vostru”, *Onların misafirleri* „Musafirii lor” etc.;
2. Pronumele reflexiv: *O, kendisinin plânını başardı* „El și-a îndeplinit planul”; *Bu, kendisinin suçu galiba* „Probabil că este vina sa”;
3. Pronumele demonstrativ: *Bunların isimleri nedir?* „Care sunt numele acestora?”; *Şunun (sau onun) rengi daha açık* „Culoarea aceleuia este mai deschisă”;
4. Pronumele interogativ: *Bu kimim oğlu(dur)?* „Al cui fiu e acesta?”; *Şu hangisinin evi?* „A cui este casa aceasta?”;

5. Pronumele nedefinit: *Birisinin çaldığını anladı* „A înțeles că cineva a furat”; *Bez herkesin arşınına göre satılmaz* (prov.) „Pânza nu se vinde cu (după) măsura fiecăruia”; *Filânın kızı evlendi* „Fiica cutăruia s-a măritat”;

6. Pronumele negativ: *Burada kimsenin adını bilmiyorum* „Aici nu știu numele nimănui”; *Bundan kimsenin haberi yok* „Despre aceasta nu are nimeni cunoștință”.

Diferența față de atributul substantival și, totodată, apropierea de atributul adjectival se constată la pronumele personal de persoana I și a II-a, singular și plural: acesta se pune la forma respectivă de genitiv, iar determinatul primește sufixul posesiv, acordat în persoană cu pronumele: *benim evim* „casa mea”, *senin evin* „casa ta”, *bizim evimiz* „casa noastră”, *sizin eviniz* „casa voastră”.

La aceleași persoane, exprimarea pronumelor este superfluă și, deci, facultativă, întrucât atributul nu poate fi decât un pronume personal, persoana acestuia fiind indicată de sufixul posesiv respectiv al determinatului. Nu se poate spune același lucru despre persoana a III-a, căci sufixul posesiv de persoana a III-a al determinatului poate indica drept atribut nu numai pronumele personal de persoana a III-a, ci și un nume oarecare: *onun evi* „casa lui”, *babamın evi* „casa tatălui meu”, *doktorun evi* „casa medicului”.

O particularitate importantă a atributului pronominal despre care vorbim este următoarea: când acest atribut, exprimat sau subînțeles, determină o construcție izafetică II, sufixul posesiv de persoana a III-a al termenului determinat cade, fiind înlocuit cu sufixul posesiv de persoana I sau a II-a: *iş masası* „masă de lucru”, *(benim) iş masam*, și nu *(benim) iş masasım* „masa mea de lucru”, *(senin) iş masan* „masa ta de lucru”, *(bizim) iş masamız* „masa noastră de lucru”, *(sizin) iş masanız* „masa voastră de lucru”.

Atributul circumstanțial

Atributul circumstanțial (sau relativ) exprimă, odată cu caracterizarea obiectului, și o idee circumstanțială referitoare la predicat. După mijloacele lui de exprimare, acest atribut este de două feluri: cazual și postpozițional.

I. Atributul circumstanțial cazual:

1. în cazul dativ: *Tanesi yirmi paraya iki sigara, bir de portakal aldı* „A cumpărat două țigări de câte douăzeci de parale, precum și o portocală”; *Müdürün bu konulara göndermeleri hepimizi sevindirdi* „Referirile directorului la aceste probleme ne-au bucurat pe toți”;

2. în cazul locativ: *Kapıyı on iki yaşlarında çocuğu açtı* „Ușa a deschis-o copilul lui de 12 ani”; *Bal renginde kumaş* „stofă de culoarea mierii”, *güvercin yumurtası büyüklüğünde bir taş* „o piatră de mărimea oului de porumbel”;

3. în cazul ablativ: *içten bir bağ* „legătură lăuntrică”, *Türkçeden – İngilizceye Sözlük* „Dicționar turc-englez”, *can ve gönülden bir tebrik* „o felicitare (foarte) sinceră”.

Adeseori ablativul denumește materia sau materialul din care este făcut ceva: *yaban kedisi derisinden bir kürk* „o blană din piele de pisică sălbatică”; *tahtadan iskemle* „scaun de lemn”, *demirden kafes* „cușcă metalică (din fier)”.

Atributul circumstanțial multiplu: *Billurdan, gümüşten, bağadan tuvalet takımlarına baktı* „S-a uitat la articolele de toaletă din cristal, argint și baga”.

Uneori atributul circumstanțial în ablativ are sens partitiv: *Arkadaşlarımdan Fatma birdenbire hastalanmıştı* „Dintre prietenii mei, Fatma se îmbolnăvise pe neașteptate”; *Hasta çocuklardan bir kaçı hastaneye gönderildi* „Câțiva dintre copiii bolnavi au fost trimiși la spital”.

Când natura colectivă a obiectului desemnat de atribut este clară, atributul se pune la ablativ, singular: *Kız Lisesi öğrencisinden kumral saçlı bir kız* „O fată cu părul șaten, elevă la liceul de fete”; *Kasaba eşrafından zengin bir adam* „Un om bogat, un cetățean de frunte (notabilitate) al orașelului”.

II. Atributul circumstanțial postpozițional

Atributul circumstanțial postpozițional se exprimă printr-un substantiv într-o formă cazuală, urmată de o postpoziție; de exemplu: *ustura gibi dil* „limbă ca un brici”, *deniz gibi göl* „lac (mare) ca o mare”, *kardeşim için bir kitap* „o carte pentru fratele meu”, *senin için bir hediye* „un cadou pentru tine”, *köye göre muhtar* „primar potrivit cu satul”, *Cumhuriyet'ten beri yazı dilimiz* „limba noastră literară de la Republică (de la proclamarea Republicii) încoace”.

Atributul predicativ

Atributul predicativ sau ceea ce în *Gramatica Academiei (1966)* este denumit „element predicativ suplimentar” este o parte a propoziției dublu subordonată: predicatului și, în același timp, unui nume din propoziție, exprimând, prin intermediul predicatului, o însușire a subiectului, a complementului direct sau a complementului indirect; de exemplu:

1. Atribut predicativ al subiectului: *Arkadaşım bu fabrikaya işçi (olarak) girmişti* „Prietenul meu intrase la această fabrică ca muncitor”.

2. Atribut predicativ al complementului direct: *Bugün hastayı çok iyi buldum* „Pe bolnav l-am găsit foarte bine astăzi”.

3. Atribut predicativ al complementului indirect: *Herkes onlara dolandırıcı diyor* „Toată lumea îi numește escroci”.

În exemplele citate, cuvintele *işçi* „portar”, *çok iyi* „foarte bine”, *dolandırıcı* „escroc” nu determină predicatele propozițiilor respective, ci, prin intermediul acestor predicate, subiectul sau obiectul propoziției.

Atributul predicativ seamănă, într-o oarecare măsură, cu numele predicativ al predicatului nominal, fiind considerat de mulți specialiști ca o specie particulară a acestuia. Totuși, între ele există deosebiri prea importante pentru a nu le considera categorii sintactice distincte. Într-o sintagmă formată dintr-un nume predicativ și un verb copulativ, acesta din urmă are numai rolul de a stabili un raport de identitate (în sensul larg al cuvântului) între subiect și numele predicativ – în timp ce atributul predicativ exprimă o însușire care este atribuită subiectului sau obiectului (direct sau indirect) de către verbul-predicat și care este simultană cu acțiunea, procesul sau starea exprimată de predicat. În felul acesta, atributul predicativ formează, împreună cu verbul-predicat, o sintagmă strâns legată, care exprimă predicativitatea în propoziție.

O astfel de sintagmă poate fi numită **predicat determinativ**; acest tip de predicat conține un element copulativ implicit, neexprimat: „fiind” („că este” etc.). Astfel, *Hastayı*

çok iyi buldum s-ar putea reda, într-o traducere mai liberă, dar mai explicită, astfel: „Pe bolnav l-am găsit că este foarte bine (sănătos)”. Predicatul determinativ constituie un tip intermediar între predicatul nominal și predicatul verbal.

Elementul verbal al predicatului determinativ este un verb atributiv: acesta este un verb care are valențe semantice libere, susceptibile de a fi completate de un atribut predicativ pe care îl pune în relație cu subiectul sau obiectul (complement direct sau indirect) al aceleiași propoziții. Verbele atributive sunt relativ puțin numeroase în comparație cu celelalte categorii de verbe; în general, ele sunt verbe incomplete din punct de vedere semantic sau exprimă procese prea generale și de aceea formează, împreună cu atributul predicativ, o singură unitate semantică. În limba turcă, aceste verbe prezintă o destul de mare varietate de sensuri lexicale, exprimând o stare, o persistență sau o schimbare a stării, o aparență, obținerea unei calități, o mișcare etc.

Exemple de verbe atributive:

1. Pentru atributul predicativ al subiectului, o serie de verbe intransitive, pasive, reflexive și reciproce: *alınmak* „a se lua; a fi luat”, *bakmak* „a privi, a se uita”, *beklemek* „a aștepta”, *bulunmak* „a se găsi, a se afla”, *buluşmak* „a se întâlni”, *çıkma* „a ieși”, *durmak* „a se opri, a sta”, *edilmek* „a se face, a fi făcut”, *görüştürmek* „a se vedea, a se întâlni”, *kanamak* „a sângera”, *oturmak* „a sta, a locui”, *yaşamak* „a trăi”, *yatmak* „a se culca, a sta culcat” etc.

2. Pentru atributul predicativ al complementului direct, verbe tranzitive și factitive ca: *almak* „a lua”, *bilmek* „a ști”, *bırakmak* „a lăsa”, *bulmak* „a găsi”, *dinlemek* „a asculta”, *düşünmek* „a se gândi la...”, *etmek* „a face”, *ettirmek* „a pune să facă”, *görmek* „a vedea”, *sanmak* „a crede, a presupune”, *tanımak* „a cunoaște”, *tutmak* „a prinde”, *yapmak* „a face”, *yerleştirmek* „a aranja, a instala” etc.

3. Pentru atributul predicativ al complementului indirect, verbele atributive sunt mult mai puțin numeroase; *bakmak* „a se uita”, *demek* „a zice”, *denmek* „a se zice, a se spune” etc.

În ceea ce privește elementul nominal al predicatului determinativ –, adică acela care formează atributul predicativ –, el poate fi exprimat prin diferite părți ale vorbirii. Oricare ar fi părțile de vorbire care constituie atributul predicativ, ele pot fi exprimate fie printr-un lexem autonom, fie printr-o sintagmă formată dintr-un lexem central, însoțit de unul sau mai mulți determinanți de diferite feluri. În primul caz avem de-a face cu un atribut predicativ simplu; de exemplu: *Ben seni dost biliyordum* „Te credeam prieten”; în cel de-al doilea, cu un atribut predicativ complex; de exemplu: *Bütün sevgime rağmen şimdi onu kaba ve hissiz görüyordum* „Cu toată iubirea mea, acum îl vedeam (că este) grosolan și lipsit de sensibilitate”.

În toate cazurile, atributul predicativ poate fi direct, atunci când este introdus direct de verbul atributiv, fără intermediul vreunui instrument gramatical; de exemplu: *O fabrikaya işçi girdi* „A intrat în acea fabrică ca muncitor” sau indirect, atunci când este introdus printr-un morfem care servește pentru indicarea funcțiunii de atribut predicativ al lexemului sau sintagmei introduse prin verbul atributiv. Aceste morfeme sunt converbele (gerunziile) *olarak*, *diye*, *iken* și postpoziția *gibi*, care se pot traduce în românește prin „ca”, „drept”; de exemplu: *Kardeşim bu fabrikaya temizlik işçisi olarak girmişt* „Fratele meu intrase la această fabrică ca muncitor la curățenie”; *Kargayı bülbül diye satar* „Vinde cioara drept privighetoare”; *O bu eve bir yabancı gibi geliyor* „El vine în această

casă ca străin”; *İnsan hasta iken her şeyi başka gözle görür* „Când cineva (omul) este bolnav, vede totul cu alți ochi”.

Atributul predicativ poate fi exprimat prin următoarele părți de vorbire, însoțite sau nu de diverse determinări, și introduse sau nu de unul din cele patru morfeme funcționale:

1. Un adjectiv calificativ, determinând:

a) subiectul: *Benim boyum hep böyle kısa mı kalacak?* „Statura mea va rămâne tot așa mică?”; *Bu adam yaşlı gosteriyor* „Acest om arată (că este) în vârstă”; *Çocuk, anlamamış gibi bakıyor* „Copilul se uită de parcă nu ar fi înțeles”.

b) complementul direct: *Doktor karısını yalnız bıraktı* „Doctorul a lăsat-o pe soția sa singură”; *Bunları herşeyden mukaddes görüyorduk* „Le percepeam ca fiind cele mai sfinte”.

c) complementul indirect: *Onlara dolandırıcı diyorlar* „Li se spune escroci”.

2. Un substantiv, determinând:

a) subiectul: *Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür* (prov.) „Vede ca pe o găscă găina vecinului”; *Bizim bu arkadaş yarı müslüman sayılır* „Acest amic al nostru poate fi considerat pe jumătate musulman”; *Aramızda bir tarih yadığârı olarak yaşıyor* „Trăiește printre noi ca o relicvă istorică”.

b) complementul direct: *Pireyi deve yapar* (prov.) „Face din purice cămilă”; *Seni mert bir adam zannediyorum* „Te credeam un om curajos”; *Onu av olarak seçmişlerdi* „Îl aleseseră drept pradă”.

c) complementul indirect: *Bunun böylesine saygısızlık derler* „La așa ceva se spune grosolănie”; *Buna sıçan otu derler* „Acesteia i se spune iarba șoarecelui (arsenic)”;

Ona evlâdı gibi baktı „L-a îngrijit ca pe propriul său copil”.

3. Un nume propriu, determinând:

a) subiectul: *Muhasebeci olarak girmişti bankaya* „Intrase la bancă ca contabil”.

b) complementul direct: *Onu burada artık kimse Hakan diye çağırmıyor* „Aici nimeni nu-i mai zice Hakan (nu-l mai strigă, spunându-i Hakan)”;

c) complement indirect: *Arkadaşlarım bana boşuna mı açığöz diyor?* „De ce crezi că amiciei îmi spun ‘istețul’?”.

4. Un pronume, determinând complementul direct: *Ben de bu memuru pek dürüst biri olarak tanıyordum* „Și eu îl știam pe acest funcționar ca pe unul foarte corect”;

5. Un numeral ordinal, determinând subiectul: *Ben birinci geldim* „Eu am ieșit primul”.

6. Un adverb, determinând complementul direct: *Bu arkadaşımı nasıl buluyorsunuz?* „Ce părere aveți despre colegul meu (cum îl găsiți pe...)?”;

7. Un participiu, determinând:

a) subiectul: *Çocuk çimenlere uzanmış yatıyordu* „Copilul stătea culcat în iarbă”; *Arkadaşım kafasını elleri arasına almış düşünüyordu* „Amicul meu se gândea, ținându-și capul în mâini”; *Biraz sonra değişmiş olarak geri döndü* „Puțin mai târziu, s-a întors schimbat”;

b) complementul direct: *Ben de sizi gençleşmiş buldum* „Și eu v-am găsit întinerit”.

8. Un adjectiv verbal în -lı/-li, determinând:

a) subiectul: *Hayatı boyunca ona bağlı kaldı* „A rămas atașat de el toată viața”; *Orada birkaç saat kapalı kalmışlar* „Au rămas câteva ore închisi acolo”;

b) complementul direct: *Eve döndüğü zaman babasını çok öfkeli buldu* „Când s-a întors acasă, l-a găsit pe tatăl său foarte nervos”.

9. Un gerunziu în *-ken*, determinând un complement direct: *Yolda gelirken kavga etmişler* „Venind pe drum, s-au certat”.

Atributul predicativ multiplu

La fel ca și în cazul celorlalte părți de propoziție, există și atribut predicativ multiplu, constituit din una dintre părțile de vorbire prezentate mai înainte, însoțită sau nu de determinanți și de un morfem funcțional. Acest atribut poate și el să determine:

a) subiectul: *Onu sâkin ve kapalı bir adam olarak tanıyorduk* „Îl cunoșteam ca pe un om liniștit și închis”; *Anasız, babasız ihtiyar bir nine, genç bir kızkardeşe kaldı* „A rămas cu o bunică bătrână, cu o soră tânără, fără tată, fără mamă”;

b) complementul direct: *Onu bir deli, bir budala, bir edepsiz, bir rezil sanıyordular* „Îl credeau un nebun, un prost, un necioplit, un nerușinat”;

c) complementul indirect: *Aşk diye, sevda diye buna diyorlarsa, ben böyle bir şey istemiyorum* „Dacă asta se numește dragoste, iubire, atunci eu nu doresc așa ceva”.

La fel ca și celelalte părți ale propoziției (cu excepția predicatului verbal), atributul predicativ, exprimat prin diversele mijloace pe care le-am prezentat până acum, poate să determine și formele nominale ale unui verb atributiv:

1. Determină un participiu care are în propoziție funcțiunea de:

a) subiect: *Arkada duranlar bu sözün manasını hemen anladılar* „Cei din spate (cei care stăteau în spate) au înțeles imediat sensul acestui cuvânt”;

b) atribut al numelui predicativ: *Daha mutlu bir yaşam adına köyünü terketti* „De dragul unei vieți mai fericite, și-a părăsit satul”;

c) atribut al complementului direct: *Öğretmeni kızdıran o geç gelişini unuttun galiba* „Probabil că ai uitat de întârzierea ta (venirea ta întârziată) care l-a enervat pe profesor”.

2. Determină un gerunziu care are în propoziție funcția de:

a) complement circumstanțial de mod: *Babam bizi yalnız bırakıp uzaklaşınca, annem ayağa kalktı* „Mama s-a sculat în picioare atunci când tata s-a îndepărtat, lăsându-ne singuri”.

b) complement circumstanțial de scop: *Yalnız kalıp korkmaması için yanına kızkardeşimi göndereceğim* „Am s-o trimit pe sora mea la ea ca nu cumva fiind (rămânând) singură să se sperie”.

c) complement circumstanțial de timp: *O gün annemi böyle görünce hepimiz çok endişelendik* „Când am văzut-o pe mama așa, toți ne-am îngrijorat foarte mult”.

3. Determină un nume verbal care are în propoziție funcțiunea de:

a) subiect: *Hoşumuza gitmeyen bu adamla görüşmek istemiyoruz* „Nu vrem să ne vedem cu acest om care nu ne place”;

b) atribut al subiectului: *Öğretmen olarak geldiğim şehir beni beklemiyordu* „Orașul în care venisem ca învățător nu mă aștepta”;

c) atribut al unei sintagme cu rol de complement circumstanțial de timp: *Yalnız kaldığımız zaman, aramızda bir sessizlik oldu* „Atunci când am rămas singuri, s-a lăsat între noi tăcerea”;

d) atribut al unei sintagme cu rol de complement circumstanțial de mod: *Öğretmenimize sınavların zorluğundan söz açtık* „Am început să-i vorbim profesorului nostru despre dificultatea examenelor”;

e) complement direct: *Arkadaşlarımın seyahate hazır olduklarını gördüm* „Am văzut că amicii mei erau gata de călătorie”;

f) complement indirect: *Onun yanında kendini tamamen yalnız hissetmeğe başlamıştı* „Începuse să se simtă complet (cu desăvârșire) singură alături de el”;

g) complement circumstanțial de cauză: *Kimseyi beğenmediğinden, kimselerle anlaşılamadığından gitmişti* „Plecuse din cauză că nu-i plăcea de nimeni și nu se putea înțelege cu nimeni”;

h) complement circumstanțial de scop: *Çocuk ta sonunda her şeyi güzel güzel anlatmaya başladı* „Până la urmă, copilul începu să povestească totul pe îndelete”.

Complementul direct

Complementul direct este partea de propoziție care determină predicatul sau o formă verbală nepredicativă, ori o interjecție cu sens verbal, indicând obiectul asupra căruia se exercită o acțiune sau care este rezultatul unei acțiuni. Verbele care au complement direct sunt tranzitive; însă, în anumite situații, complementul direct (așa-numitul complement intern) poate determina și un verb intransitiv.

Complementul direct simplu

Complementul direct simplu este exprimat printr-un substantiv sau un adjectiv substantivizat, un pronume sau un numeral. El poate fi construit cu acuzativul sau cu cazul absolut.

I. Complementul direct se construiește cu *acuzativul* în următoarele cazuri:

1. Când obiectul este determinat logic, când a fost deja pomenit în enunțul anterior sau când este individualizat din masa de obiecte de același fel: *Bu maymun mu? Hiç beyaz maymun görmemiştin! Dayım beyaz maymunu okşayarak güldü* „Maimuță e aceasta? Nu văzusem niciodată o maimuță albă! Unchiul a râs, mângâind maimuța cea albă”; *İçeride bir demir kapı görmüş. Demir kapıyı açmış* „Înăuntru a văzut o ușă de fier. (El) a deschis ușa de fier”; *Selime kahve pişiriyor. İşleri bitince kahveyi alıp yukarı çıkıyorlar* „Selime face cafea. Terminându-și treburile, iau cafeaua și o duc sus”.

2. Când complementul este separat de predicat prin alte părți de propoziție: *„Emine, bana biraz su ver!...” Suyu kocasına uzatıyor* „Emine, dă-mi puțină apă!... (Ea) îi întinde apa soțului ei”; *Ben yemeği dışarıda yiyeceğim* „Eu voi mânca afară”.

Cuvântul sau grupul de cuvinte determinat de numeralul nedefinit *bir* sau de alte numere se pune la acuzativ, atunci când este separat de predicat prin alte părți de propoziție: *Beş kuruşu kahve tabağına bırakmış* „A lăsat cei cinci kuruși pe farfurioara de cafea”; *Bir hadiseyi güzel tasvir etmek için ondan biraz uzaklaşmak lâzımdır* „Pentru a descrie frumos un eveniment trebuie să te îndepărtezi puțin de el”.

3. Când complementul direct este determinat de un numeral (inclusiv de numeralul nedefinit *bir*), se pune la acuzativ, la fel ca și atunci când este situat

nemijlocit înaintea predicatului, când deci nu este separat de acesta prin alte părți de propoziție, cu condiția ca numărul de obiecte exprimat prin complement să fie separat logic de masa obiectelor asemănătoare lui: *Kıza kırk bir anahtar vermiş ve: Kırk kapıyı aç, fakat kırk birinciği açma! demiş* „I-a dat fetei 41 de chei și i-a spus: Deschide 40 de uși, dar pe a 41-a să nu o deschizi!”.

4. Complementul direct se construiește cu acuzativul și atunci când obiectul desemnat de el este determinat gramatical. Cazurile de acest fel sunt următoarele:

a) complementul direct exprimat printr-un nume propriu: *Doktor Sadriyi düşündüm* „M-am gândit la doctorul Sadri”; *Dostum Osmanı gördüm* „L-am văzut pe prietenul meu Osman”;

b) complementul direct exprimat printr-un pronume de orice fel: *Sizi tanıyorum* „Vă cunosc”; *Beni görmedi* „Nu m-a văzut”; *Kimi gördün?* „Pe cine ai văzut?”; *Bunu al!* „Ia-l (ia-o)!”;

c) complementul direct exprimat printr-un substantiv (sau o parte de vorbire substantivizată) prevăzut(ă) cu sufixe posesive: *Çocuğunuzu gördüm* „L-am văzut pe copilul vostru”; *Penceremi açtım, Toprak kokan bir hava ciğerlerimi doldurdu* „Mi-am deschis fereastra. Un aer mirosind a pământ mi-a umplut plămâni”; *Birkaçımızı tokatladı, birçoğumuzu kapı dışarı attı* „Pe unii dintre noi i-a palmuit, iar pe mai mulți dintre noi i-a dat afară”;

d) complementul direct determinat de un atribut substantival în construcție izafetică III sau de un atribut în ablativ cu valoare partitivă: *Aliye yemek odasının kapısını açıyor* „Aliye deschide ușa sufrageriei”; *Dostlarımdan birini gördüm* „L-am văzut pe unul din prietenii mei”; *Karpuzlardan en iyisini ona verdim* „I l-am dat pe cel mai bun dintre pepeni”;

e) complementul direct determinat de un adjectiv demonstrativ: *Bir yıl önce bu odayı kiralamış* „Acum un an a închiriat camera aceasta”; *Bu para ile bir pazardan şu halıyı aldım* „Cu banii aceștia am cumpărat acel covor de la un târg”; *O üç satırı oku!* „Citește acele trei rânduri!”;

f) complementul direct determinat de un adjectiv cu sens local (adică format dintr-un substantiv la cazul locativ + *-ki*): *Rüzgâr başındaki örtüyü dalgalandırıyor* „Vântul flutură basmaua de pe capul ei”; *Gözlerimi kapayarak sergideki tabloyu düşündüm* „Închizând ochii, m-am gândit la tabloul de la expoziție”;

g) complementul direct determinat de un adjectiv la gradul superlativ: *En küçük elmayı verdi* „(I-)a dat mărul cel mai mic”.

II. Complementul direct se construiește cu cazul absolut în următoarele situații:

1. În primul rând, atunci când exprimă un obiect (ființă sau lucru) nedeterminat (fiind redat în românește printr-un substantiv nearticulat): *Çay içtim* „Am băut ceai”; *O kadın ekmek yemez* „Femeia aceea nu mănâncă pâine”.

În unul și același context (enunț), complementul direct poate să stea o dată la cazul absolut și altă dată la acuzativ, după cum obiectul desemnat de el este nedeterminat sau determinat: *O çocuk bonbon yemez, çünkü bonbonu sevmiyor* „Copilul acela nu mănâncă bomboane, fiindcă nu-i plac bomboanele”. Acuzativul din cea de-a doua propoziție se explică prin faptul că obiectul pe care îl denumeste este deja cunoscut din propoziția precedentă, este, prin urmare, determinat (acest complement în acuzativ se redă în românește prin același substantiv, însă articulat).

2. În al doilea rând, complementul direct se construiește cu cazul absolut, atunci când formează împreună cu verbul o îmbinare lexical-sintactică cu sens stabil, o unitate lexicală bine conturată. Astfel de îmbinări sunt, de exemplu, cele formate cu verbele *etmek* „a face” (de ex.: *yardım etmek* „a ajuta”, lit. „a face ajutor”; *tıraş etmek* „a bărbieri”, lit. „a face bărbierit”); *yapmak* „a face” (de ex.: *gezinti yapmak* „a se plimba”, lit. „a face plimbare”); *vermek* „a da” (de ex.: *söz vermek* „a promite”, lit. „a da cuvânt”; *cevap vermek* „a răspunde”, lit. „a da răspuns”; *karar vermek* „a hotărâ”, lit. „a da hotărâre”); *görmek* „a vedea” (de ex.: *iş görmek* „a munci”, lit. „a vedea lucru”; *düş görmek* „a visa”, lit. „a vedea vis”) și multe altele.

3. Un tip special de complement direct la cazul absolut îl constituie complementul intern, adică complementul exprimat printr-un substantiv care provine din aceeași rădăcină ca și verbul; complementul intern poate să determine un verb tranzitiv sau, mai rar, un verb intransitiv: *yemek yemek* „a mânca” (lit. a mânca mâncare); *iş işlemek* „a lucra, a munci” (lit. a lucra lucru); *yazı yazmak* „a scrie” (lit. a scrie o scriere); *çalgı çalmak* „a cânta” (lit. a cânta cântec); *uyku uyumak* „a dormi” (lit. a dormi un somn); *yağmur yağmak* „a ploua” (lit. a cădea ploaie) și altele.

4. Complementul direct se construiește cu cazul absolut și atunci când este determinat de diverse atribute, și anume:

a) de un numeral cardinal: *Bir kalem buldum* „Am găsit un creion”; *Üç güzel kız gördüm* „Am văzut trei fete frumoase”;

b) de un numeral nedefinit: *Ona birkaç para verdim* „I-am dat câțiva bani”; *O çok masal biliyor* „El știe multe povești”;

c) de un numeral cardinal îmbinat cu un termen care exprimă o măsură, o mărime, o cantitate: *Bir kadeh su içtim* „Am băut un pahar cu apă”; *Bana bir parça ekmek veriniz* „Dați-mi o bucată de pâine”; *O odada çocuk yedi tane karyola görmüş* „În acea cameră copilul a văzut șapte paturi”; *Yatağın altında bir torba altın buldu* „Sub pat a găsit un săculeț (o pungă) cu galbeni”;

d) de un adjectiv sau de o altă parte de vorbire cu valoare de adjectiv: *Babam bana uzun bir mektup yazdı* „Tata mi-a scris o scrisoare lungă”; *Babası oğluna gayet fakir bir kız almış* „Tatăl i-a luat fiului său (ca soție) o fată foarte săracă”; *Dostum yeni bir sigara yaktı* „Prietenul meu a aprins o nouă țigară”; *Ben böyle bir adam tanıyorum* „Eu cunosc un astfel de om”; *Bize gelen bir insan gödüm* „Am văzut un om care venea la noi”; *Bu çocuğa yün örme bir jaket satın al!* „Cumpără-i acestui băiat o jachetă împletită din lână”;

e) de un atribut substantival în construcție izafetică II: *Bana bir Van kedisi getir! demiş* „A zis: Să-mi aducă o pisică de (rasă) Van”; *Evlâdına ekmek parası kazanmak için gece gündüz çalışıyor* „Pentru a câștiga bani pentru pâine pentru copiii lui (= hrană), muncește zi și noapte”.

Unele verbe (de exemplu *vermek* „a da”) și unele verbe factitive au, în același timp, un complement direct și unul indirect: *Bu elmayı ona vereceğim* „Mărul acesta i-l voi da lui”.

Complementul direct complex

Complementul direct complex, construit cu acuzativul (cu o singură excepție, a celui în *-mak/-mek*), este exprimat prin următoarele forme nominale ale verbului:

1. Participiul în *-an/-en*, substantivizat: *Ayşe söylenenleri yaptı* „Ayşe a făcut cele spuse”; *Ben elimden geleni yaptım, dedi* „Eu am făcut ceea ce mi-a stat în putință – zise el”; *Ağacın her dalı kendisine ebediyen gideni hatırlatıyordu* „Fiecare creangă a copacului îi amintea de cel plecat pentru totdeauna”.

2. Proparticipiul în *-dık*, cu sufixele posesive, la acuzativ: *Yaklaştığımı duyunca başını kaldırdı* „Simțind că mă apropii, a ridicat capul”; *Tilki armudu kendisinin yediğini söylemiş* „Vulpea a spus că a mâncat ea însăși para”; *Onun da benden memnun olduğunu hissediyordum* „Simțeam că și el era mulțumit de mine”; *Ayşe söylediklerini yaptı* „Ayşe a făcut ceea ce a spus”.

Proparticipiul în *-dık* nu conține indicații cu privire la timpul în care este săvârșită acțiunea; timpul săvârșirii acțiunii pe care o exprimă *-dık* este determinat de forma temporală a predicatului. Pentru ca acest proparticipiu să aibă un sens temporal propriu, diferit de acela al predicatului, se recurge la formele perifrastice ale proparticipiului în *-dık*, care constau dintr-o bază verbală + forma în *-dık* (urmată de sufixe posesive) a verbului *olmak*, „a fi” sau, mai rar, *bulunmak* „a se găsi, a se afla”; de exemplu: *Başımı çevirdiğim zaman onun bana doğru gelmekte olduğunu gördüm* „Când am întors capul, am văzut că el venea spre mine”; *Bunu öğrendiği zaman hayretler içinde kalmış olduğunu yazıyor* „El scrie că a rămas surprins când a aflat aceasta”; *O zaman kendi hakkımda verdiğim hükümlerde hata etmiş olmadığımı görüyorum* „Văd că n-am greșit în judecățile pe care le-am formulat atunci cu privire la mine însumi”.

Complementul direct în *-dık*, împreună cu circumstanțialele dependente de el, formate cu ajutorul pronumelui *ne* „ce?” și al adverbilor compuse cu acest pronume (*ne kadar* „cât?”, *ne zaman*, *ne vakit* „când?”, *neden* „de ce?”, *nereide* „unde?”, *niçin* „pentru ce?”, *nasıl* „cum?” etc.), precum și împreună cu complementele dependente de el, exprimate prin pronumele *kim* „cine?” sau prin *hangi* „care?” + un substantiv, constituie al doilea centru de predicție al propoziției, redând o întrebare indirectă; de exemplu: *Ne yaptığımı bilmiyorum* „Nu știu ce au făcut”; *Bu sefer nereye gittiğimi gayet iyi biliyordum* „De data aceasta știam foarte bine unde mă duc”; *Evden nasıl çıktığımı, nerelere gittiğimi anlattım* „Am explicat cum am ieșit din casă și pe unde m-am dus”; *Onun hangi otele indiğini, nereden yemek yediğini, Paris'te ne yapmak niyetinde olduğunu soruyor* „(El) întreabă la care hotel a descins (a tras), unde mănâncă și ce are de gând să facă la Paris”; *Sonra, kim olduğumu, nereden geldiğimi, hangi sınıfa girdiğimi sordu* „Apoi m-a întrebat cine sunt, de unde vin și în ce clasă am intrat”.

3. Proparticipiul în *-acak/-ecek*: *Sonbaharda kendisini çağıracığımı ümit ettiğimi yazmıştım* „Îi scrisesem că speram să o chem la toamnă”; *Ahmet geleliyeceğini söyledi* „Ahmet a zis că nu va putea veni” – Complement direct multiplu: *Onun şaşıracağını, sırrını ele vereceğimden korkacağını sanmıştım* „Crezusem că el se va mira și că se va teme că eu îi voi dezvălui (voi divulga) taina”.

Proparticipiul în *-acak/-ecek* se folosește pentru redarea unei întrebări indirecte prin aceleași mijloace ca și proparticipiul în *-dık*; de exemplu: *Ona nasıl bakacağımı, ne yapacağımı bilmiyordum* „Nu știam cum o să mă uit la el și ce o să fac”.

4. Numele verbal în *-ma/-me* se folosește în două construcții diferite:

a) fără sufixe, ci numai cu sufixul acuzativului, este aproape totdeauna un dublet al numelui verbal în *-mak/-mek*: *Amcasına gitmeyi düşünüyordu* „Se gândea să meargă la unchiul său”; *Neleri mi seviyordu? Arasıra sinemaya gitmeyi, roman okumayı* „Ce îi plăcea? Să meargă din când în când la cinema și să citească romane”;

b) cu sufixe posesive, la acuzativ, denumește acțiunea însăși, fără indicarea timpului realizării și, deci, se apropie ca sens de participiul în *-dik*; de exemplu: *Kadın konuşmasını devam etti* „Femeia a continuat să vorbească”; *Gülmesini ona kimse öğretemiş, o ağlamasını da bilmiyor* „Nimeni n-a învățat-o să râdă și nici să plângă nu știe”; *Genç kızın cevap vermesini beklemeden odasına girdi* „Fără să aștepte răspunsul tinerei fete, a intrat în camera lui”.

Pe lângă un predicat care exprimă o declarație, o dorință, o cerere, o poruncă, o încuviințare etc., numele verbal în *-ma/-me* redă conținutul propoziției complementive directe românești introduse prin conjuncția *să*; de exemplu: *Şarap getirmesini söyledim* „I-am spus să aducă vin”; *Bugün yanımdan ayrılmanı istemiyorum* „Azi nu vreau să te desparți (să pleci) de (lângă) mine”; *Salih yemeğe beklememi telefon etti* „Salih a telefonat să nu-l aștept la masă”; *İstirahat etmemi ve yarın gelmeni tavsiye etti* „M-a sfătuit să mă odihnesc și să vin mâine”.

5. Numele verbal în *-mak/-mek* se construiește în două feluri:

a) cu cazul absolut; fără sufixe posesive: *Beni göğsüne çekmek istedi* „A vrut să mă tragă la pieptul lui”;

b) cu acuzativul, fără sufixe posesive: *Odama çıkmağı ve biraz kitap okumağı düşündüm* „M-am gândit să urc în camera mea și să citesc puțin”.

6. Numele verbal în *-maklık/-meklik* + sufixe posesive, în acuzativ: *Sormaklığımı, yapılan işleri bir defa da kendisine bildirmekliğimi emrediyorlardı* „Mi-au poruncit să-l întreb și să-l înștiințez (informez) încă o dată despre cele făcute (executate)”.

7. Numele verbal în *ış* + sufixe posesive, în acuzativ: *Merdivenlerden çıkışını gördüm* „L-am văzut cum (că) urcă pe scări”; *Şerife Hanımın beni kucaklayışını seyrediyordular* „Se uitau cum mă îmbrățișează doamna Şerife”.

Complementul indirect

Complementul indirect este partea propoziției care indică persoana sau obiectul căruia i se atribuie o acțiune sau o însușire. El poate fi exprimat printr-un substantiv, printr-un pronume sau printr-o parte de vorbire substantivizată.

Complementul indirect se construiește cu cazurile dativ, locativ și ablativ.

Complementul indirect în dativ poate să determine un verb sau un substantiv.

1. Complementul indirect determină verbe care exprimă o destinație, o atribuire, o adresare („a da”, „a spune”, „a întreba” etc.), o tendință, o înclinație spre săvârșirea unei acțiuni („a începe”, „a se strădui”, „a crede”, „a spera” etc.), o asemănare, o identitate, o comparație, o aproximație etc. Exemple: *O bana sordu* „El m-a întrebat”; *Ben size inanırım* „Eu cred în dumneata”; *Bu adam kardeşime benziyor* „Acest om seamănă cu

fratele meu”; *Bu habere çok sevindim* „M-am bucurat mult de vestea aceasta”; *Tütüne alıştım* „M-am obișnuit cu tutunul”; *İhtiyara yardım ettim* „L-am ajutat pe bătrân”; *Dindar Allaha yalvarır* „Credinciosul se roagă lui Dumnezeu”; *Köylü işine başlamıştı* „Țăranul se apucase de lucru”; *Bana bak!* „Uită-te la mine!”; *Müjdenize çok teşekkür ederim* „Vă mulțumesc pentru vestea cea bună”.

Multe dintre verbele care guvernează complementul indirect pot fi determinate în același timp și de un complement direct: *Sana birçok para verdim* „Ți-am dat mai mulți bani”; *Çocuklarını okula verdiler* „Și-au dat copiii la școală”; *Siz bana her şeyi söylemediniz* „Nu mi-ați spus totul”; *Dostum bana uzun bir mektup yazdı* „Prietenul meu mi-a scris o scrisoare lungă”; *Bunu sana rica ederim* „Te rog acest lucru”.

În cazul verbelor factitive formate de la verbe tranzitive, la realizarea acțiunii participă două persoane: cea care face să se realizeze acțiunea și cea care săvârșește această acțiune. Persoana care săvârșește acțiunea este exprimată prin cazul dativ, iar persoana sau lucrul asupra căruia este îndreptată acțiunea se exprimă prin cazul acuzativ sau cazul absolut cu funcție de complement direct: *Kıza başka elbise giydirdi* „A îmbrăcat-o pe fată cu (= a făcut-o pe fată să îmbrace) altă rochie”; *Ben ona bunu söyledim* „Eu l-am făcut să spună acest lucru”; *Ben ona böyle söylemesini anlatırım* „Eu îl fac să înțeleagă (= îi explic) să spună așa”.

2. Complementul indirect determină un nume (inclusiv un *masdar* sau un participiu arab) care corespunde sau este apropiat ca sens de verbele amintite mai sus: *Her teklifinizi kabule hazırım* „Sunt gata să accept orice propunere a dumneavoastră”; *Bugün çaya da davetliyiz* „Azi suntem invitați și la ceai”; *Büyük bir şehre yakın küçük bir köyde oturan fakir bir oduncu varmış* „A fost (odată) un tăietor de lemne sărac care locuia (trăia) într-un sat mic, din apropierea unui oraș mare”; *Leylâ ona ne iyi arkadaştı!* „Ce bună prietenă îi era Leylâ!”; *Bize komşu idiler* „Ne-au fost vecini”.

Complementul indirect în locativ se întâlnește destul de rar, pe lângă unele verbe ca: *gecikmek* „a întârzia”, *devam etmek* „a continua”, *ısrar etmek* „a stăruia, a insista, a persista”, *tesir etmek* „a influența” și alte câteva: *Gezintimde gecikmedim* „N-am întârziat (n-am zăbovit) în plimbarea mea”; *Bunda ısrar ediyorum* „Insist asupra acestui lucru”; *Üzerimde en çok tesir yapanlar klasik yazarlardı* „Cei care au exercitat cea mai mare influență asupra mea au fost scriitorii clasici”.

Unele dintre aceste verbe se pot construi și cu dativul: *Sözümüze yarın devam ederiz* „Ne vom continua vorba mâine”; *Fakülteye devam etmedi* „N-a continuat (urmat) facultatea”.

Complementul indirect în ablativ, exprimă:

1. Obiectul acțiunii unui *verbum sentiendi* (*korkmak* „a se teme”, *ürkme* „a se speria”, *usanmak* „a se sătura, a fi sătul (de ceva)”, *bıkmak* „a se plictisi”, *utanmak* „a-i fi rușine” etc.), al unui *verbum dicendi* (*konuşmak* „a vorbi”, *bahsetmek* „a discuta (despre ceva)”, *sormak* și *sual etmek* „a întreba”), precum și al unor verbe cu diferite alte sensuri (*kurtulmak* „a se slava, a scăpa”, *faydalanmak, yararlanmak* „a se folosi (de ceva)”, *istifade etmek* „a profita (de ceva)” și altele). Exemple: *Gölgesinden korkar* „Se teme de umbra sa”; *Komşularımdan utanıyorum* „Mi-e rușine de vecinii mei”; *Bu kadar dedikodulardan bıktım* „M-am plictisit (săturat) de atâtea bârfe”; *Erkekler şundan bundan konuşuyorlardı* „Bărbații

discutau despre una, despre alta”; *Çocukluğumdan, askerliğimden, okuduğum kitaplardan bahsediyordum* „Vorbeam despre copilăria mea, despre stagiul meu militar și despre cărțile pe care le-am citit”; *Neden sordun?* „De ce ai întrebat?”.

Adeseori, complementul indirect în ablativ determină diverse nume care coincid sau sunt apropiate ca sens de verbele amintite mai înainte: *Öyle ise benim sizden bir ricam var* „În cazul acesta, am o rugămintă la dumneata”; *Sen bizden izinsiz bir şey alma!* „Să nu iei nimic fără să ceri voie de la noi”; *Halinden memnun ve kendinden emin görünüyordu* „(El) părea mulțumit de starea (situația) lui și încrezător în sine”; *O zaman her şeyden ümidimi kestim* „Atunci mi-am luat nădejdea de la orice (tot)”.

2. Un obiect pe care este punctul de aplicare al unei acțiuni: *Ben göğsümden yaralanmıştım* „Eu fusesem rănit la piept”; *Kolumdan çekildiğimi hissettim* „Am simțit că sunt tras de braț”; *Ben bir omuzundan, eşim bir omuzundan, oğlum ve kızım bacaklarından tuttular* „Eu l-am prins de un umăr, soția mea de celălalt umăr, fiul și fiica mea de picioare”; *Kendine doğru çeki, evvelâ alnımdan, sonra yanaklarımdan öptü* „M-a tras spre ea și m-a sărutat întâi pe frunte, apoi pe obraji”.

3. Persoana, obiectul sau locul de care se alienează, se îndepărtează, se desprinde ceva, sau în legătură cu care se pune o întrebare ori se înțelege ceva: *Kasaptan et aldım* „Am cumpărat carne de la măcelar”; *Bir eski subaydan ders almaya başladım* „Am început să iau lecții de la un fost ofițer”; *Zavallı ihtiyar ormandan odun keserek pazarda satarmış* „Bietul bătrân tăia lemne din pădure și le vindea în târg”; *Kadının bu cevabından hiç bir şey anlamadım* „Nu am înțeles nimic din acest răspuns al femeii”.

4. Un obiect care exprimă un semn, un indiciu prin care el se face cunoscut, prin care este el determinat:

Adam dostlarından bellidir „Omul se cunoaște după prietenii săi”; *Nerelisin? – İstanbulluyum; lisanımdan da mı anlamadın?* „De unde ești? – Sunt instabulez, n-ai înțeles după limba mea (după felul meu de a vorbi?”); *Kıpkırmızı olan yüzünden onu tanıyorum* „Îl cunosc după fața lui foarte roșie (stacojie)”.

5. Materia, materialul din care este făcut ceva: *Sarayı da altından inşa edilmiş* „Și palatul lui era făcut (construit) din aur”.

6. O specie particulară a complementului indirect în ablativ este constituită de ablativul partitiv, care exprimă obiectul din care se detașează o parte: *Annem dört metre al basmadan aldı* „Mama a cumpărat patru metri de stambă stacojie”; *En iyi fındıklardan verdim* „I-am dat alune dintre cele mai bune”; *İhtiyar kadın bu ilâçtan getirtti* „Bătrâna a dat să-i aducă din doctoria aceasta”.

Complementul indirect complex

Este exprimat prin următoarele forme nominale ale verbului:

1. Participiul în *dık*:

a) la dativ: *Annemle gitmediğime pişman oldum* „Am regretat că n-am plecat cu mama”; *Alay edilmediğine emin olmak istiyordu* „Voia să se convingă că nu-și bate joc de el”.

Determinat de pronumele *ne* „ce” sau de pronume și adverbe compuse cu *ne*, complementul indirect complex în dativ exprimă o întrebare indirectă: *Niçin, nereye, ne yapmaya gittiklerini bilmeden gamlı gidiyorlardı* „Mergeau triști, neștiind pentru ce, unde și la ce pleacă”;

b) în locativ: *Cevabı tehir ettiğinde maksat mı var?* „Faptul că întârzie să răspundă este intenționat?” (lit. „Există intenție în faptul că...?”); *Rapor, bu keşfin deha olduğunda şüphe bırakmıyor* „Raportul nu lasă (nici o) îndoială asupra faptului că această descoperire este genială”; *Hemen hepsi de, Süleyman'ın en güzel kızı olduğumda ittifak ediyorlar* „Aproape toți sunt de acord că eu sunt cea mai frumoasă fată a lui Süleyman”;

c) în ablativ: *Bana rasgeldiğinden memnun görünüyordu* „Părea mulțumit de faptul că s-a întâlnit cu mine”.

2. Participiul în -*acak/-ecek*:

a) în dativ: *Beni de seveceğine eminmiş* „Era convins că mă va iubi și pe mine”; *Bu adamın hakkımda neler söyleyeceğine bakmayacağım* „Nu am să mă uit (nu am să iau în seamă) la cele ce va spune omul acesta despre mine”;

b) în ablativ: *Onu da bulacağımdan eminim artık* „(Eu) sunt deja convins că îl voi găsi și pe el”.

3. Numele verbal în -*ma/-me*:

a) fără sufixe posesive, în dativ:

Sokağa çıkmaya korkuyor „Se teme să iasă pe stradă”; *Ondan korkmaya başladı* „A început să se teamă de el”; *Akşam üstü onunla beraber sokaklarda gezmeye giderdi* „Spre seară mergea să se plimbe cu ea pe străzi”;

b) cu sufixe posesive, în dativ:

Babam bu kadar okumama kızardı „Tata se supăra că citesc atâta”; *Kadın konuşmasına devan etti* „Femeia a continuat să vorbească”; *O andaki hislerimi anlatmama imkân yok* „E imposibil să-mi explic sentimentele din acel moment”;

c) cu sufixe posesive, în locativ:

Doktora gitmende ısrar ediyorum „Insist să te duci la doctor”; *Avukatı ile beraber gelmesinde muhakkak bir gizli maksat var* „Există, fără îndoială, o intenție ascunsă în faptul că venise împreună cu avocatul său”;

d) cu sufixe posesive, în ablativ:

Bu musiki derslerinin kesilmesinden memnun olmadı „N-a fost mulțumit de încetarea (întreruperea) acestor lecții de muzică”; *Uyanmasından korkuyordum* „Mă temeam că se va trezi”.

4. Numele verbal în -*mak/-mek*, fără sufixe posesive:

a) în dativ: *Türkü çalmağa başladı* „A început să cânte (cântece)”; *Gülümsemeğe çalıştı* „S-a străduit să zâmbească”;

b) în locativ: *Bütün vilâyet halkı saadetin manasını anlatmakta güçlük çekince bizi gösterirdi* „Toată populația vilaietului arăta spre noi când se străduiau să explice (care este) sensul fericirii”; *Bu adamı Fatma tanımakta gecikmedi* „Fatma n-a întârziat să-l cunoască pe omul acesta”; *Bakışmakta devam ediyorduk* „Continuam să ne privim”; *Hiddetlenmekte haklı değilim* „Nu am dreptul (nu sunt îndreptățit) să mă supăr”;

c) în ablativ: *Yüzüne bakmaktan korkardım* „Mă temeam să-l privesc în față”; *Erken yatmaktan utaniyor* „Îi e rușine să se culce devreme”.

5. Numele verbal în -*iş* urmat de sufixe posesive:

a) în dativ: *Şu çatal tutuşuna, kadehi dudaklarına yaklaştırışına bak!* „Uite cum ține furculița și cum apropie paharul de buze!”; *O kitabın birden kayboluşuna bir anlam veremiyorum* „Nu pot să dau o explicație (sens) dispariției neașteptate (deodată) a acelei cărți”;

b) în locativ: *Belki, bu sebebi sadece kendi oğlu oluşunda arayıp bulmak kabildir* „Poate că pricina aceasta (= acestui fapt) poate fi găsită doar în faptul că este propriul său fiu”;

c) în ablativ: *Evvelâ onu yürüyüşünden tanıdım* „Mai întâi (la început) l-am recunoscut după mers”.

Complementul relativ

Complementul relativ este o specie particulară a complementului indirect; el este construit cu ajutorul unor postpoziții care arată cu privire la cine sau la ce, pentru cine, pentru ce, în legătură cu cine sau cu ce este săvârșită acțiunea exprimată de verbul sau de numele verbal determinat.

Postpozițiile cu ajutorul cărora se construiește complementul relativ sunt următoarele:

1. *ait* „pentru”: *Size ait bir mektup geldi* „A venit o scrisoare pentru dumneata”; – în legătură cu, cu privire la, despre”: *Size ait sorular* „Întrebări despre dumneata”.

2. *dair* „cu privire la, despre”: *Edebiyata dair konuştuk* „Am vorbit despre literatură”.

3. *göre* „după (cum), potrivit cu”: *Yorganına göre ayağını uzat!* „Intinde-ți picioarele după cât ți-e plapuma” (prov.) ; *Boyuna göre yapılmış elbisesi içinde Emine mutfakta sebze ayıklıyor* „Emine, în haine (rochie) făcute după statura ei, curăță zarzavaturi în bucătărie”; *Devrimi, kocanız kendine göre, Murat Bey kondine göre, gençler kendilerine göre anlıyor* „Revoluția, soțul dumitale o înțelegea după cum poate el, Murat Bey după cum poate el, tinerii după cum pot ei”;

4. *hakkında* „cu privire la, despre”: *Bu tablo hakkında orada ayrıntılar bulacağımı umuyordum* „Speram că voi găsi acolo lămuriri (amănunte) cu privire la acest tablou”; *Biz onun hakkında hiç bir şey bilmezdik* „Noi nu știam nimic despre el”; *Bu adam hakkında neler söyleyeceğine bakmıyacağım* „N-am să mă uit la ceea ce va spune omul acesta despre mine”.

5. *için* „pentru”; arată:

a) destinația, raportarea la cineva sau ceva: *Bütün bunlar bizim için önemli şeylerdir* „Toate acestea sunt lucruri importante pentru noi”; *Onu tekrar görmek Hüsnîye için ne büyük saadet!* „Ce fericire mare pentru Hüsnîye că îl va vedea iarăși!” *Ağlama ölü için, ağla deli için!* (prov.) „Nu plânge pentru cel mort, plânge pentru cel nebun!” *Şinasi için şöyle diyor* „Despre Şinasi spune astfel (următoarele):”.

b) Termenul în cursul căruia se desfășoară acțiunea: *Buraya birkaç saat için geldim* „Am venit aici pentru câteva ceasuri”; *Bu gazete dört ay için kapatılmıştır* „Acest ziar a fost suspendat pentru patru luni”;

c) O echivalență: *Pazarda cins tavuklar bulunuyordu ama, bir tanesi için on lira vermek lâzımdı* „În piață se găseau găini de rasă, dar trebuia să dai 10 lire pe una”.

6. *ile* „cu”: *Az insanla tanıştım* „M-am întâlnit cu puțini oameni”; *Dostumla saatlerce konuştum* „Am vorbit ceasuri întregi cu prietenul meu”; *Onula sık sık mektuplaştık* „Am corespondat foarte des cu el”.

7. *karşı* are următoarele valori:

a) indică persoana sau lucrul în legătură cu care, sau în interesul căruia se face acțiunea („față de, în legătură cu, pentru”): *Eskiden içi insanlara karşı büyük bir sevgi ile*

dolu idi „Sufletul lui era înainte vreme plin de o mare dragoste pentru oameni”; *Onların kendisine karşı muameleleri değişmişti* „Relațiile lor cu el nu se schimbaseră”; *Kadın, bu sözlerle karşı oğluna: – Ben ne bileyim! demiş* „La (cu privire la) aceste cuvinte, femeia i-a zis fiului ei: – „Ce știi eu!”;

b) indică persoana sau lucrul împotriva căruia se realizează acțiunea („contra, împotriva”): *Şimdi ise bize karşıdır* „Iar acum (el) este împotriva noastră”; *Ertesi gün düşmana karşı harbetmek üzere cepheye gitti* „A doua zi a plecat pe front ca să lupte contra dușmanului”.

8. *üzere, üzerine, üzerinde*:

a) „în conformitate cu, după”; *Yalnız Emine Hanım, âdeti üzere, çoktan kalkmıştı* „Numai doamna Emine, după obiceiul ei, se sculase de mult”; *Bu söz üzerine kızdı* „La această vorbă, s-a mâniat”;

b) „despre, cu privire la”: *İş üzerine birçok konuştular* „Au vorbit mai multe despre afacere”; *Salondakiler modern resim üzerinde konuşmaya başladılar* „Cei din sală au început să vorbească (să discute) despre pictura modernă”.

Complementul de agent

Complementul de agent arată de către cine este săvârșită acțiunea exprimată de predicat. El se construiește prin următoarele două procedee:

1. Cu ajutorul postpoziției *tarafından* „din partea..., de către..., de”, complementul determinând un verb la diateza pasivă: *Polis tarafından aranıyordu* „Era căutat de poliție”; *Bu ev babam tarafından yapıldı* „Această casă a fost făcută de tatăl meu”.

Uneori, acest complement determină un substantiv nume de acțiune: *İnsanın insan tarafından istismarı* „Exploatarea omului de către om”.

2. Cu ajutorul sufixului *-ca/-ce/-ça/-çe*, complementul determinând un participiu trecut pasiv sau un *masdar* arab (participiul arab la diateza pasivă); de exemplu: *Devletçe alınmış vergiler* „Impozitele luate de stat”; *Bence o malûm değil* „Acel lucru îmi este necunoscut (este necunoscut de mine)”; *İbrahim Ağa, sarayca İbrahim Kethüda diye meşhurdu* „Ibrahim Aga era cunoscut la (= de către) palat ca (= sub numele de) Ibrahim Chehaia.

Complementul circumstanțial de loc

Complementul circumstanțial de loc este partea propoziției care determină predicatul sau o formă nominală a verbului, arătând locul unde se petrece o acțiune sau punctul de plecare, direcția și limita în spațiu a unei acțiuni.

Complementul circumstanțial de loc poate fi exprimat printr-un adverb de loc sau printr-un substantiv la dativ, locativ, ablativ acuzativ sau cazul absolut, însoțit sau nu de o postpoziție cu sens spațial.

I. Printre adverbele de loc se pot distinge următoarele trei tipuri principale:

1. adverbele formate cu sufixul directiv *-arı/-eri*, anume: *içeri* „înăuntru”, *dışarı* „afară”; *yukarı* „sus”; *ileri* „înainte”; *geri* „înapoi”; *beri* „încoace”, precum și adverbele

prezentând alte formații decât cu sufixele *-arı/-eri*, dar constituind antonime ale unora dintre adverbele enumerate mai înainte: *aşağı* „jos”; *öte* „încolo”; *karşı* „spre, către”. Aceste adverbe pot primi sufixele cazurilor dativ, locativ sau ablativ. Iată câteva exemple: *Babam içeri girdi* „Tata a intrat înăuntru”; *Beni içeriye soktu* „M-a introdus înăuntru”; *Sabaha kadar dışarıda bekledim* „Am așteptat afară până dimineața”; *O dışarı çıktıktan sonra bana sordu...* „După ce a ieșit afară, m-a întrebat...”; *Bu saat ileri gidiyor* „Ceasul acesta merge înainte”; *O geriye çekildi* „El s-a tras înapoi”; *Biraz beriye geliniz!* „Veniți puțin încoace!”; *Yukarıdan sesler gelmeğe başlamış* „De sus au început să vină voci”; *Benim karşıma çıktı* „A ieșit înaintea mea”.

2. adverbe formate din cuvintele *buru* „(locul de) aici”, *şura*, *ora* „(locul de) acolo”, *nere* „(locul de) unde”, cu sufixele cazurilor dativ, locativ și ablativ: *Buraya tütün içilmez* „Aici nu se fumează”; *Buraya getirdiklerini söyledi* „A spus ce a adus aici”; *Buradan geriye döndü* „De aici, s-a întors (înapoi)”; *Nereye gidiyorsun?* „Unde te duci?”; *Orada oturur* „Stă (locuiește) acolo”;

3. adverbe formate de la unele substantive (sau alte părți de vorbire substantivizate) care denumesc un loc, o distanță sau o direcție (de ex. *yer* „loc”, *taraf* „parte”, *ön* „partea anterioară”, *arka* „spate, dos”; *üst* „partea de deasupra”, *alt* „partea de dedesubt” etc.), la dativ, locativ sau ablativ. Exemple: *Hiçbir yere gitmedim* „N-am mers nicăieri”; *Her yerde ona yiyecek içecek verirlerdi* „Peste tot (lit. în fiecare loc) îi dădeau de mâncat și de băut”; *Onlar önde, yan yana yürüyorlardı* „Ei mergeau înainte, alături”; *Sokakta birisinin arkamadan geldiğini hissettim* „Pe stradă am simțit că în urma mea venea cineva”; *Yazıyı sağdan sola yazıyorduk* „Scriam de la dreapta la stânga”.

II. Complementul circumstanțial de loc poate fi exprimat printr-un substantiv la cazurile:

1. Dativ, arătând direcția în care se îndreaptă acțiunea: *Selime masaya tabaklar koyuyor* „Salime pune farfurii pe masă”; *Eve gidiyorum* „Mă duc acasă”; *Otobüse bindim* „M-am urcat în autobuz”; *Üniversiteye girdi* „A intrat la Universitate”.

2. Locativ, arătând locul unde se petrece acțiunea: *Kitap masada bulunuyor* „Cartea se găsește pe masă”; *Dağlarda kar yağmış* „În munți a nins”; *İstanbul'da üç gün kaldım* „La Istanbul am rămas trei zile”; *Sokaklarda kimse yok* „Pe străzi nu e nimeni”; *Vaktini evde ve ekseriya mutfakta geçirir* „Își petrece timpul acasă și, în cea mai mare parte a timpului, în bucătărie”.

3. Ablativ – în unele cazuri, complementul arată punctul de plecare al acțiunii: *Odadan duman çıkıyordu* „Din cameră ieșea fum”; *İzmir'e kadar yayan gittiler*, *İzmir'den trene biniyorlar* „Până la Izmir s-au dus pe jos, iar de la Izmir urcă în tren (= iau trenul)”. Adeseori este greu de făcut distincția între circumstanțialul de loc cu această valoare și complementul indirect în ablativ, care exprimă alienarea, separarea.

O altă valoare a complementului circumstanțial de loc în ablativ este aceea de a indica un loc sau un spațiu prin care, peste care sau pe întinderea căruia se săvârșește o acțiune: *Sana pencereden bakıyordum* „Mă uitam la tine pe fereastră”; *Çamurlu yoldan gidiyorlar* „Ei merg pe drumul noroios”; *Deniz kenarından yürümeye başladım* „Am început să pășesc pe țărmul mării”; *Hendekten atladım* „Am sărit peste șanț”;

4. Circumstanțialul de loc în cazul absolut determină verbe ale mișcării: *Uzun bir yol yürüyoruz* „Parcurem un drum lung”; *Lokomotif tüneller geçiyordu* „Locomotiva

trecea prin tuneluri”. Uneori substantivul în cazul absolut este reduplicat, complementul având, în acest caz, o nuanță modală: *Andadolu'yu kasaba kasaba, vilayet vilayet dolaşmıştı* „Colindase Anatolia orășel cu orășel, județ cu județ”; *Sokak sokak yapı yapı evini aradım* „I-am căutat casa stradă cu stradă, clădire cu clădire”.

5. Circumstanțialul de loc în acuzativ se folosește rar, pe lângă verbe ale mișcării, arătând, la fel ca circumstanțialul corespunzător la ablativ, locul prin care sau pe întinderea căruia se petrece o acțiune: *Kapıyı sessizce geçtik, merdivenleri çıktık* „Am trecut în tăcere pe ușă și am urcat scările”; *Otluk bir arsayı geçtiler* „Au trecut printr-un loc viran (acoperit) cu iarbă”.

III. Complementul circumstanțial de loc poate fi exprimat cu ajutorul unor postpoziții sau nume postpoziționale cu sens local, acestea din urmă formând, împreună cu numele sau pronumele guvernat, o construcție izafetică II sau III și stând la cazurile dativ, locativ sau ablativ.

Postpozițiile cu sens local sunt: *doğru* „spre, către” și *kadar* „până la”; *Beraber istasyona doğru yürüdük* „Am mers împreună spre gară”; *İki atlı onlara doğru geliyordu* „Doi călăreți veneau spre ei”; *O köye kadar gitmek istiyorum* „Vreau să merg până în satul acela”; *Buraya kadar gel!* „Vino până aici!”.

Dintre numele postpoziționale pot fi menționate următoarele câteva:

– *alt* „partea de dedesubt”(<„sub”): *Ağacın altına oturuyor* „Se așază sub copac”; *İnce bir yorgan altında yatar* „Stă culcat sub o plapumă subțire”; *Gözlüğünün altından bakıyor* „Se uită pe sub ochelari”.

– *üst* și *üzer* „partea de deasupra”(<„pe”): *Kitabı masanın üstüne koydum* „Am pus cartea pe masă”; *Kitap masanın, üstünde bulunuyor* „Cartea se găsește pe masă”; *Talih başımın üzerinde dolaşıyordu* „Norocul se învârtea deasupra capului meu”; *Sanki gözlerinin üstünden bir perde kalkmış* „De pe ochii lui s-a ridicat parcă o perdea”.

– *ön* „partea dinainte/ din față” (<„în față, înaintea”): *Güzel bir sarayın önüne yetişmiş* „A ajuns înaintea (în față) unui palat frumos”; *Kapının önünde durdular* „S-au oprit în față uși”.

– *arka* „spate”(<„după”): *Güneş bulutların arkasına saklandı* „Soarele s-a ascuns după nori (în spatele norilor)”; *Evin arkasında geniş bir zerzevat babçesi var* „În spatele casei se află o întinsă grădină de zarzavat”; *Ağaçların arkasından nur yüzlü, ak sakallı bir ihtiyar çıkmış* „De după copaci a apărut un bătrân cu față luminoasă, cu barba albă”.

– *dış* „partea din afară; exterior”(<„în afara”): *Tutuklanmaktan korktum, ve kaçtım, şehrin dışına kaçtım* „M-am temut să nu fiu arestat și am fugit, am fugit în afara orașului”; *Onu, kasaba dışında, eski istasyonda bulmuşlar* „L-au găsit în afara orașului, în gara cea veche”.

– *iç* „partea dinăuntru, interior”(<„în”): *Tabloyu sandığın içine koydu* „Am pus tabloul în ladă”; *Odanın içinde kaldım* „Am rămas în cameră”; *Derin uykusunun içinde uyandı* „S-a trezit din somnul lui cel adânc”.

– *ara* „interval”(<„între”, „printre”): *Sincap dalların arasına saklandı* „Veverița s-a ascuns printre crengi”; *Kızcağız dört duvar arasında yaşamaya başladı* „Fetița a început să trăiască între patru pereți”.

– *orta* „mijloc, centru”(<„în mijlocul, în centrul”): *Şehrin ostasına geldik* „Am ajuns în centrul orașului”; *Odanın ortasında bir masa var* „În mijlocul camerei este o

masă”; *Tam bu sırada meydanın ostasından geçti* „Chiar în clipa aceasta a trecut prin mijlocul pieții”.

– *karşı* „partea opusă de vizavi”(<„vizavi(de)”: *Öğretmenin karşısına oturmuştu* „Se așezase în fața profesorului”; *Evimizin karşısında basık bir ev var* „Vizavi de casa noastră se află o casă joasă”.

– *yan* „latură”(<„lângă”): *Genç polisin yanına yaklaşıp sordu* „S-a apropiat de tânărul polițist și l-a întrebat”; *Karısı kapının yanında duruyordu* „Soția lui stătea lângă ușă”; *Hastanın yanından gittim* „Am plecat de lângă bolnav”.

Au valoare de postpoziții și adverbele *içeri*, *dışarı*, *ileri*, *geri* și *yukarı* în construcție izafetică, la cazurile dativ, locativ sau ablativ: *Tatlı bir uyku içerisine daldı* „S-a scufundat într-un somn dulce”; *Sultan hanım gayet güzel bir karyola içerisinde yatıyordu* „Împărăteasa stătea culcată într-un pat foarte frumos”; *Ahmed'i zindan içerisinden çıkardılar* „Pe Ahmet l-au scos din închisoare”; *Kafilenin ilerisinde yürüyorduk* „Mergeam înaintea mulțimii (de oameni)”; *Köşkün biraz gerisinde duruyorduk* „Stăteam puțin mai în spatele conacului”; *Yapının yukarisına çıkmak için iskele kurulmuş* „Pentru a urca în vârful clădirii, au fost ridicate schele”.

Circumstanțialul complex de loc

Complementul circumstanțial complex de loc este exprimat printr-o sintagmă cu sens local, formată dintr-un substantiv la cazurile dativ, locativ sau ablativ determinat de un participiu în *-dik* sau în *-acak/-ecek*, cu sufixe posesive: *Aşçı çok olduğu yerde çorba bozulur* (prov.) „Acolo unde sunt (prea) mulți bucătari, se strică ciorba”; *Yerle göğün birleştiği yerde şimdi kızıl bir alev yığını var* „Acolo unde cerul se unește cu pământul, se află acum o grămadă de flăcări roșii”; *Akşam yemeğini Meliha'nın bulunduğu masada yedim* „Masa de seară am luat-o la masa la care se găsea Meliha”; *Kedinin bulunmadığı yerde fareler baş kaldırır* (prov.) „Acolo unde nu se găsește (= nu există) pisică, șoarecii ridică capul”; *Güneşin girmediği eve hekim girer* (prov.) „În casa în care nu intră soarele, intră doctorul”; *Karı koca, arabanın bulunduğu yere kadar gelerek beni uğurladılar* „Soții, venind până la locul unde se găsea mașina, mi-au urat drum bun”.

Complementul circumstanțial de timp

Complementul circumstanțial de timp este partea de propoziție care arată timpul în care se săvârșește o acțiune, adică momentul, răstimpul, durata, limita sau frecvența acțiunii. El se exprimă printr-un adverb de timp sau printr-un substantiv la o formă cazuală, urmat sau nu de o postpoziție.

I. Adverbele de timp sunt de două feluri:

1. Adverbe simple (sau nederivate): *şimdi* „acum”, *dün* „ieri”, *yarın* „mâine”, *demin* „adineauri”, *erken* „devreme”, *geç* „târziu”, *önce*, *evvel* „la început”, „(mai) înainte”, *evvelâ* „mai întâi”, „în primul rând”, *sonra* „apoi, după aceea”, *ergeç* „mai devreme sau mai târziu”, *henüz* „încă”, *yine*, *gene* „iarăși”, *hemen* „imediat, îndată, numaidecât”, *bazan*, *bazen* „uneori”, *bıldır* „anul trecut”, și alte câteva.

Unele dintre aceste adverbe se pot folosi la cazurile dativ și ablativ: *yarına* „pe mâine”, *erkenden* „dis-de-diminează”, *evveliden, önceden* „mai demult”, *sonradan* „mai târziu, după aceea”.

2. Adverbe derivate:

a) cu sufixul *-(y)ın*; de exemplu: *ilkyazın* „primăvara”, *yazın* „vara”, *güziün* „toamna”, *kışın* „iarna”; *gündüzün* „ziua”, apoi *ilkin* „la început, mai întâi”, *ansızın* „pe neașteptate”, *üstün* „pe deasupra, în mod superficial”, *için için* „pe ascuns, pe furiș” și altele.

b) cu sufixul *-leyin*; de exemplu: *sabahleyin* „dimineata”, *akşamleyin* „seara”, *geceleyin* „noaptea”, *gündüzleyin* „ziua, în timpul zilei”, *ikincileyin* „în al doilea rând”;

c) cu sufixul *-ca/-ce* (adăugat la un substantiv la plural): *günlerce* „zile întregi, zile de-a rândul”; *haftalarca* „cu săptămânile, săptămâni întregi”, *aylarca* „cu lunile, luni întregi”, *yıllarca, senelerce* „cu anii, ani de-a rândul”. Rareori se adaugă acest sufix la o formă de singular: *Şinasi bütün hayatınca anasının fedakârlığını unutmadı* „Şinasi n-a uitat toată viața jertfa de sine a mamei sale”.

II. Foarte frecvente sunt circumstanțialele de timp exprimate prin substantive (sau, mai rar, prin alte părți de vorbire substantivizate), cu sens temporal, la o formă cazuală. În cele mai multe din aceste cazuri avem a face cu adverbe sau locuțiuni adverbiale de origine substantivală. Cazurile cu care se construiesc complementele circumstanțiale din această categorie sunt:

1. Cazul absolut; substantivul poate să fie nedeterminat sau determinat de un atribut:

a) Substantivul fără sufixe posesive apare relativ rar: *Sabah ave gideceğiz* „Mâine diminează vom merge la vânătoare”. Substantivul fără sufixe posesive se folosește mai des cu funcție de complement circumstanțial de timp, sub diferite forme reduplicate sau în diverse alte îmbinări: *Sizi sabah sabah rahatsız ediyorum* „Vă deranjez dis-de-diminează”; *Vakit vakit ince bir yağmur yağıyordu* „Din când în când (din timp în timp) ploua mărunț”; *Yıllar yılı bekledi* „A așteptat mulți ani”; *Saatler saati ağlıyor* „Plânge ceasuri întregi”; *Gece gündüz çalışır* „Muncește zi și noapte”; *Sirtında yaz kış siyah bir elbise var* „Vara, iarna, poartă pe spate (= pe el) un veșmânt negru”.

Destul de frecvent se folosește substantivul prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a plural, exprimând repetarea regulată a acțiunii: *Sabahları erkenden erkekler işlerine gidiyorlar* „Diminețile (= în fiecare dimineată), devreme, bărbații merg la treburile lor”; *Cumaları evdeyiz* „În zilele de vineri (în fiecare vineri) suntem acasă”.

Când substantivul este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a singular, el arată că acțiunea se petrece în limitele timpului exprimat de substantiv; *Bütün gün sevinç içinde gezip eğlenmiştik, akşamı çocuk hastalanıp yattı* „Toată ziua ne plimbaserăm și ne distraserăm, plini de bucurie, iar seara (= în seara aceleiași zile), copilul s-a îmbolnăvit și a căzut la pat”.

b) Circumstanțialul de timp este mult mai des exprimat printr-un substantiv însoțit de diverse determinări:

Bu akşam (sau *gün, gece, hafta, yıl (sene), aralık, (kere) defa* etc.; *o akşam* (sau *gece, hafta, yıl, sene, zaman, vakit* etc.); *ne zaman (ne vakit?)*; *bir gün* (sau *zaman, vakit, kere (defa)* etc.); *her gün* (sau *zaman, vakit, kere, defa, kez, yıl, sene* etc.); *evvelsi gün* (sau *yıl, sene* etc.); *geçen yıl (sene, hafta, ay)*; *gelecek yıl (sene, hafta, ay)* și altele.

2. Substantivul la cazul dativ exprimă limita de timp până la expirarea căreia trebuie să se realizeze acțiunea: *Belki akşama unuturum* „Poate că uit până deseară”; *Yarın akşama konuşuruz* „Vorbim mâine seară”; *Haftaya gelirim* „O să vin într-o săptămână (= până la sfârșitul săptămânii)”; *Bugüne bir şeyler bekliyoruz* „Așteptăm ceva în cursul zilei de azi”; *Ali Bey hastalandı, haftasına öldü* „Ali Bey s-a îmbolnăvit și într-o săptămână a murit”; *Trenin hareketine daha yarım saat var* „Până la plecarea trenului mai este o jumătate de oră”.

3. Substantiv la cazul locativ: *Bu saatte onun kapısına kim vuruyor?* „Cine bate la ora asta la ușa lui?”; *Karlı günde hastaneden çıkıp evine geldi* „A ieșit din spital și a venit acasă într-o zi cu ninsoare”; *Bu sırada (bu sıralarda)* „În acest timp (moment)”; *O zamanda (vakitte) burada kimse yok* „În vremea aceasta, aici nu e nimeni”.

Din aceeași categorie fac parte unele locuțiuni adverbiale formate din părți de vorbire substantivizate: *yakında/yakınlarda* „în curând”; *uzakta/uzaklarda* „nu prea curând, într-un timp mai îndepărtat (în viitor)”; *geçende/gaçenlerde* „nu demult, deunăzi”; *ilerde/ileride* „în viitor”.

4. Substantiv la cazul ablativ: *Akşamdan sabaha kadar onu bekledi* „L-a așteptat de seara până dimineața”; *O aradan çok zaman geçti* „De atunci a trecut mult timp”.

Din aceeași categorie fac parte unele adverbe formate din unele părți de vorbire substantivizate: *Seni çoktan görmedim* „Nu te-am văzut de mult”; *Birazdan onu bekliyorum* „Îl aștept peste puțin timp”; *Bu adet eskiden kalmış* „Acest obicei a rămas din vechime”.

5. Acuzativul se folosește rar la exprimarea circumstanțialului de timp, având mai degrabă o funcție, o nuanță de complement direct: *Baharı orada geçiririm* „Primăvara o petrec acolo”.

III. Postpozițiile și numele postpoziționale cu ajutorul cărora poate fi exprimat complementul circumstanțial de timp sunt următoarele:

– *kadar* „până (la)”: *Saat yediye kadar oyudum* „Am dormit până la ora 7”; *Sabahtan akşama kadar çalışır* „Muncește de dimineața până seara”;

– *karşı* „spre, către”: *Sabaha karşı davetliler odalarına çekilmişler* „Spre dimineață, invitații s-au retras în camerele lor”;

– *doğru* „spre, către”: *Ertesi gün, öğleye doğru Hamdi'nin işliğine gittim* „În ziua următoare, pe la amiază, m-am dus la atelierul lui Hamdi”; *Saat dörtte doğru fabrikaya döndü* „Pe la ora patru s-a întors la fabrică”;

– *önce // evvel* „înainte de”: *Dün öğleden evvel geldim* „Am venit ieri înainte de amiază”; *Burada benden önce kim oturdu?* „Cine a stat (a locuit) aici înaintea mea?”; *O senelerce evvel öldü* „El a murit cu mulți ani în urmă”; *Bundan beş ay evvel bir kızım evlendi* „Acum cinci luni s-a căsătorit o fată a mea”;

– *sonra* „după”: *Öğleden sonra yatarım* „După amiaza mă culc”; *İki saat sonra Bükreş'e geldiler* „După două ore au ajuns la București”;

– *beri* „de”: *Dün akşamdan beri bir şey yememişim* „Nu mâncasem nimic de ieri seară”; *Belki dört saatten beri yürüyordun* „Mergeam cam de patru ore”;

– *üstüne // üzerine* „după”: *Sigara üstüne sigara içiyor* „Fumează țigară după țigară”; *Bu söz üzerine o derhal kaybolmuş* „La aceste cuvinte, el a dispărut imediat”;

– *üstünden // üzerinden* „de..., după...”: *Bunun üstünden on yıl daha geçti* „De atunci au trecut încă zece ani”; *Bu olay üzerinden günler geçmiş* „De la această întâmplare au trecut (multe) zile”;

– *ortasında* „în (la) mijlocul”: *Gece ortasında yemin* „Jurământ la miezul nopții”; *Çok kere odun kış ortasında tükeniverir* „De multe ori, lemnele (de foc) se termină pe neșateptate, în toiul iernii”;

– *arasında* „între, în timpul, în cursul”: *Yaz ayları arasında vapur yolculuğunu severim* „În timpul lunilor de vară îmi place călătoria (= să călătoresc) cu vaporul”;

– *içinde* „în, în timpul”: *Evvel zaman içinde bir fakirin üç kızı varmış* „Odinioară (o dată), un sărac avea trei fete”; *Yarın saat içinde hazırladım* „Am pregătit într-o jumătate de oră”.

Complementul circumstanțial complex de timp

Este exprimat prin proparticipii, unele nume verbale și o serie de gerunzii, urmate sau nu de unele postpoziții sau substantive cu sens temporal.

I. Proparticipii:

1. Proparticipiul în *dık*, în următoarele construcții:

a) fără sufixe posesive, la cazul locativ („când”...; dublet al construcției de la pct. b): *Ben bunu okudukta şaşakaldım* „Când am citit aceasta, am rămas uimit”; *Tren geldikte biz onu gördük* „Când a venit trenul, noi l-am văzut”;

b) cu sufixe posesive, la cazul locativ („când”); dublet al construcției de sub pct. a): *Bir sabah onun kulübesine gittiğimizde mahallenin ihtiyaçlarını orada bulduk* „Într-o dimineață, când ne-am dus la coliba lui, i-am găsit acolo pe bătrânii cartierului”;

c) fără sufixe posesive, la cazul ablativ, urmat de postpoziția *sonra* („după ce...”): *Evlendikten bir ay sonra o askere gitmiş* „La o lună după ce s-a căsătorit, s-a dus la armată”; *Ben geldikten bir ay sonra o annesiyle beraber Bükreş’e döndü* „La o lună după ce am venit eu, ea s-a întors împreună cu mama ei la București”;

d) cu sufixe posesive, în ablativ, și urmat de postpoziția *beri* („de când...”), această construcție fiind sinonimă cu construcția *-(y)alıdan/-(y)eliden (beri)*; de exemplu: *Mektepten çıktığımızdan beri görüşmedik* „De când am ieșit din școală, nu ne-am (mai) întâlnit”; *Buraya geldiğimden beri ticaretle meşgulüm* „De când am venit aici, mă ocup cu comerțul”;

e) cu sufixe posesive, la ablativ și urmat de postpozițiile *evvel* sau *önce* („înainte de a...”); această construcție este sinonimă cu converbul în *-madan/-meden // -mazdan/-mezden*; de exemplu: *Bükreş’ten gitmeden evvel (önce) sana uzun bir mektup yazdım* „Înainte de a pleca din București, ți-am scris o scrisoare lungă”;

f) cu sufixe posesive și urmat de un substantiv cu sens temporal: *Başımı çevirdiğim zaman onu gördüm* „Când am întors capul, l-am văzut”; *İlk geldiğim akşam oturduğum masaya yerleştim* „M-am instalat la masa la care am stat în seara în care am venit prima dată (aici)”; *Yılbaşından sonra birbirimizi görmediğimiz günlerde ne yaptığını bana anlatmadın* „Nu mi-ai povestit ce ai făcut după Anul Nou, în zilele când nu ne-am văzut”.

2. Proparticipiul în *-acak/-ecek*, în următoarele construcții:

a) cu sufixe posesive, la locativ: *Evimize döneceğimizde gece olacak* „Când ne vom întoarce acasă va fi noapte”;

b) cu sufixe posesive, la ablativ, și urmat de postpozițiile *evvel* sau *önce* („înainte de a...”): *Köstence’ye gideceğimden evvel (// önce) sana yazı yazacağım* „Înainte de a pleca la Constanța, am să-ți scriu”;

c) cu sufixe posesive și urmat de un substantiv cu sens temporal: *Arabaya bineceğim zaman on adım ötede arkadaşımı gördüm* „Când să urc în mașină, l-am văzut pe colegul meu la zece pași mai încolo”; *Tam kapıdan çıkacakları sırada önlerinde bir araba durmuş* „Tocmai când (urmau) să iasă pe poartă, înaintea lor s-a oprit o mașină”.

II. Următoarele nume verbale:

1. Numele verbal în -ma/-me, în următoarele construcții:

a) fără sufixe posesive, la locativ: *İstanbul-Ankara otoyolundan dört saat gitmede, dört saat de dönmede çok şeyler gördün* „Pe autostrada Istanbul-Ankara, în patru ore la ducere și în patru ore la întoarcere, am văzut multe lucruri”;

b) cu sufixe posesive, la dativ („până la...”): *Okulu bitirmeme çok az kaldı* „Mi-a rămas foarte puțin până la terminarea școlii”;

c) cu sufixe posesive și urmat de postpoziția *ile* „cu”, arată simultaneitatea sau succesiunea imediată a acțiunii respective după o altă acțiune: *Hayatımda yeni bir yaprak üniversiteye girmemle açılıyor* „Cu intrarea la universitate, se deschide o nouă pagină în viața mea”; *Bu sefer de onların görünmesiyle meydanın boşalması bir oldu* „Și de data aceasta, de cum au apărut, piața s-a golit numaidecât”;

d) cu sufixe posesive și urmat de postpoziția *üzerine*; de exemplu: *„Kalk be...” diye bağırması üzerine bütün kuvvetlerini topladı* „La strigătul lui: „Scoală, măi!”, și-a adunat toate puterile”.

2. Numele verbal în -ış, cu sufixe posesive, la cazul locativ: *Köye ikinci gidişimde annem beni çeşme başında karşıladı* „A doua oară când m-am dus în sat, mama m-a întâmpinat la cișmea”; *Eski ahbaplar her gidişimde seni sorar dururlar* „Vechii prieteni întrebă de tine la fiecare plecare a mea (acolo)”.

III. Gerunziile prin care se exprimă complementul circumstanțial complex de timp sunt următoarele:

1. -(y)alı/-(y)eli indică momentul din care începe o acțiune („de când...”): *Onu mektebe yazdıralı daha iki ay olmamıştı* „Încă nu se împliniseră două luni de când îl înscriesese la școală”; *Buralara ayak basmayalı tam beş yıl olmuştu* „Se împliniseră exact cinci ani de când n-a mai pus piciorul pe aici”.

Subiectul acțiunii exprimate de acest converb poate fi indicat prin următoarele mijloace:

a) printr-un pronume sau un substantiv: *Ben (sau: Babam) buraya geleli bir yıl geçti* „De când am venit eu (sau: a venit tata) aici, a trecut un an”;

b) prin forma de trecut determinat a aceluiași verb de la care este format converbul și care îl precedă pe acesta: *yazdım yazalı* „de când ți-am scris”, *geldin geledi* „de când ai venit”, *gitti gideli* „de când a plecat” etc.: *Kendimi bildim bileli bütün günlerimi birisini aramakla geçirmiştım* „De când mă știu, mi-am petrecut toate zilele căutând pe cineva”; *Enver doğdu doğalı köyünden dışarı çıkmamış* „Enver n-a ieșit din satul lui de când s-a născut”; *Buraya girdik gireli peri masallarından başka bir şey işittik mi?* „De când am intrat aici, am auzit (oare) altceva decât (sau: ceva în afară de) basme cu zâne?”; *Senin mektubunu aldım olalı iki hafta oldu* „De când am primit scrisoarea d-tale au trecut două săptămâni”.

2. a) -(y)ınca/-(y)ince... exprimă o acțiune după care urmează imediat –, dar fără să aibă legătură cu ea –, acțiunea exprimată de predicatul propoziției („îndată ce...”, „cum...”). În unele cazuri, cele două acțiuni au același subiect: *Eve gelince kapıyı açıp içeri*

girdi „Cum a ajuns acasă, a deschis ușa și a intrat înăuntru”; *Gülner beni görünce hemen gülümsedi* „Gülner, de cum m-a văzut, a zâmbit”. În alte cazuri, cele două acțiuni au subiecte diferite: *Akşam olunca kardeşleri gelmişler* „Cum s-a făcut seară, au venit frații lui”; *Ben odaya girince sigarasını saklar* „Cum intru în cameră, (el) își ascunde țigara”.

b) Converbul în *-ma(y)ınca/-me(y)ince...*, format de la o bază negativă, exprimă o acțiune a cărei nerealizare este determinată de o altă acțiune, exprimată de predicatul propoziției care, de asemenea, are în mod necesar forma negativă („până (ce) nu...”, „atâta timp cât nu...”): *Rüzgâr esmeyince yaprak kıpırdamaz* „Până nu suflă vântul, frunzele nu se mișcă”; *Gece olmayınca yıldızlar görünmez* „Până ce nu se înnoptează, stelele nu se văd”; *Yağmur yağmayınca ot büyümeyiz* „Până nu plouă, iarba nu crește”.

c) Converbul în *-(y)ınca/-(y)ince...* la dativ și urmat de postpoziția *kadar* exprimă o limitare de timp („până ce...”, „până să...”): *Sen burada otur, ben gelinceye kadar bekle* „Tu stai aici și așteaptă până ce vin (= mă întorc) eu”; *Kızım uyuyuncaya kadar orada oturuyordum* „Stăteam acolo până ce adormea fata mea”; *Kapılar kapanıncaya kadar bekledim* „Am așteptat până ce s-au închis porțile”.

3. Converbul în *-dikça/-dikçe...*; acțiunea exprimată de acest converb și acțiunea exprimată de predicatul propoziției au totdeauna subiecte diferite. Acest converb exprimă:

a) caracterul gradat al realizării acțiunii („pe măsură ce...”, „cu cât...”): *Seneler geçtikçe daha çok zayıfım* „Pe măsură ce trec anii, sunt tot mai slab”; *Şehre yaklaştıkça ümitsizliğim artıyordu* „Cu cât mă apropiam de oraș, deznădejdea mea creștea”;

b) repetabilitatea regulată a unei acțiuni („ori de câte ori...”): *Kız ağladıkça gözünden inciler dökülürmüştü* „Ori de câte ori (sau „de îndată ce”) fata plângea, din ochii ei se vărsau (= curgeau) perle”; *Şimşek çaktıkça her bulut bir yanardağı gibi görünüyordu* „Ori de câte ori fulgera, fiecare nor părea un vulcan”;

c) o legătură temporală între două acțiuni („când... atunci”): *Siz sağ, ben var oldukça elbet bir gün gene rastlaşırız* „Câtă vreme d-ta ești sănătos, iar eu sunt viu (trăiesc), desigur că într-o zi ne vom reîntâlni”.

Converbul format de la baza negativă a verbului se traduce prin „până (ce) nu...”, „atâta timp cât nu...”, fiind sinonim cu converbul în *-mayınca/-meyince*; de exemplu: *İşlerimi bitirmedikçe gitmem* „Nu plec până (ce) nu-mi termin treburile”.

4. *-madan/-meden*, uneori urmat de postpozițiile *evvel* sau *önce*, redă construcția românească, „înainte de a...”: *Yusuf o zaman güneş doğmadan kalkardı* „Yusuf se scula pe atunci înainte de răsăritul soarelui”; *Daha ortalık ağarmadan uyandım* „M-am trezit încă înainte de a se face ziuă”; *Ben doğmadan evvel babam öldü* „Tata a murit înainte de a mă naște eu”; *Ankara'ya geçmeden önce babamla konuşmak istiyordu* „(El) voia să vorbească cu tata înainte de a merge la Ankara”. Converbul în *-madan/-meden* are ca dublet forma, astăzi întrucâtva învechită și dialectală, *-mazdan/-mezden*, urmată sau nu de *evvel* sau *önce*: *Ayı vurulmazdan (evvel) derisi satılmaz* (prov.) „Înainte de a împușca ursul, nu i se vinde blana”.

5. *iken < -ken* exprimă o acțiune în cursul căreia se realizează o altă acțiune („pe când...”, „în timp ce...” și „când...”), cele două având subiecte diferite: *Soyunurken ceketinin cebinden yere bir gazete düştü* „În timp ce se dezbrăca, din buzunarul hainei lui a căzut un ziar”; *Komşum ile konuşurken yanımızdan bir araba geçti* „Pe când vorbeam cu vecinul meu, pe lângă noi a trecut o mașină”; *Tren kalkarken çocuk gibi ağlamaya başladı* „Când a pornit trenul, a început să plângă ca un copil”.

Converbul verbului copulativ se construiește cu cazul absolut sau cu locativul numelui predicativ: *Babam, ben daha küçükken öldü* „Tata a murit pe când eu eram încă mic”; *Kardeşim, ben okulda iken evlendi* „Fratele meu s-a căsătorit pe când eu eram la școală”.

Forma converbială *derken* (*demek* „a zice”) se folosește și cu valoare specială de adverb („atunci când...”, „tocmai atunci (când)”, „când tocmai”): *Yazı yazıyordum, derken misafir geldi* „Scriam (o scrisoare) când tocmai a venit un musafir”; *Halil Bey cevap vermedi; derken Aziz bakkaldan geldi* „Domnul Halil n-a răspuns; taman atunci (tocmai atunci), Aziz a venit de la băcan”.

Când subiectul acțiunii exprimate de predicat este același cu subiectul acțiunii exprimate de converb, acesta capătă o nuanță modală: *Dün sokakta giderken iki kişiye rasgeldim* „Mergând ieri pe stradă, m-am întâlnit cu două persoane”.

Complementul circumstanțial de mod

Complementul circumstanțial de mod arată felul în care se desfășoară o acțiune sau în care se desfășoară o însușire, măsura în care se realizează o acțiune sau în care se prezintă o însușire, ori conformitatea cu ceva. Determinarea circumstanțială poate fi realizată independent sau poate fi arătată prin comparație. De aceea, se disting mai multe feluri de complemente circumstanțiale de mod: complementul de mod propriu-zis, complementul de măsură și complementul comparativ. Toate aceste complemente circumstanțiale de mod pot determina verbe, adjective sau adverbe.

I. Complementul circumstanțial de mod propriu-zis

Acesta arată în mod independent (adică, nu prin comparație) cum se desfășoară sau cum se prezintă o calitate.

El poate fi exprimat, prin următoarele părți de vorbire:

1. Printr-un adverb sau o locuțiune adverbială de mod: *Bunu nasıl yaptın?* „Cum ai făcut asta?”; *Ben hemen o sıralarda gelmiştim* „Sosisem tocmai în vremea aceea”; *Hemen hemen hiç bir şey konuşmadık* „N-am vorbit mai (aproape) nimic”; *Eve âdeta koşarak döndüm* „M-am întors acasă aproape alegând”; *Tekrar git!* „Pleacă din nou!”; *Gene (~yine) geliniz!* „Mai veniți!”; *Bunu güçbelâ (~zorbelâ) yapabildim* „Anevoie (cu greu) am putut face acest lucru”; *Hava epey soğuk* „Vremea este destul de rece”.

O categorie larg folosită de adverbe de mod o formează adverbele derivate de la un adjectiv sau un substantiv cu ajutorul sufixelor *-ca/-ce* // *-ça/-çe* și *-casına/-cesine* // *-çasına/-çesine*; exemple: *Meseleyi iyice anlamalı* „Problema trebuie bine înțeleasă”; *Yavaşça ona yaklaş!* „Apropie-te încet de el!”; *Fikrinizi açıkça söyleyin!* „Spuneți-vă deschis părerea!”; *Tilki gizlice geldi* „Vulpea a venit pe furiș”; *Bunu sana dostça söylüyorum* „Asta ți-o spun prietenește”; *Beni askerçe selâmladı* „M-a salutat militarmente”; *Şurada İtalyanca burada İngilizce, biraz ötede Fransızca konuşuluyor* „Acolo se vorbește italianește, aici englezește, ceva mai încolo franțuzește”; *İnsancasına davrandı* „S-a purtat omeneste”; *Körçesine koşuyor* „Aleargă orbește”; *Ali Bey'e delicesine tutkundu* „Era îndrăgostită nebunește de Ali Bey”.

Multe adverbe și locuțiuni adverbiale sunt formate din substantive sau adjective (substantivizate), la cazurile ablativ și dativ, uneori însoțite de determinări: *Meseleyi*

baştan anlatayım „Să-ți relatez chestiunea de la capăt (început)”; *Olayı baştan başa söyledi* „A spus întâmplarea de la început până la sfârșit”; *Mektubu yeni baştan okudum* „Am citit din nou (recitit) scrisoarea”; *Hafız Kuran'ı ezberden söyleyebilir* „Hafizul poate recita Coranul pe de rost”; *Çocuğum bu kızı gönülden seviyor* „Băiatul meu o iubește din inimă pe fata aceasta”; *O işi kendi başına yaptı* „A făcut acel lucru singur”; *Boşuna (~boşu-boşuna) denedim* „Degeaba am încercat”; *İyiden iyiye geçikti* „A vorbit foarte bine (cum trebuie)”; *Açıktan açığa cevap verdi* „A răspuns foarte deschis”; *Bu gibi kitaplar bizde yeniden yeniye çıkmaya başladı* „Astfel de cărți au început să apară la noi foarte recent”.

2. Printr-un adjectiv cu funcție de adverb, determinând predicatul: *Emine'nin hayatı sakın, tatlı geçiyor* „Viața lui Emine trece (se desfășoară) liniștit, plăcut”; *Biribirimizi yeni tanıyoruz* „Ne cunoaștem de curând”; *Sizi gayet iyi anlıyorum* „Vă înțeleg foarte bine”; *Kalbi kuvvetli çarpıyor* „Inima îi bate puternic”; *Onsuz yaşayamam* „Nu pot trăi fără ea”.

Adjectivul cu valoare adverbială poate să fie precedat sau, mai rar, urmat de numeralul nehotărât *bir*, care, în funcție de context, întărește sau diminuează sensul adjectivului: *Bir güzel karnını doyurmuş* „Și-a săturat de minune burta”; *Soba maşasını kapıyor, kadını bir temiz dövüyor* „Apucă cleștele de foc și îi trage femeii o bătaie zdravănă”; *Bir tuhaf bakıyor* „Se uită cam ciudat”; *Ali, çobanı güzel bir dövdü* „Ali l-a bătut zdravăn pe cioban”; *Adamcağızın yüzüne öyle bir bağırdı ki...* „În așa hal i-a strigat în față nenorocitului (lit. omulețului)...”.

Adjectivul cu funcție circumstanțială de mod poate fi reduplicat, exprimând, în acest caz, un grad mai înalt, mai intens al determinării modale a acțiunii: *Bana dik dik baktı* „S-a uitat țintă la mine”; *Ağır ağır yürüyordu* „Mergea greu de tot”; *Hızlı hızlı yürüyor* „Merge repede de tot”; *Mevlûde uzun uzun, içli içli ağladı* „Mevlude a plâns îndelung-îndelung și din adâncul sufletului”; *Sessiz sessiz çalışıyordu* „Lucra tăcut-tăcut/pe tăcute”.

Din aceeași categorie fac parte adjectivele semireduplicate, ca cele din exemplele următoare: *Ben hep öyle apaçık konuşurum* „Eu întotdeauna vorbesc așa, foarte deschis”; *Büsbütün şaşırdı* „S-a zăpăcit cu totul”.

3. Printr-un substantiv reduplicat: *Grup grup oturmuşlardı* „Stătuseră grupuri-grupuri”; *Bana niçin öyle düşman düşman bakıyorsun?* „De ce te uiți așa de dușmănos la mine?”

4. Prin pronumele negativ *hiç* „deloc”: *Ben hiç içmem* „Eu nu beau deloc”; *Onlar hiç fena insanlar değillerdi* „Ei nu erau deloc oameni răi”; *Hiç tecrübem yoktu ve insanları hiç tenimiyordum* „Nu aveam deloc experiență și nu-i cunoșteam deloc pe oameni”.

5. Prin expresia verbală *ister istemez* „vrând-nevrând”; *Bu iş ister istemez olacak* „Acest lucru se va întâmpla vrând-nevrând”;

6. Printr-un mare număr de onomatopee reduplicate: *Fıs fıs konuşular* „Au vorbit în șoaptă (șușotind)”; *Çocuk tıkr tıkr cevap verdi* „Copilul a răspuns pe nerăsuflăte”; *Hös hös yürüyor* „Merge posomorât”; *Çat pat Fransızca konuşur* „Vorbește așa și așa franțuzește”, și multe altele.

7. Cu ajutorul postpropoziției *ile* „cu” și al unor nume postpoziționale: *Yemeğini iştah ile yiyor* „Își mănâncă cu poftă mâncarea”; *Kapı gürültü ile kapanıyor* „Ușa se închide cu zgomot”; *Canla başla sevdim onu* „Am iubit-o din tot sufletul”; *Kocasının*

gözleri sevinçle parladı „Ochii soțului ei au strălucit de bucurie”; *Yüksek sesle konuşunuz!* „Vorbiți (cu voce) tare!”; *El altından satar* „Vinde pe sub mână (pe ascuns)”; *Ayak üstü iki üç kelime konuştuk* „Am vorbit două-trei cuvinte stând în picioare (în fugă)”.

8. Propozițiile secundare de tipul *gözü açık* „cu ochii deschiși (lit. „ochiul lui era deschis”) se întrebuințează și cu valoare circumstanțială de mod: *Kız, gözleri yaşlı, gönlü gamlı dualar eder* „Fata, cu ochii înlăcrimați și cu inima întristată (măhnită), se roagă”; *Şapkası elinde ve göğsü bağı açık, koşar gibi yürüyordu* „Cu pălăria în mână și cu pieprul dezvelit, mergea aproape (lit. „ca”) alergând”; *Alnı cama dayalı kirlara bakıyor* „Cu fruntea sprijinită de geam, privește câmpul”.

Asemănarea cu acest tip de propoziții sunt circumstanțialele de mod, exprimate prin propoziții incidente: *Osman, elleri pantolonunun cebinde, dolaşıyordu* „Osman, cu mâinile în buzunarele pantalonilor, hoinărea”; *Bir hafta sonra, elimde bir büyük bavul, yola çıkıyordum* „Peste (după) o săptămână, porneam la drum cu o valiză mare în mână”.

Circumstanțialul complex de mod

Acesta este exprimat prin următoarele forme nominale ale verbului:

I. Participii:

1. Participiul aorist (în *-ır*) exprimă o acțiune care are loc, de regulă, concomitent cu o altă acțiune (deci, este sinonimul gramatical al converbului în *-arak/-erek*): *İhtiyar adam kendi kendine söyleniyor:- Beni almaya gelirdi... burada oturur beklerdi* „Bătrânul (își) zicea în sinea lui: – Ea venea să mă ia... mă aștepta stând aici (= stătea aici și mă aștepta)”; *Fakat bana böyle bir teklif yapsalar bir saniye düşünmez reddederdim* „Dar dacă ei mi-ar fi făcut o asemenea propunere, aş fi refuzat fără să stau nici o clipă pe gânduri”.

2. Participiul preterit (în *-mış*) exprimă o acțiune care precede în timp o altă acțiune (el este, așadar, sinonimul gramatical al converbelor în *-ip* și în *-arak/-erek*): *Emine biraz ötede oturmuş ona bakıyor* „Bolnavul își mânca mâncarea; Emine, șezând (= după ce se așezase) ceva mai la o parte, se uita la el”; *Oradan kocasından ayrılmış döndü* „S-a întors de acolo despărțită (după ce se despărțise) de soțul ei”; *Büyük babam şal hırkasını giymiş, gözlüğünü takmış bir köşede Kuran okuyordu* „Bunicul, îmbrăcându-și (= după ce își îmbrăcase) haina (vestonul) de cașmir și punându-și (= după ce își pusese) ochelarii, citea într-un colț din Coran”.

3. Participiul viitor în *-acak/-ecek* + *yarde* – sinonim cu construcția *-acağı/-eçeği* + *yerde* (vezi mai jos: II).

II. Proparticipiul în *-acak/-ecek* + sufixele posesive, la dativ (deci: *-acağına/-eçeğine*), are sensul de „în loc să...” (fiind sinonim cu construcția *-maktansa/-mektense*): *Kemal Bey köye doktor olarak gideceğine şehirde kaldı* „Kemal Bey, în loc să meargă ca doctor la țară, a rămas în oraș”; *Bana cevap vereceğinize size havale edilen işi yapın!* „În loc să-mi răspundeți, faceți treaba cu care sunteți însărcinat (care vi s-a încredințat)!”.

Cu același sens se folosește construcția *-acağı/-eçeği* + *yerde* precum și participiul viitor în *-acak/-ecek* + *yerde*; de exemplu: *Refik topu Salim'e geçirecek yerde* (sau:

geçireceği yerde) uzak mesafeden kaleye bir şüt çekti „Refik, în loc să-i paseze mingea lui Salim, a tras de la mare distanță un șut în poartă”.

III. Prin numele verbal în *-mak/-mek*, următoarele construcții:

a) urmat de postpoziția *ile ~ -la/-le*, are o nuanță cauzală: *Fakat böyle düşünmekle onlara karşı haksızlık ettiğimi çabucak anladım* „Dar am înțeles destul de repede că, gândind astfel, am procedat nedrept față de ei”; *Amcam garip hikâyeler anlatmakla tanınmıştı* „Unchiul meu era cunoscut (vestit) prin faptul că povestea istorii ciudate”.

Construcția perifrastică în *-miş olmakla*; de exemplu: *Müdürümüz çok yer gezip görmüş olmakla öğünür* „Directorul nostru se laudă că a umblat și a văzut multe locuri”.

b) urmat de *suretiyle ~ suretile* (*suret* „fel” + suf. posesiv de persoana a III-a + postpoziția *ile*): *Fakat ben yorulmadan çalışmak suretile her şeyi düzelteceğimi ümit ediyordum* „Însă eu speram că, muncind neobosit, o să îndrept (repar) totul”;

c) la cazul ablativ + *ise ~ -sa/-se* (deci: *-maktansa/-mektense*), are sensul de „în loc să...”, „decât să...”, fiind sinonim, după cum am spus deja, cu *-acağına/-eceğine*; de exemplu: *Bu günleri görmektense ölümü tercih ettiğini ilâve ediyordu* „Adăuga că prefera moartea decât să vadă (= să trăiască) aceste asemenea zile”; *Ele avuç açmaktansa gebermeye razıydı* „Mai bine ar fi crăpat (de foame) decât să ceară de pomană”.

IV. Printr-un mare număr de converbe și anume:

1. Converbul în *-ip*, care exprimă:

a) O acțiune care precede o altă acțiune; cele două acțiuni pot să aibă același subiect sau subiecte diferite. Exemple pentru prima situație: *Başımı kaldırıp baktım* „Ridicându-mi capul (sau: mi-am ridicat capul și) am privit”; *Küçük bir parka girip oturdum* „Intrând într-un părculeț, m-am așezat”; *Eve gelmeyip nereye gidebilirlerdi?* „Nevenind acasă, unde puteau să meargă (să umble)?” – Exemple pentru cea de-a doua situație: *Odanın kapısı açılıp Bekir görünüyordu* „Ușa camerei se deschise și apărură Bekir”.

b) O acțiune care are loc simultan și paralel cu acțiunea exprimată de predicatul propoziției: *Bir müddet odanın ortasında ayakta durup bekledi* „A stat o vreme în picioare, în mijlocul camerei, și a așteptat”; *Oturup gevezelik ediyordu* „Ședea și pălăvrăgea”.

Dacă în propoziție apar două sau mai multe forme verbale omogene, de același fel (forme personale ale verbului, participii sau nume verbale sau de acțiune), penultima dintre ele – dacă asupra ei nu cade un accent logic puternic – se transformă în converbul în *-ip*; acesta se traduce în românește prin aceeași formă ca celelalte părți omogene, între ele punându-se conjuncția copulativă *și*. Iată câteva exemple:

-ip = -ır

Hizmetçiler gidip gelir, birçok evlerin kapıları açılıp kapanır „Servitorii vin și pleacă (iar) ușile multor case se deschis și se închid”.

-ip = -an/-en:

Gelip geçenlere çarparak ilerliyorduk „Înaintam izbindu-ne de cei care veneau și treceau”.

-ip = -malı/-meli:

Bin ölçüp bir biçmeli (prov.) „Trebuie să măsoari de o mie de ori și să tai o dată”.

-ip = -ma/-me:

Kızın gülüp ağlamasından mağaranın içi güler, incilerle dolar „Din râsul și plânsul fetei, peștera se umple de trandafiri și de mărgăritare”.

-ip = -mak/-mek:

Kalkıp kaçmak için bir hareket yaptım „Am făcut/schițat o mișcare pentru a mă ridica și a fugi”.

-ip = -ış:

Belki benim evinden çıkıp gidişime darılmıştı „Poate că se supăraser pentru că ieșisem și plecasem din casa ei”.

Se poate spune că, practic, orice formă verbală și orice formă nominală a verbului poate fi echivalată cu converbul în -ip.

Acest converb, urmat de particula de întărire *da/de*, primește un puternic accent logic: *Sabah olup da kız hamama gitmeğe hazırlandı* „Și făcându-se (iar când s-a făcut) dimineață, fata s-a pregătit să meargă la baie”.

Converbul în -ip poate fi reduplicat, pentru a exprima caracterul repetat continuu, multiplu, al acțiunii, fiind sinonimul gramatical al converbului în -a/-e, dar folosindu-se mult mai rar decât acesta: *İhtiyar satıcı birkaç defa dönüp dönüp baktı* „Bătrânul vânzător s-a întors de câteva ori și a privit”; *O adam, elindeki kadehi kaldırıp kaldırıp bize işaret ediyordu* „Omul acela ridica mereu paharul pe care îl avea în mână (și) ne făcea semne”.

Uneori și acest converb reduplicat poate fi întărit de particula enclitică *da/de*; de exemplu: *Osman'ı dinleyip dinleyip de: – Bu adam çok bilgili biri, demiş* „Tot ascultându-l pe Osman, zise: – Omul acesta este foarte informat”.

Converbul în -(y)a/-(y)e se întrebuințează în forma reduplicată, indicând repetabilitatea, aspectul regulat sau continuu al unei acțiuni.

Uneori, avem a face cu o reduplicare propriu-zisă, adică cu repetarea converbului aceluiași verb: *Sora sora mektebi buldum* „Tot întrebând, am găsit școala”; *Bekleye bekleye acıktım* „Tot așteptând, mi s-a făcut foame”; *Ben de korka korka yanında gidiyor ve susuyordum* „Iar eu, temându-mă (temător), mergeam alături de el și tăceam”.

Alteori sunt alăturate converbele în -a/-e a două verbe diferite, dar aflate în relație sinonimică sau antonimică: *Beş on sıska öküzü bağıra çağıra bir araya toplamak istiyorlardı* „Strigând și zbierând, ei voiau să strângă la un loc 5–10 boi jigăriți”; *Bulutlar parçlana dağıla koşuşuyor* „Norii aleargă, rupându-se în bucăți și împrăștiindu-se”; *Bir kart kedi gibi esneye uyuya tembel tembel vakit geçirir* „El își trece vremea leneș (în trândăveală), căscând și dormind ca o pisică bătrână”.

Converbul în -(y)a/-(y)e se întrebuințează, rar, și nereduplicat, anume în unele formații fixe (postpoziții, adverbe și cuvinte auxiliare) ca: *göre* „după...”, cu privire la...”; *rasgele* „la întâmplare, întâmplător”; *kala* „rămânând”, *geçe* „trecând”; de exemplu: *Rasgele bir tanesini aldım* „Am luat la întâmplare o bucată din ea”; *Ders on bire on (dakika) kala biter* „Lecția se termină la (ora) 10 fără 10 (minute)”; *Yatağa iki adım kala durdu* „S-a oprit la doi pași de pat”; *Tren on biri yirmi (dakika) geçe gelecek* „Trenul va veni la (ora) 11 și 20 (de minute)”.

3. Converbul în -(y)arak/-(y)erek exprimă:

a) O acțiune care se petrece simultan cu acțiunea exprimată de predicatul propoziției, ambele având același subiect:

Bana bakarak gülüyordu „El râdea, uitându-se la mine”; *Oğlum ağlayarak geldi* „Fiul meu a venit plângând”; *Yusuf içinde hafif bir ürperme duyarak sordu* „Yusuf a întrebat, simțind în el un tremur (fior) ușor”; *Gürültü çıkarmamaya gayret ederek, doğruldu, ayaklarının ucuna basarak dışarı çıktı* „Străduindu-se să nu facă zgomot, s-a ridicat și a ieșit în vârful picioarelor (degetelor)”.

Gerunziul în *-(y)arak/-(y)erek*, exprimând o acțiune îndeplinită de un alt subiect decât acela al predicatului, se întâlnește foarte rar (în acest caz folosindu-se de obicei converbul în *-ip*): *Gözlerim yaşararak ve sesim titreyerek... ayrılmamızın imkansızlığını anlatıyordum* „(Cu) ochii umplându-se (plini) de lacrimi și (cu) vocea tremurându-mi (tremurătoare), am vorbit despre imposibilitatea despărțirii noastre”.

b) O acțiune care precede imediat acțiunea exprimată de predicat, cele două având, și în acest caz, același subiect: *Anahtarı çevirerek içeri girdi* „Învârtind cheia, a intrat înăuntru (în casă)”; *Başımı arkaya atarak gökyüzüne baktım* „Dându-mi capul pe spate, am privit spre cer”; *Hamdi, beni bırakarak yıkanmaya gitti* „Hamdi, lăsându-mă (singur), s-a dus să se spele (să se scalde)”.

În această funcție, converbul în *-(y)arak/-(y)erek* este sinonimul gramatical al converbului în *-ip*, cu deosebirea că acesta din urmă are și nuanțe temporală, cauzală și condițională.

Pentru a evita folosirea, în aceeași propoziție, a două converbe coordonate în *-(y)arak/-(y)erek*, primul dintre ele este înlocuit prin converbul în *-ip*; de exemplu: *Kalkıp giyinerek sokağa çıktım* „Sculându-mă și îmbrăcându-mă, am ieșit în stradă”.

Un rol deosebit în sintaxa propoziției îl are converbul *olarak* care, în îmbinare cu substantive sau, mai rar, cu adjective, formează locuțiuni adverbiale predicative-circumstanțiale calitative. Din punct de vedere sintactic, aceste locuțiuni au funcția unui complement circumstanțial de mod de tip special, care exprimă o determinare calitativ-circumstanțială atât a subiectului, cât și a predicatului sau a unei forme nominale a verbului. Acest complement corespunde, în mare măsură, elementului predicativ suplimentar din limba română, traducându-se mai ales prin „în calitate de...”, „drept...”, „ca...”.

Locuțiunile cu *olarak* se construiesc după cum urmează:

a) în îmbinare cu un substantiv: *Düğme fabrikasına işçi olarak girmişti* „Intrase ca muncitor la fabrica de nasturi”; *Öğretmen olarak geldiğim şehir çok sakindi* „Orașul în care am venit ca profesor era foarte liniștit”;

b) în îmbinare cu un substitut al substantivului (în speță, cu un pronume nedefinit); precedat de diverse atribute: *Ben de bu arkadaş pek edepsiz biri olarak tanıyordum* „Și eu îl cunoșteam pe acest coleg ca pe un om foarte grosolan (mitocan)”;

c) În îmbinare cu un substantiv la un caz oblic, mai ales la cazul locativ: *Seni seviyorum...Deli gibi değil, gayet akli başında olarak seviyorum* „Te iubesc... Te iubesc nu ca un nebun, (ci) fără să-mi pierd capul (lit.: ca foarte cu minte în cap)”;

d) În îmbinare cu un adjectiv: *İmzasız olarak yazılar yazıyordu* „Scrisa articole nesemnate”; *Dergi aylık (sau: haftalık) olarak çıkıyordu* „Revista ieșea (= apărea) lunar (sau: săptămânal)”.

Uneori, construcția cu *olarak* poate fi înlocuită printr-o locuțiune construită cu *olmak üzere*: de exemplu: *Patronum ilk defa olarak gülümsediğini gördük* „(Noi) am văzut cum zâmbește patronul pentru prima dată”; *Ömründe ilk defa olmak üzere bir araba düşündü* „Pentru prima oară în viața lui s-a gândit la o mașină”.

4) Converbul în *-dikça/-dikçe* ... are, pe lângă funcția de complement circumstanțial de timp, și pe aceea de circumstanțial complex de mod; dar, în această din urmă funcție, converbul amintit determină întotdeauna o formă personală (conjugată) a aceluiași verb de la care este format converbul, exprimând o întărire gradată și continuă a acțiunii („tot mai mult, din ce în ce mai mult”): *Gün geçtikçe koskocaman dağ küçüldükçe küçüldü daraldıkça daraldı* „Pe măsură ce au trecut zilele, ditamai muntele s-a tot micșorat, s-a tot îngustat”; *Merakım arttıkça artıyordu* „Curiozitatea mea creștea (sporea) din ce în ce mai mult”;

5) Converbul în *-madan/-meden* este sinonimul gramatical al formei negative a converbului în *-(y)arak/-(y)erek*, traducându-se în românește prin forma negativă a gerunziului sau prin „fără ca să...” (de exemplu: „nevăzând” sau „fără ca să vadă”); deosebirea între cele două converbe turcești constă în faptul că acțiunea exprimată de *-madan/-meden* se desfășoară la un anumit interval de timp față de acțiunea exprimată de predicat – mult mai mare decât în cazul converbului negativ *-mıyarak/-miyerek*; de exemplu: *Ben gözlerimi hiç ayırmadan ona bakıyordum* „Priveam la ea fără să-mi iau deloc ochii (de la ea)”; *Saatlerce, hiç konuşmadan yanyana oturlardı* „Stăteau alături ceasuri întregi, fără să vorbească nimic (fără să scoată o vorbă)”.

6) Converbul în *-amadan/-emeden* (la baza căruia stă forma imposibilitativă a verbului, spre deosebire de converbul în *-madan/-meden*, format de la baza verbală negativă), exprimă circumstanța imposibilității realizării unei acțiuni, traducându-se prin „neputând să...”, „fără a putea să...”; *Çoban daha başka ne yapacağını kestiremeden hareketsiz kaldı* „Ciobanul, neputând să se hotărască ce să mai facă, stătu nemișcat”; *Zavallı hizmetçi sabahtan akşama kadar efendilerini memnun etmeye muvaffak olamadan çalışıyor* „Biata servitoare muncește de dimineată până seara, fără a reuși să-i mulțumească pe stăpânii ei”.

7) Gerunziul (converbul) în *-maksızın/-meksizin* este sinonimul gramatical al converbelor în *-madan/-meden* și în *-(y)arak/-(y)erek* la forma negativă, dar în limba contemporană se întrebuințează mult mai rar decât acestea: *Ve daha fazla tek bir kelime söylemeksizin içeri girdi* „Și nemişpunând (fără să mai spună) nici un (singur) cuvânt, a intrat înăuntru (în cameră)”; *Ertesi sabah burada durmaksızın hemen Bükreş'e hareket edecektik* „În dimineata următoare eram gata să plecăm la București, fără să ne (mai) oprim (să mai zăbovim) aici”.

Complementul circumstanțial de măsură

Complementul circumstanțial de mod care arată măsura sau complementul circumstanțial de măsură, exprimă o determinare cantitativă a unei acțiuni, a unui lucru sau a unei însușiri. El se exprimă prin următoarele mijloace:

1. Printr-o serie de adverbe și de locuțiuni adverbiale care exprimă măsura sau gradul în care se realizează o acțiune sau în care se prezintă o însușire a unui lucru; iată câteva exemple: *Bu adam pek az konuşur* „Acest om vorbește foarte puțin”; *Azıcık bekleyelim* „Să așteptăm puțin”; *Çok çalıştık* „Am muncit mult”; *Gayet yoruludum* „Am obosit foarte tare”; *Fazla pişmiş bir yemek yedi* „A mâncat o mâncare prea prăjită”; *Ne kadar beklemeliyiz?* „Cât trebuie să așteptăm?”; *Ne kadar çok okudum!* „Ce mult am

citit!"; *Neden bana bu kadar dikkatli bakıyorsun?* „De ce te uiți atât de atent la mine?” *Ve birdenbire bu iş ona o kadar kolay, o kadar mantıklı göründü ki...* „Și deodată, acest lucru i s-a părut atât de ușor, atât de logic...”; *Yüz sahife kadar okudu* „A citit cam o sută de pagini...”; *Fiyatlar o derece yükseldi ki...* „Prețurile au crescut atât de mult (în așa măsură)...”; *Bu kış fevkalâde soğuktur* „Iarna aceasta este extraordinar (excepțional) de rece”; *Aşağı yukarı iki yıl evveldi* „(Asta) a fost acum vreo doi ani (aproximativ cu doi ani înainte)”; *Beş kilo var yok* „Aproximativ (circa) 5 kg”.

2. Prin diverse sintagme, formate dintr-un numeral sau, mai rar, dintr-un pronume nedefinit și un substantiv care exprimă o cantitate, o măsură, un grad; aceste sintagme – dintre care unele au devenit locuțiuni adverbiale – exprimă în special o determinare numerică a obiectului sau a acțiunii: *Her kelimeyi birkaç defa okudum* „Am citit fiecare cuvânt de câteva ori”; *Ondan sonra, bir kere daha uzun çaldım* „După aceea, am mai sunat de câteva ori, îndelung”; *Bir nefeste avluya yetiştı* „Dintr-o răsufflare, a ajuns în curte”; *Fidanlar iki kat büyüdü* „Puieții au crescut de două ori (dublu)”; *İşler eskisinden bin kat iyi oldu* „Lucrurile au devenit de o mie de ori mai bune decât cele dinainte”; *Kar bütün gün yağdı* „A nins toată ziua”.

3. Printr-un numeral cu valoare adverbială: *Bin ölçüp bir biçmeli* „Trebuie să măsoari de o mie de ori și să tai o dată”; *On beş günde bir evime çıkardım* „Odată la cincisprezece zile plecam acasă”; *Derse dikkat edin diye bir nasihat etti, iki nasihat etti, üç nasihat etti* „Ne-a îndemnat odată, ne-a îndemnat de două ori, ne-a îndemnat de trei ori, zicându-ne să fim atenți la lecție”; *Gözlerini yarı açtı* „Și-a întredeschis ochii”.

Numeralele distributive reduplicate și, mai rar, cele cardinale reduplicate exprimă un circumstanțial de măsură distributivă: *Tüccar kızlarını birer birer yanına çağırды* „Negustorul și-a chemat fetele, una câte una, la el”; *Her kelimeyi teker okudum* „Am citit separat fiecare cuvânt”; *Merdivenleri ikişer üçer atlıyarak yukarı çıktım* „Am urcat, sărind peste câte două-trei trepte (deodată)”; *Başlarına geleni bir bir anlattı* „A povestit, pe rând (unul câte unul) ce i s-a întâmplat”.

4) Printr-un substantiv reduplicat: *Suyu yudum yudum içti* „A băut apa înghițitură cu înghițitură”; *Sepet sepet şeker dağıtıyordu* „Împărțea (distribuia) zahăr cu coșurile”; *Tut, tut! diye avaz avaz haykırıyordu* „Striga din răsuputeri (cu toată vocea): – Prinde(-l), prinde(-l)!”; *Filân filân kat kat geçti* „Cutare l-a întrecut pe cutare de multe ori (de departe)”.

Complement circumstanțial comparativ

Complementul circumstanțial comparativ exprimă o determinare circumstanțială de mod a unui lucru sau a unei acțiuni, prin comparație cu alte lucrări sau acțiuni. El se exprimă prin următoarele mijloace:

1. Printr-un substantiv sau un substitut al lui, la cazul ablativ, care arată lucrul sau ființa cu care se face o **comparație de inegalitate** și care se traduce prin „decât ...”: *Dil kılıçtan keskindir* „Limba este mai ascuțită decât sabia”; *İyi söz baldan tatlıdır* „Vorba bună e mai dulce ca mierea”; *O benden büyük(tür)* „El e mai mare decât mine”; *Artuk iyiyi, kötüyü senden de benden de daha mükemmel takdir ederler* „(Ei) apreciază deja binele și (identifică) răul mai bine și decât tine, și decât mine”; *Fransız edebyatında*

Telemak'tan çok daha güzel eserler bulabilirdi „În literatura franceză ar fi putut găsi opere mult mai frumoase decât *Télémaque*”.

2. Cu ajutorul următoarelor postpoziții se exprimă o **comparație de egalitate**.

a) *gibi* exprimă o comparație sau, mai rar, identitatea din punctul de vedere al calității („ca”, „ca și”, „la fel cu...”); *Benim gibi, hiçbir beyaz maymun görmemişti* „Ca și mine, nimeni (nici unul) nu (mai) văzuse maimuță albă”; *Evet, hakikaten Emine, rüya gibi güzel, saray gibi süslü bir evde çalışıyor* „Da, într-adevăr, Emine lucrează (muncește) într-o casă frumoasă ca un vis (de vis) (și), luxoasă ca un palat”; *Gözleri ise, bir çocuk gözleri gibi masumdu* „Iar ochii lui erau (la fel de) nevinovați ca ochii unui copil”;

b) *kadar* exprimă o comparație sau, mai rar, identitatea din punctul de vedere al cantității („ca...”, „în aceeași măsură cu...”, „tot atât cât...”); *O bana anam kadar yakındır* „El îmi este tot atât de apropiat ca și mama”; *Benim hayatta sizin kadar tecrübem yok* „Eu nu am atâta experiență în (= de) viață ca d-ta”; *Ömer'i kendi evlâdı kadar severdi* „Îl iubea pe Ömer ca pe propriul său copil”; *Yirmi dakika bana bir saniye kadar kısa göründü* „Douăzeci de minute mi s-au părut tot atât de scurte ca o secundă”.

Circumstanțialul comparativ complex

Se exprimă prin următoarele mijloace:

I. Comparația de inegalitate – prin ablativul unei forme posesive a participiului în *-dik* (deci: *-diğımdan, -diğından* etc.): *Birçok şeylerin zannettiğimden daha ehemmiyetsiz, basit olduğunu gördüm* „Am văzut că multe lucruri sunt mai neînsemnate decât crezusem, (și) că sunt simple”; *Bu akşam anladım ki, bir insan diğer bir insana bazan hayata bağlandığından çok daha kuvvetli bağlarla sarılabilmış* „În seara aceasta am înțeles că omul poate uneori să se lege (să fie legat) de un alt om prin legături mult mai puternice decât cele prin care este legat de viață”; *Hayat umulduğundan daha çabuk eski halini aldı* „Viața și-a reluat vechea stare (= curs) mai repede decât se aștepta”.

II. Comparația de egalitate se exprimă prin următoarele procedee:

1. Cu ajutorul postpozițiilor *gibi* (pentru comparația, din punct de vedere calitativ) și *kadar* (pentru comparația, din punct de vedere cantitativ), precedate de:

a) participiul în *-dik*, la o formă posesivă: *Dediği gibi çıkmış* „A ieșit așa cum a zis”; *İstediği gibi değil, istenildiği gibi yazabilirdi* „Putea să scrie nu așa cum voia, ci așa cum voiau (ei, alții)”; *Dediğim gibi, gayet iyi dost olabiliriz* „După cum am spus, (noi) putem fi prieteni foarte buni”; *Sana istediğin kadar altın veririm* „Am să-ți dau (atâta) aur cât vrei”; *Siz zannettiğim kadar çocuk değilsiniz* „D-ta nu ești atât de copil precum (pe cât) am crezut”; *Zelim olduğu kadar korkaktı* „Era pe cât de fricos, pe atât de brutal”; *Altı ay sonra evinizle istediğiniz kadar uğraşabileceksiniz* „Peste șase luni veți putea să vă ocupați cât doriți de casa dumneavoastră”;

b) numele verbal în *-mak/-mek*, fără sufixe posesive: *Bu donmuş âlem içinde, sevinçli bir adam görmek kadar anormal bir şey olur mu?* „Poate fi (exista) în lumea aceasta nesimțitoare (lit. înghețată) un lucru atât de (mai) anormal decât să vezi un om bucuros (vesel)”?; *İnsanları kendi cinslerinden biri üzerinde kudretini denemek kadar tatlı sarhoş eden ne vardır?* „Ce poate să-i îmbete atât de plăcut pe oameni ca (faptul de) a-și încerca puterea asupra unora dintre semenii lor?”.

2. Prin converbul în *-casına/-cesine*, *-çasına/-çesine*, care exprimă o comparație de egalitate ipotetică (traducându-se prin „parcă...”, „ca și cum...”) acest converb se poate forma:

a) de la tema aoristului: *Bardaktan boşanırcasına yağan yağmurun altında bekliyordu* „Aștepta sub ploaia care cădea cu găleata (lit. ca și cum s-ar fi deșertat din găleată)”; *Genç adam, Selma Hanım'ın sözlerine devam edercesine ilâve etti...* „Tânărul a adăugat continuând parcă (ca și cum ar fi continuat) cuvintele doamnei Selma”.

b) de la tema preteritului, inclusiv de la forme modale construite cu sufixul preteritului: *Adnan Bey, başının üstünde bir dünya parçalanmışçasına duruyordu* „Domnul Adnan, stătea, ca și cum deasupra capului său s-ar fi făcut bucăți (fărâmițat) o lume”; *Gök üzerine arabalarla kaldırım taşı boşaltıyorlarmışçasına uzun uzun gürlüyordu* „Tuna îndelung, de parcă în cer s-ar fi descărcat căruțe cu piatră de pavaj (lit. ...cu căruțele piatră de pavaj)”; *Müşterileri yiyecekmişçesine süzüyordu* „Îi examina pe clienți de parcă i-ar fi mâncat (voia să-i mănânce)”.

Complementul circumstanțial de cauză

Complementul circumstanțial de cauză determină un verb, arătând cauza unei acțiuni, a unei stări sau a unei însușiri. El poate fi exprimat prin următoarele mijloace:

I. Prin adverbe și locuțiunile adverbiale *niçin* „de ce?”, *neden* „de ce?”, *bunun* (~ *onun*) *için* „de aceea”, *bunun üzerine* „datorită acestui fapt”. Exemple: *Niçin gelmedin?* „De ce n-ai venit?”; *Bana neden gücendiniz?* „De ce v-ați supărat pe mine?”; *Bunun için gelemedim size* „De aceea n-am putut veni la voi”; *Bunun üzerine herkes rahat etti* „Drept urmare toți s-au liniștit (relaxat)”.

II. Printr-un substantiv la cazul ablativ: *Kanserden öldü* „A murit de cancer”; *Küçük kız korkusundan titriyor* „Fetița tremură de frica lui”; *Meraktan yerimde duramıyordum* „Nu puteam sta locului de curiozitate”.

III. Cu ajutorul următoarelor postpoziții:

– *dolayı* (cu sens causal-consecutiv: „din cauza...”, „datorită”): *Şüphelerimden dolayı büyük bir utanma duyuyordum* „Simțeam o mare rușine din cauza îndoielilor mele”; *Doğruluğundan dolayı çok sevilir* „Este foarte iubit, datorită cinstei lui”;

– *ötürü* („din cauza...”, „datorită” – folosit mai rar): *Doğruluğundan ötürü onu herkes sever* „Datorită cinstei lui, toți îl iubesc”;

– *için* „pentru”: *İki çocuğun bir kuş için kavga ettiğini görmüş* „A văzut cum doi copii se ceratu pentru o pasăre”; *Kırılmış bir bardak için ondan yediği dayağı aklına getiriyor* „Își amintește (de) bătaia primită de la el pentru un pahar spart”;

– *ile* „de...”: *Korku ile hafifçe bağırdı* „De frică, a strigat ușor (= a scos un strigăt ușor)”; *Bütün köy onların sesiyle uyandı* „Tot satul s-a trezit la glasul lor”.

– *üzerine* „în legătură...”, „datorită...”: *Bu hadise üzerine onlarla münasebeti kesmeye düşündüm* „Ca urmare a acestei (datorită acestei) întâmplări, m-am și gândit să rup legăturile cu ei”; *Bütün gösteriler üzerine kabinenin istifa etmeye mecbur kaldığı*

bildiriliyor „Se comunică, că, datorită tuturor acestor demonstrații, cabinetul (este) obligat să demisioneze”;

– *yüzünden* „din cauza”: *Benim yüzümden üşüyeceksiniz! dedim* „Din cauza mea o să răciți! am zis.

Circumstanțialul complex de cauză

Se exprimă prin următoarele construcții cu nume verbale:

1. *-diğ/için* și *-acağı için*; de exemplu: *Doğruyu söylediğim için kızdı* „S-a supărat (s-a enervat) fiindcă am spus adevărul”; *Hasta olduğu için birkaç günden beri gelmediğini söylediler* „Au spus că (el) n-a venit de câteva zile, deoarece s-a îmbolnăvit”; *Fakat ne olursa olsun, sizin anneniz olduğu için onu severiz* „Dar, oricare ar fi, o iubim fiindcă este mama dumneavoastră” *Beni karısına tanıtmadığı için ne yapacağımı bilmeden, misafir odasının ortasında dikilip kaldım* „Deoarece nu m-a prezentat soției sale, am rămas neclintit (pironit) în mijlocul camerei de oaspeți, neștiind ce să fac”.

2. *-diğından (dolayı)* și *-acağından (dolayı)*; de exemplu: *Bunu yapabildiğimden dolayı çok memnunum* „Sunt foarte mulțumit că am putut să fac aceasta”; *Davarların süt sağma zamanı olduğundan, pazara köylüler çok yağ getirmişlerdi* „Fiind (deoarece era) timpul de muls vitele, țăranii aduseseră la târg mult unt”.

3. numele verbal în *-mak/-mek* la ablativ: *Annelerinin de ağlamaktan gözleri kör olmuş* „Iar ochii mamei lor au orbit de plâns”;

4. numele verbal în *-mak/-mek* + *sebebiyle* ~ *hasebile* ~ *münasebetiyle* (se întrebuintează relativ rar).

Complementul circumstanțial de scop

Complementul circumstanțial de scop determină un verb, arătând scopul în care se realizează o acțiune.

El se exprimă printr-un substantiv urmat de una dintre postpozițiile sau numele postpoziționale următoare:

– *için* „pentru”: *Ben yaptığımı ne teşekkür için, ne mükâfat için yaptım* „Ceea ce am făcut, n-am făcut nici pentru mulțumiri, nici pentru recompensă”; *Yurdumun iyiliği için çalıştım* „Am muncit pentru binele patriei mele”.

– *yoluna, yolunda* „pentru...”, „în folosul...”: *Çocuklarım yoluna çalışıyorum* „Muncesc pentru copiii mei”; *Siz de vatan yolunda ölmek istiyorsunuz* „Și voi vreți să muriți pentru patrie”.

Circumstanțialul complex de scop

Se exprimă prin următoarele nume verbale:

1. *-ma/-me* la dativ: *O da şehre derdine derman aramaya gelmişti* „Și el venise la oraș ca să caute leac pentru necazul său”.

2. *-ma/-me* + un sufix posesiv + *için* „pentru”: *Fakat başka türlü yapabilmen için başka türlü bir insan olman lâzımdı* „Însă pentru a putea proceda astfel, trebuia să fii un altfel de om”; *Bu işi görmen için sana kaç para verdiler?* „Câți bani ți-au dat ca să faci treaba asta?”; *Kız, kuşun gelip gidebilmesi için bir delik açmış* „Fata a deschis (= a făcut) o deschizătură (gaură), pentru ca pasărea să poată veni și pleca (= să poată intra și ieși)”;

3. *-mak/-mek* la dativ: *Kendime bir ev bulmaya gidiyorum* „Mă duc să-mi caut o casă”; *Bir gün en büyük kardeş ormana odun kesmeye gitmiş* „Într-o zi, fratele cel mai mare a mers la pădure ca să taie lemne”.

4. *-mak/-mek* + *için* (üzere, maksadile) „cu scopul”, „pentru”, „ca să”): *Tenis takımını almak için eve uğradı* „A trecut pe acasă ca să-și ia cele necesare pentru tenis”; *Ağlamamak için kendimi güç zaptediyordum* „Cu greu mă abțineam să nu plâng”; *Bir yaz tatilini geçirmek üzere Türkiye'ye gittim* „Am plecat în Turcia pentru a petrece o vacanță de vară”; *Bir cevap almak üzere ihtiyar avukatın yazıhanesine uğradım* „Pentru a obține (primi) un răspuns, am trecut pe la biroul bătrânului avocat”; *Adam, yiyecek bir şey aramak maksadile dolaba yaklaşmış* „Ca să caute ceva de mâncare, omul s-a apropiat de dulap”.

5. *-maklık/-meklik* + un sufix posesiv + *için* „pentru”: *Hoca Efendi bana derslerini öğretmekliğim için bir takım acemi çocukları gönderdi* „Domnul învățător mi-a trimis un grup de începători, ca să-i învâță lecțiile”.

Complementul circumstanțial instrumental

Complementul circumstanțial instrumental determină un verb, arătând mijlocul (lucru, ființă, acțiune) prin care se realizează o acțiune. El se exprimă cu ajutorul unui substantiv, urmat de postpoziția *ile* „cu”: *Ben kalemle yazı yazıyorum* „Eu scriu cu creionul”; *Her gün telefonla sağlığını sorardı* „În fiecare zi mă întreba la telefon de sănătate”; *Ertesi gün akşam treniyle gitti* „A doua zi, a plecat cu trenul de seară”; *Bir taksiyle evine getirdim* „L-am adus acasă cu un taxi”; *Posta ile imzasız bir kart gelmişti* „Prin poștă sosise o ilustrată fără semnătură”; *Fena bir İngilizce ile sordu* „A întrebat într-o engleză strică”.

Complementul circumstanțial sociativ

Complementul circumstanțial sociativ determină un verb, arătând ființa sau lucrul care însoțește subiectul în săvârșirea unei acțiuni.

El se exprimă printr-un substantiv sau printr-un substitut al acestuia, urmat de postpozițiile *ile* „cu” și, adesea, de adverbele *beraber* „împreună” sau *birlikte* „împreună, la un loc”: *Kız da başka kadınlarla saat beşe kadar orada kaldı* „Și fata a rămas acolo cu celelalte femei până la ora 5”; *Demek, benimle beraber gelmeye razısın...* „Adică (decî), ești de acord să vii împreună cu mine...”; *Babası bir tabur askarle birlikte gelmiş* „Tatăl său a venit împreună cu un detașament de soldați”.

Complementul circumstanțial de excepție

Complementul circumstanțial de excepție exprimă obiectul care constituie o excepție față de subiect sau de un complement.

El se exprimă printr-un substantiv la cazul ablativ, urmat de una dintre postpozițiile *başka*, *maada* sau *gayri* „(în) afară de...”: *Bu evde senden başka bu işi yapabilecek insan yok* „În casa aceasta, nu există nimeni în afară de tine care să poată face acest lucru”; *Bizim masada kızım ve benden başka sekiz arkadaş vardı* „La masa noastră, în afară de fiica mea și de mine (mai) erau opt colegi”; *Sirtında ince bir yün elbiseden başka bir şey yoktu* „Pe spatele lui (pe el) nu avea nimic altceva decât o haină subțire de lână”; *Bu kitaptan maada okuyacak bir şey bulunmazdı* „În afară de această carte, nu se găsea nimic de citit”; *Biçare kadının Allaktan gayri kimseciği yokmuş* „Sărmana femeie nu avea pe nimeni în afară de Dumnezeu”.

Complementul circumstanțialul complex de excepție

Se exprimă prin următoarele construcții cu nume verbale:

1. *-diğimden başka*; de exemplu: *Beni görüldüğümde başka, senin bildiğin gibi, kimse bilmez burada* „În afară de cei apropiați, nimeni nu mă știe (cunoaște) aici, mai bine decât tine”.

2. *-maktan başka*; de exemplu: *Hemen çıkıp gitmekten ve kendimi sıkı bir kontrol altına almaktan başka çare yoktu* „Nu exista (nici un alt) mijloc decât să ies, să plec imediat și să mă supun pe mine însumi unui control sever”.

Complementul circumstanțial condițional

Complementul circumstanțial condițional exprimă o ipoteză sau o condiție de îndeplinire a căreia depinde realizarea acțiunii exprimate de predicatul propoziției.

Complementul circumstanțial condițional este întotdeauna complex, fiind exprimat prin următoarele două tipuri de construcții:

1. participiul în *-dik* (mai rar, în *-acak/-ecek* la o formă posesivă + *takdirde*, uneori *takdirce* sau *surette* (*takdir* „apreciere, estimare, evaluare”; *suret* „fel, mod, chip, formă”); de exemplu: *Hastayı iyi edemediği takdirde başını uçuracağını söylemiş* „A spus că-i taie (lit. că-i zboară) capul dacă (sau: în cazul că) nu va putea să-l vindece pe bolnav”; *Başarılı olduğunuz takdirde şirketimizi temsil için umumi bir vekâletname yaparız* „Dacă (în cazul că) veți avea succes (sau dacă reușiți), vă vom da (lit., vom face) o procură generală, pentru reprezentarea societății noastre”; *Geleceğiniz takdirde (surette) gayet sevineceğiz* „Dacă veți veni, ne vom bucura foarte mult”.

2. numele verbale în *-mak/-mek* sau în *-ma/-me* + *şartı ile* (*şartı ile* ~ *şartile*) „cu condiția ca...”; această construcție exprimă un raport condițional-consecutiv: *Bir şey söylememek, bir şey açmamak şartı ile seni görebilirim* „Am să te pot vedea, cu condiția

să nu spun nimic, să nu divulg nimic”; *Ancak diğer ortaklar üç ay evvel patrona yazıyla haber vermek şartıyla şirketten ayrılabilir* „Dar ceilalți asociați pot să iasă din asociație (societate) cu condiția să-i comunice (să dea de știre) în scris patronului cu trei luni înainte”; *Okuldan ayrılma şartıyla sınıfı geçirttiler* „L-au făcut (lăsat) să treacă (l-au trecut) clasa, cu condiția să părăsească școala”.

Complementul circumstanțial concesiv

Complementul circumstanțial concesiv indică lucrul sau situația care ar fi trebuit sau care ar fi fost de așteptat să împiedice realizarea acțiunii sau existența stării exprimate de predicat („deși...”, „cu toate că...”, „în ciuda (faptului că)…”).

Circumstanțialul concesiv simplu se exprimă printr-un substantiv la cazul dativ + *rağmen* „deși”: *Bütün ısrarlarına rağmen fazla içmekten kaçınmışım* „În ciuda tuturor insistențelor lui, mă abținusem să mai beau”; *Bütün kederlerine rağmen kocam müsterihtim* „Cu toate necazurile lui (în ciuda tuturor necazurilor lui), soțul meu era liniștit (calm)”.

Mult mai des se întrebuintează circumstanțialul concesiv, care se exprimă prin mijloacele următoare:

1. numele verbal în *-ma/-me* la dativ + *rağmen* sau sinonimul său turcesc *karşın*; de exemplu: *Söz vermesine rağmen gelmedi* „Cu toate că și-a dat cuvântul (= a promis), n-a venit”; *Annem vaktin geç olmasına rağmen uyumamıştı* „Deși era târziu (sau timpul era înaintat), mama nu adormise încă”; *Bu kadar kuvvetli olmasına karşın gene dayanamadı* „Deși era atât de puternic, n-a mai putut să reziste”.

2. particicipiul în *-dığı* + *halde* (sau, rar, *surette*); de exemplu: *Hava kapalı ve nemli olduğu halde soğuk değildi* „Deși vremea era posomorâtă și umedă, nu era frig”; *Aradan aylar geçtiği halde bir türlü bu tesirden kurtulamadım* „Deși au trecut luni de atunci, n-am putut nicicum să scap de această impresie”; *Günlerce aynı odada karşı karşıya oturduğumuz halde hemen hemen hiç bir şey konuşmadık* „Cu toate că am stat zile întregi față-n față în aceeași cameră, n-am vorbit aproape nimic”; *Orada hazır olmadığı halde bu işi biliyordu* „Deși nu fusese prezent acolo, știa de acest lucru”.

3. numele verbal în *-mak/-mek* + postpoziția *ile* + *beraber* sau *birlikte*; de exemplu: *Gündüzkü boğucu sıcak kalmamakla beraber, gece fazla serinlik getirmiş değildi* „Deși căldura înăbușitoare din cursul zilei trecuse (lit. n-a rămas), noaptea n-a adus (încă) prea multă răcoare”; *Kadın, bu tariftten bir şey anlamamakla beraber adamın işaret ettiği tarafa doğru yürümeye başladı* „Femeia, deși nu înțeleșese nimic din această explicație, a început să meargă spre locul pe care i-l indicase omul”; *Meslektaşım bana gelmemekle birlikte darılmadım* „Deși colegul meu n-a venit la mine, nu m-am supărat”.

4. verbul *iken* „fiind”: *O benden daha yaşlı iken daha genç görünüyor* „Deși este mai în vârstă decât mine, pare mai tânăr”; *Bu şehir, bir kaç haneden oluşan bir balıkçı köyü iken on beş yirmi yıl içinde Karadeniz'in önemli bir limanı haline gelmiştir* „Acest oraș, deși a fost un sat de pescari format (constând) din câteva gospodării, în (cursul a) 15–20 de ani a devenit (s-a transformat într-) un important port la Marea Neagră”.

Sintaxa frazei

Conform definiției tradiționale, fraza este unitatea sintactică superioară propoziției, fiind alcătuită din îmbinarea a două sau mai multe propoziții. Ea exprimă, în general, un conținut mai complex decât propoziția, dar poate să exprime și un conținut identic cu cel al unei propoziții independente.

Îmbinarea propozițiilor într-o frază se poate realiza cu ajutorul raporturilor de coordonare și de subordonare. Există fraze construite numai prin coordonare, propozițiile care constituie fraza fiind principale, adică nedepinzând gramatical una de cealaltă sau de alte propoziții. Există, de asemenea, fraze construite numai prin subordonare; în acest caz, fraza are o singură propoziție principală (numită și regentă) și una sau mai multe propoziții secundare sau subordonate regentei; când fraza conține două sau mai multe propoziții secundare, acestea pot fi toate subordonate față de propoziția regentă sau se poate ca una, sau unele dintre ele să fie subordonate unei propoziții care, la rândul ei, este subordonată față de regentă. În sfârșit, există fraze construite, în același timp, prin coordonare și prin subordonare – fie în sensul că fraza are două sau mai multe propoziții principale, coordonate între ele, dintre care unele au și subordonate, fie în sensul că propozițiile subordonate sunt coordonate între ele, fie și într-un sens și în altul, deci cu coordonare, și între principale, și între subordonate.

Exprimarea raporturilor dintre propozițiile unei fraze se realizează prin două mijloace: joncțiunea și juxtapunerea.

Joncțiunea prin conjuncții sau locuțiuni conjuncționale se folosește atât pentru coordonare, cât și pentru subordonare. Fiecare dintre cele două raporturi, de coordonare și de subordonare, își are conjuncțiile sale proprii; nu există conjuncții comune celor două raporturi.

În afară de conjuncții, pentru subordonare se folosește și joncțiunea prin pronume și adverbe relativ-interogative sau nehotărâte.

La coordonare este larg folosită și **juxtapunerea**, fie singură, fie în combinație cu joncțiunea; când se coordonează mai mult de două propoziții, unele dintre ele pot fi legate prin conjuncții, iar altele pot fi juxtapuse. În general, propozițiile juxtapuse exprimă mai puțin clar raporturile sintactice decât cele conjuncționale.

Juxtapunerea se folosește și la subordonare, mai ales la propozițiile condiționale și concesive, mai puțin la alte tipuri de propoziții.

Între joncțiune și juxtapunere există un tip de tranziție neclar organizat, reprezentat de propoziții introduse prin elemente neconjuncționale, cu caracter adverbial, cum sunt *sanki* „parcă” (comparativ-condițional), *bununla beraber* „cu toate acestea”, „totuși” (adversativ), *öyleyse* „deci” (conclusiv) și alte câteva.

În afara celor două mijloace sintactice amintite, un rol important (dar mai mult auxiliar) în exprimarea diverselor raporturi de coordonare și de subordonare îl are intonația.

Coordonarea

Coordonarea este raportul dintre două sau mai multe unități sintactice (părți de propoziție, propoziții, fraze) care stau pe același plan. În cadrul propoziției, părțile de

propoziție coordonate pot fi de același fel (de exemplu, subiect multiplu, atribut multiplu etc.) sau pot avea funcțiuni sintactice diferite, referindu-se la unul și același cuvânt (de exemplu, un complement circumstanțial de loc coordonat cu unul de timp sau de mod, ori un complement circumstanțial coordonat cu unul direct sau indirect). În cadrul frazei, propozițiile coordonate între ele sunt pe același plan, în sensul că sunt fie toate principale, fie toate subordonate aceleiași regente.

După natura logică a raporturilor dintre elementele pe care le leagă coordonarea, atât în propoziție, cât și în frază, poate fi **copulativă**, **disjunctivă**, **adversativă** și **conclusivă**. Ea se poate realiza atât prin juxtapunere, cât și cu ajutorul unor conjuncții.

Coordonarea copulativă

Propozițiile coordonate pe care vorbitorul le prezintă ca asociate se numesc **propoziții copulative**. Ele se pot construi:

1. prin juxtapunere: *Çocuk eve girdi, çantasını bıraktı, sonra dışarı çıktı* „Copilul a intrat în casă, și-a luat ghiozdanul, apoi a ieșit afară”; *Bir eliyle ıslak saçlarını tarıyor, ötekiyle açık yakalı beyaz gömleğinin düğmelerini ilikliyordu* „Cu o mână își pieptăna părul ud, (iar) cu cealaltă încheia nasturii cămășii albe, cu guler răsfrânt”.

2. cu ajutorul următoarelor conjuncții:

a) *ve* „și”: *Geçen kış durmadan kar yağdı ve çok soğuk oldu* „Iarna trecută a nins neîncetat și a fost foarte frig”; *Soyundum ve elektriği söndürdüm* „M-am dezbrăcat și am stins lumina”; *Git ve çabuk dön!* „Du-te și întoarce-te repede!”.

b) *da/de ~ (ta/te)* „și” se folosește enclitic, după predicatul primeia dintre două propoziții coordonate: *Adama baktı da birdenbire onu öptü* „L-a privit și l-a sărutat brusc”; *Gör de kimseye söyleme!* „Vezi și nu spune nimănui!”; *İşi bitirelim de eve gidelim* „Să terminăm treaba și să mergem acasă”; *Bir kazan su ısıtalım da şunları yıkayalım* „Să încălzim un cazan cu apă și să le spălăm (pe acestea)”. Uneori, această conjuncție se repetă după fiecare predicat din frază, în acest caz având și funcția de întărire: *Ben onu gördüm de tanıdım da* „L-am văzut și l-am și recunoscut”.

c) *hem* „și”, „de asemenea” se folosește reduplicată, adică înaintea fiecăruia dintre predicatele din frază: *Sevincinden hem gülüyor, hem ağlıyordu* „De bucurie și râdea, și plângea”. Adeseori, înaintea predicatului ultimei dintre propozițiile coordonate, conjuncția *hem* este însoțită de particula de întărire *de*: *Hem güzeldi, hem de kibardı* „Era și frumoasă, și distinsă”; *Kız hem gülüyor, hem şarkı söylüyor, hem de herkese hizmet ediyordu* „Fata și râdea, și cânta, și servea pe toată lumea”.

d) *yani* „adică” este un adverb cu funcție conjuncțională și cu valoare explicativă, conclusivă și apozitivă: *Her gün binlerce işçi sokaklara atılıyor, yani işsiz kalıyorlar* „În fiecare zi, mii de muncitori sunt aruncați în stradă, adică devin șomeri”.

e) *ne...ne (de)* „nici... (și) nici”: *Ne doktora gidiyor, ne de ilaç alıyor* „Nici la medic nu se duce (și) nici medicamente nu ia”; *Ne geliyor, ne de bir mektup yazıyor* „Nici nu vine, nici vreo scrisoare nu scrie”.

f) *ise ~ -sa/-se* „iar”: *Babam araba tamir ediyor, kardeşim ise ona yardım ediyor* „Tata repară mașini, iar fratele meu îl ajută”.

Primele trei dintre conjuncțiile menționate se folosesc și la coordonarea părților de propoziție: *Karım ve kızım Fatma da, kuzenim Mehmet de eskiden tanırlardı onu* „Soția mea și fiica mea, Fatma, și, de asemenea, vărul Mehmet îl cunoșteau mai demult”; *Hem bir ev hem de bir otomobil almışlar* „Și-au cumpărat o casă și, de asemenea, un automobil”.

În afara acestora, la coordonarea părților de propoziție (nu și a propozițiilor) se mai folosește și *ile ~ -la/-le* (postpoziție cu funcție conjuncțională: „și”), care leagă mai strâns decât *ve*, numai subiecte sau complement multiple: *Baba ile oğul gezmeğe gittiler* „Tatăl și (cu) fiul s-au dus la plimbare”; *Baba ile anneyi gördüm* „I-am văzut pe tatăl și (pe) mamă”.

Din aceeași categorie face parte și locuțiunea conjuncțională *bir de* „precum și”: *Annem, amcam, bir de ben üçümüz gitmiştik* „Ne duseserăm toți trei, mama, unchiul și eu”.

Coordonarea disjunctivă

Propozițiile coordonate prezentate de vorbitor ca excluzându-se reciproc, într-o măsură mai mare sau mai mică, se numesc **disjunctive**. Coordonarea lor se poate realiza:

1. prin juxtapunere: *Geldi mi, gelmedi mi?* „A venit sau n-a venit?” (lit.: „A venit, n-a venit?”); *İster istemez* „Vrând-nevrând”.

2. cu ajutorul următoarelor conjuncții (însemnând: „sau”, „ori”):

a) *ya, veya, yahut, veyahut*; adeseori, aceste conjuncții se folosesc înaintea fiecărei propoziții, putând fi uneori întărite de particula *da*; de exemplu: *Ya mektup yazarım, ya telgraf çekerim* „Ori îi scriu scrisoare, ori îi trimit telegramă”; *Ya çocuğu gönder, ya da kendin git* „Ori trimiți copilul, ori te duci tu, personal”; *Ya uslu oturursun, ya da gidersin* „Ori stai cuminte, ori pleci”; *Bu akşam bize gelin, yahut biz size gelelim* „În seara asta veniți la noi sau venim noi la voi”; *Onu seviyorum; ya o beni kabul edecek, yahut onu başkasına vereceksiniz* „El zise: – Eu o iubesc și, de aceea, ori mă acceptă, ori o dați altuia”.

b) *gerek...gerek* „fie că... fie că”: *Gerek ben gideyim, gerek siz gidin, gerek o gitsin, işin sonu değişmez* „Fie că merg eu, fie că vă duceți voi, fie că se duce el, nu se schimbă nimic”.

c) *ister...ister* „ori...ori”, „fie...fie”: *İster bize gel, ister dostuna git!* „Cum vrei, ori vii la noi, ori te duci la prietenul tău”; *İster gökyüzüne bir melek gibi uç, ister kumlar altına fakirler gibi gir* „Cum ți-e voia, ori te înalți ca un înger în ceruri, ori te afunzi în nisp ca un nenorocit”.

d) *velev...velev* „ori...ori”, „fie că...fie că” (aproape ieșită din uz): *Velev hasta olsun, velev hasta olmasın, gelip gelmeyeceğini bize bildirmeliydi* „Fie că era, fie că nu era bolnav, trebuia să ne comunice dacă vine sau nu”.

e) *ha...ha, ama...ama* „fie că...fie că...”: *Ha varmış, ha yokmuş onun için ehemmiyeti yok* „Fie că exista, fie că nu exista, pentru el nu avea nici o importanță”; *Ama haklı, ama haksız, bir ehemmiyeti yok* „Fie că are dreptate, fie că nu, nu are importanță”.

Unele conjuncții disjunctive exprimă nu o alternativă (ca în cazul celor de mai sus), ci simpla alternare a două acțiuni:

a) *ha...ha* „fie...fie...”, „ori...ori”: *Ha hoca Ali, ha Ali hoca* „Ori hoga Ali, ori Ali hoga (este același lucru)”.

b) *gâh...gâh..., kâh...kâh... „când...când...”*: *Ona kâh sitem ediyor, kâh yalvarıyordu „Când îi reproșa, când îl implora”*.

c) *bazen...bazen (de)... „când...când...”*, *„uneori...alteori...”*: *Bazen bize uğruyor, bazen de aylarca gelmiyor „Uneori trece pe la noi, alteori nu vine luni în șir”*.

d) *bir...bir (de)... „când...când”*: *Bir duruyor, bir yeniden hareket ediyor „Când se oprește, când pornește din nou”*.

Aproape toate conjuncțiile enumerate servesc și la coordonarea părților de propoziție: *Ahmedi ya Mehmedi gönder „Trimite-l pe Ahmet sau pe Mehmet”*; *Ya ben, ya sen veya başka bir arkadaşı „Ori eu, ori tu sau un alt prieten”*; *Minibüs yahut otomobil, ne bulursan tut „Închiriază ce găsești, microbuz sau automobil”*; *Bu iş gerek bizi, gerek onları çok ilgilendirir „Ne interesează și pe noi, și pe ei această afacere”*; *İster Ali gitsin, ister Veli „Să se ducă ori Ali, ori Veli”*; *Bir hastaya bir de bana bakıyordu „Avea grijă și de bolnav, și de mine”*.

Coordonarea adversativă

Propozițiile coordonate care se opun una alteia, fără a se exclude reciproc, se numesc adversative. Coordonarea lor se poate face:

1. prin juxtapunere: *İt ürür, kervan yürür „Câinii latră (și) caravana trece” (prov.)*; *At ölür, nali kalır; adam ölür, namı kalır „Moare calul, îi rămâne potcoava; moare omul, îi rămâne numele (faima) (prov.)”*; *Babam çok kızgındı, annem gülüyordu „Tata era foarte iritat, (iar) mama râdea”*; *Kapıyı açtı, başını içeri soktu „A deschis ușa, (el) a băgat capul înăuntru”*.

2. prin joncțiune, cu ajutorul următoarelor conjuncții:

a) sinonimele *ama ~ amma, fakat, lâkin „dar, însă”*: *Yemek az ama, lezzetli idi „Mâncarea era puțină, dar gustoasă”*; *Herkes geldi, amma o gelmedi „Toți au venit, însă el nu a venit”*; *Gece çok sıcak, fakat onun vücudu titriyor „Noaptea e foarte cald, dar el tremură”*; *Zeki, lâkin tembeldir „Este inteligent, dar leneș”*; *Seni de alırdım, lâkin sen daha küçüksün „Te-aș fi luat și pe tine, dar ești (încă) mic”*.

b) *ise ~ -sa/-se... „dar”*: *Biz vaktinde geldik, siz ise geciktiniz „Noi am venit la timp, dar voi ați întârziat”*; *Annem masal söylüyor, çocuksa onu dinlemiyor „Mama spune o poveste, însă copilul n-o ascultă”*.

c) *halbuki „în timp ce, pe când, deși, cu toate că, numai că”*: *O bana darılmış, halbuki ben ona bir şey yaptığımı bilmiyorum „El s-a supărat pe mine, în timp ce eu nu știu să-i fi făcut ceva”*.

d) *meğer și meğerse (sinonime cu halbuki) „dar, deși, cu toate că, ori”*: *Fakir zannederdik, meğer çok parası varmış „Noi îl credeam sărac, or el avea mulți bani”*; *Ben onu sabah bekliyordum, meğerse o akşamdan gelmiş „Eu îl așteptam dimineața, or el sosise încă de aseară”*. Conjuncția *meğer* și varianta ei compusă, *meğerki*, pot să exprime și o condiție, o circumstanță care se poate ivi („numai dacă”, „doar dacă”, „decât dacă”): *Bu iş kolay olmaz, meğer siz gayret edesiniz „(Doar) dacă nu depuneți eforturi, această treabă nu va fi ușoară”*; *Sana inanmıyorum, meğerki bana mektubu gösteresin „Dacă nu-mi arăți scrisoarea, nu te cred”*.

e) *madem* și *mademki* sunt conjuncții adversative cauzale („dat fiind că, deoarecece”): *Madem öyle söyledi, öyle yaparız* „Deoarece așa a spus, așa vom face”; *Mademki sen beni dinlemiyorsun, ben de senin işine bir daha karışmam* „Dat fiind că nu mă ascultî, nici eu nu mă mai amestec în treburile tale de-acum încolo”.

f) particula negativă *değil* se întrebuințează, după unii specialiști, și cu funcția de conjuncție adversativă, pentru a coordona două părți de propoziție; în realitate, avem de-a face aici mai degrabă cu o coordonare adversativă juxtapusă, în care primul termen este negat de particula *değil*, iar cel de-al doilea este juxtapus, fiind vorba de sensul redat în limba română prin conjuncția „ci”; de exemplu: *Lâfa değil, işe bakmalı* (proverb) „Nu te iei după vorbe, ci după fapte”; *Yalnız evi değil, bahçeyi de gördüm* „N-am văzut numai casa, ci și grădina”.

Coordonarea conclusivă

Se numește coordonare conclusivă, raportul care leagă două unități sintactice, dintre care a doua arată o urmare, o concluzie care decurge din acțiunea sau starea exprimată de prima. Coordonarea propozițiilor conclusive se face cu ajutorul conjuncțiilor și al locuțiunilor conjuncționale *öyleyse*, *demek* (*oluyor* (*ki*) și *bu* (~ *şu*) *halde* („deci, aşadar, prin urmare, în consecință”): *Kabul etmedim, öyleyse ısrar faydasız* „Am refuzat, prin urmare e inutil să insişti”; *Hoş geldin, demek bize yardım etmek istiyorsun* „Bine ai venit, aşadar vrei să ne ajuti”; *Düşünüyorum, demek ki varım* „Gândesc, deci exist”; *Bu işe girişmişler, demek oluyor ki kuvvetlerine güveniyorlar* „Au început această treabă, prin urmare au încredere în propriile lor forțe”; *Yağmur yağıyor, bu (~ şu) halde gezmeye çıkamıyoruz* „Plouă, prin urmare nu putem ieși la plimbare”.

Subordonarea

Subordonarea este raportul sintactic existent între doi termeni, dintre care unul îl determină pe celălalt, depinzând de el din punct de vedere gramatical. În cazul frazei, cei doi termeni ai raportului de subordonare sunt propoziția regentă (cea care este determinată) și propoziția subordonată (sau secundară, cea care determină regenta, fiind dependentă de ea). Regentă poate fi atât o propoziție principală, cât și o propoziție care, la rândul ei, este subordonată alteia.

Propozițiile subordonate depind, din punct de vedere strict gramatical, direct de un anumit cuvânt din cadrul propoziției regente, de cele mai multe ori de predicatul acesteia (dar și de subiect, de un complement etc.). De aceea, ele corespund, în planul frazei, părților de propoziție din cadrul propoziției. Această corespondență se oglindește în înseși denumirile lor: propoziția atributivă corespunde atributului, completiva directă corespunde complementului direct, propozițiile circumstanțiale corespund circumstanțialelor etc. Bineînțeles, propozițiile subordonate au, prin chiar natura lor, o structură mai complexă decât părțile de propoziție, fiind formate ele însele din diverse părți de propoziție.

Propozițiile subordonate pot fi legate de regentă prin două procedee: prin juxtapunere (parataxă) sau cu ajutorul conjuncțiilor subordonatoare.

Subordonarea paratactică

Subordonarea **paratactică** (sau prin **juxtapunere**) este mai veche și mai răspândită decât cea conjuncțională. În limba turcă literară contemporană, avem patru tipuri de subordonare paratactică: lexicală, morfologică, intonațională și interogativă indirectă.

I. Subordonarea lexicală

Când predicatul regentei este un verb de percepție (*verba sentiendi*) sau de declarație (*verba dicendi*), ori un nume având un sens echivalent cu acela al unui verb de percepție sau de declarație, subordonata se juxtapune înaintea regentei.

1. Când predicatul regentei este un verb de percepție (de exemplu: *görmek* „a vedea”, *işitmek* „a auzi”, *bilmek* „a ști”, *anlaşmak* „a se înțelege”, *düşünmek* „a (se) gândi”, *hissetmek* „a simți”, *duymak* „a simți; a auzi”, *saymak* „a considera”, *sanmak* „a crede; a presupune”, *zannetmek* „a crede; a presupune”, *hatırlamak* „a-și aminti” etc.) sau de declarație (de exemplu: *demek* „a spune”); propoziția subordonată poate să fie:

a) o **propoziție completivă directă**: *Çocuk mektebe gitti sanıyorum* „Cred că copilul s-a dus la școală”; *Bir fenalık için geldim sanmayınız* „Să nu credeți că am venit pentru (a vă face) un rău”; *Eskiden beri hep böyle imiş zannediyordu* „Credea că este tot așa mai demult”; *Bir ses oldu duydun mu?* „Ai simțit că s-a produs un zgomot?”; *Oyun bitti diyorlar* „Se spune că jocul s-a sfârșit”; *İşi bitirdik sayıyor* „Consideră că am terminat treaba”; *Kaç gün geçti hatırlamıyorum* „Nu-mi amintesc câte zile au trecut”.

b) o **propoziție atributivă-predicativă** (corespunzând, în planul propoziției, atributului predicativ); predicatul regentei guvernează, în același timp, predicatul subordonatei și un complement direct din subordonată: *Ahmed'i bekliyor buldum* „L-am găsit pe Ahmet așteptând”; *Hepimiz onu ölmüş biliyorduk* „Noi toți credeam că el este mort”; *Herkes onu İzmir'e gitti sanır* „Toți cred că el s-a dus la İzmir”.

c) o **propoziție subiectivă** (corespunzând, în planul propoziției, subiectului); predicatul regentei este un verb de percepție sau de declarație, la diateza reflexivă sau pasivă: *Ayin ışığında adamakıllı zayıflamış görünüyordu* „La lumina lunii părea slab de-a binelea”; *Çalışmamız boşa gitti sayılırdı* „Ar fi însemnat că toată munca noastră ar fi fost în zadar”; *Devletin boş toprağı çoktur denildi* „Ni s-a spus că statul are mult teren liber”.

2. Când regenta are un predicat nominal exprimat printr-un nume cu sens perceptiv urmat de sufixul posesiv de persoana a III-a + sufixul cazului locativ + un sufix personal-predicativ, propoziția juxtapusă este, din punct de vedere strict gramatical, o **propoziție atributivă** coresponzând, în planul propoziției, unui atribut substantival în construcție izafetică de tip II (unde termenul determinat este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a). De exemplu, o frază ca *Gitti zannındayım* „Cred (sunt de părere, mi se pare) că a plecat”, trebuie analizată sintactic astfel: *gitti zannı*, unde *zannı* este forma posesivă de persoana a III-a a lui *zan* „părere” (construcția fiind echivalentă, de exemplu, cu *çoban evi* „casa ciobanului”), care s-ar traduce literal prin „părerea lui (= a faptului că) a plecat”; *gitti zannındayım* s-ar traduce, deci, literal, prin „eu sunt în părerea lui (= a faptului că) a plecat” (construcția fiind echivalentă cu *çoban evindeyim*, literal „eu sunt în casa ciobanului”). Alte exemple: *Bu işin vakti geçti zannındayız* „Credem că timpul (potrivit) pentru această treabă a trecut”; *Yanlış yapmayacağım fikrindeyim* „Cred (sunt

de părere) că nu voi greși”; *Yine gelecek ümidindedir* „El speră că va reveni”; *Kızını çok seviyor iddiasındasınız* „Voi afirmați (pretindeți) că el își iubește foarte mult fata”.

Din punctul de vedere al posibilităților de traducere în limba română, subordonatele de mai sus ar putea fi considerate complementive directe („cred că...”, „el speră că...”, „voi afirmați că...”).

3. Există un tip special de propoziție subordonată circumstanțială de mod, care se construiește prin **cvasi-juxtapunere**, în sensul că între ea și propoziția regentă se intercalează un nume cu sens perceptiv, urmat de sufixul posesiv de persoana a III-a + postpoziția *ile*; de exemplu: *İki kızkardeş, sabah oldu zanniyle pencereden atlayarak kaçmışlar* „Crezând că s-a făcut dimineată...” (literal: „cu părerea lui (= a faptului că) s-a făcut dimineată”) „...cele două surori au fugit, sărind pe fereastră”; *Yangın çıkar endişesiyle odasına ışık vermiyorlar* „De teamă că s-ar putea produce un incendiu, nu-i dau lumină (lampă) în cameră”.

4. Un tip special de propoziție subordonată atributivă (corespunzând, în planul propoziției, unui atribut substantival în construcție de izafet II) se construiește prin juxtapunerea predicatului ei la complementul direct (exprimat printr-un nume cu sens perceptiv), la forma posesivă de persoana a III-a, de pe lângă predicatul regentei: *Ayşenin hali, bir şey bekliyormuş hissini veriyordu* „Starea lui Ayşe dădea impresia că ea aștepta ceva”; *Yaşlı doktorun endişeli hali bana bir çocuk gibi kandırıldım şüphesini verdi* „Starea de neliniște a doctorului în vârstă îmi trezea bănuiala că sunt indus în eroare ca un copil”.

II. Subordonarea morfologică

Într-o serie de situații, subordonarea se realizează și este condiționată de forma morfologică a predicatului subordonatei, în special de forma reduplicată a verbului și de unele construcții relative, realizate cu ajutorul sufixului posesiv de persoana a III-a. În aceeași categorie a subordonării paratactice morfologice intră și propoziția subordonată condițională și cea concesivă.

1. Reduplicarea

Formele verbale reduplicate, spre deosebire de cele nereduplicate, pot funcționa în structura frazei numai ca predicate ale unor propoziții subordonate. Există mai multe tipuri de reduplicare:

a) Forma pozitivă a aoristului unui verb, urmată de forma negativă a aoristului aceluiași verb, ambele la persoana a III-a singular, constituie predicatul unei propoziții subordonate temporale, exprimând o acțiune care este imediat urmată de acțiunea din regentă („îndată ce...”, „abia...”): *Eve gelir gelmez yattım* „Îndată ce am ajuns acasă, m-am și culcat”; *Yatağa yatar yatmaz uyumuşum* „Îndată ce m-am așezat în pat, am (și) ațipit”; *Biz gelir gelmez bilet gişesi açıldı* „Îndată ce noi am sosit, s-a (și) deschis ghișeul de bilete”; *Köyden çıkar çıkmaz koyunlarını gördü* „Abia ieșise din sat, că a (și) văzut oile”.

b) O subordonată temporală cu același sens („îndată ce...”, „abia...”), dar folosită mult mai rar decât cea precedentă, are predicatul exprimat prin forma pozitivă, urmată de forma negativă a trecutului determinat al aceluiași verb: *Sesini işitti işitmedi kaçıp gitti* „Îndată ce i-a auzit vocea, a șters-o (a luat-o la sănătoasa)”; *Dışarı çıktı çıkmadı dostunu gördü* „Îndată ce a ieșit, l-a văzut pe prietenul său”.

c) Trecutul determinat al unui verb, urmat de gerunziul în *-alı/-eli* al aceluiași verb, constituie predicatul unei subordonate temporale, exprimând punctul de plecare al unei acțiuni („de când...”): *Babam gitti gideli bir defacık bile uğramadınız* „De când a plecat tata, n-ai mai trecut (nu ai mai venit) măcar o dată”; *Bu öyle bir illet ki, kendimi bildim bileli içimdedir* „Aceasta este o asemenea boală, încât, de când mă știu, se află în mine”. Acestei subordonate îi corespunde, în cadrul propoziției, complementul circumstanțial de timp, exprimat prin forma posesivă a numelui verbal în *-dık* + gerunziul în *-alı/-eli* al aceluiași verb (de exemplu: *gittiğim gideli*).

2. Juxtapunerea prin intermediul particulei interogative

Altă subordonată temporală sinonimă cu construcția de tipul *gelir gelmez* („îndată ce vine”) are ca predicat o formă a trecutului determinat (nereduplicat), urmată de particula interogativă *-mı/-mi...*: *Eyden çıktı mı ben onu görürüm* „Îl văd de îndată ce iese din casă”; *Her yıl, bahar geldi mi, Dobruca'ya seyahate çıkarım* „În fiecare an, îndată ce sosește primăvara, plec în excursie prin Dobrogea”.

3. Juxtapunerea imperativului

O propoziție subordonată a cărei subordonare paratactică este determinată de îmbinarea formei morfologice a predicatului ei, cu sensul lexical al predicatului propoziției regente, este propoziția completivă directă, al cărei predicat stă la imperativul de persoana a III-a, predicatul regentei fiind format de verbul *istemek* „a vrea, a dori”: *Annesi de gelsin istiyor* „Și mama lui dorește ca ea să vină”; *Kadın bunları bilsin istedi* „Femeia a vrut să știe acestea”; *Bir güzel düğün yapınlar istemiş* „A dorit să i se facă o nuntă frumoasă”. În vorbirea populară, completiva directă cu predicatul la imperativ este mai frecventă decât în limba literară, fiind ocurentă și cu alte predicate decât *istemek* în regentă.

4. Propoziția relativă juxtapusă (atributivă)

În limba turcă, la fel ca și în celelalte limbi turcice, este larg răspândit tipul de propoziție subordonată relativă, în care subiectul este prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, iar predicatul este un predicat nominal format dintr-un nume predicativ, copula fiind omisă, dar subînțeleasă. Subordonarea acestui tip de propoziție se realizează, deci, prin două procedee: prin recțiune (sufixul posesiv la subiectul propoziției) și prin juxtapunere (legarea subordonatei de regentă fără conjuncții). Cele mai importante situații pe care le prezintă acest tip de subordonată atributivă sunt următoarele.

a) Numele predicativ este exprimat printr-un adjectiv: *Masanın üzerinde kapağı kopuk bir mürekkep hokkası, ağzı kırık bir telefon sırtıyordu* „Pe masă rânjeau o călmară de cerneală cu capacul sfărâmat și un telefon cu microfonul spart”. Fraza este formată dintr-o propoziție principală cu două subiecte, însoțite de determinări juxtapuse (= subiect multiplu): *masanın üzerinde* (complement circumstanțial de loc); *bir mürekkep hokkası* (atribut adjectival + atribut substantival cu izafet tip II + subiect), *bir telefon* (atribut adjectival + subiect), *sırtıyordu* („rânjea”); primul subiect este determinat de propoziția subordonată relativă *kapağı kopuk* („cu capacul sfărâmat”, literal „capacul lui este sfărâmat”), iar cel de-al doilea, de subordonata relativă *ağzı kırık* („cu microfonul spart”, literal „microfonul lui este spart”). Alt exemplu: *Sokakta ayağı takunyalı, başı yazma örtülü, eli bakraçlı kadınlar çeşmeye gider gelirler* „Pe stradă, veneau și se duceau (forfoteau) femeii încălțate cu saboti, purtând pe cap basmale imprimate (și) cu căldări în mâini”.

b) Numele predicativ este exprimat printr-un substantiv la cazul locativ: *Kubbesi suyun yüzünden on metre kadar yüksekte büyük bir mağara içindeyiz* „Ne aflăm într-o peșteră mare, a cărei boltă este (literal „boltă ei este”) la o înălțime de circa 10 m deasupra nivelului apei (literal „de la fața apei”)”.

c) Numele predicativ este exprimat printr-un substantiv la cazul ablativ: *Atı zümürütten, arabası altından bir atlı gelmiş* „A venit un călăreț cu cal de smarald și caleașcă de aur”.

d) Numele predicativ este exprimat printr-un participiu: *Gölgesi bütün meydanı kaplayan büyük çınar hiç durmadan hışıldar* „Marele platan, a cărui umbră acoperă toată piața, foșnește neîncetat”; *Masanın üzerinde uçları kırılmış iki kamış kalem duruyordu* „Pe masă erau două tocuri de scris din trestie, cu vâfurile rupte”.

e) Numele predicativ este exprimat prin *var* sau *yok*, îmbinările dintre acești termeni și subiectul la forma posesivă fiind echivalente cu adjectivele derivate de la substantivele respective cu sufixele *-lı/-li* și *-sız/-siz*: *Kolu yok bir herif buraya gelir* „Vine aici un individ fără mâini (= care nu avea mâini)”.

Observație generală

Numele prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a poate să fie nu numai la cazul absolut (având, ca în toate cazurile citate, funcția de subiect al propoziției relative), ci și la unul dintre cazurile oblice (cu excepția genitivului); bineînțeles, în aceste cazuri, numele prevăzut cu sufix posesiv nu mai este subiect, ci un complement al subordonatei relative. Iată câteva exemple:

a) Nume cu sufix posesiv la cazul dativ, având funcția de complement indirect: *Geçen sene tesisine başlanılan fabrika yakında bitecektir* „Fabrica a cărei construcție a fost începută anul trecut se va termina (= va fi terminată) în curând”.

b) Nume cu sufix posesiv la cazurile locativ și ablativ, având funcția de complement circumstanțial de loc: *Başında renkli bir fener yanan sandal suların üstünde süzülüyor* „Barca la capătul căreia arde un felinar colorat, plutește (alunecă) pe ape”; *İçerisinden ziya ve yemek kokuları taştan bir lokantanın vitrini önünde durdu* „S-a oprit înaintea vitrinei unui restaurant dinăuntrul căruia răzbăteau lumină și mirosuri de mâncare”.

Când numele cu sufix posesiv este folosit la cazul acuzativ, acesta are, de obicei, funcția de complement direct al unui atribut complex (exprimat mai ales printr-un nume verbal în *-dik* + sufix posesiv și tradus în românește tot printr-o propoziție relativă): *Selma Hanım, kapısını açık bulduğu bir odaya doğru gitti* „Selma Hanım s-a îndreptat spre o cameră a cărei ușă a găsit-o deschisă”.

5) Subordonata condițională

Unele forme verbale ale modului condițional pot să constituie predicatul unei propoziții independente exclamative, exprimând o dorință – de obicei, ireală sau irealizabilă, uneori cu o nuanță de regret. Sensul exprimat de o astfel de propoziție este întărit de unele interjecții, ca: *ah*, *ya* și, mai ales *keşke/keşki*; de exemplu: *Ah, imtihanlarını kazansaydı!* „Ah, dacă și-ar fi luat examenele!”; *Ya daha genç olsaydım* „Dacă aș fi fost mai tânăr!”; *Keşke dünyaya gelmeseydim!* „Barem să nu fi venit pe lume (= mai bine nu m-aș fi născut)”; *Keşke bilseydi hemen söylerdi* „Dacă știa (ar fi știut), ar fi spus imediat”; *Keşke sizi bu makama getirseler!* „Să dea Dumnezeu să fiți numit în această funcție!”.

Mult mai des este folosit condiționalul ca predicat al unei propoziții subordonate circumstanțiale, condiționale, care exprimă o condiție sau o ipoteză, de a cărei îndeplinire depinde realizarea acțiunii exprimate de propoziția regentă. Propoziția condițională poate fi introdusă de conjuncțiile *eğer* și *şayet* „dacă”, a căror folosire este determinată de considerente stilistice (pentru întărirea sensului condițional), iar nu propriu-zis gramaticale, întrucât conținutul de condiționare este inclus în marca *–sa/–se* a modului condițional.

Propoziția subordonată condițională este de trei feluri:

1. Condițională reală, care exprimă o condiție a cărei realizare (în prezent, trecut și viitor) este concepută ca fiind reală sau posibilă; în acest caz, predicatul subordonatei este o formă temporală a condiționalului, iar predicatul regentei – un aorist, un viitor categoric, un condițional-prezent, un imperativ sau diverse forme ale predicatului nominal: (*Eğer gitsen biz ne yaparız?* „Dacă pleci, noi ce facem?”); (*Eğer*) *bu filmi on kere görsem gene (~ yine) bıkmam* „Dacă văd de zece ori acest film, tot nu (o să) mă plictisesc”; (*Eğer*) *gelmezse biz onu getiririz* „Dacă nu vine, îl aducem noi”; *Evde şeker yoksa, git al* „Dacă nu este zahăr în casă, du-te și ia”; (*Eğer*) *sen gitmezsen, ben yalnız başıma giderim* (sau *gideceğim*) „Dacă tu nu te duci, mă duc eu, de unul singur”; (*Eğer*) *kalmak hoşuna gitmiyorsa, hiç düşünme, git!* „Dacă nu-ți face deloc plăcere să rămâi, nici numai sta pe gânduri, pleacă!” (*Eğer*) *ben paraya elimi sürdümse, ellerim kırılsın* „Să mi se usuce mâinile (lit., să mi se rupă), dacă m-am atins (am pus mâna) de bani!”; *Müsaade ederseniz* (dacă permiteți) *gidip paşay göreyim*; *Dönerse benimdir* „Cu permisiunea dumneavoastră, (am) să mă duc să-l văd pe pașă. Dacă se întoarce, al meu e!”. Mai rar, predicatul subordonatei poate fi o formă atemporală (sau de prezent general) a condiționalului: *Garsonlar, eğer bir gün gelmesem, ertesi gün benim halimi sorarlar* „Dacă nu vin (o singură) zi, a doua zi chelnerii mă întreabă cum mă simt”.

2. Condițională ipotetică, care exprimă o condiție reală prin ea însăși, dar cu o nuanță de probabilitate, de imposibilitate sau de nedorință a realizării acțiunii din regentă; în acest caz, predicatul subordonatei este o formă atemporală (în prezent general), mai rar de aorist sau de viitor categoric, iar predicatul regentei – o formă de aorist, viitor categoric, imperativ, prezent optativ și necesitativ, imperfect nedeterminat, sau diverse forme ale predicatului nominal: *Ya şimdi kalsam, gitsem, onu bıraksam...böyle hasta tek başına ne yapar?* Și dacă (ce-ar fi dacă) mă scol acum, (și) plec, (și) îl las (părăsesc)... ce-o să facă așa, singur și bolnav?”; *Yazılarımı okumasan, okumadan yırtıp atsan yine yazacağım* „(Chiar) de-ar fi să nu-mi citești scrierile (operele), de-ar fi să le rupi (și) să le arunci, eu tot am să scriu”; *Eğer zevcin yoksa, evlâdın yoksa gel, bana hemşire ol...* „Dacă n-ai soț, dacă n-ai copii, vino, fii sora mea...”; *Eğer sen değilsen, bana yalan söylüyorsan çok fena olur* „Dacă nu ești tu (și) minți (spui minciuni) este (o să fie) foarte urât (rău)”; *Kalacaksan haber göndereyim* „Dacă rămâi, să anunț (să dau de veste)”; *Bana böyle bir teklif yapsalar, bir saniye düşünmez reddederdim* (= aș refuza) „Dacă mie mi s-ar face o asemenea propunere, n-aș sta o secundă pe gânduri, aș refuza-o”. Rareori, în regentă se folosește prezentul în *–yor* : *Bilsen sana ne kadar gıpta ediyorum!* „Dacă ai ști cât de mult te invidiez!”.

3. Condițională ireală, care exprimă o condiție care n-a fost sau n-a putut fi îndeplinită; în acest caz, predicatul subordonatei este o formă de trecut a condiționalului sau a optativului, precum și o formă descriptivă a condiționalului sau a optativului (*–miş*

olsaydı, sau bulunsaydı, sau olaydı; -acak olsaydı, sau bulunsaydı, sau olaydı; -acak olursa sau bulunursa); predicatul regentei este o formă de trecut a viitorului (sau viitor-trecut) sau de imperfect aorist (sau mai-mult-ca-perfect): *Duvara tutunmasaydı yere yıkılacaktım* „Dacă nu mă țineam de perete aş fi căzut”; *Tam vaktinde yetişmeyeydim köpeğimi öldüreceklerdi* „Dacă nu ajungeam la timp, ei mi-ar fi omorât câinele”; *Şayet bilseydi gelmezdi* „Dacă știa, nu ar fi venit”; *Aramış olsaydım, belki, senin gibi birini bulabilirdim* „Dacă aş fi căutat, aş fi găsit pe cineva ca tine”; *Eğer bildirmiş olaydınız çarçabuk tahsilin arkasını alıp şimdiyedek İstanbul'a gelirdim* „Dacă m-ați fi anunțat, mi-aș fi terminat imediat studiile și până acum aş fi venit (deja) la Istanbul”; *Eğer kadın iltifat edecek olursa arkadaşım bütün cesaretini toplayacak, konuşacaktı* „Dacă femeia i-ar fi arătat bunăvoință, amicul meu și-ar fi adunat tot curajul și i-ar fi vorbit”.

După unii turcologi, predicatul condiționalei ireale poate să fie și o formă de prezent atemporal (general) a condiționalului: *Ortanca kız: – Ah, beni bir ekmekçi alsa, ben de bol bol ekmek yerdim, demiş* „Fata cea mijlocie a zis: – Ah, dacă m-ar fi luat (de soție) un brutar, aş fi mâncat și eu pâine pe săturate (din belșug)”. O astfel de formă trebuie interpretată altfel: *alsa* este folosit aici în loc de *alsaydı*, cu omiterea lui *-dı*, care apare la predicatul regentei (fenomen obișnuit în coordonare).

În legătură cu propoziția condițională, mai trebuie făcută următoarea precizare importantă: dacă în structura ei apar pronumele interogativ-relative *kim* „cine” sau *ne* „ce”, ori adverbe compuse cu *ne* (*nasıl*) „cum”, *nekadar* „câți”, *nereede* „unde”, *nereye* „unde, încotro?”, *nereden* „de unde?”, *ne zaman* „când?”, o astfel de propoziție este numai formal condițională, din punctul de vedere al conținutului ea exprimând unele raporturi generalizatoare predicativ-explicative, locale sau temporale, al căror semantism este determinat de sensul pronumelor și al adverbilor menționate („cel ce, oricine, ceea ce, orice, oriunde, oricând”): *Kim bu çocuğu bulup getirirse ona yüz lira vereceğim* „Celui ce îl va găsi și îl va aduce pe copilul acesta, îi voi dăruia o sută de lire”; *Ben ne dersem sen onu yap* „Să faci ceea ce spun eu”; *Siz nasıl isterseniz öyle olur* „Cum doriți voi, așa va fi”; *Cebinde ne kadar para varsa hepsini karısının avucuna saydı* „Câți bani a avut în buzunar, pe toți i-a numărat în palma soției sale”; *Oğlu, babası nereye giderse gölge gibi takip ediyordu* „Oriunde mergea tatăl, fiul îl urma (îl urmărea) ca o umbră”; *Şehzadem, demiş, ne zaman ihtiyacın olursa beni çağır* „A zis: Prințul meu, oricând vei avea nevoie (de mine), cheamă-mă”.

6. Subordonata concesivă

Propoziția subordonată circumstanțială concesivă arată o împrejurare care ar fi fost de așteptat să împiedice realizarea acțiunii din regentă, dar nu o împiedică. Predicatul ei este o formă de prezent general sau de trecut al condiționalului, de obicei urmată de particula *da/de* sau, mai rar, de particula *bile* (chiar dacă): *Uçsan da kuş değilsin* „Chiar dacă zbori, nu ești pasăre” *Ölümden korkmayın ki, korksanız da korkmasanız da elbette bir gün gelir, sizi bulur* „Nu vă temeți de moarte, căci, indiferent că (chiar dacă) vă temeți sau nu, ea va veni, cu siguranță, într-o zi și vă va găsi”; *Ondan mektup alsam bile cevap yazmayacağım* „Chiar dacă primesc scrisoarea de la el, n-am să-i răspund”.

Particulele *da/de* și *bile* nu se folosesc când sensul concesiv al subordonatei reiese din sensul general al frazei, ceea ce se realizează atunci când predicatul subordonatei este un verb la forma pozitivă, iar predicatul regentei este același verb, dar la forma negativă, sau invers: *Herkes gitse ben gitmem* „Chiar dacă pleacă toți, eu nu

plec”; *Hiç kimse gitmese ben giderim* „Chiar dacă nu pleacă nimeni, eu plec”; *Bütün arkadaşları ondan yüz çevirseydi ben çevirmezdim* „Chiar dacă toți colegii lui l-ar fi respins, eu nu l-aș fi respins”.

Subordonarea intențională

Un mijloc de subordonare foarte răspândit în limba turcă literară contemporană îl constituie așa-numita „pauză conjuncțională”, care constă dintr-o intonație specială, realizată printr-o serie de nuanțe capabile să înlocuiască conjuncțiile subordonatoare corespunzătoare, care, în limba turcă, la fel ca și în celelalte limbi turcice, sunt slab dezvoltate.

Intonația subordonatoare se deosebește de cea coordonatoare, înainte de toate, prin forța ei. Intonația, proprie părții subordonatoare din frază, adică propoziției regente, face ca aceasta să treacă pe primul loc; propoziția subordonată pronunțându-se cu o intonație descendentă (mai stinsă), ocupă al doilea loc în structura generală a frazei, urmând după regentă. Astfel, avem a face aici cu un fenomen analog celui al inversării locului predicatului în propoziție: partea de propoziție (și, respectiv, propoziția) mai puternic accentuată logic, ocupă primul loc în cadrul enunțului respectiv, fiind însoțită de intonația corespunzătoare. Prin urmare, în cazul subordonării intonaționale avem a face, la fel ca în cazul inversării locului predicatului, cu o ordine „răsturnată” a părților enunțului: „principal-secundar” (față de ordinea secundar-principal”, predominantă în sintaxa limbilor turcice).

Pauza conjuncțională (care este marcată grafic prin două puncte, mai rar prin virgule sau prin punct) exprimă, prin intonația corespunzătoare, diferite raporturi de subordonare, dintre care tipurile principale sunt următoarele:

1. Un raport apozitiv corespunzându-i apozitiei din planul propoziției; intonația respectivă înlocuiește o conjuncție explicativă de tipul „și anume”, „precum”, „adică”, care ar putea fi exprimată în turcă prin cuvântul *yani*; de exemplu: *kimsesi yok , yalnızdır* „Nu are pe nimeni, este singur”; *İki çocuğu var, biri kız biri oğlan* „Are doi copii, un băiat și o fată”; *Yalnız bir kusuru vardı: İçerdi* „Avea un singur cusur: bea”; *Kışın kadınlar daha çok çalışırlar : Hayvanlara bakmak, sulamak, eve su getirmek gibi işler hep onlardadır* „Iarna, femeile muncesc mai mult: lor le revin munci ca hrănirea și adăparea animalelor, asigurarea casei cu apă”. Un exemplu în care pauza este marcată grafic prin punct: *O, altı çocuk doğurmuştu. İlk ikisi oğlandı. Sabri ile Faik* „Ea născuse șase copii. Primii doi erau băieți. Sabri și Faik”.

2. Un raport completiv (propoziție completivă directă): *Evlenince anlarsın : koca o kadar mühim bir şey değildir* „Măritându-te, o să-ți dai seama: bărbatul nu e ceva chiar atât de important”; *Sonra iyice farketmişti, çocuk rahatsızdı* „Mai apoi și-a dat bine seama: copilul era bolnav”.

3. Un raport cauzal (propoziție circumstanțială cauzală): *Osman durmadan çalışıyor, işi yarına bırakmak istemiyor* „Osman muncește fără încetare, nu vrea să amâne treaba pe mâine”; *Çocuk ağlıyor, annesi gitti* „Copilul plânge, (căci) mama lui a plecat”; *Ali şaştı: Her taraf bayraklarla donatılmıştı* „Ali s-a mirat: totul era împodobit cu drapele”.

4. Un raport consecutiv (propoziție circumstanțială consecutivă): *Saatin tikirtısı yok: ihtiyar saat işlemiyor* „Ceașul nu are un ticăit: ceașul cel vechi nu mai merge”.

5. Un raport final (propoziție circumstanțială de scop): *Babam kira gitti, buğdayı biçecek* „Tata s-a dus pe câmp, va secera grâul”; *Ahmet gara gitti, amcamı getirecek* „Ahmet s-a dus la gară, îl va aduce pe unchiul meu”.

Subordonarea interogativă indirectă

Propoziția interogativă indirectă este propoziția prin care vorbitorul reproduce o întrebare; spre deosebire de propoziția interogativă directă (care este o propoziție independentă, iar în cadrul frazei, o propoziție principală), cea indirectă apare numai ca o propoziție subordonată, care depinde de un termen regent (verb, substantiv, o expresie), cu sens de informare.

În limba turcă literară contemporană, subordonarea propoziției interogative indirecte se realizează prin următoarele procedee:

1. Cu ajutorul particulei interogative *mu/mi/mu/mü*, însoțită de o intonație interogativă, particula se pune după predicatul subordonatei. În această construcție, interogativa indirectă poate îndeplini următoarele funcții în frază:

a) **Propoziție subiectivă** (adică propoziția care îndeplinește funcția de subiect al regentei: *Hakikaten üniverssiteye gider mi, gitmez mi belli değil* „Nu este clar dacă, într-adevăr el merge, sau nu (merge) la universitate”. Regenta, *belli değil*, constă dintr-un predicat nominal, de fapt numai din numele predicativ al acestuia, cu omiterea copulei – *dir* (*değil* este o particulă de negație care intră în structura numelui predicativ); subiectul regentei – predicat nominal („ce nu este clar?”) este constituit de două subordonate interogative indirecte, în raport de coordonare disjunctivă paratactică; cele două subordonate sunt juxtapuse regentei (adică, legate de ea fără ajutorul vreunei conjuncții; particula interogativă intră în structura subordonatelor); *hakikaten* (complement circumstanțial de mod) și *üniverssiteye* (complement circumstanțial de loc) determină cele două subordonate (în mod explicit, pe prima dintre ele, în mod implicit, subînțeles și pe cea de-a doua).

b) **Propoziție apozitivă** (adică o propoziție care exprimă aceeași idee cu cuvântul, grupul de cuvinte sau propoziția din regentă la care se referă, având funcția de a explica, preciza sau lămuri elementul regent cu care stă pe același plan, din punct de vedere logic): *Sağ mı, öldü mü, bence o da malûm değil* „După mine, nici asta nu se știe (nu e cunoscut): dacă trăiește sau a murit”.

Regenta este *bence o da malûm değil*; subiectul este *o*, întărit de particula *da*, predicatul este nominal (numele predicativ *malûm* + particula de negație *değil*, iar *bence* este complement circumstanțial de relație. Cele două subordonate interogative indirecte, în raport de coordonare disjunctivă paratactică, au funcția de apozitie pe lângă subiectul *o*, pe care îl precizează.

c) **Propoziția completivă directă** (adică o propoziție care determină un verb tranzitiv cu funcția de predicat al regentei, corespunzând, în planul propoziției, unui complement direct: *Geldi mi daha görmedim* „Încă n-am văzut dacă a venit”; *Filmden çıktı mı haberimiz yok* „Nu știm dacă a ieșit de la film”; *Gelmeli mi bilmiyoruz* „Nu știm dacă trebuie să vină”; *Dört kuru zeytinle koskoca bir adam doyar mı sorarım size...* „Vă întreb dacă o matahală de bărbat se satură cu patru măsline uscate”; *İki arkadaş, Ömer gülüyor mu, ağlıyor mu anlayamadılar* „Cei doi tovarăși n-au putut înțelege dacă Ömer râdea sau plângea”.

2. **Propoziția interogativă indirectă, care are în structura ei pronumele interogative *kim, ne*** sau un adverb interogativ compus cu *ne* (*nasıl, ne kadar, niçin* etc.) este o subordonată completivă directă, determinând predicatul regentei, format dintr-un verb tranzitiv de percepție (în special, *bilmek* „a ști” și *anlamak* „a înțelege”, *görmek* „a vedea”): *Ne yaptı gördün mü?* „Ai văzut ce a făcut?”; *Kim geldi gördünüz mü?* „Ați văzut cine a venit?”; *Nasıl konuştu anladın mı?* „Ai înțeles cum a vorbit?”; *Ne düşünüyordum duyduklarını ve düşündüklerini biliyor musunuz?* „Știți ce gândeam?”; *Orada hâlâ kimler oturur ve neler yapar bilmiyordu* „Nu știa cine mai locuia acolo și ce făcea”. Două subordonate interogative indirecte, coordonate copulativ: *Nasıl sokaklardan ve kiminle giderdim bilmiyorum* „Nu mai știu cum mergeam și cu cine umblam pe străzi”; *Ne kadar dolaştım bilmiyorum* „Nu mai știu cât am umblat”.

Inversarea regentei, adică așezarea ei la începutul frazei, apare rar: *Biliyor musun, bugün sana niçin geldim?* „Știi de ce am venit astăzi la tine?”.

3. **Propoziția interogativă indirectă al cărei predicat este un condițional aorist urmat de un imperativ**, ambele la persoana a III-a singular, are următoarele valori:

a) când conține un pronume interogativ-relativ, întreaga propoziție determinând subiectul regentei, care este exprimat printr-un nume verbal prevăzut cu sufixul posesiv de persoana a III-a, propoziția este o **subordonată atributivă**, corespunzând, în planul propoziției, unui atribut substantival în construcția izafetică II: *O, ne duyarsa duysun ve ne düşünürse düşünsün, duyduklarını ve düşündüklerini söylememesi lâzımdı* „El, indiferent de sentimentele de care era animat, nu trebuia să spună tot ceea ce simțea și gândea (lit.: era necesară nespunerea a tot ceea ce simțea și a tot ceea ce gândea). Regenta este formată dintr-un subiect exprimat prin numele verbal la forma posesivă *söylememesi* și din predicatul nominal *lâzımdı* (era necesar); subiectul regentei este determinat de două subordonate, legate între ele prin coordonare conjuncțională: *o* și *ne* sunt, respectiv, subiectul și complementul direct al acestora (explicit pentru prima, implicit pentru cea de-a doua propoziție), iar predicatele lor sunt forme cvasi-reduplicate. Din punctul de vedere al posibilităților de traducere în limba română, cele două subordonate ar fi completeive directe (determinându-l pe *să nu spună*). Alte exemple: *Ne söylerse söylesin kulak asmam* „Orice ar spune (indiferent ce ar spune), eu nu-i dau importanță (nu plec urechea)”;
Ne olursa olsun ben gideceğim „Orice ar fi (s-ar întâmpla), eu am să plec”.

b) Când propoziția conține un adverb interogativ-relativ cu sens nehotărât, compus cu *ne* urmat de construcția verbală menționată, ea este o **subordonată concesivă**: *Dostluğumuz dıştan ne kadar ilerlerse ilerlesin, içi bana daima kapalı idi* „Oricât (de mult) progrese în aparență prietenia noastră, sufletul lui era mereu (rămânea) închis pentru mine”.

Subordonarea conjuncțională

Subordonarea conjuncțională este mai slab reprezentată decât cea paratactică, cel puțin în limba turcă literară. Ea se realizează cu ajutorul următoarelor conjuncții și locuțiuni conjuncționale:

I. Conjuncția *da/de* care, așa cum am văzut, servește la coordonarea propozițiilor și a părților de propoziție, este folosită și pentru subordonarea unor tipuri de propoziții.

Propozițiile subordonate cu ajutorul conjuncției *da/de* prezintă particularitatea că urmează după regentă; distingerea lor de coordonatele copulative construite cu aceeași conjuncție, precum și diversele valori ale acestor subordonate sunt determinate de sensul general al frazelor în care apar. Conjuncția *da/de* introduce următoarele tipuri de subordonate:

1. Propoziția circumstanțială consecutivă (exprimând rezultatul, consecința unei acțiuni sau a unei calități despre care este vorba în regentă); de obicei, acest tip de propoziție consecutivă apare în frazele interogative la modul indicativ, regenta conținând un pronume sau un adverb interogativ, iar conjuncția traducându-se prin „încât” sau „de”: *Ne yaptın da polis seni arıyor* „Ce ai făcut de te cauți poliția”; *Nasıl oldu da islanmadın?* „Cum s-a întâmplat (s-a făcut) de nu te-ai udat?”.

2. Propoziția circumstanțială cauzală, construită în mod obișnuit cu modul indicativ, exprimă cauza, considerată de vorbitor ca reală, a săvârșirii acțiunii din regentă. *Atı öldü de oraya gidemedi* „Din cauză că i-a murit calul, n-a putut să meargă acolo”; *Kelce demiş: – Atım yok da gidemem* „Kelce zise: – Nu am cal, (și) de aceea, nu pot să merg”; *Gece bu saatte burada işin ne? – Evin yok ta ondan buradayım* „Ce treabă ai aici, noaptea, la ora asta? – N-am casă și de aceea sunt aici” (în această frază, ca și în altele asemănătoare, sensul cauzal este exprimat în același timp de conjuncție și de complementul circumstanțial de cauză *ondan*).

O construcție specială, cu valoare expresivă, apare în următoarea situație: într-un dialog, propoziția cauzală prin care se răspunde la o întrebare și care este izolată de replicile precedente, are conjuncția exprimată la sfârșitul ei: – *Bu da asker...* – *Neresinden anladın?* – *Yürümeğe başlarken sol ayağını önce atıyor da!* „– Și acesta este militar... – Cum ți-ai dat seama? – Din faptul că, atunci când începe să meargă, pășește cu piciorul stâng”.

3. Propoziția circumstanțială finală (exprimând scopul în vederea căruia se săvârșește acțiunea din regentă); predicatul subordonatei este un verb la imperativ: *Köpeğe: – Şu ineği ısırdı da hendegi atlasın! Dedi* „Îi spuse câinelui: – Mușc-o pe vaca aceea, ca să sară peste groapă!”.

4. Propoziția circumstanțială concesivă, se construiește cu modurile indicativ sau condițional (arătând o împrejurare care ar fi fost de așteptat să împiedice realizarea acțiunii din regentă, dar nu o împiedică); se construiește cu modurile indicativ sau condițional, iar conjuncția se traduce prin „chiar dacă” sau „(și) totuși”: *Bu kadar bekledi de kız gelmedi* „A așteptat atâta și, totuși, fata nu a venit” (= deși a așteptat atâta...); *Değirmene gitmiş te unsuz gelmiş* „(Deși) s-a dus la moară, s-a întors fără făină”; *Kalsa da kızı göremedi* „A rămas, (totuși) nu a putut să o vadă pe fată”; *Bilse de ona söylemiyor* „Chiar dacă știe, nu-i spune”; *Bu kadar yazdım da ne oldu?* „Ce s-a întâmplat dacă am scris atâta?”.

II. Locuțiunile conjuncționale *bunun için, onun için, bundan ötürü, bundan dolayı, onun üzerine* și alte câteva, însemnând „de aceea”, introduc o **propoziție circumstanțială cauzală**, care se plasează după regentă: *Benim aynada kızı gördüm, bunun için kızı ben isterim* „Am văzut-o pe fată în oglinda mea, de aceea o doresc (pe fată)”; *Muvafakat görmediler, onun üzerine birer birer savuştular* „N-au primit încuviințarea (acordul, consimțământul), de aceea au dispărut (au șters-o) unul câte unul”; *İşim vardı, o yüzden gelemedim* „Aveam treabă, de aceea n-am putut veni”.

Uneori, propozițiile introduse prin aceste locuțiuni sunt izolate de regentele lor printr-o pauză mai accentuată, marcată grafic prin punct: *Hancı bu yeni gelen adamı*

handa kalacak zannetmişti. Meğer burada memur bulunan bir akrabasına gelmişmiş. Onun için handa kalmayacakmış „Hangiul crezuse că acest nou venit avea să rămână la han. Or, se pare că (acesta) venise la o rudă de-a sa, care era funcționar aici. De aceea nu ar fi urmat să rămână la han”.

III. Propoziția comparativă *gibi*, în îmbinare cu forme predicative ale unui verb, capătă funcția de conjuncție subordonatoare care introduce o **propoziție circumstanțială comparativă condițională** (arătând, cu ajutorul unei comparații ipotetice, felul în care se presupune că se desfășoară acțiunea din regentă); conjuncția *gibi* se traduce prin „ca și cum”, „de parcă”; *Kaldırım taşlar üstünde uçar gibi hafif ilerliyor* „Merge (înaintează) ușor pe caldarâm, de parcă (ca și cum) ar zbură”; *Enseme bir kamçı ymış gibi silkindim* „M-am scuturat (m-am clătinat), de parcă aș fi primit o lovitură de bici peste ceafă”.

IV. Cuvântul *diye*, care este o formă gerunzială de la verbul *demek* „a zice”, are adeseori valoare de conjuncție subordonatoare enclitică, introducând următoarele tipuri de propoziții:

1. Propoziție atributivă (având funcția de atribut al unui substantiv sau substitut al substantivului din propoziția regentă): *Arkadaşım etrafa başkan öldü diye bir haber salmış* „Colegul meu a răspândit pretutindeni (în jur, în împrejurimi) vestea că președintele a murit”. Propoziția *Başkan öldü* este o atributivă, redată în vorbire directă, care determină complementul direct *haber*, din regentă. Alt exemplu: *Gelmiyeceksiniz diye öyle endişeliydim ki* „M-am îngrijorat atât de mult că nu veți veni”.

2. Propoziție completivă directă (având funcția de complement direct al predicatului regentei); *Bir soruşturma heyeti gönderilecek diye yazdılar* „Au scris că va fi trimisă o comisie de anchetă”.

3. Propoziție completivă indirectă (determinând un verb care exprimă o stare sufletească – teamă, bucurie etc. – și care constituie predicatul regentei): *Gelmiyeceksiniz diye korkuyordum* „Îmi era teamă că nu veți veni”,

4. Propoziție circumstanțială cauzală (*diye*, traducându-se prin „căci, fiindcă”): *Yalan söyledim diye sol kulağımı çekti* (= *yalan söylediğimden (dolayı)* „Din cauză că am mințit, m-a tras de urechea stângă”.

5. Propoziție circumstanțială finală; predicatul ei este o formă de imperativ sau de optativ: *Yarın öğleden sonra gelsin diye mektup yazdım* „I-am scris să vină mâine după-amiază”; *Kendisine yardım olsun diye para verdim* „I-am dat bani ca să-i fie de ajutor”; *Siz merakta* (= neliniște, îngrijorare) *kalmayasınız diye beni gönderdiler* „Ca să nu fiți îngrijorat, m-au trimis pe mine”.

În afara funcției de a introduce tipurile de propoziție menționate, *diye* le mai are și pe următoarele (în cadrul propoziției):

a) introduce o apozitie: *İlk günler, Taşhan diye bir otelde yatıp kalmıştık* „În primele zile locuiserăm într-un hotel numit Taşhan”; *Ben Emine diye bir kız tanımıyorum* „Eu nu cunosc vreo fată cu numele de Emine”.

b) introduce un atribut predicativ (fiind sinonim cu *olarak* (ca, drept): *Kargayı bülbül diye satar* „Vinde cioara drept privighetoare”.

V. Conjuncția *ki* (de origine persană) introduce o serie de propoziții subordonate, care urmează după propoziția regentă:

1. Propoziție atributivă, construită cu indicativul (uneori, după conjuncție se face o pauză marcată grafic de virgulă); *ki* corespunde:

a) cazului nominativ al pronumelui relativ românesc analog (*care*): *Onun bir küçük oğlu varmış ki hemen bütün zamanını bu sandığın içinde geçirirmiş* „Avea un copil mic, care își petrecea aproape tot timpul în acest mic cuțar”.

b) cazului genitiv al pronumelui relativ românesc (*al cărui*): *O bir yolcudur ki, amacı insanları tanımaktır* „El este un călător, al cărui scop este de a-i cunoaște pe oameni”.

2. Propoziție completivă directă, construită cu indicativul: *İşittim ki Ahmet şehre gitmiş* „Am auzit că Ahmet s-a dus în oraș”; *Gördü ki kız gelmiyor* „A văzut că fata nu vine”; *Birdenbire anladım ki, o bana anam kadar yakındır* „Am înțeles deodată că era la fel de apropiată de mine ca mama mea”; *Temin ederim ki, sizi hiç bir vakit unutmayacağım* „Vă asigur că n-am să vă uit niciodată”.

3. Propoziție circumstanțială de timp, construită cu indicativul (conjuncția traducându-se prin „când” sau „de când”): *İşte o günün gecesindeydi ki* (= când) *kasabadan Züleyha kayboldu* „Iată, aceea a fost noaptea (zilei) când Züleyha a dispărut din orașel”; *Bir senedir ki* (de când), *ne annemi, ne kardeşlerimi gördüm* „S-a făcut un an de când nu i-am văzut nici pe mama, nici pe frații mei”; *Kız daha uyanmamıştı ki oğlan kapıdan girdi* „Fata nu se trezise încă, când băiatul a intrat pe ușă”.

4. Propoziție circumstanțială cauzală (*ki* traducându-se prin „căci”, „fiindcă”): *Ölümden korkmayın ki, korksanız da korkmasanız da elbette bir gün gelir sizi bulur* „Să nu vă temeți de moarte, pentru că, chiar dacă vă temeți sau nu, ea vă va găsi, negreșit, într-o bună zi!”. Regenta este propoziția imperativă *ölümden korkmayın*; ea este determinată de propozițiile cauzale *ki elbette bir gün gelir, sizi bulur*, legate între ele prin coordonare copulativă paratactică; între regentă și cele două subordonate cauzale se intercalează subordonatele concesive *korksanız da korkmasanız da*, legate între ele prin coordonare disjunctivă paratactică.

5. Propoziție circumstanțială finală, predicatul ei fiind o formă de imperativ sau de conjunctiv-optativ (conjuncția se traduce prin „ca să”, „pentru ca să”): *Bekliyordum ki teyzem kapuya insin* „Așteptam ca mătușa mea să iasă pe poartă”; *Vapur Çanakkale’de durmadı ki, çıkayım* „Vaporul n-a oprit la Dardanele, ca să urc”; *Eti yokmuş ki doğana da biraz versin* „N-avea carne, ca să-i dea puțin și șoimului”; *Vakti yok ki bize gele* „N-are timp ca să vină pe la noi”.

6. Propoziție circumstanțială consecutivă (exprimând rezultatul, consecința unei acțiuni despre care este vorba în regentă, conjuncția se traduce prin „că”, „încât”): *O kadar güzel konuşmuş ki cemaat çok sevinmiş* „A vorbit atât de frumos, încât comunitatea s-a bucurat”; *Öyle güzel bir kız görmüş ki gözü onda kalmış* „A văzut o fată atât de frumoasă, încât i-au rămas ochii la ea”; *Genç kız da onu görmüş olacak ki* (= trebuie să-l fi văzut, încât) *uzaktan şemsiyesini sallıyordu* „Tânăra trebuie să-l fi văzut, încât (așa încât) își agita umbrela de departe”. Adeseori în regentă apar adverbele de măsură *öyle, o kadar, o derece*, care întăresc sensul consecutiv al subordonatei: *Gece öyle sıcak ki uyumak kabil (değil)* „Noaptea este atât de caldă, încât este imposibil să dormi”; *Ben o kadar yoruldum ki ayakta duramıyorum* „Am obosit atât de mult, încât nu (mai) pot sta în picioare”.

7. Propoziție circumstanțială condițională cu nuanță cauzală (conjuncția traducându-se prin „dacă”): *Fakat ne yapayın ki azat edecek ne kölem var ne de cariyem* „Dar ce să fac dacă n-am nici robi, nici roabe de eliberat (= pe care să-i eliberez)”.

8. O propoziție incidentă atributivă (*ki* „care”) sau consecutivă (*ki* „ceea ce”): *Çocukluk arkadaşlarımdan biri ki bizi her yıl köyüne davet eder durur* „Un prieten din copilărie, care ne tot invită, anual, la el în sat”.

9. Conjunția *ki* servește, de asemenea, la introducerea unui complement direct în vorbirea directă: *Doktor dedi ki kan tahlili yapmalıyım* „Doctorul a spus că trebuie să-mi fac analiza sângelui”.

VI. Conjunțiile *çünkü* și *zira* (rar) (< pers.) „fiindcă, „deoarece”, introduc propoziții subordonate circumstanțiale cauzale: *Midesini bozdu, çünkü çok yedi* „Și-a deranjat stomacul, pentru că a mâncat mult”; *Alpler’e gidiyor çünkü dağ havasına ihtiyacı var* „Se duce în Alpi, pentru că are nevoie de aerul de munte”; *Onu sokağa atmak kolay değil, zira iş zamanı atölye ustasız kalacaktı* „Nu e ușor să-l arunci pe el pe drumuri (în stradă), fiindcă atelierul ar rămâne, în timpul lucrului, fără maestru”.

VII. Conjunția *tâki* (< pers.) „pentru ca, pentru a”, folosită rar în turca contemporană, introduce propoziția subordonată circumstanțială finală: *Açık söylüyorum tâki, herkes anlasın* „Spun clar ca toți să înțeleagă”.

Vorbirea directă și vorbirea indirectă

Redarea de către vorbitor a propriilor sale cuvinte sau a cuvintelor altei persoane se poate realiza cu ajutorul a două procedee sintactice: vorbirea directă și vorbirea indirectă. În ambele procedee, comunicarea reprodusă este introdusă prin așa-numitele „cuvinte de declarație” (de obicei, verbe sau locuțiuni verbale, având sensuri ca „a spune”, „a întreba”, „a răspunde”, dar uneori și substantive cu sensurile menționate). În categoria cuvintelor de declarație sunt incluse și unele cuvinte (mai ales verbe) care exprimă acțiuni însoțitoare ale actului vorbirii și, deci, au în conținutul lor semantic și sensul de „a comunica”. Cuvintele de declarație pot fi exprimate (ceea ce se întâmplă de obicei) sau subînțelese. Vorbirea directă este de două feluri: independentă și subordonată (sau legată). Vorbirea indirectă este și ea de două feluri: subordonată și liberă.

Vorbirea directă independentă

Vorbirea directă independentă este reproducerea unei comunicări, printr-unul sau mai multe cuvinte (în special verbe) de declarație, fără a fi subordonată gramatical acestora. Dacă din punct de vedere sintactic comunicarea în vorbire directă este independentă, din punctul de vedere al semantismului ei general, ea este o completivă directă a verbului de declarație care o introduce. Semnele de punctuație specifice reproducerii unui enunț în vorbire directă sunt linia de dialog sau ghilimelele (uneori, în stilul mai puțin îngrijit, nu se folosește nici un semn de punctuație); când vorbirea directă urmează după verbul de declarație din vorbirea autorului, între ele se pun două puncte.

Procedeele principale de redare a vorbirii directe sunt următoarele:

1. Vorbirea directă urmează după verbul de declarație din vorbirea autorului: *Köse şöyle söylemiş: – Öyle ise merak etme!* „Köse a spus astfel: – Prin urmare, n-avea grijă!”; *Gür bir sesle bağırmış: – Başka söz istemez!* „A strigat cu o voce tunătoare: – Nu mai vreau alte vorbe!”.

Această construcție este caracteristică mai ales pentru vorbirea dialogată: *İhtiyar kadın sordu: – Emine, sen misin? – Benim, anneciğim!* „Bătrâna a întrebat: – Tu ești, Emine? – Eu sunt, măicuță!”.

2. Vorbirea directă precedă cuvântul de declarație din vorbirea autorului: *Siz delirdiniz mi?, demiş „Ați înnebunit, a spus”; Siz kimsiniz bakayım diyerek kapıyı araladı* „A crăpat ușa, zicând: Ia să vedem cine sunteți”; *Git, çocuğu bul diyor* „Du-te și găsește copilul, zice”; *Söylediğini unuttun galiba dedim* „Ai uitat ce-ai spus, probabil, am zis”.

3. Vorbirea autorului precedă vorbirea directă, dar verbul de declarație este pus după aceasta: *Kız güldü ve: „O zaman böyle düşünmüştüm” dedi* „Fata a râs și a zis: „Atunci așa mă gândisem”.

4. Vorbirea autorului este intercalată în comunicarea reprodusă în vorbire directă: *Evinde bir mektup bulduk – diyordu komşusu –, onun size olduğunu anladık* „La el în casă am găsit o scrisoare – zicea vecinul lui –, am înțeles că vă era adresată”.

5. Vorbirea autorului și enunțul reprodus în vorbire directă se întrepătrund: *Müdür: – Yok canın, dedi, ben şirketten ilişkimi kestim* „Directorul a zis: – Nu, dragă, eu am rupt legăturile cu compania”.

Vorbirea directă legată

Vorbirea directă legată (sau subordonată) este introdusă de o conjuncție subordonatoare, de obicei *diye*, care se pune înaintea verbului de declarație; mai rar se folosește (mai ales în vorbirea populară) *ki*, care se pune după verbul de declarație.

În cele mai multe cazuri, enunțul redat în vorbirea directă legată este o propoziție subordonată completivă directă.

Procedeele cele mai obișnuite de redare a vorbirii directe legate sunt următoarele:

1. Vorbirea directă introdusă prin *ki* urmează după vorbirea autorului: *Annem dedi ki, mademki hastasın, öyle ise bugün okula gitme!* „Mama spuse: – Dacă ești bolnav, nu te mai duce azi la școală!”.

2. Comunicarea în vorbire directă legată precedă vorbirea autorului, de care este legată prin *diye*: *Bunlar nereye gidiyorlar diye sordu* „El întreabă: – Unde se duc aceștia?”; *Şimdi ne yapmalı diye kendi kendime sordum* „Ce-i de făcut acum? – mă întrebai în sinea mea”.

3. Vorbirea autorului este intercalată în vorbirea directă, fiind precedată de *diye*: *Hey, efendi – diye bağırdı garson – parayı vermeden nereye gidiyorsun?* „– Hei, domnule, strigă chelnerul, unde te duci fără să plătești?”.

4. Vorbirea directă legată prin *diye* este intercalată în vorbirea autorului: *Erdoğan, bana: – Siz kimsiniz? diye sordu* „Cine sunteți dv.?, mă întrebă Erdoğan”.

5. Vorbirea autorului și vorbirea directă legată se întrepătrund: *Müdür Bey: – Çocuklar – diye söze başladı – bu yıl daha çok çalışmanız gerekecek* „– Copii – își încep cuvântarea domnul director –, anul acesta va trebui să munciți mai mult”.

Vorbirea indirectă subordonată

Vorbirea indirectă subordonată este reproducerea comunicării cuiva, subordonând-o unui cuvânt (mai ales verb) de declarație. Vorbirea directă (independentă sau legată) se transpune în vorbire indirectă, prin următoarele procedee:

1. Prin transformarea predicatului propoziției în vorbire directă (care, de obicei, este sau are sensul unei completeive directe) și (în cazul vorbirii directe legate) a conjuncției, care îl însoțește într-o parte complexă de propoziție (de obicei, un nume verbal în *-dik, -acak, -ma, -maklık, -ış*, la acuzativ, având rolul de complement direct). Această parte complexă de propoziție, împreună cu toate determinările sale (atunci când le are), se încorporează în vorbirea autorului. Predicatul vorbirii autorului, indiferent prin ce verb sau expresie verbală este el exprimat, se înlocuiește prin verbul *söylemek* (când enunțul este narativ) sau prin verbul *sormak* (când enunțul este interogativ). Iată câteva exemple: *Yarın gelirim, dedi* „Vin mâine, a zis” – în vorbire indirectă: *Yarın geleceğini söyledi* „A zis că va veni mâine”; *Kimi istiyorsun? diye sordu* „Pe cine cauți, a întrebat” – în vorbire indirectă: *Kimi istediğimi sordu* „A întrebat pe cine caut”.

2. Mai rar, vorbirea indirectă subordonată este redată printr-o propoziție subordonată (de obicei, completivă directă); ea este introdusă de conjuncția *diye*, cu schimbarea persoanei predicatului din vorbirea directă: *Bir soruşturma heyeti göndereceğiz diye yazdılar* „– Vom trimite o comisie de anchetă”, au scris – în vorbire indirectă: *Bir soruşturma heyeti gönderecekler diye yazdılar* „Au scris că vor trimite o comisie de anchetă”.

Aceeași vorbire directă poate fi transpusă în vorbire indirectă (mai ales, în vorbirea populară), cu ajutorul conjuncției *ki*: *Yazdılar ki bir soruşturma heyetini gönderecekler* „Au scris că vor trimite o comisie de anchetă”.

Vorbirea indirectă liberă

Acest procedeu constă în redarea comunicării cuiva în vorbire indirectă, fără a o face însă dependentă de un verb de declarație, fără a o introduce printr-o conjuncție și, când este cazul, păstrându-i intonația interogativă sau exclamativă. Se folosește mai ales în proza artistică (mai rar, în proza folclorică), pentru redarea gândurilor cuiva și, în general, pentru a evita lipsa de afectivitate a vorbirii indirecte subordonate și abuzul de dialoguri din vorbirea directă. Spre deosebire de monologul interior, care este o formă a vorbirii directe, redată la persoana I, vorbirea indirectă liberă este redată la persoana a III-a.

Situațiile pe care le poate prezenta folosirea vorbirii indirecte libere sunt foarte variate. Vorbirea indirectă liberă alternează cu alte procedee ale reproducerii unei comunicări (vorbire directă, monolog interior, vorbire indirectă subordonată).

Tiparul s-a executat sub c-da. nr. 1251/2004, la
Tipografia Universității din București
